

มหายมกวรรค

๑. จุฬโคตงคสาธสูตร

[๓๖๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่พักซึ่งสร้างด้วยอิฐใน
นาทิกคาม. ก็สมัยนั้น ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ ท่านพระกิมิละ
อยู่ที่ป่าโคตงคสาธวัน ครั้นนั้น เวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่
หลีกเร้นแล้ว เสด็จเข้าไปยังป่าโคตงคสาธวัน นายทายบาล (ผู้รักษาป่า)
ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ครั้นแล้วได้กล่าวกับพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่สมณะ ท่านอย่าเข้าไปยังป่านี้เลย ในที่นี้มีกุลบุตร
๓ ท่าน ซึ่งเป็นใคร่ประโยชน์ตน เป็นสภาพอยู่ ท่านอย่าได้กระทำความไม่
ผาสุกแก่ท่านทั้ง ๓ นั้นเลย เมื่อนายทายบาลกล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้า
อยู่ ท่านพระอนุรุทธะได้ยินแล้ว จึงได้บอกนายทายบาลว่า คุณก่อนนายทาย-
บาลผู้มีอายุ ท่านอย่าได้ห้ามพระผู้มีพระภาคเจ้าเลย พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เป็นศาสดาของพวกเราเสด็จมาถึงแล้ว ลำดับนั้น ท่านพระอนุรุทธะได้เข้า
ไปหาท่านพระนันทิยะและท่านพระกิมิละถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้บอกว่า
ออกมาเถิด ท่านผู้มีอายุ ออกมาเถิด ท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็น
ศาสดาของพวกเราเสด็จมาถึงแล้ว ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ
และท่านพระกิมิละ ได้ต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้า องค์กรหนึ่งรับบาตรและจีวร
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า องค์กรหนึ่งปูอาสนะ องค์กรหนึ่งตั้งน้ำล้างพระบาท
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่ปูถวาย ครั้นแล้วทรงล้าง

พระบาท ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๓๖๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกับท่านพระอนรุทธะว่า คุณอนรุทธะ นั้นทียะ และกิมิละ พวกเธอพอจะอดทนได้ละหรือ พอจะยังชีวิตให้เป็นไปได้หรือ พวกเธอไม่ลำบากด้วยวิณฑบาทหรือ.

อ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์พอจะอดทนได้ พอจะยังชีวิตให้เป็นไปได้ พวกข้าพระองค์ไม่ลำบากด้วยวิณฑบาท.

พ. ก็พวกเธอ ยังพร้อมเพรียงกัน ขึ้นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน ยังเป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ แลดูกันและกันด้วยจักขุอันเป็นที่รักอยู่หรือ.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ ยังพร้อมเพรียงกัน ขึ้นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน ยังเป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ แลดูกันและกันด้วยจักขุอันเป็นที่รักอยู่.

พ. ก็พวกเธอเป็นอย่างนั้นได้ เพราะเหตุอย่างไร.

การประพฤตินในปฏิสันถาร

[๓๖๓] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์มีความดำริอย่างนี้ว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ ที่ได้อยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจรรย์เห็นปานนี้ข้าพระองค์เข้าไปตั้งกายกรรม ประกอบด้วยเมตตาในท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ในที่แจ้งและที่ลับ เข้าไปตั้งวจีกรรม ประกอบด้วยเมตตา... เข้าไปตั้งมโนกรรม ประกอบด้วยเมตตาในท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ ข้าพระองค์มีความดำริอย่างนี้ว่า โฉนหนอ เราพึงเก็บจิตของตนเสีย แล้วประพฤติดตามอำนาจจิตของท่านผู้มีอายุเหล่านี้ แล้วข้าพระองค์ก็เก็บจิตของตนเสีย ประพฤติดอยู่ตามอำนาจจิต

ของท่านผู้มีอายุเหล่านี้ กายขอพวกข้าพระองค์ต่างกันจริงแล แต่ว่าจิตเห็นจะเป็นอันเดียวกัน.

แม้ท่านพระนันทิยะ...แม้ท่านพระกิมิละ ก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส แม้ข้าพระองค์ก็มีความดำริอย่างนี้ว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ ที่ได้อยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจรรย์เห็นปานนี้ ข้าพระองค์เข้าไปตั้งกายกรรม ประกอบด้วยเมตตา เข้าไปตั้งวิกรรมประกอบด้วยเมตตา...เข้าไปตั้งมโนกรรม ประกอบด้วยเมตตาในท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ ข้าพระองค์มีความดำริอย่างนี้ว่า ไฉนหนอเราพึงเก็บจิตของตนเสีย แล้วประพฤติตามอำนาจจิตของท่านผู้มีอายุเหล่านี้ แล้วข้าพระองค์ก็เก็บจิตของตนเสีย ประพฤติอยู่ตามอำนาจจิตของท่านผู้มีอายุเหล่านี้ กายขอพวกข้าพระองค์ต่างกันจริงแล แต่ดูกันจิตเห็นจะเป็นอันเดียวกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ยังพร้อมเพรียงกัน ขึ้นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน ยังเป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ แลดูกันและกันด้วยจักษุอันเป็นที่รักอยู่.

[๓๖๔] พ. คีละ คีละ อนุรุธะ พวกเธอเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรส่งตนไปแล้วอยู่หรือ.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรส่งตนไปแล้วอยู่.

พ. ก็พวกเธอเป็นอย่างนั้นได้ เพราะเหตุอย่างไร.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส บรรดาพวกข้าพระองค์ ท่านผู้ใดกลับจากบิณฑบาตแต่บ้านก่อน ท่านผู้นั้นย่อมปูลาดอาสนะ ตั้งน้ำฉัน น้ำใช้ไว้ ตั้งถาดสำหรับไว้ ท่านผู้ใดกลับจากบิณฑบาตแต่บ้านทีหลัง ถ้ามีบิณฑบาตที่เหลือจากฉัน หากประสงค์ ก็ฉัน ถ้าไม่ประสงค์

ก็ทิ้งเสียในที่ปราศจากของเจียว หรือตกลงในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ ท่านผู้นั้นเก็บ
อาสนะ เก็บน้ำฉัน เก็บน้ำใช้เก็บถาดสำหรับ กวาดโรงภัต ท่านผู้ใดเห็น
หม้อน้ำฉัน น้ำใช้ หรือหม้อนำชำระว่างเปล่า ท่านผู้นั้นก็เข้าไปตั้งไว้ ถ้า
เหลือวิสัยของท่านก็กวักมือเรียกรูปที่สองแล้วช่วยกันยกเข้าไปตั้งไว้
พวกข้าพระองค์ก็ไม่เปล่งวาจาเพราะข้อนี้เป็นปัจจัย และทุกวันที่ ๕
พวกข้าพระองค์นั่งสนทนาธรรมกถาตลอดคืนยังรุ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พวกข้าพระองค์ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปอยู่ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

ธรรมเครื่องอยู่สำราญ ๘

[๓๖๕] พ. ดิลละ ดิลละ อนรุทธะ ก็เมื่อพวกเธอเป็นผู้ไม่ประมาท
มีความเพียร ส่งตนไปอยู่อย่างนี้คุณวิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถกระทำ
ความเป็นพระอริยะ อันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นเครื่องอยู่สำราญ
ที่พวกเธอได้เข้าถึงแล้ว มีอยู่หรือ.

อ. เพราะเหตุอะไรเล่า จะไม่พึงมีพระพุทธานุเจ้าข้า ขอประทาน
พระวโรกาส พวกข้าพระองค์หวังอยู่เพียงว่า พวกข้าพระองค์สังัดจากกาม
สังัดจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข เกิด
แต่วิเวกอยู่ เมื่อพวกข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรส่งตนไปอยู่
คุณวิเศษคือญาณทัสสนะ อันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะ อันยิ่งกว่า
ธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นเครื่องอยู่สำราญนี้แล พวกข้าพระองค์ได้เข้าถึงแล้ว.

พ. ดิลละ ดิลละ อนรุทธะ ก็คุณวิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถกระทำ
ความเป็นพระอริยะอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นเครื่องอยู่สำราญ
ที่พวกเธอได้เข้าถึงแล้ว เพื่อความก้าวล่วง เพื่อความระงับ แห่งธรรมเป็น
เครื่องอยู่อันนี้ อย่างอื่นมีอยู่หรือ.

อ. เพราะเหตุอะไรเล่า จะไม่พึงมี พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์หวังอยู่เพียงว่า พวกข้าพระองค์เข้าถึงทุกขนิมิต มีความผ่อนคลายแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมชาติเกิดขึ้น เพราะวิตกพิจารณาไป ไม่มีวิตกไม่มีพิจารณา มีปีติ และสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ อันนี้ได้แก่คุณวิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถการทำความเป็นพระอริยะ อันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นเครื่องอยู่สำราญ เพื่อความก้าวล่วง เพื่อความระงับแห่งธรรมเป็นเครื่องอยู่อันนี้ อย่างอื่น.

พ. คีละ คีละ อนรุทธะ ก็คุณวิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถการทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่นมีอยู่หรือ.

อ. เพราะเหตุอะไรเล่า จะไม่พึงมี พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์หวังอยู่เพียงว่า พวกข้าพระองค์มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เข้าถึงตติยนิมิตที่พระอริยะเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้มานี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข อันนี้ได้แก่คุณวิเศษคือญาณทัสสนะ. อันสามารถการทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่น.

พ. คีละ คีละ อนรุทธะ ก็คุณวิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถการทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่นมีอยู่หรือ.

อ. เพราะเหตุอะไรเล่า จะไม่พึงมี พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์หวังอยู่เพียงว่า พวกข้าพระองค์เข้าถึงจตุตถนิมิต ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ อันนี้ได้แก่คุณวิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถการทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่น.

พ. คีละ คีละ อนรุทธะ ก็คุณวิเศษคือญาณทัสสนะ อันสามารถการทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่นมีอยู่หรือ.

อ. เพราะเหตุอะไรเล่า จะไม่พึงมี พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์หวังอยู่เพียงว่า เพราะลวงเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะไม่ใส่ใจซึ่งปฏิมัตถสัญญา พวกข้าพระองค์เข้าถึงอากาศานัญจายตนฌาน ด้วยพิจารณาว่า อากาศหาที่สุคมิได้ ดังนี้อยู่ อันนี้ได้แก่คุณพิเศษคือญาณทัสสนะ อันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่น.

พ. คีละ คีละ อนรุทธะ ก็คุณพิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่นมีอยู่หรือ.

อ. เพราะเหตุอะไรเล่า จะไม่พึงมี พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์หวังอยู่เพียงว่า เพราะลวงเสียซึ่งอากาศานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง พวกข้าพระองค์เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌาน ด้วยพิจารณาว่า วิญญาณหาที่สุคมิได้ ดังนี้อยู่ อันนี้ได้แก่คุณพิเศษคือญาณทัสสนะ อันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่น.

พ. คีละ คีละ อนรุทธะ ก็คุณพิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่นมีอยู่หรือ.

อ. เพราะเหตุอะไรเล่า จะไม่พึงมี พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์หวังอยู่เพียงว่า เพราะลวงเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง พวกข้าพระองค์เข้าถึงอาภิญญัญจายตนฌาน ด้วยพิจารณาว่าน้อยหนึ่งไม่มี ดังนี้อยู่ อันนี้ได้แก่คุณพิเศษคือญาณทัสสนะ อันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่น.

พ. คีละ คีละ อนรุทธะ ก็คุณพิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะ...อย่างอื่นมีอยู่หรือ

อ. เพราะเหตุอะไรเล่า จะไม่พึงมี พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์หวังอยู่เพียงว่า เพราะลวงเสียซึ่งอาภิญญัญจายตนะโดยประการทั้งปวง พวกข้าพระองค์เข้าถึงเนวตัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ อันนี้ได้แก่คุณ

วิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะ... อย่างอื่น.

พ. คีละ คีละ อนรุทชะ ก็คุณวิเศษคือญาณทัสสนะอันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นเครื่องอยู่สำราญที่พวกเขาได้เข้าถึงแล้ว เพื่อความก้าวล่วง เพื่อความระงับ แห่งธรรมเป็นเครื่องอยู่อันนี้ อย่างอื่นมีอยู่หรือ.

อ. เพราะเหตุอะไรเล่า จะไม่ฟังมี พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์หวังอยู่เพียงว่า เพราะล่วงเสียซึ่งเนวสัจญญาณนาสัจญญาตนะโดยประการทั้งปวง พวกข้าพระองค์เข้าถึงสัจญาเวทิตนิโรชอยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญาอาสวะของท่านผู้นั้นย่อมหมดสิ้นไป อันนี้ได้แก่คุณวิเศษคือญาณทัสสนะ อันสามารถกระทำความเป็นพระอริยะ อันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นเครื่องอยู่สำราญอย่างอื่น เพื่อความก้าวล่วง เพื่อความระงับแห่งธรรมเป็นเครื่องอยู่อันนี้ ได้เข้าถึงแล้วพระพุทธเจ้าข้า อนึ่ง พวกข้าพระองค์ยังไม่พิจารณาเห็นธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญอย่างอื่น ที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญอันนี้.

พ. คีละ คีละ อนรุทชะ ธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญอย่างอื่น ที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญอันนี้หาไม่มี.

[๓๖๖] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ายังท่านพระอนรุทชะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทานให้อาจหาญให้รำเริง ด้วยธรรมิกถา แล้วเสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป ท่านพระอนรุทชะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ ส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นกลับจากที่นั้นแล้ว ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ ได้กล่าวกะท่านพระอนรุทชะว่า พวกกระผมได้บอกคุณวิเศษอันนั้นแก่ท่านอนรุทชะอย่างนี้หรือว่า พวกเรา ได้วิหารสมาบัติเหล่านี้ด้วย. ท่านอนรุทชะประกาศคุณวิเศษอันใดของ

พวกกระผม จนกระทั่งถึงความสิ้นอาสวะในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มี
พระภาคเจ้า

อ. พวกท่านผู้มีอายุมิได้บอกแก่กระผมอย่างนี้ว่า พวกเราได้อ
วิหารสมบัติเหล่านี้ด้วย ๆ แต่ว่ากระผมกำหนดใจของพวกท่านผู้มีอายุด้วยใจ
แล้วรู้ได้ว่า ท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ได้วิหารสมบัติเหล่านี้ด้วย ๆ แม้พวกเทวดาก็
ได้บอกเนื้อความข้อนี้แก่กระผมว่า ท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ได้วิหารสมบัติเหล่า
นี้ด้วย ๆ กระผมถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามปัญหาแล้ว จึงทูลถวาย
พยากรณ์เนื้อความนั้น.

ชื่อเสียงของพระอนุรุทธะเป็นต้น

[๓๖๗] ลำดับนั้น ทิฆมปรชนยัภย์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง
ที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
เป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดีแล้ว ในเหตุที่พระตถาคตอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้ามาประทับอยู่ และกุลบุตร ๓ ท่านเหล่านี้ คือ ท่าน
พระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ มาพักอยู่.

พวกภุมมเทวดาได้ส่งเสียงของทิฆมปรชนยัภย์แล้วได้ประกาศ
(ต่อไป) ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายเป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดี
แล้ว ในเหตุที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประทับอยู่ และกุลบุตร
๓ ท่าน คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ มาพักอยู่.

พวกเทพชั้นจาตุมหาราช ได้ฟังเสียงของพวกภุมมเทวดาแล้วได้
ประกาศ (ต่อไป)...พวกชั้นดาวดึงส์ได้ฟังเสียงของพวกเทพชั้นจาตุมหาราช
แล้วได้ประกาศ (ต่อไป)...พวกเทพชั้นยามาได้ส่งเสียงของพวกเทพชั้นดาว-

ดิ่งแล้วได้ประกาศ (ต่อไป)...พวกเทพชั้นดุสิตได้ฟังเสียงของพวกชั้นมายา แล้วได้ประกาศ (ต่อไป)...พวกเทพชั้นนิมมานรดีได้ฟังเสียงของพวกเทพชั้นดุสิตแล้วได้ประกาศ (ต่อไป)...พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีได้ฟังเสียงของพวกเทพชั้นนิมมานรดีแล้วได้ประกาศ (ต่อไป)...พวกเทพที่นับเข้าในจำพวกพรหม ได้ฟังเสียงของพวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีแล้วได้ประกาศ (ต่อไป) ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดีแล้ว ในเหตุที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประทับอยู่ และกุลบุตร ๓ ท่าน คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ มาพักอยู่.

[๓๖๘] โดยขณะครู่หนึ่งนั้น เสียงได้เป็นอันรู้กันทั่วจนถึงพรหม-โลก ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนทีฆะ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น คุณก่อนทีฆะ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตจากสกุลใด ถ้าสกุลนั้นมีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่สกุลนั้น ตลอดกาลนาน กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จากวงศ์สกุลใด ถ้าวงศ์สกุลนั้นมีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่วงศ์สกุลนั้น ตลอดกาลนาน กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จากบ้านใด ถ้าบ้านนั้นมีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่บ้านนั้น ตลอดกาลนาน กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จากนิคมใด ถ้านิคมนั้นมีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่นิคมนั้น ตลอดกาลนาน กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จากนครใด ถ้านครนั้นมีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่นครนั้น ตลอด

กาลนาน กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จากชนบท
ใด ถ้าชนบทนั้นมีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไป
เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนบทนั้น ตลอดกาลนาน ถ้ากษัตริย์ทั้งมวลมี
จิตเลื่อมใสระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อ
ความสุขแก่กษัตริย์ทั้งมวล ตลอดกาลนาน ถ้าพราหมณ์ทั้งมวล...ถ้าแพศย์
ทั้งมวล...ถ้าสุทรทั้งมวลมีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึง
เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่สุทรทั้งมวล ตลอดกาลนาน ถ้า
โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
เทวดาและมนุษย์มีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไป
เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่โลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหม-
โลก แก่หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ตลอดกาล
นาน คุณก่อนที่มะ ท่านจงเห็นเถิด กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ปฏิบัติแล้วก็เพียงเพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์
โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ทิฆมปรชนยักษ
ชั้นขมยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบอุพโศกสังคาสสูตที่ ๑

มหายมกวรรควรรณา

อรรถกถาจุฬโคตงคสาธตสูต

จุฬโคตงคสาธตสูตมีบทเริ่มต้น เอวมเม สุต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาทิกะ วิหริตี ความว่า ในบ้านแห่งหนึ่ง ในบรรดาหมู่บ้านสองแห่งของบุตรของอาและของลุงทั้งสอง อาศัยสระน้ำหนึ่ง ชื่อ นาทิกา. บทว่า คิณฺชกาวสเถ ได้แก่ ที่พักทำด้วยอิฐ. โดยยินว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทำการสงเคราะห์มหาชน เสด็จจาริกไปในแคว้นวัชชี เสด็จถึงนาทิกคาม. ชาวบ้านนาทิกคามถวายมหาทานแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ฟังธรรมมีกถา มีใจเลื่อมใส ประโยชน์ว่า เราจักสร้างที่ประทับถวายแด่พระศาสดา แสดงรูปสัตว์ร้ายเป็นต้น ที่ฝาบันไดและเสาดด้วยอิฐทั้งนั้น สร้างปราสาทฉาบด้วยปูนขาว ยังมาลากรรมและลาดกรรมเป็นต้นให้สำเร็จ ปลูกเครื่องลาดพื้นเสียงและตั้งเป็นต้นมอบถวาย พระศาสดา. ต่อมาพวกชาวบ้านในที่นี้สร้างที่พักกลางคืนที่พักกลางวัน มณฑป และที่จงกรมเป็นต้น ถวายแก่ภิกษุสงฆ์. วิหารนั้นได้เป็นมหาวิหารด้วยประการฉะนี้. ท่านหมายเอาวิหารนั้น จึงกล่าววาคิณฺชกาวสเถ ดังนี้.

คำอุปไมยมีสัจฐานคังเขาคิ ตั้งขึ้นแต่ลำต้นของต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งในบทว่า โคตงคสาธตวณฺทาเย นั้น. ป่านั้นแม้ทั้งหมดอาศัยต้นไม้ นั้น จึงชื่อว่า โคตงคสาธตวัน ดังนี้. บทว่า ทาโย นี้เป็นชื่อของป่า โดยไม่ต่างกัน เพราะฉะนั้น บทว่า โคตงคสาธตวณฺทาเย มีความว่า ในป่าชื่อ โคตงคสาธตวัน.

บทว่า วิหรนฺติ ได้แก่ เสวยสามัคคีรสอยู่. เวลาอุบลบุตรเหล่านี้เป็นปุถุชน ท่านกล่าวไว้ในอุปปริณณาสกแล้ว. ในที่นี้ ท่านกล่าวเวลาเป็นพระชินาสพ. จริงอยู่ในเวลานั้น อุบลบุตรเหล่านั้น ได้ความพอใจ ได้ที่พึง บรรลุปฏิสัมภิกา เป็นพระชินาสพ เสวยสามัคคีรสอยู่ในที่นั้น. บทว่า เยน โคลิงคสาลวนทาโย เตนฺสูงฺกมิ นี้ท่านกล่าวหมายถึงป่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ได้บอกอะไรในบรรดาพระธรรมเสนาบดี พระมหาโมคคัลลานเถระ หรือพระอสีติมหาสาวก โดยที่สุคแม่พระ- อานนทเถระ เป็นคณัฏฐธรรม ทรงถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง เหมือนช้างปลีกออกจากข้าศึก เหมือนไกรสรสีหราชออกจากฝูง เหมือน เมฆอุกกลมหอบ พระองค์ผู้เดียวเสด็จเข้าไปหาอย่างนี้แล. ถ้ามว่า ก็เพราะ เหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้เสด็จไปด้วยพระองค์เองในนี้. ตอบว่า อุบลบุตร ทั้ง ๓ ย่อมเสวยสามัคคีรส เพราะจะทรงยกย่องอุบลบุตรเหล่านั้น เพราะจะ ทรงอนุเคราะห์หมู่ชนเกิดในภายหลัง และเพราะความหนักในพระธรรม. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เราจักยกย่อง สรรเสริญอุบลบุตรเหล่านี้ ทำปฏิสันถาร แสดงธรรมแก่อุบลบุตรเหล่านั้น เพราะจะ ทรงยกย่องอย่างนี้เท่านั้น จึงเสด็จไป. พระองค์ได้มีพระดำริต่อไปว่า ในอนาคต อุบลบุตรทั้งหลาย สำคัญการควรอยู่พร้อมเพรียงกันว่า พระ- สัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จสู่สำนักของอุบลบุตรผู้อยู่พร้อมเพรียงกันด้วยพระองค์ เอง ทำปฏิสันถาร แสดงธรรมทรงยกย่องอุบลบุตรทั้ง ๓ ใครจะไม่พึงอยู่พร้อม- เพรียงกัน ดังนี้ จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เร็วพลัน ดังนี้ แม้เพราะจะทรง อนุเคราะห์หมู่ชนผู้เกิดในภายหลัง จึงได้เสด็จไป. ก็ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้หนักในธรรม ก็ความหนักในธรรมของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นมาแล้ว ในรตวินิตสูตร เพราะเหตุนี้ พระองค์ทรงดำริว่า เราจักยกย่องธรรม แม้เพราะความหนักในธรรมนี้ ดังนี้. จึงได้เสด็จไป.

บทว่า ทายปาโล แปลว่า ผู้รักษาป่า คนรักษาป่านั้น ย่อมนั่งรักษา
คุ้มครองที่ประตูป่านั้น ที่เขาล้อมรั้วระกอบไว้โดยประการที่พวกมนุษย์
ในประเทศที่เขาปรารถนาแล้วอยู่ไม่นำดอกไม้ ผลไม้ ยางไม้ หรือ
ทัพสัมภาระในที่นั้นออกได้ เพราะฉะนั้น ท่านกล่าวว่า ทายปาโล. บทว่า
อตุตคามรูปา ความว่า เป็นผู้ใคร่ประโยชน์ตนเป็นสภาพอยู่. จริงอยู่
ผู้ใดแม้บวชแล้วในศาสนา นี้ เลี้ยงชีวิตด้วยอเนสนา ๒๐ มีเวชกรรมทุตกรรม
และการสงฆ์ เป็นต้น นี้ยังไม่เชื่อว่าเป็นผู้ใคร่ประโยชน์ตน. ส่วนผู้ใด
บวชแล้วในศาสนา นี้ ละอเนสนา ๒๑ แล้ว ตั้งอยู่ในจตุปาริสุทธิศีล เรียน
พระพุทธรวณะ อธิษฐานอุคังค์พอสบายถือกรรมฐานที่ชอบใจในอารมณ์
๓๘ ละแวกบ้านเข้าป่า ยังสมาบัติให้เกิด เทียวทำวิปัสสนากรรมฐาน
นี้เชื่อว่าเป็นผู้ใคร่ประโยชน์ตน. กุลบุตรทั้ง ๓ แม่เหล่านั้น ได้เป็นเห็น
ปานนี้. เพราะเหตุนี้ ท่านกล่าวว่า อตุตคามรูป วิหรนุติ. เขาอร้อง
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระองค์อย่าได้กระทำความไม่ผาสุกแก่กุลบุตร
เหล่านั้นเลย.

ได้ยินว่า นายทายบาลนั้น ได้มีวิตกอย่างนี้ว่า กุลบุตรเหล่านี้อยู่พร้อม-
เพริยกัน ความบาดหมาง ทะเลาะและวิวาท ย่อมเป็นไปในที่คนบางพวกไป
แล้ว ทั้งสองไม่ไปทางเดียวกันเหมือนโคดู เขาแหลม เทียววิดอยู่ บางครั้ง
พระพุทธรเจ้าแม่นี้ เมื่อทรงกระทำอย่างนี้ พึงทำลายความอยู่อย่างพร้อม-
เพริยของกุลบุตรเหล่านี้ ก็แหละพระองค์น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณ
ดังทอง เห็นจะอยากในรส พึงทำลายอัปมาทวิหารธรรมของกุลบุตรเหล่านี้
ด้วยการกล่าวสรรเสริญผู้ถวายของอันประณีต และผู้ปฏิบัติจากตนตั้งแต่เสด็จ
ไปถึง แม้สถานที่อยู่ของกุลบุตรเหล่านี้ กำหนดไว้แน่นอน คือ บรรณศาลา ๓
ที่จงกรม ๓ ที่พักกลางวัน ๓ เติงตั้ง ๓ ส่วนสมณะนี้ มีกายใหญ่เห็นจะแก่
กว่า และจักไล่กุลบุตรเหล่านี้ ออกจากเสนาสนะในกาลอันไม่ควร ความ

ไม่ผาสุกจักมีแก่กุลบุตรเหล่านั้น แม้ในที่ที่ทั้งปวงด้วยประการฉะนี้ เขาไม่ปรารถนาอย่างนั้น จึงขอร้องพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระองค์อย่าได้ทำ ความไม่ผาสุกแก่กุลบุตรเหล่านั้นเลย.

ถามว่า ก็นายทายบาลนั้น รู้อยู่ จึงห้าม หรือไม่รู้อยู่ จึงห้าม. ตอบว่า จริงอยู่ ตั้งแต่พระตถาคตถือปฏิสนธิ ปาฏิหาริย์อันยังหมื่นจักรวาลให้ ห้วนไหวเป็นต้น เป็นไปแล้วแม้ก็จริง ถึงคั้งนั้น คนไม่มีกำลังชาวป่า ขวน- ขวายแต่การงาน ไม่อาจจะกำหนดรู้ปาฏิหาริย์เหล่านั้นได้. ก็ธรรมดาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อใดมีภิกษุหลายพันเป็นบริวาร เทียวแสดง พุทธานุภาพด้วยพระรัศมีวาหนึ่ง ด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ และด้วยพระสิริ คือ มหาปฐิสถลักษณะ ๓๒ เมื่อนั้นเขาถามว่า นั่นใคร แล้วพึงจะรู้จัก. ก็ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปกปิดพุทธานุภาพนั้นทั้งหมดไว้ในกลีบจีวร ทรงถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง เสด็จไปโดยเพศที่ไม่มีใครรู้จัก เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ ที่ถูกปิดบังไว้ในกลีบเมฆ. นายทายบาล ไม่รู้ชื่อนั้น จึงห้ามด้วยประการฉะนี้. บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ได้ยินว่า พระเถระฟังถ้อยคำของนายทายบาลว่า **มา สมณ** ดังนี้ จึงคิดว่า เราอยู่กัน ๓ คนในที่นี้ ไม่มีบรรพชิตอื่นเลย ก็นายทายบาลนี้พูดเหมือนกับพูดกับ บรรพชิตจักเป็นใครหนอแลคั้งนี้แล้ว ออกจากที่พักกลางวัน ยืนอยู่ที่ประตู มองดูทาง ก็ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเปล่ง พระรัศมีจากพระวรกาย พร้อมกับที่พระเถระเห็นพระรัศมีวาหนึ่งส่องสว่าง ด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ รุ่งเรืองเหมือนแผ่นทองที่คลี่ออก. พระเถระคิดว่า นายทายบาลนี้ พูดกับบุคคลผู้เลิศในโลก ยังไม่รู้จัก พูดคล้ายกับภิกษุรูปใด รูปหนึ่ง เหมือนเหยียดมือจับอสรพิษแผ่พังพานที่คอ เมื่อจะห้ามจึงได้กล่าวคำ เป็นต้นนี้ว่า **มา อาวุโส ทายบาล** ดังนี้. บทว่า **เตนุปลสุงกมิ** ความว่า เพราะเหตุอะไร ไม่ทำการต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงเข้าไปเฝ้า.

ได้ยืนว่าท่านพระอนรุทธะได้มีความดำริอย่างนี้ว่า เรา ๓ คนอยู่พร้อมเพียงกันก็จักไม่มี เราจักพาเอามิตรเป็นที่รักไปทำการต้อนรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่รักของเราฉันใด ก็เป็นที่รักแม่ของสหายของเราฉันนั้น ดังนี้ เป็นผู้ใคร่จะทำการต้อนรับ พร้อมด้วยปิยมิตรเหล่านั้น จึงไม่ทำด้วยตนเอง เข้าไปเฝ้าส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า ทางเป็นที่เสร็จมาของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอยู่ในที่สุดแห่งที่จงกรม ใกล้ประตูบรรณศาลาของพระเถระเหล่านั้น เพราะฉะนั้นพระเถระจึงไปให้สัญญาแก่พระเถระเหล่านั้น. บทว่า อภิกุภมถ แปลว่า มาทางนี้เกิด. บทว่า ปาเท ปกุขาลี ความว่า พระเถระถือเอาน้ำสี่แก้วมณีด้วยมือคุดตาข่ายคล้ายประทุมที่แยม รดน้ำที่หลังพระบาททั้ง ๒ มีสีคุดทองคำ ชำระขัดสีพระบาท ฐิติมิได้ต้องพระวรกายของพระพุทธเจ้า. ถามว่า เพราะเหตุอะไร จึงต้องล้าง. ตอบว่า เพื่อกำหนดฤดูของพระวรกาย และเพื่อให้จิตของภิกษุเหล่านั้นร่าเริง จิตของภิกษุเหล่านั้น เอิบอ้อมด้วย โสมนัสอันมีกำลังว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงล้างพระบาทด้วยน้ำที่เรานำมาแล้ว ได้ทรงทำการใช้สอย ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงล้าง.

บทว่า อายสมนุตฺตํ อนรุทฺธํ ภควา เอตทโวจ ความว่า ได้ยืนท่านพระอนรุทธะนั้น เป็นผู้แก่กว่าภิกษุเหล่านั้น เมื่อทำการสงเคราะห์แก่ท่านอนรุทธะนั้น เป็นทำแก่ท่านที่เหลือด้วย เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำเป็นต้นนี้ว่า กจฺจึ โว อนรุทฺธา ดังนี้ เพราะพระเถระองค์เดียว. บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า กจฺจึ เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า คำถาม. บทว่า โว เป็นฉกฺขวิวิภคฺติ. มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามถึงภิกษาจารวัตรว่า คุณก่อน อนรุทธะ นั้นทียะ กิมพิละ พวกเธอพอดทนได้หรือ อิริยาบถของพวกเธอทนได้หรือ พอให้เป็นไปได้หรือ พวกเธอพอยังชีวิตให้เป็น คือสืบต่อไปหรือไม่ลำบากด้วยก้อนข้าว บิณฑบาตหรือ พวกเธอหาก้อนข้าวได้ง่ายหรือ พวกภิกษุเห็นพวกเธอมาพร้อมกันแล้ว จึงสำคัญข้าวยาคุกระบาย

หนึ่งหรือ ภัคษาทัฬหีหนึ่งที่ควรถวาย เพราะฉะนั้น ก็ผู้ไม่ลำบากด้วย
ปัจจัยสามารถบำเพ็ญสมณธรรมได้ หรือว่านี่เป็นวัตรของบรรพชิต
เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์ประทานคำตอบแล้ว เมื่อจะทรงถามถึงสามัคคีรส
ว่า คุณ่อนอนรุทธะ นั้นทियะและกิมพิละ พวกเธอเป็นราชบรรพชิต มีบุญมาก
พวกมนุษย์ไม่ถวายแก่พวกเธอผู้อยู่ในป่าแล้ว จักสำคัญสิ่งสมควรให้แก่ใครอื่น
เล่า ก็พวกเธอนั้นของนี้แล้วอยู่ยึดเหยียดกันและกันเหมือนลูกเนื้อหรือ
หรือว่า พวกเธอยังมีความพร้อมเพรียงกันอยู่ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **กจฺจิ
ปน โว อุนฺรุทฺธา สมคฺคา** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตาปิโรทกฺกฺสูตา**
ความว่า น้ำนมและน้ำผสมกันและกัน. ย่อมไม่แยกกัน เข้าถึงคือเป็นอัน
เดียวกัน ตรัสถามว่า พวกเธออยู่ด้วยความสามัคคีคืออย่างไร. เหมือนจิตตูปบาท
เข้าถึงความเป็นอันเดียวกันหรือ. บทว่า **ปิยจกฺขุหิ** ความว่า จักขุคือ
การเข้าไปตั้งเมตตาคิจตมองดู ชื่อว่าปิยจักขุ. ตรัสถามว่า พวกเธอแลดูกัน
และกันด้วยจักขุเห็นปานนั้นอยู่หรือ. บทว่า **ตคฺขม** เป็นนิบาตลงในอรรถว่า
ส่วนเดียว ดังท่านกล่าววว่า **มยฺ ภนฺเต** โดยส่วนเดียว. บทว่า **ยถา** ในบทว่า
ยถากถํ ปน นี้เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **กถํ** แปลว่า ถามถึงเหตุ. มีอธิบายว่า
พวกเธออยู่กันอย่างนี้ได้อย่างไร คืออยู่ด้วยเหตุไร พวกเธอจงบอกเหตุนั้นแก่
เราเถิด. บทว่า **เมตฺตํ กายกมฺมํ** ได้แก่ กายกรรมที่เป็นไปด้วยอำนาจจิต
เมตตา. บทว่า **อาวิ เจว โรห จ** ได้แก่ ต่อหน้า และลับหลัง. แม้ในบทนอกนี้ก็
มีนัยนี้แหละ.

ในบทนั้น กายกรรมและวจีกรรม ย่อมได้ในการอยู่ร่วมกันต่อหน้า
นอกนี้ ย่อมได้ในการอยู่แยกกัน มโนกรรมได้ในที่ทั้งหมด จริงอยู่ เมื่ออยู่
ร่วมกัน เดียงตั้งก็ดี ภัณฑะไม้ก็ดี ภัณฑะดินก็ดี อันใดที่คนหนึ่งเก็บไว้ไม่ดีใน
ภายนอก เห็นสิ่งนั้น ไม่ทำความดูหมิ่นว่า สิ่งนี้ใครใช้แล้ว ถือเอามาเก็บ
ไว้เหมือนที่ตนเก็บไว้ไม่ดี ก็หรือว่า ประคับประคองฐานที่ควรประดับประคอง

ชื่อว่าเมตตากายกรรมต่อหน้า. เมื่อคนหนึ่งหลีกไป เก็บเสนาะบริวารที่เขา
เก็บไว้ไม่ดี หรือว่าเฝ้าที่คูที่ควรเฝ้า ชื่อว่าเมตตากายกรรมลับหลัง. เมื่ออยู่
ร่วมกัน ชื่อว่า เมตตาวจกรรมต่อหน้า ย่อมมีในการทำมีอาทิอย่างนี้ว่า
สัมโมทนีกถาอันไพเราะ ประสูติธรรมาธิยิกา ธรรมกถา สรรพัญญะ
ถามปัญหาตอบปัญหากับพระเถระทั้งหลาย. ก็เมื่อพระเถระหลีกไป
กล่าว มีอาทิว่า พระนันทิเถระ พระกิมพิลเถระ เป็นสหายที่รักของ
เรา ถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์อย่างนี้ ชื่อว่า เมตตา
วจกรรมลับหลัง. ก็เมื่อประมวลมาอย่างนี้ว่า ขอพระนันทิเถระ กิมพิลเถระ
ผู้เป็นปิยมิตรของเรา จงเป็นผู้ไม่มีเวร จงเป็นไม่เบียดเบียน จงเป็นผู้มี
ความสุขเถิด ดังนี้ชื่อว่า เมตตามโนกรรมทั้งต่อหน้า ทั้งลับหลัง

บทว่า นานา หิ โข โน ภูเต กายา ความว่า ใคร ๆ ไม่อาจทำกาย
ให้รวมกันได้ เหมือนขยำแป้ง และดินเหนียว. บทว่า อภยจ ปน มนุญเจตตุต
ท่านแสดงว่า ส่วนจิตของพวกข้าพระองค์ ชื่อว่า เป็นอย่างเดียวกัน เพราะ
อรรถว่ารวมกัน ไม่ขาดสูญ ไม่ปราศจากกัน พร้อมเพรียงกัน ถามว่า
ก็ภิกษุเหล่านั้น เก็บจิตของตน ประพฤติตามอำนาจจิตของท่าน นอกนี้
อย่างไร. ตอบว่า สนิมขึ้นในบาตรของภิกษุรูปหนึ่ง จีวรของภิกษุรูปหนึ่ง
เศร้าหมอง บริกัณฑกรรมย่อมมีแก่ภิกษุรูปหนึ่ง. บรรดาภิกษุเหล่านั้น
สนิมขึ้นที่บาตรของผู้ใด เมื่อผู้หนึ่ง บอกว่า ลูกก่อนผู้มีอายุ สนิมขึ้นที่บาตรของผ
มควรสุข ดังนี้ พวกนอกนี้ ไม่พูดว่าจีวรของผเศร้าหมอง ควรซัก เครื่องใช้
ของผควรกระทำ ดังนี้แล้ว เข้าป่านำฟืนมาตัดเป็นท่อนไว้บนบาตร
สุขุมบาตรแล้ว ต่อมาก็ซักจีวรบ้าง ทำของใช้บ้าง. เมื่อรูปใดรูปหนึ่งบอกก่อน
ว่า ลูกก่อนผู้มีอายุ จีวรของผเศร้าหมองควรซัก บรรณศาลาของผทรุด-
โทรมควรซ่อมใหม่ ดังนี้ มีนัยเหมือนกัน. บทว่า สาธุ สาธุ อหุรุทฐา
ความว่า เมื่อภิกษุกราบทูลในหนหลังว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์

ไม่ลำบากด้วยบิณฑบาต ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ประทานสาธุการ.
ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะชื่อว่า กวฬิงการาหารนี้ ของสัตว์
เหล่านี้ประพฤติกันมาเป็นอาจิณ ส่วนโลกสันนิวาสนี้ ชัดแย้งกันโดยมาก.
สัตว์เหล่านี้จิตใจกัน ทั้งในอบายโลก ทั้งในเทวดาและมนุษย์โลก เวลาที่สัตว์
เหล่านั้นพร้อมเพรียงกันหาได้ยาก มีได้บางครั้งเท่านั้น เหตุดังนั้นพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานสาธุการในที่นี้ เพราะการอยู่พร้อมเพรียงกัน
หาได้ยาก

บัดนี้ เมื่อตรัสถามลักษณะความไม่ประมาทของภิกษุเหล่านั้น จึง
ตรัสคำเป็นต้นว่า กจฺจि ปน โว อหฺรุทฺธา. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
โว เป็นเพียงนิบาต อีกอย่างหนึ่ง เป็นปฐมาวักติ ความว่า กจฺจิ ตุมฺเห
ดังนี้. บทว่า อหฺรุทฺธา คือ ในพวกเรา ๓ คน. บทว่า ปิณฺฑาทาย ปฏิกุณฺณติ
ความว่า เทียวไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ภายหลัง. บทว่า อวุกฺกการปาทิ
ความว่า ทิ้งบิณฑบาตที่เหลือเสีย ล้างสำรับฯหนึ่ง ตั้งไว้เพื่อเก็บไว้. บทว่า
โย ปจฺจนา ความว่า ได้ยินว่า พระเถระเหล่านั้น เข้าไปภิกขาจารไม่พร้อมกัน.
ก็พระเถระเหล่านั้นออกจากผลสมาบัติชำระร่างกาย แต่เข้าตรูบ้ำเพ็ญ
ข้อปฏิบัติ เข้าไปยังเสนาสนะ กำหนดเวลานั่งเข้าผลสมาบัติ บรรดาพระเถระ
เหล่านั้น รูปใดที่นั่งก่อนลุกขึ้นก่อน ด้วย การกำหนดเวลาของตน รูปนั้น
เทียวบิณฑบาตกลับมาที่ฉันอาหาร ย่อมรู้ว่า ภิกษุ ๒ รูปมาภายหลัง
เรามาก่อน เมื่อเป็นเช่นนั้น จัตบาตร ปุอาสนะเป็นต้น ถ้าในบาตรมีพอดี
เธอก็นั่งฉัน ถ้ามีเหลือใส่ไว้ในถาดสำหรับ ปิดถาดไว้ฉัน ทำกัตตกิจเสร็จแล้ว
ล้างบาตร เช็ดให้น้ำหมดใส่ไว้ในถุง เก็บอาสนะ ถือบาตรและจีวร เข้าไปสู่
ที่พักของตน. แม้รูปที่ ๒ มาแล้ว ย่อมรู้ได้ว่า รูปหนึ่งมาก่อน รูปหนึ่งภายหลัง
ถ้าในบาตรมีกัตพอประมาณ เธอก็นั่ง ถ้ามีน้อยถือเอาจากสำรับแล้ว
ฉัน ถ้ามีเหลือใส่ไว้ในสำรับฉันแต่พอประมาณเข้าไปสู่ที่พักเหมือนพระเถระ

รูปก่อน. แม้รูปที่ ๓ มาแล้ว ย่อมรู้ว่า สองรูปมาก่อน เรามาภายหลัง
แม้เธอทำกัตตกิจเสร็จเหมือนพระเถระรูปที่ ๒ ก็ล้างบาตร เช็ดให้น้ำหมด
ใส่ไว้ในถุง ยกอาสนะขึ้นเก็บไว้ เทน้ำที่เหลือในหม้อน้ำคั้นหรือในหม้อน้ำใช้
แล้วคว่ำหม้อ ถ้ามีกัตตเหลืออยู่ในสำรับ นำกัตตนั้นไปโดยนัยอันกล่าวแล้ว
ล้าง ถาดเก็บกวาดโรงฉัน. ต่อมาเทหยากเยื่อ ยกไม้กวาดขึ้นเก็บในสถานที่พื้น
จากปลวก ถือบาตรและจีวรเข้าไปที่พัก นี่เป็นวัตรในโรงฉันในที่ทำกัตตกิจ
ในป่า ภายนอกวิหาร ของพระเถระทั้งหลาย ทรงหมายถึงข้อนี้ จึงตรัส
คำเป็นต้นว่า โย ปจฺจมา ดังนี้.

ส่วนคำเป็นต้นว่า โย ปสฺสุติ ฟังทราบว่าเป็นวัตร ภายในวิหารของ
พระเถระทั้งหลาย. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วจฺจมนฺตุ แปลว่า หม้อชำระ.
บทว่า ริตฺตํ คือว่างเปล่า. บทว่า ตฺตฺตฺจกํ เป็นไวพจน์ของบทว่า ริตฺตํ นั้นแหละ.
บทว่า อวิสฺยหํ ได้แก่ ไม่อาจจะยกขึ้นได้คือหนักมาก. บทว่า หตฺตฺตฺตฺวิกาเรน
คือ ด้วยสัญญาณมือ ได้ยินว่า พระเถระเหล่านั้นถือหม้อน้ำอย่างใดอย่างหนึ่ง
มีหม้อน้ำคั้นเป็นต้นไปสรวะ โบกขรณี ล้างภายในและภายนอกแล้วกรองน้ำใส่
วางไว้ริมฝั่ง เรียกภิกษุรูปอื่นมาด้วยวิหารแห่งมือ ไม่ส่งเสียงเจาะจงหรือ
ไม่เจาะจง ถามว่า เพราะเหตุไรไม่ส่งเสียงเจาะจง. ตอบว่า เสียง ฟัง
รบกวนภิกษุนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร ส่งเสียงไม่เจาะจง ตอบว่า เมื่อให้
เสียงไม่เจาะจง ภิกษุ ๒ รูปฟังออกไปด้วยเข้าใจว่า เราก่อน เราก่อน
ดังนี้. ต่อจากนั้น ในکارงาน ๒ รูปฟังทำ รูปที่ ๓ ฟังว่างงาน เธอเป็นผู้
สำรวจเสียง ไปใกล้ที่ปักกลางวันของภิกษุรูปหนึ่ง รู้ว่าเธอเห็นแล้วทำ
สัญญาณมือ ภิกษุนอกนี้ย่อมมาด้วยสัญญาณนั้น ต่อนั้นชนทั้งสองเอามือ
ประสานกันลุกขึ้นวางบนมือทั้งสอง พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสหมายเอาข้อ
นั้นว่า หตฺตฺตฺตฺวิกาเรน ทฺตฺตฺตฺ อามนฺเตตฺตฺวา หตฺตฺตฺตฺตฺจฺมิเกน อฏฺฐเปม ดังนี้.
บทว่า ปญฺจาทิกํ โข ปน ความว่า คำนี้ว่า ในวัน ๑๔ คำ วัน ๑๕ คำ ดิถีที่ ๘ คำ

เป็นวันข้ามัสสวณะตามปกติก่อน พระเถระทั้ง ๒ รูปอาบน้ำในเวลาที่ยังไม่มีด
มากนัก ทุกๆวัน ทำเช่นนั้นไม่ให้ขาด ย่อมไปยังที่พักของพระอนุรุทธเถระ.
พระเถระแม่ทั้ง ๓ รูป นั่ง ณ ที่นั้น ถามปัญหาตอบปัญหา กันและกันใน
พระไตรปิฎก ปิฎกใดปิฎกหนึ่ง เมื่อพระเถระเหล่านั้นกระทำอย่างนี้จน
อรุณขึ้น. บทว่า กจฺจิ ปน โว อนุรุทฺธา อปฺปมตฺตา อาตปิโน ปหิตตฺตา วิหรต
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงข้อนั้น.

พระเถระถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามลักษณะของความไม่
ประมาทแล้วตอบลักษณะของความไม่ประมาทถวายในที่ตั้งแห่งความประมาท
ด้วยคำมีประมาณเท่านั้นว่า คือ เวลาเข้าไปที่ภิกขาจาร เวลาออกไป การนุ่ง
สบง การห่มจีวร การเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต ภายในหมู่บ้าน ธรรมกถา
อนุโมทนา การออกจากหมู่บ้านแล้วทำภตตกิจ การล้างบาตร เก็บ
บาตรและจีวรให้เรียบร้อย เหล่านี้เป็นที่ทำให้เน้นซ้ำ สำหรับ ภิกษุ
เหล่าอื่น เพราะฉะนั้น พระเถระเมื่อแสดงว่า ขึ้นชื่อว่าเวลาประมาท
ย่อมไม่มีแก่เรา เพราะปล่อยที่ประมาณเท่านั้นได้แล้ว จึงตอบลักษณะของ
ความไม่ประมาทถวายในที่ตั้งแห่งความประมาท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทานสาธุการแก่พระเถระนั้นแล้ว
เมื่อจะตรัสถามปฐมฌานจึงตรัสอีกว่า อตฺถิ ปน โว ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา คือ ธรรมอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์.
บทว่า อลฺมรียณฺณทสฺสนวิเสโส ได้แก่ คุณพิเศษคือญาณทัสสนะ สามารถ
ทำความเป็นพระอริยะบทว่า กิ หิ โน สฺยิยา ญฺเฏ ความว่า เพราะเหตุไร
คุณพิเศษที่บรรลุแล้ว จักไม่บรรลุเล่า. บทว่า ยาวเทว คือ เพียงใดนั่นเอง.
เมื่อการบรรลุปฐมฌานที่พระเถระตอบชี้แจงแล้ว อย่างนี้ พระผู้มีพระภาค-
เจ้าเมื่อตรัสถามทุติยานเป็นต้น จึงตรัสว่า เอตฺสฺส ปน โว ดังนี้. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า สมตฺติกฺกมย คือ เพื่อความก้าวล่วง. บทว่า ปฏฺธิปสฺสทฺธิยา

คือ เพื่อความสงบระงับ. ที่เหลือ ฟังทราบ โดยนัยที่กล่าวแล้วในบททั้งปวง.
ส่วนในปัญหาสุดท้าย เมื่อศรีสถานนิโรธสมาบัติที่ได้บรรลุด้วยอำนาจ
โลกุตตรญาณทัสสนะ จึงตรัสว่า **อลมริยญาณทสุสนวิเสโส** ดังนี้. พระเถระ.
ตอบชี้แจง ตามสมควรแก่การถาม. ในข้อนั้น พระเถระกล่าวว่า เพราะความสุข
ที่ไม่ได้เสวย สงบกว่า ประณีตกว่า ความสุขที่เสวยแล้ว ฉะนั้น พวก
ข้าพระองค์ยังพิจารณาไม่เห็นผาสุกวิหารอื่นที่ยิ่งกว่าประณีตกว่าเลย.
บทว่า **ธมฺมุยา กถาย** ความว่า ภิกษุแม้ทั้งปวง สำเร็จกิจ ในสัจจะทั้ง ๔
ด้วยธรรมกถา ประกอบด้วยอานิสงส์แห่งสามัคคีรส ไม่มีคำอะไรที่ท่านจะ
ฟังกล่าวเพื่อประโยชน์แก่การบรรลุสัจจะเหล่านั้น ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสอานิสงส์แห่งสามัคคีรสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า นี่เป็นอานิสงส์และนี่เป็น
อานิสงส์ดังนี้ด้วยสามัคคีรส. บทว่า **ภควนฺตุ อานุสาเรตุวา** คือ ตามเสด็จ.
ได้ยินว่า พวกภิกษุเหล่านั้น รับบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ไปหน่อยหนึ่ง. ในเวลาที่ภิกษุเหล่านั้นไปส่งเสด็จถึงที่สุดบริเวณแห่งวิหาร
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เอาบาตรและจีวรของเรามาเถิด พวกเธอจงอยู่
ในที่นี้ แล้วทรงหลีกไป. บทว่า **ตโต ปฏินิวตฺตตุวา** ได้แก่ กลับจากที่ไปแล้ว.
บทว่า **กิณฺหุ โข มยฺ อายสุมโต** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย อาศัยพระผู้มี
พระภาคเจ้า บรรลุคุณมีบรรพชาเป็นคณแล้ว ก็รังเกียจด้วยการกล่าวคุณ
ของตน กล่าวแล้ว เพราะเป็นผู้ปรารถนาน้อยในมรรคผลที่บรรลุ. บทว่า
อิมาสญจ อิมาสญจ ได้แก่ โลกิยะและโลกุตตรธรรม มีปฐมฌานเป็นต้น.
บทว่า **เจตสา เจโต ปริจฺจ วิทิต** ความว่า พระเถระกำหนดจิตด้วยจิต
แล้วรู้อย่างนี้ว่า วันนี้ท่านผู้มีอายุ ของเรายังเวลาให้ล่วงไปด้วยโลกิยะสมาบัติ
วันนี้ยังเวลาให้ล่วงไปด้วยโลกุตตรสมาบัติ. บทว่า **เทวตาปี เม** ความว่า
แม้พวกเทพดาบอกอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญอนรุทระวันนี้ พระนันทิยเถระ
ผู้เป็นเจ้า ยังเวลาให้ล่วงไปด้วยสมาบัตินี้ วันนี้ พระกิมพิลเถระผู้เป็นเจ้า

ยังเวลาให้ล่วงไปด้วยสมบัตินี้ บทว่า **ปัญหาคิปฺภุเรน** ความว่า เราเตรียมปากไว้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ว่า ข้อเมื่อนั้นเรารู้แล้วด้วยตนเอง หรือเทพดาบอก ดังนี้. ยกถ้อยคำที่ยังไม่ถาม ก็ไม่กล่าวถาม. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกถามปัญหาคือ ถูกถามปัญหาอยู่ ทรงตอบชี้แจงพระองค์จึงตรัสว่า พวกเธอยังไม่ชอบใจในข้อนั้นหรือ.

บทว่า **ทีโฆ** มาแล้วในคาถาอย่างนี้ว่า **มณิ มานิจโร ทีโฆ อโธ เสรีสโก สห** เป็นเทวราชองค์หนึ่ง ในจำนวนยักษ์เสนาบดี ๒๘ องค์ ผู้ถูกถาม. บทว่า **ปฺรชโน** เป็นชื่อของยักษ์นั้น. บทว่า **เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ** ความว่า ได้ยินว่า ยักษ์นั้นถูกท้าวเวสสวัณส่งไปแล้ว เมื่อไปยังที่แห่งหนึ่ง เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง ออกจากที่พัก สร้างด้วยอิฐระหว่างป่าโคสิงคสาละวัน คิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์ เสด็จไปสำนักของกุลบุตรทั้ง ๓ ในป่าโคสิงคสาละวัน พระธรรมเทศนาจกมีมากในวันนี้ แม้เราพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งเทศนานั้น เดินตามรอยพระบาทของพระศาสดา ด้วยกายที่ปรากฏ ยืนฟังธรรมในที่ที่ไม่ไกล เมื่อพระศาสดาเสด็จไป ก็ไม่ไป ยืนอยู่ ณ ที่นั้น เพื่อจะดูว่าพระเถระเหล่านั้น จักทำอะไรกัน ดังนี้ ในขณะที่นั้นเห็นพระเถระทั้งสองรูปนั้นหวังใยพระอนุรุทธเถระ คิดว่า พระเถระเหล่านี้อาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า บรรลุคุณทั้งปวงมีบรรพชาเป็นต้น ตระหนี่ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่กล้า ซ่อนเร้นเหลือเกิน ปกปิด บัดนี้เราจักไม่ให้น่านปกปิด เราจักประกาศคุณของพระเถระเหล่านั้นแต่แผ่นดิน จนถึงพรหมโลก. จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ. บทว่า **ลาภา ภาณฺเต** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คนชาวแคว้นวัชชี ย่อมได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้เห็นกุลบุตรทั้ง ๓ เหล่านี้ ย่อมได้ถวายบังคม ถวายไทยธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญเป็นลาภของชาววัชชีเหล่านั้น. บทว่า **สทฺทํ สุตฺวา** ความว่า ได้ยินว่า ยักษ์นั้นส่ง

เสียงดังด้วยอานุภาพแห่งยักษ์ เปล่งวาจานั้นครอบแคว้นวัชชีทั้งสิ้น.
เพราะเหตุนั้น ภูมมเทวดาที่สถิตอยู่ที่ต้นไม้และภูเขาเป็นต้นเหล่านั้นๆ
ได้ยินเสียงของยักษ์นั้น. ท่านหมายเอาชื่อนั้น กล่าวว่า **สทฺทํ สุตฺวา** ดังนี้.
บพว่า **อนุสุตาเวสุ** ได้แก่ ได้ยินเสียงดังแล้ว ป่าวร้องไป. ในบททั้งปวงมีนัยนี้
บพว่า **ยาว พุรฺหมฺโลกา** ได้แก่ จนถึงอกนิภูฏพรหมโลก. บพว่า **ตญฺเจปิ**
กฺขลํ ความว่า ฟังทราบเนื้อความในบททั้งปวงอย่างนี้ว่า กุลบุตรเหล่านี้ ออก
จากตระกูลของเราบวชแล้ว มีศีล มีคุณ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ มีกัลยาณ-
ธรรมอย่างนี้ ถ้าตระกูลนั้น มีจิตเลื่อมใส ฟังระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ เหล่านี้
อย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบพระธรรมเทศนาด้วยอนุสนธิ ด้วย
ประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอุฬโคตติงคสาธสูตรที่ ๑.

๒. มหาโคตมกคสาธต

[๑๖๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าโคตมกคสาธตวัน พร้อมด้วยพระสาวกผู้เถระซึ่งมีชื่อเสียงมากรูป คือ ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระเรวตะ ท่านพระอานนท์ และพระสาวกผู้เถระ ซึ่งมีชื่อเสียงอื่นๆ.

ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปะ ครั้นแล้วได้กล่าวว่า มาไปกันเถิด ท่านกัสสปะ เราจักเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรเพื่อฟังธรรม ท่านพระมหากัสสปะรับคำท่านพระมหาโมคคัลลานะแล้ว ลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ และท่านพระอนุรุทธะ เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร เพื่อฟังธรรม ท่านพระอานนท์ได้เห็นท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ และท่านพระอนุรุทธะ เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร เพื่อฟังธรรม ครั้นแล้ว จึงเข้าไปหาท่านพระเรวตะ แล้วกล่าวว่า ท่านเรวตะ ท่านสัตบุรุษพวกโน้น กำลังเข้าไปหาท่านพระเรวตะ เพื่อฟังธรรม มาไปกันเถิด ท่านเรวตะ เราจักเข้าไปหาท่านพระสารีบุตร เพื่อฟังธรรม ท่านพระเรวตะรับคำท่านพระอานนท์แล้ว ลำดับนั้นท่านพระเรวตะ และท่านพระอานนท์เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร เพื่อฟังธรรม.

[๑๗๐] ท่านพระสารีบุตร ได้เห็นท่านพระเรวตะและท่านพระอานนท์ กำลังเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์จงมาเถิด ท่านอานนท์ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้อยู่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า มาเถิดแล้ว ท่านอานนท์ ป่าโคตมกคสาธตวันเป็นสถานนำรึนรมย์

ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละมีดอกบานสะพรั่งทั่วต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ ย่อมฟุ้ง
ไป ท่านอานนท์ ป่าโคสิงคสาละวัน จะฟังงามด้วยภิกษุเห็นปานใด.

ท่านพระอานนท์ตอบว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระศาสนานี้เป็น
พหูสูต เป็นผู้ทรงสุตะตั้งสมสุตะ ธรรมเหล่านั้นใด งามในเบื้องต้น งามใน
ท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหม-
จรรย์บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมเห็นปานนั้น อันภิกษุนั้นสดับมาก
แล้ว ทรงไว้แล้ว สัมผัสด้วยวาจา ตามเพ่งด้วยใจ แทะตลอดดีแล้วด้วยความ
เห็น ภิกษุนั้นแสดงธรรมแก่บริษัท ๔ ด้วยบทและพยัญชนะอันราบเรียบไม่
ขาดสาย เพื่อถอนเสียซึ่งอนุสัย ท่านสารีบุตร ป่าโคสิงคสาละวัน ฟังงามด้วย
ภิกษุเห็นปานนี้แล.

[๓๗๑] เมื่อท่านพระอานนท์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร
ได้กล่าวกะท่านพระเวทสะว่า ท่านเวทสะ ปฏิภาณตามที่เป็นของตน ท่าน
อานนท์พยากรณ์แล้ว บัดนี้ เราขอถามเวทสะในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาละวัน
เป็นสถานน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละมีดอกบานสะพรั่งทั่ว
ต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ย่อมฟุ้งไป ท่านเวทสะ ป่าโคสิงคสาละวัน จะฟังงามด้วย
ภิกษุเห็นปานใด.

ท่านพระเวทสะตอบว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระศาสนานี้ เป็น
ผู้มีความหลิกเร็นเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในความหลิกเร็น ประกอบเนื่องๆ
ซึ่งเจโตสมณะอันเป็นภายใน มีฉานอันไม่ห่างเหินแล้ว ประกอบด้วยวิปัสนา
พอกพูนสุญญาคาร ท่านสารีบุตร ป่าโคสิงคสาละวันฟังงามด้วยภิกษุเห็น
ปานนี้แล.

สรรเสริญทิพยจักขุ

[๓๗๒] เมื่อท่านพระเรวตะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวกะท่านพระอนรุทธะว่า ท่านอนรุทธะปฏิภาณตามที่เป็นของตน ท่านเรวตะพยากรณ์แล้ว บัดนี้ เราขอถามท่านอนรุทธะในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาละวันเป็นสถานนารี้นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละมีดอกบานสะพรั่งทั่วต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ ย่อมฟุ้งไป ท่านอนรุทธะ ป่าโคสิงคสาละวัน จะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไร.

ท่านอนรุทธะตอบว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระศาสนานี้ ย่อมตรวจดูโลกพันหนึ่งด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีจักขุขึ้นปราสาทอันงดงามชั้นบน พึงแลดูมณฑลแห่งกตังพันได้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมตรวจดูโลกพันหนึ่งด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ท่านสารีบุตร ป่าโคสิงคสาละวัน พึงงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้แล.

[๓๗๓] เมื่อท่านพระอนรุทธะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวกะท่านพระมหากัสสปะว่า ท่านกัสสปะปฏิภาณตามที่เป็นของตน ท่านอนรุทธะพยากรณ์แล้ว บัดนี้ เราขอถามท่านมหากัสสปะในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาละวันเป็นสถานนารี้นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละมีดอกบานสะพรั่งทั่วต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ย่อมฟุ้งไป ท่านกัสสปะ ป่าโคสิงคสาละวัน จะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไร.

ท่านพระมหากัสสปะตอบว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระศาสนานี้ ตนเองอยู่ในป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ในป่าเป็นวัตรด้วย ตนเองเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรด้วย ตนเองถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และกล่าว

สรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ตนเองถือไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตรด้วย ตนเองเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยด้วย ตนเองเป็นผู้สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งสันโดษด้วย ตนเองเป็นผู้สังัดและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสังัดด้วย ตนเองเป็นผู้ไม่คลุกกลี และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความไม่คลุกกลีด้วย ตนเองเป็นผู้ปรารถนาความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารถนาความเพียรด้วย ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยศีลด้วย ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วย ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วย ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมวิมุตติด้วย ตนเองเป็นผู้พร้อมด้วยวิมุตติญาณทัตสนะ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัตสนะด้วย ท่านสารีบุตร ปาโคสิงคสาลาวัน พึงงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้แล.

[๓๗๔] เมื่อท่านพระมหากัสสปะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวกะท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า ท่านโมคคัลลานะ ปฏิภาณตามที่ เป็นของตน ท่านมหากัสสปะพยากรณ์แล้ว บัดนี้ เราจะขอถามท่านมหาโมคคัลลานะในข้อนั้นว่า ปาโคสิงคสาลาวัน เป็นสถานนารีนรมย์ ราตรีแจ่ม กระจ่าง ไม้สาละมีดอกบานสะพรั่งทั้งต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ ย่อมฟุ้งไป ท่านโมคคัลลานะ ปาโคสิงคสาลาวัน จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร.

ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุ ๒ รูป ใน พระศาสนา นี้ กล่าวอภิธรรมกถา เธอทั้ง ๒ นั้น ถามกันและกัน ถามปัญหา กันแล้ว ย่อมแก้กันเอง ไม่หยุดพักด้วย และธรรมกถาของเธอทั้ง ๒ นั้น

ข่อมเป็นไปด้วย ท่านสารีบุตร ปาโคสิงคสาละวัน พึงงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้แล.

สรรเสริญสมบัติ

[๓๗๕] ลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตรปฏิภาณตามที่เป็นของตน อันเราทั้งหมดพยากรณ์แล้ว บัดนี้ เราจะขอถามท่านสารีบุตร ในข้อนั้นว่า ปาโคสิงคสาละวันเป็นสถานน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละมีดอกบานสะพรั่งทั่วต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ ข่อมพุ่งไป ท่านสารีบุตรปาโคสิงคสาละวัน จะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไร.

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านโมคคัลลานะ ภิกษุในพระศาสนานี้ ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจและไม่เป็นไปตามอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมบัติใดในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยวิหารสมบัตินั้นได้ในเวลาเช้า หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมบัติใดในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วยวิหารสมบัตินั้นได้ในเวลาเที่ยง หวังจะด้วยวิหารสมบัติใดในเวลาเย็น ก็อยู่ด้วยวิหารสมบัตินั้นได้ในเวลาเย็น เปรียบเหมือนหีบผ้าของพระราชา หรือราชอำมาตย์ ซึ่งเต็มด้วยผ้าที่ย่อมแล้วเป็นสีต่าง ๆ พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์นั้น หวังจะห่มคู่ผ้าชนิดใดในเวลาเช้า ก็ห่มคู่ผ้าชนิดนั้นได้ในเวลาเช้า หวังจะห่มคู่ผ้าชนิดใดในเวลาเที่ยง ก็ห่มคู่ผ้าชนิดนั้นได้ในเวลาเที่ยง หวังจะห่มคู่ผ้าชนิดใดในเวลาเย็น ก็ห่มคู่ผ้าชนิดนั้นได้ในเวลาเย็น ฉนใด ภิกษุยังจิตให้เป็นไปในอำนาจและไม่เป็นไปตามอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมบัติใดในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยวิหารสมบัตินั้นได้ในเวลาเช้า หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมบัติใดในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วยวิหารสมบัตินั้นได้ในเวลาเที่ยง หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมบัติใดในเวลาเย็น ก็อยู่ด้วยวิหารสมบัตินั้นได้ในเวลาเย็น ฉนนันเหมือนกัน ท่านโมคคัลลานะ ปาโคสิงคสาละวัน พึงงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้แล.

สรรเสริญความเป็นพหูสูต

[๓๗๖] ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวกะท่านผู้มีอายุเหล่านั้น ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลายปฏิบัติตามที่เป็นของตนๆ พวกเราทุกรูปพยากรณ์แล้ว มาไปกันเถิด พวกเราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ ครั้นแล้วจักกราบทูลเนื้อความนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า จักทรงพยากรณ์แก่พวกเราอย่างไร พวกเราจักทรงจำข้อความนั้นไว้ อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุเหล่านั้นรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว.

ลำดับนั้น ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง ที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง หนึ่ง แล้วท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ ประทานพระวโรกาส ท่านพระเวตตะ ท่านพระอานนท์ เข้าไปหาข้าพระองค์ถึง ที่อยู่เพื่อฟังธรรม ข้าพระองค์ได้เห็นท่านพระเวตตะและท่านพระอานนท์ กำลังเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ จงมาเถิด ท่านอานนท์ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้อยู่ใกล้พระผู้มี พระภาคเจ้า มาดีแล้ว ท่านอานนท์ ป่าโคสิงคสาละวันเป็นสถานน่า รื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละมีดอกบานสะพรั่งทั่วต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ ย่อมฟุ้งไป ท่านอานนท์ ป่าโคสิงคสาละวัน จะฟังงามด้วยภิกษุเห็นปานไร เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้ตอบข้าพระองค์ว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระศาสนานี้เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงสุตะสั่งสมสุตะ ธรรมเหล่าใด งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ. ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรม เห็นปานนั้น อันภิกษุนั้นสดับมากแล้ว ทรงไว้แล้ว สั่งสมด้วยวาจา ตามฟัง ด้วยใจ แทะตลอดดีแล้ว ด้วยความเห็น ภิกษุนั้นแสดงธรรมแก่บริษัท ๔

ด้วยบทและพยัญชนะอันราบเรียบไม่ขาดสายเพื่อถอนเสียซึ่งอนุสัย
ท่านสารีบุตรป่าโคสิงคสาถวัน ฟังงามด้วยภิกขุเห็นปานนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คีละ คีละ สารีบุตร อานนท เมื่อจะ
พยากรณ์โดยชอบ ฟังพยากรณ์ตามนั้นด้วยว่า อานนทเป็นพหูสูต เป็นผู้ทรง
สุตะ สัมสมสุตะ ธรรมเหล่าใด งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งาม
ในที่สุดพร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์
บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมเห็นปานนั้น อันอานนทนั้นนับดับมากแล้ว ทรงไว้
แล้วสั่งสมด้วยวาจา ตามเพ่งด้วยใจ แทงตลอดดีแล้วด้วยความเห็น อานนท
นั้นแสดงธรรมแก่บริษัท ๔ ด้วยบทและพยัญชนะอันราบเรียบไม่ขาดสาย
เพื่อถอนเสียซึ่งอนุสัย.

[๓๗๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อท่านพระอานนทกล่าวอย่างนี้แล้ว
ข้าพระองค์ได้กล่าวกะท่านพระเรวตะว่า ท่านเรวตะ ปฏิภาณตามที่เป็นของ
ตน ท่านอานนทพยากรณ์แล้ว บัดนี้เราขอลามท่านเรวตะในข้อนั้นว่า
ป่าโคสิงคสาถวัน เป็นสถานนารีนรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละมีดอก
บานสะพรั่งทั่วต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ ย่อมฟุ้งไป ท่านเรวตะ ป่าโคสิงคสาถวัน
จะฟังงามด้วยภิกขุเห็นปานไร เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่าน
พระเรวตะได้ตอบข้าพระองค์ว่า ท่านสารีบุตร ภิกขุในพระศาสนานี้
เป็นผู้มีความหลิกเร็นเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในความหลิกเร็นประกอบเนื่องๆ
ซึ่งเจโตสมณะอันเป็นภายใน มีฉานอันไม่เห็นห่าง ประกอบด้วยวิปีสสนา
พอกพูนบุญญาการ ท่านสารีบุตรป่าโคสิงคสาถวัน ฟังงามด้วยภิกขุเห็น
ปานนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คีละ คีละ สารีบุตร เรวตะเมื่อจะ
พยากรณ์โดยชอบ ฟังพยากรณ์ตามนั้น ด้วยเรวตะ เป็นผู้มีความหลิกเร็น
เป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในความหลิกเร็นประกอบเนื่องๆ ซึ่งเจโตสมณะอันเป็น

ภายใน มีฉานอันไม่เห็นห่าง ประกอบด้วยวิปัสสนา พอกพูนสุญญาการ.

[๓๗๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อท่านพระเวรตะกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าวกะพระอนรุทธะว่า ท่านอนรุทธะ ปฏิภาณตามที่เป็นของ ตน ท่านเวรตะพยากรณ์แล้ว บัดนี้ เราขอถามท่านอนรุทธะในข้อนั้นว่า ปาโคสิงคศาลวันเป็นสถานนำรึนรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละมีดอกบาน สะพรั่งทั่วต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ ย่อมฟังไป ท่านอนรุทธะ ปาโคสิงคศาลวัน จะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไร เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่าน พระอนรุทธะได้ตอบข้าพระองค์ว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระศาสนานี้ ย่อมตรวจดูโลกพันหนึ่งด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีจักขุ ขึ้นปราสาทอันงดงามชั้นบน พึงแลดูมณฑล แห่งกตังพันได้ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมตรวจดูโลกพันหนึ่งด้วย ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ท่านสารีบุตรปาโคสิงคศาลวัน พึงงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละ ดีละ สารีบุตร อนรุทธะ เมื่อจะ พยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์ตามนั้น ด้วยว่า อนรุทธะ ย่อมตรวจดูโลก ตังพันด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์.

สรรเสริญภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร

[๓๗๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อท่านพระอนรุทธะกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าวกะท่านพระมหากัสสปะว่า ท่านกัสสปะ ปฏิภาณตามที่เป็นของ ตน ท่านพระอนรุทธะพยากรณ์แล้ว บัดนี้ เราขอถามท่านมหากัสสปะ ในข้อนั้นว่า ปาโคสิงคศาลวัน เป็นสถานนำรึนรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละมีดอกบาน สะพรั่งทั่วต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ ย่อมฟังไป ท่านกัสสปะ

ป่าโคสิงคสาวัน พึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไร เมื่อข้าพระองค์กล่าว
อย่างนี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปะ. ได้ตอบข้าพระองค์ว่า ท่านสารีบุตร
ภิกษุในพระศาสนานี้ ตนเองอยู่ในป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่ง
ความเป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรด้วย ตนเองถือผ้าบังสกุลเป็นวัตร และ
กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือผ้าบังสกุลเป็นวัตรด้วย ตนเองเป็นผู้ถือ
ไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตร
ด้วย ตนเองเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความ
เป็นผู้มีความปรารถนาน้อยด้วย ตนเองเป็นผู้สันโดษ และกล่าวสรรเสริญ
คุณแห่งความสันโดษด้วย ตนเองเป็นผู้สังค และกล่าวสรรเสริญคุณแห่ง
ความสังคด้วย ตนเองเป็นผู้ไม่คลุกกลี และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความ
ไม่คลุกกลีด้วย ตนเองเป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่ง
การปรารภความเพียรด้วย ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล และกล่าว
สรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยศีลด้วย ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย
สมาธิ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วย ตนเองเป็นผู้ถึง
พร้อมด้วยปัญญา และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วย
ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อม
ด้วยวิมุตติด้วย ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ และกล่าว
สรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสะด้วย ท่านสารีบุตร
ป่าโคสิงคสาวัน พึงงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดิละ ดิละ สารีบุตร กัสสปะ เมื่อจะ
พยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์ตามนั้นด้วยว่า กัสสปะ ตนเองเป็นผู้อยู่ในป่า
เป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
ด้วย ตนเองถือผ้าบังสกุลเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือ

ผ้าบังสุกุลเป็นวัตรด้วย ตนเองถือไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตรด้วย ตนเองเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยด้วย ตนเองเป็นผู้สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้สันโดษด้วย ตนเองเป็นผู้สังัด และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้สังัดด้วย ตนเองเป็นผู้ไม่คลุกกลี และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความไม่คลุกกลีด้วย ตนเองเป็นผู้ปรารถนาคความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารถนาคความเพียรด้วย ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยศีลด้วย ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วย ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วย ตนเองผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วย.

[๓๘๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อท่านพระมหากัสสปะกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าวกะท่านมหาโมคคัลลณะว่า คุณก่อนท่านโมคคัลลณะ ปฏิภาณตามที่เป็นของตน ท่านพระมหากัสสปะพยากรณ์แล้ว บัดนี้ เราจะขอถามท่านมหาโมคคัลลณะในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาละวันเป็นสถานน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละมีดอกบานสะพรั่งทั่วต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ ย่อมฟุ้งไป คุณก่อนท่านมหาโมคคัลลณะป่าโคสิงคสาละวันจะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไร เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปะได้ตอบข้าพระองค์ว่า คุณก่อนท่านสารีบุตร ภิกษุ ๒ รูปในพระศาสนาี้ กล่าวอภิธรรมกถา เธอทั้ง ๒ นั้นถามกันและกัน ถามปัญหากันแล้วย่อมแก้

กันเองไม่หยุดพักด้วย และกรรมกาของเธอทั้ง ๒ นั้น ย่อมเป็นไปด้วย
คู่ก่อนท่านสารีบุตรป่าโคสิงคสาวันฟังงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คีละ คีละ สารีบุตร โมคคัลลณะ เมื่อจะ
พยากรณ์โดยชอบฟังพยากรณ์ตามนั้น ด้วยว่าโมคคัลลณะเป็นกรรมกถิก

สรรเสริญสมาบัติอีก

[๓๘๑] เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนั้นแล้ว ท่านพระมหาโมคคัล-
ลณะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์เจริญ ในลำดับต่อ
ไป ข้าพระองค์ได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า คู่ก่อนท่านสารีบุตร
ปฏิบัติตามที่เป็นอย่างตน เราทั้งหมดพยากรณ์แล้ว บัดนี้เราจะขอลามท่าน
สารีบุตรในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาวัน เป็นสถานนารีนรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง
ไม้สาละมีดอกบานสะพรั่งทั่วตัว กลิ่นคล้ายทิพย์ย่อมฟุ้งไป คู่ก่อนท่านสารี-
บุตร ป่าโคสิงคสาวันจะฟังงามด้วย ภิกษุเห็นปานไร เมื่อข้าพระองค์กล่าว
อย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรได้ตอบข้าพระองค์ว่า คู่ก่อนท่านมหาโมคคัล-
ลณะ ภิกษุในพระศาสนานี้ ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจ และไม่ไปตาม
อำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยวิหารสมา-
บัตินั้นได้ในเวลาเช้า เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วย
วิหารสมาบัตินั้นได้ในเวลาเที่ยง เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลา
เย็น ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเย็น เปรียบเหมือนหีบผ้าของพระราชา
หรือราชมหาอำมาตย์ ซึ่งเต็มด้วยผ้าที่ย่อมเป็นสีต่าง ๆ พระราชาหรือ
ราชมหาอำมาตย์นั้น หวังจะห่มคู่ผ้าชนิดใดในเวลาเช้า ก็ห่มคู่ผ้าชนิดนั้นได้ใน
เวลาเช้า หวังจะห่มคู่ผ้าชนิดนั้น นั้นได้ในเวลาเย็นฉันใด ภิกษุยังจิตให้เป็นไปใน
อำนาจ และไม่ไปไปตามอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดใน

เวลาเช้า ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นได้ในเวลาเช้า เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นได้ในเวลาเที่ยง เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเย็น ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นได้ในเวลาเย็นฉันนั้น เหมือนกัน ก่อนท่านมหาโมคคัลลานะ ป่าโคสิงคสาวันพึงงามด้วยภิกษุ เห็นปานนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คีละ คีละ โมคคัลลานะ สารีบุตรเมื่อจะพยากรณ์โดยชอบพึงพยากรณ์ตามนั้น ด้วยว่า สารีบุตรยังจิตให้เป็นไปในอำนาจ และไม่เป็นไปตามอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นได้ในเวลาเช้า เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นได้ในเวลาเที่ยง เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเย็น ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นได้ในเวลาเย็น.

สรรเสริญความสิ้นอาสวะ

[๓๘๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คำของใครหนอ เป็นสุภามิต.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก่อนสารีบุตร คำของพวกเธอทั้งหมด เป็นสุภามิตโดยปริยาย ก็แต่พวกเธอจงฟังคำของเรา ถ้ามว่า ป่าโคสิงคสาวัน จะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไรนั้น เราตอบว่า คู่ก่อนสารีบุตร ภิกษุในศาสนา นี้ กลับจากบิณฑบาตในเวลาหลังภัตแล้ว นั่งขัดสมาธิตั้งกายให้ตรง ดำรงสติมั่นเฉพาะหน้าว่า จิตของเรายังไม่หมดความถือมั่น ยังไม่

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 36

หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพียงใด เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้เพียงนั้น
ดังนี้ คุณก่อนสารีบุตร ปาโกลิงคสาธวันพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธานุญาตแล้ว ท่านผู้มีอายุเหล่า
นั้นชื่นชมยินดีพระภิกษุของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบมหาโกสิงคสาธสูตรที่ ๒

อรรถกถา महाโคตติงคสาธสูตร

มหาโคตติงคสาธสูตร มีบทเริ่มต้นว่า เอวมเมสุตฺตํ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โคตติงคสาธวทายะ นี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงที่อยู่ ก็สูตรอื่นท่านแสดงโศรคามอย่างนี้ก่อนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตะวันวิหาร โศรคามของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ประจำในมหาโคตติงคสาธสูตรนี้ แต่จักเป็นโศรคามบางคราว เพราะฉะนั้น ท่านแสดงถึงที่อยู่อย่างเดียวกันว่า พระสูตรนั้นมีป่าเป็นที่ตั้ง. บทว่า สมุพหุเลหิ คือมากมาย. บทว่า อภิญญาเตหิ อภิญญาเตหิ ได้แก่ มีชื่อเสียงปรากฏในที่ทุกแห่ง. บทว่า เถเรหิ สาวเกหิ สทฺธิ ความว่า พร้อมคือร่วมด้วยผู้เป็นพระเถระ เพราะประกอบด้วยธรรม กระทบความมั่นคง มีความสำรวมในปาฏิโมกข์ เป็นต้น เป็นพระสาวก เพราะเกิดในที่สุดการฟัง.

บัดนี้ เมื่อทรงแสดงพระเถระเหล่านั้น โดยสรุปจึงตรัสว่า อายสมุตา จ สาริปุตฺเตน ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาพระเถระเหล่านั้น ท่านพระสาริปุตฺตม มีชื่อเสียงในพระพุทธศาสนาด้วยคุณมีศีลเป็นต้นของตน คือปรากฏแล้ว เหมือนพระอาทิตย์พระจันทร์อยู่ท่ามกลางท้องฟ้า ปรากฏแก่ผู้มีจักขุ และเหมือนสาครปรากฏแก่ผู้ยืนอยู่บนฝั่งแห่งสมุทร. ก็พึงทราบความที่พระเถระนั้นเป็นใหญ่ด้วยอำนาจแห่งคุณที่มาแล้วในพระสูตรนี้โดยเฉพาะไม่ได้. ควรจะทราบความที่พระเถระเป็นใหญ่ด้วยอำนาจแห่งพระสูตร แม้เหล่านี้ อื่นจากพระสูตรนี้คือ ชัมมทายาทสูตร อนังคณสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร จุลลสีหนาทสูตร มหาสีหนาทสูตร รถวินิตสูตร มหาหัตถิปโทปมสูตร มหาเวทลลสูตร วัตถูปมสูตร ที่ฆนขสูตร

อนุปทสูตร เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร สัจจวิภังคสูตร ปิณฑปาตปาริ-
สุทธิสูตร สัมปสาทนียสูตร สังคีตีสสูตร ทศตตรสูตร ปวารณาสูตร สุลิมา-
สูตร เถรปัญหสูตร มหานิเทศ ปฏิสัมภิทามรรค เถรสีหนาทสูตร
การบวช เอตทัคคะ ดังนี้ จจริงอยู่ในเอตทัคคะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระสารีบุตรเป็นยอดแห่งภิกษุสาวกผู้มีปัญญาของ
เรา.

แม้พระมหาโมคคัลลานะเป็นผู้ใหญ่ปรากฏเหมือนพระเถระมีชื่อเสียง
ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น และด้วยคุณมาแล้วในพระสูตรนี้.

อนึ่ง ควรทราบความที่พระเถระนั้นเป็นใหญ่ ด้วยอำนาจพระสูตรแม่
เหล่านี้คือ อนุमानสูตร จุลลตัณหาสังขยสูตร มารตซ์ชนียสูตร การยังปรา
สาทให้หวั่นไหว การทรมานนันทโพนันทนาคราช ประกอบด้วยอิทธิบาททั้ง
สิ้น. การไปสู่เทวโลกในคราวแสดงยมกปาฏิหาริย์ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ
การบวช เอตทัคคะ ดังนี้ จจริงอยู่ในเอตทัคคะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระมหาโมคคัลลานะ เป็นยอดแห่งภิกษุสาวกผู้มี
ฤทธิ์ของเรา.

แม้พระมหากัสสปะเป็นใหญ่ปรากฏมาเหมือนพระเถระ มีชื่อเสียง
ด้วยศีลาทีคุณ และด้วยคุณมาแล้วในพระสูตรนี้. อนึ่ง ควรทราบความที่พระ
เถระนั้นเป็นใหญ่ด้วยอำนาจพระสูตรเหล่านี้คือ จีวรปริวัตตณสูตร จันโทปม-
สูตร กัสสปสังยุตต์ทั้งสิ้น มหาอริยวิงสสูตร การบวชของพระเถระเอตทัคคะ
ดังนี้ จจริงอยู่ในเอตทัคคะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย พระมหากัสสปะเป็นยอดแห่งภิกษุสาวกทรงธุดงค์ของเรา.

แม้พระอนรุทธะเป็นผู้ใหญ่ปรากฏ เหมือนพระเถระมีชื่อเสียง ด้วย
ศีลาทีคุณ และด้วยคุณมาแล้วในพระสูตรนี้ อนึ่ง ควรทราบความที่พระเถระ

นั่นเป็นใหญ่ด้วยสามารถแห่งพระสูตรแม่เหล่านี้คือ จุลโคสิงคสูตร นพก-
ปานสูตร อนุตตรियสูตร อุปกกิลเสสูตร อนุรุธสังยุต มหาปริสวัตก-
สูตร การบวชของพระเถระ เอตทัคคะ ดังนี้ จริงอยู่ในเอตทัคคะพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอนุรุธะเป็นยอดแห่งภิกษุสาวกผู้มี
ทิพยจักขุของเรา.

ก็พระเวทสะมี ๒ รูปคือ ขทิววนियเวทสะ ๑ กังขาเวทสะ ๑ ในบท
ว่า อายสมฺมตา จ เวทเนน นี้ ใน ๒ รูปนั้น ในที่นี้ไม่ประสงค์เอาพระขทิววนิย
เวทสะ ซึ่งเป็นน้องชายของพระธรรมเสนาบดี. ส่วนพระเถระมากด้วยความ
สงสัยอย่างนี้ว่า น้ำอ้อยควรไหม ถั่วเขียวควรไหม ประสงค์แล้วว่า เวทสะใน
ที่นี้ ก็พระเวทสะนั้นเป็นผู้ใหญ่ปรากฏเหมือนพระเถระมีชื่อเสียงด้วย สีลาทิ
คุณ และด้วยคุณมาแล้วในพระสูตรนี้.

อนึ่ง ควรทราบความที่พระเถระนั้นเป็นใหญ่ในการบวช แม่ใน
เอตทัคคะนั้น. จริงอยู่ในเอตทัคคะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย พระกังขาเวทสะเป็นยอดแห่งภิกษุสาวกผู้มีฌานของเรา.

แม้พระอานนทเถระเป็นผู้ใหญ่ปรากฏเหมือนพระเถระมีชื่อเสียงด้วย
สีลาทิคุณ และด้วยคุณมาแล้วในพระสูตรนี้ อนึ่ง ควรทราบความที่พระเถระ
นั้นเป็นใหญ่ด้วยอำนาจแห่งพระสูตรเหล่านี้ คือ เสลสูตร พาหิตยสูตร อนุช-
ตัปปายะโคปกสูตร โมคคัลลานะ พุทธาคูกะ จุลสุญญตะ มหาสุญญตะ
อัจฉริยมฤตสูตร ภัทเทภรรตตะ มหานิทานะ มหาปรินิพพานะ สุภ-
สูตร จุลนนิยโลกธาตสูตร การบวช เอตทัคคะ ดังนี้ จริงอยู่ ในเอตทัคคะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอานนท์เป็นยอดแห่ง
ภิกษุสาวกผู้พหูสูตของเรา.

บทว่า อญฺเฐหิ จ อภิญญาเตหิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประ

ทับอยู่ในป่าโคตลิ่งศาลวันพร้อมด้วยเถรสาวกเป็นอันมากผู้มีชื่อเสียงปรากฏ เพราะเป็นผู้มีคุณใหญ่เหล่านี้และเหล่านี้ก็หาไม่. จริงอยู่ ในคราวนั้น ท่านพระสารีบุตรตนเองมีปัญหามาก หาพวกภิกษุผู้มีปัญญามาก แม้เหล่านี้เป็นอันมากไปอยู่แคว้นล้อมพระศพล. ท่านมหาโมคคัลลณะ ตนเองมีฤทธิ์ ท่านมหากัสสปะตนเองเป็นธูตวาทะ ท่านอนรุทธะตนเองได้ทิพยจักขุ ท่านเรวตะตนเองยินดีในฉาน ท่านอานนท์ตนเองเป็นพหูสูต พาพวกภิกษุผู้พหูสูตเหล่านี้ไปอยู่แคว้นล้อมพระศพลในกาลนั้น. พระมหาเถระผู้มีชื่อเสียงเหล่านั้น และเหล่านี้ในกาลนั้น ฟังทราบ ว่า พวกภิกษุประมาณสามหมื่นอยู่แคว้นล้อมพระศพล ด้วยประการฉะนี้แล

บทว่า ปฏิสสุตถานา วุฏฺฐิโต ความว่า ท่านมหาโมคคัลลณะออกจากวิเวกในผลสมาบัติ. บทว่า เยนายสุมา มหากัสสป เตนุปลสฺสุมิ ความว่า ได้ยินว่า พระเถระออกจากที่หลีกเร้นแลดูโลกธาตุทางปัจฉิมทิศ ได้เห็นสุริยมณฑล ๕๐ โยชน์ถ้วนกำลังอัสดงค์ เหมือนตุ้มหูกำลังตกจากพระกรรมกษัตริย์ผู้มาอ่อนเปลี้ยในราวป่า เหมือนผ้ากัมพลแดงที่เขารวบใส่ไว้ในหีบ เหมือนถาดทองคำ อันมีค่าแสนหนึ่ง กำลังตกจากงาที่ประดับด้วยแก้วมณี ลำดับนั้น แลดูโลกธาตุทางปาจีนทิศ ได้เห็นจันทมณฑลขึ้นจากท้องสมุทร มีสีเหมือนเมฆ อันประดับพร้อมทั้งลักษณะมี ๔๘ โยชน์ บนยอดภูเขาจักรวาลด้านปาจีนทิศ เหมือนล่อเงินยืดที่คุ่มหมุนไป เหมือนธารน้ำนมไหลจากรางเงิน และเหมือนหงส์ขาวที่กระพือปีกทั้งสองบินไปในท้องฟ้า. ต่อจากนั้นก็แลดูศาลวัน ก็ในสมัยนั้น ตั้งแต่โคนต้นสาละจนถึงปลาย ดอกบานสะพรั่ง รุ่งเรือง เหมือนคลุ้มด้วยผ้าปาวาร ๒ ชั้น เหมือนมัดไผ่ด้วยช่อมุกดา เมื่อเกสรดอกไม้ตกไปในที่นั้น ๆ พื้นแผ่นดินเป็นเหมือนเครื่องบูชาที่คาศายด้วยดอกไม้ เหมือนรดด้วยน้ำครั้ง ผูกฝั่งพอเมาเกสรดอกไม้ บินไปในป่าคล้ายส่งเสียงหึ่ง ๆ กวั้นนั้น เป็นวันอุโบสถ ลำดับนั้น พระเถระคิดว่า

วันนี้เรายังเวลาให้ล่องไปด้วยความยินดีอะไรหนอ. ก็ธรรมดาว่าพระอริยสาวกรักการฟังธรรม พระเถระได้มีความดำริว่า วันนี้เราไปยังสำนักของพระธรรมเสนาบดีเถระผู้เป็นพี่ชายของเราแล้ว จักให้เวลาล่องไปด้วยความยินดีในธรรม. เมื่อไปก็ไม่ไปผู้เดียวคิดว่าเราจักเอาพระมหากัสสปเถระผู้เป็นเพื่อนรักของเราไปด้วย ดังนี้ ลุกจากที่นั่งสะบัดท่อนหนั่ง เข้าไปหาท่านมหากัสสปะ.

บทว่า เอวมาวุโสติ โข อายสุมา มหากัสสป ความว่า เพราะพระเถระเป็นอริยสาวกรักการฟังธรรม ฉะนั้น ได้ฟังคำของท่านมหาโมคคัลลานะแล้วไม่อ้างเลศอะไร ๆ ว่า ลุกก่อนผู้มีอายุท่านไปเกิด กระผมปวดศีรษะหรือปวดหลัง กลับมีใจยินดี กล่าวคำเป็นต้นว่า เอวมาวุโส. ก็เพราะเถระรับคำแล้วลุกจากที่นั่งสะบัดท่อนหนั่ง ตามพระมหาโมคคัลลานะไป. สมัยนั้นพระมหาเถระ ๒ รูป รุ่งเรื่องจุจดวงจันทร์ ๒ ดวง ขึ้นเรียงกัน จุจดวงอาทิตย์ ๒ ดวง จุจพระยาช้างฉัททันต์ ๒ เชือก จุจราชสีห์ ๒ ตัว และจุจเสือโคร่ง ๒ ตัว. สมัยนั้นพระอนรุทธเถระนั่งในที่พักกลางวัน เห็นพระมหาเถระ ๒ รูปไปยังสำนักของพระสารีบุตร เมื่อแลดูโลกธาตุด้านปัจฉิมทิศ ได้เห็นพระอาทิตย์กำลังลับป่า เมื่อแลดูโลกธาตุด้านปาจิทิศ ได้เห็นดวงจันทร์กำลังขึ้นจากชายป่า และเมื่อแลดูต้นสาละ ได้เห็นต้นสาละมีดอกบานสะพรั่ง คิดว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ และพระมหาเถระเหล่านี้เป็นพี่ชายของเรา ไปยังสำนักของพระธรรมเสนาบดี การฟังธรรมฟังมีมาก แม้เราจักเป็นผู้มีส่วนการฟังธรรมดังนี้แล้ว ลุกจากที่นั่งสะบัดท่อนหนั่ง เดินตามรอยเท้าพระมหาเถระไป. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่าครั้งนั้นแล ท่านมหาโมคคัลลานะ ท่านมหากัสสปะ. และท่านอนรุทธะ เข้าไปหาพระสารีบุตร ดังนี้. บทว่า อุปสุงกมิตฺถ ความว่า พระมหาเถระทั้ง ๓ รูป ขึ้นเรียงกันรุ่งโรจน์ จุจพระจันทร์ จุจพระอาทิตย์ และจุจราชสีห์เข้าไปหา ก็ท่านอานนท์

นั่งในที่พักผ่อนกลางวันของตน เห็นพระมหาเถระเข้าไปหาอย่างนี้แล้วคิดว่า การฟังธรรมเป็นอันมากจักมีในวันนี้ แม้เราก็จึงเป็นผู้มีส่วนการฟังธรรม นั้น ก็แหละเราก็จักไม่ไปผู้เดียว จักพาเอาพระเรวตเถระเพื่อนรักของเรา ไปด้วย. เรื่องทั้งหมดฟังทราบความพิสดารตามนัยที่กล่าวแล้ว ในการเข้าไปหาของพระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะพระอนุรุทธะพระเถระ ทั้ง ๒ รูปนั้น ยืนเรียงกันรุ่งโรจน์ คุจพระจันทร์ ๒ ดวง คุจพระอาทิตย์ ๒ ดวง และคุจราชสีห์ ๒ ตัว เข้าไปหาด้วยประการฉะนี้. เพราะฉะนั้นท่าน จึงกล่าวว่า ท่านพระสารีบุตรได้เห็นแล้ว ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า **ทิสฺวาน อายสมฺมุติ อานนฺทํ เอตทโวจ** ความว่า ท่านพระสารีบุตรเห็นแต่ไกล จึง ได้กล่าวคำเป็นต้นนี้ประกอบด้วยอุปจารกถา โดยลำดับว่าขอท่านจงมาเถิด ดังนี้. ในบทว่า **รมณียํ อาวุโส** นี้ได้แก่ ป่าที่นำรั้นรมย์ ๑ บุคคลที่นำรั้นรมย์ ๑

ใน ๒ อย่างนั้น ชื่อว่า ป่าดาดาช ด้วยต้นกาะทิง สาละ และจำปา เป็นต้น มีร่มเงาหนามัดันไม้ต่างๆ เผล็ดดอกออกผลมีน้ำพร้อม นอกหมู่บ้าน ป่านี้ ชื่อว่า เป็นที่นำรั้นรมย์ ท่านกล่าวหมายเอาว่า

**ป่าทั้งหลายเป็นที่นำรั้นรมย์ ท่านผู้มีราคะไปปราศแล้วทั้ง
หลาย จักยินดีในป่าอันไม่เป็นที่ยินดีของชน เพราะท่าน
ผู้มีราคะไปปราศแล้วเหล่านั้น เป็นผู้มียกดีไม่แสวงหากาม
ดังนี้.**

ถ้าว่าป่าเป็นที่ดอน น้ำไม่มี ร่มเงาโปร่งมีหนามรก ส่วนพระอริยะ มีพระพุทธรเจ้าเป็นต้นประทับอยู่ในป่านี้ ป่านี้ ชื่อว่า บุคคลนำรั้นรมย์ ท่านกล่าวหมายเอาว่า พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ ณ ที่ใด เป็นบ้านก็ตาม เป็นป่าก็ตาม ที่ลุ่มก็ตาม ที่ดอนก็ตาม ที่นั่นเป็นภูมิสถานนำรั้นรมย์ ดังนี้. ส่วนในที่นี้ได้ทั้ง

๒ อย่างนั้น. ครั้งนั้น ป่าโคสิงคสาถวัน มีดอกบานสะพรั่ง กลิ่นดอกไม้หอม
ฟุ้ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บุคคลเลิศในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก ประทับอยู่
กับพวกภิกษุผู้มีชื่อเสียงประมาณสามหมื่นรูป. ท่านหมายเอาป่าอนั้น จึงกล่าว
ว่า คุณก่อนอนนท ผู้มีอายุ ป่าโคสิงคสาถวันเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ดังนี้.

บทว่า โทลีนา รตุติ คือปราศจากโทษ มีอธิบายว่า เว้นจากความมืด
มัว เหล่านี้คือ หมอก เมฆ ควัน ฐลี ราหู. บทว่า สพุพพาลิผลุลา ความ
ว่า สาละมีดอกบานในที่ทุกแห่งตั้งแต่โคนจนถึงยอด ชื่อว่าที่ยังไม่บานแล้ว
ย่อมไม่มี. บทว่า ทิพพา มนุญเณ คนุชา สมุปนุติ ความว่า กลิ่นหอมเป็น
ของทิพย์ ย่อมฟุ้งตกลงทั่วไปเหมือนกลิ่นหอมของดอกมณฑารพ ทอง
กวาว แคล้อย และผงไม้จันทน์ มีอธิบายว่า ย่อมฟุ้งไป เหมือนสถานที่ซึ่งชอบ
ของท้าวสักกะ. สุขาม สันตุสิต นิมมานรติ ปรนนิมิตวสวัตติ และท้าว
มหาพรหม. บทว่า กลั รูปเน อาวุโส อานนุท ความว่า พระอนนทเถระเป็น
สังฆนวกะแห่งพระเถระ ๕ รูปนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงถาม
ข้อนั้นก่อน. ตอบว่า เพราะนับถือกัน.

ก็พระเถระ ๒ รูปนั้นนับถือกันและกัน. พระสารีบุตรเถระคิดว่า
พระอนนทเถระอุปัฏฐากพระศาสนาซึ่งเราควรทำดังนี้ ได้นับถือพระ
อนนทเถระ. พระอนนทเถระคิดว่า พระสารีบุตรเถระเป็นยอดสาวกของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ ได้นับถือพระสารีบุตรเถระ. ท่านให้ทารกในตระ
กูลบรรพชาแล้ว ให้ถืออุปัชฌาย์ในสำนักของพระสารีบุตรเถระ. แม้พระ
สารีบุตรเถระก็ได้ทำนั้นเหมือนกัน. ภิกษุที่องค์หนึ่งให้บาตรและจีวรของ
ตนให้บรรพชาแล้ว ให้ถือองค์หนึ่งเป็นอุปัชฌาย์ประมาณ ๕๐๐ รูป ท่าน
พระอนนทได้จีวรเป็นต้นที่ประณีตแล้วถวายพระเถระเท่านั้น ได้ยิน
ว่า พรหมณ์คนหนึ่งคิดว่า การบูชาพุทธรัตนะและสังฆรัตนะยังปรากฏ
ชื่อว่าการบูชา รัตนรัตนะ จะเป็นอย่างไรหนอ. เขาจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ

ภาคเจ้า ทูลถามเพื่อความนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ ถ้าท่านใคร่จะบูชา ชัมมรัตนะ จงบูชาภิกษุผู้พหูสูตรรูปหนึ่งเถิด. พราหมณ์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงบอกภิกษุพหูสูตรเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ท่านจงถามภิกษุสงฆ์เถิด. เขาเข้าไปหาภิกษุสงฆ์กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงบอกภิกษุผู้พหูสูต. ภิกษุกล่าวว่า พระอานนทเถระชิ พราหมณ์. พราหมณ์บูชาพระเถระด้วยไตรจีวรมีค่าพันหนึ่ง. พระเถระรับไตรจีวรแล้ว ได้ไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ได้เข้ามาแต่ไหน อานนท์. พระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พราหมณ์คนหนึ่งถวาย แต่ข้าพระองค์ใคร่จะถวายจีวรนี้แก่ท่านสารีบุตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายเถิด อานนท์.

อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระสารีบุตรหลีกไปสู่ที่ จาริกเสียแล้ว.

พ. จงถวายเวลาเธอมาเถิด.

อา. พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แล้ว.

พ. ก็พระสารีบุตรจักมาเมื่อไร.

อา. ประมาณ ๑๐ วันพระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบท ด้วยพระดำรัสว่า
ดูก่อนอานนท์ เราอนุญาตให้ภิกษุเก็บอติเรกจีวรไว้ได้ ๑๐ วันเป็นอย่างยิ่ง. แม้พระสารีบุตรเถระได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ชอบใจ ถวายสิ่งนั้นแก่พระอานนทเถระอย่างนั้นเหมือนกัน. พระเถระเหล่านั้นนับถือกันและกัน อย่างนี้. พระเถระจึงถามก่อนเพราะความนับถือกัน ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง ชื่อว่า ถามความเห็นนั้น ฟังถามตั้งแต่สิ่งน้อยไป เพราะฉะนั้น พระเถระคิดว่า จักถามพระอานนท์ก่อน พระอานนท์จักตอบชี้แจงตามปฏิภาณของตน ต่อมา จึงจักถามพระเวทอะอนุรุทธะ มหากัสสปะ มหาโมคคัลลานะ พระมหาโมคคัลลานะจักตอบชี้แจงตามปฏิภาณของตน จากพระ

เถระทั้ง ๕ รูป จึงซักถามเรา แม้เราจักตอบชี้แจงตามปฏิภาณของตน พระธรรมเทศานี้จักถึงที่สุด ถึงความไพบูรณ์ ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ ก็หามิได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเราทั้งหมดจักเข้าไปทูลถามพระทศพล พระศาสดาจักทรงตอบชี้แจงด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ธรรมเทศานี้จักถึงที่สุดถึงความไพบูรณ์ ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ ก็หามิได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเราทั้งหมดจักเข้าไปทูลถามพระทศพล พระศาสดาจักทรงตอบชี้แจงด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ธรรมเทศานี้จักถึงที่สุดถึงความไพบูรณ์ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ เหมือนอย่างว่า เมื่อคติเกิดในชนบท คติย่อมถึงผู้ใหญ่บ้าน เมื่อผู้ใหญ่บ้านไม่สามารถจะตัดสินได้ ย่อมถึงเจ้าเมือง เมื่อเขาไม่อาจ ย่อมถึงผู้พิพากษา เมื่อเขาไม่อาจย่อมถึงเสนาบดี เมื่อเสนาบดีนั้นไม่อาจ ย่อมถึงอุปราช เมื่ออุปราชนั้นไม่อาจจะตัดสินได้ย่อมถึงพระราชา ตั้งแต่เวลาพระราชามีพระราชวินิจฉัยแล้ว คติย่อมเด็ดขาดด้วยพระราชโองการย่อมไม่เปลี่ยนแปลง ฉันทใด เราก็นั้นนั้นซักถามพระอานนทก์ก่อน...เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเราทั้งหมด จักเข้าไปทูลถามพระทศพล พระศาสดาจักทรงตอบชี้แจงด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ธรรมเทศานี้จักถึงที่สุด ถึงความไพบูรณ์ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ ดังนี้ พระเถระเมื่อถามความเห็นอย่างนี้ จึงได้ถามพระอานนทเถระก่อน.

บทว่า พหุสุสุโต โหติ ความว่า ภิกษุณั้นฟังมาก อธิบายว่า เรียนนวัคคัตถุศาสตร์ด้วยอำนาจอักษระเบื้องต้น และเบื้องปลายแห่งบาลี และอนุสนธิ. บทว่า สุตฺตโร ก็เป็นผู้รองรับสุตะไว้ได้. จริงอยู่ พระพุทธพจน์อันก็ได้เรียนแต่บาลีประเทศนี้ เลื่อนหายไปแต่บาลีประเทศนี้ ไม่คงอยู่คัจฉาน้ำในหม้อทะเล เธอไม่อาจจะกล่าว หรือบอกสูตร หรือชาคกข้อเดียว ใน ท่านกลางบริษัทได้ ภิกษุนี้ หาเชื่อว่าผู้ทรงสุตะไม่. ส่วนพระพุทธพจน์อันภิกษุใดเรียนแล้ว ย่อมเป็นอย่างเวลาที่ตนเรียนมาแล้วนั้นแหละ เมื่อเธอไม่ทำการ

ต้น ปลายแห่งบาลี ตั้งอยู่ในนัยที่อาจารย์ให้ไว้ดำเนินไปเหมือนกำหนดด้วย
ตราขั้ว เหมือนส่งน้ำไปที่เหมืองลึก เหมือนสินธพอาชาไนยกระที่บเท้า
ถ้อยคำของภิกษุนั้น ชื่อว่าราบเรียบ ท่านหมายเอาถ้อยคำเห็นปานนี้
จึงกล่าวว่า **ปริมณฑลลหิ ปทพยุถุชเนหิ** ดังนี้.

ในบทว่า **อนุปฺปพฺนุเชหิ** ความว่า ภิกษุใด กล่าวธรรม ตั้งแต่เวลา
เริ่มสูตร หรือขาดกปรารภ รีบด่วนเหมือนคนตีไฟ เหมือนคนเคี้ยวของ
ร้อน กระทำที่ถือเอาแล้ว ๆ และไม่ถือเอาแล้ว ๆ ในอนุสนธิเบื้องต้นเบื้องปลาย
แห่งบาลี อ้อมอ้อมในที่นั้น ๆ จบลุลไป เหมือนคนเลี้ยงเหยี่ยวเที่ยวไปในระหว่าง
ใบไม้เก่า ภิกษุใด เมื่อกล่าวธรรม บางคราวก็เร็ว บางคราวก็ช้า บางคราว
ทำเสียงดัง บางคราวทำเสียงค่อย ไปเผาศพ บางคราวลุก บางคราวก็ดับฉันใด
ภิกษุนั้นชื่อว่าพระธัมมกถิกเปรียบด้วยไฟเผาศพฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อบริษัท
ประสงค์จะลุก เริ่มขึ้นอีก. แม้ภิกษุใด เมื่อกล่าวให้พิสดารในที่นี้แม้แต่เธอ
กล่าวเหมือนถอนหายใจ เหมือนคร่ำครวญ ถ้อยคำของภิกษุเหล่านี้แม้ทั้งหมด
ชื่อว่าไม่ติดต่อกัน. ส่วนผู้ใดเริ่มสูตร ตั้งอยู่ในนัย ที่อาจารย์ให้ไว้ทำไมขาด
สายให้เป็นไป เหมือนกระแสน้ำยังถ้อยคำให้เป็นไม่ขาดตอนเหมือนน้ำตกจาก
คองคา ถ้อยคำของเขาชื่อว่า ติดต่อกัน โดยลำดับ ท่านหมายเอาถ้อยคำนั้น
จึงกล่าวว่า **อนุปฺปพฺนุเชหิ** ดังนี้. บทว่า **อนุสยสมฺมุคฺฆาตาย** ได้แก่ เพื่อถอนอนุสัย
๗ อย่าง. บทว่า **เอวรุเปณ** ความว่า ปาโศสิงคสาตวัน พึงงามด้วยภิกษุพหูสูตร
เห็นปานนี้ หรือภิกษุแสดงรูปเห็นปานนั้นนั้นแล้ว ชายสังฆาภูิกับชาย
สังฆาภูิจดกัน หรือเข้ากับเข้าจดกันและกัน พึงทราบเนื้อความในวาระทั้งปวง
โดยนัย. ภิกษุชื่อปฏิสถลานารามา เพราะอรรถว่า ความหลักเร้นเป็นที่มา
ยินดีของภิกษุนั้น. บทว่า **ปฏิสถลानรโต** คือ ยินดีแล้วในการหลักเร้น. บท
ว่า **สทสฺสโลกานํ** คือ โลกธาตุพื้นหนึ่ง. จริงอยู่ การเสพธุระ เนื่องด้วยการ
พิจารณาของพระเถระมีประมาณเท่านั้น. ส่วนพระเถระเมื่อหวัง ย่อมตรวจดูได้

หลายแสนจักรวาล. บทว่า อุปริปาสาทวรคโต ได้แก่ บุรุษผู้ไปเบื้องบนปราสาท อันงาม ๗ ชั้น. หรือ ๕ ชั้น. บทว่า สหสฺสึ เนมิมนฺฑลानิ โยโลเกยฺย ความว่า พึงเปิดหน้าต่างแลดูมณฑลแห่งกึ่งตั้งพัน ตั้งอยู่ที่ค่อม ปลายงกกับปลายงกตั้งจกกัน ในบริเวณปราสาทได้ ค่อมก็ดี กำกัก็ดี ระหว่างกำกัก็ดี กงกัก็ดี จึงปรากฏแก่บุรุษนั้น. บทว่า เอวเมว โข อาวุโส ความว่า ภิกษุผู้มีทิพยจักขุแม้นี้ ย่อมตรวจดูโลกพันหนึ่ง ด้วยทิพยจักขุ ถ่วงจักขุของมนุษย์ เขาติเนรุพันหนึ่ง ในจักรวาลพันหนึ่งย่อมปรากฏ เหมือนค่อมลือปรากฏแก่บุรุษผู้ยืนอยู่บนปราสาทนั้น ทวีป ปรากฏเหมือนกำ คนที่ยืนอยู่บนทวีป ปรากฏเหมือนระหว่างกำ ภูเขาจักรวาลย่อมปรากฏเหมือนกง. บทว่า อารญฺญ โก คือ ผู้สมาทานอรัญญุดงค์. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แล. บทว่า โน จ ตํสาเทนฺติ คือไม่ขัดแย้งกัน. จริงอยู่ บุคคลผู้สามารถจะถามปัญหาทำให้มีเหตุมีผล ชื่อว่าย่อมขัดแย้งกัน. อธิบายว่าพวกภิกษุย่อมไม่กล่าวอย่างนี้. บทว่า ปวตฺตินิ โหติ ได้แก่ ย่อมเป็นไป ดูจกระแสน้ำในแม่น้ำ. บทว่า ยาย โวหารสมาปตฺติยา ความว่า ด้วยวิหารสมาบัติเป็น โลภิยะ หรือโลกุตตระใด. บทว่า สาธุ สาธุ สาริปฺตฺต ความว่า สาธุการนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประธานแก่พระอานนทเถระ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับพระสารีบุตรเถระ. ในที่ทั้งปวงก็มีนัยนี้. บทว่า ยถาคํ อานนฺโท ความว่า ก็อานนท เมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์ฉันใด พยากรณ์แล้วฉันนั้น. อธิบายว่า พระอานนท พยากรณ์ตามสมควร คือ เหมาะสมแก่อัชฌาสัยของตนนั้นแล.

จริงอยู่ พระอานนทเถระ เป็นพหูสูตด้วยตนเอง แม้อัชฌาสัยของท่าน ตั้งอยู่อย่างนี้ว่า โอหนอ เพื่อนพรหมจรรย์ ในศาสนา พึงเป็นพหูสูตดังนี้. เพราะเหตุไร เพราะว่าสิ่งที่ควรหรือไม่ควร สิ่งที่มีโทษหรือไม่มีโทษ โทษหนักหรือเบา แก้ไขได้ แก้ไขไม่ได้ ย่อมปรากฏแก่ภิกษุพหูสูต

ภิกษุผู้พหูสูตพิจารณาพระพุทธพจน์ที่ตนเรียนแล้ว คิดว่า คีล ท่านกล่าวไว้แล้วในที่นี้ สมาธิท่านกล่าวไว้แล้วในที่นี้ วิปัสสนาท่านกล่าวไว้แล้วในที่นี้ มรรคผลนิพพานท่านกล่าวไว้แล้วในที่นี้ บำเพ็ญศีลในที่นี้ มาของศีล บำเพ็ญสมาธิในที่นี้ มาของสมาธิ ยังวิปัสสนาให้ถือเอาห้องในที่นี้แห่งวิปัสสนา เจริญมรรค ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งผล เพราะฉะนั้นอักษณาสัยของพระเถระย่อมเป็นอย่างนี้ว่า โอหนอ เพื่อนพรหมจรรย์ของเรา เรียนนิกายหนึ่ง หรือสอง สามหรือสี่ หรือห้านิกายแล้ว พิจารณาอยู่ บำเพ็ญศีลเป็นต้น ในที่นี้มาแห่งศีลเป็นต้น พึงทำให้แจ้งซึ่งมรรคผล และนิพพาน โดยลำดับ. แม้ในวาระที่เหลือนี้ก็มีนัยนี้แล.

จริงอยู่ ท่านเรวตะ พอใจในฉาน ยินดีแล้วในฉาน เพราะฉะนั้นท่านมีความคิดอย่างนี้ว่า โอหนอเพื่อนพรหมจรรย์ของเรา นั่งผู้เดียว ทำกสิณบริกรรม ยังสมาบัติ ๘ ให้เกิด เจริญวิปัสสนามีฉานเป็นปทัฏฐาน พึงทำให้แจ้งซึ่งโลกุตตรธรรม เพราะฉะนั้น จึงพยากรณ์อย่างนี้.

ท่านพระอนุรุธะมีทิพยจักขุ ท่านมีความคิดอย่างนี้ว่า โอหนอเพื่อนพรหมจรรย์ เจริญอาโลกกสิณเห็นสัตว์ทั้งหลายกำลังจุติ และอุปบัติในจักรวาลหลายพัน ด้วยทิพยจักขุ ยังจิตให้สว่างเพราะวิภูฏกัย เจริญวิปัสสนา พึงทำให้แจ้งซึ่งโลกุตตรธรรม เพราะฉะนั้น จึงพยากรณ์แล้วอย่างนี้.

ท่านมหากัสสปะ เป็นธูตวาท ท่านมีความคิดอย่างนี้ว่า โอหนอเพื่อนพรหมจรรย์เป็นธูตวาท ยังค้นหาพร้อมทั้งปัจจัยให้เหี่ยวแห้ง ด้วยอานุภาพแห่งธุดงค์แล้ว กำจัดกิเลสมีประการต่างๆ แม้เหล่าอื่น เจริญวิปัสสนา พึงทำให้แจ้งซึ่งโลกุตตรธรรม เพราะฉะนั้น จึงพยากรณ์แล้วอย่างนี้

ท่านมหาโมคคัลลานะ ถึงที่สุดแห่งสมาธิบารมี ส่วนลำดับจิตอัน สุขุม ลำดับขั้น ลำดับธาตุ ลำดับอายตนะ การเข้าฉาน ก้าวลงสู่

อารมณฺ์ การกำหนดองค์ การกำหนดอารมณฺ์ การตัดองค์ การตัด
อารมณฺ์ เจริญโดยส่วนเดียว เจริญโดย ๒ ส่วน ดังนั้น จึงปรากฏแก่ผู้เรียน
อภิธรรมเท่านั้น. ก็ผู้ไม่ได้เรียนอภิธรรม เมื่อจะกล่าวธรรม ย่อมไม่รู้ว่
นี่เป็นสกวาทะ นี่เป็นปรวาทะ ยังแสดงปรวาทะว่าเราจักแสดงสกวาทะ
ยังแสดงสกวาทะว่าเราจักแสดงปรวาทะ ย่อมกล่าวลำดับธรรมให้ผิด
ส่วนผู้เรียนอภิธรรม ย่อมแสดงสกวาทะ โดยสกวาทะแน่นอน หรือปรวาทะ
โดยปรวาทะแน่นอน ย่อมไม่กล่าวลำดับธรรมให้ผิด เพราะฉะนั้น พระเถระ
มีความคิดอย่างนี้ว่า โอหนอ เพื่อนพรหมจรรย์ เป็นนักรอภิธรรม ยังฉานให้
หยังลงในที่อันสุขุม เจริญวิปัสสนา พึงทำให้แจ้งซึ่งโลกุตตรธรรม เพราะ
ฉะนั้น จึงพยากรณ์แล้วอย่างนี้.

ท่านพระสารีบุตร ถึงที่สุดแห่งปัญญาบารมี ย่อมสามารถยังจิตให้
เป็นไปในอำนาจของตนได้ด้วยปัญญา ผู้มีปัญญาทรมหาสามารถไม่.
จริงอยู่ ผู้มีปัญญาทรม เป็นไปในอำนาจแห่งจิตที่เกิดขึ้น คின்றนไปแล้วข้าง
นี้ และข้างโน้น ๒-๓ วัน ถึงความเป็นคลุหฺสัถ์ ประสบความฉิบหายมิใช่ประ
โยชน์ เพราะฉะนั้น พระเถระมีความคิดอย่างนี้ว่า โอหนอ เพื่อนพรหม
จรรย์ ไม่เป็นไปในอำนาจแห่งจิต ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจของตน ปราบ
ความเสพติดข้าศึกและความคின்றนทั้งหมดของจิตนั้น ไม่ให้ออกไปภาย
นอกแม้เล็กน้อย. เจริญวิปัสสนา พึงทำให้แจ้งซึ่งโลกุตตรธรรม เพราะ
ฉะนั้น จึงพยากรณ์แล้วอย่างนี้.

บทว่า สพฺเพถลั โว สารีปฺตุตฺต สฺฐาสิตฺติ ปฺริยาเยน ความว่า คู่ก่อนสารี-
บุตร เหตุแห่งความงามด้วยพวกภิกษุ ผู้ยินดีในฉานบ้าง ผู้ได้ทิพยจักขุ
บ้าง ผู้รู้ดวงควาทะบ้าง ผู้นักรอภิธรรมบ้าง ผู้ไม่เป็นไปในอำนาจแห่ง
จิตบ้าง สำหรับสังฆารามมีอยู่. เพราะฉะนั้น คำของพวกเธอทั้งหมดเป็น
สุภายิต โดยปริยาย ก็เป็นสุภายิตด้วยเหตุฉนั้นแล หาเป็นทุภายิตไม่. บท

ว่า อปิจ มมาปิ สุณาท ความว่า อีกอย่างหนึ่ง พวกเธอจงฟังคำของเรา.
บทว่า น ตาวาหิ อิมิ ปลลลขุภัง กิณฺหิตุสสามิ ความว่า เราตั้งความเพียรมีองค์
๔ นี้แล้วจักไม่ทำลาย คือจักไม่เลิก นั่งขัดสมาธิเพียงนั้น. ได้ยินว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงละสิริราชสมบัตินี้ได้ด้วยพระญาณอันแก่กล้า ทรงออก
ภิเนษกรรมม์ เสด็จขึ้นโพธิมณฑล โดยลำดับ ทรงตั้งความเพียรมีองค์ ๔
ประทับนั่งขัดสมาธิ เป็นการขัยชนะ มีพระทัยมั่น ทรงทำลายล้างสมมของ
มารทั้ง ๓ แล้ว ทรงยังหมื่นโลกธาตุให้บันลืออยู่ ทรงแทงตลอดพระ
สัพพัญญุตญาณ ในเวลาใกล้รุ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอามหาโพธิ-
บัลลังก์นั้นของพระองค์ จึงตรัสอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาค
เจ้า แม้เมื่อทรงอนุเคราะห์ชนผู้เกิดในภายหลัง ทรงแสดงข้อปฏิบัติอันเป็น
สาระแก่กัลยาณปุถุชน จึงตรัสอย่างนี้. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็น
ว่า ในอนาคตกตบุตรผู้มีอหังการอย่างนี้ จักสำเหนียกเห็น ด้วยประการ
ฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสมหาโคสิงคสูตร จึงตรัสว่า คู่ก่อนสารี-
บุตร ภิกษุในศาสนาในภายหลังกัถ... คู่ก่อนสารีบุตรป่าโคสิงคศาลวัน
ฟังงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้แล.. ภิกษุทั้งหลายคิดว่า พวกเราจักถือเอา
อหังการของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ กลับจากบิณฑบาตในภายหลังกัถ
ตั้งความเพียรมีองค์ ๔ มีใจแน่วแน่ จักสำคัญสมณธรรม อันตนควรทำ
ว่า พวกเรายังไม่บรรลอรหัต จักไม่ทำลายการนั่งขัดสมาธินี้ดังนี้ ภิกษุเหล่า
นั้น ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ จักทำที่สุดแห่งชาติ ชรา และมรณะได้โดยวันเล็กน้อย
เท่านั้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงอนุเคราะห์ชนผู้เกิดภายหลัง
นี้ ทรงแสดงข้อปฏิบัติอันเป็นสาระแก่กัลยาณปุถุชน จึงตรัสอย่างนี้. บท
ว่า เอวรูปเน โข สารีปุตฺต ภิกฺขุณา โคสิงคศาลวัน โสภยฺย ความว่า คู่ก่อน
สารีบุตร ป่าโคสิงคศาลวันฟังงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้โดยตรงแล จบพระ
ธรรมเทศนาด้วยอนุสนธิดังนี้แล.

จบอรรถกถา มหาโคสิงคศาลสูตร ที่ ๒

๓. มหาโคบาลสูตร

[๓๘๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับอยู่ในเขตวนารามของอนาถบิณฑิกกฤหบดี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น พระองค์ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นได้ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ.

องค์เป็นเหตุไม่เจริญ ๑๑ ประการ

[๓๘๔] พระองค์ตรัสธรรมปริยายนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑ ประการแล้ว ไม่ควรจะรักษาหมู่โคและทำหมู่โคให้เจริญได้. องค์ ๑๑ ประการนั้นเป็นไฉน. นายโคบาลในโลกนี้ ๑. เป็นผู้ไม่รู้จักรูป ๒. เป็นไม่ฉลาดในลักษณะ ๓. เป็นผู้ไม่เข้าใจขางออกเสียบ ๔. เป็นผู้ไม่ปิดแผล ๕. เป็นผู้ไม่สุ่มคว้น ๖. ไม่รู้จักท่า ๗. ไม่รู้จักให้ค้ำ ๘. ไม่รู้จักทาง ๙. เป็นผู้ไม่ฉลาดในตำบลที่โคเที่ยวหากิน ๑๐. เป็นผู้รดน้ำนมเสียหมด ไม่มีส่วนเหลือไว้ ๑๑. เป็นผู้ไม่ปรนปรีอเหล่าโคอุสุภ (คือดีกว่าโคทั้งปวง) อันเป็นพ่อฝูงเป็นผู้นำฝูงด้วยการปรนปรีอเป็นพิเศษ. นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการเหล่านี้แล้ว ไม่ควรจะรักษาหมู่โคให้เจริญได้.

ภิกษุก็เหมือนกัน ประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการแล้ว ไม่ควรจะถึงความเจริญองกามไพบุลย์ในธรรมวินัยนี้. องค์ ๑๑ ประการเป็นไฉน. ภิกษุในศาสนานี้ ๑. เป็นผู้ไม่รู้จักรูป ๒. เป็นผู้ไม่ฉลาดในลักษณะ ๓. เป็นผู้ไม่เข้าใจขางออกเสียบ ๔. เป็นผู้ไม่ปิดแผล ๕. เป็นผู้ไม่สุ่มคว้น

๖. ไม่รู้จักทำ ๗. ไม่รู้จักให้คัม ๘. ไม่รู้จักทาง ๙. เป็นผู้ไม่ฉลาดในโคจร
๑๐. เป็นผู้ริศเลียมหมดไม่มีส่วนเหลือไว้ ๑๑. เป็นผู้ไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็น
พระเถระเป็นรัตตัญญุมิพรรษาพนวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำ
ภิกษุสงฆ์ด้วย ด้วยบูชาอันล้นเหลือ.

[๓๘๕] ๑. ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ไม่รู้จักรูปเป็นอย่างไร. ภิกษุใน
ศาสนานี้ไม่รู้จักชัดตามเป็นจริงว่า รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง รูปทั้งปวง ก็คือมหา-
ภูตรูปทั้งสี่ และอุปาทายรูป คือรูปอาศัยมหาภูตรูปทั้งสี่ ภิกษุเป็นผู้ไม่
จากรูปอย่างนี้.

๒. ภิกษุเป็นผู้ไม่ฉลาดในลักษณะเป็นอย่างไร. ภิกษุใน
ศาสนานี้ไม่รู้จักชัดตามเป็นจริงว่าคนพาลมีกรรมเป็นเครื่องหมาย. ภิกษุ
เป็นผู้ไม่ฉลาดในลักษณะอย่างนี้แล.

๓. ภิกษุเป็นผู้เชี่ยวชาญของออกเสียเป็นอย่างไร. ภิกษุใน
ศาสนานี้ให้กำมวิตก คือความตรึกประกอบด้วยความอยากได้ พยาบาท
วิตก คือความตรึกประกอบด้วยความปองร้าย วิหีสาวิตก คือความตรึกประ-
กอบด้วยความเบียดเบียน และอกุศลธรรมที่เป็นบาป ซึ่งเกิดขึ้นแล้วๆ ให้อยู่
ทับถม ไม่ละเสีย ไม่บรรเทาเสีย ทำให้เกิดเนื่องๆ ภิกษุไม่เชี่ยวชาญของออกเสีย
อย่างนี้.

๔. ภิกษุเป็นผู้ไม่ปิดแผลเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้เห็น
รูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู คมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสิ่งที่จะฟัง
ถูกต้องด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ถือไว้โดยนิमित คือความ
หมาย ถือไว้โดยอนุพยัญชนะ คือความจำแนกออก ธรรมทั้งหลายที่เป็น
บาปอกุศล มีอภิชณาและโทมนัสเป็นต้นเค้า ย่อมไม่อาจไหลไปตามบุคคลผู้
อยู่ไม่สำรวมอินทรีย์ มีอินทรีย์ที่ไม่สำรวมแล้วใดเป็นเหตุ เธอไม่ปฏิบัติเพื่อ

จะสำรวจอินทรีย์นั้น ไม่รักษาอินทรีย์นั้น ไม่ถึงความสำรวจในอินทรีย์นั้น ภิกษุเป็นผู้ไม่ปิดแผลอย่างนี้.

๕. ภิกษุเป็นผู้ไม่สุ่มคว้นเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ไม่แสดงธรรมตามที่ตน ได้ฟัง ได้เรียนแก่ผู้อื่น โดยพิสดาร. ภิกษุเป็นผู้ไม่สุ่มคว้นอย่างนี้.

๖. ภิกษุไม่รู้จักทำเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ ไม่ไปหาแล้วและได้ถามไล่เลียงภิกษุทั้งหลายผู้มีพุทธวณะฟังแล้วมาก เป็นผู้รู้หลัก ทรงธรรมทรงวินัย ทรงมาติกาว่า ภาษิตนี้เป็นอย่างไรโดยระยะกาล. เธอผู้มีอายุทั้งหลายจึงไม่เปิดเผยข้อความที่ยังลึกลับ ไม่ทำข้อความอันลึกซึ้งให้ตื่น และไม่บรรเทาความสงสัยในเหล่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย ซึ่งยังมีเป็นอันมากแก่เธอ. ภิกษุไม่รู้จักทำอย่างนี้.

๗. ภิกษุไม่รู้จักคัมเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศให้รู้แจ้งแล้ว อันผู้ใดผู้หนึ่งแสดงอยู่ ย่อมไม่ได้ความรู้ธรรมรู้อรุณและความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม. ภิกษุไม่รู้จักคัมอย่างนี้.

๘. ภิกษุไม่รู้จักทางเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ ไม่รู้ชัดอัฐังคิกมรรคคือทางประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นทางอันประเสริฐตามเป็นจริง ภิกษุไม่รู้จักทางอย่างนี้.

๙. ภิกษุผู้ไม่ฉลาดในโคจรเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ไม่รู้ชัดในสติปัญญา คือสติเป็นที่ตั้งอย่างใหญ่ทั้งสี่ ตามเป็นจริงภิกษุเป็นผู้ไม่ฉลาดในโคจรอย่างนี้.

๑๐. ภิกษุเป็นผู้ไร้เดียงหาไม่มีส่วนเหลือไว้เป็นอย่างไร. กฤหบดีทั้งหลายมีศรัทธา มาปวารณาคือเชิญภิกษุในศาสนาให้เลือกรับ

ด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัจจะเสฐชบบริหาร. ในการ
ที่เขาพิจารณาเช่นนั้น เธอไม่รู้จักประมาณเพื่อจะรับปัจฉัจจะเสฐชบบริหาร
เป็นต้น. ภิกษุเป็นผู้ริบเสียหมดไม่มีส่วนเหลือไว้ดังนี้.

๑๑. ภิกษุเป็นผู้ไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระรัตตัญญู
มีพรรษาบวชนานแล้วเป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ด้วยการบูชา
อันสิ้นเหลือเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ไม่เข้าไปตั้งไว้ซึ่งกายกรรม
วจีกรรม และมโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ในภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ
รัตตัญญู มีพรรษาบวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์
ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับ ภิกษุเป็นผู้ไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระรัตตัญญูมี
พรรษาบวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ด้วยการบูชา
อันสิ้นเหลือ อย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการเหล่านี้แล
ไม่ควรจะถึงความเจริญองงามไพบุลย์ในธรรมวินัยนี้.

องค์เป็นเหตุให้เจริญ ๑๑ ประการ

[๓๘๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมทั้งหลายที่เป็นโทษอย่าง
นี้แล้ว จึงทรงแสดงธรรมทั้งหลายที่เป็นคุณต่อไปนี้ว่า)

ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๐ ประการแล้ว ควร
จะรักษาหมู่โคและทำให้หมู่โคเจริญได้. องค์ ๑๑ ประการเป็นไฉน. นายโค
บาลในโลกนี้ ๑. เป็นผู้รู้จักรูป ๒. เป็นผู้ฉลาดในลักษณะ ๓. เป็นผู้เชี่ยวชาญออก
เสีย ๔. เป็นผู้ปิดแผล ๕. เป็นผู้คุมควัน ๖. รู้จักท่า ๗. รู้จักให้ดื่ม ๘. รู้จักทาง
๙. เป็นผู้ฉลาดในตำบลที่โคเที่ยวหากิน ๑๐. เป็นผู้รีดน้ำนมมีส่วนเหลือไว้
๑๑. เป็นพ่อฝูง ด้วยบูชาอันสิ้นเหลือ. นายโคบาล

ประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการเหล่านี้แล้ว ควรจะรักษาหมู่โคและทำให้หมู่โคเจริญได้.

ภิกษุก็เหมือนกัน ประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการแล้ว ควรจะถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมวินัยนี้. องค์ ๑๑ ประการเป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัย ๑. เป็นผู้รู้จักรูป ๒. เป็นผู้ฉลาดในลักษณะ ๓. เป็นผู้เจีย ไซ่ขวางออกเสีย ๔. เป็นผู้ปิดแผล ๕. เป็นผู้สูมควัน ๖. รู้จักทำ ๗. รู้จักให้ดื่ม ๘. รู้จักทาง ๙. เป็นผู้ฉลาดในโคจร ๑๐. เป็นผู้ริคมีส่วนเหลือไว้ ๑๑. เป็นผู้บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระรัตต์คณฺญ มีพรรษาผนวชนานแล้ว เป็นบิดา ภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ ด้วยบูชาอันล้นเหลือ.

[๓๘๗] ๑. ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้รู้จักรูปเป็นอย่างไร. ภิกษุใน ศาสนานี้ รู้ชัดตามเป็นจริงว่า รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง และรูปทั้งปวง ก็คือมหา ภูตรูปทั้งสี่ และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูปทั้งสี่. ภิกษุเป็นผู้รู้จักรูป อย่างนี้.

๒. ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในลักษณะเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนา นี้ รู้ชัดตามเป็นจริงว่า คนพาลมีกรรมเป็นเครื่องหมาย บัณฑิตมีกรรมเป็น เครื่องหมาย. ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในลักษณะอย่างนี้.

๓. ภิกษุเป็นผู้เจียไซ่ขวางออกเสียเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนา นี้ไม่ให้กำวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก และอกุศลกรรมที่เป็นบาปอยู่ทับ ถม ละเสียด บันเทาเสียด ทำให้สิ้นเสียด ไม่ให้เกิดได้เนืองๆ. ภิกษุเป็นผู้เจียไซ่ ขวางออกเสียอย่างนี้.

๔. ภิกษุเป็นผู้ปิดแผลเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนา นี้ เห็น รูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสิ่งที่จะพึง

ถูกต้องด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว 'ไม่ถือไว้โดยนิมิต' 'ไม่ถือไว้โดยอนุพยัญชนะ' ธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศลมีอภิขมาและโทมนัสเป็นต้น कै่า ย่อมอาจไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ มีอินทรีย์ที่ไม่สำรวมแล้วใดเป็นเหตุ เธอปฏิบัติเพื่อจะสำรวมอินทรีย์นั้น. ภิกษุเป็นผู้ปิดแผลอย่างนี้.

๕. ภิกษุเป็นผู้สุ่มควันเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ แสดงธรรมตามที่ตนได้ฟังได้เรียนแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร. ภิกษุเป็นผู้สุ่มควันอย่างนี้.

๖. ภิกษุรู้จักทำเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ไปหาแล้วและไต่ถามไล่เลียงภิกษุทั้งหลายผู้มีพุทธทระจนะฟังแล้วมาก เป็นผู้รู้หลัก ทรงธรรมทรงวินัยทรงมาติกาว่า ภาษิตนี้เป็นอย่างไร เนื้อความของภาษิตนี้เป็นอย่างไร โดยระยะเวลา. เธอผู้มีอายุทั้งหลาย จึงเปิดเผยข้อความที่ยังลึกลับ ทำข้อความอันลึกซึ้งให้ตื่น และบันเทิงความสงสัย ในเหล่าธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย ซึ่งยังมีเป็นอันมากแก่เธอ. ภิกษุรู้จักทำอย่างนี้แล.

๗. ภิกษุรู้จักดื่มเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อธรรมและวินัยที่พระตถาคตให้รู้แจ้งแล้ว อันผู้ใดผู้หนึ่งแสดงอยู่ ย่อมได้ความรู้ธรรมรู้บรรณและความปรามิทยอันประกอบด้วยธรรม. ภิกษุรู้จักดื่มอย่างนี้.

๘. ภิกษุรู้จักทางเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้ รู้ชัดอัฐฐังกิกมรรคเป็นทางอันประเสริฐตามเป็นจริง. ภิกษุรู้จักทางอย่างนี้แล.

๙. ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในโคจรเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนานี้รู้ชัดสติปัญญาที่ตามเป็นจริง. ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในโคจรอย่างนี้แล.

๑๐. ภิกษุเป็นผู้ริคะมีส่วนเหลือไว้เป็นอย่างไร. คฤหบดีทั้งหลายผู้มีศรัทธา มาปวารณาเคือเชิญภิกษุในศาสนานี้ให้เลือกรับ ด้วย

จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. ในการที่
เขาพิจารณาเช่นนั้น เขารู้จักประมาณเพื่อจะรับปัจจัยสี่มีจีวรเป็นต้น.
ภิกษุเป็นผู้ริควิส่วนเหลือไว้แบบนี้แล.

๑๑. ภิกษุเป็นผู้บูชาภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นเถระเป็นรัตตัญญุมิ
พรรษาบวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ด้วยบูชาอันสิ้น
เหลือเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนาี้เข้าไปตั้งไว้ซึ่งกายกรรม วาจกรรม
และมโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ในภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นพระเถระ
รัตตัญญุมิพรรษาบวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์
ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับ ภิกษุเป็นผู้บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ
รัตตัญญุมิพรรษาบวชนานแล้ว เป็นบิดาภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำภิกษุสงฆ์
ด้วยบูชาอันสิ้นเหลืออย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการเหล่านี้แล้ว ควร
จะถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสธรรมปริยายนี้จบแล้ว ภิกษุเหล่านี้มีใจเต็ม
ตื่นไปด้วยปีติโสมนัสพลิตพลินภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้น
แล.

จบมหาโคपालสูตรที่ ๓.

อรรถกถา महाโคपालสูตร

มหาโคपालสูตรมีบทเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตฺ. เราได้ฟังมาแล้วอย่างนี้
ในมหาโคपालสูตรนั้น มี ๓ กถา คือ เอกนาลิกา จตุรสฺสา นิ
สินฺหวตฺติกา. การกล่าวบาลีในกถาทั้ง ๓ นั้น และกล่าวเนื้อความแต่ละ
บท ชื่อว่า เอกนาลิกา. การแสดงนายโคบาลผู้ไม่ฉลาด แสดงภิกษุไม่ฉลาด
แสดงนายโคบาลผู้ฉลาด แสดงภิกษุผู้ฉลาด กล่าวประมวลไว้เป็น ๔
พวก ชื่อว่า จตุรสฺสา. การแสดงนายโคบาลผู้ไม่ฉลาดไปถึงที่สุด การแสดง
ภิกษุผู้ไม่ฉลาด ไปถึงที่สุด การแสดงนายโคบาลผู้ฉลาด ไปถึงที่สุด การ
แสดงภิกษุผู้ฉลาด ไปถึงที่สุด นี้ชื่อว่านิสินฺหวตฺติกา. กถานี้อาจารย์ทั้งปวง
ในธรรมวินัยประพาศกันมาแล้ว

บทว่า เอกาทสฺหิ ภิกฺขเว อญฺเฐหิ คือโดยส่วนแห่งโทษ ๑๑ อย่าง
บทว่า โคคณฺ์ แปลว่าฝูงโค. บทว่า ปริหริตฺตุํ ได้แก่ พาเที่ยวไป. บทว่า ผาตฺติกาตุํ
ได้แก่ ให้ถึงความเจริญ. บทว่า อิทฺ คือ ในโลกนี้. บทว่า น รูปญฺญู โหติ
ได้แก่ ย่อมไม่รู้จักรูปโดยการนับ หรือโดยสี. ชื่อว่าย่อมไม่รู้จักโดย
การนับ คือย่อมไม่รู้จักนับ โคของตนว่า ร้อยหนึ่ง หรือ พันหนึ่ง. นายโคบาล
นั้นเมื่อแม่โคถูกฆ่า หรือหนีไปนับฝูงโคแล้ว ทราบว่า วันนี้แม่โคประมาณ
เท่านี้ หายไปดังนี้ เที่ยวไปตลอด ๒-๓ ละแวกบ้าน หรือคง ย่อมไม่แสวง
หา เมื่อแม่โคของคนอื่นเข้าไปยังฝูงโคของตน นับจำนวนแล้วทราบว่า
โคเหล่านี้ประมาณเท่านี้ ไม่ใช่ของเราดังนี้ ไม่เอาไม้ตะพดตีออกไป แม่
โคของเขาที่หายไปแล้ว ก็เป็นอันหายไป. เขาต้อนแม่โคของคนอื่นเที่ยว

ไป. พวกเจ้าของโค เห็นแล้วคุกคามว่า นายโคบาลนี้ รีดน้ำนมแม่โคนมของพวกเรา ตลอดกาลประมาณเท่านี้แล้ว พาเอาแม่โคของตนไป. แม่ฝูงโคของเขาย่อมเสื่อมไป เขาย่อมห่างไกลจากการบริโภคน้ำโคปุณฺณโครส.

นายโคบาลที่ชื่อว่าไม่รู้โคยสี คือไม่รู้ว่ โคสีขามีประมาณเท่านี้ สีแดงประมาณเท่านี้ สีดำประมาณเท่านี้ สีค่างประมาณเท่านี้ สีเขียวประมาณเท่านี้ นายโคบาลนั้น เมื่อแม่โคถูกฆ่าหรือหนีไป ฯลฯ เขาย่อมห่างไกลจากการบริโภคน้ำโคปุณฺณโครส. บทว่า น ลกฺขณกฺกุสโล โหติ ความว่า ย่อมไม่รู้เครื่องหมายที่ต่างกันมีธนู หอก หลาวเป็นต้น ที่ตนทำเป็นเครื่องหมายไว้ที่ตัวของแม่โค นายโคบาลนั้น เมื่อแม่โคถูกฆ่าหรือหนีไป นับจำนวนโคแล้วรู้ว่า วันนี้โคลักษณะโน้นหายไป ฯลฯ เขาย่อมห่างไกล แม้จากการบริโภคน้ำโคปุณฺณโครส. บทว่า น อาสาฎิกิ์ สาธุตา ความว่า แผลของโคมีในที่ถูกต้องและหนามเป็นต้นที่มแทง แมลงวันหัวเขียวหยอคไซ้ข้างไว้ที่แผลนั้น ชื่อว่าไม่คอยเจียไซ้ข้างของแมลงวันหัวเขียวเหล่านั้น นายโคบาลคอยเอาไม้เจียไซ้ข้างเหล่านั้นออกไปแล้ว ฟังใส่ยา นายโคบาลโง่ หาทำอย่างนั้นไม่. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า ไม่คอยเจียไซ้ข้าง. แผลของโคของเขาถูกลามเป็นแผลลึก พวกสัตว์เล็กไซ้ เข้าท้องได้ แม่โคเหล่านั้นถูกความเจ็บไซ้ครอบงำไม่สามารถที่จะเลียกินหญ้า และค้ำน้ำได้ตามต้องการ น้ำนมของโคทั้งหลาย ในที่นั้นก็ขาด พวกโคก็ถอยกำลัง แม้อันตรายแห่งชีวิตย่อมมีแก่โดยทั้ง ๒ ฝูงโคของเขาย่อมเสื่อมบ้าง เขาย่อมห่างไกลจากปัญฺณโครสบ้าง ด้วยประการอย่างนี้. บทว่า น วณฺ์ ปฏิจฺจาทตา โหติ ความว่า แผลที่เกิดขึ้นแก่โคโดยนัยที่กล่าวแล้วฟังเอาปอหรือปานพันปิดไว้. นายโคบาลโง่ หาทำอย่างนั้นไม่. เมื่อเป็นเช่นนั้น หนองย่อมไหลจากแผลของโคของเขา โคเสียคสีกันและกัน เพราะการเสียดสีนั้น แผลเกิดแก่โคแม่เหล่านี้ โคถูกความเจ็บไซ้ครอบ

ง่าแล้วอย่างนี้ ไม่สามารถเพื่อจะเกี่ยวกินหญ้า ๓ ตามต้องการได้ ฯลฯ เขา
ข่อมห่างไกล.

บทว่า น ชุมฺ กตฺตา โหติ ความว่า ในเวลาภายในฤดูฝน เหลือบและ
ยุ้งเป็นต้นชุกชุมเมื่อฝูงโคเข้าคอกแล้ว ควรสุขด้วยควันให้ในคอกนั้น นายโค
บาลผู้ไม่ฉลาด ข่อมไม่สุขควันให้ฝูงโคถูกเหลือบเป็นต้นเบียดเบียนตลอดคืน
ยังรุ่ง ก็ไม่ได้หลับ ในวันรุ่งขึ้นนอนหลับที่โคนไม้เป็นต้น ในที่นั้นๆ ในป่า
ไม่สามารถเพื่อจะเกี่ยวกินหญ้าตามความต้องการได้ ฯลฯ เขาข่อมห่างไกล
จากการบริโภคนิโคตโครส. บทว่า น ติตฺถฺลฺลํ ชานาติ ความว่า ไม่รู้จักท่าว่าเรียบ
หรือไม่เรียบ มีสัตว์ร้ายหรือไม่มีสัตว์ร้าย ดังนี้. นายโคบาลนั้น ปล่อยแม่โค
ให้ลงไปโดยที่มิใช่ท่า เมื่อแม่โคเหล่านั้นเหยียบแผ่นดินเป็นต้นที่ทำไม่
เรียบ ทำข่อมแตก แม่โคลงที่ท่าลึกลับมีสัตว์ร้าย สัตว์ร้ายมีจระเข้เป็นต้น ก็กด
เอา เขาจะต้องกล่าวว่า วันนี้โคหายไปแล้วประมาณเท่านั้น วันนี้ประมาณเท่า
นี้ ฝูงโคของเขาข่อมเสื่อมบ้าง เขาข่อมห่างไกลจากปัญโครสบ้าง ด้วยประ
การอย่างนี้. บทว่า น ปิตฺติ ชานาติ ความว่า ไม่รู้จักให้โคดื่ม ก็นายโคบาล
ควรรู้จักให้โคดื่มและไม่ดื่มอย่างนี้ว่า โคนี้ ดื่ม โคนี้ไม่ดื่ม โคนี้ได้โอกาสที่ท่า
น้ำ สำหรับดื่ม โคนี้ไม่ได้ดังนี้. แต่นายโคบาลนี้ รักษาฝูงโคในป่าตลอดทั้ง
วัน คิดว่าเราจักให้ดื่มน้ำดังนี้ ก็ดื้อนไปแม่น้ำ หรือหนอง โคนใหญ่ โคนเล็กเอา
เขา หรือสีข้างกระแทกแม่โคที่ไม่มีกำลัง และโคที่กำลังน้อยและ แก่ ตนได้
โอกาสลงน้ำแค่ออก ดื่มตามความปรารถนา โคนที่เหลือ เมื่อไม่ได้โอกาสขึ้น
อยู่บนฝั่งดื่มน้ำเจือเปลือกตมบ้าง ไม่ได้ดื่มน้ำบ้างเมื่อเป็นเช่นนั้น นายโคบาลดีที่
หลัง ดื้อนให้โคเหล่านั้นกลับเข้าป่าอีก ในโคเหล่านั้น แม่โคที่ไม่ได้ดื่มน้ำอดโรย
ด้วยความกระหาย ไม่สามารถจะเกี่ยวกินหญ้า ตามความต้องการได้
น้ำนมของแม่โคในที่นั้นก็ขาดไป ฝูงโค ก็อดยกำลัง ฯลฯ เขาข่อมห่าง
ไกล. บทว่า น วิถิ ชานาติ ความว่า ไม่รู้จักว่า ทางนี้เป็นทางเรียบตลอด

ภัย ทางนี้ไม่เรียบ นำสงสัย มีภัยจำเพาะหน้า. เขาเว้นทางอันปลอดภัย
เรียบ ต้อนฝูงโคให้เดินไปอีกทางหนึ่ง โควได้กลิ่นราชสีห์และเสือเป็นต้น
หรืออันตรายแต่โจรครอบงำ เปรียบด้วยเนื้อดิน ยืนชุกอ จะเกี่ยวกิน
หญ้า ค่อมน้ำไม่ได้ตามความปรารถนา น้ำนมของแม่โคในที่นั้น ก็ขาด
ไป ฯลฯ เขาย่อมห่างไกล. บทว่า น โจรภูสโธ โหติ ความว่า ก็นายโค
บาลพึงฉลาดในสถานที่โคเที่ยวหากิน พึงรู้คราวละ ๕ วัน หรือคราวละ
๗ วัน ให้ฝูงโคเที่ยวหากินในทิศหนึ่งแล้ว วันรุ่งขึ้น ไม่พึงให้เที่ยวไปที่
นั้น. ก็สถานที่ฝูงโคใหญ่เคยเที่ยวไป หญ้าหมดเรียบเหมือนหน้ากลอง แม่น้ำ
ก็ขุ่นมัว เพราะฉะนั้น ในวันที่ ๕ หรือที่ ๗ จึงควรต้อนให้ไปเที่ยวหากินในที่
นั้นอีก เพราะว่า แม่หญ้า ก็กลับงอกงาม แม่น้ำก็ใส ด้วยเหตุประมาณเท่า
นี้ ส่วนนายโคบาลนี้ไม่รู้จักคราวละ ๕ วัน หรือคราวละ ๗ วัน ย่อมรักษา
สถานที่ตนรักษาแล้วนั้นและทุกๆ วัน เมื่อเป็นเช่นนั้นฝูงโคของเขา
ไม่ได้เกี่ยวกินหญ้าอันเขียวสด เมื่อเกี่ยวกินหญ้าแห้ง ค่อมน้ำเจือเปือกตม
อยู่ น้ำนมของแม่โคในที่นั้นก็ขาดไป ฯลฯ เขาย่อมห่างไกล.

บทว่า อนวเสสโทหิ โหติ ความว่า เนื้อและเลือดของลูกโค จะตั้งอยู่
ได้เพียงใด นายโคบาลผู้ฉลาด พึงรีดน้ำนมให้เหลือไว้ ๑-๒ เต้า เพียง
นั้น นายโคบาลนี้ รีดน้ำนมมิได้เหลืออะไร. สำหรับลูกโคเลย ลูกโคที่ยังคูดน้ำ
นมย่อมอดโรย ด้วยความกระหายน้ำนม เมื่อไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้
ต้นล้มลงตายต่อหน้าแม่ แม่เห็นลูกน้อยแล้วคิดว่า ลูกน้อยของเรา ไม่ได้แม่
เพื่อจะค่อมน้ำนมของแม่ตน ไม่สามารถเพื่อจะเกี่ยวกินหญ้า ค่อมน้ำ ตามความ
ต้องการได้ เพราะความโศกถึงลูก น้ำนมที่เด้าน้ำก็ขาดไป ฝูงโคของเขา่อม
เสื่อมบ้าง เขาย่อมห่างไกลจากปัญญาโครสบ้าง ด้วยประการอย่างนี้ ชื่อ
ว่า พ่อโค เพราะอรรถว่าทำหน้าที่เป็นพ่อของโคทั้งหลาย. ชื่อว่าหัวหน้า

โค เพราะอรรถว่า นำฝูงโคคือพาไปได้ตามชอบใจ. บทว่า นอดิเรกปุชาย ความว่า จริงอยู่ นายโคบาล ผู้ฉลาด ปรนปรีอโคใหญ่เห็นปานนี้ ด้วยการ ปรนปรีอเป็นพิเศษ คือยอมให้อาหารอันประณีต ตกแต่งด้วยของหอมและ การเจิม ๕ แห่ง ประดับดอกไม้ สวมปลอกทองคำและเงินที่เขา ตามดวงไฟ ให้สว่างตลอดคืน ให้นอนภายใต้เพดานผ้า ส่วนนายโคบาลนี้ ย่อมไม่ทำการ เอื้อเฟื้ออย่างเดียวกัน จากการให้อาหารอันประณีตเป็นต้นนั้น โคใหญ่เมื่อไม่ ได้ปรนปรีอ เป็นพิเศษก็ไม่รักษาฝูงโค ไม่ป้องกันอันตราย ฝูงโคของเขายอม เลื่อมไป เขาย่อมห่างไกลจากปัญจโครส ด้วยประการอย่างนี้.

บทว่า อิธ คือ ในศาสนานี้. บทว่า น รูปญญ โหติ ความว่า ย่อมไม่รู้ จักรูปที่กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า มหาภูตรูป ๔ โดยอาการ ๒ คือ โดยการ นับ หรือโดยสมภูฐาน. ชื่อว่าไม่รู้จักโดยการนับ คือไม่รู้ว่าเป็นส่วนแห่งรูป ๒๕ มาแล้ว ในบาลีอย่างนี้ว่า อายตนะคือตา หู จมูก ลิ้น และกาย อายตนะ คือรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อิตถินทริยั ปุริสินทริยั ชีวิตินทริยั กายวิญญูติ วิจิวิญญูติ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ความเบาแห่งรูป ความอ่อน แห่งรูป ความควรแก่การงาน ความก่อกำเนิด ความสืบต่อ ความแก่ ความที่รูป เป็นของไม่เที่ยง อาหารคือค้ำข้าว. ภิกษุนี้ เปรียบเหมือนนายโคบาล นั้น ไม่รู้จักรูปแห่งโคทั้งหลายโดยการนับฉะนั้น เธอเมื่อไม่รู้จักรูปโดยการ นั้นก็ไม่สามารถที่จะกำหนดรูป ยึดถือรูป กำหนดปัจจัย ยกขึ้นสู่สามัญ ลักษณะ กำหนดรูป ยึดถือรูป กำหนดปัจจัย ยกขึ้นสู่สามัญลักษณะ แล้ว กำหนดรูป กำหนดจับรูป กำหนดปัจจัย ยกขึ้นสู่ลักษณะ ให้ กัมมภูฐานถึงที่สุดได้ ภิกษุนั้น ย่อมไม่เจริญด้วยศีล สมาธิ วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพานในศาสนานี้ เหมือนฝูงโคของนายโคบาลนั้น ย่อมไม่เจริญฉะนั้น. เหมือนอย่างว่า นายโคบาลนั้นยอมห่างไกลจากปัญจ

โครส ฉันโด ภิกษุนั้นก็ห่างไกลจากธรรมชั้น ๕ คือ ศีลชั้น สมาริชั้น ปัญญาชั้น วิมุตติชั้น วิมุตติญาณทัสสนชั้น อันเป็นของพระอเสขะฉัน นั้น ชื่อว่า ไม่รู้จักโดยสมุฏฐาน คือไม่รู้ว่า รูปประมาณเท่านี้ มีสมุฏฐาน เดียว ประมาณเท่านี้ มีสองสมุฏฐาน ประมาณเท่านี้ มีสามสมุฏฐาน ประมาณเท่านี้ มีสี่สมุฏฐาน ประมาณเท่านี้ ย่อมไม่ตั้งขึ้น แต่สมุฏฐานไหน เลย ดังนี้. ภิกษุนี้เปรียบเหมือนนายโคบาลนั้น ไม่รู้จักรูปแห่งใดทั้งหลายโดย สัตินั้น เธอไม่รู้จักรูป โดยสมุฏฐาน ยึดถือรูป กำหนดรูป แล้ว ฯลฯ ย่อมห่างไกล.

บทว่า น ลกฺขณกฺุสโล โหติ ความว่า ย่อมไม่รู้จักว่า กุศลกรรม อกุศลกรรมเป็นลักษณะพาล และบัณฑิตที่กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า คนพาลมี กรรมเป็นลักษณะ คนเป็นบัณฑิตมีกรรมเป็นลักษณะ เขาเมื่อไม่รู้จักอย่าง นี้ ไม่เว้นคนพาล ไม่คบหาบัณฑิต เมื่อไม่เว้นคนพาล ไม่คบหาบัณฑิต ไม่รู้จักสิ่งที่ควรไม่ควร เป็นกุศล อกุศล สิ่งที่มีโทษไม่มีโทษโทษหนักโทษเบา แก้ไขได้ แก้ไขไม่ได้ เหตุมิใช่เหตุ เมื่อไม่รู้สิ่งนั้น ย่อมไม่สามารถเพื่อจะถือ เอากรรมัญฐานไปเจริญได้ ภิกษุนั้นย่อมไม่เจริญด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ตาม ที่กล่าวแล้วในศาสนานี้ เหมือนฝูงโค ของนายโคบาลนั้นไม่เจริญ คือเป็นผู้ ห่างไกลจากธรรมชั้น เหมือนนายโคบาลห่างไกลจากปัญญาโครสฉะนั้น.

บทว่า น อาสาฎิกิ์ สาฎฺเฑตา โหติ ความว่า ย่อมไม่บรรเทาแกมวิตกเป็น ต้น ที่กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า แกมวิตกเกิดขึ้นแล้วดังนี้ ไม่คอยเขี่ยไขข้างเป็น อกุศลวิตกนี้ เมื่อเที่ยวประพุดอยู่ในอำนาจของวิตก ย่อมไม่สามารถเพื่อจะ ถือเอากรรมัญฐานไปเจริญได้ ภิกษุนั้นย่อมห่างไกลเหมือนของนายโค บาล ฯลฯ บทว่า น วณิ์ ปฏิจฺฉาเทตา โหติ ความว่า เมื่อถือนิมิต ในอารมณ์ ทุกอย่างโดยนัยเป็นต้นว่า เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ถือโดยนิตินี้ ย่อมไม่ยัง

ความสำรวมให้ถึงพร้อมเหมือนนายโคบาลนั้นไม่ปิดแผลฉะนั้นเมื่อเปิด
ทวารเที่ยวไป ย่อมไม่สามารถเพื่อถือกัมมัญฐานไปเจริญได้ ฯลฯ เขา
ย่อมห่างไกล.

บทว่า น ฐัม กตุตา โหติ ความว่า ภิกษุไม่สุขควันคือธรรมเทศนา
เหมือนนายโคบาลนั้นไม่สุขควันฉะนั้น คือไม่ทำกรรมกถา หรือสรภัญญะ
อุปนิสินนกถา หรืออนุโมทนา แต่นั้น พวกมนุษย์ไม่รู้จักคุณนั้นว่า ภิกษุผู้
เป็นพหูสูต มีคุณดังนี้ มนุษย์เหล่านั้น เมื่อไม่รู้จักคุณและโทษ ย่อมไม่กระ
ทำการสงเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ เธอเมื่อลำบากด้วยปัจจัย ก็ไม่สามารถเพื่อ
จะทำการสาธยายพระพุทธพจน์ บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ ถือกัมมัญฐานไปเจริญ
ได้ ฯลฯ เขาย่อมห่างไกล. บทว่า น ติตถิ ชานาติ ความว่า ภิกษุยอมไม่เข้า
ไปหาภิกษุผู้เป็นพหูสูต ผู้เป็นคจท่า เมื่อเข้าไปหา ไม่ได้ตาม ถือเอา สอบถาม
ให้รู้อย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พญานาคนี้ ฟังปลุกฝังอย่างไร เนื้อความ
แห่งภายิตนี้เป็นอย่างนี้ บาลีในที่แห่งบาลีนี้ กล่าวไว้อย่างไร เนื้อความในที่
นี้ แสดงไว้อย่างไร ภิกษุผู้เป็นพหูสูตเหล่านั้นอันเธอไม่ได้ถามแล้วอย่าง
นี้ ย่อมไม่เปิดเผยข้อความที่ยังลึกลับ ไม่จำแนกออกแสดง ไม่ทำข้อความที่ลึก
ให้ตื้น ไม่ทำข้อความที่ไม่ปรากฏให้ปรากฏแก่เธอ. บทว่า อเนกวิหิ
เตสุ จ กงฺขาญฺฐานิเยสุ ฐมฺเมสุ ได้แก่ ย่อมไม่บรรเทาแม้ความสงสัยอย่าง
หนึ่ง ในความสงสัยหลายอย่าง มีอธิบายว่า ก็ความสงสัย ชื่อว่าธรรมเป็นที่ตั้ง
แห่งความสงสัย ย่อมไม่นำแม้ความสงสัย อย่างหนึ่งในธรรมนั้นออกไป
ได้. เธอไม่เข้าไปหาทำคือภิกษุผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ จึงเต็มด้วยความสง
สัย ไม่สามารถ เพื่อจะถือกัมมัญฐานไปเจริญได้ เหมือนอย่างว่า นายโค
บาล ย่อมไม่รู้จักทำฉันใด ภิกษุนี้ไม่รู้จักทำคือธรรมฉันนั้น เมื่อไม่รู้ได้ถาม
ปัญหาในมิใช่วิสัย เข้าไปหาพระนักร้องกรรม ได้ถามสิ่งที่ควรไม่ควร เข้า

ไปหาพระวินัยธร ได้ถามการกำหนดรูปและอรุณ ท่านเหล่านั้น ถูกเธอถาม
ในธรรมที่มีใช้วิสัย ย่อมไม่สามารถเพื่อจะตอบได้ เธอจึงเต็มไปด้วยความสง
สัย ด้วยตนเอง จึงไม่สามารถเพื่อจะถือกัมมัฏฐานไปเจริญได้ ฯลฯ เขา
ย่อมห่างไกล.

บทว่า **ปีติ น ชานาติ** ความว่า ภิกษุยอมไม่รู้ คือไม่ได้ความปรา
โมทย์ประกอบด้วยธรรม เหมือนนายโคบาลนั้น ย่อมไม่รู้จักให้โคค่อมและไม่
ค่อมฉะนั้น เธออาศัยบุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยการฟัง ย่อมไม่ประสพอานิสงส์
ไปยังโรงฟังธรรมแล้ว ย่อมไม่ฟังด้วยความเคารพ นั่งหลับยอมพुकุญเป็นผู้มี
ใจส่งไปอื่น เธอเมื่อไม่ฟังธรรมด้วยความเคารพ ย่อมไม่สามารถเพื่อจะถือ
กัมมัฏฐานไปเจริญได้ ฯลฯ เขาย่อมห่างไกล. บทว่า **น วิถี ชานาติ** ความ
ว่า ภิกษุยอมไม่รู้ชัศตริยมรรคมีองค์ ๘ ตามเป็นจริงว่า ทางนี้เป็นโลกิยะ
ทางนี้เป็นโลกุตตระ ดังนี้ เหมือนนายโคบาลนั้น ไม่รู้ยู่ซึ่งทางและมีใช้ทาง
ฉะนั้น เมื่อเธอไม่รู้ตั้งมั่นแล้วในทางที่เป็นโลกิยะ ย่อมไม่สามารถเพื่อจะยัง
โลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้นได้ ฯลฯ เขาย่อมห่างไกล. บทว่า **น โจรกุกุโล**
โหติ ความว่า ภิกษุยอมไม่รู้ชัศตปิฎกฐาน ๔ ตามเป็นจริงว่า ธรรมเหล่านี้
เป็นโลกุตตระ เหมือนนายโคบาลนั้น ไม่รู้ยู่ซึ่งคราวละ ๕ วัน และ ๗ วัน
ฉะนั้น เมื่อเธอไม่รู้ปลุกฟังญาณของตนไว้ในธรรมอันที่สุขุม ตั้งมั่นในสติ
ปิฎกฐานเป็นโลกิยะ ย่อมไม่สามารถเพื่อจะยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้นได้ ฯลฯ
เขาย่อมห่างไกล. บทว่า **อนวเสสโทหิ** ความว่า ภิกษุ เมื่อไม่รู้จักประมาณ
ในการรับ ย่อมริคเสียหมดมิได้เหลือไว้ส่วนในนิทเทสวาร พวกคฤหบดีผู้มี
ศรัทธามาปวารณาแก่ภิกษุนั้นว่า **อภิหฺนฺจฺจ ปวารณิตา** ในที่ปวารณานี้ ปวารณา
มี ๒ คือ ปวารณาด้วยวาจา ๑ ปวารณาด้วยปัจจัย. พวกมนุษย์ไปยังสำนัก
นักของภิกษุแล้ว ปวารณาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านพึงบอกสิ่งที่ต้องการตั้ง
นี้ ชื่อว่าปวารณาด้วยวาจา. พวกมนุษย์ถือผ้า หรือ เกสซ์มีน้ำมันและน้ำอ้อย

เป็นต้น ไปสำนักของภิกษุ กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงรับตาม
ความต้องการเถิด ดังนี้ ชื่อว่า ปวารณาด้วยปัจจัย. บทว่า ตตฺร ภิกฺขุ
มคฺคตํ น ชานาติ มีอธิบายว่า ภิกษุ ไม่รู้จักประมาณในปัจจัยเหล่านั้น ไม่รับ
แต่พอประมาณโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ในรตฺถวินิตฺตสูตรว่า ฟังรู้ความสามารถ
ของทายก ความสามารถของไทยธรรม ฟังรู้กำลังของตน รับสิ่งที่เขานำ
มาถวายทั้งหมด. มนุษย์ เค็ดรื้อนจะไม่มาปวารณาอีก. เธอเมื่อลำบากด้วย
ปัจจัย ย่อมไม่สามารถจะถือกัมมัญฐานไปเจริญได้ ฯลฯ เขาย่อมห่าง
ไกล. บทว่า เต น อติเรกปฺปชาย ปุชิตา โหติ ความว่า ภิกษุ ไม่บูชาพระภิกษุ
เหล่านั้นผู้เป็นพระเถระด้วยบูชาเป็นอติเรก มีเมตตากายกรรมเป็นต้น
นี้ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ เหมือนนายโคบาลไม่ปรนปรี้อโคใหญ่ด้วยการ
ปรนปรี้อเป็นพิเศษอยู่ฉะนั้น เพราะฉะนั้น พระเถระคิดว่า ภิกษุทั้งหลายไม่
ทำความเคารพและความยำเกรงในพวกเราเหล่านี้แล้ว จึงมิได้สงเคราะห์
พวกนวกภิกษุด้วยการสงเคราะห์ ๒ คือ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรม ๑ ด้วย
อามิส ๑ ไม่บำรุงนวกภิกษุผู้ลำบาก เขียวแห้งอยู่ด้วยจีวร หรือบาตร สิ่งของ
เนื่องด้วยบาตร หรือที่อยู่ ไม่ให้ศึกษา บาลี หรืออรรถกถาคัมภีร์เนื่องด้วย
ธรรมกถา หรือคัมภีร์ที่ลึกลับ พวกนวกภิกษุ เมื่อไม่ได้การสงเคราะห์
๒ อย่างเหล่านี้ แต่สำนักของพระเถระทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ย่อมไม่
อาจที่จะดำรงอยู่ในศาสนานี้ได้. พวกเขาย่อมไม่เจริญด้วยคุณมีศีลเป็น
ต้น เหมือนฝูงโคของนายโคบาล ย่อมไม่เจริญฉะนั้น. นายโคบาลนั้นยอมเป็น
ผู้ห่างไกลจากปัญญาโครสฉันใด เขาย่อมเป็นผู้ห่างไกลจากธรรมชั้น ๕
ฉันนั้น สุกกปิกษ์ท่านประกอบไว้แล้ว ฟังทราบด้วยสามารถตรงกัน
ข้ามที่กล่าวแล้วในกัณ्हปิกษ์.

๔. จุพโกपालสูตร

[๑๘๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา จังหวัดอุกกเวลาแคว้นวัชชี. คราวนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย พระภิกษุเหล่านั้น จึงรับสนองพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า.

[๑๘๙] ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวมคธผู้มีมาแล้ว นายโคบาลชาวมคธผู้มีปัญญาทราม ไม่นึกถึงกตустารทในเดือนท้ายฤดูฝน ไม่ตรวจตราคู้ฝั่งแม่น้ำคงคาข้างนี้ เริ่มต้อนฝูงโคข้ามไปฝั่งเหนือแห่งวิเทหรัฐฟากโน้น โดยไม่ถูกทำลาย ทันใดนั้นแล ฝูงโคได้ว่ายเวียนวนในท่ามกลางกระแสแม่น้ำคงคา ถึงความวอดวายเสียที่ตรงนั่นเอง ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะค่านายโคบาลชาวมคธเป็นผู้มีปัญญาทราม ไม่นึกถึงกตустารทในเดือนท้ายฤดูฝน ไม่ตรวจตราคู้ฝั่งแม่น้ำคงคาข้างนี้ เริ่มต้อนฝูงโคให้ข้ามไปฝั่งเหนือแห่งวิเทหรัฐฟากโน้น โดยไม่ถูกทำลาย ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ที่ไม่ฉลาดต่อโลกนี้ ไม่ฉลาดต่อโลกหน้า ไม่ฉลาดต่อสิ่งใต้อำนาจมาร ไม่ฉลาดต่อสิ่งเหนืออำนาจมาร ไม่ฉลาดต่อสิ่งใต้อำนาจมฤตยู ไม่ฉลาดต่อสิ่งเหนืออำนาจมฤตยู ชนเหล่าใดจักสำคัญสิ่งที่ควรฟังควรเชื่อ ต่อสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อไร้ประโยชน์และทุกข์แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนานเช่นนั้นเหมือนกัน.

[๓๕๐] ภิขุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวมคธผู้มีปัญญา นึกอุคฺคสารทในเดือนท้ายฤดูฝน ตรวจตราคู้ฝ่งแม่น้ำคงคาข้างนี้แล้ว เริ่มต้อนฝุงโคให้ข้ามไปฝ่งเหนือแห่งวิเทหรัฐฟากโน้นโดยถูกทำทีเดียว. เขาจับต้อนเหล่าโคอสุภ เป็นโคพ่อสูง เป็นโคนำหน้าฝุง ข้ามไปก่อน มันได้ (ว่าย) ตัดตรงกระแสมแม่น้ำคงคา ถึงฝ่งโดยสวัสดิ. ต่อนั้นจึงต้อนโคอื่นอีก ที่ใช้การได้ ทีพอจะฝีกใช้ได้ มันได้ (ว่าย) ตัดตรงกระแสมแม่น้ำคงคา ถึงฝ่งโดยสวัสดิ. ต่อนั้นจึงไปต้อนโคผู้และโคเมียที่ร่นคนอง มันก็ได้ (ว่าย) ตัดตรงกระแสมแม่น้ำคงคา ถึงฝ่งโดยสวัสดิ. ต่อนั้นไปจึงต้อนลูกโคและโคที่ชูปหอม มันก็ได้ (ว่าย) ตัดตรงกระแสมแม่น้ำคงคา ถึงฝ่งโดยสวัสดิ.

ภิขุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ลูกโคอ่อนที่เกิดในวันนั้น ว่ายไปตามเสียงร้องของแม่ มันก็ได้ (ว่าย) ตัดตรงกระแสมแม่น้ำคงคา ถึงฝ่งโดยสวัสดิ. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร เป็นเพราะเขาฉลาด จริงอย่างนั้น นายโคบาลชาวมคธเป็นคนมีปัญญา นึกถึงอุคฺคสารทในเดือนท้ายฤดูฝน ตรวจตราคู้ฝ่งแม่น้ำคงคาข้างนี้แล้ว จับต้อนฝุงโคให้ข้ามไปฝ่งเหนือแห่งวิเทหรัฐฟากโน้น โดยถูกทำทีเดียว ภิขุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ที่ฉลาดต่อโลกนี้ ฉลาดต่อโลกหน้า ฉลาดต่อสิ่งใต้อำนาจมาร ฉลาดต่อสิ่งเหนืออำนาจมาร ฉลาดต่อสิ่งที่ใต้อำนาจมฤตยู ฉลาดต่อสิ่งเหนืออำนาจมฤตยู ชนเหล่าใดจักสำคัญสิ่งทีควรฟังควรเชื่อ ต่อสมณพราหมณ์เหล่านั้นข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์และสุขแก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน เช่นนั้นเหมือนกัน.

[๓๕๑] ภิขุทั้งหลาย บรรดาโคอสุภ เป็นโคพ่อฝุง เป็นโคนำฝุงได้ (ว่าย) ตัดตรงกระแสมแม่น้ำคงคา ถึงฝ่งโดยสวัสดิแม้ฉันใด ภิขุเหล่าใด เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์เสร็จกิจที่ต้องทำ ปลงภาระ

แล้ว สำเร็จประโยชน์ตน สิ้นสังโยชน์ในภพ หลุดพ้นเพราะรู้ชอบแม่ภิกษุ
เหล่านั้น ตัดตรงกระแสมาร ถึงฝั่งโดยสวัสดิ์ ฉะนั้นและ. ภิกษุทั้งหลาย โภทที่
ใช้การได้และที่พอจะฝึกใช้ได้ (ว่า) ตัดตรงกระแสแม่น้ำคงคา ถึงฝั่งโดย
สวัสดิ์ แม้นั้นใด ภิกษุเหล่าใดซึ่งเกิดผุดขึ้นและปรินิพพานในชั้น (สุทธา
วาส) นั้น ไม่จำต้องวกกลับมาจากโลกนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕.
แม่ภิกษุเหล่านั้น จักตัดตรงกระแสมารแล้ว ถึงฝั่งโดยสวัสดิ์.

ภิกษุทั้งหลาย โภทู้และโคเมียที่รุ่มคนอง ใต้ (ว่า) ตัดตรงกระแสแม่
น้ำคงคา ถึงฝั่งโดยสวัสดิ์ แม้นั้นใด ภิกษุเหล่าใด เป็นพระสกทาคามี เพราะ
สิ้นสังโยชน์ ๓ และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบาง จักมาสู่โลกนี้อีกคราว
เดียวแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ แม่ภิกษุเหล่านั้น ก็จักตัดตรงกระแสมารถึงฝั่งโดย
สวัสดิ์.

ภิกษุทั้งหลาย ลูกโค (และ) โภทู้ที่ชุบพอม ใต้ (ว่า) ตัดตรงกระแสแม่
น้ำคงคา ถึงฝั่งโดยสวัสดิ์ แม้นั้นใด ภิกษุเหล่าใดเป็นพระโสดาบัน เพราะสิ้น
สังโยชน์ ๓ มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ต่อไปข้าง
หน้า แม่ภิกษุเหล่านั้น ก็ได้ตรัสตรงกระแสมาร ถึงฝั่งโดยสวัสดิ์.

ภิกษุทั้งหลาย ลูกโคอ่อนที่เกิดในวันนั้น ว่ายไปตามเสียงร้องของ
แม่ ใต้ (ว่า) ตัดตรงกระแสแม่น้ำคงคา ถึงฝั่งโดยสวัสดิ์ แม้นั้นใด ภิกษุเหล่า
ใด ซึ่งห่วงกรรมและศรัทธาเป็นหลักแม่ภิกษุเหล่านั้นก็จักตัดตรงกระ
แสมาร ถึงฝั่งโดยสวัสดิ์ ฉะนั้นและ. ภิกษุทั้งหลายตัวเราเป็นผู้ฉลาดต่อ
โลกนี้ ฉลาดต่อโลกหน้า ฉลาดต่อสิ่งใต้อำนาจมาร ฉลาดสิ่งเหนืออำนาจ
มาร ฉลาดต่อสิ่งใต้อำนาจมฤตยู ฉลาดต่อสิ่งเหนืออำนาจมฤตยู ชนเหล่าใด
จักสำคัญสิ่งที่ควรฟังควรเชื่อต่อเรานั้น ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์และ
สุขแก่ชนพวกนั้นตลอดกาลนาน ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเวทยากรณพจน์นี้แล้ว ภายหลังจึงได้ตรัส
คาถาประพันธ์นี้ต่อไปว่า

โลกนี้ โลกหน้า เรารู้อยู่ ประกาศไว้ดี
แล้ว เราผู้เป็นสัมพุทธะ ทราบชัดโลกทั้งปวง
ซึ่งแออดด้วยมาร และอ่างว้างจากมฤตยู
ด้วยปัญญาอันยิ่ง เปิดประตูมฤตอันปลอด
โปร่ง เพื่อบรรลุนิพพาน กั้นกระแสนมาร
ผู้ลามก ขจัด (กิเลส) และกระทำให้หมด
มานะ พวกเของเป็นผู้มากไปด้วยปรา-
โมทย์ ปรารถนาพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่เกษมเถิด
ภิกษุทั้งหลาย.

จบอุพโศปาลสูตร ที่ ๔

อรรถกถาจุฬโคปาสสูตร

จุฬโคปาสสูตรมีบทเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุต

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า อุกกเจลา ย คือ ในเมืองมีชื่ออย่างนั้น. ได้ยินว่า เมื่อเขากำลังสร้างเมืองนั้น ปลายจากกระแสแม่น้ำคงคา ขึ้นบกในเวลากลางคืน พวกมนุษย์ชูป่าในถาดน้ำมันให้เปียกทำเป็นคบเพลิงจับปลา. เมื่อเมืองนั้นสร้างเสร็จแล้ว พวกเขาเมื่อจะตั้งชื่อเมืองนั้น จึงได้ตั้งชื่อเมืองนั้นว่า อุกกเจลา ด้วยคิดว่าในวันสร้างเมืองพวกเราจับปลาได้ด้วยคบเพลิงป่า. บทว่า ภิกขุ อามนุเตสิ ความว่า แม่น้ำคงคาทั้งหมด ย่อมปรากฏแก่ผู้นั่งในสถานที่ใด พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกขุสงฆ์เป็นอันมากห้อมล้อม ประทับนั่งในสถานที่เช่นนั้นเป็นหาดทรายฝั่งแม่น้ำคงคา เวลาเย็นกำลังทอดพระเนตรแม่น้ำมหาคงคาเต็มเปี่ยมกำลังไหล ทรงใคร่ครวญว่ามีใคร ๆ หนออาศัยแม่น้ำคงคานี้แล้ว ได้รับความเจริญและความเสื่อมในกาลก่อน ได้ทรงเห็นว่าฝูงโคหลายพันอาศัยนายโคบาลโง่คนหนึ่ง ตกที่วนแม่น้ำคงคานี้เข้าไปสู่สมุทร ส่วนฝูงโคหลายแสนได้มีความสวัสดิ ความเจริญ ความไม่มีโรค เพราะอาศัยนายโคบาลผู้ฉลาดอีกคนหนึ่ง. ครั้นทรงเห็นแล้ว ทรงดำริว่า เราจักอาศัยเหตุนี้ แสดงธรรมแก่พวกภิกขุนี้ดังนี้ จึงตรัสเรียกภิกขุทั้งหลาย.

บทว่า มัคชโก คือชาวมคธรัฐ บทว่า ทุปฺปญฺญชชาติโก ได้แก่มหาชนพวกไม่มีปัญญาเป็นสภาพ. บทว่า อสมเวกฺขิตฺวา ได้แก่ ไม่กำหนด คือไม่ใคร่ครวญ. บทว่า ปตารเสสิ เริ่มเพื่อจะให้ข้าม บทว่า อุตฺตร

ตีร์ สุวิเทห่าน ความว่า ให้โคข้ามไปสู่ฝั่งเหนือด้วยคิดว่า เราจักนำชาวมครรัฐที่ฝั่งนี้แห่งแม่น้ำคงคาไปยังวิเทหรัฐที่ฝั่งโน้น นำโคจากมครรัฐไปยังวิเทหรัฐแล้วรักษา พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอานายโคบาลนั้น จึงตรัสว่า อุตฺตร ตีร์ สุวิเทห่าน ดังนี้. บทว่า อามณฺฑลิกํ กริตฺวา ได้แก่ทำให้อ้วน. บทว่า อนฺยพฺยสนฺ อปาหฺชชิสฺส ได้แก่ ถึงความพินาศ คือไม่เจริญ คือเข้าไปสู่มหาสมุทร. ก็นายโคบาลนั้น เมื่อให้โคข้าม พึงตรวจดูท่าที่เสมอ และไม่เสมอที่ฝั่งนี้แห่งแม่น้ำคงคา พึงกำหนด เนินทรายไว้ ๒-๓ แห่ง เพื่อเป็นสถานที่พักโคกลางแม่น้ำคงคา อนึ่งพึงกำหนดท่าไว้ ๓-๔ ท่า ที่ฝั่งโน้นว่าโคลงแล้วจากท่านนี้จักไปขึ้นเท่านี้ ลงจากท่านนี้จักไม่ขึ้นเท่านี้ดังนี้. ส่วนนายโคบาลโง่นี้ ไม่ตรวจดูท่าสำหรับโคที่ฝั่งนี้ เรียบหรือไม่เรียบ ไม่กำหนดเนินทรายไว้ ๒-๓ แห่ง เพื่อเป็นสถานที่พักโคกลางแม่น้ำคงคา ไม่พิจารณาหาที่เป็นที่ขึ้นไว้ ๔-๕ แห่งที่อีกฝั่งหนึ่ง ให้โคข้ามไปโดยสถานที่มิใช่ท่า. ครั้งนั้นโคใหญ่ของเขาว่ายตัดกระแส แม่น้ำคงคาขวางไปถึงฝั่งโน้น เพราะถึงพร้อมด้วยความเร็ว และเพราะถึงพร้อมด้วยกำลัง เห็นเขาขาด และหนามพุงไม่หนาแน่น แล้วรู้ว่ามัน ออกไปได้ยากดังนี้ ไม่ได้ที่ว่างสำหรับยื่นข้างบนก็ว่ายกลับ. โคทั้งหลายคิดว่า โคใหญ่ว่ายกลับแล้ว แม่พวกเราจักว่ายกลับดังนี้ ก็ว่ายกลับด้วยกัน. ในที่ฝูงโคจำนวนมากกลับ น้ำวนตัดน้ำตั้งขึ้นกลางแม่น้ำคงคา ฝูงโคเข้าไปในน้ำวนถึงสมุทร โคตัวหนึ่งชื่อว่า ไม่มีอันตราย มิได้มีแล้วแล. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า โคทั้งหลายถึงแล้วซึ่งความฉิบหายมิใช่ประโยชน์ในที่นั้นแล บทว่า อกฺกุสลา อิมฺสฺส โลกฺสุส ได้แก่ สมณพราหมณ์ เป็นผู้ไม่ฉลาด คือเฉียบแหลมในโลกนี้ คือ ชนฺธ ชาติ อายตนะ. แม้ในปรโลกก็มีนัยนี้แล. บ่วงมารท่านเรียก เถกมุสิกธรรม มิใช่บ่วงมารท่านเรียกว่า โลกุตตรธรรม แม้ที่ตั้งมัจจุท่านเรียก เถกมุสิกธรรม แม้ที่ตั้งมัจจุท่านเรียกนวโลกุตตรธรรม สมณ

พราหมณ์ ผู้ไม่ฉลาดคือเฉียบแหลมในธรรมเหล่านั้น ส่วนโดยเนื้อความของ
คำปวงมาร ชื่อว่า **มารเชยยา** โจรอันเป็นฐานะที่อยู่และที่อาศัย ชื่อ
เชยยา แม้ในมัจจุเชยยา ก็มีนัยนี้แล. บทว่า **เตส** ได้แก่ สมณพราหมณ์เหล่า
นั้น คือเห็นปานนั้น. พึงทราบทั่วว่า ครุทั้ง ๖ ท่านแสดงไว้แล้วด้วยบทนี้. พระผู้
มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงจบกัณฑ์ปักษ์อย่างนี้แล้ว จึงทรงแสดงสุกกปักษ์
ตรัสคำเป็นต้นว่า **ภูตปุพฺพ ภิภฺชเว** ดังนี้ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พลวคาเว**
คือ โคที่ฝีกแล้ว และแม่โคนม. บทว่า **ทมฺมคาเว** คือโคที่ควรฝีกและโคสาว
บทว่า **วจฺจตเร** ได้แก่ ลูกโคมีกำลังที่ผ่านความเป็นลูกโค. บทว่า **วจฺจเก**
คือ ลูกโคหนุ่มยังดีมนม. บทว่า **กิสฺพลิก** คือมีเนื้อและเนื้อน้อย กำลัง
น้อย. บทว่า **ตาวเทว ชาตโก** คือ ลูกโคที่เกิดในวันนั้น. บทว่า **มาตุ โครวเกน**
วฺยุมหาโน ความว่า แม่โคส่งเสียงโค ช้างหน้าว่า หุง หุง ให้สัตตัญญาณ
วายตัดน้ำไป. ลูกโคว่ายไปตามน้ำตามแม่โคนั้นแล โดยเสียงร้องของแม่โค
นั้น ท่านเรียกว่าลอยตามเสียงร้องของแม่. บทว่า **มารสฺส โสตี เจตฺวา** ความ
ว่า ตัดกระแสแห่งต้นหาของมาร ด้วยอหัตตมรรค. บทว่า **ปารี คตา** ได้
แก่ ภิภฺชถึงฝั่งสงสาร คือนิพพาน เหมือนโคใหญ่ว่ายไปถึงฝั่งแม่น้ำ
ฉะนั้น. บทว่า **ปารี อคมฺสฺสุ** ความว่า ในขณะที่โคใหญ่ถึงฝั่ง โคทั้งหลายว่าย
ถ่วง ๓ ส่วนกระแสน้ำคงคาแล้วเห็นโคใหญ่ถึงฝั่ง จึงไปตามทางที่โคใหญ่
เหล่านั้นไปแล้ว. บทว่า **ปารี คมิสฺสนฺติ** ความว่า ผู้ยังกิเลสที่มรรค ๔ พึง
ฆ่า ๓ ส่วนให้สิ้นแล้วตั้งอยู่ บัดนี้ พึงทราบเนื้อความในวาระทั้งปวงโดยนัยนี้
ว่า ภิภฺชผู้ตัดกระแสต้นหาหมดสิ้นไป ด้วยอหัตตมรรคแล้ว จักถึงฝั่งสง
สารคือ นิพพานเหมือนโคที่กำลังว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคา ถึงฝั่งแม่น้ำ
ฉะนั้น. ภิภฺช ๒ รูปเหล่านี้คือ ที่เป็นชัมมานุสสารี สัทธานุสสารี เป็นผู้พร้อม
เพรียงด้วยมรรคชั้นต้น. บทว่า **ชานตา** คือพระพุทธรเจ้าทรงรู้ที่อยู่ซึ่งธรรมทั้ง
ปวง. บทว่า **สุปกาสิโต** แปลว่า กล่าวไว้ดีแล้ว บทว่า **วิวกิ** แปลว่าเปิด

แล้ว. บท อมตทวาร ได้แก่ อริยมรรค. บทว่า นิพพานปัตติยา คือ เปิดเพื่อ
ประโยชน์แก่นิพพานนั้น. บทว่า วินพิกตัม คือ ทำมานะจุจไม่ให้อ้อให้ปราศจาก
ไป. บทว่า เขมัม ปตุเถถ ความว่า พวกเขาเป็นผู้ปรารถนาพระอรหัต
คือเป็นผู้ต้องการให้พระอรหัตเกิดขึ้นด้วยกัตตุกัมยตาจันตะ. บาลีว่า ปตุตตุถ
ดังนี้ก็มี. มีอธิบายว่า พวกเขาได้พระศาสนาเห็นปานนี้ ชื่อว่า บรรลุ
แล้วเหมือนกัน. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงจบการแสดงธรรมตามอนุสนธิด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาอุพโคपालสูตรที่ ๔.

๕. จุฬัจจกสูตร

[๓๕๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในพระวิหารยอดในป่ามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี สมัยนั้น บุตรแห่งนิครนถ์ผู้หนึ่ง ชื่อสัจจกะ อาศัยอยู่ในเมืองเวสาลี เป็นคนพอใจพูดสังสนทนาลัทธินั้น ๆ กล่าวยกตนว่าเป็นคนเจ้าปัญญา มหาชนสมมติว่าเป็นคนดีความรู้ดี. เขาได้กล่าววาจาในที่ประชุมชนในเมืองเวสาลีอย่างนี้ว่า เราไม่เห็นสมณะหรือพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นคณาจารย์ ครูของหมู่ แม่ปฤญญา (ยีนยัน) ตนว่าเป็นพระอรหันต์ ผู้ไกลจากกิเลสควรนับถือ ผู้รู้ชอบเอง ที่เราได้ตอบถ้อยคำแล้ว จะไม่ประหม่าตัวสั้นห้วนไหว ไม่มีเหงื่อไหลโทรมจากรักแร้เลย ถ้าแม่เราจะได้ตอบถ้อยคำด้วยถ้อยคำกับเสาทีที่ไม่มีเจตนา แม่เสานั้นก็จะสะท้านห้วนไหว จะกล่าวอะไร ถึงสัตว์ที่เป็นมนุษย์.

[๓๕๓] ครั้งนั้น เวลาเช้าวันหนึ่ง พระอัสสชิผู้มีอายุ ครองผ้าตามสมณวัตรแล้วถือบาตรจีวร เข้าไปบิณฑบาต ณ เมืองเวสาลี. สัจจกะเดินเที่ยวมาในเมืองเวสาลี ได้แลเห็นพระอัสสชิผู้มีอายุมาอยู่แต่ไกล จึงเข้าไปใกล้ กล่าวปราศรัยกับท่านแล้วได้ยื่นส่วนข้างหนึ่งแล้ว ถามท่านว่า พระอัสสชิ พระโคดมแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างไร แลคำสั่งสอนของพระโคดม ที่เป็นไปมากในสาวกทั้งหลายมีส่วนอย่างไร. พระอัสสชิผู้มีอายุตอบว่า อักกิเวสสนะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างนี้ แลคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่เป็นไปมากในสาวกทั้งหลายมีส่วน

อย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่
เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่ตัว เวทนาไม่ใช่ตัว สัญญาไม่ใช่ตัว สังขาร
ทั้งหลายไม่ใช่ตัว วิญญาณไม่ใช่ตัว สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้ง
หลายทั้งปวงไม่ใช่ตัว ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำสั่งสอนสาวกทั้ง
หลายอย่างนี้ แลคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เป็นไปมากในสาวกทั้ง
หลายมีส่วนอย่างนี้แล. สัจจะตอบว่า ข้าพเจ้าได้ฟังว่า พระโคตมมีถ้อยคำ
อย่างนี้ ข้าพเจ้าได้ฟังไม่ดีแล้ว ถ้าอย่างไรบางคราว ข้าพเจ้าจะได้พบกับพระ
โคตม จะได้เจรจากันสักหน่อย ถ้าอย่างไร จะเปลื้องจากความเห็นที่
เลวทรามนั้นเสียได้.

[๓๕๔] สมัยนั้น เจ้าลิจฉวี ประมาณห้าร้อยองค์ ประชุมกันอยู่ในศาลา
ที่วาระชการ ด้วยกิจอันหนึ่ง สัจจะเข้าไปหาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นแล้วพูด
ว่า ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วย
กัน วันนี้ข้าพเจ้าจักเจรจา กับพระสมณโคตม. ถ้าพระสมณโคตมจักตั้งอยู่
ตามคำที่ภิกษุชื่ออัสสชิผู้เป็นสาวกมีชื่อผู้หนึ่ง ได้พูดแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจัก
ชักลากถ้อยคำพระสมณโคตมมาตามถ้อยคำของข้าพเจ้าเหมือนบุรุษมีกำ
ลั้ง จับแคะอันมีขนยาวที่ขน จุกลากมาจะนั้นหรือมิจะนั้น เหมือนคนทำการ
ในโรงสุรา ผู้มีกำลั้ง วางตำแพนสำหรับรองแป้งสุราอันใหญ่ในห้วงน้ำอันลึก
แล้ว จับที่มุมชักลากไปมา ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะสลัดถ้อยคำของพระสมณโคตม
เสีย เหมือนบุรุษมีกำลั้งที่เป็นนักเลงสุรา จับภาชนะสำหรับตวงสุราที่มุม
ตวงสุราอยู่ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจักฟาดพระสมณโคตมเล่น เหมือนช้างที่มีวัยล่วง
หกสิบปี หยั่งลงสู่สระโบกขรณีอันลึกแล้ว ฟ่นน้ำเล่นฉะนั้น. ขอเจ้าลิจฉวีทั้ง
หลายจงไปด้วยกัน ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน วันนี้ข้าพเจ้าจักเจรจา
กับพระสมณโคตม ดังนี้. ในเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น บางพวกกล่าวว่า เหตุอะไร

พระสมณโคดมจักยกถ้อยคำของสัจจกะได้ ที่แท้สัจจกะกลับจะยกถ้อยคำของพระสมณโคดมเสียอีก. บางพวกกล่าวว่า สัจจกะเป็นอะไรมา จึงจะยกถ้อยคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ที่แท้พระผู้มีพระภาคเจ้ากลับจะยกถ้อยคำของสัจจกะได้อีก ถ้าคัมภีร์ สัจจกะ. อันเจ้าลิจฉวีประมาณห้าร้อยห้อมล้อมไปสู่พระวิหารยอดในป่ามหาวัน.

[๑๕๕] สมัยนั้น ภิกษุมากหลายรูป จงกรมอยู่ในที่แจ้ง. เขาเข้าไปถามเธอว่า เดียวนี้พระโคดมอยู่ที่ไหน ข้าพเจ้าทั้งหลายปรารถนาจะเข้าไปเฝ้าพระโคดม ภิกษุทั้งหลายนั้นตอบว่า นั่นแน่ะ อัคคิเวสสนะ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จลงสู่ป่ามหาวัน ประทับนั่งพักร้อนอยู่ที่ร่มไม้แห่งหนึ่ง สัจจกะพร้อมด้วยเจ้าลิจฉวีหมู่ใหญ่ เข้าไปสู่ป่ามหาวัน ถึงที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่แล้ว ได้ทูลปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. แม้เจ้าลิจฉวีทั้งหลายนั้น บางพวกถวายนกวิทาตามอาการของผู้เลื่อมใส บางพวกก็เป็นแต่กล่าววาจาปราศรัยแสดงความยินดี บางพวกเป็นแต่ประคองอัญชลีประณมมือ บางพวกก็ร้องประกาศชื่อแลโคตรของตน ๆ บางพวกเป็นคนนิ่งเฉยอยู่ ต่างคนก็นิ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งๆ แล้ว.

[๑๕๖] สัจจกะทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพเจ้าขอถามปัญหาแก่พระโคดมสักหน่อยหนึ่ง ถ้าพระโคดมจะทำโอกาสเพื่อการกล่าวแก้ปัญหากแก่ข้าพเจ้า.

พ. ท่านประสงค์จะถามข้อใด ก็ถามเถิด อัคคิเวสสนะ.

ส. พระโคดมแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างไร แลคำสั่งสอนของพระโคดมเป็นไปมากในสาวกทั้งหลาย มีส่วนอย่างไร.

พ. อัคริเวสสนะ เราแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอนของเรา เป็นไปมากในสาวกทั้งหลาย มีส่วนอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่ใช่ตัว สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัวดังนี้ เราแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอนของเราเป็นไปมากในสาวกทั้งหลายมีส่วนอย่างนี้แล.

ส. อุปมาแจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า พระโคดม.

พ. อุปมานั้น แจ่มแจ้งแก่ท่านเถิด อัคริเวสสนะ

ส. พระโคดม เหมือนหนึ่งพืชพรรณไม้ทั้งหลาย เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชพรรณไม้ทั้งหลายนั้นทั้งหมดต้องอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่ในแผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ หรือมิฉะนั้น เหมือนหนึ่งการงานเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ต้องทำด้วยกำลังแขน ที่บุคคลทำอยู่ การงานเหล่านั้นทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ต้องตั้งอยู่ในแผ่นดิน จึงทำได้ฉันใด บุรุษ บุคคลมีรูปเป็นตัว มีเวทนาเป็นตัว มีสัญญาเป็นตัว มีสังขารเป็นตัว มีวิญญาณเป็นตัว ต้องตั้งอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงเสวยผลแห่งบุญ หรือไม่ใช่บุญได้ฉันนั้น.

พ. อัคริเวสสนะ ท่านว่าอย่างนั้น ชื่อว่ากล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นตัวของเรา เวทนาเป็นตัวของเรา สัญญาเป็นตัวของเรา สังขารเป็นตัวของเรา วิญญาณเป็นตัวของเรา ดังนี้ไม่ใช่หรือ.

ส. พระโคดม ข้าพเจ้าก็กล่าวอย่างนั้น ประชุมชนหมู่ใหญ่นี้ก็กล่าวอย่างนั้น.

พ. อัคริเวสสนะ ประชุมชนหมู่มาก จักทำอะไรแก่ท่าน เอาเถิด
ท่านแก้แต่ถ้อยคำของตัวเถิด.

ส. พระโคตม ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นตัวของเรา เวทนาเป็น
ตัวของเรา สัญญาเป็นตัวของเรา สังขารทั้งหลายเป็นตัวของเรา วิญญาณ
เป็นตัวของเรา ดังนี้.

[๓๕๖] พ. อัคริเวสสนะ ถ้อยคำอย่างนั้น เราจักถามท่านเฉพาะในข้อนี้
ท่านเห็นอย่างไร จึงกล่าวแก้อย่างนั้น. ท่านจะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน
อำนาจของพระราชามหากษัตริย์ (พระเจ้าแผ่นดินใหญ่) ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว
(ทรงนำท้าวพระองค์ตลอดถึงพระเสีร ในเวลาจะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน) เหมือน
พระเจ้าปเสนทิโกศล แลพระเจ้ามคธราชอชาตศัตรู อาจฆ่าคนที่ควรต้อง
ฆ่า ธิราชบาตรคนที่ควรต้องธิราช เนรเทศคนที่ควรต้องเนรเทศ ต้องเป็นไป
ได้ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ หรือมิใช่.

ส. พระโคตม อำนาจของพระราชามหากษัตริย์ ผู้ได้มูรธาภิเษก
แล้ว เหมือนพระเจ้าปเสนทิโกศล แลพระเจ้ามคธราชอชาตศัตรู อาจฆ่าคนที่
ควรต้องฆ่า ธิราชบาตรคนที่ควรต้องธิราช เนรเทศคนที่ควรต้อง
เนรเทศ ต้องเป็นไปได้ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ เพราะว่าแต่อำนาจ
ของหมู่คณะเหล่านี้ คือ วัชชี มัลละ ที่อาจฆ่าคนที่ควรต้องฆ่า ธิราชบาทว์
คนที่ควรต้องธิราช เนรเทศคนที่ควรต้องเนรเทศ ยังเป็นไปได้ในแคว้นของ
ตนๆ เหตุไฉนอำนาจเช่นนั้นของพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษก
แล้ว เหมือนพระเจ้าปเสนทิโกศล แลพระเจ้ามคธราชอชาตศัตรู จักไม่เป็น
ไปได้เช่นนั้น อำนาจเช่นนั้นของพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว
นั้น ต้องเป็นไปได้ด้วย ควรจะเป็นไปได้ด้วย.

พ. อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ข้อที่ท่านกล่าว
ว่า รูปเป็นตัวของเราดังนี้ อำนาจของท่านเป็นไปในรูปร่างว่า รูปของ
เรา จงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลย ดังนี้หรือ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตามอย่างนี้ สัจจะจะได้นิ่งอยู่ พระองค์
ตรัสตามอย่างนี้ถึงครั้งที่สาม จึงได้ทูลตอบว่า ข้อนี้ไม่เป็นอย่างนั้นได้
พระโคดม.

พ. อัคริเวสสนะ ท่านจงทำในใจเสียก่อนแล้ว จึงค่อยกล่าวแก้คำหลัง
ของท่านไม่ต่อกันกับคำก่อน คำก่อนไม่ต่อกันกับคำหลัง.

[๓๕๘] อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ข้อที่ท่านกล่าว
ว่า เวทนาเป็นตัวของเรา สัญญาเป็นตัวของเรา สังขารทั้งหลายเป็นตัวของ
เรา วิญญาณเป็นตัวของเรา ดังนี้ อำนาจของท่านเป็นไปในเวทนา ในสัญญา
ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณว่า เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย
สละวิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าเป็นอย่างนี้เลย ดังนี้หรือ.

ส. ข้อนี้ไม่เป็นอย่างนั้น พระโคดม.

พ. อัคริเวสสนะ ท่านจงทำในใจเสียก่อนแล้วจึงค่อยกล่าวแก้ คำหลัง
ของท่านไม่ต่อกันกับคำก่อน คำก่อนไม่ต่อกันกับคำหลัง. อัคริเวสสนะ
ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย และ
วิญญาณ เทียงหรือไม่เทียง.

ส. มันไม่เทียง พระโคดม.

พ. ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นทุกข์หรือสุข.

ส. สิ่งนั้นทุกข์ พระโคตม.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร
หรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า สิ่งนั้นของเรา เราเป็นส่วนนั้น ส่วนนั้นตัวของ
เรา ดังนี้.

ส. ข้อนั้นไม่ควรเลย พระโคตม.

พ. อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ผู้ใดคิดทุกข์อยู่
เข้าไปถึงทุกข์แล้ว ยินดีทุกข์แล้ว ตามเห็นทุกข์ว่า สิ่งนั้นของเรา เราเป็นส่วน
นั้น ส่วนนั้นตัวของเรา ดังนี้ ผู้นั้นจะกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้
สิ้นได้ มีบ้างหรือ.

ส. จะมีได้ เพราะอะไร ข้อนีไม่มีได้เลย พระโคตม.

พ. อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้
ท่านก็คิดทุกข์อยู่ เข้าไปถึงทุกข์แล้ว ยินดีทุกข์แล้ว ตามเห็นทุกข์ว่า สิ่งนั้น
ของเรา เราเป็นส่วนนั้น ส่วนนั้นตัวของเรา ดังนี้ ไม่ใช่หรือ.

ส. จะไม่มีเพราะอะไร ข้อนั้นต้องเป็นอย่างนั้น พระโคตม.

[๑๕๕] พ. อัคริเวสสนะ เหมือนหนึ่งบุรุษ มีความต้องการแก่นไม้เที่ยว
หาแก่นไม้อยู่ ถือเอาฟิ่งสำหรับตากไม้ที่คมเข้าไปป่า เขาเห็นต้นกล้วยใหญ่
ในป่านั้นต้นหนึ่ง ซึ่งมีลำต้นตรง กำลังรุ่มยังไม่ทันตกเครือ ไม่เหลือวิสัยที่จะ
ตัด เขาก็ตัดต้นกล้วยนั้นที่โคนต้นแล้ว ตัดยอดลิดใบออก เขาจะไม่ได้พบแม่แต่
เพียงกระพี้ จะได้พบแก่นมาแต่ข้างไหน ข้อนีฉันใด เราซักถามท่านให้กล่าว
แก่นในถ้อยคำของตัวเอง ท่านก็เปล่าวางแพไปเอง ฉะนั้น อัคริเวสสนะ
ท่านได้กล่าววาจาในที่ประชุมชน ในเมืองเวสาลีว่า เราไม่เห็นสมณะหรือ
พราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นคณาจารย์ แม้ปฎิญาณตนว่า เป็นพระ

อรหันต์ผู้รู้ชอบเอง ที่เราได้ตอบด้วยคำด้วยถ้อยคำแล้วจะไม่ประหม่าตัว
สิ้น ห้วนไหว ไม่มีเหงื่อไหลโทรมจากรักแรงแเลย ถ้าแม้เราจะได้ตอบด้วยคำ
ด้วยถ้อยคำกับเสา ที่ไม่มีเจตนา แม้เสานั้นก็จะสะท้อนห้วนไหวจะกล่าว
อะไร ถึงสัตว์ที่เป็นมนุษย์ ดังนี้ หยาดเหงื่อของท่านบางหยาด หยดจากหน้า
ผาก ลงฝ่าห่มแล้วตกที่พื้น ส่วนเหงื่อในกายของเราเดี๋ยวนี้ ไม่มีเลย. เมื่อพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอย่างนี้แล้ว สัจจะได้นั่งนิ่งอันเกื้อเงินคอดก กัม
หน้าหงอยเหงา ไม่มีปฏิภาณ (ปัญญาอันแจ่มแจ้ง) ที่จะคิดได้เถียงอีก.

[๔๐๐] เจ้าทุมมุขลิจฉวีรู้ตั้งนั้นแล้วทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระผู้
มีพระภาคเจ้า อุปมาข้อมแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์. พระผู้มีพระภาค
เจ้าตรัสตอบว่า อุปมานั้นแจ่มแจ้งแก่ท่านเถิด ทุมมุข ดังนี้แล้ว เธอทูลว่า
เปรียบเหมือนในทีไถล่แห่งบ้านหรือนิคม มีสระโบกขรณีอยู่สระหนึ่ง ในสระ
นั้นมีปู้ตัวหนึ่ง มีเด็กชายหญิงเป็นอันมาก ออกจากบ้านหรือนิคมนั้น ไปถึง
สระโบกขรณีนั้นแล้ว ก็ลงจับปู้นั้นขึ้นมาจากน้ำวางไว้บนบก ปู้นั้นน้อมก้าม
ไปข้างไหน เด็กเหล่านั้นก็จะคอยต่อยก้ามปู้นั้น ด้วยท่อนไม้หรือท่อนกระ
เบื้อง ครั้นปู้นั้นมีก้ามหักหมดอย่างนี้แล้ว ก็ไม่อาจลงสู่สระโบกขรณีนั้นได้
อีก เหมือนอย่างก่อน ขื่อนี้ฉันใด ทิฐูฐิที่เป็นเสี้ยนหนามปกคลุมอยู่ ยักไปยัก
มาไม่อยู่ในร่องรอย บางอย่างๆ ของสัจจะอันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหัก
เสียแล้ว ต่อนี้ไปสัจจะไม่อาจจะเข้ามาใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยประสงค์
จะโต้ตอบได้อีก ฉะนั้น เมื่อเจ้าทุมมุขลิจฉวีกล่าวอย่างนี้แล้ว สัจจะพุดกะ
เธอว่า เจ้าทุมมุขท่านหยุดเถิด ท่านหยุดเถิด ท่านเป็นคนปากมากนัก ข้าพเจ้า
ไม่ได้พุดหาหรือกับท่าน ข้าพเจ้าพุดหาหรือกับพระโคดมต่างหาก. ครั้นพุด
อย่างนี้แล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระโคดมวาจาของข้าพเจ้าและของ
พราหมณ์ เป็นอันมากเหล่าอื่น ยกเสียเถิด เพราะเป็นแต่เครื่องพุดเพื่อ
ก็พุดเพื่อไปแล้วเท่านั้น

[๔๐๑] ส่วนสาวกของพระโคตม ด้วยเหตุเพียงไรจึงเชื่อว่าเป็นผู้ได้ทำตามคำสั่งสอน ได้ทำตามโอวาท ข้ามความสงสัยเสียได้ ได้ปราศจากความเคลงใจที่เป็นเหตุกล่าวว่่า ข้อนี้อย่างไร ถึงความแก้้วกล้าปราศจากครันคร้าม ไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่น ในคำสอนของศาสนาของตนอยู่ได้.

พ. อัคริวสสนะ สาวกของเราในศาสนานี้ พิจารณาเห็นเบญจขันธ์นั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นแล้วอย่างไร อย่างนี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่ล่วงไปแล้ว ทั้งที่ยังไม่มาถึง ทั้งที่เกิดขึ้นเฉพาะในบัดนี้ ที่เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ดีก็ดี ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมด ก็เป็นแต่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ส่วนนั้นไม่เป็นเรา ส่วนนั้นไม่ใช่ตัวของเรา ดังนี้ ด้วยเหตุเท่านั้นแล อัคริวสสนะ สาวกของเรา เชื่อว่าเป็นผู้ได้ทำตามคำสั่งสอน ได้ทำตามโอวาท ข้ามความสงสัยได้ ไปปราศจากความเคลงใจที่เป็นเหตุกล่าวว่่า ข้อนี้อย่างไร ถึงความแก้้วกล้าปราศจากครันคร้าม ไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่น ในคำสอนของศาสนาของตนอยู่ได้.

[๔๐๒] ส. ด้วยเหตุเพียงไร พระโคตม ภิกษุ เชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ (ผู้ไกลจากกิเลส และควรนับถือ) สิ้นอาสวะ (กิเลสที่หมักหมมอยู่ในสันดาน) อยู่จบพรหมจรรย์ (ศาสนา) มีกิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว ปลงภาระ (ของหนัก) ลงได้แล้ว บรรลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชนธรรม (ธรรมอันประกอบสัตว์ไว้กับทุกข์) อันจะนำไปเกิดในภพสิ้นแล้วรู้ชอบจึงพ้นไปได้แล้ว.

พ. อัคริวสสนะ ภิกษุในศาสนานี้ พิจารณาเห็นเบญจขันธ์นั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามเป็นจริงแล้วอย่างไร คังนั้นแล้ว พ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน (ความถือมั่น ความยึดมั่น กิเลสที่เป็นเครื่องถือมั่น เป็นเครื่องยึดมั่น) ด้วยเหตุเท่านั้นแล อัคริวสสนะ ภิกษุเชื่อว่าเป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะอยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่

จะต้องทำได้สำเร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชนธรรมอันจะนำไปเกิดในภพสิ้นแล้ว ฐูชอบจึงพ้นไปได้แล้ว. ภิกษุที่พ้นจากอาสวะอย่างนี้แล้วแล อักกิเวสสนะ ประกอบด้วยคุณที่เลิศไม่มีคุณอื่นจะยิ่งกว่า ๓ ประการ คือ ญาณ เครื่องเห็นอันเลิศไม่มีญาณอื่นจะยิ่งกว่าอย่าง ๑ ความปฏิบัติอันเลิศไม่มีความปฏิบัติอื่นจะยิ่งกว่าอย่าง ๑ ความพ้นอันเลิศไม่มีความพ้นอื่นจะยิ่งกว่าอย่าง ๑ และเธอสักการะเคารพนับถือบูชาพระตถาคตด้วยศรัทธาเลื่อมใสว่าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงรู้เองแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้รู้ตาม ทรงทรมาน ฝึกพระองค์ก่อนแล้วทรงแสดงธรรมเพื่อทรมานฝึกสอนผู้อื่น ทรงสงบระงับกองกิเลส (สภาพที่เกิดขึ้นในใจแล้ว ทำใจให้เศร้าหมอง) ได้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้สงบระงับกองกิเลส ทรงข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้ข้ามห้วงกิเลส ทรงดับเพลิงกิเลสได้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้ดับเพลิงกิเลส ดังนี้.

[๔๐๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว สัจจะทูลว่า ข้าพเจ้านั้น เทียว พระโคตม เป็นคนคอยกำจัดคุณ เป็นคนคนองวาทา เพราะได้สำคัญถ้อยคำของพระโคตมว่า ตัวอาจจะโต้เถียงได้ด้วยถ้อยคำของตัว บุรุษมาปะทะข้างอันซบมันเข้าก็ดี เจอะกองไฟอันกำลังลุกโชนก็ดี กระทบงูที่มีพิษร้ายก็ดี ยังมีเอาตัวรอดได้บ้าง ก็แต่มาจดพระโคตมเข้าแล้ว ไม่มีเอาตัวรอดได้เลย ข้าพเจ้านั้นเทียว เป็นคนคอยกำจัดคุณ เป็นคนคนองวาทา เพราะได้สำคัญถ้อยคำของพระโคตมว่า ตัวอาจจะโต้เถียงได้ด้วยถ้อยคำของตัว. ขอพระโคตมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จงรับภัตตาหารของข้าพเจ้า เพื่อจะฉันในวันพรุ่งนี้. สัจจะทราบบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว จึงสั่งเจ้าลิจจวิเหล่านั้นว่า เจ้าลิจจวิทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้นิมนต์พระสมณโคตมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เพื่อจะฉันในวันพรุ่งนี้ ท่านจะนำอาหารใดมาเพื่อข้าพเจ้า จงเลือกหาแต่ของที่ควรแก่พระสมณโคตม. ถ่วงราตรีนั่นแล้ว เจ้าลิจจวิเหล่า

นั้นได้นำภัตตาหารไปให้แก่สัจจะประมาณห้าร้อยหม้อ. สัจจะให้จัดของเคี้ยวของ
ฉันอันประณีตในอารามของตนเสร็จแล้ว ให้กราบทูลภัตตกาล แต่พระผู้มีพระภาค
เจ้าว่า เป็นกาลที่สมควรจะเสด็จพระพุทธดำเนิน ภัตตาหารพร้อมเสร็จแล้ว.

[๔๐๔] เวลาเช้าวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงผ้าตามสมณวัตรแล้ว
ทรงบาตร จีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จพุทธดำเนินไป ถึงอารามแห่งสัจจะแล้วประทับ
ที่ ณ อาสนะที่ปูลาดไว้ถวาย. สัจจะอังกาสพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประ
ธาน ด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยมือของตนให้อิ่มด้วยดีให้ห้ามเสียบ
แล้ว ครั้นทราบว่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ว ทรงนำพระหัตถ์จากบาตร
แล้ว นั่ง ณ อาสนะตำแหน่งหนึ่งแล้ว ทูลว่า พระโคตม ขอบุญและผลบุญในทานนี้จึงมี
เพื่อความสุขแก่ทายกทั้งหลายเกิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า อัคริเวส
สนะ บุญและผลบุญในทานนี้ คืออาศัยทักษิณียบุคคล (คนควรรับทานที่ทายกให้
ด้วยความนับถือ) ซึ่งยังไม่สิ้นราคะ โทสะ โมหะ เหมือนกับท่าน จักเป็นของทายกทั้ง
หลาย ส่วนบุญและผลบุญที่อาศัยทักษิณียบุคคลซึ่งสิ้นราคะ โทสะ โมหะ
แล้ว เหมือนกับเราจักเป็นของท่าน ดังนี้แล.

จบอุพาสจกสูตร ที่ ๕

อรรถกถาจุฬจกสูตร

จุฬจกสูตรมีบทเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตฺ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาเวเน กุฎาคารศาลายํ ความว่า ป่าใหญ่มีกำหนดเกิดเอง มิได้ปลูก ชื่อว่า มหาวัน. ส่วนป่ามหาวันโกสักรุงกบิลพัสดุ์ เนื่องเป็นอันเดียวกันกับป่าหิมพานต์ แต่ไม่มีกำหนด ตั้งจดมหาสมุทร. ป่านี้ หาเป็นเช่นนั้นไม่ ชื่อว่า ป่ามหาวัน เพราะอรรถว่า เป็นป่าใหญ่มีกำหนด. ส่วนกุฎาคารศาลา เมื่อสร้างอารามเสร็จแล้ว จึงทำกุฎาคารไว้ภายใน มุงหลังคาด้วยเครื่องมุงอย่างหงส์และนกกกระจาบมุงแล้ว ฟังทราบว่าเป็นพระคันธกุฎีของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงพร้อมด้วยอาการทั้งปวง.

บทว่า สจฺจโก นิคฺคณฺอุปฺตุโต ความว่า ได้ยินว่า ในกาลก่อน ชายนิครนถ์คนหนึ่ง หญิงคนหนึ่ง เรียนได้ว่าทะเลคนละ ๕๐๐ แล้วคิดว่าเราจักยกวาทะ ดังนี้ เมื่อเที่ยวไปในชมพูทวีปมาอยู่ร่วมกันในกรุงเวสาลี. พวกเจ้าลิจฉวีเห็นแล้ว จึงถามว่า ท่านเป็นใคร ท่านเป็นใคร ดังนี้. ชายนิครนถ์กราบทูลว่า ข้าพระองค์เที่ยวไปในชมพูทวีปด้วยคิดว่า ข้าพระองค์จักยกวาทะ ดังนี้. หญิงนิครนถ์ก็ได้กราบทูลอย่างนั้น. เจ้าลิจฉวีตรัสว่า ขอท่านจงยกวาทะ กันและกันในที่นี้เถิด. หญิงนิครนถ์ จึงได้ถามวาทะ ๕๐๐ ที่ตนเรียนแล้ว. ชายนิครนถ์ได้ตอบแล้ว เมื่อชายนิครนถ์ถาม หญิงนิครนถ์ก็ตอบได้หมด. แม้คนหนึ่งไม่มีชนะ ไม่มีแพ้กัน ทั้ง ๒ คน ได้เป็นผู้เสมอๆ กัน. เจ้าลิจฉวีตรัสว่า ท่านแม้ทั้ง ๒ คนเสมอๆ กัน จักเที่ยวไปทำอะไร จงอยู่ในที่นี้เถิด พระราชทานเรือน ทรงตั้งส่วยให้. เพราะการอยู่ร่วมกัน

ของคนทั้ง ๒ เหล่านั้น เกิดธิดา ๔ คน คือ ชื่อธิดาคนหนึ่ง ชื่อโกลาคน
หนึ่ง ชื่อภูจากราคนหนึ่ง ชื่อสิลาตกาคนหนึ่ง ธิดาเหล่านั้นก็ได้เป็นบัณฑิต
ด้วยกัน ได้เรียนวาทะคนละ ๕๐๐ อันมารดาบิดาเรียนมาแล้ว. หญิงเหล่านี้น
ั้นเจริญวัยได้กล่าววาทะมารดาบิดาว่า แม่ชื่อว่า กุลทาริกาของเราไม่ต้องให้
เงินและทองเป็นต้นแล้ว ส่งไปยังเรือนแห่งตระกูล ส่วนผู้ใดอยู่ครอง
เรือน ย่อมสามารถเพื่อจะอำยิวาทะ ของหญิงเหล่านั้นได้ หญิงเหล่านั้นจะ
เป็นบาทบริจาริกาของผู้นั้น ผู้ใดเป็นนักบวช ย่อมสามารถเพื่อจะอำยิวาทะ
ของหญิงเหล่านั้นได้ หญิงเหล่านั้น ก็จะได้บวชในสำนักของผู้นั้น พ่อแม่จัก
ทำอย่างไร ดังนี้หญิง ๔ คน ถือเพศเป็นนักบวชด้วยคิดว่า แม่พวกพวกเรา
จักกระทำอย่างนี้แหละ คิดว่า ชื่อว่า ชมพูทวีปนี้ ย่อมปรากฏด้วยไม้หว้าดัง
นี้ ถือกิ่งไม้หว้าท่องเที่ยวไป ถึงหมู่บ้านใด ก็ปักธงไม้หว้า บนกองฝุ่น
หรือกองทรายแล้ว จึงกล่าวว่า ผู้ใดสามารถยกวาทะ เชิญผู้นั้น เหยียบธงนี้
เถิด เข้าไปหมู่บ้าน พวกเขาเที่ยวไปทุกๆ หมู่บ้านอย่างนี้ - ถึงกรุง
สาวัตถี ปักธงไม้หว้าไว้ที่ประตูหมู่บ้าน เหมือนอย่างนั้น บอกแก่พวกมนุษย์ที่
มาถึงแล้ว เข้าไปภายในพระนคร.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยกรุงสาวัตถีประทับอยู่ใน
พระเชตวัน ครั้งนั้นท่านสารีบุตร ถามอาการที่ป่วย มัวจัดสถานที่ที่ เขายัง
ไม่ได้จัด เมื่อเข้าไปที่หมู่บ้านเพื่อบิณฑบาต จึงสายกว่าภิกษุเหล่าอื่น เพราะมี
กิจมาก ได้เห็นธงไม้หว้าที่ประตูหมู่บ้าน จึงถามพวกเด็กว่า นี้อะไรกัน
พวกเขาได้บอกความนั้น. พระเถระกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น พวกเจ้าจงเหยียบ
เถิด. พวกเด็กกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกข้าพเจ้า ไม่สามารถ กลัว
อยู่. พระเถระกล่าวว่า พวกเจ้าไม่ต้องกลัว. พระเถระกล่าวว่า เมื่อนางปริพา
ชิกาถามว่า ใครให้เหยียบธงไม้หว้าของเรา พวกเธอพึงบอกว่า พระสารี-

บุตรผู้เป็นพุทธสาวกให้เหยียบ ท่านอยากจะยกวาทะ จงไปยังสำนักของพระเถระที่พระเชตวัน.

พวกเด็กฟังคำของพระเถระจึงพากันเหยียบธงไม้หว่าทิ้งไป. พระเถระเที่ยววิณชบาตแล้วกลับไปยังวิหาร. พวกปริพาชกา ออกจากหมู่บ้านแล้ว จึงถามว่า ใครให้เหยียบธงของเรา. พวกเด็กบอกความนั้น. พวกปริพาชกาเข้าไปหมู่บ้านอีก ไปคนละทางบอกแล้วว่า ได้ยินว่า สารีบุตรเป็นพุทธสาวกจักได้วาทะ กับพวกเรา ท่านประสงค์จะฟังจงออกไปเถิด. มหาชนออกไปแล้ว. ปริพาชกามาแล้ว สู่พระเชตวันกับมหาชนนั้น. พระเถระคิดว่า มาตุคามจะมาในที่พักของเราไม่มีความผาสุกดังนี้ จึงนั่งในท่ามกลางวิหาร. นางปริพาชกาไปถามพระเถระว่า ท่านให้เหยียบธงของเราหรือ? พระเถระกล่าวว่า ถูกแล้ว เราให้เหยียบเอง ดังนี้. นางปริพาชกา กล่าวว่า เราจักได้วาทะกับท่าน. พระเถระกล่าวว่า ดีละ เจริญได้เถิด ใครถามใครตอบ. นางปริพาชกา กล่าวว่า เราถาม. พระเถระกล่าวว่า ก็ท่านเป็นมาตุคามเจริญถามก่อนเถิด. พวกนางปริพาชกา ๔ คน เหล่านั้น ยืนอยู่ใน ๔ ทิศ ได้ถามพันวาทะที่ได้เรียนในสำนักของมารดาบิดา. พระเถระกล่าวทำคำถามไม่ให้ยุ่งยาก ไม่ให้มีปม เหมือนตัดก้านบัวด้วยมีดฉะนั้น. ครั้งกล่าวแล้ว จึงกล่าวเจริญถามอีก. นางปริพาชกา กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดิฉันรู้เท่านี้แหละ. พระเถระกล่าวว่า ท่านถามพันวาทะแล้ว เราก็ได้ตอบแล้ว แต่เราจักขอถามปัญหาสักข้อหนึ่ง ท่านจะต้องตอบปัญหานั้น. นางปริพาชกาเหล่านั้น เห็นวิสัยของพระเถระไม่อาจที่จะพูดว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถามเถิด พวกดิฉันจักตอบชี้แจง ดังนี้จึงกล่าวอีกว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงถามเถิด เมื่อพวกดิฉันรู้จักตอบชี้แจง. พระเถระกล่าวว่า ปัญหานี้ต้องให้กุลบุตรบรรพชาให้ศึกษาเป็นครั้งแรกแล้ว จึงถามว่า อะไรชื่อว่าหนึ่ง นางปริพาชกาเหล่านั้น ไม่เห็นต้น ไม่เห็นปลาย. พระ

เถระกล่าวว่า ตอบซิ.นางปริพาชิกากล่าวว่า พวกดิฉันไม่เห็นเจ้าค่ะ พระเถระกล่าวว่า ท่านถามตั้งพันวาทะ เราก็ตอบแล้ว ท่านไม่สามารถจะตอบ ปัญหาข้อเดียวของเรา เมื่อเป็นอย่างนี้ ใครเล่าเป็นฝ่ายชนะ ใครเล่าเป็นฝ่ายแพ้. นางปริพาชิกากล่าวว่า ท่านเป็นฝ่ายชนะ พวกดิฉันเป็นฝ่ายแพ้เจ้าค่ะ พระเถระกล่าวว่า คราวนี้ ท่านจักทำอย่างไร. นางปริพาชิกาบอกคำที่มารดาบิดากล่าวแล้ว จึงกล่าวว่า พวกดิฉันจักบวชในสำนักของท่าน. พระเถระกล่าวว่า ท่านเป็นมาตุคาม ไม่ควรจะบวชในสำนักของเรา แต่ท่านถือสาส์นของเราไปยังสำนักภิกษุณีบวชเถิด. นางปริพาชิการับว่า สาธุ ถือสาส์นของพระเถระไปสำนักภิกษุณีสงฆ์บวชแล้ว ก็แผลกรั้นบวชแล้ว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ไม่ซ้าก็ได้บรรลุพระอรหัต.

สังฆนิกรณณี่เป็นน้องชายของนางปริพาชิกา ๔ คนนั้น เป็นผู้มีความปัญญายิ่งกว่านาง ๔ คนเหล่านั้น ได้เรียนพันวาทะแต่สำนักของมารดาบิดา และต่อจากนั้นได้เรียนลัทธิภายนอกมากกว่า ไม่ไปไหน สอนราชกุมารให้ศึกษาศิลปะอยู่ในกรุงเวสาลีนั้น เขากล่าวว่า ท้องของเราน่าจะแตก เพราะเต็มด้วยปัญญาเกินไป เอาแผ่นเหล็กคาดท้องเที่ยวไป. ท่านหมายเอาผู้นี้ จึงกล่าวว่า **สจฺจโก นิกฺคหุตฺตฺโต** ดังนี้.

บทว่า **ภสฺสอุปฺวาทีโก** ได้แก่ กถามรรคท่านกล่าว ภัสสะ ชื่อว่าเป็นนักโต้ตอบเพราะอรธว่า พุคคือกล่าวตอบภัสสะนั้น. บทว่า **ปญฺจติวาทโ** ได้แก่ พุคยกตนว่าเป็นบัณฑิต. บทว่า **สาธุ สมฺมโต พหุชนสุส** ความว่า ย่อมอ้างสิ่งใด ๆ มาด้วยนักขัดตวาท. โดยมากสิ่งนั้นๆ ย่อมเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ชนเป็นอันมากย่อมยกว่า เป็นเจ้าลัทธิดี เจริญ. บทว่า **วาทน วาทิ สมารทุโ** ได้แก่ ยกความผิดขึ้นด้วยกถามรรค. บทว่า **อายุสฺมา อุตฺตชิ** ได้แก่ พระอัสสชิเถระเป็นอาจารย์ของพระสารีบุตรเถระ.

บทว่า **ขงฆาวิหาริ อนุจฺจนฺมาโน** ความว่า จงกรมอยู่จากพระตำหนักของ
เจ้าลิจฉวีนั้นๆ เพื่อไปยังพระตำหนักนั้นๆ. บทว่า **เยนายสุมา อสฺสชิ**
เต ปสฺงกมิ ความว่า ถามว่า เข้าไปหาเพราะเหตุไร. ตอบว่า เพื่อรู้ลัทธิ.
ได้ยินว่า สัจจนิกครนถ์ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยวเดินด้วยคิดว่า เรา
จักยกวาทะของพระสมณโคดม ไม่ยกขึ้นว่า เราไม่รู้ลัทธิของพระสมณ-
โคดม ก็ผู้ที่รู้ลัทธิของผู้อื่น ยกวาทะขึ้น เป็นอันถือว่ายกขึ้นดีแล้ว ส่วนพระ-
อัสสชิเถระนี้ปรากฏเป็นสาวกของพระสมณโคดม ท่านเป็นผู้ฉลาดในลัทธิ
ของศาสดาของตน เราถามลัทธิขึ้นแล้ว ยังถ้อยคำให้ตั้งอยู่แล้ว จักยกวาทะ
ต่อพระสมณโคดมดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงเข้าไปหา. บทว่า **วิเนติ** ความว่า
สัจจนิกครนถ์ถามว่า สมณโคดม แนะนำอย่างไร ให้ศึกษาอย่างไร ดังนี้.

ก็เพราะเมื่อพระเถระกล่าวว่าเป็นทุกษ์ย่อมเป็นโอกาสแห่ง
การโต้แย้ง ก็มรรคผลมาแล้วโดยปริยายว่า เป็นทุกษ์เมื่อพระเถระกล่าว
ว่า ทุกษ์ ดังนี้ สัจจนิกครนถ์นี้ พึงถามพระเถระว่า อัสสชิผู้เจริญ ท่านบวช
เพื่ออะไร จากนั้น พระเถระตอบว่า เพื่อมรรคผล พึงยกความผิฉะนั้นว่า
อัสสชิ นี้ไม่ใช่คำสอนของท่านนั้น ความอาฆมาอย่างแรง ความแออัด
ในนรกนั้น ไม่มีเพื่อความสุขของท่าน ท่านจะมาลูกลี้ลุกลนเที่ยวทำทุกษ์ให้
เสื่อมโทรม ฉะนั้น ไม่ควรทำปริยายกถาแก่ผู้เป็นนักโต้ตอบ คิดว่า เขาจะตั้ง
อยู่ไม่ได้ ฉันทใด เราจักกล่าวกถาโดยตรงแก่เขานั้นนั้น จึงยกพระดำรัสนี้
ว่า **รูปิ ภิกฺขเว อนิจฺจํ** เป็นต้น ด้วยอำนาจอนิจจัง อัน อนัตตา. บทว่า **ทุ สฺสฺสฺ**
คือไม่ควรฟัง. บทว่า **สณฺจาคารเ** ได้แก่ ศาลาคืออาคารที่ประชุมสอนอรธ
แก่ราชตระกูล. บทว่า **เยน เต ลิจฺจวี เตนฺอุปสฺงกมิ** ความว่า ได้ยินว่า สัจจ-
นิกครนถ์นั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่ยกวาทะต่อพระสมณโคดม เพราะ
ไม่รู้ลัทธิในกาลก่อน แต่เดี๋ยวนี้ เรารู้ลัทธิอันพระมหาสาวกของสมณโคดม
นั้นกล่าวแล้ว ก็แหละ ลิจจวี ๕๐๐ เหล่านี้ เป็นศิษย์เรา มาประชุมกันแล้ว

เราจักไปพร้อมกับลิจฉวีเหล่านั้น แล้วจึงยกวาทะขึ้นต่อพระสมณโคดม ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงเข้าไปหา. บทว่า **ถาตถตถเรน** ความว่า บรรดาพระปัญจ-
วัคคีย์เถระผู้มีชื่อเสียงเหล่านั้น รูปใดรูปหนึ่ง. บทว่า **ปติฏฺฐิตํ** ความว่า
พระอัสสชิเถระนั้นยังดำรงอยู่ ฉนฺได **สมณโคดม**จักดำรงอยู่ฉนฺไดนั้น เมื่อเป็น
เช่นนั้น เขาก็กล่าวข้ออื่นอีก. บัดนี้ เมื่อจะหันหลังกลับ จึงทูลว่า เราจะทำ
อะไรก็ได้ในที่นี่. บทว่า **อากทฺตเมยฺย** ได้แก่ ฟังกระซอกให้หันหน้ามา
หาตน. บทว่า **ปริกทฺตเมยฺย** ความว่า ฟังดังมาให้หมอบอยู่ข้างหน้า. บท
ว่า **สมปริกทฺตเมยฺย** ความว่า จุกกระซอกอยู่ไปมา. บทว่า **โสณทฺตฺตโต**
แปลว่า **นักเลงสุรา**. บทว่า **ถาถํ กณฺเณ** **คเหตุวา** ความว่า ผู้ใคร่จะล้างกะทะ
สำหรับกลั่นสุรา จับที่หูทั้ง ๒ แล้วสลัดกากทิ้ง. บทว่า **โอรุเนยฺย** ได้แก่
เทกว่าหน้า. บทว่า **นิทฺธเมยฺย** ได้แก่ หงายหน้าขึ้น. บทว่า **นิปโปเจยฺย**
ได้แก่ ฟังกระแทกบ่อยๆ มนุษย์นำเอาเปลือกป่านมัดเป็นกำๆ แขน้ำเพื่อทำ
ผ้าป่าน. ในบทว่า **สาธโรวิกํ นาม** นี้ในวันที่ ๓ เปลือกป่านเหล่านั้น เป็นของ
เปียกชุ่มดี. ต่อมาพวกมนุษย์นำเอาน้ำส้มข้าวต้มและสุราเป็นต้นไปที่
นั้น ถือน้ำส้มข้าวต้มไปทาบบนแผ่นกระดาน ๓ แผ่น ข้างขวา ข้างซ้ายหรือข้าง
หน้าคือบนแผ่นกระดานข้างขวาหนหนึ่ง ข้างซ้ายหนหนึ่ง ข้างหน้าหน
หนึ่ง กินพลางดื่มพลางเกี่ยวกินพลาง น้ำส้มข้าวต้มและสุราเป็นต้น ช่วยกัน
ล้างสุราเป็นต้น เป็นกีฬาใหญ่ ช้างของพระราชาราชเห็นกีฬานั้นแล้ว ลงน้ำลึก
เองวงดูน้ำแล้ว เล่นพ่นบนกระพองหนหนึ่ง บนหลังหนหนึ่ง ที่สี่ข้างทั้งสอง
หนหนึ่ง บนระหว่างหลังหนหนึ่ง เพราะอาศัยเหตุนี้ การเล่นกีฬานั้น เรียกชื่อ
ว่า เล่นชักป่าน สัจจนิกธรรณํหมายเอาการเล่นนั้น จึงกล่าวว่า เล่นกีฬาชัก
ป่าน.

ในบทว่า **กิ โส ภวมาโน สจฺจโก นิคฺคณฺตฺตโต โย ภควโต วาทำ**
อาโรเปสฺสตี นี้ มีอธิบายว่า สัจจนิกธรรณํจกัได้อวาทะกับพระผู้มีพระภาค

เจ้า สัจจนิกคนถันั้นเป็นอะไร เป็นยักรัหรือเป็นพระอินทร์ หรือเป็นพระพรหมที่จักได้วาทะกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ส่วนมนุษย์ตามปกติไม่อาจเพื่อจะได้วาทะกับพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ดังนี้. บทว่า เตน โข ปน สนเยน ความว่า ในสมัยที่สัจจะเข้าไปสู่อาราม. ถาถามว่า เข้าไปในสมัยไหน ? ตอบว่า ในสมัยเที่ยงตรง. ถาถามว่า เพราะเหตุไร ? ภิกษุทั้งหลายจึงจงกรมอยู่ในสมัยนั้น. ตอบว่า เพื่อบรรเทาถิ่นมิทธะมิโกชนะอันประณีตเป็นปัจฉัย. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเหล่านั้น ประกอบความเพียรในเวลากลางวัน. เมื่อภิกษุผู้เช่นนั้น จงกรมอาบน้ำภายหลังอาหาร ให้ร่างกายได้รับความสบายแล้ว นั่งบำเพ็ญสมณธรรม จิตก็มีอารมณ์แน่วแน่เป็นหนึ่งใน. บทว่า เยน เต ภิกษุ ความว่า ได้ยินว่า สัจจนิกคนถุนั้นคิดว่า พระสมณโคดมอยู่ที่ไหนจึงเที่ยวไปรอบคิดว่า จักถาถาม แล้วเข้าไป เมื่อมองดูเห็นพวกภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร จงกรมอยู่บนจงกรมใหญ่เหมือนช้างป่า จึงได้ไปยังสำนักของภิกษุเหล่านั้น. คำมีอาทิวา เยน เต ภิกษุ สัจจนิกคนถุนครกล่าวหาหมายเอาภิกษุ นั้น. บทว่า กถั นุโข โภ ความว่า พระโคดมผู้เจริญนั้นอยู่ในอาวาสในถ้ำหรือมณฑปไหน. บทว่า เอส อคฺคิเวสุสน ภควา ความว่า ได้ยินว่า ในกาลนั้นในเวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข้ามหาคฤณาสมาบตี ทรงแผ่ขำยคือพระสัพพัญญุตญาณ ไปในหมื่นจักรวาล เมื่อทรงตรวจดูสัตว์ที่ควรแนะนำให้ตรัสรู้ ทรงเห็นว่า พรุ้งนี้ สัจจนิกคนถุนครต้องการพาเอาเจ้าลิจฉวีบริษัทเป็นจำนวนมากจักมาได้วาทะกับเราดังนี้. ฉะนั้น ทรงชำระพระวรกายแต่เช้าตรู่ มีภิกษุสงฆ์เป็นบริวารเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงเวสาลีเสด็จกลับจากบิณฑบาตทรงดำริว่า เราจักนั่งในที่สบาย เพื่อจะประทับนั่งในบริษัท มีจำนวนมาก จึงไม่เสด็จเข้าไปพระคันธกุฎี ประทับนั่งพักกลางวัน ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่งในป่ามหาวัน. ภิกษุเหล่านั้นมาแสดงวัตรแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถุกสัจจนิกคนถัถาถาม เมื่อจะแสดงพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับ

นั่งแล้วในที่ไกล จึงกล่าวว่ อัคริเวสสนะ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้.
บทว่า มหติยา ลิจฺจวิปริสาย สทฺธิ มีอธิบายว่า เจ้าลิจฺจวิประมาณ ๕๐๐
แวดล้อมข้างล่าง. เจ้าลิจฺจวิเหล่านั้น เป็นลูกศิษย์ของสัจจกะนั้น. ส่วนสัจจกะ
ภายในกรุงเวสาลี พาเอาเจ้าลิจฺจวิประมาณ ๕๐๐ ฟังแล้วว่า ผู้ต้องการจะโ้
วาทะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ โดยมาก พวกมนุษย์พากันออก
ไปด้วยคิดว่า เราจักฟังการสนทนาของบัณฑิต ๒ คน.บริษัทมีจำนวนมาก
อย่างนี้ กำหนดนับไม่ได้เลย. คำนั้น สัจจกะกล่าวแล้วหมายถึงบริษัท
นั้น. บทว่า อญฺชลิ ปณามตฺวา ความว่า ชนเหล่านั้น เป็น ๒ ฝ่าย พวกเขา
คิดอย่างนี้ว่า ถ้าพวกเป็นมิจนาทิจฺจจักท้วงพวกเราว่า ท่านไหว้พระสมณ-
โคดมทำไม พวกเราจักบอกแก่เขาเหล่านั้นว่า ไหว้อะไรกันเพียงประนมมือ
เท่านั้น ถ้าพวกเป็นสัมมาทิจฺจจักท้วงเราว่า ทำไมท่านไม่ถวายบังคมพระผู้
มีพระภาคเจ้าเล่า พวกเราจักบอกว่าทำไมการถวายบังคมจะต้องเอาศีรษะ
จดพื้นเล่า เพียงอัญชลีกรรม ก็เป็นการถวายบังคมมิใช่หรือ. บทว่า นาม
โคตฺถุ ความว่า บางพวกทูลว่า พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ชื่อทตตะ
ชื่อมิตตะ เป็นบุตรของตนโน้นมาในที่นี้แล้วชื่อว่า ประกาศชื่อ. บางพวกทูล
ว่า พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ชื่อว่า วาสิตฺฐะ ชื่อว่า กัจจายนะ มาในที่นี้
แล้ว ชื่อว่าประกาศโคตร. ได้ยินว่า ชนยากจนเหล่านั้นได้ประกาศกระทำ
อย่างนั้นด้วยคิดว่า เราเป็นผู้เป็นบุตรของตระกูลเก่าจักปรากฏ ชื่อและ
โคตร ในท่ามกลางบริษัท. ส่วนพวกเหล่าใด นิ่งนิ่ง พวกเหล่านั้น เป็นคนป่า
เถื่อน และอันธพาล. บรรดาชนเหล่านั้น คนป่าเถื่อนคิดว่า คนผู้ทำการสนทนา
กันคำสองคำเป็นผู้คุ้นเคยกัน เมื่อความคุ้นเคยมีอยู่เช่นนั้น จะไม่ถวายภิกษา
หนึ่ง สองทัพพี ไม่ควร เพื่อจะให้ตนพ้นจากความคุ้นเคยนั้น จึงพากันนึ่ง
นึ่ง. พวกอันธพาล เป็นผู้นั่งนิ่งในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เพราะไม่รู้ เหมือนก้อนดิน
ที่ถูกซัดไปข้างล่าง. บทว่า กิจฺจจิวท เทสฺ ความว่า โอกาสอย่างหนึ่ง เหตุ
อย่างหนึ่ง.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้สังจกนิกรณถ์นั้นเกิดความอดสาหะ ในการถามปัญหา จึงตรัสว่า อักกิเวสสนะ ท่านประสงค้จะถามปัญหา ไค ก็ถามเถิด. บทนั้น มีเพื่อความว่า หากท่านประสงค้จะถามก็ถาม ใน การตอบปัญหาไม่เป็นภาระหนักสำหรับเรา. อีกอย่างหนึ่ง ท่านประสงค้สังจ ไค ก็จงถาม เราจักตอบสิ่งนั้นทั้งหมดแก่ท่าน เพราะฉะนั้น พระสมณโคดม ปวารณาแล้ว ปวารณาพระสัพพัญญุตญาณที่ไม่ทัวไปกับพระปัจเจกพุทธ อัครสาวกและพระมหาสาวก. ก็ท่านเหล่านั้น ไม่กล่าววว่า หากท่านประสงค้ จะกล่าววว่า พวกเราฟังแล้ว จักทราบคังนี้. ส่วนพระพุทเจ้าทั้งหลายยอม ปวารณา ปวารณาสัพพัญญุตญาณแก่ยักษ จอมคน เทพ สมณพราหมณ และปริพาชกเหล่านั้นๆ ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ หากท่านประสงค้ก็จงถาม เถิด หรือวว่า คุณก่อนมหาราช หากพระองค์มีพระราชประสงค้ ก็จง ถาม หรือวว่า คุณก่อนท้าววาสะวะ ท่านสนใจปัญหาอย่างไคอย่างหนึ่งจงถามเรา เถิด เราจะตอบปัญหานั้นๆ ให้ถึงที่สุดแก่ท่าน หรือวว่า คุณก่อนภิกษุ ถ้าอย่าง นั้น เชนั่งบนอาสนะของตนแล้วหากประสงค้ก็จงถามเถิด หรือ พวกเขายังมี ใจสงสัยอย่างไคอย่างหนึ่ง จะเป็นความสงสัยของพราหมณพาวรี และของ ท่าน หรือของปวงชน เราให้โอกาสแล้ว จงถามเถิด หรือวว่า คุณก่อนสภิกยะ เขายังสนใจ ปัญหาอย่างไคอย่างหนึ่ง จงถามเรา เราจะตอบปัญหานั้นๆ ให้ถึงที่สุดแก่เธอ ข้อนั้น ไม่อัครจรรั พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุพุททภูมิ อันใด ทรงปวารณาพุททภูมินั้นอย่างนี้ ผู้ที่ตั้งอยู่ในประเทศญาณในภูมิพระ โพธิสัตว ผู้อันถึทั้งหลายอาราธนาแล้ว เพื่อประโยชน์แก่ท้าวสักกะเป็นต้น อย่างนี้วว่า.

โกณฑัญญะ เธอจงตอบปัญหาทั้งหลาย

พวกฤษีผู้มีความรู้ดี ย่อมขอร้องเธอ

โกณฑัญญะ ธรรมในหมู่มนุษย์นี้

ย่อมถึงความเจริญ นั่นเป็นภาระ.

เที่ยวไปสามครั้ง ในเวลาเป็นสร้งกคาบส ในสัมภวชาดกและในชมพูทวีป
อย่างนี้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้โอกาสแล้ว

จงถามปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง

ทั้งตั้งใจไว้ ก็เรารู้โลกนี้ โลกหน้าด้วยตนเอง

จักตอบปัญหาให้ถึงที่สุด แก่พวกท่านดังนี้.

ไม่เห็นผู้ทำที่สุดแห่งปัญหาทั้งหลาย ถูกสุจิริกพราหมณ์ ถามปัญหาเมื่อ
โอกาสอันพระองค์กระทำแล้วมีพระชนม์ ๗ พรรษาโดยกำเนิด ทรงเล่น
ฝุ่นที่ถนน ทรงนั่งขัดสมาธิระหว่างวิถี ทรงปวารณา ปวารณาพระ
สัตัพัญญุตญาณว่า

เชิญเถิด เราจักบอกปัญหาแก่ท่านประกาศที่เป็นผู้ฉลาด

อนึ่ง พระราชา ทรงทราบข้อนั้น

หากจักทรงกระทำ หรือไม่ทรงกระทำดังนี้.

เมื่อปวารณาพระสัตัพัญญุตญาณอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ปวารณาอย่างนี้ สัจจนิกเรณถ์มีใจชื่นชม เมื่อจะทูลถามปัญหา จึงได้กล่าวคำ
เป็นต้นว่า **กถิ ปน โภ โคตม** ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่สัจจนิกเรณถ์นั้นว่า ผู้เจริญท่านเห็น
สาวกกล่าวคำอื่น พระศาสดาตรัสคำอื่น เรากล่าวแล้วมิใช่หรือว่า สาวกของ
พระสมณโคตมตั้งอยู่แล้วฉันใด พระสมณโคตมจักตั้งอยู่ฉันนั้น เราก็ยกวาตะ
อย่างนั้น เมื่อจะตรัสโดยกำหนดที่พระอัสสชิเถระกล่าวแล้วในหนหลัง
ว่า โอกาสแห่งคำของนิกเรณถ์จงอย่ามีอย่างนี้ว่า ก็นิกเรณถ์นี้ ย่อมกล่าวคำ
อื่น เราอาจจะทำอะไรก็ได้ในที่นั้นได้ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **เอว โข อหิ**

อภิวาสสน ดังนี้. บทว่า อุปมา ม โภ โคตม ปฏิภาติ สัจจนิกรนถ์กล่าว
ว่า พระโคตมผู้เจริญ อุปมาข้อหนึ่งย่อมปรากฏแก่ข้าพระองค์ข้าพระองค์จะ
นำอุปมานั้นมา. บทว่า ปฏิภาตุ ต อภิวาสสน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสว่า อภิวาสสนะ อุปมาจงปรากฏแก่เธอ คือว่า สัจจนิกรนถ์คุ้นเคย
แล้ว จงนำอุปมานั้นมา. บทว่า ผลกรณียา ความว่า การงานมีกสิกรรมและ
พาณิชย์กรรมต้องทำด้วยกำลังแขน. บทว่า รูปตตตาย ปริสพคฺคโธ ความว่า
ชื่อว่ารูปิตตาเพราะอรรถว่า เขามีรูปเป็นตน ท่านแสดงบุคคลผู้ถือว่ามีรูปเป็น
ตนตั้งอยู่. บทว่า รูป ปฏิภุจาย ความว่า ตั้งอยู่ในรูปที่ถือว่าเป็นตนในรูปนั้น.
บทว่า ปุณฺณ วา อุปุณฺณ วา ปสวติ คือ ย่อมได้กุศลหรืออกุศล แม้บทมี
เวทนาเป็นตน เป็นต้นก็มีนัยนี้แล.

บทนี้ ท่านแสดงไว้อย่างไร ? ท่านนำอุปมาพร้อมทั้งเหตุที่น่าฟัง
ว่า ปัญจขันธ์เหล่านี้ เป็นที่อยู่อาศัยเหมือนแผ่นดินเป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์
เหล่านี้ สัตว์เหล่านั้นตั้งอยู่ในปัญจขันธ์เหล่านี้ ย่อมรวบรวมเอากุศลกรรม
แลอกุศลกรรมไว้ ท่านเมื่อปฏิเสธตนซึ่งมีอยู่เห็นปานนี้แสดงอยู่ว่า ปัญจขันธ์
ไม่ใช่ตนดังนี้. ก็ข้อที่นิกรนถ์นำมาเปรียบแน่นอนแล้ว ไม่มีคนอื่นจากพระ
สัพพัญญูพุทธเจ้าที่ชื่อว่า สามารถ ตัดถ้อยคำของนิกรนถ์นั้นแล้วให้โทษใน
วาทะได้ จริงอยู่ บุคคลมี ๒ จำพวก คือ พุทธเวไนย ๑ สวากเวไนย ๑.
ในสวากเวไนยพระสาวกแนะนำบ้าง พระพุทธเจ้าทรงแนะนำบ้าง ส่วนใน
พุทธเวไนย พระสาวกไม่สามารถแนะนำ พระพุทธเจ้าเท่านั้นทรงแนะนำ
ได้นิกรนถ์ผู้นี้ เป็นผู้พุทธเวไนย เพราะฉะนั้น ไม่มีคนอื่นที่ชื่อว่า สามารถ
ตัดถ้อยคำของนิกรนถ์นั้นแล้วให้โทษในวาทะได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงโทษในวาทะของสัจจนิกรนถ์นั้นด้วยพระองค์
เอง จึงตรัสว่า นนฺ ทฺว อภิวาสสน ดังนี้.

ลำดับนั้น นิครนถ์คิดว่า พระสมณโคดม ย่อมยืนยันวาทะของเรายิ่งนัก ถ้าโทษบางอย่างจักมีในเบื้องบน พระองค์จักข่มแต่เราผู้เดียว เอาเถอะ เราจะช้ควาทะนี้ไปบนศิรষะมหาชน เพราะฉะนั้น จึงกล่าววาทะ พระโคดมผู้เจริญ ข้าพเจ้ากล่าวอยู่อย่างนี้ว่า รูปเป็นคนของเรา ๆ เปฯ วิญญาณเป็นคนของเรา ประชุมชนเป็นอันมากก็กล่าวอย่างนั้น.

ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีวาทะดีกว่านิครนถ์ด้วยคุณตั้งร้อย ตั้งพัน ตั้งแสน เพราะฉะนั้น จึงทรงดำริว่า นิครนถ์นี้จะให้ตนพินิจช้ควาทะไปบนศิรষะมหาชน เราจักไม่ให้ตัวเขาพินิจไปได้ เราจักเปลื้องวาทะออกจากมหาชนแล้ว ข่มแต่เขาคนเดียว ลำดับนั้น จึงตรัสกะนิครนถ์ว่า ก็ หิ เต อคฺคิเวสุตฺถน ดังนี้เป็นต้น. บทนั้นมีอธิบายว่า ประชุมชนนี้ ไม่มาไต่วาทะกับเรา ท่านเท่านั้น วนเวียนไปทั่วกรุงเวสาลี มาไต่วาทะกับเรา เพราะฉะนั้น ท่านจงประกาศวาทะของตนให้ทั่วกัน ท่านช้ทำอะไรไปบนศิรষะมหาชน. นิครนถ์นั้น เมื่อรับความจริง จึงกราบทูลว่า พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์กล่าวอย่างนั้นจริงดังนี้เป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยืนยันวาทะของนิครนถ์ทรงปรารภคำถามว่า เตนหิ อคฺคิเวสุตฺถน ด้วยประการฉะนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตนหิ เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า เหตุ เพราะท่านย่อมเข้าใจปัญจขันธ์โดยความเป็นคน ฉะนั้น. บทว่า สกฺขมฺหิ วิชิตฺเต คือในแวงแคว้นของพระองค์. บทว่า ฆาเตตฺถายฺ วา ฆาเตตฺถุํ ได้แก่ เพื่อให้ฆ่าคนที่ควรฆ่า คือ ผู้สมควรถูกฆ่า. บทว่า ชาเปตฺถายฺ วา ชาเปตฺถุํ ความว่าเพื่อริบราชบาตรในทีควรริบ คือ คนทีควรถูกริบ ได้แก่ เพื่อให้เสื่อมทรัพย์. บทว่า ปพฺพชาเชตฺถายฺ วา ปพฺพชาเชตฺถุํ ความว่าเพื่อเนรเทศ คือนำคนที่ควรเนรเทศออกไปจากแวงแคว้นของพระองค์. บทว่า วตฺตติตฺถุญฺจ อรหติ ท่านแสดง

ว่า ย่อมเป็นไปได้ ก็ควรเพื่อเป็นไปได้ นิครนถ์แสดงเหตุที่นำมาเพื่อทำลายวาตะ
ของตนเองให้พิเศษดุจผู้ทำอาวฐให้คมเพื่อฆ่าคน เหมือนคนพาล. บทว่า
เอว เม รูป โทหุ ความว่า ขอรูปร่างของเรานี้ คือ มีรูปร่างน่าเลื่อมใสมี
รูปสวย เห็นเข้าก็ชอบใจ เหมือนเสาระเนียดทอง ที่ประดับประดาแล้ว
ตกแต่งแล้ว และผ้าวิจิตรที่จัดแจงไว้อย่างดี. บทว่า เอว เม รูป มา อโหสิ
ความว่า ขอรูปร่างของเรา จงอย่ามีอย่างนี้ คือ ผิวพรรณทราม ทรวดทรงไม่
ดี หน้เหงื่อ ผมหงอก ตัวตกระ. บทว่า ตถุหิ อโหสิ ความว่า นิครนถ์
รู้ความที่ตนพลาดในวาตะนี้ จึงคิดว่า พระสมณโคดมนำเหตุมาเพื่อต้องการ
ทำลายวาตะของเรา เราแสดงเหตุที่พลาดไป เพราะงั้ ถ้าจะพูดว่า เป็น
ไปดังนี้ คราวนี้ เราฉิบหายแล้ว อัคคิเวสสนะท่านได้ลุกขึ้นกล่าวกับเจ้าเหล่านี้
ว่า อำนาจย่อมเป็นไปได้ในรูปร่างของเรา ถ้าอำนาจเป็นไปได้ในรูปร่างของท่าน เพราะ
เหตุไร ท่านจึงไม่รุ่งเรือง เหมือนเจ้าลิจฉวีเหล่านี้ มีรูปสวยน่าเลื่อมใส ย่อมรุ่ง
เรืองด้วยอัตตภาพ เช่น เทวดาชั้นดาวดึงส์ ถ้าเราจะกล่าวว่าเป็นไปไม่ได้
ได้ พระสมณโคดมเสด็จลุกขึ้นยกวาตะว่า อัคคิเวสสนะ ในกาลก่อนท่านกล่าว
ว่าอำนาจเป็นไปได้ในรูปร่างของเรา มาวันนี้ท่านเสียแล้ว เมื่อเขากล่าวว่าเป็นไปก็มี
โทษอย่างหนึ่ง กล่าวว่าเป็นไปไม่ได้ ก็มีโทษอย่างหนึ่งด้วยประการฉะนี้
ก็นิ่งเสียดังแล. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามครั้งที่สอง สัจจนิครนถ์ก็นิ่งเสีย
ถึงสองครั้ง. ก็เพราะศิริยะของผู้ไม่ตอบชี้แจง เมื่อปัญหาอันพระผู้มีพระภาค
เจ้าตรัสถามแล้วถึงสามครั้ง ย่อมแตกโดย ๗ เสียง. ก็ธรรมดาว่าพระพุทธรเจ้า
ทั้งหลาย มีความเอ็นดูเป็นกำลัง ในหมู่สัตว์ เพราะบำเพ็ญพระบารมี
ตลอด ๔ อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัปเพื่อประโยชน์แก่หมู่สัตว์ทั้งนั้น ฉะนั้น
ตรัสถามจนถึงสองครั้งแล้ว จึงได้ตรัสคำเป็นต้นว่า ครั้งนั้นแล พระผู้
มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสนี้กะสัจจนิครนถ์บุตรว่า วันนี้ท่านจงตอบ
ชี้แจงดังนี้เป็นต้น.

ในบทนั้น บทว่า **สทรมุณิกิ** คือมีเหตุ มีผล. ชื่อว่า วชิรปาณิ เพราะ
อรรถว่ามีวชิระในฝ่ามือ บทว่า **ยกุโ** ความว่า ฟิงทราบว่าผู้ นั้นใช้ยักษเป็น
ท้าวสักกเทวราช. บทว่า **อาทิตต** คือมีสีเหมือนไฟ. บทว่า **สมบุขุขลิต** คือลูก
โพลงด้วยดี. บทว่า **ลโชติภูต** คือ สว่างทั่ว อธิบายว่า เป็นเปลวไฟอย่างเดีย
วกัน. บทว่า **จิโต โหติ** ความว่า ยักษยืนนิรมิตรูปน่าเกลียดเห็นปานนี้
คือ ศีรษะใหญ่ เขี้ยวเช่นกับหัวปลี ตาและจมูกเป็นต้นน่ากลัว. ถามว่า
ก็เพราะเหตุอะไร ยักษนั้นจึงมา. ตอบว่า มาเพื่อให้นิครนถ์ตอบความ
เห็น, อีกอย่างหนึ่ง ท้าวสักกะกับท้าวมหาพรหมเสด็จมาแล้ว เมื่อพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าถึงความขวนขวายน้อยในการแสดงธรรมอย่างนี้ว่า เราพึงแสดง
ธรรมคนเหล่านี้ก็พึงรู้ทั่วถึงธรรมของเราไม่ได้ ได้ทรงกระทำปฏิญญา
ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมเถิด เมื่ออาณาจักร
ไม่เป็นไปแต่พระองค์ เป็นไปแก่ข้าพระองค์พวกข้าพระองค์จักให้เป็น
ไป ธรรมจักรจงเป็นของพระองค์ อาณาจักรเป็นของข้าพระองค์ดังนี้.
เพราะฉะนั้นเสด็จมาแล้วด้วยทรงดำริว่า ในวันนี้เราจักให้สักกนิครนถ์สะ
งัดแล้ว ให้ตอบปัญหาดังนี้. บทว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้ากับสักกนิครนถ์**
เท่านั้นเห็นอยู่ ความว่า ถ้าคนเหล่านี้พึงเห็นเหตุ นั้น เหตุนั้นก็มิพึง
หนัก. ชนทั้งหลายพึงพูดว่า พระสมณ โคดมทรงรู้แล้ว ซึ่งสักกนิครนถ์ไม่
ยังลงในวาทะของตน ทรงใช้ยักษให้นำมาแสดง แต่ นั้น สักกนิครนถ์
กราบทูลแล้ว เพราะกลัวดังนี้. เพราะฉะนั้นพระผู้มี พระภาคเจ้ากับสักก-
นิครนถ์เท่านั้นเห็นอยู่. เพราะเห็นยักษนั้นเหงือก็ไหลทั่วตัวของสักกนิครนถ์
นั้น ภายในท้องป่วนปั่นร้องดัง เขาคิดว่าคนเหล่านี้เห็นอยู่ เมื่อแลดูก็ไม่เห็น
ใครแม้ชนชั้น แต่ นั้นความกลัวนี้เกิดแก่เราเท่านั้น จึงคิดว่า ถ้าเราจักกล่าว
ว่า ยักษ พวกคนพึงพูดว่า มีตาของท่านนั้นหรือ ท่านเท่านั้นเห็นยักษ ท่านไม่
เห็นยักษก่อนถูกพระสมณ โคดมชดไปในการสืบทอดแห่งวาทะ จึงเห็น

ยักษ์ สำคัญอยู่ว่า คราวนี้ในที่นี้ เราไม่มีที่ฟังอื่น นอกจากพระสมณโคดม ครั้งนั้นแล สัจจกนิคันถบุตร ๆ เปฯ จึงได้กราบทูลคำนั้น พระผู้มีพระภาค เจ้า. บทว่า **ตาณ คเวสี** คือแสวงหาอยู่ว่าที่ด้านทาน. บทว่า **เลณ คเวสี** คือแสวงหาอยู่ว่าป้องกัน. บทว่า **สรณ คเวสี** คือ แสวงหาอยู่ว่าที่ฟัง. ก็ในบทนี้ ชื่อว่า **ตาณา** เพราะอรรถว่า ด้านทานคือรักษา. ชื่อว่า **เลณะ** เพราะอรรถว่า เป็นที่เร้นลับแห่งชน. ชื่อว่า **สรณะ** เพราะอรรถว่า ระลึกได้ อธิบายว่า ย่อมเยียดเบียน คือกำจัดความกลัว. บทว่า **มนุสิกริตฺวา** ความว่า กระทำไว้ในใจ คือ พิจารณา ไคร่ครวญ. บทว่า **เอว เม เวทนา โหตุ** คือ ขอเวทนาจงเป็นกุศล เป็นสุข. บทว่า **เอว เม สยฺยุ โหตุ** คือ ขอสัญญาจงเป็นกุศล เป็นสุข คือ จงประกอบด้วยโสมนัส. แม้ในสังขารและวิญญาณก็มีนัยนี้แล. ส่วนในบทว่า **มา อโหสิ** นี้ ฟังทราบโดยกล่าวตรงกันข้าม. บทว่า **กถุถึ นุ** แปลว่า สมควรหรือหนอ. บทว่า **สมนุปฺสฺสฺสฺสฺ** ความว่า พิจารณาเห็นด้วยตมฺหามานะ ทิฏฺฐิ. อย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตภาพของเรา. บทว่า **โน เหตุ โภ โคตม** ได้แก่ ข้อนั้นไม่ควรแก่พระสมณโคดมผู้เจริญ.

หมองผู้ฉลาดให้งุนั้นกัถแล้ว ถอนพิษที่ถูกงูกัถ ฉนฺใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้สัจจกนิคันถบุตรกล่าวในบริษัทนั้น ด้วยปากนั่นเองว่า **ขันธ ๕** ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฉนฺนั้น ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ทุกข อลฺลฺโณ** ความว่า ดิฉ คือ เข้าถึงทุกข์ในปัญจขันธนี้ ด้วยตมฺหาและทิฏฺฐิ. บทว่า **อชฺโณสิโต** ความว่า ฟังทราบด้วยอำนาจตมฺหาและทิฏฺฐิเท่านั้น. ในบทเป็นต้นว่า **ทุกข เอตฺ มม** มีอธิบายว่า ย่อมพิจารณาเห็นทุกข์ในปัญจขันธด้วยอำนาจตมฺหามานะและทิฏฺฐิ. บทว่า **ปริชาเนยฺย** ความว่า ฟังกำหนดรู้ด้วยตมฺหาปริญาว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา. บทว่า **ปริกฺเขเปตฺวา** ความว่า นำความสิ้น ความเสื่อม ไม่ให้เกิด. บทว่า **นวิ แปล**

ว่า รูน. บทว่า **อกุฏกุฏชาติ** ความว่า ปลีปลีหนึ่ง ประมาณองคุลี ย่อมเกิดในภายในเวลาผลิดอก - อธิบายว่า เว้นปลีนั้นเสีย. บทว่า **ริตุโต** คือ ว่างเปล่า คือ เว้นจากแก่ภายใน ชื่อว่า เปล่าเพราะว่างเปล่า. บทว่า **อปรทุโร** คือ ฟ่ายแพ้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศความที่สัจจนิกนถบุตรนั้นมีปากกล้า เมื่อจะทรงข่มจึงตรัสพระดำรัสที่ว่า **ภาสิตา โข ปน เต** ดังนี้. ได้ยินว่า เมื่อก่อนสัจจนิกนถนั้นเข้าไปหาครูทั้ง ๖ มีปุณณะ เป็นต้น ย่อมถามปัญหา. พวกครูเหล่านั้น ไม่สามารถจะตอบได้. ครั้งนั้น เขยกวิประการใหญ่ในท่ามกลางบริษัทของครูเหล่านั้นแล้วลุกขึ้นไปประกาศความชนะ เข้าไปด้วยความสำคัญว่า เราจักเบียดเบียนแม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างนั้น ประกาศว่า **ยอดแพ้ไปด้วยการประหารครั้งเดียว ในต้นไม้ชื่ออะไร ที่ขาดใบ มีแต่หนาม** สัจจนิกนถบุตรนี้ จรดสาระคือสัพพัญญุตญาณ บรรลุประเภทจะงอยคือพระญาณ จึงได้รู้ความที่พระสัพพัญญุตญาณแข็ง เหมือนนกมิจะงอยอ่อนเคยเจาะไม้ที่ไม่มีแก่น เจาะไม้ตะเคียนเข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงประกาศข้อนั้น ในท่ามกลางบริษัทของสัจจนิกนถนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ภาสิตา โข ปน เต** ดังนี้. ในบทว่า **นตติ เอตริหิ** นี้ไม่ควรกล่าวว่า ชื่อว่าเหยื่อในอุปาทินนกกสังขารจะไม่มี เขาจะกล่าวว่า ก็ในบัดนี้ ไม่มี. บทว่า **สุวณฺณวณฺณํ กายํ วิวริ** คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงเปิดพระกายทั้งหมด. ธรรมดาพระพุทธรเจ้าสรวมรังคุม ทรงปิดพระกายทรงแสดงธรรมอยู่ในบริษัท. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจับ (กค) จีวรที่ตรงหน้าหลุมคอให้หย่อนลงเพียง ๔ องคุลีแล้วเมื่อจีวรนั้น หย่อนลงแล้ว รัศมีมีสีดังทองเป็นกลุ่ม ๆ ชำนออก เหมือนนรชชาราทองแดงไหลออกจากหม้อทอง และเหมือนสายฟ้าแลบออกจากวลาหกสีแดง กระทำจิรวมหาขันธเช่นกับกลองทองให้เป็นประตักยนิณ แล่นไปในอากาศแล้ว. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงการทำอย่าง

นี้. ตอบว่า เพื่อบรรเทาความสงสัยของมหาชน. ก็มหาชนพึงสงสัยว่า พระสมณโคดมตรัสว่า เหนือของเราไม่มี. เหนือของสัจจนิกันถบุตรไหล อยู่ตลอดเหมือนเหนือของคนขึ้นเครื่องยนต์ พระสมณโคดมประทับนั่งห่มผ้า จีวรหนา ใครจะรู้ได้อย่างไร ว่าเหนือภายในจะมี หรือไม่มีดังนี้ จึงทรงกระทำอย่างนั้นเพื่อบรรเทาความสงสัยของมหาชนนั้น. บทว่า มงฺกฺกุโตะ คือ หมดอานาจ. บทว่า ปตฺตคฺคฺขุโธ คือ คอดก. บทว่า อปฺปฏฺฐิภาโณ คือ ไม่พบ สิ่งที่ยิ่งกว่า. บทว่า นิสีทิ คือนั่งเอานิ้วเท้าเหยียบแผ่นดิน. บทว่า ทุมฺมุโข ความว่า มีหน้าไม่น่าเกลียด จริงอยู่ บุตรลิจฉวินัน มีรูปสวย น่าเลื่อมใส ก็ชื่อของ เขาอย่างนั้น. บทว่า อภพฺโพ ตํ โปกฺขรณิ ปฺน โอตริตุํ ท่านแสดงว่า ปุชฺชือ ว่า เดินไม่ได้ เพราะก้ามหักหมด ไม่อาจลงสู่สระโปกขรณินันได้ จึงเป็น เหยื่อของกาและเหยี่ยวเป็นต้นในที่นั้นเอง. บทว่า วิสุทฺถายิกานิ คือ ทิฏฐิอันเป็น เลียนนาม. บทว่า วิเสวิตานิ คือ ประพศิตด้วยทิฏฐิ. บทว่า วิปฺพนฺทิตานิ คือ ความคั่นรณด้วยทิฏฐิ. บทว่า ยทิทํ ในบทว่า ยทิทํ วาทชิปฺปาโย นี้ เป็นเพียงนิบาต. ท่านแสดงว่า เป็นการชี้แจงวาทะ ไม่ควรเข้าไปเฝ้าตาม อหฺยาศัยว่า เราจักได้วาทะ แต่ควรเข้าไปเฝ้าเพื่อฟังธรรม. ถามว่า บท ว่า ทุมฺมุโข ลิจฉวิปฺตฺตํ เอตทโวจ สัจจนิกันถบุตรได้กล่าวแล้ว เพราะเหตุไร ตอบว่า ได้ยินว่า ในเวลาบุตรลิจฉวีชื่อทุมฺมุขุนั้น นำเอาอุปมาสมาแมลิจฉวี กุมารที่เหลือ คิดแล้วว่า นิครนถ์นี้ทำความคูหมีนพวกเราในสถานที่เรียนศิลปะ ของพวกเรามา นาน บัดนี้ ถึงเวลาที่จะเห็นหลังศัตรู แม้เรานำอุปมาสมาชื่อนี้ มาคนละข้อ จักกระทำสัจจนิกนถ์นั้น ผู้ตกไปด้วยปรบฝ่ามือ จุจโบาย ด้วยค้อน โดยประการที่สัจจนิกนถ์จักไม่สามารถยกศีรษะขึ้นในท่าม กลางบริษัทได้อีก. ลิจฉวีเหล่านั้นทำอุปมาทั้งหลายแล้ว นั่งคอยทุมฺมุขุพุด จบ. สัจจนิกนถ์รู้ความประสงค์ของลิจฉวีเหล่านั้น จึงคิดว่า ลิจฉวีเหล่านี้ ทั้งหมด ชูคอขึ้นปากสั้น หากพวกลิจฉวีจักได้นำอุปมาสมาแต่ละอย่าง เราจัก

ไม่สามารถยกหัวขึ้นในท่ามกลางบริษัทอีก เอาเถิดเรารูกรานทุมมุขะ แล้ว ตัควาระแห่งถ้อยคำโดยประการที่ผู้อื่นไม่มีโอกาส จักทูลถามปัญหาจะ พระสมณโคตม เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวคำนั้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อาคเมหิ** แปลว่า หยุดก่อน อธิบายว่า อย่าถือเอาอีก. บทว่า **ติฏฐเตสา โภ โคตม** ความว่า พระโคตมผู้เจริญ วาจา^๑นี้ของข้าพระองค์ และของสมณพราหมณ์ เป็นอันมากเหล่านี้ จงยกไว้ก่อน. บทว่า **วิลาปี วิลปีติ มณฺเฐ** ความว่า คำนี้เป็นจุดพรว้าเพื่อ อธิบายว่า เป็นเพียงพูดพรว้า. อีกอย่างหนึ่ง ควรนำบทว่า **กถามากถ่าว** ในบทนี้ว่า **ติฏฐเตสา**. ส่วนในบทว่า **วาจาวิลาปี วิลปีติ มณฺเฐ** นี้ มีอธิบายว่า การเปล่งวาจา^๑นี้เห็นจะเป็นเพียงพูดพรว้า

บัดนี้ สัจจนิกนธบุตร เมื่อทูลถามปัญหา จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **กิตฺตาวตา**. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เวสสารชฺชุปฺปโต** คือ บรรลุดญาณ. บทว่า **อปฺรปฺปจฺจโย** คือ ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงตอบปัญหาแก่สัจจนิกนธบุตรนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **อิธ อคฺคิ-เวสุสฺน** ดังนี้. คำนั้น มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

ก็เพราะเสขภูมิ ทรงแสดงแล้วเพราะตรัสว่า **ปสฺสตี** ในบทนี้ ฉะนั้น เมื่อทูลเสขภูมิให้ยิ่งขึ้นไปจึงทูลถามปัญหาข้อที่สองแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตอบชี้แจงปัญหาแก่นั้นแก่เขา. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทสฺสนานุตฺตริยํ** ในบทเป็นต้นว่า **ทสฺสนานุตฺตริยํ** ได้แก่ ปัญญาที่เป็นโลกียะ และโลกุตตระ บทว่า **ปฺฏิปทานุตฺตริยํ** ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่เป็นโลกียะ และโลกุตตระ. บทว่า **วิมุตฺตานุตฺตริยํ** คือ โลกุตตร-วิมุตติ. อีกอย่างหนึ่งบทว่า **ทสฺสนานุตฺตริยํ** คือ สัมมาทิฏฐิ. อันเป็น อรหัตตมรรค เพราะมุ่งถึงโลกุตตรธรรมล้วน. บทว่า **ปฺฏิปทานุตฺตริยํ** คือ องค์มรรคที่เหลือ. บทว่า **วิมุตฺตานุตฺตริยํ** คือ วิมุตตเป็นมรรคผล. การเห็น

นิพพานของพระเจ้าฉานพชื่อว่า **ทัสสนานุตตริยะ**. องค์มรรค ๘ เป็นปฏิปทานุตตริยะ. มรรคผล ฟังทราบว่าเป็นวิมุตตานุตตริยะ. บทว่า **พุกุโธ โสภควา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตรัสรู้แล้วซึ่งสัจจะ ๔ ด้วยพระองค์เอง. บทว่า **โพเชตถาย** ความว่า ทรงแสดงธรรมแก่สัตว์แม่เหล่าอื่น เพื่อให้ตรัสรู้สัจจะ ๔ บทว่า **ทนุโต** ในบทเป็นต้นว่า **ทนุโต** คือ หมคพยศ. บทว่า **ทมถาย** คือ เพื่อต้องการหมคพยศ. บทว่า **สนุโต** คือ ทรงสงบแล้ว ด้วยความเข้าไปสงบกิเลสทั้งปวง. บทว่า **สมถาย** คือ เพื่อความสงบกิเลส. บทว่า **ติณฺโณ** คือ ข้ามโอฆะ ๔ บทว่า **ตรณาย** คือ เพื่อข้ามโอฆะ ๔. บทว่า **ปรินิพพุโต** ความว่า ทรงดับสนิทแล้วด้วยความดับสนิทแห่งกิเลส บทว่า **ปรินิพพานาย** ความว่า ทรงแสดงธรรมเพื่อความดับสนิทแห่งกิเลส. บทว่า **ธัสสิ** คือ เป็นคนกำจัดคุณ. บทว่า **ปกพฺภา** คือ ประกอบด้วยความคะนองวาจา. บทว่า **อาสาเทตพฺพํ** คือ ฟังเสียดสี. บทว่า **อาสาชฺช** คือ กระทบ. บทว่า **น เตว ฆวนฺตํ โคตมํ** ท่านแสดงว่า หมคกำลังเพื่อจะถือเอาวาทะของตนไปกระทบต่อใครๆ ทั้งสิ้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า จะทรงทำอันตรายชีวิตใครๆ เหมือนช้างเป็นต้น ก็หามิได้. แต่นิกรณนี้ นำอุปมาสามข้อเหล่านี้มาแล้ว เพื่อจะยกพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็หามิได้เลย นำมาเพื่อยกท่านั้น เหมือนอย่างว่า พระราชาทรงปราบปรามข้าศึกบางพวก ลงได้แล้ว เมื่อจะทรงชมเชยข้าศึกว่า คนกล้าอย่างนี้ จักเป็นคนถึงพร้อมด้วยกำลังอย่างนี้. ก็ชมเชยตนอยู่นั่นเองฉันใด สัจจกนิคันถบุตรแม้นี้ก็ฉันนั้น เมื่อจะยกวาทะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำเป็นต้นว่า **ลียา หิ โข โภ โคตม ทคฺคิปลิณฺหํ** ย่อมยกตนเท่านั้นว่า - เราเป็นคนกล้า เราเป็นบัณฑิต เราเป็นพหูสูต เป็นผู้ต้องการไต่วาทะเข้าไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหมือนช้างข้ามมัน เหมือนกองไฟลุกลิงและเหมือนอสรพิษแผ่พังพานดังนี้.

ครั้นยกตนอย่างนี้แล้ว เมื่อจะนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกราบทูล
คำเป็นต้นว่า **อิริยาเสตุ** เม. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิริยาเสตุ** คือขอพระ
องค์จงทรงรับเถิด. บทว่า **สุวตนาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่บุญ และ
ปีติปราโมทย์ ซึ่งจักมีในวันพรุ่งนี้แก่ข้าพระองค์ผู้กระทำอยู่ซึ่งสักการะในพระ
องค์. บทว่า **อิริยาเสติ** ภควา **ตฺถุหิภาเวน** มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาค
เจ้า ไม่ทรงให้อวัยวะส่วนพระกายและพระวาจาให้หวั่นไหว ทรงยับยั้งอยู่ไว้
เฉพาะภายใน ทรงรับแล้วด้วยคุณนิภาพ. คือทรงรับด้วยพระทัยเพื่อทำ
การอนุเคราะห์แก่สัตตจกนิคันตบุตรแล ดังนี้.

บทว่า **ยมสุส ปฏฺฐูปิ มนฺญเญยยาถ** ความว่า ได้ยินว่า เจ้าลิจฉวีเหล่า
นั้นนำถาดสำหรับ ๕๐๐ ไปให้แก่สัตตจกนิคันตบุตรนั้นเป็นนิตยภัตร สัตตจก-
นิกันตบุตรหมายเอาภัตรนั้นแล จึงกล่าวว่า วันพรุ่งนี้ พวกท่านควรสำคัญ
ว่า สิ่งที่เหมาะสมจึงเป็นของควรถวายแต่พระสมณโคดม ควรนำของที่เหมาะสม
นั้นมา พวกท่านเป็นคนปรนนิบัติ ย่อมเข้าใจถึงสิ่งที่ควร ไม่ควร เหมาะไม่
เหมาะสำหรับสมณโคดม. บทว่า **ภตุตาทิหาริ อภิหริสู** ความว่า นำภัตร
ที่ควรนำไป. บทว่า **ปณฺนิเตน** คือสูงสุด. บทว่า **สहतฺถา** คือ ด้วยมือของตน.
บทว่า **สนฺตฺตฺเปตฺวา** ความว่า อิมฺติ คือ อังคาสให้อิมฺหนาสํราญฺบริบูรณํ
ตามความต้องการ. บทว่า **สมฺปฺวาเรตฺวา** คือ ปวารณาติ คือ ห้ามด้วย
หัตถ์สัญญาว่า พอ พอ ดังนี้. บทว่า **ภฺตุตฺตาวิ** คือ เสวย. บทว่า **โณนิตฺตฺปตฺตฺปาณิ**
คือชักพระหัตถ์ออกจากบาตร อธิบายว่า คือนำพระหัตถ์ออกแล้ว. บาลี
ว่า **โณนิตฺตฺปตฺตฺปาณิ** ดังนี้ก็มี. บทนั้นมีคำว่า ชื่อว่า **โณนิตฺตฺปตฺตฺปาณิ**
เพราะอรรถว่า มีบาตรต่างนำออกแล้วจากพระหัตถ์ อธิบายว่า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้านั้นผู้มีบาตรอันนำออกแล้วจากพระหัตถ์ คือทรงชำระพระหัตถ์และ
บาตรทรงเก็บบาตรไว้ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วประทับนั่ง. บทว่า **เอก-**

มนต์ นิสิตี ความว่า สัจจนิกครนถ์ รู้แล้วซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวย
อย่างนี้ จึงนั่งในโอกาสแห่งหนึ่ง บทว่า ปุณฺณญฺจ คือ บุญในทานนี้ อธิบาย
ว่าเป็นวิบากขั้นต่อไป. บทว่า ปญฺณมฺหิ ความว่า เป็นบริวารเฉพาะวิบาก
ขั้นนี้. บทว่า ตํ ทายกานํ สุขาย โหตุ ความว่าบุญนั้น จงมีเพื่อประโยชน์สุข
แก่ลิจฉวีเหล่านี้.

ได้ยินว่า นิกครนถ์นั้น เมื่อจะมอบทานนี้แก่เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จึงกล่าว
อย่างนี้ว่า เราเป็นบรรพชิต ไม่ควรให้ทานของตน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค
เจ้า เพราะบุญเจ้าลิจฉวีให้แก่สัจจนิกครนถ์ ไม่ให้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ส่วนสัจจนิกครนถ์ถวายแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้น เมื่อทรงแสดงเนื้อ
ความนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ยํ โข อคฺคิเวสุตฺถนํ ดังนี้. พระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงมอบทักษิณาทิที่เขาถวายแก่ตนแก่นิกครนถ์เพื่อรักษาน้ำใจ ทักษิณา
นั้น ก็จักเป็นวาสนาในอนาคตด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาพุทธสัจจกสูตร ที่ ๕.

๖.มหาตัจจกสูตร

ตัจจกนิกันถบุตรทูลถามปัญหา

[๔๐๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับอยู่ ณ กุฎาคารศาลา (เรือนยอดกว้างใหญ่) ที่ป่ามหาวัน ใกล้กรุงเวสาลี. ก็แล สมัยนั้น ตอนเช้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งสบง ทรงบาตรและจีวร มีพระพุทธรูปประสงคัจจะเสด็จเข้าไปทรงบาตร ณ กรุงเวสาลี. ครั้งนั้นแล ตัจจกนิกันถบุตร เมื่อเดินเที่ยวไปมาอยู่ ได้เข้าไปยังป่ามหาวัน ถึงกุฎาคารศาลา. พระอานนทได้เห็นตัจจกนิกันถบุตรกำลังมาแต่ไกลก่อน ครั้นเห็นแล้ว จึงได้ทูลคำนึงะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ตัจจกนิกันถบุตรผู้นี้เป็นคนพอใจนั่งสนทนาด้วยลัทธินั้นๆ กล่าวยกตนว่าเป็นคนเจ้าปัญญา มหาชนสมมติว่าเป็นคนมีความรู้ดี มาอยู่ ณ บัดนี้. พระองค์ผู้เจริญ ตัจจกนิกันถบุตรผู้นี้แล ใครจะติเตียนพระพุทธรูปเจ้า, พระธรรม, พระสงฆ์, พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดประทับนั่งสักครู่ เพื่อทรงอนุเคราะห์ จะเป็นการดี พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่ง ณ พุทธอาสน์ที่ปูไว้. ครั้งนั้นแล ตัจจกนิกันถบุตร ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า, ครั้นเข้าไปถึงแล้วได้บังเฑิง, ปราศรัยแต่ล้วนถ้อยคำที่น่าบังเฑิง นำระลึกกับด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้า นัง ฌ ที่อันสมควรส่วนข้างหนึ่ง

[๔๐๖] ครั้นตัจจกนิกันถบุตรนัง ฌ ที่อันสมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคำนึงะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า มีอยู่พระโคดมสมณพราหมณ์พวกหนึ่งประกอบเพียรแต่กายภาวนาอยู่, แต่ไม่ประกอบจิตตภาวนา พระโคดม สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น ก็ย่อมถูกต้องทุกขเวทนาอันเกิดในสรีระ.

พระโคตม เรื่องนี้เคยมีแล้ว เมื่อบุคคลที่ทุกขเวทนาเกิดในสรีระ. ถูกต้องแล้ว ชื่อว่าการเมื่อยขาข้างก็จักมี, ชื่อว่าหัวใจข้าง จักแตกไป, โลหิตที่ร้อนข้าง จักออกจากปาก, จักถึงกะเป็นบ้ำเสียจิตไปข้าง, พระโคตม จิตนี้ย่อมเนื่องด้วยกาย, เป็นไปด้วยอำนาจของกาย ของบุคคลนั้นแล. ข้อนั้น เพราะอะไร เพราะยังไม่ได้อบรม. มีอยู่ พระโคตม ส่วนว่า สมณะและพราหมณ์ พวกหนึ่ง ประกอบความเพียรทางจิตภาวนาอยู่ แต่ไม่ประกอบกายภาวนา. พระโคตม สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น ก็ย่อมถูกต้องทุกขเวทนาทางจิตและเจตสิก. พระโคตม เรื่องนี้เคยมีแล้ว เมื่อบุคคล ที่ทุกขเวทนาเป็นไปในจิตถูกต้องแล้ว ชื่อว่า การเมื่อยขา จักมี, ชื่อว่าหัวใจข้าง จักแตกไป, โลหิตที่ร้อนข้าง จักออกจากปาก, จักถึงกะเป็นบ้ำเสียจิตไปข้าง, พระโคตม กายนี้เนื่องด้วยจิต เป็นไปด้วยอำนาจของจิตของบุคคลนั้นแล. ข้อนั้น เพราะเหตุอะไร เพราะกายยังไม่ได้อบรม. พระโคตม ความสำคัญของข้าพเจ้านั้น มีอยู่อย่างนี้ว่า "เหล่าสาวกของพระโคตม คงจะประกอบเพียรแต่จิตภาวนาอยู่ ไม่ประกอบกายภาวนา อย่างแน่นอน"

[๔๐๗] พ. ก็กายภาวนา ท่านได้ฟังมาแล้วว่าอะไร

ส. พระโคตม ก็ท่านผู้มีชื่อเหล่านี้ คือชื่อนั้นจะเป็น **วัจจโคตร** ชื่อก็สะเป็นสังกัจจโคตร ชื่อมักขลิเกิดในโรงโค ๑, ล้วนถือเพศเปลือย ไร้มารยาท เลียมมือ, ไม่รับภัตตาหาร ที่บุคคลร้องว่ามานี้เจ้าข้า...หยุดก่อนเจ้าข้า, ไม่รับภัตตาหาร ที่บุคคลตรงเข้ามาให้...ที่บุคคลเจาะจงให้..ที่บุคคลนิมนต์, ท่านเหล่านั้น ไม่รับภัตตาหารแต่ปากหม้อ...แต่กั้นกะทะ...ที่ยืนคร่อม ประคองให้...ที่ยืนคร่อมท่อนไม้ให้...ที่ยืนคร่อมสากให้...เมื่อชนทั้งสองกำลังบริโภคอยู่...ของหญิงมีครรภ์...ของแม่ลูกอ่อนกำลังให้ลูกดื่มน้ำนมอยู่...ของหญิงไปสู่ชายชูแล้ว, ไม่รับภัตตาหารทั้งหลายที่เรียไร ไม่รับภัตตาหารในที่

สุนัข มีสุนัขปรากฏ...ในที่แมลงวันตอมเป็นหมู ไม่รับปลา...เนื้อ, ไม่ดื่ม
สุรา...เมรัย...น้ำเจือด้วยเกลบ (น้ำอู) คือ ท่านเหล่านั้น รับเรือนเดียว บริโภคคำ
เดียวบ้าง, รับสองเรือน บริโภคสองคำบ้าง ฯลฯ รับเจ็ดเรือน บริโภคเจ็ดคำ
บ้าง. ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยตาชบเดียวบ้าง, ด้วยตาชบสองใบบ้าง, ฯลฯ
...เจ็ดใบบ้าง, นำอาหารมาวัน ๑ บ้าง, ...๒ วันบ้าง ฯลฯ ๗ วันบ้าง,
ท่านประกอบความเพียรด้วยการบริโภคตามวาระ สิ้นกาลประมาณถึงเดือน
บ้าง อยู่ด้วยประการดังนี้.

พ. อัครเวสสณะ ก็ท่านเหล่านั้น ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยการบริโภค
ภัตตาหาร เพียงเท่านั้นหรือ

ส. ข้อนี้ หามิได้เลย, พระโคดม บางคราว ท่านก็ขบขันของควรรขบ
ขันที่ประณีตๆ ขันโภชนะที่ประณีต ๆ ลิ้มของลิ้มที่ประณีต ๆ ดื่มน้ำควรรดื่ม
ที่ประณีตๆ ท่านเหล่านั้น ชื่อว่ายังกายนี้ให้ถือเอากำลัง ชื่อว่า ให้เติบโต
ให้เกิดไขมัน.

พ. อัครเวสสณะ ท่านเหล่านั้น ละการทำสิ่งที่ยากมีในก่อนเสีย
แล้ว ทำให้อัมหน้าสำราญในภายหลัง ความเจริญแลความเสื่อมย่อมมีแก่กาย
นี้อย่างนี้.

ว่าด้วยกายภาวนา และจิตตภาวนา

[๔๐๘] อัครเวสสณะ ก็จิตตภาวนา ท่านได้ฟังมาแล้วว่าอะไรเล่า
สังกนิกันถบุตร อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถามในจิตตภาวนาแล้ว
ไม่สามารถจะกราบทูลได้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพุทธพจน์
นี้ กะสังกนิกันถบุตรว่า "อัครเวสสณะ ถึงกายภาวนาใด มีอยู่แต่ก่อน
ที่ท่านได้เจริญแล้ว แม้กายภาวนานั้น ไม่เป็นธรรม ในอริยวินัย อัครเวส

สนะ แม้แต่กายภาวณา ท่านยังไม่รู้เสียแล้ว, ไหนท่านจะรู้ไปถึงจิตตภาวณาได้
เล่า. อักคิเวสสนะ ก็แต่ว่า อย่างไรจะไม่ใช่เป็นผู้มีกายอันเจริญแล้วก็ดี
จะไม่ใช่เป็นผู้มีจิตอันเจริญแล้วก็ดี, จะเป็นผู้มีกายอันเจริญแล้วก็ดี จะเป็นผู้มี
จิตอันเจริญแล้วก็ดี, ท่านจงฟังอย่างนั้น ทำไว้ในใจ ให้สำเร็จประโยชน์,
เราจักกล่าวให้ฟัง, สัจจนิกันถบุตร ขอมรับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
อย่างนั้นแลพระองค์.

[๔๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพุทธพจน์นี้ว่า อักคิเวสสนะอย่าง
ไร จะเป็นผู้ชื่อว่าไม่ใช่ผู้มีกายอันเจริญแล้วด้วย จะไม่ใช่เป็นผู้ชื่อว่าผู้มีจิตอัน
เจริญแล้วด้วย อักคิเวสสนะ เมื่อปุณฺณ ฌ โลกนี้ ไม่ใช่เป็นผู้สดับแล้ว
สุขเวทนา เกิดขึ้น, เขาเป็นผู้ถูกสุขเวทนาถูกต้อง ย่อมเป็นผู้มีความกำหนด
ต่อสุขเวทนา แลถึงความเป็นผู้มีความกำหนดต่อสุขเวทนาด้วย, สุขเวทนานั้น
ของเขาดับไป, เพราะสุขเวทนาดับไป, ทุกขเวทนา ย่อมเกิดขึ้น, เขาเป็นผู้ถูก
ทุกขเวทนาถูกต้อง ย่อมเศร้าใจ ลำบาก รำไร คร่ำครวญทูปอก ถึงความ
หลงใหลไป, สุขเวทนานั้น แม้เกิดขึ้นแล้วแก่เขา ก็ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะ
ความที่กายเป็นของที่ตนไม่ได้เจริญไว้, ทุกขเวทนาแม้เกิดขึ้นแล้ว ก็ครอบงำ
จิต ตั้งอยู่ เพราะความที่จิตเป็นของที่ตนไม่ได้เจริญไว้. อักคิเวสสนะ สุขเวทนา
แม้เกิดขึ้นแล้ว ก็ครอบงำจิต ตั้งอยู่ เพราะความที่กายเป็นของที่ตนไม่ได้
เจริญไว้, ทุกขเวทนาแม้เกิดขึ้นแล้ว ก็ครอบงำจิต ตั้งอยู่ เพราะความที่จิต
เป็นของที่ตนไม่ได้เจริญไว้. อักคิเวสสนะ อย่างนี้แลเป็นผู้ชื่อว่า ไม่ใช่เป็นผู้มี
กายอันเจริญแล้วด้วย ไม่ใช่เป็นผู้มีจิตอันเจริญแล้วด้วย.

อักคิเวสสนะ ก็อย่างไรเล่า ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีกายอันเจริญแล้วด้วย ชื่อว่า
เป็นผู้มีจิตอันเจริญแล้วด้วย อักคิเวสสนะ เมื่ออริยสาวก ผู้ได้สดับแล้ว
ในธรรมวินัยนี้ สุขเวทนาเกิดขึ้น, เธอถูกสุขเวทนาถูกต้อง มิได้เป็นผู้มีความ
กำหนดสุขเวทนา มิได้ถึงความเป็นผู้มีความกำหนดสุขเวทนา สุขเวทนาของ

เธอนั้นดับไป, เพราะสุขเวทนาดับไป ทุกขเวทนาย่อมเกิดขึ้น เธอถูกทุกขเวทนา ถูกต้อง ไม่เศร้าใจ ไม่ลำบาก ไม่รำไร ไม่คร่ำครวญทুবอก ไม่ถึงความ หลงไหลไป. อักคิเวสสนะ สุขเวทนานั้น แม้เกิดขึ้นแล้ว แก่เธอ ก็ไม่ครอบงำ จิตตั้งอยู่ได้เพราะความที่กายเป็นของที่เธอได้เจริญไว้, ทุกขเวทนา แม้เกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ได้ เพราะความที่จิตเป็นของที่เธอได้เจริญไว้. อักคิเวสสนะ สุขเวทนาแม้เกิดขึ้นแล้ว เป็นสองฝ่ายแก่ใครๆ อย่างนี้ ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ได้ เพราะความที่กายเป็นของที่ตนได้เจริญไว้. ทุกขเวทนาแม้เกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่ครอบงำตั้งอยู่ได้ เพราะความที่จิตเป็นของที่ตนได้เจริญ. อักคิเวสสนะ อย่างนี้แล ชื่อว่าเป็นผู้มีกายอันเจริญแล้วด้วย ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตอันเจริญแล้วด้วย.

ส. ข้าพเจ้าได้เลื่อมใสต่อพระโคตมอย่างนี้ว่า อันที่จริง พระโคตม ได้เป็นผู้มีกายอันเจริญแล้วด้วย เป็นผู้มีจิตอันเจริญแล้วด้วย.

ทรงชี้แจงเรื่องเวทนา

[๔๑๐] พ. อักคิเวสสนะ วาจาณี ท่านนำเข้ามาพูดกระทบอย่างแน่แท้ ก็แต่ว่า เราจักพยากรณ์แก่ท่าน, อักคิเวสสนะ เมื่อใดแล เราได้ปลงผม แลหมวดครองกาสาหวัดสร้อยออกจากเรือน บวช สุขเวทนาที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเราตั้งอยู่หรือ หรือทุกขเวทนา ที่เกิดขึ้นแล้วจักครอบงำจิตของเราอยู่หนอ ดังนี้ นิมิใช่ฐานะอันจะมีได้.

ส. สุขเวทนาเห็นปานใด ที่เกิดขึ้นแล้ว พึงครอบงำจิตตั้งอยู่, สุขเวทนาเห็นปานนั้น จะไม่เกิดขึ้นแก่พระโคตมเลยเป็นแน่, ทุกขเวทนาเห็นปานใด ที่เกิดขึ้นแล้ว พึงครอบงำจิตตั้งอยู่, ทุกขเวทนา เห็นปานนั้น จะไม่บังเกิดขึ้นแก่พระโคตมเลยเป็นแน่.

[๔๑๑] พ. อัคริเวสสนะ ทำไมจะไม่ฟังมีเล่า, อัคริเวสสนะ ในโลกนี้ ก่อนแต่ตรัสรู้เที่ยว เมื่อเรายังมิได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ที่เดียว ความปริวิตกเรื่องนี้ได้มีแก่เราว่า ฆราวาสเป็นที่คับแคบ เป็นทางมาแห่งฐิติเครื่องหมองใจ ส่วนบรรพชาเป็นโอกาสอันแจ่ม การที่ผู้อยู่ครองเรือนประพฤติพรหมจรรย์ ให้เต็มทีส่วนเดียว บริสุทธิ์ส่วนเดียว ดังสังข์ที่ขัดแล้วนี้ จะทำได้มิใช่ง่าย. ถ้ากระไร เราพึงปลงผมแลหนวด ครองผ้ากาสาหวัดสตร์ออกจากเรือน บวช อัคริเวสสนะ โดยสมัยอื่น เรากำลังหนุ่ม เกสายังดำ สนิท ยังบริบูรณ์พร้อมด้วยเขี้ยว เครื่องเจริญชั้นปฐมวัยอยู่ที่เดียว เมื่อมารดาบิดาไม่ประสงค์จะให้บวช พวกมันร้องไห้หน้าตานองหน้าอยู่ เราได้ปลงผมแลหนวดครองผ้ากาสาหวัดสตร์ออกจากเรือนบวชแล้ว เราบวชแล้ว แสวงอยู่แต่ว่าสิ่งใดเป็นกุศล ค้นหาทางสงบอันประเสริฐที่ไม่มีสิ่งใดยิ่งกว่า คือพระนิพพาน, ได้เข้าไปหาอาจารย์ดาบส กาลามโคตร จึงได้กล่าวขอประสงค์อันนี้กะอาจารย์ดาบส กาลามโคตรว่า ท่านกาลามะ เราปรารถนาประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้ด้วย. อัคริเวสสนะ ครั้นเรากล่าวอย่างนั้นแล้ว อาจารย์ดาบส กาลามโคตร ได้กล่าวตอบเราว่า เชิญอยู่เถิดท่าน ถ้าเป็นบุรุษผู้รู้แจ้งธรรมนี้เป็นเช่นท่าน ไม่ช้าเลย พึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งของตน เข้าไปหาอาจารย์ของตนแล้วแลอยู่ได้ อัคริเวสสนะ เรานั้น ได้เล่าเรียนธรรมนั้นได้จับใจแท้ ไม่นานเลย. อัคริเวสสนะ เรานั้น แล กล่าวญาณวาทะ แลเถรวาทะ ด้วยอาการเพียรมีฝีปากพูดเท่านั้น อนึ่ง เราย่อมปฏิบัติญาณได้ว่า เรารู้เราเห็น ดังนี้, ไซ้แต่เราผู้เดียว ถึงพวกอื่น ก็กล่าวแลปฏิบัติญาณได้เหมือนกัน. อัคริเวสสนะ ปริวิตกได้มีแก่เราว่า อาจารย์ดาบส กาลามโคตร ไม่ประกาศธรรมนี้เพียงศรัทธาอย่างเดียว ว่า เรากระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเข้าถึงอยู่ อาจารย์ดาบส กาลามโคตร คงรู้เห็นอยู่ แต่เพียงธรรมนี้เท่านั้นเป็นแน่ อัคริเวสสนะ เราตก

อยู่ ณ ระหว่างปริวิตกขณะนี้ จึงได้เข้าไปหา อาฬารดาบส กาลามโคตร, จึงได้กล่าวคำนี้กะอาฬารดาบส กาลามโคตรว่า ท่านกาลามะ ท่านได้รู้แจ้ง จนถึงที่เองแล้วแลบอกให้รู้ได้แต่ธรรมนี้ เพียงเท่านั้นดอกหรือ อัคริเวสสนะ ครั้นเรากล่าวอย่างนี้แล้ว อาฬารดาบส กาลามโคตร จึงได้บอกให้รู้ถึง อากิญจัญญายตนะ ความปริวิตกได้มีแก่เราอีกว่า "ศรัทธา จะได้มีแต่ของอาฬารดาบส กาลามโคตร ผู้เดียวหามิได้, ถึงศรัทธาของเราก็มี, วิริยะ...สติ...สมาธิ... ปัญญา จะได้มีแต่ของอาฬารดาบส กาลามโคตร ผู้เดียวหามิได้, ถึงวิริยะ...ถึงสติ...ถึงสมาธิ...ถึงปัญญา ของเราก็มีอยู่.

ถ้ากระไร เราต้องตั้งความเพียร เพื่อจะทำให้แจ้ง เรื่องธรรมที่อาฬารดาบส กาลามโคตร ปฏิญาณว่า เราได้รู้ แจ้ง เข้าถึงที่เองแล้วแลอยู่ เสียให้ได้ อัคริเวสสนะ เราครั้งนั้นก็ได้รับรู้ แจ้ง เข้าถึงที่ได้เองแล้วแลอยู่ จับไวแท้ ไม่นานเลย อัคริเวสสนะ ครั้นแล้วเราได้เข้าไปหา อาฬารดาบส กาลามโคตร ได้กล่าวคำนี้กะอาฬารดาบส กาลามโคตร ว่า ท่านกาลามะ ท่านได้รู้ แจ้ง เข้าถึงที่ธรรมนี้เองแล้วแล บอกให้รู้ทั่วถึงได้เพียงเท่านั้นดอกหรือ.

อา. เพียงเท่านั้นแล เราได้รับรู้ แจ้ง เข้าไปถึงที่ ธรรมนี้เองแล้วแล บอกให้รู้ทั่วถึงได้. แม้เราก็ได้รับรู้ แจ้ง เข้าถึงที่ธรรมนี้เองแล้วแล อยู่ได้เพียงเท่านั้นเหมือนกัน.

พ. เป็นลาภของเราแล้ว เราได้ดีแล้ว มิเสียแรงเราได้เห็นท่านซึ่งเป็นเพื่อนประพาศพิพรหมจรรย์เช่นท่าน. เราได้รับรู้ แจ้ง เข้าถึงที่ธรรมใดเองแล้วแล ประกาศให้รู้ทั่วไป, ท่านก็มาได้รับรู้ แจ้ง เข้าถึงที่ธรรมนั้นเองแล้วแลอยู่, เราก็ได้รับรู้ แจ้ง เข้าถึงที่ธรรมนั้นเองแล้วแลประกาศให้รู้ทั่วไปอย่างนี้. เรารู้ธรรมใดนั้น ท่านก็รู้ธรรมนั้น ท่านรู้ธรรมใด เราก็รู้

ธรรมนั้นอย่างนี้. เราเช่นใดท่านก็เช่นนั้น ท่านเช่นใด เราก็เช่นนั้น อย่างนี้. มาเถิดท่าน เราทั้งสองอยู่ปกครองคณะนี้ด้วยกัน. อัคริเวสสนะ อาหารคาบส กาลามโคตร เมื่อเป็นอาจารย์เรา ตั้งเราเป็นศิษย์ให้เสมอกับตน ยังให้บูชาเราด้วยการบูชาที่ยิ่ง ดังนี้. อัคริเวสสนะ เราได้ปริวิตกต่อไปว่า ธรรมนี้ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เป็นไปเพื่อเพียงอุปบัติแห่งอาภิกขุจัญญายตนะ เท่านั้นเอง. อัคริเวสสนะ เราไม่พอใจธรรมนั้น เนื่องจากธรรมนั้นหลีกไปเสีย.

[๔๑๒] อัคริเวสสนะ ครั้นเราหลีกไปจากสำนักอาหารคาบสกาลามโคตรแล้ว เป็นผู้แสวงหาอยู่ว่าสิ่งใดเป็นกุศล ค้นหาทางสงบอันประเสริฐ ไม่มีสิ่งใดยิ่งกว่า ได้เข้าไปหา อุททกคาบสรามบุตร ได้กล่าวกะอุททกคาบสรามบุตรว่า ท่านรามะ เราปรารถนาจะประพาศพิภพจรรมย์ในธรรมวินัยนี้ด้วย อัคริเวสสนะ ครั้นเรากล่าวอย่างนี้แล้ว อุททกคาบส รามบุตร จึงกล่าวกะเราว่า เชิญอยู่เถิดท่านถ้าเป็นบุรุษรู้แจ้งในธรรมเช่นท่านไม่นานเลย คงรู้จริงแจ้งกะจิต เข้าไปหาอาจารย์ของตนแล้วแลอยู่ได้ อัคริเวสสนะ เรานั้น ได้เล่าเรียนธรรมนั้นได้จับไวแท้ไม่นานเลย. อัคริเวสสนะ เรานั้นแล กล่าวญาณวาทะ แลเถรวาทะด้วยอาการเขยริมฝีปากพูดเท่านั้น. อนึ่งเราปฏิญาณได้ว่า เรารู้ เราเห็น ดังนี้ ใช่แต่เราผู้เดียว ถึงพวกอื่นก็กล่าวแลปฏิญาณได้เหมือนกัน อัคริเวสสนะ ความปริวิตกได้มีแก่เราว่า อุททกคาบส รามบุตร ไม่ประกาศธรรมนี้เพียงศรัทธาว่า เรา รู้ แจ้ง เข้าถึงที่เองแล้วแลอยู่" อุททกคาบส รามบุตร คงรู้เห็นอยู่แต่เพียงธรรมนี้เท่านั้นเป็นแน่. อัคริเวสสนะ เราจึงได้เข้าไปหาอุททกคาบส รามบุตร ได้กล่าวคำนี้กะอุททกคาบส รามบุตรว่า ท่านรามะ

ท่านได้รู้ แจ่ม เข้าถึงที่เองแล้วแลบอกให้รู้ได้แต่ธรรมนี้ เพียงเท่านี้ดอกหรือ อัคริเวสสนะ ครั้นเรากล่าวอย่างนี้แล้ว อุททกดาบส รามบุตร จึงได้บอกถึงแนวสัจญาณาสัจญาณุตตะระ อัคริเวสสนะ ครั้นเรารู้ดังนั้น จงเกิดปริวิตกอีกว่า ศรัทธา จะได้มีแต่ของท่านรามะผู้เดียวก็หาไม่ ถึงศรัทธาของเราก็มี วิริยะ...สติ...สมาธิ... ปัญญาจะได้มีแต่ของท่านรามะผู้เดียว ก็หาไม่ ถึงวิริยะ...ถึงสติ...ถึงสมาธิ...ถึงปัญญาของเราก็มีอยู่ ถ้ากระไรเราต้องตั้งความเพียร เพื่อจะการทำให้แจ่ม เรื่องธรรมที่ท่านรามะปฏิบัติญาณว่า เรารู้จริง แจ่มกะจิต เข้าถึงที่เองแล้วแลอยู่" ดังนี้ฉันเสียให้ได้ อัคริเวสสนะ เรานั้นก็ได้รู้จริงแจ่ม เข้าถึงที่ธรรมนั้นเองแล้วแล อยู่ลับไวแท้ ไม่นานเลย. ครั้นแล้วเราได้เข้าไปหาอุททกดาบส รามบุตร ได้กล่าวคำนี้กะอุททกดาบส รามบุตรว่า ท่านรามะ ท่านได้รู้จริงแจ่มกะจิต เข้าถึงที่ธรรมนี้เองแล้วแลประกาศให้รู้ทั่วไปได้ เพียงเท่านี้ดอกหรือ".

อุ. เพียงเท่านี้ฉันแล เราได้รู้จริง แจ่มกะจิต เข้าถึงที่ธรรมนี้เองแล้วแลประกาศให้รู้ทั่วไป แม้เราก็ได้รู้จริง แจ่มกะจิต เข้าถึงที่ธรรมนี้เองแล้วแลอยู่ ได้เพียงนี้เท่านั้นเหมือนกัน.

พ. เป็นลาภของเราแล้ว เราได้ดีแล้ว มิเสียแรงเราได้เห็นท่านผู้เป็นเพื่อนประพตติพรหมจรรย์เช่นท่าน รามะได้รู้จริง แจ่มกะจิต เข้าถึงที่ธรรมใดเองแล้วแลประกาศให้รู้ทั่วไป, ท่านก็มารู้จริง แจ่มกะจิต เข้าถึงธรรมใดเองแล้วแลอยู่ รามะก็ได้รู้จริง แจ่มกะจิต เข้าถึงธรรมนั้นเองแล้วแลประกาศให้รู้ทั่วไป อย่างนี้. รามะได้รู้ธรรมใด ท่านก็รู้ธรรมนั้น อย่างนี้, ท่านได้รู้ธรรมใด รามะก็ได้รู้ธรรมนั้น รามะได้เป็นเช่นใด ท่านก็ได้เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใด รามะก็ได้เป็นเช่นนั้นดังนี้. มาเถิดท่าน เราทั้งสองอยู่ปกครองคณะนี้กันเถิด อัคริเวสสนะ อุททกดาบส รามบุตร เมื่อเป็นพรหมจารีของเรา ได้ตั้งเราในฐานะเป็นอาจารย์ ยังให้บูชาเรา ด้วยการบูชาที่ยิ่ง

อย่างนี้. อัครเวสสนะ ความปริวิตกได้มีแก่เราต่อไปว่า ธรรมนี้ ย่อมไม่
เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบ เพื่อรู้ยิ่ง
เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงอุปบัติแห่งเนวสัจญานาสัจญายตนะเท่า
นั่นเอง. อัครเวสสนะ เราไม่พอใจธรรมนั้น เบื่อจากธรรมนั้นหลีกไป
เสีย.

[๔๑๓] อัครเวสสนะ ครั้นเราหลีกไปจากสำนักอุททกดาบสราม
บุตรแล้ว เป็นผู้แสวงหาอยู่ว่าสิ่งใดเป็นกุศล ค้นหาส่วนที่เป็นสิ่งประเสริฐ
ที่ไม่มีสิ่งใดยิ่งกว่า เมื่อเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ในมคธชนบททั้งหลาย
ได้อยู่ที่อุรุเวลาประเทศเสนานิคม ได้เห็นพื้นที่ราบรื่น แนวป่าเขียวเป็น
ทิว เป็นที่โปร่งใจ, แม่น้ำกำลังไหล สีขาวจืดสนิททำอันดี นารีนรมย์
บ้านโคจรคามตั้งอยู่รอบ. อัครเวสสนะ ความปริวิตกได้มีแก่เราว่า
" ภูมิประเทศนี้ ราบรื่นจริงหนอ แนวป่าเขียวเป็นทิว เป็นที่โปร่งใจ
แม่น้ำกำลังไหล สีขาวจืดสนิททำอันดี เป็นที่รื่นรมย์ บ้านโคจรคามก็ตั้ง
อยู่รอบ. ที่อันนี้สมควรเพื่อจะเป็นที่ตั้งความเพียรของกุลบุตรผู้ตั้งความ
เพียรได้" อัครเวสสนะ เราครั้งนั้น ได้หยุดพักอยู่ที่นั่น ด้วยคิดเห็นว่า
" ที่นี้พอแล้วเพื่อจะตั้งความเพียร

อุปมา ๓ ข้อ

[๔๑๔] อัครเวสสนะ ที่ตรงนี้มีเรื่องอุปมา ๓ ข้อ ไม่น่าอัศจรรย์เราไม่
เคยได้ฟังมาแต่กาลก่อนได้แจ่มแจ้งกะเราแล้ว. อัครเวสสนะ เหมือนหนึ่ง
ว่า ไม้สดชุ่มอยู่ด้วยยาง บุคคลตัดแช่น้ำไว้, ยังมีบุรุษหนึ่ง ฟังมาเอาไปทำ
เป็นไม้สีไฟ ด้วยคิดว่า เราจักสีให้ไฟเกิด ทำเตโชธาตุให้ปรากฏ ดังนี้
ฉันใด. อัครเวสสนะ ท่านจะสำคัญความที่ว่ามันเป็นไฉน. บุรุษนั้นเมื่อถือเอา
ไม้สดชุ่มอยู่ด้วยยางที่บุคคลตัดแช่น้ำไว้นั้น ทำเป็นไม้สีไฟ สีอยู่ จะฟังให้
เกิดไฟ ทำเตโชธาตุให้ปรากฏขึ้นได้บ้างหรือ.

ส. ไม่ได้เลยข้อนี้ พระโคตม. ข้อนั้น เป็นเพราะเหตุอะไร พระโคตม เพราะว่า โนนก็เป็นไม้สดชุ่มอยู่ด้วยยาง มีหน้าเช่นน้ำไว้อีก, บุรุษนั้นมิยลไป ก็จะมีแต่ส่วนเหนียวกาย คับใจเท่านั้นเอง.

พ. อัคริเวสสนะ อุปมัยก็อย่างสมณะหรือพราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่ง แต่เพียงกายก็ยังหลีกออกจากกาม (คือวัตถุที่น่ารักใคร่) ทั้งหลายไปไม่ได้แล้วแลอยู่ บรรดาภิเลสทั้งหลาย อันมีกามเป็นที่ตั้ง ความพอใจในกาม ความเยื่อใยในกาม ความหมกมุ่นในกาม ความกระหายในกาม ความกระวนกระวายในกาม ส่วนใดของสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ส่วนนั้น ยังไม่ได้ละเสียด้วยดี ยังไม่ได้ระงับฆ่าเสียด้วยดี ณ ภายใน. ถึงหากว่าท่านสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น จะได้เสวยหรือมิได้เสวย ซึ่งทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง เผ็ดร้อน อันเกิดเพราะความเพียรก็ดี ก็ไม่ควรเพื่อจะให้เกิดญาณทัสสนะ คือ ปัญญาตรัสรู้อันยอดเยี่ยมขึ้นไปเลย ฉะนั้น. อัคริเวสสนะ นี้เป็นอุปมาข้อแรกที่ไม่น่าอัศจรรย์ เราไม่เคยได้ฟังมาแต่กาลก่อน ได้แจ่มแจ้งกะเราแล้ว.

[๔๑๕] อัคริเวสสนะ ยังอุปมาอื่นอีกเป็นข้อที่สอง ไม่น่าอัศจรรย์ เราไม่เคยได้ฟังมาแต่กาลก่อน ได้แจ่มแจ้งกะเราแล้ว. อัคริเวสสนะ เหมือนหนึ่ง ว่า ไม้สดชุ่มอยู่ด้วยยาง บุคคลตัดไว้บนบกไกลน้ำ ยังมีบุรุษคนหนึ่ง พึงเอาไปทำเป็นไม้สีไฟสียอยู่ ด้วยคิดว่า เราจักสีให้เกิดไฟทำเตโชชาตุให้ปรากฏ ดังนี้ฉนั้นใจ. อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญความที่วานั้นเป็นไฉน บุรุษนั้น เมื่อถือเอาไม้สดชุ่มอยู่ด้วยยาง ที่บุคลวางไว้บนบกไกลน้ำ โนน ทำเป็นไม้สีไฟ สียอยู่ ยังจะให้ไฟเกิด ปรากฏขึ้นได้บ้างหรือ.

ส. ไม่ได้เหมือนกัน ข้อนี้ พระโคตม. ข้อนั้น เป็นเพราะเหตุอะไร พระโคตม เพราะว่า โนนก็ยังเป็นไม้สดชุ่มอยู่ด้วยยาง ต่างแต่ที่วาง

ไว้บนบก ไกลน้ำก็จริง ถึงดังนั้น บุรุษนั้น ก็จะมีแต่ส่วนเหน้อยกาย
คับใจ เท่านั้นเอง.

พ. อัคริเวสสนะ อุปมัยก็อย่างสมณะและพราหมณ์ พวกใดพวก
หนึ่ง ได้หลีกออกเสียดจากกามแต่เพียงกายอย่างเดียวแล้วแลอยู่, บรรดา
กิเลสทั้งหลายอันมีกามเป็นที่ตั้งคือ ความพอใจในกาม ความเชื่อใยใน
กาม ความหมกมุ่นในกาม ความกระหายในกาม ความกระวนกระวายใน
กามส่วนใด ของสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น ส่วนนั้น ยังหาละได้เสียด้วย
ดี ยังหาระงับได้เสียด้วย ณ ภายในไม่. ถึงหากว่าสมณะและพราหมณ์
เหล่านั้น จะได้เสวยหรือมิได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง เผ็ดร้อน อันเกิด
เพราะความเพียรก็ดี ก็ไม่ควรเพื่อจะให้เกิดญาณทัสสนะ คือปัญญาตรัสรู้
อย่างยอดเยี่ยมขึ้นได้จะนั้น. อัคริเวสสนะ นี้เป็นอุปมาข้อที่ ๒ ที่ไม่น่า
อัศจรรย์ เราไม่เคยได้ฟังมาแต่กาลก่อน ได้แจ่มแจ้งกะเราแล้ว.

[๔๑๖] อัคริเวสสนะ ยังอุปมาอื่นอีก เป็นข้อที่สาม ไม่น่าอัศจรรย์
เราไม่เคยได้ฟังมาแต่กาลก่อน ได้แจ่มแจ้งกะเราแล้ว. อัคริเวสสนะ เหมือน
หนึ่งว่า ไม้แห้งผาก บุคคลวางไว้บนบกแต่ไกลน้ำ ยังมีบุรุษคนหนึ่ง ฟังไป
เอามาทำเป็นไม้สีไฟ ด้วยคิดว่า เราจะสีให้ไฟเกิด ทำเตโชธาตุ
ให้ปรากฏ ดังนี้ ฉันท. อัคริเวสสนะ ท่านจะสำคัญความที่วานั้นเป็น
โจน บุรุษนั้นถือเอาไม้แห้งผาก ที่วางไว้บนบกไกลแต่น้ำโน้น ทำเป็นไม้สี
ไฟ สีอยู่ คงจะให้ไฟเกิด ทำไฟให้ปรากฏขึ้นได้มิใช่หรือ.

ส. อย่างนั้น พระโคตม. ข้อนั้น เป็นเพราะเหตุอะไร พระ
โคตม เพราะว่าโน้นก็เป็นไม้แห้งผาก ไม้โน้น ยังวางอยู่บนบกไกลแต่น้ำ
อีก.

พ. อัคริเวสสนะ อุปมัยก็เหมือนสมณะและพราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่ง หลีกออกจากกามทั้งหลายส่วนกายได้แล้วแลอยู่ บรรดาภิเลสทั้งหลายที่มีกามเป็นที่ตั้ง คือ ความพอใจในกาม ความเชื่อใจในกาม ความหมกมุ่นในกาม ความกระหายในกาม ความกระวนกระวายในกามส่วนใด ของสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น ส่วนนั้น ก็ละเสียด้วยดี ระวังอย่าเสียเป็นอันดิณ ภายใ้แล้ว. ถ้าหากว่าสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น จะได้เสวยหรือมิได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง เผ็ดร้อน อันเกิดเพราะความเพียรที่ดี สมณะหรือพราหมณ์นั้น ก็ควรแท้จริงเพื่อญาณทัสสนะ คือปัญญาตรัสรู้อย่างยอดเยี่ยมได้ อัคริเวสสนะ นี้เป็นอุปมาข้อที่สาม ไม่น่าอัศจรรย์เราไม่เคยได้ฟังมาแต่กาลก่อน ได้แจ่มแจ้งกะเราแล้ว.

[๔๑๓] อัคริเวสสนะ เรานั้นได้เกิดปริวิตกว่า ถ้ากระไร เราพึงขบฟันไว้ด้วยฟัน, กคเพดานไว้ด้วยลิ้น, ข่มจิตไว้กับจิต บีบไว้แน่น ให้ร้อนจัดอยู่ อัคริเวสสนะ เมื่อเรากำลังขบฟันไว้ด้วยฟัน กคเพดานไว้ด้วยลิ้น ข่มจิตไว้กับจิต บีบไว้แน่น ให้ร้อนจัดอยู่จะนั้น เหนือก็ไหลจากรักเร้. อัคริเวสสนะ เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลัง พึงจับบุรุษอันถอยกำลังกว่า ที่ศีรษะหรือที่คอ แล้วจับบีบไว้แน่นให้ร้อนจัด จันใด. อัคริเวสสนะ เมื่อเราแล กำลังขบฟันไว้ด้วยฟัน กคเพดานไว้ด้วยลิ้น ข่มจิตไว้กับจิต บีบไว้แน่น ให้ร้อนจัดอยู่ เหนือก็ไหลจากรักเร้ จันนั้นเหมือนกัน. อัคริเวสสนะ. ก็แต่ความเพียรที่เราได้เริ่มไว้แล้วยังคงอยู่ จะได้ย่อหย่อนไปหาไม่ได้ สติที่เราได้ตั้งไว้แล้วจะได้ฟันเพื่อนไปหาไม่ได้ ก็แต่กายที่เราได้เริ่มตั้งไว้แล้ว ย่อมไม่สงบ, เมื่อกำลังความเพียรทำให้เกิดทุกขนั้นแลเจาะแทง (ครอบงำ) แล้ว เราก็มีสติอยู่. อัคริเวสสนะ ทุกขเวทนาถึงปานนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ยังไม่ครอบงำจิตเราตั้งอยู่ได้. อัคริเวสสนะ. เรานั้นได้มีปริวิตกว่า ถ้ากระไร เราพึงเพ่งฉานเอาความไม่หายใจเป็นอารมณ์ทีเดียว อัคริเวสสนะ เราครั้นปริวิตกตั้งนั้น

แล้ว จึงได้กลิ่นลมอัสสาสะปัสสาสะ ทางปากทางจมูก คือหายใจออกและ
หายใจเข้า. อักคิเวสสนะ ครั้นลมอัสสาสะปัสสาสะ ที่เรากลับทางปากและ
ทางจมูกแล้ว เสียงลมที่ออกตามช่องหูดังเหลือประมาณ เสียงลมในลำสูบแห่ง
นายช่างทองกำลังสูบไปมาอยู่ฉันใด อักคิเวสสนะ ครั้นลมที่เรากลับทางปาก
และทางจมูกแล้ว เสียงลมที่ออกตามช่องหู ดังเหลือประมาณก็ฉันนั้น. อักคิ-
เวสสนะ ก็แต่ความเพียรที่เราได้เริ่มไว้แล้วคงที่อยู่ จะได้ย่อหย่อนไปหามิ
ได้, สติที่เราตั้งไว้ จะได้ผันเพื่อนไปก็หามิได้, แต่กายที่เราเริ่มตั้งไว้ ย่อม
ไม่สงบได้, เมื่อกำลังความเพียรที่ให้เกิดทุกข์นั้นนั้นแลเจาะแทงเราอยู่.
อักคิเวสสนะ ทุกขเวทนาถึงปานนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ยังไม่ครอบงำ
จิตเราตั้งอยู่ได้. อักคิเวสสนะ เรานั้นได้มีปริวิตกถึงเรื่องนี้ว่า "ถ้ากระ
ไร เราพึงพึงฉาน เอาความไม่หายใจเป็นอารมณ์นั้นแล." อักคิเวสสนะ
ครั้นเราปริวิตกจะนั้นแล้ว ได้กลิ่นลมอัสสาสะปัสสาสะไว้ ทั้งทางปากทาง
จมูกและช่องหู. อักคิเวสสนะ เมื่อเรากลับลมอัสสาสะปัสสาสะไว้ทางปากทาง
จมูกและช่องหูแล้ว ลมกล้าเหลือประมาณ ก็ไปดังในสมอง. อักคิเวสสนะ
เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลัง เอาเหล็กแหลมอันคมที่มสมองฉันใด. อักคิเวส
สนะ. เมื่อเรากลับลมอัสสาสะปัสสาสะ ทั้งทางปากทางจมูกและทางหู
แล้ว ลมกล้าเหลือประมาณ ก็ดังในสมองฉันนั้น. อักคิเวสสนะ ก็แต่ความ
เพียรที่เราได้เริ่มไว้แล้ว คงที่อยู่ จะได้ย่อหย่อนไปหามิได้, สติที่เราตั้งไว้จะ
ได้ผันเพื่อนไปก็หามิได้, แต่กายที่เราเริ่มตั้งไว้ ย่อมไม่สงบ, เมื่อกำลังความ
เพียรที่ให้เกิดทุกข์นั้นนั้นแลเจาะแทงเราอยู่. อักคิเวสสนะ ทุกขเวทนาถึง
ปานนี้ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ยังไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ได้.

ความต่างกันในกรำบำเพ็ญทุกกรกิริยา

[๔๑๘] อัครเวสสณะ เรานั้นได้มีปริวิตกถึงเรื่องนี้ว่า ถ้ากระไร เราพึงเพ่งฌาน เอาความไม่หายใจเป็นอารมณ์อยู่นั้นแล. อัครเวสสณะ ครั้นเราปริวิตกจะนั้นแล้ว ได้กลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะไว้ ทั้งทางปากทางจมูกและทางหู. อัครเวสสณะ เมื่อเรากลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะ ทั้งทางปากทางจมูกและทางหู ก็ให้ปวดศีรษะเหลือทน. อัครเวสสณะ เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลัง พึงรัดศีรษะด้วยเส้นเชือกแน่นฉันทันใด. อัครเวสสณะ เมื่อเรากลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะ ทางปากทางจมูกและทางหูแล้ว ก็ให้ปวดศีรษะเหลือทน. ฉันทันนั้น. อัครเวสสณะ ก็แต่ความเพียรที่เราได้เริ่มไว้แล้ว คงที่อยู่จะได้ย่อหย่อนไปหาไม่ได้, สติที่เราตั้งไว้ จะได้พ้นเพื่อนไปก็หาไม่ได้ แต่กายที่เราเริ่มตั้งไว้ย่อมไม่สงบ, เมื่อกำลังความเพียรทำให้เกิดทุกข์นั้นแลเจาะแทงเราอยู่. อัครเวสสณะ ทุกขเวทนาถึงปานนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ยังไม่ครอบงำจิต เราตั้งอยู่ได้.

[๔๑๙] อัครเวสสณะ เรานั้นได้มีปริวิตกถึงเรื่องนี้ว่า ถ้ากระไร เราพึงเพ่งฌาน เอาความไม่หายใจเป็นอารมณ์อยู่นั้นแล. อัครเวสสณะ ครั้นเรามีปริวิตกจะนั้นแล้ว ได้กลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะไว้ ทางปากทางจมูกและทางหู. อัครเวสสณะ เมื่อเรากลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะ. ทั้งทางปากทางจมูกทางหูแล้ว ลมกล้าเหลือประมาณก็เสียดแทงท้อง. อัครเวสสณะ เปรียบเหมือนนายโคฆาฏ หรือลูกมีอนายโคฆาฏ ที่เป็นคนฉลาด พึงเชือดพื้นอุทรด้วยมีดสำหรับเชือดโคอันคม ฉันทันใด. อัครเวสสณะ เมื่อเรากลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะทางปากทางจมูกและทางหู ลมกล้าเหลือประมาณก็เสียดแทงท้องฉันทันนั้น. อัครเวสสณะ ก็แต่ความเพียรที่เราได้เริ่มไว้แล้วยังคงที่อยู่ จะได้ย่อหย่อนไปหาไม่ได้, สติที่เราตั้งไว้จะได้พ้นเพื่อนไปก็หาไม่ได้, แต่กายที่เราเริ่มตั้ง

ไว้ ย่อมไม่สงบ เมื่อกำลังความเพียรที่ทำให้เกิดทุกขนั้นแลเจาะแทงเราอยู่. อักคิเวสสนะ ทุกขเวทนาถึงปานนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ยังไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ได้.

[๔๒๐] อักคิเวสสนะ เรานั้นได้มีปริวิตกถึงเรื่องนี้ว่า ถ้ากระไร เราพึงฟังฌาน เอาความไม่หายใจเป็นอารมณ์นั้นแล. อักคิเวสสนะ ครั้นเราปริวิตกจะนั้นแล้ว ได้กลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะทางปากทางจมูกและทางหูอยู่ ก็ให้เกิดความร้อนเหลือทนขึ้นทั่วกาย. อักคิเวสสนะ เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังสองคน ช่วยกันจับบุรุษที่ถอยกำลังกว่าคนเดียวเข้าที่แขนข้างละคน ลงอย่างรมไว้ที่หลุมอันเต็มไปด้วยถ่านเพลิง ฉนใด.

[๔๒๑] อักคิเวสสนะ เมื่อเรากลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะทางปากทางจมูกและทางหู ก็ให้เกิดความร้อนเหลือทนขึ้นทั่วกายฉนนั้น. อักคิเวสสนะ ก็แต่ความเพียรที่เราเริ่มตั้งไว้แล้วคงที่อยู่ จะได้ย่อหย่อนไปหามิได้, สติที่เราได้ตั้งไว้จะพันเพื่อนไปก็หามิได้, แต่กายที่เราเริ่มตั้งไว้ย่อมไม่สงบ, เมื่อกำลังความเพียรที่ทำให้เกิดทุกขนั้นแลเจาะแทงเราอยู่. อักคิเวสสนะ ทุกขเวทนาถึงปานนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ยังไม่ครอบงำจิตเราตั้งอยู่ได้

[๔๒๒] อักคิเวสสนะ ยังไม่ทันไรสิ เทวดาทั้งหลาย ได้เห็นเราแล้วพากันกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมทำกาละเสียแล้ว เทวดาบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมยังไม่ได้ทำกาละก่อน, แต่จะทำกาละ. เทวดาบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมทำกาละแล้วหรือ กำลังทำกาละก็ไม่ใช่ ด้วยว่าพระสมณโคดมเป็นพระอรหันต์ ที่อยู่ก็อย่างนั้นเอง ดังนั้นพระอรหันต์ย่อมมีวิหารธรรมเป็นอย่างนี้

[๔๒๓] อัคริเวสสนะ เรานั้นได้ปริวิตกถึงเรื่องนี้ว่า ถ้ากระไร เราพึงปฏิบัติเสียด้วยประการทั้งปวงเถิด อัคริเวสสนะ ครั้งนั้น เทพดาทั้งหลายได้เข้ามาใกล้เราแล้ว กล่าวคำท้วงว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านอย่าได้ปฏิบัติเพื่อตัดอาหารเสียด้วยประการทั้งปวงเลย ถ้าท่านพึงปฏิบัติ เพื่อจะตัดอาหารเสียด้วยประการทั้งปวงให้ได้ เราทั้งหลายจะแทรกโอชะ อันเป็นทิพย์ลงตามขุมขนทั้งหลายของท่าน ท่านจักได้ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยโอชะนั้น อัคริเวสสนะ เรานั้น ได้มีปริวิตกเรื่องนี้ว่า เราเองพึงปฏิบัติญาณการบริโภครด้วยประการทั้งปวงไว้เอง และเทวดาเหล่านี้ จะพึงแทรกโอชะลงตามขุมขนของเรา และเราจะพึงยังชีวิตให้เป็นไปด้วยโอชะนั้น อันนั้นก็จะเป็นเท็จแก่เราไป อัคริเวสสนะ เรานั้นแล ได้บอกห้ามเทวดาเหล่านั้นเสียว่า "อย่าเลย" ดังนี้.

[๔๒๔] อัคริเวสสนะ เรานั้นแลได้มีปริวิตกถึงเรื่องนี้ว่า กระนั้นเราพึงบริโภครอาหารให้น้อยลงๆ วันละฟายมือบ้าง เท้าเช็ดนิ้วเขียวบ้าง เท้าเช็ดนิ้วฟูบ้าง เช็ดนิ้วดำบ้าง เช็ดในเมื่อบัวบ้าง. อัคริเวสสนะ ครั้งเราบริโภครอาหารให้น้อยลงดังนี้ เท้าฟายมือบ้าง เท้าเช็ดนิ้วเขียวบ้าง เท้าเช็ดนิ้วฟูบ้าง เช็ดนิ้วดำบ้าง เช็ดในเมื่อบัวบ้าง ภายเราก็ถึงความขอดเป็นเกลียวยี่งนัก. อังคัพพน้อยใหญ่ ของเรา่อมเป็นประหนึ่งเถาวัลย์ที่มีชื่อมาก ๘๐ ชื่อ หรือเถาวัลย์ที่มีชื่อดำจะนั้น, เพราะโทษที่อาหารน้อยนั้นอย่างเดียว, ก้นกบแห่งเราแพบเข้า มีอาการสัณฐานเหมือนกิบเท้าอุฐุณะนั้นก็เพราะโทษที่อาหารน้อยนั้นอย่างเดียว. กระดูกสันหลังแห่งเราผุดขึ้นระกะ ราวกะเถาวัลย์ชื่อวัฏฏณา ก็เพราะโทษที่อาหารน้อยนั้นอย่างเดียว. เปรียบซี่โครงแห่งเรานูนเป็นร่องๆ ดังกลอนในศาลาเก่าชำรุดทรุดโทรมฉะนั้น, ก็เพราะโทษที่อาหารน้อยนั้นอย่างเดียว. เปรียบเหมือนดวงตาแห่ง

เราปรากฏกลมลึกเข้าไปในกระบอกตา ดูประหนึ่งดวงดาวปรากฏในบ่อน้ำ อันลึกจะนั้น ก็เพราะโทษที่อาหารน้อยนั้นอย่างเดียว. หนึ่งศีรษะบนศีรษะ แห่งเราสัมผัสอยู่ที่เหี่ยวแห้งไป ประหนึ่งผลน้ำเต้าขม ที่บุคคลตัดมาแต่ยังสด ถูกลมและแดดก็เหี่ยวแห้งไปจะนั้น, ก็เพราะโทษที่อาหารน้อยนั้นอย่างเดียว. อัคริวสสนะ เราเอง คิดว่าจะคลำหนังท้อง ก็จับถึงกระดูกสันหลัง ตลอดไป, เราคิดว่าจะคลำกระดูกสันหลัง ก็จับถึงหนังท้อง, อัคริวสสนะ หนังท้องของเราเหี่ยวแห้ง จนติดกระดูกสันหลัง ก็เพราะโทษที่อาหารน้อยนั้นอย่างเดียว. อัคริวสสนะ เรานั้นแลคิดว่า จะถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ ก็ชวนเขลัมมอยู่ที่นั่นเอง, ก็เพราะโทษที่อาหารน้อยนั้นอย่างเดียว. อัคริวสสนะ เรานั้นแล เมื่อจะให้กายนี้ มีความสบายบ้าง จึงนวดไปตามตัว ด้วยฝ่ามือ, อัคริวสสนะ เมื่อเรานวดไปตามตัวด้วยฝ่ามือนั้น ขนทั้งหลายที่มีราก เน่าก็ร่วงตกจากกาย, ก็เพราะโทษที่อาหารน้อยนั้นอย่างเดียว. อัคริวสสนะ ยังไม่ทันไร มนุษย์ทั้งหลายเห็นเราแล้ว จึงกล่าวว่า พระสมณโคดมดำไป. มนุษย์บางพวกกล่าวว่า พระสมณโคดมไม่ดำ เป็นแต่คล้ำไป. มนุษย์บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดม จะว่าดำไปก็ไม่ใช่ จะว่าคล้ำไปก็ไม่ใช่ พระสมณโคดมมีพระจิวพร้อยไปเท่านั้น. อัคริวสสนะ ผิวพรรณของเราบริสุทธิผุดผ่อง เพียงนั้นมาถูกกำจัดออกไปเสียแล้ว ก็เพราะโทษที่มีอาหารน้อยนั้นอย่างเดียว.

[๔๒๕] อัคริวสสนะ เรานั้นได้ปริวิตกว่า ในสมณะหรือพราหมณ์ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เสวยทุกขเวทนาเจ็บปวด กล้าแข็ง เผ็ดร้อน เป็นอย่างยิ่งอยู่เพียงนี้ ไม่ได้ยิ่งไปกว่านี้แล้ว. กาลในอนาคต สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง จักเสวยทุกขเวทนาเจ็บปวดกล้าแข็ง เผ็ดร้อน เป็นอย่างยิ่งอยู่เพียงนี้ จักไม่ยิ่งไปกว่านี้. ในกาลบัดนี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง

เสวยอยู่ซึ่งทุกขเวทนา เจ็บปวด กล้าแข็ง เผ็ดร้อน เป็นอย่างยิ่งอยู่เพียงนี้ ไม่ยิ่งไปกว่านี้. ก็แต่เรา ไม่ได้บรรลุนิพพานพิเศษ เพื่อเป็นอริยบุคคล อุตตริมนุสสรธรรม ด้วยทุกกรกิริยาที่เผ็ดร้อนนี้ พึงมีทางอื่นเพื่อตรัสรู้. อัคริเวสสนะ เราได้ปริวิตกว่า ก็เรายังจำได้ว่า ในงานของพระบิดา เราได้นั่งแล้ว ณ ร่มเงาต้นหว้าเป็นที่ร่มเย็น ได้สงบแล้วจากกามทั้งหลาย สงบแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ได้เข้าถึงฌานที่หนึ่ง มีวิตกวิจารณ์และสุข อันเกิดแต่วิเวกอยู่ ทางนี้พึงเป็นทางเพื่อตรัสรู้. อัคริเวสสนะ เรานั้น ได้มีความรู้สึกอันแล่นไป ตามสติว่า นี่แล หนทางแห่งการตรัสรู้. อัคริเวสสนะ เรานั้น ได้ปริวิตกว่า เราจะกลัวความสุข ซึ่งเป็นความสุขนอกจากกามทั้งหลาย นอกจากอกุศลธรรมแลหรือ. อัคริเวสสนะ เรานั้น ได้ปริวิตกต่อไปว่า เราไม่ควรกลัวต่อสุขซึ่งเป็นสุขนอกจากกามทั้งหลาย นอกจากอกุศลธรรมเช่นนั้นเลย.

[๔๒๖] อัคริเวสสนะ เรานั้น ได้ปริวิตกเรื่องนี้อีกว่า การบรรลุนิพพานด้วยกายอันถึงความลำบาก กระทำได้มีใช่ง่าย, ถ้ากระไรเราพึงกลืนกินอาหารที่หยาบ คือข้าวสุกและขนมสดเกิด. อัคริเวสสนะ เราจึงกลืนกินอาหารที่อาบัตติ คือข้าวสุกและขนมสด. อัคริเวสสนะ โดยสมัยนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ๕ รูป เป็นผู้บำรุงอยู่ ด้วยตั้งใจว่า พระสมณโคดม จักบรรลุนิพพานใด จักบอกรณนั้นแก่เราทั้งหลาย. อัคริเวสสนะ ตั้งแต่เราได้กลืนกินอาหารหยาบ มีข้าวสุกและขนมสดแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ๕ รูปเหล่านั้น ก็พากันหน่ายเรา หลีกไปเสีย ด้วยเข้าใจว่า พระสมณโคดม เป็นคนมักมาก คลายจากความเพียร เวียนมาเพื่อเป็นคนมักมากไปเสียแล้ว.

[๔๒๗] อัคริเวสสนะ เรานั้น ครั้นกลืนกินอาหารหยาบ พาให้มีกำลังขึ้นแล้ว ได้สงบแล้วจากกามทั้งหลาย เทียว ได้สงบแล้วจากอกุศลธรรมทั้ง

หลาย เข้าถึงฉานที่หนึ่ง มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุข อันเกิดแต่วิเวกอยู่.
อัคริเวสสนะ สุขเวทนาถึงปานนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็มีได้ครอบงำจิต เข้า
ฉานที่สอง อันยังใจให้ผ่องใส ณ ภายใน มีธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก
ไม่มีวิจารณ์ เพราะความสงบแห่งวิตกและวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ
เข้าฉานที่สาม เข้าฉานที่สี่. อัคริเวสสนะ สุขเวทนาถึงปานนี้ ได้เกิดขึ้นแล้ว
แก่เรา ก็มีได้ครอบงำจิต ตั้งอยู่ได้. เรานั้น เมื่อจิตตั้งมั่นบริสุทธิผ่องใส
ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนควรแก่การงาน ตั้งอยู่ถึงความไม่
หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ได้น้อมจิตไปเพื่อญาณเป็นเครื่องตามระลึกถึงขั้นที่
อาศัยอยู่แล้วในภพก่อน. เรานั้น ได้ตามระลึกถึงขั้นที่อาศัยอยู่แล้วในภพก่อน
ได้หลายประการ. คือ ตามระลึกได้ ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติ
บ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง ฯลฯ เราตามระลึกถึงขั้นที่อาศัยอยู่แล้วใน
ภพก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศด้วยประการ
ฉะนี้ ในปฐมยามแห่งราตรี เราได้บรรลุวิชาที่หนึ่ง กำจัดอวิชชาเสียได้
วิชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดเสียได้ แสงสว่างก็เกิดขึ้น สมกับเมื่อเป็นบุคคล
ผู้ไม่ประมาท มีความเพียรให้กิเลสร้อน มีตนส่งไปแล้วแลอยู่ฉะนั้น
อัคริเวสสนะ สุขเวทนาถึงปานนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็มีได้ครอบงำจิตเรา
ตั้งอยู่.

[๔๒๘] เรานั้น ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจาก
อุปกิเลส เป็นจิตควรแก่การงานตั้งอยู่ ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ได้น้อม
ไปเพื่อญาณในจตุตถะและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย เรานั้นมีจักขุทิพย์ หมดจ
พิเศษล่วงจักขุของมนุษย์ แลเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้จตุตถะ ผู้อุบัติอยู่ ผู้เลว
ทราม ผู้ประณีต ผู้มีวรรณะงาม ผู้มีวรรณะทราม ผู้ถึงสุข ผู้ถึงทุกข์ เรารู้ชัด
สัตว์ทั้งหลายผู้เข้าถึงตามกรรมอย่างไรว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้หนอ ประ

กอบด้วยกายทุจริต ประกอบด้วยวจีทุจริต ประกอบด้วยมโนทุจริต
กล่าวติเตียนพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นมิจฉาทิฎฐิ สมทานกรรมด้วยอำนาจ
มิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่กายแตกไป ได้เข้าถึงอบายในทุกข์คติ วินิบาต นรก
แล้ว ฝ่ายสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต ประกอบด้วยวจี
สุจริต ประกอบด้วยมโนสุจริต ไม่กล่าวติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ
สมทานกรรมด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่กายแตก ตายไป ได้เข้า
ถึงสุคติโลกสวรรค์แล้ว เรามีจักขุทิพย์ หมดจกวิเศษลวงจักขุของ
มนุษย์แลเห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้จืดอยู่ ผู้อุบ้คืดอยู่ ผู้เลวทราม ผู้ประณีต ผู้มีวรรณะ
งาม ผู้มีวรรณะทราม ผู้ถึงสุข ผู้ถึงทุกข์ เรา รู้ชัดสัตว์ทั้งหลาย ผู้เข้าถึง
ตามกรรมอย่างนี้. นี้เป็นวิชาที่ ๒ ในมัชฌิมยามแห่งราตรี เราได้บรรลุวิชา
ที่ ๒ กำจัดอวิชาเสียได้ วิชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดเสียได้ แสงสว่าง
ก็เกิดขึ้น สมกับเป็นบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียรให้กิเลสร้อนมีตนส่งไป
แล้วแลอยู่ขณะนั้น อคฺคิเวสสนะ สุขเวทนถึงปานนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา
ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.

[๔๒๕] เรานั้น ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว บริสุทฺธิ ผ่องใส ไม่มีกิเลส
ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหว
อย่างนั้นแล้ว น้อมจิตไปเพื่อญาณในความสิ้นอาสวะทั้งหลาย. เราได้รู้ชัดตาม
เป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ปฏิบัติดำเนินถึง
ความดับทุกข์ ได้รู้ตามเป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะทั้งหลาย นี้เหตุให้อาสวะทั้ง
หลายเกิดขึ้น นี้ความดับอาสวะทั้งหลาย นี้ปฏิบัติดำเนินถึงความดับอาสวะ
ทั้งหลาย. เมื่อเรานั้น รู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้น แม้จาก
กามาสวะ แม้จากภวาสวะ ทั้งจากอวิชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นก็มีญาณหยั่งรู้
ว่า จิตหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นสุดแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจอื่นอีก

เพื่อความเป็นเช่นนี้ไม่มี ดังนี้. อักคิเวสสนะ วิชาที่สาม เราได้บรรลุใน
ยามที่สุดแห่งราตรี กำจัดอวิชาเสียได้ วิชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมือเสีย
ได้ แสงสว่างก็เกิดขึ้น สมกับที่เป็นบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตน
ส่งไปแล้วแลอยู่. อักคิเวสสนะ สุขเวทนาถึงปานนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา
ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ได้.

[๔๓๐] อักคิเวสสนะ เราแลเป็นผู้แสดงธรรมแก่บริษัทหลายร้อยยังจำ
ได้คนหนึ่งๆ ย่อมสำคัญเราอย่างนี้โดยแท้ว่า พระสมณโคดม ปราบภเราที่
เดียวแสดงธรรม ดังนี้. อักคิเวสสนะ ข้อนั้น ไม่ควรเห็นอย่างนี้ ตถาคตย่อม
แสดงธรรมแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายนั้นๆ ด้วยอาการอันชอบแท้ ในที่สุดเพียง
เพื่อให้รู้แจ้งเท่านั้น. อักคิเวสสนะ ในที่สุดคานั้นๆ เรานั้นยังจิตอันเป็นภาย
ในอย่างเดียว ให้ตั้งพร้อมอยู่ ในสงบ ให้ตั้งมั่น ทำสมาธิเป็นธรรมมีอารมณ์
เป็นอันเดียวผู้ขึ้นในสมาธินิมิต ที่เราอยู่ตลอดกัปเป็นนิจ

ส. นี้คำของพระโคดม ควรเชื่อได้ สมเป็นคำของพระอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้า. พระโคดมทรงจำได้อยู่หรือ เรื่องทรงบรรทมหลับกลาง
วัน.

พ. เราจำได้อยู่ อักคิเวสสนะ เมื่อเดือนท่ายฤดูคิมหะ เรากลับจาก
บิณฑบาตแล้ว ภายหลังภัตรให้ปูผ้าสังฆาฏิเป็น ๔ ชั้น ลงแล้ว มีสติสัมปชัญญะ
อยู่ หยั่งลงสู่ความหลับ โดยข้างขวา.

ส. พระโคดม สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ก็ติเตียนข้อนั้นได้ในเพราะ
อยู่ด้วยความลุ่มหลง.

พ. อักคิเวสสนะ บุคคลจะเป็นผู้หลงหรือไม่เป็นผู้หลง ด้วยอาการเพียง
เท่านั้นก็หาไม่. อักคิเวสสนะ ก็แต่ว่าบุคคลจะเป็นผู้หลง หรือไม่เป็นผู้
หลง ด้วยอาการใด ท่านจงฟังอาการนั้น ทำไว้ในใจให้ดีเถิด. เรา

จักกล่าว สัจจนิกันถบุตร ได้รับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น
พระเจ้าข้า ดังนี้แล้ว.

ตรัสความเป็นผู้หลงและไม่หลง

[๔๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทฺธพจน์นี้ว่า "อัคริเวส-
สนะ ก็บุคคลเป็นคนหลงนั้นอย่างไร อัคริเวสสนะ อาสวะ เหล่าใดอันระคน
ด้วยความเศร้าหมอง นำมาซึ่งภพใหม่ เป็นไปกับด้วยความทุรณทุราย
มีทุกข์เป็นผล เป็นที่ตั้งชาติ ชรา มรณะ ต่อไป อันใครๆ ยังละเสียไม่ได้
แล้ว เรากล่าวว่าผู้นั้นเป็นคนหลง อัคริเวสสนะ ด้วยว่าบุคคลจะชื่อว่าเป็นคน
หลง ก็เพราะยังละอาสวะทั้งหลายเสียไม่ได้. อัคริเวสสนะ อาสวะเหล่าใด
อันระคนด้วยความเศร้าหมอง นำมาซึ่งภพใหม่ เป็นไปกับด้วยความทุรณ
ทุราย มีทุกข์เป็นผล เป็นที่ตั้งชาติ ชรา มรณะ ต่อไปอันใครๆ ละเสียได้
แล้ว เรากล่าวผู้นั้นว่าเป็นคนไม่หลง อัคริเวสสนะ อาสวะเหล่าใดอันระคน
ด้วยความเศร้าหมอง นำมาซึ่งภพใหม่ เป็นไปกับด้วยความทุรณทุราย
มีทุกข์เป็นผล เป็นที่ตั้งชาติ ชรามรณะต่อไป อันตถาคตละเสียแล้ว ทำใหม่
มูลรากอันขาด ทำไม่ให้มีที่ตั้งคูกของตาล ทำไม่ให้เกิด มีอันเกิดขึ้นไม่ได้ต่อ
ไปเป็นธรรมดา. อัคริเวสสนะ เปรียบเหมือนต้นตาลมียอดอันขาดเสีย
แล้ว ไม่ควรเพื่อจะงอกขึ้นได้อีกฉันใด อัคริเวสสนะ อาสวะเหล่าใด อันระคน
ด้วยความเศร้าหมอง นำมาซึ่งภพใหม่เป็นไปกับด้วยความทุรณทุราย มีทุกข์
เป็นผล เป็นที่ตั้งชาติ ชรามรณะ ต่อไป อันตถาคตละเสียแล้ว ทำให้มีมูลราก
อันขาด ทำไม่ให้มีที่ตั้งอยู่ได้คูกของตาล ทำไม่ให้เกิด มีอันเกิดขึ้นไม่ได้ต่อไป
เป็นธรรมดา เหมือนกันฉะนั้นแล.

สังจนิกันถบุตรสรรเสริญ

[๔๓๒] ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอย่างนี้แล้ว สังจนิกันถบุตร ได้กล่าวคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระโคตม น้าอัศจรรย์ เรื่องนี้ไม่เคยมี พระโคตม. เมื่อพระโคตมถูกว่ากระทบอยู่ ถูกรุมด้วยถ้อยคำที่บุคคลนำเข้าไปกล่าว (ว่าเปรียบ) อยู่ ถึงเพียงนี้ ผิวพรรณคงผุดผ่อง สีพระพักตร์ก็ยังคงไสยอยู่นั่นเอง สมกับเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. พระโคตม ข้าพระองค์ ยังจำได้อยู่ เรื่องปรารภถ้อยคำด้วยถ้อยคำกับครู แม้ครูปุณณกัสสปะ นั้น ถูกข้าพระองค์ปรารภถ้อยคำด้วยถ้อยคำเข้าแล้ว ได้โต้ตอบคำอื่นด้วยคำอื่น นำถ้อยคำหลีกออกภายนอกเสีย ได้ทำความโกรธด้วยความประทุษร้าย ด้วยความแค้นด้วยให้ปรากฏ. ส่วนเมื่อพระโคตม ถูกว่ากระทบๆ อยู่ ถูกรุมด้วยถ้อยคำที่บุคคลนำเข้าไปกล่าวอยู่ อย่างนี้ ผิวพรรณยังผุดผ่อง สีพระพักตร์ก็ยังคงไสยอยู่นั่นเอง สมกับเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. พระโคตม ข้าพระองค์ยังจำได้อยู่ เรื่องปรารภถ้อยคำด้วยถ้อยคำกับมกขลิโคศาล ...อชติเกสกัมพละ...ปกุระกัจจายนะ...สังขยเวถฐบุตร...นิกันถ-
นาฏบุตร...พระโคตม ข้าพระองค์จะขอลุลาไปเดี๋ยวนี้ ข้าพระองค์มีกิจมาก มีธุระมาก.

พ. อัคริเวสสนะ ท่านสำคัญกาลอันควร ณ บัดนี้เถิด.

ลำดับนั้น สังจนิกันถบุตร เพลิดเพลินอนุโมทนาพระพุทธานุภาพ
แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกขึ้นจากอาสนะแล้วหลีกไป.

จบมหาสังกสูตร ที่ ๖

อรรถกถา महाจกสูตร

มหาจกสูตร มีบทเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺ.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วย ๓ บทว่า เอกํ สมยํ ๑ เตน โข ปน สมเยน ๑ ปุพฺพุพฺพุสมยํ ๑ ท่านกล่าวเป็นสมัยหนึ่ง. ก็เวลาพวกภิกษุทำการปฏิบัติตน ล้างหน้า ถือบาตรและจีวรไหว้พระเจดีย์แล้ว ยืนอยู่ในโรงวัดกว่าเราจักเข้าไปบ้านไหน. สมัยเห็นปานนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงผ้าแดง ๒ ชั้น รัดประคต ทรงจีวรบังสกุล เเวียงบำ เสด็จจากพระคันธกุฎี อันหมู่ภิกษุห้อมล้อม ประทับยืนที่มุขพระคันธกุฎี. สัจจนิกันถบุตร หมายเอาข้อนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า เอกํ สมยํ เตน โข ปน สมเยน ปุพฺพุพฺพุสมยํ ดังนี้. บทว่า ปริสฺสิตฺตฺกามो ได้แก่ ตกลงพระทัยอย่างนี้ว่า เราจักเข้าไปบิณฑบาต.

บทว่า เตนฺอุปสงฺกมิ ถามว่า สัจจนิกันถบุตรเข้าไปหาเพราะเหตุไร. ตอบว่า โดยอธยาศัยเพื่อไต่วาทะ ได้ยินว่า นิครนถ์นั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า คราวก่อนเราเพราะไม่ได้เป็นบัณฑิตจึงพาเอาเวสาลีบริษัททั้งสิ้น ไปยังสำนักของพระสมณโคดม จึงเป็นผู้เกี่ยวในท่ามกลางบริษัท แต่คราวนี้ เราไม่ทำอย่างนั้น ไปผู้เดียว จักไต่วาทะ ถ้าเราจักสามารถให้พระสมณโคดมแพ้ได้ จักแสดงลักษณะของตนแล้ว กระทำการชนะ ถ้าพระสมณโคดมจักชนะใครๆ จักไม่รู้ เหมือนพ่อนรำในที่มีด จึงถือเอาปัญหาคนเปลือยเข้าไปหาโดยอธยาศัยแห่งวาทะนี้.

บทว่า อนุภุมฺปิ อุปาทาย ความว่า อาศัยความกรุณาแก่สัจจนิกันถบุตร. ได้ยินว่า พระเถระได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งพักสักครู่ เขาจักได้เฝ้าพระพุทธเจ้าและจักได้การฟังธรรม การเฝ้าพระพุทธเจ้าและการฟังธรรมจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่

เขาตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น พระเถระทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พับจีวรบังสุกุลเป็น ๔ ชั้น ปลูกาต จึงได้กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงประทับนั่งเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดว่า อานนทกถ่าว เหตุ จึงประทับนั่งบนอาสนะที่จัดถวาย. บทว่า ภควนฺตํ เอตทโวจ ความว่า นิครนถ์ ห่อปัญหาอันเป็นสาระ ถือเอามาวางเสียงไปข้างๆ. กราบทูลคำเป็นต้นนั้นว่า โภ โคตม. บทว่า สฺมุสนฺติ หิ โภ โคตม ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมถูกต้อง คือย่อมได้ คือประสบทุกขเวทนา อันเกิดในสรีระกาย. บทว่า อรุญฺฆมฺโห ความว่า ความขัดขาคืออธิบายว่า ขาแข็งที่ทื่อ ในที่นี้ด้วยอรรถว่า ทำให้งงวย จึงทำเป็นคำอนาคตว่า ภวิสฺสุตฺติ. บทว่า กายนฺวญฺโหติ คือ จิตไปตามกาย คือเป็นไปตามอำนาจกาย. ส่วน วิปีสฺสนา เรียกว่า กายภาวนา คนถึงความฟุ้งซ่านทั้งกายและจิต ย่อมไม่มี นิครนถ์ กล่าวถึงที่ไม่มี ไม่เป็นเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้ สมณะเรียกว่า จิตภาวนา ดังนี้ก็มี ความว่า ความขัดขาคือเป็นต้นของบุคคลที่ประกอบด้วยสมาธิย่อมไม่มี นิครนถ์ กล่าวเฉพาะสิ่งที่ไม่เป็นนี้ ด้วยประการฉะนี้. ส่วนในอรรถกถาท่านกล่าวว่า เมื่อบุคคลกล่าวว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว ยังกล่าวคำเป็นต้นว่า ชื่อ ความขัดขาก็จักมี ซึ่งเป็นคำอนาคต ไม่ถูกฉันทใด ความหมายก็ไม่ถูกฉันทนั้น นิครนถ์กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มี ไม่เป็น. บทว่า โน กายภาวนํ เขากล่าวหมายเอาการปฏิบัติตนให้ลำบากมีการทำความเพียร ๕ ประการเป็นต้น. นี้ชื่อกายภาวนาของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ถามว่า ก็นิครนถ์นั้นเห็นอะไร จึงได้กล่าวอย่างนี้. ตอบว่า ได้ยินว่า นิครนถ์นั้น มาอยู่ที่พักตอนกลางวัน ก็แลสมัยนั้น พวกภิกษุเก็บบาตรและจีวรแล้ว เข้าไปเพื่อหลีกเร้นในที่พักกลางคืนและกลางวันของตนๆ เขาเห็นพวกภิกษุเหล่านั้นหลีกเร้น สำคัญว่า พวกภิกษุเหล่านั้น หมั่นประกอบเพียงจิตภาวนา แต่กายภาวนาไม่มีแก่ภิกษุเหล่านั้น จึงกล่าวอย่างนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงย้อนถามนิครนถ์นั้น จึง

ตรัสถามว่า คุณก่อนอัคคิเวสสนะ ภายภวานาท่านฟังมาแล้วอย่างไร. นิครนถ์นั้น เมื่อจะกล่าวภายภวานานั้นให้พิสดาร จึงทูลคำเป็นต้นว่า คือท่านนันทะ ผู้วัจนโคตร. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นนุโท** เป็นชื่อของเขา บทว่า **วจุโจ** เป็นโคตร. บทว่า **กีโส** เป็นชื่อ บทว่า **สุกัจโจ** เป็นโคตร. ท่านมักขลิโคสาลมาในหนหลังแล้วแล. บทว่า **เอเต** ได้แก่ ชน ๓ คนเหล่านั้น ได้ยินว่า ชนเหล่านั้นได้บรรลุที่สุดแห่งตบะอันเสร้าหมอง บทว่า **อุพารานิ** คือ โภชนะอันประณีตๆ. บทว่า **คาเหตุติ** นาม ชื่อว่า ย่อมให้ร่างกายได้กำลัง. บทว่า **พुरुเหตุติ** คือให้เจริญ. บทว่า **เมเทเหตุติ** คือทำให้เกิดมันขึ้น. บทว่า **ปุริมํ ปหาย** ได้แก่ เลิกการทำความลำบากอย่างก่อน. บทว่า **ปุจฺจา** **อุปจินเหตุติ** ความว่า ให้อิมหนาคือให้เจริญด้วยของควรเกี่ยวอันประณีตเป็นต้น. บทว่า **ออาจยาปจโย โหติ** คือ ความเจริญ และความเสื่อมย่อมปรากฏเพียงแต่ความเจริญและความเสื่อม ภายนี้ก็มี ความเจริญตามกาล ความเสื่อมตามกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงว่า ภายภวานา ไม่ปรากฏ ตรัสถามจิตตภวานา ตรัสถามว่า คุณก่อนอัคคิเวสสนะ จิตตภวานา ท่านฟังมาแล้วอย่างไร. บทว่า **น สมุปายาติ** ความว่า ไม่อาจทูลให้สมบูรณ์ได้ เหมือนพาลปุถุชน. บทว่า **กูโต ปน ตวุ** ความว่า ท่านผู้ใดไม่รู้ความเจริญของร่างกาย ที่อ่อนกำลัง เป็นส่วนหยาบอย่างนี้ ท่านผู้นั้น จักรู้จิตตภวานาอันละเอียดสุขุมได้แต่ที่ไหนเล่า. ส่วนในที่นี้ พระโภทนายเถระคิดว่า บทนั้นชื่อพระพุทฺธพจน์ก็หามิได้ วางพัคฺวีชนิหฺลิกไป. ย่อมมาพระมหาสิวเถระอ้างพระพุทฺธพจน์นั้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเจริญบ้าง ความเสื่อมบ้าง ปฏิสนธิบ้าง จุติบ้าง ของกายอันเป็นมหาภูต ๔ นี้ จักปรากฏ พระเถระฟังคำนั้นแล้ว กำหนดว่า ควรกล่าววว่า เมื่อกำหนดกายเป็นส่วนหยาบวิปัสสนาที่เกิดก็เป็นส่วนหยาบดังนี้. บทว่า **สุขสาราติ** คือ ผู้ประกอบด้วย

ความยินดีด้วยความสุข บทว่า สุขาย เวทนาย นิโรธธา อุปฺปชฺชติ ทุกฺขา
เวทนาย คือ ย่อมเกิดในลำดับ สำเร็จแล้วในคัมภีร์ปฏิฐาน เพราะทุกขเวทนา
นั้น เป็นอนันตปริจจัยแก่สุขและทุกข์ แต่เพราะเมื่อสุขเวทนายังไม่ดับ ทุกข
เวทนายก็ไม่เกิด ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในที่นี้. บทว่า ปริยาทาย ติฏฺฐติ ความว่า
ให้เวทนาสิ้นไป ยึดถือไว้. บทว่า อุกฺโข ปกฺขํ ความว่า เป็น ๒ ฝ่ายอย่างนี้คือ
สุขฝ่ายหนึ่ง ทุกข์ฝ่ายหนึ่ง. วินิจฉัยในบทนี้ว่า อุปฺปนฺนาปิ ฯเปฯ จิตฺตสฺส
ดังต่อไปนี้ ภายภาวนา เป็นวิปัสสนา จิตตภาวนาเป็นสมาธิ ส่วนวิปัสสนา
เป็นเข้าถึงต่อสุข ไกลต่อทุกข์ สมาธิเป็นเข้าถึงต่อทุกข์ใกล้ต่อสุข. อย่าง
ไร จริงอยู่ เมื่อพระโยคาวจรนั่งเริ่มวิปัสสนา เมื่อระยะเวลาผ่านไปนาน
จิตของท่านย่อมเดือดร้อน ดิ้นรน ย่อมปรากฏเหมือนไฟที่ลุกโพลงในที่
นั้น เหนือไหลออกจากกรักเร่ เหมือนเกลียวความร้อนตั้งขึ้นแต่ศิรษะ ด้วยเหตุ
เพียงเท่านั้น วิปัสสนาเป็นเข้าถึงต่อสุข ใกล้ต่อทุกข์. ก็เมื่อทุกข์ทางกายหรือ
ทางจิตเกิดแล้ว ทุกข์ในขณะสมาบัติของท่านผู้ข่มทุกข์นั้นเข้าสมาบัติ ย่อม
ปราศจากทุกข์ หยั่งลงสู่สุขไม่น้อย เมื่อเป็นเช่นนี้ สมาธิ จึงเป็นเข้าถึงต่อทุกข์
ใกล้ต่อสุข. วิปัสสนา เป็นเข้าถึงต่อสุข ใกล้ต่อทุกข์ ฉันทิ สมาธิหาเป็นฉันท
นั้นไม่. สมาธิเป็นเข้าถึงต่อทุกข์ ใกล้ต่อสุขฉันทิ ส่วนวิปัสสนาหาเป็นฉันท
นั้นไม่. เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า อุปฺปนฺนาปิ ฯเปฯ จิตฺตสฺส. บทว่า
อสาชฺช อุปฺนีย ได้แก่ เกี่ยวข้องและนำไปสู่คุณ. บทว่า ตํ วต เม ได้แก่
แก่ จิตของเราอันนั้นหนอ. บทว่า กิณฺหิ โน สียา อคฺคิเวสฺสน ความว่า คุณอันอัครค
เวสสนะ อะไรจักไม่มี อะไรจักมี ท่านอย่าสำคัญอย่างนี้ สุขเวทนายก็ดี
ทุกขเวทนายก็ดี ย่อมเกิดแก่เรา แต่เมื่อมันเกิดขึ้นแล้ว เราจะไม่ให้ครอบงำ
จิต.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า มีประสงค์จะทรงแสดงพระธรรมเทศนา
เป็นที่มาแห่งความเลื่อมใสอย่างสูง เพื่อประกาศเนื้อความนั้น แก่ภิกษุทั้งหลาย

นั้น จึงทรงปรารภมหาภิเนษกรรมนี้ ตั้งแต่ต้นในบทว่า **อิธ ฯเปฯ ปธานาย** นั้น นี้ทั้งหมด พึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้ในปาสราสีสูตรหนหลัง. ส่วนความต่างกัณดังนี้คือ การนั่งบนโพธิบัลลังก์นั้นเป็นการกระทำที่ทำได้ยากในข้อนี้. บทว่า **อลลภฏฺฐิ** คือไม้มะเดื่อสด. บทว่า **สเสนหิ** คือมียางเหมือนน้ำมัน. บทว่า **กามเหหิ** คือจากวัตตุกาม. บทว่า **อวุปกฏฺฐา** คือไม่หลีกออก. กิเลสกาม ในบทเป็นต้นว่า **กามจฺนุโท** พึงทราบว่าฉันทะด้วยอำนาจทำความพอใจ สีเนทะ ด้วยอำนาจทำความเยื่อใย **มฺจุฉา** ด้วยอำนาจทำความสยบ **ปิปาสา** ด้วยอำนาจทำความกระหาย **ปริพาห** ด้วยอำนาจการตามเผา. บทว่า **โอปกฺกมิกา** คือ เกิดเพราะความเพียร. บทว่า **ณณายทสฺสนาย อนุตฺตราย สมุโพชาย** ทั้งหมด เป็นไวพจน์โลกุตตรมรรค.

ก็ มีอุปมาเปรียบเทียบในข้อนี้ดังนี้คือ บุคคลยังมีกิเลสกาม ยังไม่ออกจากวัตตุกาม เหมือนไม้มะเดื่อสดมียาง เปียกชุ่มด้วยกิเลสกาม เหมือนไม้ที่แช่ไว้ในน้ำ การไม่บรรลุลोकุตตรมรรค ด้วยเวทนาอันเกิดเพราะความเพียร ของบุคคลที่มีกิเลสกาม ยังไม่ออกจากวัตตุกาม เหมือนสีไม้สีไฟไฟก็ไม่เกิด. การไม่บรรลุลोकุตตรมรรคของบุคคลเหล่านั้น เว้นจากเวทนาอันเกิดเพราะความเพียรเหมือนสีไม้สีไฟ ไฟก็ไม่เกิด แม้อุปมาข้อที่ ๒ พึงทราบโดยนัยนี้แล. ส่วนความต่างกัณดังนี้คือ ข้อแรกเป็นอุปมาของการบวชพร้อมทั้งบุตรและภรรยา ข้อหลัง เป็นอุปมาของการบวชของพรหมณ์ผู้ทรงธรรม. บทว่า **โกลาปี** ในอุปมาข้อที่สาม ได้แก่ ผักที่ไม่มีมียาง บทว่า **ถเลนิกฺขิตฺตํ** คือที่เขาวางไว้บนภูเขา หรือบนพื้นดิน ก็มีอุปมาเปรียบเทียบในข้อนี้ดังนี้คือ ก็บุคคลมีกิเลสกามออกจากวัตตุกาม เหมือนไม้แห้งสนิท ไม่เปียกชุ่มด้วยกิเลสกาม เหมือนไม้ที่เขาวางไว้บนบกห่างจากน้ำ การบรรลุลोकุตตรมรรคด้วยเวทนา แม้เกิดเพราะความเพียร มีการนั่งในกลางแจ้งเป็นต้นของบุคคลมีกิเลสกาม ออกจากวัตตุกาม เหมือนสีไม้สีไฟ ไฟก็เกิด การบรรลุล

โลกุตตรมรรค ด้วยสุขาปฏิบัติภาวนาจากเวทนาอันเกิดเพราะความ
เพียร เหมือนเกิดไฟด้วยเพียงการสีกับกิ่งต้นไม้อื่น. อุปมานี้ พระผู้มีพระภาค
เจ้า ทรงนำมาเพื่อประโยชน์แก่องค์. บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงทุกกรกิริยา
ของพระองค์ จึงตรัสว่า ตสฺส มยฺหํ เป็นต้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า
ไม่ทรงทำทุกกรกิริยาแล้ว ไม่สามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้หรือ ทรงทำก็
ตามไม่ทำก็ตาม สามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้. ถามว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น
ทรงทำเพราะเหตุไร ตอบว่า เราจักแสดงความพยายามของตนแก่
โลกพร้อมทั้งเทวโลก และคุณคือความขี้ด้วยความเพียรนั้น จักให้เรายินดี
ได้. จริงอยู่ กษัตริย์ประทับนั่งบนปราสาท แม้ทรงได้รับราชสมบัติสืบต่อ
ตามพระราชประเพณี ไม่ทรงยินดีอย่างนั้น ราชสมบัติที่พาเอาหมู่พลไป
ประหารข้าศึก ๒ - ๓ คน ทำลายข้าศึกได้มา โสมนัสอันมีกำลังย่อมเกิด
แก่พระองค์ผู้ได้เสวยสิริราชสมบัติอย่างนั้น ทรงแลดูบริษัท ทรงรำลึกถึง
ความพยายามของตนแล้ว ทรงดำริต่อว่า เราทำกรรมนั้น ในที่โน้น แทน
อย่างนี้ ประหารอย่างนี้ ซึ่งข้าศึกโน้นและโน้น จึงได้เสวยสิริราชสมบัติ
นี้ ฉันทใด แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ทรงดำริว่า เราจักแสดง
ความพยายามแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก ก็ความพยายามนั้นจักให้เรายินดี
ดี ให้เกิดโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ทำทุกกรกิริยาอีกอย่างหนึ่ง แม้เมื่อจะ
ทรงอนุเคราะห์หมู่ชนผู้เกิดในภายหลัง ก็ได้ทรงกระทำเหมือนกัน หมู่ชนผู้
เกิดในภายหลังจักสำคัญความเพียรที่ควรทำว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ยังทรงบำเพ็ญพระบารมีตลอด ๔ อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัป ทรงตั้งความ
เพียร บรรลุพระสัมพัญัตตญาณ จะป่วยกล่าวไปใย ถึงพวกเราเล่าเมื่อเป็น
อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า หมู่ชนจักกระทำที่สุดแห่งชาติ
ชรา และมรณะได้ เร็วพลัน เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงอนุเคราะห์หมู่ชนผู้เกิด
ภายหลัง จึงได้ทรงกระทำเหมือนกัน. บทว่า ทนฺเตหิ ทนฺตมาชย ได้แก่

กคพระทนต์บนด้วยพระทนต์ล่าง บทว่า จตสา จิตฺตํ ได้แก่ ข่มอกุศล
จิต ด้วยกุศลจิต. บทว่า อภินิคุณฺณเหฺยฺยํ คือ ฟุ้งข่ม. บทว่า อภินิปปิเพฺยฺยํ
คือฟุ้งบีบคั้น. บทว่า อภินิสฺนฺตาเปฺยฺยํ ความว่า ฟุ้งทำให้เดือดร้อนแล้วทำ
ลาย ย่ำยีด้วยความเพียร. บทว่า สารทฺโธ คือมีกายกระวนกระวาย. บท
ว่า ปธานาภิกฺขุณฺณสุส ความว่า มีสติอันความเพียรเสียดแทงคือแทงแล้ว.
บทว่า อปฺปาณํ คือไม่มีลมหายใจ. บทว่า กมฺมารคฺคฺคฺริยา ได้แก่ กระบอกสูบ
ช่างทอง. บทว่า สีสเวทนา โหฺนฺติ ความว่า เวทนาเกิดแต่ศีรยะมีกำลัง
ถูกลมอุ้อออกไปจากไหนไม่ได้. บทว่า สีสเปพฺ ทเพฺยฺย ได้แก่ ฟุ้งรัศที่ศีรยะ
บทว่า เทวตา ความว่า เทวดาสถิตอยู่ในที่สุดจงกรมของพระโพธิ-
สัตว์ และใกล้บริเวณบรรณศาลา. ได้ยินว่าในกาลนั้น เมื่อความเร่าร้อนใน
พระวรกายอันมีประมาณยิ่งของพระโพธิสัตว์เกิดขึ้น หมคสติ พระองค์ประ-
ทับนั่งสลับบนที่จงกรม. เทวดาเห็นพระโพธิสัตว์นั้นจึงกล่าวว่าพระโพธิ-
สัตว์ สิ้นพระชนม์เสียแล้ว พวกเทวดาเหล่านั้น จึงไป กราบทูลต่อพระเจ้าสุท-
โธทมนมหาราชว่า พระราชโอรสของพระองค์สิ้นพระชนม์เสียแล้ว. พระเจ้า
สุทโธทมนมหาราชตรัสว่า บุตรของเรา เป็นพระพุทฺธเจ้า จึงทำกาละ ยังไม่
เป็นพระพุทฺธเจ้า จะไม่ทำกาล เทวดา. จะเป็นพระพุทฺธเจ้าไม่ได้ สัมไป
อยู่บนพื้นที่ทำความเพียรสิ้นพระชนม์ชีพเสียแล้ว พระเจ้าสุทโธทมนมหาราช.
เราไม่เชื่อ การสิ้นพระชนม์จะไม่มีแก่โอรสของเรา เพราะยังไม่บรรลุโพธิ-
ญาณ. ในเวลาต่อมาเมื่อพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า ทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป
เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์โดยลำดับ เสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุท
โธทมนมหาราชทรงรับบาตรนำเสด็จขึ้นสู่ปราสาท ถวายข้าวต้มและของขบ
เคี้ยวทูลเรื่องนั้น ในเวลาระหว่างภัตตรา ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ใน
เวลาพระองค์ทรงทำความเพียร เทวดามอบอกว่า ลูก่อนมหาราช โอรสของ
พระองค์สิ้นพระชนม์เสียแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ลูก่อนมหา

บพิตร พระองค์ทรงเชื่อหรือ พระเจ้าสุทโธทนมหาราช. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ไม่เชื่อ. พระผู้มีพระภาคเจ้า คุณอนมhabพิตร บัดนี้ พระองค์ทรงเห็นอัครรรยตั้งแต่ถือพระสุบิน ยังจักเชื่อหรือ แม้อาตมาเป็น พระพุทธเจ้า แม้มhabพิตรก็ทรงเป็นพระพุทธรบิดา ส่วนในกาลก่อน เมื่อ ญาณของอาตมายังไม่แก่กล้า บำเพ็ญโพธิจริยาอยู่ ไปแล้ว เพื่อศึกษาศิลปะ แม้ในเวลาเป็นธรรมบาลกุมาร พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสมหาธรรมปาดชาดก เพราะความอุปติขึ้นแห่งเรื่องนี้ว่า ชนทั้งหลายนำกระดูกพะมาแสดงว่า ธรรมปาดกุมารบุตรของท่าน ทำกาลแล้ว นี้กระดูกของเขาดังนี้. คุณอนมhabพิตร แม้ในกาลนั้น พระองค์ได้ตรัสว่า ชื่อว่า ความตายในระหว่างของบุตรเราย่อมไม่มี เราไม่เชื่อดังนี้.

บทว่า มา โข ตฺว มริส ได้แก่ พวกเทวดาผู้รักใคร่มากราบทูล ไดยินว่า โวหารน่ารัก น่าชบใจของพวกเทวดาคือมริส. บทว่า อชชชิต คือ ไม่ใช่โภชนะ. บทว่า หลนุติ วทามิ คือ เรากล่าวว่า พอละ อธิบายว่า เราห้ามอย่างนี้ว่า ท่านอย่าทำอย่างนี้ด้วยบทนี้ เราจักยังอรรถภาพให้เป็นไปได้. บทว่า องฺคุรจฺฉวี คือ มีพระฉวีพริ้ว. บทว่า เอตาวปรมฺ ความว่า ประมาณนั้น เป็นอย่างยิ่ง คือสูงสุดแห่งเวทนาเหล่านั้น. บทว่า ปิตุ สกฺกสฺส กมฺมฺนฺเต ฯ เปฯ ปรมฺ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรตา ความว่า ไดยินว่า ในวันนั้น ชื่อว่าเป็นวันวิปปมกฺลของพระราชา พระราชาทั้งหลายจัดของควรเคี้ยวของกินเป็นอเนกประการ ล้างถนนพระนครให้สะอาดตั้งหม้อเต็มด้วยน้ำ ให้อยกธงแผ่นผ้าเป็นต้นขึ้น ประดับไปทั่วพระนคร เหมือนเทพวิมาน ทาสและกรรมกรเป็นต้นทั้งปวงนุ่งห่มผ้าใหม่ ประดับด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ประชุมกันในราชตระกูลในราชพิธี เขาประกอบคันไถพันหนึ่ง แต่ในวันนั้นราชบุรุษประกอบคันไถ ๘๐๐ หย่อนหนึ่ง คันไถทั้งหมด พร้อมทั้งเชือกผูกโคหนุ่มหุ้มด้วยเงิน เหมือนรถของชานูโสณิพราหมณ์

คันไถของพระราชามีพู่ห้อยย้อยหุ้มด้วยทองสุกปลั่ง เขาของโคหนุ่มก็ดี เชือก และปลั๊กก็ดี หุ้มด้วยทองคำ พระราชาเสด็จออกไปด้วยบริวารใหญ่ รับเอา โอรสไปด้วย ในที่ประกอบพระราชพิธีแรกนาขวัญ ได้มีต้นหว้าต้น หนึ่ง มีใบหนาทึบ มีร่มเงาร่มรื่นภายใต้ต้นหว้านั้น พระราชารับสั่งให้ปูที่ บรรทมของกุมาร ช้างบนคานพาดานขจิตด้วยคาวทอง ล้อมด้วยกำแพงม่าน ตั้งอารักขา ทรงเครื่องสรรพาลังการ แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เสด็จ ไปสู่พระราชพิธีแรกนาขวัญ ณ ที่นั้น พระราชาทรงถือคันไถทอง พวกอำ มาตย์ถือคันไถเงิน ๘๐๐ หย่อนหนึ่ง ชาวนาถือคันไถที่เหลือ. เขาเหล่านี้ นั้น ถือคันไถเหล่านั้นไถไปทางโน้นทางนี้. ส่วนพระราชา เสด็จจากข้างนี้ ไปข้างโน้นหรือจากข้างโน้นมาสู่ข้างนี้. ในที่นี้เป็นมหาสมบัติ พระพีเลียงนั่ง ล้อมพระโพธิสัตว์คิดว่า เราจักเห็นสมบัติของพระราชา จึงพากันออก ไปนอกม่าน พระโพธิสัตว์ทรงแลดูข้างโน้นข้างนี้ ไม่เห็นใครๆ จึงรีบลุกขึ้น นั่งขัดสมาธิ กำหนดลมหายใจเข้าออก ยังปฐมฌานให้เกิด. พระพีเลียงมัว เทียวไปในระหว่างโรงอาหารเข้าไปหน่อยหนึ่ง เงาของต้นไม้อื่น ก็คล้อย ไป แต่เงาของต้นไม้ นั้น ยังตั้งเป็นปริมณฑลอยู่. พระพีเลียงคิดว่า พระราช บุตรอยู่ถ้าพึ่งพระองค์เดียว รีบยกม่านขึ้นเข้าไปภายในเห็นพระโพธิสัตว์ประทับนั่งขัดสมาธิบนที่บรรทม และเห็นปาฎิหาริย์นั้นแล้ว จึงไปกราบทูลพระ ราชาน่า ข้าแต่พระองค์ พระกุมารประทับอย่างนี้ เงาของต้นไม้อื่นคล้อยไป เงาต้นหว้าเป็นปริมณฑลอยู่ พระราชาเสด็จไปโดยเร็ว ทรงเห็นปาฎิหาริย์ ทรงไหว้พระโอรสด้วยพระคำรัสว่า นี่เป็นการไหว้ลูกเป็นครั้งที่สอง. บทว่า ปิตุ สกุกสุต กมฺมฺนุเต ฯเปฯ ปรมิ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรตา นี้ ท่านกล่าว หมายเอาคำนี้. บทว่า ลียา นฺ โข เอส มคฺโค โปชฺยา ความว่า อานาปาน สติปฐมฌานนี้ จะพึงเป็นทางเพื่อประโยชน์การตรัสรู้หนอ. บทว่า สตานุสา- ริวิณฺณํ ความว่า วิญญูณที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งสติที่เกิด ๑-๒ ครั้ง

อย่างนี้ว่า การทำสิ่งทำได้ยากนี้ จักไม่เป็นทางเพื่อการตรัสรู้ แต่อานาปานสติปฐมฌานจักเป็นแน่ ชื่อว่า สาदानุสารีวิญญาณ. บทว่า ยัม ตัม สุขัม ได้แก่ ความสุขในอานาปานสติปฐมฌาน. บทว่า ปจฺจปฏฺฐิตา โทหนฺติ ความว่า บำรุงด้วยการทำวัตรมีการกวาดบริเวณบรรณศาลาเป็นต้น. บทว่า พาหุลฺลิกโกลี คือก้มมากในปัจฉย. บทว่า อวฏฺฏโณ พาหุลฺลายุ ความว่า เป็นผู้คิดในรส เวียนมาเพื่อต้องการอาหารที่ประณีตเป็นต้น. บทว่า นิพฺพุพิชฺช ปกฺกมฺมิตฺตํ พวกปัญจวัคคีย์เบียดหนาย หลีกไป โดยธรรมเนียม อธิบายว่า ไปตามธรรมเนียมเพื่อให้โอกาสแก่พระโพธิสัตว์ได้กายวิเวกในกาลบรรลุพระสัมโพธิญาณ และเมื่อไปก็ไม่ไปที่อื่น ได้ไปเมืองพาราณสีนั่นเอง. เมื่อปัญจวัคคีย์ไปแล้ว พระโพธิสัตว์ได้กายวิเวก ตลอดถึงเดือน ประทับนั่งอุปราชิตบัลลังก์ ณ โพธิมณฑล ทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณแล้ว. บทมีคำเป็นต้นว่า วิวิจฺเจร กามหิ พิงฺทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วใน กยฺเยรวสุตฺร.

บทว่า อภิขานามิ โข ปนาหิ คือนี่เป็นอนุสนธิแผนกหนึ่ง. ได้ยินว่า นิครนถ์ คิดว่า เราทูลถามปัญหาข้อหนึ่งกะสมณโคดม พระสมณโคดมตรัสว่า ดูก่อนอัคคิเวสสนะ เทวดาแม่อื่นอีกถามเรา ดูก่อนอัคคิเวสสนะ เทวดาแม่อื่นอีกถามเรา เมื่อไม่ทรงเห็นที่สุด ตรัสอย่างนั้น พระองค์มีความกริ้วหรือลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อัคคิเวสสนะ เมื่อตถาคต แสดงธรรมอยู่ในบริษัทหลายร้อย แม้คนหนึ่งที่จะกล่าวว่า พระสมณโคดม กริ้วแล้ว มิได้มี อนึ่ง ตถาคตแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น เพื่อประโยชน์แก่การตรัสรู้ เพื่อประโยชน์แก่การแทงตลอด เมื่อจะทรงแสดงธรรมจึงเริ่มพระธรรมเทศนานี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อารพฺภ คือหมายเอา. บทว่า ยาวเทว คือเป็นคำกำหนดวิธีใช้ มีอธิบายว่า การยังบุคคลเหล่าอื่นให้รู้ นั่นแหละ เป็นการประกอบพระธรรมเทศนาของพระตถาคต เพราะฉะนั้น

พระตถาคตจึงมิได้แสดงธรรมแก่บุคคลผู้เดียว ทรงแสดงธรรมแก่บุคคลผู้
รู้ ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยบทว่า **ตสุมี เยว
บุริมสุมี** นี้ ใ่ว่างไร ได้ยินว่า สัจจนิกิรณธ์ คิดว่า พระสมณโคดม มีพระ
รูปงาม น่ารัก พระทนต์เรียบสนิท พระชีวหาอ่อน การสนทนาก็ไพเราะเห็น
จะเที่ยวยังบริษัทให้ยินดี. ส่วนเอกกคตาคจิตของพระสมณโคดม นั้น ไม่มี
แก่พระองค์ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้ เพื่อทรงแสดง
ว่า คู่ก่อน อัคริวสสนะ พระตถาคตเที่ยวยังบริษัทให้ยินดี พระตถาคตทรง
แสดงธรรมแก่บริษัททั่วจักรวาล พระตถาคตมีพระทัยไม่หดหู่ ไม่แปร
เปื้อน ประกอบเนื่องๆ ซึ่งผลสมบัติเป็นสุญญตะ ซึ่งเป็นธรรมเครื่องอยู่
อย่างหนึ่ง ประมาณเท่านี้ดังนี้. บทว่า **อชฺฌตฺตํ** ได้แก่ อารมณฺ์ อันเป็นภายใน
เท่านั้น บทว่า **สนฺนุสีทามิ** คือยังจิตให้สงบ. จริงอยู่ในขณะใด บริษัทยอมให้
สาธุการ ในขณะนั้น พระตถาคตทรงกำหนดส่วนเบื้องต้น ทรงเข้าผลสมา
บัติ เมื่อเสียดีกก้องแห่งสาธุการยังไม่ขาด ออกจากสมบัติแสดงธรรม
อยู่ ตั้งแต่ที่พระองค์ทรงตั้งไว้แล้ว. ด้วยว่าการอยู่ในภวังค์ของพระพุทฺธเจ้าทั้ง
หลายยอมเป็นไปเร็วพลัน ย่อมเข้าผลสมาบัติได้ในคราวหายใจเข้า ในคราว
หายใจออก. บทว่า **เยน สฺมํ นิจฺจกปฺปํ** ความว่า เราอยู่ด้วยผลสมาธิ อันเป็น
สุญญตะได้ตลอดกาลเป็นนิตย์ คือแสดงว่า เราประคองจิตตั้งมั่นในสมาธิ
นิมิตนั้น. บทว่า **โอกปฺปนียเมตฺถํ** นั้น เป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ.

สัจจนั้น รับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ที่มีเอกกคตาคจิต บัดนี้
เมื่อนำปัญหาที่ตนซ่อนไว้ในพก มาทูลถาม จึงกล่าวว่า **อภิขานาคิ
ปน ภวฺ โคตโม ทิวา สฺสูปิตา**. เหมือนอย่างว่า ขึ้นชื่อว่า สุนัขแม่กินอาหาร
ข้าวปายาสที่หุงด้วยน้ำนมปรุงด้วยเนยใสจนเต็มท้อง เห็นคุณแล้ว ก็ยิวกินไม่
ได้ ก็ไม่อาจเพื่อจะไป เมื่อยิวกินไม่ได้ ก็จะดมกลิ่นก่อนจึงไป ได้ยิน

ว่า เมื่อมันไม่ได้คมกลิ้งไป ก็ปวดหัวฉันใด พระศาสดาก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทรงแสดงธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ตั้งแต่การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมจนถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ เช่นกับสุนัขเห็นข้าวปายาสที่เขาหุงด้วยน้ำนมล้วน ส่วนสัจจะนั้นฟังพระธรรมเทศนาเห็นปานนี้ ก็ไม่เกิดแม้เพียงความเลื่อมใสในพระศาสดา เพราะฉะนั้น เมื่อเขาไม่ทูลถามปัญหาที่ซ่อนไว้ในพจนานาม ก็ไม่อาจเพื่อจะไป จึงได้กล่าวอย่างนั้น. เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะถีนมิทระ ที่พระชินาสพทั้งปวงจะได้ด้วยอรหัตตมรรค. ก็ความกระวนกระวายทางกายย่อมมีในอุปาทินนกรุปบ้าง ในอนุปาทินนกรุปบ้าง จริงอย่างนั้น ดอกบัวขาวเป็นต้น แยม ในเวลาหนึ่ง ตูม ในเวลาหนึ่ง ในเวลาเย็นใบไม้บางอย่างหุบ ในเวลาเช้าก็บาน. อุปาทินนกรุปเท่านั้น มีความกระวนกระวายก็วังคโสตที่เป็นไปด้วยความกระวนกระวาย ท่านประสงค์ว่า หลับในที่นี้ วังคโสตนั้น มีแก่พระชินาสพ หมายเอาความหลับนั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า อภิขานามหิ. บทว่า สมโฆวิหารสุมี วนฺตฺติ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า สมโฆวิหารโธ แปลว่าอยู่ด้วยความหลง. บทว่า อาสชฺช อาสชฺช คือ เสียดสีๆ บทว่า อุปฺนิเตหิ คือที่ตนนำมากล่าว บทว่า วจนปฺเตหิ แปลว่า ถ้อยคำ. บทว่า อภินฺนุทิตฺวา ความว่า ยินดีรับด้วยใจ อนุโมทนา สรรเสริญด้วยถ้อยคำ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ๒ พระสูตรนี้ แก่ นิคกรณฺ์นี้. พระสูตรต้นมีภาณวารเดียว พระสูตรนี้ มีภาณวารครึ่ง ถ้ามว่า นิคกรณฺ์นี้ แม้ฟัง ๒ ภาณวาร ครึ่งแล้ว ยังไม่บรรลुरुทธมาภิสมัย ยังไม่บวช ยังไม่ตั้งอยู่ในสภาวะ ดังนี้แล้ว เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงธรรมแก่เขาอีก ตอบว่า เพื่อเป็นวาสนาในอนาคต. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่า บัดนี้อุปนิสัยของนิครณฺ์นี้ ยังไม่มี แต่เมื่อเราปรินิพพานล่วงไปได้ ๒๐๐ ปี-เศษ ศาสนาจักประดิษฐานอยู่ตัมพปณฺณิทวีป นิคกรณฺ์นี้จักเกิดในเรือนมีสกุลในตัมพปณฺณิทวีปนั้น บวชในเวลาถึง

พร้อมแล้ว เรียนพระไตรปิฎก เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตต์พร้อมด้วย
ปฏิบัติสัมภิตา เป็นพระมหาจิณาสพ ชื่อว่า กาลพุทธรักจิต พระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงเห็นเหตุนี้ จึงทรงแสดงธรรมเพื่อเป็นวาสนาในอนาคต.

เมื่อพระศาสนาประดิษฐานในตัมพปัณณทวิปนน สัจจะแก่นั้น
เคลื่อนจากเทวโลกเกิดในสกุลแห่งอำมาตย์ สกุลหนึ่ง. ในบ้านสำหรับภิกขา
จารแห่งทักษิณาคิริวิหาร บรรพชาในเวลาเป็นหนุ่ม สามารถบรรพชา
ได้เรียนพระไตรปิฎก คือ พระพุทธพจน์ บริหารคณะหมู่ภิกษุเป็นอันมาก
แวดล้อมไปเพื่อจะเยี่ยมพระอุปัชฌาย์ ลำดับนั้น อุปัชฌาย์ของเธอคิดว่า
เราจักท้วงสังฆวิหารริก จึงบ่นปากกับภิกษุนั้น ผู้เรียนพระไตรปิฎกคือพระ
พุทธพจน์มาแล้ว ไม่ได้กระทำสักว่าการพูด ภิกษุนั้นลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง
ไปสำนักพระเถระ ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อกระผมทำคันถกรรมมาสำ
นักของท่าน เพราะเหตุไร ท่านจึงบ่นปาก ไม่พูดด้วย กระผมมีโทษอะไร
หรือ. พระเถระกล่าวว่า ท่านพุทธรักจิต ท่านทำความสำคัญว่า ชื่อว่า
บรรพชากิจของเราถึงที่สุดแล้ว ด้วยคันถกรรมประมาณเท่านี้หรือ ท่านพุทธ
รักจิต. กระผมจะทำอะไรเล่าขอรับ. พระเถระกล่าวว่า เธอจงละคณะตัด
ปปัญจธรรมไปสู่เจติยบรรพตวิหาร กระทำสมณธรรมเถิด. ท่านตั้งอยู่ใน
โดยวาทขอพระอุปัชฌาย์กระทำอย่างนั้น จึงบรรลุพระอรหัตต์พร้อมด้วยปฏิบัติ
สัมภิตา เป็นผู้มึบุญ พระราชาทรงบูชา มีหมู่ภิกษุเป็นอันมากเป็นบริวาร
อยู่ในเจติยบรรพตวิหาร.

ก็ในกาลนั้น พระเจ้าคิสมหาราช ทรงรักษาอุโบสถกรรม ย่อมอยู่
ในที่เร้นของพระราชา ณ เจติยบรรพต ท่านได้ให้สัตตัญญาแก่ภิกษุผู้อุปัฏฐาก
ของพระเถระว่า เมื่อใดพระผู้เป็นเจ้าของเราจะแก้ปัญหา หรือกล่าว
ธรรม เมื่อนั้นท่านพึงให้สัตตัญญาแก่เราด้วย. ในวันธัมมัสสวนะวันหนึ่ง แม้พระ

เถระอันหมุกกิกษุแควดล้อม ขึ้นสู่ลานกัณทกเจติยะ ไหว้พระเจดีย์แล้ว จึงยืนอยู่ที่โคนต้นไม้มะพลับคำ. ครั้นนั้นพระเถระถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่ง ตามปัญหาคะท่านพุทธรักรจิตนั้น ในกาลามสูตร. พระเถระกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ วันนี้เป็นวันธัมมัสสวนะ มิใช่หรือ. กิกษุนั้น เรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญวันนี้เป็นวันธัมมัสสวนะขอรับ. พระเถระกล่าว ถ้าอย่างนั้น เธอจงนำเอาตั้งมา เราจักนั่งในที่นี้ แล้วจักกระทำการฟังธรรม. ลำดับนั้น พวกกิกษุจึงปลูลาดอาสนะที่โคนไม้ ถวายพระเถระนั้น. พระเถระกล่าวคาถาเบื้องต้นแล้ว จึงเริ่มกาลามสูตร. กิกษุหนุ่มผู้อุปัฏฐากพระเถระนั้น จึงให้สัญญาแก่พระราชาราชาสาศึกข์ไปถึง เมื่อคาถาเบื้องต้นยังไม่ทันจบ ก็ครั้นเสด็จถึงประทับยืนทำบริษัด้วยเพศที่ไม่มีใครรู้จักเลย ประทับยืนทรงธรรมอยู่ตลอด ๓ ยามแล้ว ได้ประธานสาธุการในเวลาพระเถระกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ดังนี้. พระเถระทราบแล้ว จึงถามว่า มหาบพิตรพระองค์เสด็จมาแต่เมื่อไร. พระราชา ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในเวลาใกล้จะจบคาถาเบื้องต้นนั้นแหละ. พระเถระ. มหาบพิตร พระองค์ทรงทำกรรมที่ทำได้ยาก. พระราชา ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นี้ไม่ชื่อว่ากระทำสิ่งที่ทำได้ยาก ความที่ข้าพเจ้าไม่สนใจไปในที่อื่น แม้ในบทหนึ่งตั้งแต่ที่พระผู้เป็นเจ้าเริ่มธรรมกถา ได้ทำปฏิญาณว่า ชื่อว่า ความเป็นเจ้าของของเรายังไม่มี แก่ตัมพินฉิทวีปในที่แม่เพียงจะทิมด้วยไม้ปฏัก ดังนี้.

ก็ในพระสูตรนี้ พระกาลพุทธรักรจิต ได้แสดงพระพุทธานุภาพทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พระราชาตรัสถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระพุทธานุภาพมีประมาณเท่านี้หรือ หรือว่า อย่างอื่นยังมีอยู่อีก. พระเถระ. มหาบพิตร พระพุทธานุภาพที่ยังไม่ได้กล่าวมีมากกว่าที่อาตมากล่าวประมาณมิได้. พระราชา. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ของงอุปมา. พระเถระ. มหาบพิตร ข้า

สาธิตที่ยังเหลือมีมากกว่ารวงข้าวสาธิตรวงเดียว ในนาข้าวสาธิต ประมาณพัน
กริส ฉันโด พระคุณที่อาตมากล่าวแล้ว น้อยนัก ที่เหลือมีมากฉันนั้น พระราชา.
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ของจงทำอุปมาอีก. พระเถระ. มหาบพิตร มหาคณา
เต็มด้วยห้วงน้ำ บุคคลพึงเทใส่ในรูเข็ม น้ำที่เข้าไปในรูเข็มมีน้อย น้ำที่
เหลือมีมาก ฉันโด พระคุณที่อาตมากล่าวแล้วน้อย ที่เหลือมีมากฉันนั้น.
พระราชา. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ จงทำอุปมาอีก. พระเถระ. มหาบพิตร ชรรมดา
ว่านกล่นลมที่ขยบินเล่นในอากาศในโลกนี้ สกุนชาติตัวเล็ก ๆ สถาน
มีปรบปีกของนกนั้น ในอากาศมีมาก หรืออากาศที่เหลือมีมาก. พระราชา.
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอะไร โอกาสเป็นที่ปรบปีกของนกนั้น
น้อย ที่เหลือมีมาก พระเถระ. มหาบพิตรอย่างนั้นแหละ พระพุทธคุณที่
อาตมากล่าวแล้วน้อย ที่เหลือมีมากไม่มีที่สุด ประมาณไม่ได้. พระราชา
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวดีแล้ว พระพุทธคุณ ไม่มีที่สุด ท่านอุปมาด้วย
อากาศไม่มีที่สุดนั้นแหละ พวกข้าพเจ้าเลื่อมใส แต่ไม่อาจทำสักการะอันสม
ควรแก่พระผู้เป็นเจ้าได้. ข้าพเจ้าขอถวายราชสมบัติประกอบด้วยร้อยโยชน์
ในคัมภีร์ณทวิปนี แก่พระผู้เป็นเจ้า นี่เป็นทุกตบรรณาการของ
ข้าพเจ้า พระเถระ. มหาบพิตร บรรณาการอันมหาบพิตรทรงเลื่อมใส กระทำ
แล้ว อาตมาขอถวายราชสมบัติที่ทรงถวายแก่อาตมาคั้นแก่มหาบพิตร
ทั้งหมด ขอมหาบพิตรจงทรงปกครองแคว้นแคว้นโดยธรรม โดยสม่าเสมอเถิด
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาหาตั้งจกสูตรที่ ๖

๗. จูพัตถมหาสังขยสูตร

[๔๓๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ประทับอยู่ที่ปราสาทแห่งมิกคารมารดา ในวิหารบุพพารามใกล้นครวัตถิ ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ เข้าไป เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวัตแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กล่าวโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุชื่อน้ำนมไปแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วน มีความปลอดโปร่งจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบล่วงส่วน เป็นพรหมจารีล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

[๔๓๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนจอมเทพ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ถ้าข้อนี้ ภิกษุได้สดับแล้ว ภิกษุนั้นย่อมทราบชัดธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอันยิ่ง ครั้นทราบชัดธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว เธอได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี เธอย่อมพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความหน่าย พิจารณาเห็นความดับ พิจารณาเห็นความสลесกินในเวทนาทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาเห็นดังนั้น ย่อมไม่ยึดมั่นสิ่งอะไรๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสให้สงบได้เฉพาะตัว และทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้วพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีดังนี้ คู่ก่อนจอมเทพ กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเท่านั้นแล ภิกษุชื่อน้ำนมไปแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา มีความสำเร็จล่วง

ส่วนมีความปลอดภัยไปรงจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบล่วงส่วน เป็นพรหมจารี
ล่วงส่วน เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ ซึ่งชมยินดีพระภักดีของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณและหายไปในที่นั้น
นั่นเอง.

ท้าวสักกะเข้าไปหาพระมหาโมคคัลลานะ

[๔๓๕] ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ นั่งอยู่ไม่ไกลพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า มีความดำริว่า ท้าวสักกะนั้นทราบความพระภักดีของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า แล้วจึงยินดี หรือว่าไม่ทราบก็ยินดี ถ้ากระไรเราพึงรู้เรื่องท้าวสักกะ
ทราบความพระภักดีของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจึงยินดี หรือว่าไม่ทราบ
แล้วก็ยินดี ลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้หายไปปราสาทของ
มิกามารดา ในวิหารบุพพารามปรากฏในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ประ
หนึ่ง บุรุษที่มีกำลังเหยียดแขนทิ้งออกไป หรืออแขนที่เหยียดเข้ามา
ฉะนั้น สมัยนั้นท้าวสักกะจอมเทพ กำลังอ้อมเอิบ พร้อมพรั่งบำเรออยู่ด้วย
ทิพยดนตรีห้าร้อยในสวนดอกบุณฑริกล้วน ท้าวเธอได้เห็นท่านพระมหา
โมคคัลลานะมาอยู่แต่ไกล จึงให้หยุดเสียงทิพยดนตรีห้าร้อยไว้ เสด็จเข้าไปหา
แล้วรับสั่งว่า นิมนต์มาเถิด ท่านมาดีแล้ว นานแล้วท่านได้ทำปริยายเพื่อจะมา
ในที่นี้ นิมนต์นั่งเถิด อาสนะนี้แต่งตั้งไว้แล้ว. ส่วนท้าวสักกะจอมเทพ
ก็ถืออาสนะตำแหน่งหนึ่ง นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

[๔๓๖] ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้ถามท้าวสักกะผู้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่งว่า คุณก่อนท้าวโกสิย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงความน้อมไปใน

ธรรมเป็นที่สิ้นแห่งตัณหาโดยย่อแก่ท่านอย่างไร ขอโอกาสเถิด แม้ข้าพเจ้า จักขอมีส่วนเพื่อจักฟังกถานั้น.

ท้าวสักกะตรัสว่า ข้าแต่ท่านโมคคัลลานะ ข้าพเจ้ามีกิจมาก มีฐานะที่จะต้องทำมาก ทั้งฐานะส่วนตัว ทั้งฐานะของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ พระภายิตใดที่ข้าพเจ้าฟังแล้วลืมเสียเร็วพลัน พระภายิตนั้น ท่านฟังดี เรียนดี ทำไว้ในใจดี ทรงไว้ดีแล้ว ข้าแต่พระโมคคัลลานะ เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามระหว่างเทวดาและอสูรได้ประชิดกันแล้ว ในสงครามนั้น พวกเทวดาชนะพวกอสูรแท้ ข้าพเจ้าชนะเทवासुरสงครามเสร็จสิ้นแล้ว กลับจากสงครามนั้นแล้ว ให้สร้างเวชยันตปราสาท เวชยันตปราสาทมีร้อยชั้น ในชั้นหนึ่ง ๆ มีภูฏาคารเจ็ดร้อย ๆ ในภูฏาคารแห่งหนึ่ง ๆ มีนางอัปสรเจ็ดร้อย ๆ นางอัปสรผู้หนึ่ง ๆ มีเทพธิดาผู้บำเรอเจ็ดร้อย ๆ ข้าแต่ท่านพระโมคคัลลานะ ท่านปรารถนาเพื่อจะชมสถานที่นารีนรมย์ แห่งเวชยันตปราสาทหรือไม่.

ท่านมหาโมคคัลลานะรับด้วยศุภกิริยา.

[๔๓๗] ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ และท้าวเวสวัณมหาราช นิมนต์ท่านมหาโมคคัลลานะออกหน้าแล้ว ก็เข้าไปยังเวชยันตปราสาท พวกเทพธิดาผู้บำเรอของท้าวสักกะ เห็นท่านพระมหาโมคคัลลานะมาอยู่แต่ที่ไกล เกรงกลัวละอายอยู่ ก็เข้าสู่ห้องเล็ก ของตนๆ คล้ายกะว่าหญิงสะใภ้เห็นพ่อชู้เข้าก็เกรงกลัวละอายอยู่ ฉะนั้น ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ และท้าวเวสวัณมหาราช เมื่อให้ท่านมหาโมคคัลลานะเที่ยวเดินไปในเวชยันตปราสาทได้ตรัสว่า ข้าแต่ท่านพระโมคคัลลานะ ขอท่านจงดูสถานที่นารีนรมย์แห่งเวชยันตปราสาทแม่นี้ ขอท่านจงดูสถานที่นารีนรมย์แห่งเวชยันตปราสาทแม่นี้.

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า สถานที่น่ารื่นรมย์ของท่านท้าวโกสีย์นี้ย่อมงดงามเหมือนสถานที่ของผู้ที่ได้ทำบุญไว้ในปางก่อน แม้นมนุษย์ทั้งหลายเห็นสถานที่น่ารื่นรมย์ไหนๆ เข้าแล้วก็กล่าวกันว่างามจริง คุณสถานที่น่ารื่นรมย์ของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์.

ในขณะนั้น ท่านมหาโมคคัลลานะ มีความดำริว่า ท้าวสักกะนี้เป็นผู้ประมาทอยู่มากนัก ถ้ากระไร เราพึงให้ท้าวสักกะนี้สังเวชเถิด จึงบันดาลอิทธาภิสังขาร เอาหัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาทเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหว ทันใดนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ ท้าวเวสวัณมหาราช และพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีความประหลาดอัศจรรย์จิต กล่าวกันว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นี่เป็นความประหลาดอัศจรรย์ พระสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เอาหัวแม่เท้ากดทิพยพิภพ เขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหวได้.

วิมุตติกถา

[๔๓๘] ครั้นนั้น ท่านมหาโมคคัลลานะทราบบว่า ท้าวสักกะจอมเทพมีความสลัดจิตขณลูกแล้ว จึงถามว่า คุณก่อนท้าวโกสีย์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสความพ้นเพราะสิ้นแห่งตัณหาโดยย่ออย่างไร ขอโอกาสเถิด แม้ข้าพเจ้าจักขอมีส่วนเพื่อจะฟังถกานั้น.

ท้าวสักกะจึงตรัสว่า ข้าแต่ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้รอบคอบ ข้าพเจ้าจะเล่าถวาย ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวัตแล้ว จึงได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุชื่อนี้ไปแล้วในความพ้นเพราะสิ้นแห่งตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วนมีความปลอดโปร่งจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบล่วงส่วน เป็นพรหมจารีล่วงส่วน มีที่สุดล่วง

ส่วน เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อข้าพเจ้าทูลถามอย่าง
นี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนจอมเทพภิกษุในธรรมวินัยนี้
ได้สดับว่าธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ถ้าข้อนั้นภิกษุได้สดับแล้ว ภิกษุนั้น
ย่อมทราบชัดธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอันยิ่ง ครั้นทราบชัดธรรมทั้งปวงด้วย
ปัญญา อันยิ่งแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงดัง
นั้นแล้ว เธอได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่
สุขก็ดี เธอย่อมพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความหมาย พิจารณา
เห็นความดับ พิจารณาเห็นความสลесึนในเวทนาทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณา
เห็นดังนั้น ก็ไม่ยึดมั่นสิ่งอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาด
หวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสให้สงบได้เฉพาะตัว และทราบชัด
ว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อ
ความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี ดังนี้ คุณก่อนจอมเทพ กล่าวโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียง
เท่านั้นแล ภิกษุชื่อว่า พันแล้วเพราะความสิ้นแห่งตัณหาที่มีความสำเร็จล่วง
ส่วน มีความปลอดโปร่งจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบล่วงส่วน เป็นพรหมจรรย์
ล่วงส่วนมีที่สุดล่วงส่วน เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ข้าแต่ท่านพระมหาโมคคัลลานะ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสความพ้นเพราะ
ความสิ้นแห่งตัณหาโดยย่อแก่ข้าพเจ้าอย่างนี้แล.

ครั้นนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ขึ้นชมยินดีภายิตของท้าว
สักกะ แล้วได้หายไปในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ มาปรากฏที่ปราสาทของ
มิกคารมารดา ในวิหารบุพพาราม ประหนึ่งว่าบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขน
ที่ออกไป หรืออแขนที่เหยียดเข้ามา ฉะนั้น.

ครั้งนั้น พวกเทพธิดาผู้บำเรอของท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อท่านพระ
มหาโมคคัลลานะหลีกไปแล้วไม่นาน ได้ทูลถามท้าวสักกะว่า ข้าแต่พระองค์

ผู้เฒ่าผู้แก่ พระสมณชนั้น เป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศาสดาของพระองค์ หรือหนอ

ท้าวสักกะตรัสบอกว่า คุณก่อนเหล่าเทพธิดาผู้เฒ่าผู้แก่ พระสมณชนั้น ไม่ใช่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศาสดาของเรา เป็นท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้เป็นสพรหมจารีของเรา

พวกเทพธิดานั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นลาภของพระองค์ๆ ได้ดีแล้วที่ได้สมณะที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากอย่างนี้ เป็นสพรหมจารีของพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศาสดาของพระองค์ คงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากเป็นอัศจรรย์เป็นแน่.

[๔๓๕] ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมทรงทราบว่า พระองค์เป็นผู้ตรัสความน้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นแห่งตัณหาโดยย่อ แก่เทพผู้มีศักดิ์มากผู้ใดผู้หนึ่งบ้างหรือหนอ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนโมคคัลลานะ เรารู้เฉพาะอยู่ จะเล่าให้ฟัง ท้าวสักกะจอมเทพเข้ามาหาเรา อภิวาทเราแล้ว ได้ไปยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเพียงไร ภิกษุชื่อว่าน้อมไปแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วน มีความปลอดโปร่งจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบล่วงส่วน เป็นพรหมจารีล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คุณก่อนโมคคัลลานะ เมื่อท้าวสักกะนั้นถามอย่างนี้แล้ว เราบอกว่า คุณก่อนจอมเทพ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ถ้าข้อนั้นภิกษุได้สดับแล้ว ภิกษุนั้นยอมทราบ

ชัฏธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอันยิ่ง ครั้นทราบชัฏธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอัน
นี้แล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว เธอได้เสวย
เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี เธอย่อมพิจารณา
เห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความหน่าย พิจารณาเห็นความดับ พิจารณา
เห็นความสลесกินในเวทนาทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาเห็นดังนั้น ย่อมไม่ยึดมั่น
สิ่งอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาด
หวั่น ย่อมดับกิเลสให้สงบได้เฉพาะตน ย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหม-
จรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้
มี ดังนี้ คุณก่อนจอมเทพ กล่าวโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านั้นแล ภิกษุชื่อว่า
พันไปแล้วเพราะสิ้นไปแห่งตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วนมีความปลอดโปร่ง
จากกิเลสเป็นเครื่องประกอบล่วงส่วน เป็นพรหมจารีล่วงส่วน มีที่สุดล่วง
ส่วน เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คุณก่อนโมคคัลลานะ
เราจำได้อยู่ว่า เราเป็นผู้กล่าวความพ้นเพราะสิ้นแห่งตัณหาโดยย่อ แก่ท้าว
สักกะจอมเทพอย่างนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระพุทธรพจน์นี้จบแล้ว ท่านพระมหาโมคคัล
ลานะ ชื่นชมยินดีพระภามิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนี้แล.

จบ จูฬัตถมหาสังขยสูตรที่ ๗

อรรถกถาจุฬาทังขยสูตร

จุฬาทังขยสูตรมีบทเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺต.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทเหล่านั้น ในชื่อว่า บุพพาราม มิคารมาตุ
ปราสาท ได้แก่ปราสาทของมิคารมาตาในวิหาร ชื่อว่า บุพพาราม. ในข้อ
นั้น มีการพรรณนาความตามลำดับดังต่อไปนี้. -

ครั้งอดีตกาล ในที่สุดแห่งแสนกัปป์ มีอุบาสิกาคนหนึ่ง นิมนต์พระผู้
มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระแล้ว ถวายทานแสนหนึ่งแก่ภิกษุสงฆ์
มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วหมอบลงใกล้พระยุคลบาทพระผู้มีพระภาค
เจ้า ทำการปรารภว่า ในอนาคตกาล ขอให้ข้าพเจ้าเป็นอัครอุปัฏฐายิกา
ของพระพุทธเจ้าเช่นกับพระองค์ ดังนี้. เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลายสิ้นแสนแห่งกัปป์แล้วถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางสุนทรี
ในเรือนเศรษฐีผู้เป็นบุตรของเมณฑกะในภัททิยนคร ในกาลแห่งพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ของเราทั้งหลาย. ในเวลาตลอด พวกญาติได้ตั้งชื่อเขาว่าวิสา
ขา. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังภัททิยนคร นางวิสขานั้นพร้อม
ด้วยเหล่าทาริกา ๕๐๐ ได้ทำการต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้เป็นพระ
โสคาบันในการเห็นครั้งแรกทีเดียว. ในกาลอื่นอีกนางไปสู่เรือนของปุณณ
วัชฌณกุมาร บุตรมิคารเศรษฐีในพระนครสาวัตถี ในที่นั้น มิคารเศรษฐีได้
ตั้งนางไว้ในตำแหน่งแห่งมารดา เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า มิคารมาตา.
ก็เมื่อนางจะไปสู่ตระกูลสามี บิดาของนางได้ให้ทำเครื่องประดับชื่อว่ามหาลดา
ให้. เครื่องประดับนั้นประกอบไว้ด้วยเพชร ๔ ทะนาน แก้วมุกดา ๑๑
ทะนาน แก้วประพาฬ ๒๒ ทะนาน แก้วมณี ๓๓ ทะนาน เครื่องประดับ
นั้นสำเร็จแล้วด้วยรัตนะเหล่านี้ และด้วยรัตนะอื่นมีวรรณะ ๘ ด้วยประการ
ฉะนี้. เครื่องประดับนั้นสวมศิระชะยาวพาดไปถึงหลังเท้า. ก็หญิงผู้มีกำลังถึง

ข้างปลาย ๕ เชือก จึงสามารถประดับได้ ครั้นต่อมา นางได้เป็นอัครคฤหาสน์ของพระทศพล สละเครื่องประดับนั้นสร้างวิหารเพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยทรัพย์ ๘ โกฏิ ให้ทำปราสาทพื้นที่ประมาณหนึ่งกรีส. ประดับด้วยห้อง พันหนึ่ง คือ ชั้นบนของปราสาทนั้น มี ๕๐๐ ห้อง ชั้นล่างมี ๕๐๐ ห้อง. นางวิสาขานั้นคิดว่า ปราสาทล้วนๆ อย่างเดียวย่อมไม่งาม จึงให้สร้างเรือนทิวถุระ ๕๐๐ จุดลปราสาท ๕๐๐ ห้อง. ศาลาที่ปมระ ๕๐๐ แวดล้อมปราสาทใหญ่ นั้น ได้ทำการฉลองวิหาร ๔ เดือน.

ชื่อว่า การบริจาคทรัพย์ในพระพุทธศาสนาของหญิงอื่นเหมือนนางวิสาข ผู้ดำรงอยู่ในอัตตภาพแห่งมาตุคาม มิได้มี. ชื่อว่า การบริจาคทรัพย์ไว้ในพระพุทธศาสนาของบุคคลอื่นเหมือนอนาถบิณฑิกเศรษฐีผู้ตั้งอยู่ในอัตตภาพแห่งบุรุษ ก็ไม่มี. จริงอยู่ อนาถบิณฑิกเศรษฐีนั้นสละทรัพย์ ๕๔ โกฏิ สร้างมหาวิหารชื่อว่า เขตวัน เช่นกับมหาวิหารของอนูราธบุรี ในที่ส่วนอันมีในทิศทักษิณแห่งพระนครสาวัตถี. นางวิสาข สร้างวิหารชื่อว่า บุปผาราม ในที่เช่นกับเทววิมานอันยอดเยี่ยม ในส่วนแห่งทิศปาจีน แห่งพระนครสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้า อาศัยพระนครสาวัตถีประทับอยู่เพื่ออนุเคราะห์ตระกูลทั้งสองเหล่านี้ จึงได้ประทับอยู่ในปราสาททั้งสองเหล่านี้เนื่องนิตย์. คือว่า ภายในพรรษาหนึ่ง ประทับอยู่ในพระเขตวัน พรรษาหนึ่ง ประทับอยู่ในบุพผาราม. แต่ในสมัยนั้น ประทับอยู่ในบุพผาราม. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ **บุพผาราม มิคารมาตุ ปาสาเท ดังนี้.**

บทว่า **กิตฺตาวตฺตา นฺโฆ ฆนฺเต** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร. บทว่า **สงฺขจิตฺเตน ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺโต โหติ** ความว่า โดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ชื่อว่า น้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นค้นหา เพราะความที่ภิกษุนี้มีจิตน้อมไปกระทำข้อปฏิบัตินั้นเป็นไปใน อารมณนิพพานอันเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา นั้น คือว่า ทำวสัถกะจอมเทพทุก

ว่า ขอพระองค์จงแสดงปฏิบัติพาอันเป็นส่วนเบื้องต้นของภิกษุผู้มีอาสวะนั้นแล้ว ด้วยข้อปฏิบัติโดยย่อที่น้อมไปเพื่อความสิ้นตัณหา. บทว่า **อจฺจนฺตนิฏฺโฐ** ความว่า ล่วงส่วนกล่าวคือสิ้นและเสื่อม ชื่อว่า อัจจนฺตนิฏฺฐะ เพราะมีความสำเร็จล่วงส่วนๆ อธิบายว่า สำเร็จล่วงส่วน คือสำเร็จเนื่องๆ. บทว่า **อจฺจนฺตโยคกฺขเมมิ** ความว่า มีความปลอดโปร่งจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบล่วงส่วนเนื่องๆ. บทว่า **อจฺจนฺตปุรฺหมจารี** ได้แก่ เป็นพรหมจารีเป็นนิตยฺ. ชื่อว่า อัจจนฺตปริโยสาน โดยนัยก่อนเพราะมีจบลงล่วงส่วน. บทว่า **เสฏฺโฐ เทวมนุสฺसानํ** ได้แก่ ประเสริฐสุด คือ สูงสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. อธิบายว่า ท้าวสักกะจอมเทพย่อมทูลขอพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ภิกษุเห็นปานนี้ย่อมเป็นผู้มีข้อปฏิบัติด้วยข้อปฏิบัติเท่าไร. ขอพระองค์ตรัสบอกข้อปฏิบัติโดยย่อของภิกษุนั้นเร็วพลันเถิด. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ท้าวสักกะจอมเทพนั้น จึงปรารถนาความรีบเร่งอย่างนั้น. ตอบว่า เพราะทรงประสงค์จะไปเล่นกีฬา. ได้ยินว่า ท้าวสักกะจอมเทพนั้น รับสั่งการเล่นกีฬาในอุทยานแล้วให้มหาราชทั้ง ๔ อารักขาใน ๔ ทิศ ผู้อันหมู่แห่งทวยเทพแวดล้อมแล้ว เทวโลกทั้งสอง ทรงช้างเอราวัณกับนางพื่อน ๒ โกลุคครึ่งประทับอยู่ที่ประอุทยาน กำหนดปัญหานี้ว่า ปฏิบัติพาอันเป็นส่วนเบื้องต้นที่บุคคลพึงบรรลุของพระชินาสพผู้ไปน้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา โดยย่อมีเท่าไรหนอ. ที่นั่น ท้าวเธอได้มีความดำริว่า ปัญหานี้เป็นไปกับด้วยศิริยੰนัก ถ้าเราไม่ได้เรียนเอาปัญหานี้แล้ว จักเข้าไปยังอุทยานไซรี ถูกอารมณ์อันเป็นไปในทวารทั้ง ๖ ย่ำยีแล้ว จักกำหนดปัญหานี้อีกไม่ได้ การเล่นกีฬาในอุทยานงดไว้ก่อนเถิด เราจะไปสำนักของพระศาสดาทูลถามปัญหานี้ เราเรียนปัญหานี้แล้ว จักเล่นกีฬาในอุทยานดังนี้ แล้วหายไปในที่ค่อแห่งช้างได้ปรากฏในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ แม้เหล่านั้นก็อารักขายืนอยู่ในที่ประทับตรงนั้นแหละ หมู่ทวยเทพผู้บำเรอก็ดี นางพื่อนทั้ง

หลายกัณฐี ช้างเอราวัณกัณฐี นาคราชกัณฐี ได้ยืนอยู่ที่ประตูทวารนั้นนั่นแหละ.
ท้าวสักกะจอมเทพนั้น เมื่อมีความปรารถนาโดยเร็ว เพื่อประสงค์จะเล่นกีฬา
ด้วยอาการอย่างนี้ จึงตรัสแล้วอย่างนั้น.

บทว่า สพฺเพ ชมฺมา นาลิ อภินิเวสยา นี อธิบายว่า ชั้น ๕ อายุขณะ
๑๒ ธาตุ ๑๘ ชื่อว่า ธรรมทั้งปวง ธรรมแม้ทั้งหมดเหล่านั้น ไม่ควร คือ
ไม่เรียน ไม่ปรารถนา ไม่ประกอบได้ด้วยความยึดมั่นด้วยอำนาจแห่งค้นหา
และทวิภูฏี เพราะเหตุไร เพราะไม่ดำรงอยู่โดยอาการที่บุคคลจะถือเอา
ได้. จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายมีชั้น ๕ เป็นต้นนั้น แม้จะถือว่าเป็นของ
เที่ยง ความไม่เที่ยงเท่านั้นย่อมเกิดขึ้น แม้จะถือว่าเป็นสุข ความทุกข์เท่า
นั้น ย่อมถึงพร้อม แม้จะถือว่าเป็นอตฺตา อนัตตาเท่านั้นย่อมปรากฏ เพราะ
ฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรเพื่อยึดมั่น. บทว่า อภิชานาติ ได้แก่ ย่อมทราบชัดด้วย
ญาณปริยญาว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. บทว่า ปริชานาติ ได้
แก่ ย่อมกำหนดรู้ด้วยตฺริณปริยญา เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ. บทว่า
ยิ กิลฺยจิ เวทน ได้แก่ เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้มีประมาณน้อย โดยที่
สุดแม้สัมผัสด้วยปัญญาวิญญาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมแสดงการกำ
หนดยุทธธรรม อันเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งเวทนาแก่ท้าวสักกะจอมเทพ
ด้วยบทนี้. ก็ถ้าว่า เวทนามกัมมัญฐานเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่
ได้ตรัสไว้ในหนหลังไซ้ ก็ไม่ควรกล่าวไว้ในที่นี้. แต่ว่ากัมมัญฐานนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในหนหลัง ฉะนั้น พึงทราบเวทนามกัมมัญฐาน
โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในสติปัญญา.

ในบทว่า อนิจฺจานุปสฺสตี นี้พึงทราบว่าเป็นอนิจจัง เป็นอนิจจานุ
ปัสสนา และอนิจจานุปัสสตี. ในที่นี้มีอธิบายว่า ในบรรดาบทเหล่านั้น ได้แก่
เบญจขันธ์ ชื่อว่า อนิจจัง จริงอยู่ เบญจขันธ์เหล่านั้น ชื่อว่า เป็นของไม่
เที่ยง เพราะอรรถว่า มีความเกิดขึ้น และมีความเสื่อมไป. ความเห็นความรู้

เบญจขันธ์ทั้งหลาย โดยความสิ้น ไปเสื่อมไป ชื่อว่า อนิจจานุปัสสนา. บุคคลผู้ประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่า อนิจจานุปัสสี. เพราะฉะนั้น บทว่า อนิจจานุปัสสี วิหริติ ได้แก่ เมื่อบุคคลตามเห็นอยู่ โดยความเป็นของไม่เที่ยง.

ในบทว่า วิจารณ์ุปัสสี ได้แก่ วิจารณ์ ๒ อย่างคือ ขยวิจารณ์ อัจฉตวิจารณ์.. ในสองบทนั้น วิปัสสนาเป็นเครื่องเห็นสังขารทั้งหลาย โดยความสิ้น ไป เสื่อมไป ชื่อว่า ขยวิจารณ์. ฝ่ายมรรคญาณเป็นเครื่องเห็นพระนิพพานอันเป็นอัจฉตวิจารณ์โดยวิจารณ์ ชื่อว่า วิจารณ์ุปัสสนา บุคคลผู้พร้อมด้วยวิจารณ์ทั้งสองนั้น ชื่อว่า วิจารณ์ุปัสสี. บทว่า วิจารณ์ุปัสสี ท่านกล่าวหมายถึงบุคคลนั้น อธิบายว่า บุคคลผู้ตามเห็นอยู่โดยความเป็นวิจารณ์. แม้ในบทว่า นิโรธานุุปัสสี ก็นัยนี้เหมือนกัน. จริงอยู่ แม้นิโรธก็มี ๒ อย่างเหมือนกันคือ ขยนิโรธและอัจฉตนิโรธ.

ไวสัคคะ (การสละแล้ว) ท่านเรียกว่า การสละคืน ในบทว่า ปฏิ-
นีสตคานุุปัสสี นี้. ก็ไวสัคคะ มี ๒ คือ ปริจจาคไวสัคคะ ปกขันทนไวสัคคะ. ในสองอย่างนั้น วิปัสสนา ชื่อว่า ปริจจาคไวสัคคะ เพราะว่า วิปัสสนานั้น ย่อมสละกิเลสและขันธ์ทั้งหลาย ด้วยสามารถแห่งตถังคะ. มรรคชื่อว่า ปกขันทนไวสัคคะ เพราะมรรคนั้นย่อมเล่นไปสู่นิพพานโดย อารมณ. อีกอย่างหนึ่ง การสละด้วยเหตุแม่ทั้งสอง คือเพราะการสละขันธ์ทั้งหลาย กิเลสทั้งหลาย ด้วยสามารถแห่งสมุจเฉตะและเพราะการเล่นไปในนิพพาน ฉะนั้นชื่อว่า ปริจจาคไวสัคคะ เพราะอรรถว่าสละกิเลสทั้งหลาย และขันธ์ทั้งหลาย นิโรธชื่อว่า ปกขันทนไวสัคคะ เพราะอรรถว่า จิตย่อมเล่นไปในนิพพานธาตุ. ทั้งสองนั้นย่อมเสมอกันในมรรค บุคคลผู้พร้อมด้วยไวสัคคะ. แม้ทั้งสองนั้นชื่อว่า ปฏินีสตคานุุปัสสี เพราะความที่บุคคลนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยความเห็น โดยการสละคืนนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสหมายเอาคำที่กล่าวนั้น จึงตรัสว่า ปฏินีสตคานุุปัสสี.

บทว่า น กิณฺจิ โลเก อุปาทิยติ ได้แก่ ย่อมไม่ยึดมั่น ไม่ยึดถือ ไม่ลูบคลำธรรมแม้อย่างใดอย่างหนึ่ง อันถึงความเป็นสังขาร ด้วยอำนาจแห่งตัณหา ย่อมไม่สะดุ้งเพราะความไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดถือ จึงไม่สะดุ้งเพราะความสะดุ้งด้วยตัณหาทั้งหลาย ย่อมดับไปเฉพาะตัวเท่านั้น ดังนั้นจึงชื่อว่า ย่อมดับด้วยการดับกิเลสเองที่เดียว. ปัจจุบันขณะของพระจีณาสพนั่นแหละ ท่านแสดงไว้ด้วย บทว่า จิณฺสาชาติ เป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้อันท้าวสักกะจอมเทพทูลถามข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นของพระจีณาสพโดยย่อ ทรงกระทำใ้เขาพระหัตถ์พร้อมตรัสตอบปัญหาโดยย่อเร็วพลัน ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อวิหฺวเร นิธิโน โหติ ความว่า พระมหาโมคคัลลานะนั่งอยู่ในกุฎาคารถัดไป. บทว่า อภิสเมจฺจ ได้แก่ มาถึงพร้อมด้วยญาณ อธิบายว่า รู้แล้ว. มีอธิบายว่า ท้าวสักกะจอมเทพนั้นรู้ปัญหาแล้วจึงยินดีหรือ หรือว่า ไม่รู้แล้วสิ้นศรัทธา เพราะเหตุไร พระเถระจึงได้มีความคิดอย่างนี้ได้ยินว่า พระเถระไม่ได้ยินเสียงแก้ปัญหาของพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ได้ยินเสียงอนุโมทนาของท้าวสักกะจอมเทพว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนั้นเป็นอย่างนั้นๆ ดังนี้. นัยว่า ท้าวสักกะเทวราชทรงอนุโมทนาด้วยเสียงอันดัง. ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงไม่ได้ยินเสียงพระผู้มีพระภาคเจ้า. ตอบว่า เพราะยังบริษัทให้รู้. จริงอยู่ เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงแสดงธรรมอยู่ อันบริษัทในที่สุดแห่งจักรวาล ย่อมได้ยินพระสุรเสียงเป็นอันเดียวกัน. แต่เลยที่สุดแห่งบริษัทแล้ว พระสุรเสียงจะไม่แผ่ไปในภายนอกแม้สักองคฺฐิ เพราะเหตุไร มรรุรกาเห็นปานนี้ จึงไม่มีประโยชน์.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งในห้องอันเป็นสิริ ในกุฎาคารอันสำเร็จแล้ว ด้วยแก้ว ๗ ประการ บนปราสาทของมิการมารดา กุฎาคารอันเป็นที่อยู่ของพระสารีบุตรเถระ อยู่ข้างขวา ของพระมหาโมคคัลลานะ

เถระ อยู่ข้างซ้าย ไม่มีช่องว่างติดต่อกันภายใน เพราะเหตุนี้ พระเถระจึงไม่ได้ยินเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ยินแต่เสียงของท้าวสักกะจอมเทพเท่านั้น.

บทว่า **ปญฺจหิ ตฺริยสฺสเทหิ** ได้แก่ คนตรีประกอบด้วยองค์ ๕ มีประมาณห้าร้อย. เครื่องคนตรีประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้คือ **อาตตํ** กลองหุ้มหนังหน้าเดียว, **วิตตํ** คือตะโพน, **อาตตวิตตํ** คือ บัณเฑาะว์. **สุสิริ** คือ ปี่หรือสังข์เป็นต้น และ**ฆนํ** คือ ฉิ่งเป็นต้น ชื่อว่า คนตรีประกอบด้วยองค์ ๕. ในเครื่องคนตรีเหล่านั้น ในบรรดากลองทั้งหลายมีกลองที่หุ้มหนังหน้าเดียว ชื่อว่า อาตตะ.. กลองที่หุ้มหนังสองหน้า ชื่อว่า วิตตะ...กลองที่หุ้มด้วยหนังทั้งหมดมีบัณเฑาะว์เป็นต้น ชื่อว่า อาตตวิตตะ. เครื่องเป่ามีปี่เป็นต้น ชื่อว่า สุสิริระ. ฉิ่งเป็นต้น ชื่อว่า ฆน.

บทว่า **สมปฺปิโต** ได้แก่ เข้าถึงแล้ว. บทว่า **สมจฺญฺญฺโต** เป็นคำไวพจน์ของ **สมปฺปิโต** นั้นนั่นแหละ. บทว่า **ปริจาเรติ** ได้แก่ เสวยอยู่ซึ่งสมบัติ ให้บำเรออินทรีย์ทั้งหลายจากสมาบัตินั้นๆ อธิบายว่า ประกอบด้วยคนตรีห้าร้อย บำรุงบำเรออยู่ เสวยอยู่ซึ่งทิพยสมบัติ. บทว่า **ปฺปฏิปณฺณเมตฺวา** ได้แก่ ให้หยุดเสีย คือทำให้ไม่มีเสียงคนตรี. เหมือนอย่างว่า ในบัดนี้ พระราชาทั้งหลายผู้มีศรัทธาทอดพระเนตรเห็นภิกษุผู้ควรแก่การเคารพยกย่อง จึงตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าชื่อนั้นมา พวกเราทั้งหลายอย่าให้ขบรื้อง อย่าประโคมคนตรีอย่าฟ้อนรำ แล้วให้งดการแสดงเสีย ฉันทใด แม้ท้าวสักกะทอดพระเนตรเห็นพระเถระก็ได้กระทำ ฉันทนั้น.

บทเห็นปานนี้ว่า **จิรสฺสํ ข มาริส โมคฺคฺคฺสฺสฺสฺส อิมํ ปริยายมกาสิ** เป็นคำร้องเรียกด้วยวาจาเป็นที่รักโดยปกติในโลก. จริ่งอยู่ชาวโลกเห็นผู้ที่มานานแล้วบ้าง ไม่เคยมาบ้าง มาในชาติของผู้เป็นที่รักที่ชอบใจ พวกกันถามเป็นต้นว่า ท่านมาจากไหนขอรับ มานานแล้วหรือ ท่านรู้ทางมาที่นี่ได้อย่างไร

ไร ท่านหลงทางมาหรือเปล่า. แต่ท้าวสักกะ ก็ตรัสอย่างนี้กะท่านพระมหาโมคคัลลานะเถระ เพราะเคยมาแล้ว. จริงอยู่ พระเถระยอมเที่ยวจาริกไปในเทวโลกตลอดกาลทีเดียว. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริยายมกาสิ** แปลว่าได้กระทำวาระ. บทว่า **ยทิทํ อีชาคมนาย** มีอธิบายว่า วาระเพื่ออันมาในที่นี้ อันใด ได้ทำวาระนั้นสิ้นกาลนาน. บทว่า **อิทมาสนํ ปญฺญตฺตํ** ความว่า ท้าวสักกะบุปผาลังก์แก้วมณีโยชน์หนึ่ง จึงตรัสอย่างนี้ดังนี้.

บทใน **พหุกิจจา พหุกรณียา** นี้ ความว่า กิจทั้งหลายของชนเหล่าใดมาก ชนเหล่านั้น ชื่อว่า มีกิจมาก. บทว่า **พหุกรณียา** นี้ เป็นคำไวพจน์ของบทว่า **พหุกิจจา** นั้นนั่นเอง. บทว่า **อุบุเปว สเกน กรณีเยน** ได้แก่ กรณียกิจของตนนั้นแหละ. ก็กรณียกิจของสักกะนั้นน้อยไม่มาก แต่กรณียกิจของเทวดาทั้งหลายมีมาก จริงอยู่ คดีความตั้งแต่พื้นดินไป เพื่อต้องการดับกัลปพฤกษ์ และมาตุคามเป็นต้น ย่อมตัดสินในสำนักของท้าวสักกะ เพราะฉะนั้น เมื่อท้าวเธอกำหนดอยู่ จึงตรัสว่า มีกรณียกิจของเทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์อีก ดังนี้. แท้จริง ธิดาและบุตรย่อมเกิดขึ้นที่ตักของเทวดาทั้งหลายหญิงผู้เป็นบาทบริจาริกาย่อมเกิดขึ้นในที่นอน ผู้ประดับตกแต่งเทวดาเหล่านั้น ก็เกิดเวดล้อมที่ตนของเทพธิดา ผู้ช่วยเหลือกิจการงานทั้งหลายเกิดขึ้นภายในวิมาน จึงไม่มีคคีความเพื่อต้องการสิ่งเหล่านั้น แต่มาตุคามเหล่านั้นใดย่อมเกิดขึ้นในระหว่างเขตแดน เขาไม่สามารถตัดสินว่า มาตุคามเหล่านั้นเป็นสมบัติของเราหรือว่าของท่าน เมื่อจะทำคดีจึงทูลถามท้าวสักกะเทวราช. ท้าวสักกะเทวราชนั้นย่อมตรัสว่า วิมานของผู้ใดอยู่ใกล้กว่าก็เป็นสมบัติของผู้นั้น. ถ้าว่า วิมานแม้ทั้งสองมีอยู่ในระหว่างเท่ากัน ท้าวสักกะก็จะตรัสว่า ผู้ที่เกิดมานั้นยืนแลดูวิมานของผู้ใดก็เป็นสมบัติของผู้นั้น. ถ้าไม่แลดูแม้สักวิมานเดียว เพื่อต้องการตัดการวิวาทของเทวดาทั้งหลายนั้น ก็กระทำมาตุคามนั้นให้เป็นสมบัติของพระองค์เอง. ท้าวสักกะจอมเทพตรัสคำว่า มี

กรณีกิจของเทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์นี้ หมายเอาคำที่กล่าวแล้วนั้น อีกอย่างหนึ่ง แม้กิจคือการเล่นในอุทยานเห็นปานนี้ก็เป็กรณีกิจของท้าวสักกะเหมือนกัน.

บทว่า **ยฺหฺโน จิปุปฺเมว อนุตฺตราชติ** ความว่า คำใดที่ข้าพเจ้าฟังแล้ว คำนั้นหายไปแล้วเร็วพลัน เหมือนรูปไม่ปรากฏในที่มืด ก็ว่า ท้าวสักกะจอมเทพนั้น ย่อมแสดงว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าย่อมกำหนดไม่ได้ถึงการแก้ปัญหานั้น ด้วยบทว่า **ยฺหฺโน จิปุปฺเมว อนุตฺตราชติ** นี้. พระเถระพิจารณาอยู่ว่า เพราะเหตุไรหนอ ท้าวสักกะนี้จักแสดงถึงความที่ตนเป็นผู้กำหนดไม่ได้ ทราบว่า จะรักษาประโยชน์อันเป็นส่วนข้างตนไว้ ขึ้นชื่อว่าพวกเทพย่อมเป็นผู้หลงลืม ถูกอารมณ์อันเป็นไปในทวารทั้ง ๖ บีบคั้นอยู่ ย่อมไม่รู้แม้ความที่ตนเป็นผู้บริโภคนแล้วหรือยังไม่บริโภคน ย่อมไม่รู้แม้ความที่ตนเป็นผู้ดื่มแล้วหรือยังไม่ได้ดื่ม จักหลงลืมกิจอันตนกระทำแล้วในที่นี้ ดังนี้.

ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระเถระเป็นผู้ควรเคารพ ควรยกย่องของท้าวสักกะ เพราะฉะนั้น ท้าวเธอจึงตรัสอย่างนั้น ด้วยเกรงกลัวพระเถระจะพึงคุกคามเราอย่างนี้ว่า บัดนี้ ท้าวสักกะเรียนปัญหาในสำนักของบุคคลผู้เลิศในโลกมาแล้ว บัดนี้ก็เข้าไปสู่ระหว่างนางพื่อนรำทั้งหลาย ดังนี้. ก็ขึ้นชื่อว่าความพิศวงอย่างนี้ มีอยู่. ชื่อว่า ความพิศวง เห็นปานนี้ของพระอริยสาวกย่อมไม่มี. เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบว่า ท้าวสักกะจอมเทพนั้น กำหนดไม่ได้สัวด้วยความเป็นผู้หลงลืม. ถามว่า เพราะเหตุไร ในภายหลังจึงกำหนดได้แล้ว. ตอบว่า เพราะพระเถระได้ยั้งความโสมนัส และความสังเวชให้เกิดแก่ท้าวเธอแล้วนำความมีคอกออกไป จึงกำหนดได้.

บัดนี้ ท้าวสักกะเพื่อจะบอกเหตุอันนำพิศวงอย่างหนึ่งของตนในกาลก่อนแก่พระเถระ จึงตรัสคำว่า **ภูตฺบุพฺพ** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บท

ว่า สมุပ္พยุพโห แปลว่า ประชิดกันแล้ว คือเป็นกองทัพ. บทว่า อสุรา
ปรายีสู ได้แก่ พวกอสูรถึงความปราศัย. ถามว่า ก็พวกอสูรเหล่านั้น ถึง
ความปราศัยในกาลไร. ตอบว่า ในกาลที่ท้าวสักกะทรงอุบัติขึ้น.

ได้ยินว่า ท้าวสักกะได้เป็นมาณพ เป็นบัณฑิต เป็นผู้เย็บແหลม
ชื่อว่า มาฆะในบ้าน อจลคาม ในมคธรัฐ ในอรรถภาพถัดไป ความประพฤติ
ของเขาได้เหมือนความประพฤติของพระโพธิสัตว์. นายมฆะมาณพ
นั้นพาเอาบุรุษ ๓๓ คนให้สร้างคามดี. วันหนึ่งเขาไคร้ครวญด้วยปัญญา
ของตนแล้วขนขะทั้งสองข้างในที่มหาชนประชุมกัน ในท่ามกลาง
บ้านออกไป ได้กระทำที่นั่นให้เป็นที่รื่นรมย์ ได้สร้างมณฑปในที่นั้นนั่นແหละ
อีก เมื่อกาลผ่านไปก็สร้างศาลาอีก เขาออกจากบ้านเที่ยวไปพร้อมกับ
สหายเหล่านั้น ได้กระทำที่อันไม่เสมอกันให้เสมอกัน มีประมาณคาจตุหนึ่ง
บ้าง ครึ่งโยชน์บ้าง สามคาจตุบ้าง หนึ่งโยชน์บ้าง จนทั้งหมดແหล่า
นั้น มีฉันทะเป็นอันเดียวกัน เมื่อจะสร้างสะพานในที่ควรสร้างสะพาน
สร้างมณฑปเป็นต้น ในที่ควรแแก้มณฑป ศาลา สระโบกขรณีและปลูก
ไม้ดอก ไม้กอเป็นต้น ได้กระทำบุญเป็นอันมาก. นายมฆะมาณพได้บำเพ็ญ
วัตตบท ๗ ประการ ครั้นถึงแแก้กรรมยอมไปบังเกิดในภพดาวดึงส์พร้อมกับ
สหาย. ในกาลนั้น พวกอสูรอาศัยอยู่ในดาวดึงส์ทวโลก. พวกอสูรเหล่านั้น
ทั้งหมดมีอายุและวรรณะเสมอเทพทั้งหลาย พวกเขาเห็นท้าวสักกะพร้อมทั้ง
บริษัทยิ่งเกิดขึ้น จึงคิดว่า พวกเทวบุตรใหม่มาแล้ว จึงจัดแจงน้ำมหาปานะ
มาต้อนรับ. ท้าวสักกะได้ให้สัตตัญญาคือบอกอุบายแแก้เทวบุตรทั้งหลายว่า
พวกเรากระทำกุศล แต่ไม่ได้กระทำกุศลทั่วไปร่วมกับชนແหล่าอื่น พวกท่าน
อย่าดื่มน้ำ คัณทพาน จงทำเพียงดื่มเท่านั้นดังนี้. พวกเขาได้กระทำเหมือน
อย่างนั้น พวกอสูรโง่พากันดื่มน้ำคัณทพานมาแล้วกลับไป. ท้าวสักกะให้
สัตตัญญาแแก้พวกเทพແหล่าพวกนั้นจับเท้าพวกอสูรขว้างไปยังเชิงเขาสิเนรุ. เพราะ

ว่า พิกพของอสูรมีอยู่ ณ พื้นภายใต้แห่งเขาสีเนรุ มีประมาณเท่าดาวดิ่งสี่
เทวโลกทีเดียว. พวกอสูรอยู่ในที่นั่น มีต้นไม้ของพวกอสูร ชื่อว่า จิตตปาฏลี
(ต้นไม้ประจำอสูรพิภพ). พวกอสูรเหล่านั้น ย่อมรู้ได้ในเวลาที่ต้นจิตตปาฏลี
บานว่า ต้นไม้นี้ไม่ใช่ต้นไม้ประจำภพดาวดิ่งสี่ พวกเราถูกทำวสังกะถวง
แล้ว. พวกเขากล่าวว่า พวกท่านจงจับทำวสังกะถวงนั้น ดังนี้ แล้วกุมครองรักษา
เขาสีเนรุอยู่ ครั้นเมื่อฝนตกแล้ว ก็พากันขึ้นไปเหมือนตัวปลวกออกไป
ไปจากจอมปลวก. ในการรบกันนั้น บางคราวพวกเทพชนะ บางคราวพวก
อสูรชนะ. เมื่อใดพวกเทพชนะ พวกเขาก็จะติดตามพวกอสูรไปจนถึงหลัง
สมุทร. เมื่อใด พวกอสูรชนะ พวกเขาก็จะติดตามพวกเทพไปจนถึงชาน
ชาลา(คือนอกกำแพงเมือง).แต่ว่าในการรบนั้น พวกเทพชนะ. พวกเทพจึง
ตามพวกอสูรไปจนถึงหลังสมุทร. ทำวสังกะถวงพวกอสูรให้หนีไปแล้ว
จึงตั้งอารักขาไว้ในที่ ๕ แห่ง. ได้ให้อารักขาอย่างนี้ ทรงตั้งรูปเหมือนพระอินทร์
มีมือถือวชิระ ณ เจริงชาน. อสูรทั้งหลายยกกันมาที่ไร ก็เห็นรูปเปรียบ
พระอินทร์นั้น จึงพากันกลับแต่ที่นั่นนั่นแหละ. ด้วยสำคัญว่า ทำวสังกะ
ถวงไม่ประมาทประทับยืนอยู่ดังนี้.

บทว่า ตโต ปฏินิวตตุตวา ได้แก่ กลับจากที่อันทำวสังกะถวงนั้นชนะ
แล้ว. บทว่า ปริจาริกายो แปลว่า นางอัปสรทั้งหลาย ได้แก่ นางผู้ทำกิจการ
งานทั้งหลาย มีการทำพวงดอกไม้และของหอมเป็นต้น. บทว่า เวสุสวโณ
จ มหาราช ความว่า ได้ยินว่า ทำวเวสสวัตนั้นเป็นที่โปรดปราน เป็นผู้
คุ้นเคยมากของทำวสังกะถวง. เพราะฉะนั้น จึงได้ไปกับทำวสังกะถวง.

บทว่า ปุรกษตุวา คือ กระทำไว้ข้างหน้า. บทว่า ปวิสสุ ความ
ว่า ก็เทพธิดาผู้บำเรอทำวสังกะถวงเหล่านั้น เข้าไปสู่ห้องแล้วปิดประตูไว้ครึ่ง
หนึ่ง ยืนแลดูอยู่. บทว่า อิทมุปี มาริส โมคคัลลาน ปสฺส เวชยนุตปา
เสทาสฺส รามเณยยกั ความว่า ข้าแต่ท่านพระโมคคัลลานะผู้บริบูรณ์ ขอท่าน

จงดูสถานที่เป็นที่น่ารื่นรมย์แห่งเวชยันตปราสาทแม่นี้ คือว่า จงดูรูปสัตว์ร้าย
ที่เสาทอง เสาเงิน เสาแก้วมณี เสาแก้วประพาพ เสาแก้วทับทิม เสาแก้ว
ลาย เสาแก้วมุกดา เสาร์ตนะ ๗ ประการเป็นแห่งอันสำเร็จด้วยทองเป็น
ต้น ของเสาเหล่านั้นทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อจะแสดง
สถานที่อันเป็นที่น่ารื่นรมย์กระทำถ้อยแกวแห่งเสาดูด้วยอาการอย่างนี้ให้เป็น
ต้น จึงตรัสอย่างนั้น.

บทว่า ยถาคติ ปุพฺพเพ กตปุณฺณสุส อธิบายว่า สถานที่ของบุคคลผู้มี
บุญอันกระทำไว้ในกาลก่อน พึงงามด้วยการตั้งไว้ซึ่งเครื่องอุปโภค ฉันท
ไค ของท้าวสักกะก็ย่อมงามฉนนั่นเหมือนกัน. บทว่า อติพาพฺหํ โข อัย
ยกุโข ปมตฺโต วิหริติ ความว่า ท้าวสักกะนี้ มัวเมายังนักด้วยปราสาท
ด้วยนักฟ้อนเป็นบริวาร ด้วยสมบัติ ด้วยยศของตน. บทว่า อิฑฺฐาภิลฺลขาริ
อภิลฺลขารติ คือว่า ได้กระทำอิทธิ. อธิบายว่า พระมหาโมคคัลลานะเถระเข้า
อาไปกสิณแล้วอธิฐานว่า ขอโอกาสอันเป็นที่ตั้งเฉพาะปราสาท จงเป็นน้ำ
แล้วเอาหัวแม่เท้าตกลงที่ช่อฟ้าปราสาท. ปราสาทนั้น สั่นสะท้านหวั่นไหว
ไปมา เหมือนบาตรตั้งไว้บนหลังน้ำ เอนิ้วเคาะที่ขอบบาตรก็หวั่นไหว
ไปมา ตั้งอยู่ไม่ได้ ฉะนั้น. วัตถุทั้งหลาย มีหลังเสาเชือก ช่อฟ้า จันทน์เป็นต้นส่ง
เสียงดังกระกระ ราวกระเริ่มเพื่อจะตกไป. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววว่า
ลํกมฺเปติ สมฺปกมฺเปติ สมฺปเวเชติ ดังนี้.

บทว่า อจฺจนฺริยพฺภุตจิตฺตชาตา ได้แก่ มีความอัศจรรย์ไม่เคยมี เกิดขึ้น
อย่างนี้ว่า โอหนอ นำอัศจรรย์จริง ไม่เคยมีมา และมีความยินดี คือมีโสมนัส
ที่มีกำลังเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า ลํวิคฺคิ ได้แก่ ตกใจกลัวแล้ว คือหวั่นไหว
แล้ว. บทว่า โลมฺหฏฺฐชาตํ ได้แก่ ขนชูชันขึ้น คือ มีสรีระสะพรั่งด้วยขนทั้ง
หลายตั้งชันไปเบื้องบน เหมือนขอเขวนแก้วมณีที่เขาติดตั้งไว้ที่ฝาเรือน

ทอง. อนึ่ง ชื่อว่า ขนชูชันนี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยโสมนัสบ้าง ด้วยโทมนัสบ้าง. แต่ในที่นี้ เกิดขึ้นด้วยความโสมนัส. นัยว่า พระเถระได้ทำปาฏิหาริย์นั้น เพื่อให้ท้าวสักกะเกิดความสังเวชด้วยความโสมนัสและความสลัดใจ. เพราะฉะนั้น พึงทราบอรรถว่า พระมหาโมคคัลลานเถระนั้นรู้ว่าท้าวสักกะจอมเทพนั้น มีความสลัดจิตขณลูกแล้ว ด้วยความโสมนัสและความสลัดใจ ดังนี้.

บทว่า อิธาหิ มาริส ความว่า บัดนี้ พระเถระยังโสมนัสและความสลัดจิตของท้าวสักกะให้เกิดขึ้น ทำลายความมืดได้แล้ว เพราะฉะนั้น กำหนดได้แล้ว จึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า เอโส นู เต มาริส โส ภควา สตถา ความว่า เมื่อนางเทพอัปสรทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระองค์เสด็จไปไหน ท้าวสักกะตรัสตอบว่า ไปสำนักของพระศาสนาของเรา พระองค์ตรัสอย่างนี้ราวกะที่นั่นตั้งอยู่พื้นเดียวกันกับเทวโลกนี้. ทูลถามอีกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระสมณะนั้นเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศาสนาของพระองค์หรือหนอ. ในบทว่า สพรหมจารี เม เอโส นี้ ความว่า พระเถระเป็นบรรพชิต เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอภินิหาร เป็นพระอัครสาวก แต่ท้าวสักกะเป็นผู้ครองเรือน แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านทั้งสองก็เป็นพรหมจารีด้วยอำนาจแห่งมรรคพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น ท้าวสักกะจึงตรัสอย่างนั้น. บทว่า อโห นูน เต โส ภควา สตถา ความว่า สพรหมจารีของพระองค์มีฤทธิ์มากถึงอย่างนี้. พวกนางปริจาริกา ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นในการเห็นอิทธิปาฏิหาริย์ของพระศาสดา จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ก็พระเถระนั้นเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศาสนาของพระองค์ น่าจะมีฤทธิ์มากแน่. บทว่า ฌาตถุญตรสุส ความว่า ผู้ใดผู้หนึ่งที่ปรากฏ จริงอยู่บรรดาผู้ที่ปรากฏมีชื่อเสียงทั้งหลาย ท้าวสัก-

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสกั เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 167
กะเป็นผู้หนึ่ง. คำที่เหลือในที่ทั้งปวง ปราบภูษัดเจนแล้ว พระผู้มีพระภาค
เจ้า ทรงยังเทศนาให้จบลงตามอนุสนธิ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาพุทธนิสสัยชาดกที่ ๗

๘. มหาตักขทักขยสูตร

[๔๔๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุชื่อสาติผู้แก้วกัญบุตร (บุตรชาวประมง) มีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป ไม่ใช่อื่น.

ภิกษุมากด้วยกันได้ฟังว่า ภิกษุสาติ ผู้แก้วกัญบุตร มีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไปไม่ใช่อื่น จึงเข้าไปหาสาติภิกษุแล้วถามว่า คุณก่อนท่านสาติ ได้ยินว่าท่านมีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป ไม่ใช่อื่น ดังนี้ จริงหรือ.

เธอตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป ไม่ใช่อื่น ดังนี้จริง.

ภิกษุเหล่านั้นปรารภจะปลดเปลื้องภิกษุสาติ ผู้แก้วกัญบุตรจากทิฏฐินั้น จึงชักใช้ ไล่เลียงสอบสวนว่า คุณก่อนท่านสาติ ท่านอย่ากล่าวอย่างนี้ ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัสอย่างนี้เลย คุณก่อนท่านสาติ วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วโดยปริยาย เป็นอนเอก ความเกิดแห่งวิญญาณ เว้นจากปัจจัยมิได้มี.

ภิกษุสาติ ผู้แก้วกัญบุตร อันภิกษุเหล่านั้น ชักไซ้ ไล่เลียง สอบสวน
อยู่อย่างนี้ ก็ยังยึดมั่นถือถือทิฏฐิอันลามกนั้นรุนแรง และกล่าวอยู่ว่า คุณก่อน
ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงว่า วิญญูณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยวเล่นไปไม่ใช่อื่น ดังนี้.

ว่าด้วยสติภิกษุมิทิฏฐิลามก

[๔๔๑] เมื่อภิกษุเหล่านั้น ไม่อาจปลดเปลื้องสติภิกษุ ผู้แก้วกัญบุตร
จากทิฏฐิลามกนั้นได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทแล้วนั่ง
อยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สติภิกษุมิทิฏฐิ
อันลามกเห็นปานนี้ เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงแสดงว่า วิญญูณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยวเล่นไป ไม่ใช่อื่น ครั้ง
นั้นพวกข้าพระองค์เข้าไปหาสติภิกษุ แล้วถามว่า คุณก่อนท่านสาติ ได้ยิน
ว่า ท่านมิทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้
มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า วิญญูณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยวไป เล่น
ไป ไม่ใช่อื่น ดังนี้ จริงหรือ เมื่อพวกข้าพระองค์ถามอย่างนี้ สติภิกษุ
ได้บอกพวกข้าพระองค์ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าย่อมรู้ทั่วถึง
ธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า วิญญูณนี้นั้นแหละ ย่อมท่อง
เที่ยว เล่นไป ไม่ใช่อื่น ดังนี้จริง ในลำดับนั้น พวกข้าพระองค์ปรารถนาจะ
ปลดเปลื้องสติภิกษุจากทิฏฐิอันลามกนั้น จึงชักไซ้ ไล่เลียง สอบสวน
ว่า คุณก่อนท่านสาติ ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาค
เจ้า การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า
มิได้ตรัสอย่างนี้เลย คุณก่อนท่านสาติ วิญญูณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิด
ขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วโดยปริยายเป็นอนึ่ง ความเกิดแห่งวิญญูณ
เว้นจากปัจจัยมิได้มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สติภิกษุอันพวกข้าพระองค์ชัก

ใช้ไล่เพียงสอบสวน อยู่แม้อย่างนี้ ก็ยังยึดมั่น ถ้ามั่นทิวฏฐิอันลามกนั้นรุนแรง และกล่าวอยู่ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละย่อมท่องเที่ยวเล่นไป มิใช่อื่น ดังนี้ จริง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพวกข้าพระองค์ไม่อาจปลดเปลื้องสติภิกขุจากทิวฏฐิอันลามกนั้น จึงมากราบทูลเรื่องนี้ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

[๔๔๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกขุรูปหนึ่ง มาแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกขุเธอจงมา เธอจงเรียกสติภิกขุ ผู้แก้วฏฐิบุตร ตามคำของเราว่า คุณก่อนท่านสติ พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ภิกขุนั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงเข้าไปหาสติภิกขุ แล้วบอกว่า คุณก่อนท่านสติ พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน.

สติภิกขุรับคำภิกขุนั้นแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว จึงนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนสติ ได้ยินว่า เธอมีทิวฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยวเล่นไป มิใช่อื่น ดังนี้ จริงหรือ.

สติภิกขุทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยวเล่นไป มิใช่อื่น ดังนี้ จริง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนสติ วิญญาณนั้นเป็นอย่างไรร.

สาติภิกษุทูลว่า สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ ย่อมเสวยวิบากของกรรมทั้งหลาย ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่วในทีนั้น ๆ นั้นเป็นวิญญาณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ เธอรู้ธรรมอย่างนี้ที่เราแสดงแก่ใครเล่า คุณก่อนโมฆบุรุษ วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น เรากล่าวแล้วโดยปริยายเป็นอนกมิใช่หรือ ความเกิดแห่งวิญญาณ เว้นจากปัจจัย มิได้มี คุณก่อนโมฆบุรุษ ก็เมื่อเป็นดังนั้น เธอกล่าวคู่เราด้วยชุดตนเสียด้วย จะประสบบาปมิใช่บุญมากด้วย เพราะทกฺฐิที่ตนถือชั่วแล้ว คุณก่อนโมฆบุรุษ ก็ความเห็นนั้นของเธอจักเป็นไปเพื่อโทษไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน.

ตรัสสอบถามเรื่องสาติภิกษุผู้มีความเห็นผิดนั้น

[๔๔๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน สาติภิกษุผู้แก้วกฐนุบุตร จะเป็นผู้ทำความเจริญในพระธรรมวินัยนี้บ้างหรือไม่.

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้อนี้นี้มิได้อย่างไร ข้อนี้นี้มิได้เลย พระพุทธเจ้าข้า.

เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลอย่างนี้แล้ว สาติภิกษุ ผู้แก้วกฐนุบุตร นั่งนึ่งกระดาก คอดก ก้มหน้า ชบเซา หมคปฏิกิภาณ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ สาติภิกษุ ผู้แก้วกฐนุบุตร มีความเป็นดังนั้นแล้วจึงตรัสกะเธอว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ เธอจักปรากฏด้วยทกฺฐิอันลามกของตนนั้น เราจักสอบถามภิกษุทั้งหลายในที่นี้ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอย่อมรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วเหมือนสาติภิกษุ กล่าวคู่เรา

ด้วย ขุดตนเสียด้วย จะประสบพบามีโชบุญมากด้วย เพราะทักขิณที่ตนถือชั่วแล้ว ดังนี้หรือ.

ภิกษุเหล่านั้น ทูลว่า ข้อนี้ไม่มีเลยพระพุทธเจ้าข้า เพราะวิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วแก่พวกข้าพระองค์ โดยอเนกปริยาย ความเกิดแห่งวิญญาณ เว้นจากปัจจัยมิได้มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย คีละ พวกเธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงอย่างนี้ ถูกแล้ว คุก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น เรากล่าวแล้วโดยอเนกปริยาย ความเกิดแห่งวิญญาณ เว้นจากปัจจัยมิได้มี ก็แต่สติภิกษุ ผู้แก้วฏนุบุตรนี้ กล่าวคู่เราด้วย ขุดตนเสียด้วย จะประสบพบามีโชบุญมากด้วย เพราะทักขิณที่ตนถือชั่วแล้ว ความเห็นนั้นของโมฆบุรุษนั้น จักเป็นไปเพื่อโทษไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน.

ปัจจัยเป็นเหตุเกิดแห่งวิญญาณ

[๔๔๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอาศัยปัจจัยใดๆ เกิดขึ้นก็ถึงความนับด้วยปัจจัยนั้นๆ วิญญาณอาศัยจักขุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าจักขุวิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตและเสียงทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าโสตวิญญาณ วิญญาณอาศัยฆานะและกลิ่นทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าฆานวิญญาณ วิญญาณอาศัยชีวหาและรสทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าชีวหาวิญญาณ วิญญาณอาศัยกายและโผฏฐัพพะทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ากายวิญญาณ วิญญาณอาศัยมณะและธรรมารมณทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ามโนวิญญาณ เปรียบเหมือนไฟอาศัยเชื้อใดๆ ติดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยเชื่อนั้นๆ ไฟอาศัยไม่ติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟพิน ไฟอาศัยสะเก็ดไม่ติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟสะเก็ด

ไม้ ไฟอาศัยหญ้าติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟหญ้า ไฟอาศัยโคมัยติดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ไฟโคมัย ไฟอาศัยแกลบติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟแกลบ ไฟอาศัยหยากเหื่อติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟหยากเหื่อ ฉนั้นใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นนั่นเหมือนกันแล วิญญาณอาศัยปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณอาศัยจักขุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าจักขุวิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตและเสียงทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าโสต-วิญญาณ วิญญาณอาศัยฆานะและกลิ่นทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าฆานวิญาณ วิญญาณอาศัยชีวหาและรสทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าชีวหาวิญาณ วิญญาณอาศัยกายและโผฏฐัพพะ ทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ากายวิญาณ วิญญาณอาศัยมณะและธรรมารมณทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ามโนวิญาณ.

[๔๔๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายย่อมเห็นจันชปัญจกที่เกิดแล้วหรือไม่ ?

ภ. เห็นพระพุทธเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายย่อมเห็นว่า จันชปัญจกนั้นเกิดเพราะอาหารหรือ ?

ภ. เห็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายย่อมเห็นว่า จันชปัญจกนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้นหรือ ?

ภ. เห็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ความสงสัยย่อมเกิดขึ้นเพราะความเคลือบแคลงว่าจันชปัญจกนี้มีหรือหนอ ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ความสงสัยย่อมเกิดขึ้น เพราะความเคลือบแคลงว่า ขันธปัญจก
เกิดเพราะอาหารนั้นหรือหนอ

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ความสงสัยย่อมเกิดขึ้น เพราะความเคลือบแคลงว่า ขันธปัญจก
มีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้นหรือหนอ ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุคคลเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจก
นี้เกิดแล้ว ย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้นเสียได้หรือ.

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุคคลเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจก
เกิดเพราะอาหารนั้น ย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้นเสียได้หรือ ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุคคลเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจก
นั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ย่อมละความสงสัย
ที่เกิดขึ้นเสียได้หรือ

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เชอทั้งหลายหมดความสงสัยในข้อว่า ขันธปัญจกเกิดเพราะ
อาหารนั้นแม้ดังนี้หรือ

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เชอทั้งหลายหมดความสงสัยในข้อว่า ขันธปัญจกนั้นมีความดับ
เป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น แม้ดังนี้หรือ ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายเห็นดีแล้ว ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ว่า ขันธปัญจกนี้เกิดแล้วดังนี้หรือ.

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายเห็นดีแล้ว ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ว่า ขันธปัญจกเกิดเพราะอาหารนั้น ดังนี้หรือ ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายเห็นดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ว่า ขันธปัญจกนั้น มีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ดังนี้หรือ.

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. หากว่าเธอทั้งหลาย พึงติดอยู่ เพลินอยู่ ปรารถนาอยู่ ยึดถือเป็นของเราอยู่ ซึ่งทักขณีนี้อันบริสุทธิ์ผุดผ่องอย่างนี้ (ด้วยตัณหาและทักขณิ) เธอทั้งหลายพึงรู้ทั่วถึงธรรมที่เปรียบด้วยท่อนอันเราแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์ในอันสลัดออก มิใช่แสดงแล้ว เพื่อประโยชน์ในอันถือไว้ บ้างหรือหนอ ?

ภ. ข้อนี้ไม่เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. หากว่าเธอทั้งหลาย ไม่ติดอยู่ ไม่เพลินอยู่ ไม่ปรารถนาอยู่ ไม่ยึดถือเป็นของเราอยู่ ซึ่งทักขณีนี้อันบริสุทธิ์ผุดผ่องอย่างนี้ เธอทั้งหลายพึงรู้ธรรมที่เปรียบด้วยท่อนอันเราแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์ในอันสลัดออก มิใช่แสดงแล้ว เพื่อประโยชน์ในอันถือไว้ บ้างหรือหนอ ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

อาหาร ๔

[๔๔๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้ เพื่อความตั้งอยู่แห่งเหล่าสัตว์ที่เกิดแล้วบ้าง เพื่อความอนุเคราะห์เหล่าสัตว์ที่แสวงหาภพที่เกิดบ้าง อาหาร ๔ อย่าง เป็นไฉน ?

อาหาร ๔ อย่าง คือ กวฬิงการาหาร อันหยาบหรือละเอียดเป็นที่ ๑ ผัสสาหารเป็นที่ ๒ มโนสัญเจตนาหารเป็นที่ ๓ วิญญาณาหารเป็นที่ ๔ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด อาหาร ๔ เหล่านี้ มีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นสมุทัย มีตัณหาเป็นชาติ มีตัณหาเป็นแดนเกิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ตัณหานี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด ตัณหา มีเวทนาเป็นสมุทัย มีเวทนาเป็นชาติ มีเวทนาเป็นแดนเกิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนานี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เวทนามผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นชาติ มีผัสสะเป็นแดนเกิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสะนี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด ผัสสะ มีสพายตนะเป็นเหตุ มีสพายตนะเป็นสมุทัย มีสพายตนะเป็นชาติ มีสพายตนะเป็นแดนเกิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สพายตนะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด สพายตนะ มีนามรูปเป็นเหตุ มีนามรูปเป็นสมุทัย มีนามรูปเป็นชาติ มีนามรูปเป็นแดนเกิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นามรูปนี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด นามรูป มีวิญญาณเป็นเหตุ มีวิญญาณเป็นสมุทัย มีวิญญาณเป็นชาติ มีวิญญาณเป็นแดนเกิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ มีสังขารเป็นสมุทัย มีสังขารเป็นชาติ มีสังขาร

เป็นแดนเกิด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารทั้งหลายนี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด สังขารทั้งหลาย มีอวิชชาเป็นเหตุ มีอวิชชาเป็นสมุทัย มีอวิชชาเป็นชาติ มีอวิชชาเป็นแดนเกิด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปมีเพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะมีเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณห์หามี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพมีเพราะอุปทานเป็นปัจจัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส มีเพราะชาติเป็นปัจจัย ด้วยประการฉะนี้แล ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ดังนี้.

นัยอันเป็นปัจจัย

[๔๔๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก็ชื่อว่า ชรามรณะมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ดังนี้ นั้น เรากล่าวแล้วว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชาติเป็นปัจจัยนั้นแล ชรามรณะจึงมี ในข้อนี้เป็นอย่างไรหรือๆ เป็นอย่างไร ?

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมีในข้อนี้ มีความเป็นอย่างไรแล.

พ. ก็ชื่อว่า ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ดังนี้ นั้น เรากล่าวแล้วว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะภพเป็นปัจจัยนั้นแล ชาติจึงมี ในข้อนี้เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ในข้อนี้ มีความเป็นอย่างไรแล.

พ. ก็ชื่อว่า ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย คังนี้ฉัน เรากล่าวแล้วว่า
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยนั้นแล ภพจึงมี ในข้อ
นี้ เป็นอย่างนี้หรือๆ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ในข้อนี้
มีความเป็นอย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย คังนี้ฉัน เรากล่าวแล้วว่า
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะตัณหาเป็นปัจจัยนั้นแล อุปาทานจึงมี ในข้อ
นี้ เป็นอย่างนี้หรือๆ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
ในข้อนี้มีความเป็นอย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า ตัณหามีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย คังนี้ฉัน เรากล่าวแล้วว่า
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเวทนาเป็นปัจจัยนั้นแล ตัณหาจึงมี ในข้อ
นี้ เป็นอย่างนี้หรือๆ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ในข้อนี้
มีความเป็นอย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย คังนี้ฉัน เรากล่าวแล้วว่า
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะผัสสะเป็นปัจจัยนั้นแล เวทนาจึงมี ในข้อ
นี้ เป็นอย่างนี้ หรือๆ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ในข้อนี้
มีความเป็นอย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า ผัสสะมีเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย คังนี้ฉัน เรากล่าวแล้วว่า
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะสพายตนะเป็นปัจจัยนั้นแล ผัสสะจึงมี ในข้อ
นี้ เป็นอย่างนี้หรือๆ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะสพายนะเป็นปัจฉัย ผัสสะจึงมีใน
ข้อนี้ มีความเป็นอย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า สพายนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจฉัย คัจฉินัน เรากล่าว
แล้วว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะนามรูปเป็นปัจฉัยนั้นแล สพายนะจึง
มี ในข้อนี้เป็นอย่างนี้หรือๆ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะนามรูปเป็นปัจฉัย สพายนะจึง
มี ในข้อนี้ มีความเป็นอย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจฉัย คัจฉินัน เรากล่าวแล้ว
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะวิญญาณเป็นปัจฉัยนั้นแล นามรูปจึงมี ในข้อ
นี้ เป็นอย่างนี้หรือๆ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะวิญญาณเป็นปัจฉัย นามรูปจึงมี
ในข้อนี้ มีความเป็นอย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า วิญญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจฉัย คัจฉินัน เรากล่าวแล้ว
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะสังขารเป็นปัจฉัยนั้นแล วิญญาณจึงมี ในข้อ
นี้ เป็นอย่าง นี้หรือๆ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะสังขารเป็นปัจฉัย วิญญาณจึงมี
ในข้อนี้มีความเป็นอย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจฉัย คัจฉินัน เรากล่าวแล้ว
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจฉัยนั้นแล สังขารจึงมี ในข้อ
นี้ เป็นอย่างนี้หรือๆ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะอวิชชาเป็นปัจฉัย สังขารจึงมี ในข้อ
นี้ มีความเป็นอย่างนี้แล.

[๔๔๘] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่กล่าวนั้น ถูกละ พวกเธอกล่าวอย่างนั้น แม้เราก็ก้าวอย่างนั้น เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น คือ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีได้ดังนี้ เพราะอวิชาดับหมดมิได้เหลือ สังขารก็ดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ดังนี้.

นัยแห่งความดับ

[๔๔๙] ก็ชื่อว่า เพราะชาติดับ ชรา มรณะ ก็ดับ ดังนี้ นั้น เรากล่าวแล้วว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชาติดับนั้นแล ชรา มรณะ จึงดับ ในข้อนี้ เป็นอย่างไรหรือ เป็นอย่างไร

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ ก็ดับ ในข้อนี้ มีความเป็นอย่างไรแล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะภพดับ ชาตีกิ่ดับ ดังนี้ นั้น เรากล่าวแล้วว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เพราะภพดับนั้นแล ชาติจึงดับ ในข้อนี้ เป็นอย่างนี้หรือ
เป็นอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะภพดับ ชาตีกิ่ดับ ในข้อนี้ มีความเป็น
อย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะอุปาทานดับ ภพก็ดับ ดังนี้ นั้น เรากล่าวแล้วว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอุปาทานดับนั้นแล ภพจึงดับ ในข้อนี้ เป็นอย่างนี้
หรือ ๆ เป็นอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะอุปาทานดับ ภพก็ดับ ในข้อนี้ มีความ
เป็นอย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ ดังนี้ นั้น เรากล่าวแล้ว
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะตัณหาดับนั้นแล อุปาทานจึงดับ ในข้อนี้
เป็นอย่างนี้หรือ ๆ เป็นอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ ในข้อ
นี้ มีความเป็นอย่างนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะผัสสะดับ เวทนาจิ่ดับ ดังนี้ นั้น เรากล่าวแล้ว
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะผัสสะดับนั้นแล เวทนาจิ่ดับ ในข้อนี้ เป็น
อย่างนี้หรือ ๆ เป็นอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะผัสสะดับ เวทนาจิ่ดับ ในข้อนี้มีความ
เป็นอย่างนี้แล

พ. ก็ชื่อว่า เพราะสพายตนะดับ ผัสสะก็ดับ ดังนี้ นั้น เรากล่าวแล้ว
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะสพายตนะดับนั้นแล ผัสสะจึงดับ ในข้อนี้ เป็น
อย่างนี้หรือ ๆ เป็นอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะสพายตนะดับ ผัสสะก็ดับ ในข้อนี้
มีความเป็นอย่างไรแล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะนามรูปดับ สพายตนะก็ดับ ดังนี้ฉันท์ เรากล่าวแล้ว
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะนามรูปดับนั้นแล สพายตนะจึงดับ ในข้อนี้เป็น
อย่างไรหรือๆ เป็นอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะนามรูปดับ สพายตนะก็ดับ ในข้อนี้
มีความเป็นอย่างไรแล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะวิญญาณดับ นามรูปก็ดับ ดังนี้ฉันท์ เรากล่าวแล้ว
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะวิญญาณดับนั้นแล นามรูปจึงดับ ในข้อนี้เป็น
อย่างไรหรือๆ เป็นอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะวิญญาณดับ นามรูปก็ดับ ในข้อนี้
มีความเป็นอย่างไรแล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะสังขารดับ วิญญาณก็ดับ ดังนี้ฉันท์ เรากล่าวแล้ว
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะสังขารดับนั้นแล วิญญาณจึงดับ ในข้อนี้เป็น
อย่างไรหรือๆ เป็นอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะสังขารดับ วิญญาณก็ดับ ในข้อนี้
มีความเป็นอย่างไรแล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารก็ดับ ดังนี้ฉันท์ เรากล่าวแล้ว
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาดับนั้นแล สังขารจึงดับ ในข้อนี้เป็น
อย่างไรหรือๆ เป็นอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะอวิชชาดับ สังขารก็ดับ ในข้อนี้
มีความเป็นอย่างไรแล.

[๔๕๐] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่กล่าวนั้น ถูกละ พวกเธอกล่าวอย่างนี้ แม้เราก็ก่ออย่างนี้ เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ คือ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวทะ ทุกข์โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้โดยวิธีนี้.

กล่าวด้วยธรรมคุณ

[๔๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้เห็นอย่างนี้ พึงเล่นไปสู่ส่วนเบื้องต้นว่า ในอดีตกาลเราได้มีแล้ว หรือว่า ไม่ได้มีแล้ว เราได้เป็นอะไรแล้ว หรือว่าเราได้เป็นแล้วอย่างไร หรือเราได้เป็นอะไรแล้ว จึงเป็นอะไร ดังนี้บ้างหรือไม่.

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ พึงเล่นไปสู่ส่วนเบื้องปลายว่า ในอนาคตกาล เราจักมี หรือว่าจักไม่มี เราจักเป็นอะไร หรือว่าเราจักเป็นอย่างไร หรือเราจักเป็นอะไรแล้ว จึงจักเป็นอะไร ดังนี้บ้างหรือไม่.

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ ปรรากถึงปัจจุบันกาลในบัดนี้ ยังสงสัยขันธเป็นภายในว่า เราย่อมมี หรือว่าเราย่อมไม่มี

เรายอมเป็นอะไร หรือว่าเรายอมเป็นอย่างไร สัตว์นี้มาแล้วจากไหน สัตว์นั้นจักไป ณ ที่ไหน ดังนี้บ้างหรือไม่.

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขารู้เห็นอยู่อย่างนี้ ฟังกล่าวอย่างนี้ ว่า พระศาสดาเป็นครูของพวกเรา พวกเราต้องกล่าวอย่างนี้ ด้วยความเคารพต่อพระศาสดาเท่านั้น ดังนี้บ้างหรือไม่.

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขารู้เห็นอยู่อย่างนี้ ฟังกล่าวว่า พระสมณะตรัสอย่างนี้ พระสมณะทั้งหลายและพวกเรา ย่อมไม่กล่าวอย่างนี้ ดังนี้บ้างหรือไม่.

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขารู้เห็นอยู่อย่างนี้ จะพึงยกย่องศาสดาอื่นดังนี้บ้างหรือไม่.

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขารู้เห็นอยู่อย่างนี้ ฟังเชื่อถือสมาทานวัตร ความดีเพราะทิวัจฉิ และทิวัจฉาทิมงคล ของพวกสมณะและพราหมณ์เป็นอันมาก ดังนี้บ้างหรือไม่.

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่พวกเขารู้เห็นทราบเองแล้วพวกเขอฟังกล่าวถึงสิ่งนั้นมิใช่หรือ.

ภ. อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่กล่าวนั้นถูกละ พวกเธออันเรานำเข้าไปแล้วด้วยธรรมนี้ อันเห็นได้ด้วยตนเอง ซึ่งให้ผลไม่มีกาล ควรเรียกให้มาชม ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน คำที่เรากล่าวว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมนี้ อันเห็นได้ด้วยตนเอง ให้ผลไม่มีกาลควรเรียกให้มาชม ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน ดังนี้ เราอาศัยความข้อนี้อีกแล้ว.

การก้าวลงสู่ครรภ์

[๔๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการ ความเกิดแห่งทารกก็มี ในสัตว์โลกนี้ มารดา บิดา อยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่มีการคลอด และสัตว์ที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่มีการคลอด ในสัตว์โลกนี้ มารดา บิดา อยู่ร่วมกัน มารดามีการคลอด แต่สัตว์ที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่มีการคลอด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดมารดา บิดาอยู่ร่วมกันด้วย มารดามีการคลอดด้วย สัตว์ที่จะมาเกิดก็ปรากฏด้วย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการอย่างนี้ ความเกิดแห่งสัตว์จึงมี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาอย่ามรณาทารกนั้น ด้วยท้องแก่เดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง เมื่อล่วงไปเก้าเดือน หรือสิบเดือน มารดาก็คลอดทารกผู้เป็นภาระหนักนั้น ด้วยความสงสัยใหญ่ และเลียงทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นซึ่งเกิดแล้วด้วยโลหิตของตนด้วยความสงสัยใหญ่.

[๔๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย น้ามนของมารดานับเป็นโลหิตในอริยวินัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลายกุมารนั้นอาศัยความเจริญ และความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ย่อมเล่นด้วยเครื่องเล่นสำหรับกุมาร คือ โถเล็ก ติ่มไม้ หิ้ง หกขะเมน จังหัน ดวงทราย รถเล็ก ธนูเล็ก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุมารนั้นนั้น

อาศัยความเจริญและความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย พรั่งพร้อมบำเรออยู่
ด้วยกามคุณ ๕ คือ รูปที่รู้แจ้งด้วยจัก อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบ
ใจ น่ารัก ประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดและความรัก เสี่ยงที่รู้
แจ้งด้วยโสศ... กลิ่นที่รู้แจ้งด้วยฆานะ...รสที่รู้แจ้งด้วยลิ้น... โสภณูปพะที่รู้แจ้ง
ด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่
ตั้งแห่งความกำหนัดและความรัก กุมารนั้น เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมกำหนัด
ในรูปที่น่ายก ย่อมขัดเคืองในรูปที่น่าขง ย่อมเป็นผู้มีสติในกายไม่ตั้งมั่น
และมีจิตเป็นกุศลอยู่ ย่อมไม่ทราบชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับ
หมดแห่งเหล่าอกุศลธรรมอันลามก ตามความเป็นจริง เขาเป็นผู้ถึงพร้อมซึ่ง
ความยินดีในร้ายอย่างนี้ เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็
ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขอย่างนี้ เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็
เพลิดเพลิด บ่นถึง คิดใจ เวทนานั้นอยู่ ความเพลิดเพลิดก็เกิดขึ้น ความเพลิด
เพลิดในเวทนาทั้งหลายเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ
โสกะ ปรีทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น
นั้น ย่อมมีได้ดังนี้ กุมารนั้น ได้ยินเสียงด้วยโสศ ...ดมกลิ่นด้วยฆานะ...
ลิ้มรสด้วยลิ้น...ถูกต้องโสภณูปพะด้วยกาย...รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจ
แล้ว ย่อมกำหนัดในธรรมารมณที่น่ายก ย่อมขัดเคืองในธรรมารมณที่น่า
ขง ย่อมเป็นผู้มีสติในกายไม่ตั้งมั่น และมีจิตเป็นอกุศลอยู่ ย่อมไม่ทราบชัด
เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับหมดแห่งเหล่าอกุศลธรรมอันลามกตาม
ความเป็นจริง เขาเป็นผู้ถึงพร้อมซึ่งความยินดีในร้ายอย่างนี้ เสวยเวทนา
อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี ย่อมเพลิด
เพลิด บ่นถึง คิดใจเวทนานั้นอยู่ ความเพลิดเพลิดก็เกิดขึ้น ความเพลิดเพลิดใน
เวทนาทั้งหลายเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพ

เป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้
อย่างนี้.

กล่าวด้วยพุทธคุณ

[๔๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอุบัติในโลกนี้ เป็นพระ
อรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชาและจรณะ ไปดีแล้ว รู้แจ้ง
โลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ตถาคตนั้น ทำโลกนี้พร้อมทั้ง
เทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองแล้ว
สอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม แสดงธรรม
งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้ง
อรรถ ทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง คฤหบดี บุตรคฤหบดี หรือผู้เกิด
ภายหลัง ในสกุลใดสกุลหนึ่ง ย่อมฟังธรรมนั้น ครั้นฟังธรรมแล้ว ได้ศรัทธา
ในตถาคต เมื่อได้ศรัทธานั้นแล้ว ย่อมตระหนักรู้ว่า ฆราวาสคับแคบเป็นทาง
มาแห่งธุลี บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้ครองเรือนจะประ
พฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์ให้บริสุทธิ์ โดยส่วนเดียวดุจสังข์ที่เขาขัด ไม่ใช่
ทำได้ง่าย ถ้ากระไร เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออก
บวชเป็นบรรพชิต สมัยต่อมา เขาละกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ ละเครื่องญาติ
น้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็น
บรรพชิต.

ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาชีพ

[๔๕๕] เมื่อเขาบวชแล้วถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้ง
หลาย ละการฆ่าสัตว์เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางไม่ วางมีดแล้ว มีความ

ละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณาหวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่.

ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่เข้าให้
ต้องการแต่ของที่เข้าให้ ไม่ประพฤตินคนเป็นขโมย เป็นสะอาดอยู่.

ละกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติ
ห่างไกล เว้นขาดจากเมถุน อันเป็นกิจของชาวบ้าน.

ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำ
สัตย์ เป็นหลักฐานควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลก.

ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอก
ข้างโน้น เพื่อทำลายข้างนี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อทำ
ลายข้างโน้น สมานคนที่แตกร้างกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกัน
แล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลิน
ในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน

ละคำหยาบ เว้นขาดคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะเหตุ ชวน
ให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง อันคนส่วนมากใคร่พอใจ.

ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล แต่คำที่เป็น
จริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่
กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร.

เว้นขาดจากการพรากพีชคาม และภุตคาม.

ฉันทนเดียว เว้นจากการฉันทนในราตรี เว้นจากการฉันทนในเวลาวิกาล.

เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการเล่นอัน
เป็นข้าศึกแก่กุศล.

เว้นขาดจากการตัดทรงประดับและตกแต่งร่างกาย ด้วยดอกไม้ของ
หอม และเครื่องประเทืองผิวอันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว.

เว้นขาดจากการนอนบนที่นอนอันสูงและใหญ่.

เว้นขาดจากการรับทองและเงิน.

เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ.

เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ.

เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี.

เว้นขาดจากการรับทาสีและทาส.

เว้นขาดจากการรับไร่นาและที่ดิน.

เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ.

เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร.

เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา.

เว้นขาดจากการประกอบพุทธกรรม และการรับใช้.

เว้นขาดจากการซื้อและการขาย.

เว้นขาดจากการโกงด้วยตราชั่ง การโกงด้วยของปลอม และการโกง
ด้วยเครื่องตวงวัด.

เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง.

เว้นขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้น และการ
กรรโชก.

ภิกษุ^{นั้น}เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาต
เป็นเครื่องบริหารท้อง จะไปทางทิศภาคใดๆ ก็ถือไปได้เอง นกมีปีก จะบิน

ไปทางทิศภาคใด ๆ ก็มีแต่ปีกของตัวเป็นภาระบินไป ฉนั้นใด ภิกษุก็ฉนั้นนั้นแล เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง เธอจะไปทางทิศภาคใด ๆ ก็ถือไปได้เอง.

ภิกษุนั้นประกอบด้วยศีลขันธอันเป็นอริยะเช่นนี้ย่อมเสวยสุขอันไม่มีโทษในภายใน.

ภิกษุนั้นเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษจักขุนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ได้ยินเสียงด้วยโสต...ดมกลิ่นด้วยฆานะ...ลิ้มรสด้วยลิ้น...ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย...รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย์ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษามโนทริย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในมโนทริย์.

ภิกษุนั้นประกอบด้วยอินทริย์สังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสในภายใน.

ภิกษุนั้นย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการทรงสังฆาฏิ บาตร และจิวร ในการฉน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง.

การชำระจิต

[๔๕๖] ภิกษุนั้นประกอบด้วยศีลขันธ อินทริย์สังวร และสติสัมปชัญญะอันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว ย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา

ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอลับจากบิณฑบาตใน
กาลภายหลังภัตแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า
เธอละความเพ่งเล็งในโลกแล้ว มีใจปราศจากความเพ่งเล็งอยู่ ย่อมชำระจิต
ให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้ ละความประทุษร้ายคือพยาบาทแล้ว ไม่คิด
พยาบาท มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ย่อมชำระจิตให้
บริสุทธิ์จากความประทุษร้ายคือ พยาบาทได้ ละฉันทะได้แล้ว เป็นผู้ปราศ
จากฉันทะ มีความกำหนดหมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่
ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากฉันทะได้ ละอุทธัจจกุกกุจจะได้แล้ว เป็นผู้ไม่
ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ณ ภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์ จากอุทธัจจกุกกุจ
จะ ได้ ละวิจิกิจฉาได้แล้ว เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉา ไม่มีความกลางแกลงในกุศลธรรม
ทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉาได้.

[๔๕๗] ภิกษุ นั้นละนิเวร ๕ ประการนี้ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่ง
จิต อันเป็นเครื่องทำปัญญาให้ถอยกำลังได้แล้ว สงัดจากกาม สงัดจากอกุศล
ธรรม เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่เวกอยู่ เข้าถึง
ทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต ณ ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้นเพราะวิตกและ
วิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขเกิด แต่สมาธิอยู่ เข้าถึง
ตติยฌาน เข้าถึงจตุตถฌานอยู่.

[๔๕๘] ภิกษุ นั้นเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่กำหนดในรูปที่น่า
รัก ย่อมไม่ขัดเคืองในรูปที่น่าชัง เป็นผู้ที่มีสติในกายตั้งมั่น และมีจิตหาประ
มาณมิได้อยู่ ย่อมทราบชัดเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับหมดแห่ง
อกุศลธรรมอันลามกตามความเป็นจริง เธอละความยินดียินดีอย่างนี้
แล้ว เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่
สุขก็ดี ก็ไม่เพลิดเพลิน ไม่บ่นถึง ไม่คิดใจเวทนานั้น เมื่อภิกษุ นั้นไม่เพลิดเพลิน

เพลิน ไม่บ่นถึง ไม่ดีใจ เวทนานั้นอยู่ ความเพลิดเพลินในเวทนาทั้งหลายก็
ดับไป เพราะความเพลิดเพลินดับ อุปาทานก็ดับ เพราะอุปาทานดับ ภพก็
ดับ เพราะภพดับ ชาตีกี่ดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเว
ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสของภิกษุนั้นก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น
นั้น ย่อมมีได้ดังนี้ ภิกษุนี้ ได้ยินเสียงด้วยโสต... คมกลืนด้วยฆานะ...
ลิ้มรสด้วยลิ้น... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย...รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจ
แล้ว ย่อมไม่กำหนดในธรรมารมณที่น่ารัก ย่อมไม่ขัดเคืองในธรรมารมณที่
น่าชัง เป็นผู้มีสติในกายตั้งมั่น และมีจิตหาประมาณมิได้อยู่ ย่อมทราบชัด
เจโตวิมุติและปัญญาวิมุติ อันเป็นที่ดับหมดแห่งอกุศลธรรมอันลามกตามความ
เป็นจริง เธอละความยินดียินร้ายอย่างนี้แล้ว เสวยเวทนาอย่างใดอย่าง
หนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี ก็ไม่เพลิดเพลิน ไม่บ่น
ถึง ไม่ดีใจเวทนานั้น เมื่อภิกษุนี้ไม่เพลิดเพลิน ไม่บ่นถึง ไม่ดีใจเวทนา
นั้นอยู่ ความเพลิดเพลินในเวทนาทั้งหลายก็ดับไป เพราะความเพลิดเพลินดับ
อุปาทานก็ดับ เพราะอุปาทานดับ ภพก็ดับ เพราะภพดับ ชาตีกี่ดับ เพราะชาติ
ดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเว ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสของภิกษุนั้นก็
ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ดังนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย พวกเธอจงทรงจำตมหาสังขยวิมุติ โดยย่อของเรา นี้ อนึ่ง พวกเธอจง
ทรงจำสติภิกษุผู้แก้วฏนบุตรว่า เป็นผู้สวมอยู่ในข่ายตมหาและกองตมหา
ใหญ่ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชม
ยินดี พระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้นแล.

อรรถกถา महाตัมहाสังขยสูตร

มหาตัมहाสังขยสูตรมีบทเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุต.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทเหล่านั้น บทว่า ติฏฺฐจิตฺตํ นี้ ในอภักทสูตร กล่าวบทว่า ติฏฺฐิวาเป็นลัทธิ. ในที่นี้ ท่านกล่าวว่า เป็นสัตสสตติฏฺฐิ. ก็ภิกษุนี้เป็นผู้สดับมาก แต่ภิกษุที่สดับน้อยกว่าชาดก ฟังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ประชมเรื่องชาดกว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น เราได้เป็นเวสสันดร ได้เป็น มโหสถ ได้เป็นวิฐฐบัตติต ได้เป็นเสนกบัตติต ได้เป็นพระเจ้ามहाชนก ดังนี้. ที่นั้น เธอได้มีความคิดว่า รูป เวทนา สัญญา สังขารเหล่านี้ ย่อมดับไป ในที่นั้น ๆ นั้นแหละ แต่วิญญาณย่อมท่องเที่ยว ย่อมเล่นไปจากโลกนี้สู่โลกอื่น จากโลกอื่นสู่โลกนี้ ดังนี้ จึงเกิดสัตสสตติฏฺฐิ. เพราะเหตุนั้น เธอจึงกล่าว ว่า วิญญาณนี้นั้นแหละย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมเล่นไป ไม่ใช่อย่างอื่น ดังนี้. ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เมื่อปัจจัจจิมืออยู่ความเกิดขึ้นแห่ง วิญญาณจึงมี เว้นจากปัจจัจจ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณย่อมไม่มี ดังนี้. เพราะ ฉะนั้น ภิกษุนี้ชื่อว่า ย่อมกล่าวคำที่พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสไว้ ย่อมให้การประ เสนอชินจักร ย่อมคัดค้านเวสธรรชญาณ ย่อมกล่าววกะชนผู้ใคร่เพื่อจะฟังให้ ผิดพลาด ทั้งก็คขวางทางอริยะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อความ ทุกข์แก่มหาชน มหาโจรเมื่อเกิดในราชสมบัติของพระราชา ย่อมเกิดขึ้นเพื่อ สิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์แก่มหาชนชื่อฉันทิ บัตติตฟังทราบ ว่า โจรในคำสั่งของพระชินเจ้า เกิดขึ้นแล้วเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อ ความทุกข์แก่มหาชน ฉันทินั้น.

บทว่า สมุพฺพุลา ภิกฺขุ ได้แก่ ภิกษุผู้บิณฑบาตเป็นวัตรผู้มีปกติอยู่ในชนบท. บทว่า เตนุปลสงฺกมီสุ ความว่า ภิกษุเหล่านั้นคิดว่า ภิกษุสาวัดินี้

ได้พวกแล้ว จะพึงยังพระศาสนาให้อันตรธานไป เธอยังไม่ได้พวกเพียงใด พวกเราจักปลดเปลื้องเธอจากความเห็นผิดเพียงนั้น ดังนี้ จึงไม่ยื่นไม้ นั่ง เข้าไปหาจากที่ที่ตนพึงแล้วๆ นั้นแหละ.

บทว่า ยัม กตมมุตฺติ สาทิ วิญญาณํ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนสาคี เธอกล่าวหมายเอาวิญญาณใด วิญญาณนั้นเป็นไฉน. ข้อว่า ยวายุ ฆนุตเต วโท เวทยุโย ตตฺตฺร ตตฺตฺร กลุยาณปาปกาณํ กมฺมานํ วิปากปฺป ปฏฺฐิสฺสเวตฺติ ความว่า สาคีภิกษุกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สภาวะใด ย่อมพูดได้ ย่อมเสวยอารมณ์ได้ ก็ ภวะนั้น ย่อมเสวยวิบากของกุศลกรรม และอกุศลกรรมในที่นั้นๆ ได้ข้าพระองค์กล่าวหมายถึง วิญญาณอันใด ข้าแต่พระองค์เจริญ นี่เป็นวิญญาณนั้นดังนี้. บทว่า กสฺส นฺุ โข นาม ความว่า ก็ใครคือว่า แก่กษัตริย์หรือว่า พราหมณ์ หรือว่าแก่แพศย์ สุทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คนใดคนหนึ่ง.

บทว่า อถ โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตติ ถามว่า เพราะเหตุไร จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย. ตอบว่า ได้ยินว่า สาคีภิกษุได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระศาสดาตรัสเรียกเราว่า โมฆบุรุษ ดังนี้จะไม่มีอุปนิสัยแห่งมรรคและผลทั้งหลายโดยสักแต่คำที่กล่าวแล้วว่า โมฆบุรุษนี้เท่านั้น ก็หามิได้ เพราะว่า แม้พระอุปเสนเถระ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัส อย่างนี้ว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ เธอเวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมากเรื้อร้นักดังนี้ ภายหลังสืบต่ออยู่ พยายามอยู่ ก็ได้กระทำให้แจ้งซึ่งอภิญญา ๖ แม้เราประคองความเพียรแล้ว ก็จักกระทำให้แจ้งซึ่งมรรคและผลทั้งหลายดังนี้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะแสดงแก่เธอว่า สาคีภิกษุนี้ มีปัจจัยอันขาดแล้ว เป็นผู้มึนธรรมอันไม่องงาม ในศาสนาดังนี้จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย. บทว่า อุตฺตมิกโต เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบอธิบายตามที่ได้กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแหละ.

บทว่า **อโฆ ภควา** ความว่า อนุสนธิเมื่อนี้เป็นของเฉพาะบุคคล. ได้ยินว่าสาตถิกิภูได้มีความคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ธรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งมรรคและผลทั้งหลายของเราไม่มี ดังนี้ เมื่อธรรมอันเป็นอุปนิสัยไม่มีอยู่ เราอาจเพื่อจะแก้ไขธรรมอันเป็นอุปนิสัยได้หรือ เพราะว่า พระตถาคตทั้งหลาย ย่อมไม่แสดงธรรมแก่บุคคลผู้มีอุปนิสัย เท่า นั้น แสดงอยู่แก่ใคร ๆ นั้นแหละ เราได้โอวาทของพระสุตตจากสำนักของ พระพุทธเจ้าแล้วจักกระทำกุศล เพื่อสวรรค์สมบัติดังนี้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่สาตถิกิภูนั้นว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ เราไม่ให้โอวาท หรืออนุสาสนิแก่เธอ ดังนี้ เมื่อจะทรงระงับโอวาทของพระสุตตเจ้า จึงเริ่มเทศนา. เนื้อความแห่งพระดำรัสนั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง นั้นแหละ. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงชำระลัทธินิในบริษัท จึงตรัส คำว่า **อิธำ ภิกขุ ปฏิปฺจุจิสฺสามิ** เป็นต้น. ถ้อยคำแม่ทั้งหมด บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแหละ.

จบสาตถิกิณท์

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงซึ่งความที่วิญญูณมีปัจจัย จึงตรัสคำว่า **ยัม ยเทว ภิกขเว** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มนฺจฺจ ปฏิจฺจ ฐมฺเม จ** ได้แก่ วิญญูณอาศัยภวังคจิต พร้อมทั้งอวิชชนะ และธรรมคันเป็นไปในภุมิสาม. บทว่า **กฺกุฏฺถจ ปฏิจฺจ** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เจ้าตรัสแล้วเพื่อแสดงชี้แจงด้วยอุปมา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้อย่างไร ด้วยอุปมานั้น. ทรงแสดงถึงความไม่มีความพอใจในทวาร. เหมือนอย่างว่า ไฟอาศัยไม้จึงลุกโพลงอยู่ เมื่อปัจจัยคือเชื้อยังมีอยู่นั้นแหละ ก็ยังลุกอยู่ เมื่อปัจจัยคือเชื้อไม่มีอยู่ ก็ย่อมดับไปในที่นั้นนั่นเอง เพราะความขาด

แคลนปัจจัย ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับเป็นต้นว่า ไฟสะเก็ดไม่เป็นต้น เพราะก้าว
ล่วงวัตถุทั้งหลายมีสะเก็ดไม่เป็นต้น ฉันทใด วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุ
และรูปนั้นเหมือนกัน เมื่อปัจจัยกล่าวคือ จักขุประสาท รูป อาโลกะ
และมนสิการในทวารนั้น ยังมีอยู่ ย่อมเกิดขึ้นเมื่อปัจจัยนั้นไม่มีอยู่ ย่อมดังไป
ในที่นั้นแหละ ด้วยความบกพร่องแห่งปัจจัย ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับเป็นต้น
ว่า โสตวิญาณเป็นต้น เพราะก้าวล่วงโสตประสาทเป็นต้น. ในวาระทั้งปวง
ก็มีนัยนี้แหละ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงติเตียนภิกษุสาติด้วย
พระคำรัสว่า เราย่อมไม่กล่าวเหตุแม้สักว่าความพอใจในทวาร ในความเป็น
ไปแห่งวิญญาณ ก็สาติภิกษุโมฆบุรุษนี้ ย่อมกล่าวถึงความพอใจในภพ
ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงธรรมที่วิญญาณมีปัจจัยแล้ว
บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงความที่ขันธแม่ทั้งห้ามีปัจจัย จึงตรัสคำว่า ภูตมิต์
เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภูตมิต์ นี้ ได้แก่ ขันธปัญจกะ อันเกิด
แล้ว เป็นแล้ว บังเกิดแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย พวกเธอเห็นว่า ขันธปัญจกะที่เกิดแล้วหรือ. บทว่า ตทาหารสมุภว
ความว่า ก็ขันธปัญจกะนั้นนั้น เกิดขึ้นเพราะอาหาร เกิดขึ้นเพราะปัจจัย
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามว่า พวกเธอเห็นปานนี้ว่า เมื่อปัจจัยมีอยู่
ขันธปัญจกะย่อมเกิดขึ้นหรือดังนี้. บทว่า ตทาหารนิโรธา ได้แก่ เพราะความ
ดับแห่งปัจจัยนั้น. บทว่า ภูตมิต์ โนสุ ได้แก่ ขันธปัญจกะนี้เกิดขึ้นแล้ว.
คือเป็นแล้ว มีอยู่หรือหนอ. บทว่า ตทาหารสมุภว โนสุ ความว่า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ตรัสถามว่า ก็ขันธปัญจกะที่มีแล้วนี้ เกิดขึ้น เพราะปัจจัยหรือ
ไม่หนอ. บทว่า ตทาหารนิโรธา ได้แก่ เพราะการดับแห่งปัจจัยนั้น. บท
ว่า นิโรธมมฺ โนสุ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าถามว่า ขันธปัญจกะ

มีความดับไปเป็นธรรมดาหรือไม่หนอ. บทว่า **สมมุปปญญา** **ปุตโต** ความว่า เมื่อบุคคลเห็นอยู่โดยชอบด้วยวิปัสสนาปัญญา โดยลักษณะ อัน มีรสตามความเป็นจริงว่า **ขันธปัญจะ**นี้ **เกิดแล้ว เป็นแล้ว บังเกิดแล้ว** ดังนี้. บทว่า **ปญญา** **สุทฺถุจฺ** ได้แก่ เห็นแล้วโดยชอบ ด้วยวิปัสสนาปัญญา โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ. บุคคลเหล่าใดๆ กำหนดคำถามนั้น ด้วยอาการอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงรับปัญญาของคนเหล่านั้นๆ ก็จักแสดงถึงความที่ขันธห้ามีปัจจัย ดังนี้.

บัดนี้ พวกภิกษุมีความเป็นขันธปัญจะนั้นมีปัจจัย และมีนิโรธเป็น อย่างดี ด้วยปัญญาใด พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสถามถึงความที่ขันธ- ปัญจะนั้นไม่มีตัณหาในที่นั้น จึงตรัสคำว่า **อิมฺ เจ ตุมฺเห** เป็นต้น. บรรดาบท เหล่านั้น. บทว่า **ทฺถุจฺ** ได้แก่ วิปัสสนาสัมมาทฺถุจฺ. ชื่อว่า **บริสุทฺธิ** เพราะเห็น โดยสภาวะ ชื่อว่า **ศุคฺคองฺ** เพราะเห็นปัจจัย. บทว่า **อลฺลเยถ** ได้แก่ พึงติดด้วย ตัณหาและทฺถุจฺทั้งหลายอยู่. บทว่า **เกพาเยถ** ได้แก่ พึงผลิตเพลินอยู่ ด้วยตัณหา และทฺถุจฺ. บทว่า **ชเนยฺยาถ** ได้แก่ ถึงถึงความอยากได้ เหมือนผู้ปรารถนา ทรัพย์. บทว่า **มมาเยถ** ได้แก่ พึงยังเหตุสักว่าตัณหาและทฺถุจฺให้เกิด ขึ้น. บทว่า **นิตุรณฺตฺถาย โน คหณฺตฺถาย** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า **ธรรมใด** เปรียบด้วยทუნ (แพชนิดหนึ่ง) ที่เราแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์ในอันสลัดออกจากโอฆะ ๔ พวกเธอพึงรู้ธรรมนั้น มิใช่เพื่อประโยชน์ ในอันถือเอาด้วยสามารถแห่งความใคร่ บ้างหรือหนอ ดังนี้. บัณฑิตพึงทราบ ธรรมฝ่ายขาวโดยตรงกันข้าม.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงปัจจัยแห่งขันธเหล่า นั้น จึงตรัสคำว่า **จตุตาโร เม ภิกฺขเว** **อาหารา** เป็นต้น. คำนั้น มีอรรถตาม

ที่กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ. เมื่ออธิบายว่า เหมือนอย่างว่า ธรรมอย่างหนึ่ง ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า เธอย่อมรู้ธรรมนี้ ก็คือว่า บุคคลเมื่อรู้ด้วยสามารถแห่งประเพณีเป็นมาอย่างนี้ว่า เราย่อมไม่รู้มารดาของบุคคลนี้คนเดียว ย่อมรู้แม่ซึ่งมารดาของมารกา ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมรู้อย่างดี ฉะนั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉะนั้นเหมือนกัน ย่อมทรงทราบชัดแต่เพียงขั้นธออย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ ทรงทราบความสืบต่อเนื่องๆ กันมาแห่งธรรมที่เป็นปัจจัยทั้งปวง อย่างนี้ว่า ย่อมทรงทราบชัดแม้ปัจจัยแห่งขั้นธอทั้งหลาย ย่อมทรงทราบแม้ปัจจัยแห่งปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงกำลังของพระพุทธเจ้า เพื่อทรงแสดงความสืบเนื่องต่อๆ กันมาแห่งปัจจัยในบัดนี้ จึงตรัสคำว่า อิม จ ภิกขเว จตุตทาโร อาหารา เป็นต้น. แม้คำนั้น ก็มีอรรถเหมือนที่กล่าวแล้ว. กล่าวด้วยปฏิจจนุปปาตในพระบาลีนี้ว่า ก่อนภิกษุทั้งหลายสังขารทั้งหลาย มีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ฯลฯ ด้วยประการฉะนี้แล ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ อย่างนี้ ดังนี้ พึงให้พิสดาร ก็กถานั้นกล่าวพิสดารไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค.

บทว่า อิมสมฺมึ สติ อิทํ โหติ ได้แก่ เมื่อปัจจัยมีอวิชชาเป็นต้นนี้มีอยู่ ผลมีสังขารเป็นต้นนี้ก็มี. บทว่า อิมสฺสอุปฺปาทา อิทิ อุปฺปชฺชติ ได้แก่ เพราะปัจจัยมีอวิชชาเป็นต้นนี้เกิดขึ้นผลมีสังขารเป็นต้นนี้ ก็เกิดขึ้น. ด้วยเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลาย จึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนั้น ย่อมมีได้ อย่างนี้ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงวิภูฏะอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะ

ทรงแสดงถึงวิวิฎฐะจึงตรัสคำว่า **อวิชชขาย เตว อเสสวिरากนโรธา** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวิชชขาย เตว** คือ อวิชชานั้นแหละ. บทว่า **อเสสวिरากนโรธา** คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เพราะสังขารดับไป วิญญาณจึงตั้งตั้งนี้เป็นต้น เพื่อแสดงว่า ก็เพราะความดับไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันดับไปแล้วอย่างนี้ว่า เพราะความดับโดยไม่เหลือด้วยมรรค กล่าวคือ วิราคะ ความดับไม่เกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งหลาย จึงมี ดังนี้ วิญญาณก็ดับ และเพราะความดับแห่งธรรมทั้งหลายมีวิญญาณเป็นต้น ชื่อว่า ธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ก็ย่อมดับไปเหมือนกัน ดังนี้ แล้วจึงตรัสว่า ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นั้น ย่อมมิได้โดย่างนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เกวลสุส** ได้แก่ ทั้งสี่ อธิบายว่า กองทุกข์ล้วน ๆ เว้นจากความเป็นสัตว์. บทว่า **ทุกขกขนุสสุส** แปลว่า กองทุกข์. บทว่า **นิโรโธ โหติ** ได้แก่ ความไม่เกิดขึ้น. บทว่า **อิมสุมี อสติ** เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบโดยนัยตรงกันข้ามกับคำที่กล่าวแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสปฏิบัติจสมุปปาททั้งวิวิฎฐะและวิวิฎฐะด้วยอาการอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะตรัสถามถึงความไม่มีแห่งการท่องเที่ยวไป อันบุคคลผู้รู้ซึ่งความหมุนเวียนไปแห่งปัจจย ๑๒ นี้พร้อมด้วยมรรคในวิปีสสนาญาณที่ละได้แล้วนั้น จึงตรัสคำว่า **อปีนุ ตุมเห ภิกขเว** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอว ชานนุตา** ได้แก่ รู้้อย่างนี้พร้อมด้วยวิปีสสนามรรค. บทว่า **เอว ปสฺสนุตา** เป็นไวยาจน์ของคำนั้นนั่นแหละ. บทว่า **ปุพฺพนุตฺ** อธิบายว่า ชันธฺ ชาติ และอายตนะทั้งหลายในอดีต. บทว่า **ปฏฺฐาเวยฺยาถ** ก็คือว่า พึงเล่นไปด้วยอำนาจแห่งค้นหาและทักขุ. คำที่เหลือพิสดารแล้วในสัพพาสวสูตร.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสถามถึงความไม่หวั่นไหวของ ภิกษุเหล่านั้น ในที่นั้นจึงตรัสคำว่า อปีนุ ตุมฺเห ภิกฺขเว เอวฺ ชานนฺตา เอวฺ ปสฺสนฺตา เอวฺ วทฺथฺยถ สตุถา โน คุรุ ดังนี้ เป็นต้น. แปลว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเรารู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า พระศาสดาเป็นครูของพวกเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คุรุ ได้แก่ ผู้เต็มไปด้วยภาระ เป็นผู้คล้อยตามความใคร่ก็มีได้. บทว่า สมโณ ได้แก่ สมณะผู้ตรัสรู้แล้ว. บทว่า อญฺญํ สตุถารํ อุตฺถิสฺสยฺยาถ ความว่า พวกเราพึงเป็นผู้สำคัญอย่างนี้ว่า พระศาสดานี้ ไม่สามารถยั้งกิจของพวกเราให้สำเร็จดังนี้ แล้วพึงยกย่องศาสดาอื่น คือภายนอกพระศาสนาบ้างหรือ. บทว่า ปุตุสมณพฺราหฺมณานํ คือ สมณะเดียรฉัตรและพราหมณ์เป็นอันมาก. บทว่า วตฺถุทฺถลมฺภุคฺคานิ ได้แก่ สมาทานข้อปฏิบัติอย่างหนึ่ง ตื่นความเห็นอย่างหนึ่ง และทิฐฐมมงคล สุตมมงคล มุตตมมงคลอย่างหนึ่ง. บทว่า ตานิ สारโต ปจฺจาคฺคฺญเณยฺยาถ ความว่า พึงเป็นผู้สำคัญเหล่านั้น อย่างนี้ว่าเป็นสาระ ดังนี้ ยึดถือเอา อธิบายว่า แม้สละออกแล้วอย่างนี้ แล้วก็ยึดถือเอาอีก. บทว่า สมมํ ฌาตํ ได้แก่ รู้ได้เองด้วยญาณ. บทว่า สามํ ทิฏฺฐํ ได้แก่ เห็นได้เองด้วยปัญญาจักขุ. บทว่า สามํ วิทิตํ ได้แก่ กระทำให้แจ้ง คือทำให้ปรากฏได้เอง. บทว่า อูปนิ- ตา โข เม ตุมฺเห ความว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเราอันเรานำเข้าไปสู่ นิพพานโดยธรรมอันมีสภาวะที่ตนพึงเห็นเองเป็นต้นนี้. อธิบายว่า อันเราให้ ถึงแล้ว เนื้อความแห่งธรรมทั้งหลายมีสนฺทิกฺขุโณ เป็นต้น พิศดารแล้วใน วิสุทฺธิมรรค. บทว่า อิทฺเมตํ ปฏฺิจฺจ วุคฺคํ ความว่า คำนี้ อย่างนี้ เรากล่าวแล้ว เพราะอาศัยความที่พวกเรารู้เองเป็นต้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเริ่มกล่าว ว่า ลูกก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย ก็เพราะการประชุมพร้อมแห่งปัจฉัย ๓ ประการดังนี้. พระองค์ทรง
ยังเทศนาให้ถึงที่สุดแล้ว ด้วยสามารถแห่งวิภูฏะในหนหลังมิใช่หรือ. ตอบ
ว่า ไซ้ให้ถึงที่สุดแล้ว. แต่ว่าอนุสนธินี้เป็นของเฉพาบุคคล. จริงอยู่ โลกสัน
นิวาสนี้ หลงไหลแล้วในปฏิสนธิ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเริ่ม
เทศนาเห็นว่า เราจักกำจัดฐานอันเป็นที่ตั้งแห่งความหลงไหลของโลกสัน
นิวาสนั้นทำให้ปรากฏ. อีกอย่างหนึ่ง อวิชชามิวิภูฏะเป็นมูล ความบังเกิดขึ้น
แห่งพุทฺธะมิวิภูฏะเป็นมูล เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ทรงแสดง
อวิชชาอันมิวิภูฏะเป็นมูล และพุทฺธูปบาทอันมิวิภูฏะเป็นมูลแล้ว ทรงดำริ
ว่า เราจักยังเทศนาให้ถึงที่สุดอีกครั้งเดียว ด้วยสามารถแห่งวิภูฏะและวิวิภูฏะ
ดังนี้ จึงเริ่มเทศนา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺนิปาตา** ได้แก่ เพราะการประชุม
คือว่า เพราะประมวลมา. บทว่า **คพฺพสฺส** ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดขึ้นในครรภ์.
บทว่า **อวกฺกนฺติ โหติ** ได้แก่ ความเกิดย่อมมี. จริงอยู่ในที่บางแห่งท้องแห่ง
มารดาท่านเรียกว่า ครรภ์. เหมือนอย่างทีกล่าวไว้ว่า :-

ยเมกรตุตี ปจฺม **คพฺเพ วสฺติ มาณโว**
อพฺภุญฺจฺจิโตว สยติ **ส กจฺนํ น นีวตฺตติ.**

แปลว่า สัตว์อยู่ในท้องแม่ ตลอดราตรีหนึ่งก่อน เขาลุกขึ้นแล้ว
ก็นอน เขาไปไม่กลับ. ในที่บางแห่ง ท่านเรียกสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ว่า ครรภ์.
เหมือนอย่างทีกล่าวไว้ว่า **ยถา โข ปนฺนํนฺนุท อิตฺถิโย อญฺญา นว วา ทส วา**
มาเส คพฺภํ กุจฺฉินา ปรีหริตฺวา วิชายนฺติ แปลว่า ก่อนอาณนทฺ์ หึงอื่น ๆ
ย่อมรักษาทารกผู้เกิดในครรภ์ด้วยท้อง เก้าเดือน หรือว่า สิบเดือนแล้วจึง
คลอด. ในที่นี้ ท่านประสงคฺ์เอาสัตว์. คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ว่า สติในกาย เรียกว่า กายสติ อธิบายว่า ตั้งกายสตินั้น. บทว่า **ปริตฺตเจตฺโต** ได้แก่ อกุศลจิต. บทว่า **ยตฺตสฺส เต ปาปกา** ความว่า อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมดับไป ในผลสมาบัติใด ย่อมไม่รู้ย่อมไม่บรรลุสมาบัตินั้น. บทว่า **อนุโรธวิโรธ** ได้แก่ รากะ และ โทสะ. บทว่า **อภินนฺทติ** ได้แก่ ย่อมเพติดเพติดด้วยอำนาจแห่งตัณหา เมื่อบุคคลกล่าวด้วยอำนาจแห่งตัณหาว่า โอ สุขหนอ เป็นต้น ชื่อว่า ย่อมบ่น. บทว่า **อชฺโณสย ติฏฺฐติ** ได้แก่ กลืนกิน คือยังกิจให้สำเร็จแล้วถือเอาด้วยความตั้งใจในตัณหา. อธิบายว่า จงยินดีซึ่งซึ่งสุข หรือว่าอทุกข์ขมสุข ก่อนหรือว่าย่อมยินดีซึ่งซึ่งทุกข์อย่างใด. เมื่อบุคคลยึดถือว่า เรามีทุกข์ ทุกข์เป็นของเรา ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมยินดีซึ่งในทุกข์. บทว่า **อุปฺปชฺชติ นนฺทิ** ได้แก่ ตัณหาย่อมเกิดขึ้น. บทว่า **ตทฺฐปาทาน** ความว่า ตัณหานั่นเอง ชื่อว่า อุปาทาน เพราะอรรถว่ายึดถือ. ก็ปัจจยาการอันเป็นวิภูฏะมีสนธิสามและสังเขปนี้ชื่อว่า **ตสฺส อุปาทานปจฺจยา ภโว** **ฯเปฯ สมฺมทโย โหติ** ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสอีกครั้งหนึ่ง.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงแสดงอันเป็นส่วนวิภูฏะ จึงตรัสว่า **อิธ ภิกฺขเว ตถาคโต โลก อุปฺปชฺชติ** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปฺปมาณเจตฺโต** ความว่า ชื่อว่า มีจิตหาประมาณมิได้ เพราะมีจิตเป็นโลกุตระอันประมาณมิได้ อธิบายว่า เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรคจิต.

บทว่า **อิเม โข เม ตุมฺहे ภิกฺขเว สงฺขิตฺเตน ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตี** ธารถ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงทรงจำเทศนาตัณหาสังขยวิมุตติของเรา อันเราแสดงโดยย่อนี้ ตลอดกาลเป็นนิตย์เถิด อย่าหลงลืม. จริงอยู่ เทศนาในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า วิมุตติ เพราะเป็นเหตุได้วิมุตติ. บทว่า **มหาตณฺหาชาลตณฺหาอํภาปฏิ-**

มุกข์ ความว่า ตัณหา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ข่ายตัณหาใหญ่
เพราะอรรถว่า ร้อยรัดไว้ ตรัสว่า สังฆาณะ เพราะอรรถว่า เสียคดี อธิบาย
ว่า พวกเธอจงทรงจำสาตติกุญษ์ที่เป็นบุตรนายแก้วภูฏีนี้ว่า เป็นผู้สวมอยู่ในข่าย
แห่งตัณหาใหญ่ และในร่างตัณหานี้ พึงทรงจำภิกขุนี้ว่า เป็นผู้เข้าไปแล้ว
อยากอยู่ภายใน ดังนี้ ด้วยประการฉะนี้. คำที่เหลือในที่ทั้งปวงง่ายทั้งนั้น
แล.

จบอรรถกถาหาตัณหาสังขยสูตรที่ ๘

๘. มหาอัสสปฺรสุตร

[๔๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อัสสปฺรนิคมของหมู่เจ้าอังคะในอังคชนบท ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประชุมชนย่อมรู้จักพวกเธอว่าสมณะๆ ก็แหละพวกเธอ เมื่อเขาถามว่า ท่านทั้งหลายเป็นอะไร ก็ปฎิญา (รับ) ว่า พวกเราเป็นสมณะ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวกเธอนั้น มีชื่ออย่างนี้มีปฎิญาอย่างนี้แล้ว ก็ควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักสมทานประพฤติกกรรม ทำความเป็นสมณะด้วย ทำความเป็นพราหมณ์ด้วย เมื่อพวกเราปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปฎิญญาของเรา ก็จักเป็นความจริงแท้ ใช่แต่เท่านั้น พวกเราบริโภค จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชบริวารของทายกเหล่าใด สักการะทั้งหลายนั้น ของทายกเหล่านั้น ก็จักมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ในเพราะพวกเรา อีกอย่างหนึ่งเล่า บรรพชาของเรา ก็จักไม่เป็นหมันจักมีผล มีกำไร.

[๔๖๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมทำความเป็นสมณะและทำความเป็นพราหมณ์ เป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตปปะ บางทีพวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตปปะแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้พอละพวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญัตถะประโยชน์ของความเป็นสมณะ (มรรค ผล นิพพาน) พวกเราถึงแล้วโดยลำดับ กิจอะไรๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้น

ไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลายเมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย.

[๔๖๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีกายสมาจารบริสุทธิปราภฏ เปิดเผย ไม่มีช่องและคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีกายสมาจารอันบริสุทธินั้น บางทีพวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยhiriและโอตตปปะ มีกายสมาจารบริสุทธิแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้ พอละ พวกเราทำเสร็จแล้วสามัญญัตถะพวกเรachingแล้วโดยลำดับ กิจอะไรๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย.

[๔๖๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีวิจีสมาจารบริสุทธิปราภฏ เปิดเผย ไม่มีช่องและคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีวิจีสมาจารบริสุทธินั้น บางทีพวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยhiriและโอตตปปะ มีกายสมาจาร และวิจีสมาจารบริสุทธิแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญัตถะพวกเรachingแล้วโดยลำดับ กิจอะไรๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลายขอเตือนแก่เธอทั้งหลายเมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย.

[๔๖๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีมโนสมาจารบริสุทธฺิ ปราภฺฏ เปิดเผย ไม่มีช่องและคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความ เป็นผู้มิมโนสมาจารบริสุทธฺิ นั้น บางทีพวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตฺปปะ มีกายสมาจาร วจิตฺสมาจาร และมโนสมาจารบริสุทธฺิแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้พอละพวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญฺุตตะพวกเราถึงแล้ว โดยลำดับ กิจจะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญฺุตตะที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย.

[๔๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีอาชีวะบริสุทธฺิ ปราภฺฏ เปิดเผย ไม่มีช่องและคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธฺิ นั้น บางทีพวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตฺปปะ มีกายสมาจาร วจิตฺสมาจาร มโนสมาจาร และอาชีวะบริสุทธฺิแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้ พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญฺุตตะพวกเราถึงแล้ว โดยลำดับ กิจจะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่สามัญญฺุตตะที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย.

[๔๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทริยฺ์ทั้งหลาย เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือโดยนิमित ไม่ถือโดยอนุพยัญญ-

ขณะ จักปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌา และ โทมนัสครอบงำได้ชื่อว่ารักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ได้ยิ่งเสียงคสด...คดมกลินด้วยฆานะ.. ลี้มรสด้วยลิ้น...ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย...รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว, จักไม่ถือโดยนิमित ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ จักปฏิบัติเพื่อสำรวมมณินทรีย์ ที่เมื่อสำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและ โทมนัสครอบงำได้ ชื่อว่ารักษามณินทรีย์ ถึงความสำรวมในมณินทรีย์ บางทีพวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและ โอตตัปปะ มีกายสมาจาร วชิสมาจาร มโนสมาจาร อาชีวะบริสุทธิ์แล้ว และเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ด้วยกิจเพียงเท่านั้นพอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญัตถะพวกเราถึงแล้วโดยลำดับ กิจจะอะไรๆ ที่ควรทำให้อิ่งขึ้นไป ได้มีพวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้อิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย.

[๔๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำให้อิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักรู้จักประมาณในโภชนะ จักพิจารณาโดยแยกคายแล้วกลืนอาหาร จักไม่กลืนเพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อตบแต่ง เพื่อประดับ จักกลืนเพียงเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ เป็นไป ห่างไกลจากความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์เท่านั้น และจะบำบัดเวทนาเก่า ไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และจักให้อัฏฐภาพดำเนินไป ไม่มีโทษ อยู่สบายด้วยประการฉะนี้ บางทีพวกเธอจะมีความดำเนินไป ไม่มีโทษ เป็นผู้ประกอบด้วยหิริและ โอตตัปปะ มีกายสมาจารวชิสมาจาร มโนสมาจาร อาชีวะบริสุทธิ์ เป็นผู้ที่มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย และรู้จักประมาณในโภชนะแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านั้น พอละพวกเราทำเสร็จ

และ สามัญญัตถะพวกเราถึงแล้วโดยลำดับ ก็อะไรๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย.

[๔๖๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นผู้ตื่น จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมอันเป็นเครื่องกีดกัน (นิวรณ์) ด้วยการจงกรม และการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี จักสำเร็จการนอนดังราชสีห์ โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ทำไว้ในใจถึงความสำคัญในอันลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกีดกัน (นิวรณ์) ด้วยการจงกรม และการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี บางทีพวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตปปะ มีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร อาชีวะบริสุทธิ์แล้ว เป็นผู้มีความอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย และรู้จักประมาณในโภชนะ ประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นผู้ตื่นแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้ พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญัตถะพวกเราถึงแล้วโดยลำดับ ก็อะไรๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนเธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย.

[๔๖๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ทำความรู้สึกรู้ตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการก้าวเข้า ในการเหยียดออก ในการทรงสังฆาฏิ บาตร และจีวร ในการ

นั้น การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ทำความรู้จักตัว ในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง บางทีพวก เธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตปปะ มีกายสมา จาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร อาชีวะบริสุทธิ์แล้ว เป็นผู้มิตวารอันคุ้มครอง แล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในโภชนะ ประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็น ผู้ตื่น และประกอบด้วยสติสัมปชัญญะแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านั้น พอละ พวกเรา ทำเสร็จแล้ว สามัญญัตถะพวกเรามาถึงแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอ ทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย.

[๔๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอกลับจาก บิณฑบาตในกาลภายหลังภัตแล้ว นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะ หน้า เธอละความเพ่งเล็งในโลกแล้ว มีใจปราศจากความเพ่งเล็งอยู่ ย่อมชำระ จิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้ ละความประทุษร้ายคือพยาบาทแล้ว ไม่คิดพยาบาท มีความกรุณาหวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ย่อมชำระจิต ให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้ายคือพยาบาทได้ ละถีนมิทระได้แล้ว เป็น ผู้ปราศจากถีนมิทระ มีความสำคัญหมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะ อยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทระได้ ละอุทธัจจกุกกุจจะได้แล้ว เป็นผู้ ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ณ ภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ ได้ ละวิจิกิจณาได้แล้ว เป็นผู้ข้ามวิจิกิจณา ไม่มีความกลางแกลงในกุศล ธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจณาได้.

[๔๗๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงกู้หนี้ไปประกอบการทำงาน การงานเหล่านั้นของเราจะพึงสำเร็จผล เขาจะพึงใช้หนี้ที่เป็นต้นทุนเดิมให้หมดสิ้น และทรัพย์ที่เป็นกำไรของเขาจะพึงมีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภรรยา เขาจะพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรากู้หนี้ไปประกอบการทำงาน บัดนี้ การงานของเราสำเร็จผลแล้ว เราได้ใช้หนี้ที่เป็นต้นทุนเดิมให้หมดสิ้นแล้ว และทรัพย์ที่เป็นกำไรของเรายังมีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภรรยา ดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ถึงความโสมนัส มีความไม่มีหนี้เป็นเหตุ นั้นใด.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงเป็นผู้มีอาพาธ ถึงความลำบาก เจ็บหนัก บริโภคอาหารไม่ได้ ละไม่มีกำลังกาย สมัยต่อมา เขาพึงหายจากอาพาธนั้น บริโภคอาหารได้ และมีกำลังกาย เขาจะพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน เราเป็นผู้มีอาพาธ ถึงความลำบาก เจ็บหนัก บริโภคอาหารไม่ได้และไม่มีความแข็งแรง บัดนี้ เราหายจากอาพาธนั้นแล้ว บริโภคอาหารได้สละมีความแข็งแรง ดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีความไม่มีโรคนั้นเป็นเหตุ นั้นใด.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงถูกจองจำอยู่ในเรือนจำ สมัยต่อมา เขาพึงพ้นจากเรือนจำนั้นโดยสวัสดิ์ ไม่มีภัยและไม่ต้องเสียทรัพย์อะไรๆ เลย เขาจะพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน เราถูกจองจำอยู่ในเรือนจำ บัดนี้เราพ้นจากเรือนจำนั้นโดยสวัสดิ์ไม่มีภัยแล้ว และไม่ต้องเสียทรัพย์อะไรๆ เลย ดังนี้เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีการพ้นจากเรือนจำนั้นเป็นเหตุ นั้นใด.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงเป็นทาส พึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งผู้อื่น ไปไหนตามความพอใจไม่ได้ สมัยต่อมา เขาพึงพ้นจากความ

เป็นทาสนั้น ฟังตัวเองได้ ไม่ต้องฟังผู้อื่น เป็นไทแก่ตัว ไปไหนได้ตามความพอใจ เขาจะฟังมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นทาส ฟังตัวเองไม่ได้ ต้องฟังผู้อื่น ไปไหนตามความพอใจไม่ได้ บัดนี้เราพ้นจากความเป็นทาสนั้นแล้ว ฟังตัวเองได้ ไม่ต้องฟังผู้อื่น เป็นไทแก่ตัว ไปไหนได้ตามความพอใจ ดังนี้ เขาจะฟังได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีความเป็นไทแก่ตัวนั้นเป็นเหตุ ฉันทิ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษมีทรัพย์ มีโภคสมบัติ จะฟังเดินทางไกลกันดาร สมัยต่อมา เขาฟังข้ามพ้นทางกันดารนั้นได้ โดยสวัสดิ ไม่มีภัย ไม่ต้องเสียทรัพย์อะไร ๆ เลย เขาจะฟังมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรามีทรัพย์ มีโภคสมบัติ เดินทางไกลกันดาร บัดนี้ เราข้ามพ้นทางกันดารนั้นแล้ว โดยสวัสดิ ไม่มีภัย ไม่ต้องเสียทรัพย์อะไร ๆ เลย ดังนี้ เขาจะฟังได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีภูมิตถสถานอันเกษมนี้เป็นเหตุ ฉันทิ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นนิวรรณ์ ๕ ประการเหล่านี้ ที่ยังละไม่ได้ในตน เหมือนหนี เหมือนโรค เหมือนเรือนจำเหมือนความเป็นทาส เหมือนทางไกลกันดาร และพิจารณาเป็นนิวรรณ์ ๕ ประการเหล่านี้ ที่ละได้แล้วในตน เหมือนความไม่มีหนี เหมือนความไม่มีโรค เหมือนการพ้นจากเรือนจำเหมือนความเป็นไทแก่ตน เหมือนภูมิตถสถานอันเกษม ฉันทิแล.

[๔๗๑] ภิกษุนั้นละนิวรรณ์ ๕ ประการนี้อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตอันเป็นเครื่องทำปัญญาให้ถอยกำลังได้แล้ว สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ เธอทำกายนี้แลให้ชุ่มชื้นอัมเอบ ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศ

ไหนดๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนพนักงานทรงसन หรือลูกมือของพนักงานทรงसन ผู้ฉลาด ใส่จุกเสียดลงในภาชนะสำริด แล้วพรมด้วยน้ำหมักไว้ ก้อนจุกเสียดตัวนั้นมียางซึมไปจับติดกันทั้งข้างในข้างนอก ย่อมไม่กระจายออก ฉะนั้น.

[๔๗๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าตติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอทำกายนี้แลให้ชุ่มชื้น อิ่มเอิบ ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่มีเอกเทศไหนดๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึก มีน้ำขังอยู่ ไม่มีทางที่น้ำจะไหลมาได้ ทั้งในด้านตะวันออก ด้านตะวันตก ด้านเหนือ ด้านใต้ ทั้งฝนก็ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล แต่สายน้ำเย็นพุ่งขึ้นจากห้วงน้ำนั้นแล้ว จะพึงทำห้วงน้ำนั้นแลให้ชุ่มชื้น เอิบอาบ ซาบซึมด้วยน้ำเย็น ไม่มีเอกเทศไหนดๆ แห่งห้วงน้ำนั้นทั้งหมดที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉะนั้น.

[๔๗๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง ภิกษุมืออุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เข้าตติยฌานที่พระอรหัตถ์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มืออุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้แลให้ชุ่มชื้น เอิบอาบ ซาบซ่าน ด้วยสุขอันปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง เปรียบไหนดๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนในกออุบล กอปทุม หรือกออัญชริก แต่ละชนิด ในกออุบล กอปทุม หรือกออัญชริก ดอกบัวบางชนิด เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นจากน้ำ จมอยู่ในน้ำ น้ำเลี้ยงไว้อันน้ำเย็นหล่อเลี้ยงเอิบอาบซึมซาบไปแต่ยอดและ

เหง้า ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกออุบล กอปทุม หรือกอบุณฑริก ที่น้ำเย็นจะ
ไม่ถูกต้อง ฉะนั้น.

[๔๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังอีกข้อหนึ่ง ภิกษุเจ้าจตุตถฌานไม่มี
ทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ และดับโสมนัส โทมนัสในก่อนได้
มีความบริสุทธิ์แห่งสติที่อุเบกขาให้เกิดขึ้นอยู่ เธอ นั่งแผ่ไปทั่วกายนี้แล
ด้วยใจอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว
ที่จิตอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้วจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนบุรุษนั่งคลุมตัวตลอด
ศีรษะด้วยผ้าขาว ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกายทุกๆ ส่วนของเขาที่ผ้าขาวจะ
ไม่ถูกต้อง ฉะนั้น.

[๔๗๕] ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจาก
อุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้ม
จิตไปเพื่ออุปพเพนิวาสานุสติญาณ เธอระลึกชาติที่เคยอยู่อาศัยในกาลก่อนได้
เป็นอันมาก คือ ระลึกได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ ระลึกชาติที่เคยอยู่
อาศัยในกาลก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุทเทศ ด้วยประ
การฉะนี้ เปรียบเหมือนบุรุษออกจากบ้านของตนไปสู่บ้านอื่น ออกจากบ้าน
เมื่อนั้นไปสู่บ้านอื่น ออกจากบ้านเมื่อนั้นแล้ว กลับมาสู่บ้านของตนตาม
เดิม เขาจะพึงระลึกได้ว่า เราออกจากบ้านของตนไปสู่บ้านโน้น ในบ้าน
นั้น เราได้ขึ้นอย่างนั้น ใต้นั่งอย่างนั้น ได้พูดอย่างนั้น ใต้นั่งอย่างนั้น ออกจาก
บ้านเมื่อนั้นไปสู่บ้านโน้น แม้ในบ้านนั้น เราก็ได้ขึ้นอย่างนั้น ใต้นั่งอย่าง
นั้น ได้พูดอย่างนั้น ใต้นั่งอย่างนั้น ออกจากบ้านเมื่อนั้นแล้ว กลับมาสู่บ้านของ
ตนตามเดิม ดังนี้ ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นแล ย่อมระลึกชาติที่เคยอยู่อาศัยในกาล
ก่อนได้เป็นอันมาก คือระลึกได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ ระลึกชาติที่
เคยอยู่อาศัยในกาลก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้ง
อุทเทศ ด้วยประการฉะนี้.

[๔๗๖] ภิกษุหนึ่ง เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธี ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อรู้จติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เธอเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธี ล่วงจักขุของมนุษย์ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม เปรียบเหมือนเรือนสองหลังมีประตูร่วมกัน บุรุษผู้มีจักขุ ยืนอยู่ท่ามกลางเรือน พึงเห็นหมู่มนุษย์ กำลังเข้าสู่เรือนข้าง กำลังออกจากเรือนข้าง กำลังเดินไปข้าง กำลังเที่ยวไปข้าง ฉันใด ภิกษุย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธี ล่วงจักขุของมนุษย์ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ฉันนั้นเหมือนกันแล.

[๔๗๗] ภิกษุหนึ่ง เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธี ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่ออสาวิภขญาณ เธอย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อสาวิภขญาณ นี้อสาวิภขสมุทัย นี้อสาวิภขนิโรธ นี้อสาวิภขนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสะวะ แม้จากภวาสะวะ แม้จากอวิชาสะวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี เปรียบเหมือนห้วงน้ำบนยอดภูเขา มีน้ำใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว บุรุษผู้มีจักขุดี ยืนอยู่ที่ขอบห้วงน้ำนั้น พึงเห็นหอยกาบ หอยโข่ง ก้อนกรวด กระเบื้อง ผุงปลา หยุดอยู่ข้าง เคลื่อนไปข้าง เขามีความดำริว่า ห้วงน้ำนี้ มีน้ำใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว มีหอยกาบ หอยโข่ง ก้อนกรวด กระเบื้อง และผุงปลา หยุดอยู่ข้าง เคลื่อนไปข้าง ฉันใด ภิกษุย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง

ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย ฯลฯ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่แล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ฉะนั้นเหมือนกันแล.

[๔๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรียกว่า สมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง นหาคะบ้าง เวทคุบ้าง โสตติยะบ้าง อริยะบ้าง อรหันต์บ้าง.

ก็อย่างไร ภิกษุจึงชื่อว่า สมณะ. เหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป อันภิกษุนั้นระงับเสียแล้ว อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า สมณะ.

ก็อย่างไร ภิกษุชื่อว่า พราหมณ์ เหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป อันภิกษุนั้นลอยเสียแล้ว อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า พราหมณ์.

ก็อย่างไร ภิกษุจึงชื่อว่า นหาคะ. เหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป อันภิกษุนั้นอาบล้างเสียแล้ว อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า นหาคะ.

ก็อย่างไร ภิกษุจึงชื่อว่า เวทคุ เหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป อันภิกษุนั้นรู้แจ้งแล้ว อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เวทคุ.

ก็อย่างไร ภิกษุจึงชื่อว่า โสตติยะ. เหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์

ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป อันภิกษุ นั้นให้กลับไปหมดแล้ว อย่างนี้แล
ภิกษุ ชื่อว่าโสตติยะ.

ก็อย่างไร ภิกษุจึงชื่อว่าอริยะ. เหล่าอกุลศรธรรมอันลามก อันให้
เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์
ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป ห่างไกลภิกษุ นั้น อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าอริยะ.

ก็อย่างไร ภิกษุจึงชื่อว่า อรหันต์. เหล่าอกุลศรธรรม อันลามกอันให้
เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์
ใหม่ ชาติ ชรา มรณะต่อไป อันภิกษุ นั้นกำจัดเสียแล้ว อย่างนี้แล ภิกษุชื่อ
ว่าอรหันต์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่น
ชม ยินดีพระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนี้แล.

จบ มหาอัสสปรสูตรที่ ๕

อรรถกถา महाสप्तपुरสูตร

มหาสप्तपुरสูตร มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในมหาสप्तपुरสูตรนั้น. บทว่า องฺกุเสฏฺ์ ได้แก่ พวกเจ้าชาวชนบท นามว่า อังคะ. ที่ประทับอยู่แห่งเจ้าอังคะเหล่านั้น แม้เป็นชนบทเดียว ก็เรียกว่า อังคาคังนี้ เพราะศัพท์ขยายความถึง ในอังคชนบทนั้น.

บทว่า อสฺสปุริ นาม องฺกานํ นิคโม ความว่า นิคมหนึ่งแห่งอังคชนบท มีวิหารอันได้แล้ว โดยนามเมืองว่า อัสสปุระ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำนิคมนั้นให้เป็นโคจรคามแล้ว ประทับอยู่ บทว่า ภควาเอตทโวจ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพุทธพจน์ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประชุมชนย่อมรู้จักพวกเธอว่าเป็นสมณะๆ ดังนี้ เป็นต้น.

ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสอย่างนี้. ได้ยินว่า ในนิคมนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีศรัทธาเลื่อมใส มีความนับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา นับถือพระธรรมว่าเป็นของเรา นับถือพระสงฆ์ว่าเป็นของเรา เห็นแม้สามเณรผู้บวชในวันนั้น ก็ทำให้เป็นเช่นกับพระเถระมีพรรษาตั้งร้อย. พวกเขาเห็นภิกษุสงฆ์เข้าไปบิณฑบาตในเวลาเช้า แม้ถือพีชและคันไถ เป็นต้น ไปยังนา แม้ถือวัตถุมิขวาน เป็นต้น เข้าไปยังป่า ก็จะวางอุปกรณ์เหล่านั้น แล้วปิดกวาดที่สำหรับนั่งของภิกษุสงฆ์หรืออาสนศาลา หรือมณฑป หรือว่าโคนไม้ แล้วปูลาดอาสนะทั้งหลาย ตั้งเชิงรองบาตรและน้ำดื่ม แล้วนิมนต์ให้ภิกษุสงฆ์นั่ง ถวายข้าวยาकुและของที่ควรเคี้ยว เป็นต้น ส่งภิกษุสงฆ์ผู้ทำภัตตกิจเสร็จแล้วไป จึงถืออุปกรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น จากที่นั้นไปสู่ นานหรือว่าป่ากระทำกรงานทั้งหลายของตน. ในที่ทำงานเขาก็ไม่พูดกัน อย่างอื่น พวกเขาเหล่านั้น ย่อมกล่าวคุณความดีของภิกษุสงฆ์นั้นแหละ ด้วยคำว่า บุคคล ๘ คือผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔ ชื่อว่า อริยสงฆ์ พระอริยสงฆ์

เหล่านั้นประกอบด้วยศีลเห็นปานนี้ ด้วยอาจารย์เห็นปานนี้ ด้วยข้อปฏิบัติเห็นปานนี้ เป็นผู้ละอาย เป็นผู้มีศีลเป็นที่รัก เป็นผู้มีคุณอันโอฬารดังนี้ มาจากที่ทำงานแล้ว บริโภคอาหารเย็นแล้วนั่งอยู่ที่ประตูเรือนก็ดี เข้าไปห้องนอนนั่งแล้วก็ดี ก็ย่อมกล่าวคุณความดีของพระภิกษุสงฆ์นั้นแหละ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นความนับถือของพวกมนุษย์เหล่านั้นแล้วทรงประกอบภิกษุสงฆ์ไว้ ในความเคารพในบิณฑบาต จึงได้ตรัสพระดำรัสนั้น.

บทว่า **เย ชมฺมา สมณกรณฺา จ พุราหฺมณกรณฺา จ** ความว่า ธรรมเหล่าใด อันบุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำให้เป็นสมณะ มีบาปอันสงบ และให้เป็นพราหมณ์ มีบาปอันลอยแล้ว ดังนี้. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสธรรมอันสมณะควรทำไว้ในชื่อว่า **คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย** กิจของสมณะอันสมณะพึงกระทำเหล่านี้ มี ๓ อย่าง ๓ อย่างเป็นไฉน คือการสมาทานอริศีลสิกขา ๑. การสมาทานอริจิตตสิกขา ๑ การสมาทานอริปัญญาสิกขา ๑ ดังนี้. แม้ธรรมเหล่านั้น ก็ชื่อว่าเป็นธรรมกระทำให้เป็นสมณะเหมือนกัน. แต่ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าให้เทศนาพิสดารแล้วด้วยอำนาจแห่งหิริโอตตปปะเป็นต้น.

ในบทว่า **เอว โน อัย อมุหํ** นี้บทว่า **โน** สักว่าเป็นนิบาต อธิบายว่า ธรรมนี้จักมีแก่พวกเรา ด้วยอาการอย่างนี้. แม้บททั้งสอง คือ **มหปผลา** และ **มหานิสฺสา** ว่าโดยอรรถเป็นอย่างเดียวกัน. บทว่า **อวญฺญา** ได้แก่ไม่เป็นโมฆะ. บทว่า **สผลา** เนื้อความนี้ ก็มีอรรถแห่งอโมฆะนั้นแหละ. จริงอยู่ ผลแห่งความไม่เป็นหมันไม่มี ผลนั้น ชื่อว่า มีโทษ. บทว่า **สตุทฺรยา** แปลว่า มีกำไร คำนี้ เป็นไวพจน์กัน เพราะมีผล. บทว่า **เอวญฺหิ** **โว ภิกฺขเว ลิกฺขิตพฺพ** แปลว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญธรรม มีหิริและโอตตปปะเป็นต้น ด้วยฐานะนี้มีประมาณเท่านี้ ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุไร เพราะเพื่อตัดทางแห่งคำพูด. จริงอยู่ ถ้าใครๆ บวชไม่นานเป็นภิกษุโง่โง่ก่ดว่าอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอสมათานธรรมมีหิริและโอตตปปะเป็นต้น แล้วประพตติเกิดขึ้นนี้ ก็อะไรหนอ เป็นอนิสงส์ในการสมათานธรรมเหล่านั้นประพตติ เพื่อตัดทางแห่งคำ ของภิกษุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสรรเสริญว่า ธรรมเหล่านี้ บุคคลสมათานทำให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำให้มีชื่อว่า สมณะผู้มีบาปสงบแล้ว ให้มีชื่อว่า พราหมณ์ผู้ลอยบาปแล้วทั้งให้เกิดลาภคือปัจจัยสี่ ย่อมยังความมีผลมากให้ถึงพร้อมแก่ผู้ให้ปัจจัย ย่อมกระทำการบรรพชาไม่ให้เป็นหมัน ให้มีผล ให้มีกำไร ที่เป็นอนิสงส์ดังนี้. พึงทราบเนื้อความโดยสังเขปในที่นี้เพียงนี้ แต่โดยพิสดาร พึงทราบการกล่าวสรรเสริญโดยนัยที่กล่าวไว้ในสติปัญฐาน.

บทว่า **หิโรตตปเปน** ได้แก่ ด้วยหิริและโอตตปปะที่ท่านขยายออกไปอย่างนี้ว่า สิ่งใดอันบุคคลผู้ควรละอายย่อมละอาย สิ่งใด อันบุคคลผู้ควรเกรงกลัวย่อมเกรงกลัว ดังนี้ อีกอย่างหนึ่งในข้อนี้ หิริมีภายในเป็นสมุฏฐาน โอตตปปะมีภายนอกเป็นสมุฏฐาน หิริเป็นอิตตาธิปไตย โอตตปปะเป็นโลกาธิปไตย. หิริดำรงอยู่ในสภาพความละอาย โอตตปปะดำรงอยู่ในสภาพความกลัว. ก็ถ้าพิสดารในธรรมทั้งสองนี้ กล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรคโดยอาการทั้งปวง.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้งสองเหล่านี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ชื่อว่า ธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองโลก เพราะรักษาโลก. เหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สุกกธรรมทั้ง ๒ เหล่านี้ ย่อมคุ้มครอง

ครองโลก ๒ อย่างเป็นไฉน คือ หิริ และโอตตปปะ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ศุกกธรรม ๒ เหล่านี้ไม่พึงคุ้มครองโลก ไม่พึงปรากฏในที่นี้ไฉน โลก
ไม่ว่ามารดา หรือ ป้า น้า ภรรยาของอาจารย์ หรือว่าภรรยาของครู ก็จักถึง
การเจือปนกันเหมือนแพะ แกะ ไก่ สุกร สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก. ธรรม
เหล่านี้แหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในชาดกว่า เป็นเทวธรรม. เหมือน
อย่างที่ตรัสไว้ว่า

หิริโอตตปฐสมุปนฺนา สุกกธมฺมสมาหิตา

สญฺโต สปุริสา โลเก เทวธมฺมาติ วุจฺจเร.

แปลว่า สัตบุรุษทั้งหลายผู้สงบแล้วในโลก ผู้ถึง

พร้อมด้วยหิริและโอตตปปะ ประกอบ

ด้วยศุกกธรรม ท่านกล่าวว่าเป็นผู้มี

เทวธรรม ดังนี้.

หิริและโอตตปปะธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง
แก่พระมหาจุนทเถระ ว่าเป็นปฏิบัติเครื่องขัดเกลากิเลส. เหมือนอย่างที่ตรัส
ไว้ว่า เธอพึงทำการขัดเกลาว่า คนเหล่านี้ จักเป็นผู้ไม่มีโอตตปปะ เราจัก
เป็นผู้มีโอตตปปะในที่นี้ ดังนี้. ก็หิริและโอตตปปะธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงแสดงสำหรับกระทำให้เป็นโอวาหุปสัมปทา จริงอยู่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนกัสสปะ เพราะเหตุนี้แล เธอพึง
ศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเข้าไปตั้งหิริโอตตปปะอย่างแรงกล้า ใน
พระเถระ ในพระนวกะ ในพระมัชฌิมะทั้งหลาย ดังนี้ คุณก่อนกัสสปะ เธอ
พึงศึกษาอย่างนี้แล. แต่ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงหิริและโอตตป-
ปะธรรมเหล่านี้ว่า ชื่อว่าสมณธรรม. ก็เพราะประโยชน์แห่งความ

เป็นสมณะ ย่อมไม่ถึงซึ่งที่สุด ด้วยธรรมมีประมาณเท่านี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงธรรมอันกระทำความเป็นสมณะ แม้อื่นๆ จึงตรัสคำว่า ยา โข ปน ภิกขเว ตุมฺหากํ เป็นต้น. บรรดาบท เหล่านั้น ในบทว่า สามัญญตฺโต ก่อนอื่นในคัมภีร์สังยุตติกาย ที่ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สามัญญะความเป็นสมณะเป็นโณ อริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แล เราเรียกว่า สามัญญะ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะเป็นโณ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ อันใด อันนี้ เราเรียกว่า ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ. มรรคท่านเรียกว่า สามัญญะ ผลและ นิพพานท่านเรียกว่า ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ. แต่ในที่นี้ บัญญัติพึง ทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ เพราะ รวมทั้งมรรคและผลเข้าด้วยกัน. บทว่า อาโรจยามิ แปลว่า ย่อมบอก. บทว่า ปฏิวทยามิ ได้แก่ เตือนให้รู้.

ในบทว่า ปริสุทฺโธ โน กายสมาจาโร นี้ ได้แก่ กายสมาจาร ๒ อย่างคือ บริสุทฺธิ์และไม่บริสุทฺธิ์. จริงอยู่ ภิกษุใดฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่ง ของที่เจ้าของเขาไม่ให้ ประพฤติผิดในกาม กายสมาจารของภิกษุ นั้น ชื่อว่า ไม่บริสุทฺธิ์. ก็กายสมาจารนี้ท่านห้ามไว้โดยเป็นกรรมบถ. ก็ภิกษุใดยอมดี ย่อมเบียดเบียนผู้อื่น ด้วยฝ่ามือ หรือด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ หรือด้วยศาสตรา กายสมาจารของภิกษุนั้น ชื่อว่า ไม่ บริสุทฺธิ์. กายสมาจารแม้นี้ ท่านก็ห้ามไว้ โดยเนื่องด้วยสิกขาบทที่ เดียว ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสข้อความทั้งสองนั้น ตรัสแต่ชื่อ เป็นธรรมขัดเกล่าอย่างยิ่ง.

จริงอยู่ ภิกษุใด เจือก้อนดิน หรือท่อนไม้ โดยไล่กาทั้งหลาย ซึ่งกำลังดื่มน้ำในหม้อน้ำ หรือจิกกินข้าวสุกในบาตร กายสมาจาร

ของภิกษุหนึ่ง ไม่บริสุทธฺิ. ตรงกันข้ามชื่อว่าสมาจารบริสุทธฺิ. บทว่า
อุตุตฺตโน ได้แก่ ขึ้นไปแล้ว คือปรากฏแล้ว. บทว่า วิวโณ ได้แก่ เปิดเผย
คือ ไม่ปกปิด ย่อมแสดงความบริสุทธฺิด้วยธรรมแม้ทั้งสองนั่นเอง. บท
ว่า น จ จิตฺตวา ได้แก่ เป็นเช่นเดียวกันในกาลทุกเมื่อ คือ ไม่มีช่องในระ
หว่างๆ. บทว่า ลฺลฺลฺลฺล ได้แก่ ปิดแล้วด้วยเครื่องปิดประตูของกิเลสทั้ง
หลาย มิใช่เพื่อต้องการปกปิดโทษ.

แม้ในวิสมาจาร ภิกษุใด พุคฺเทจ พุคฺส่อเสียด พุคฺคําหยาบ
พุคฺเพื่อเจ้อ วิสมาจารของภิกษุหนึ่ง ชื่อว่า ไม่บริสุทธฺิ. ก็วิสมาจารนี้
ท่านห้ามไว้โดยเป็นกรรมบถแล้ว. ก็ภิกษุใดเมื่อกล่าวดูหมิ่นด้วยคำ
ทั้งหลายมีคำว่า ฤหบดีหรือว่าทาส หรือว่า คนรับใช้ เป็นต้น วิสมาจาร
ของภิกษุหนึ่ง ก็ชื่อว่า ไม่บริสุทธฺิ. วิสมาจารนี้ ท่านห้ามไว้โดยเนื่องด้วย
สิกขาบท ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ตรัสวิสมาจารทั้งสองนั้น
ตรัสแต่ชื่อเป็นกรรมขัดเกล่าอย่างยิ่ง.

ก็เมื่อภิกษุหนุ่ม หรือว่า สามเณรกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านทั้ง
หลายเห็นพระอุปัชฌาย์ ของพวกกระผมบ้างหรือคังนี้ ภิกษุใด แม้มีความ
ประสงค์เพียงหัวเราะ กล่าวถ้อยคำเห็นปานนี้อยู่โดยนัยเป็นคังนี้ว่า ท่านผู้มี
อายุทั้งหลาย ภิกษุณิมากรูปอยู่แล้วในคังนี้ พระอุปัชฌาย์ของพวกท่าน
จักไปช่วยยกห่อใส่ผักขวยคังนี้ วิสมาจารของภิกษุหนึ่ง ย่อมไม่บริสุทธฺิ.
วิสมาจารตรงกันข้ามชื่อว่า บริสุทธฺิ.

ในมโนสมาจาร ภิกษุใด เป็นผู้มื่อภิชฌา มีจิตพยาบาท เป็นผู้มีความ
เห็นผิด มโนสมาจารของภิกษุหนึ่ง ชื่อว่า ไม่บริสุทธฺิ. ก็มโนสมาจารอัน
นี้ ท่านห้ามไว้แล้วโดยเป็นกรรมบถ. ก็ภิกษุใดยินดีทองและเงิน
ที่เขาเก็บไว้เพื่อตน มโนสมาจารของภิกษุหนึ่งชื่อว่า ไม่บริสุทธฺิ. มโนสมาจาร

แม้นี้ ก็ห้ามไว้แล้ว โดยเนื่องด้วยสิกขาบท ในสูตรนี้ ไม่ตรัสถึง มโนสมาจารทั้งสองนั้น โดยตรัสแต่ธรรมชื่อขัดเกลายังยิ่ง. ภิกษุใด ย่อมตริกถึงกามวิตก หรือพยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก มโนสมาจารของภิกษุนั้น ชื่อว่า ไม่บริสุทธิ์. มโนสมาจารที่ตรงกันข้าม ชื่อว่า บริสุทธิ์.

ในอาชีวะ ภิกษุใด เพราะอาชีวะเป็นเหตุย่อมเลี้ยงชีพด้วยอำนาจ อเนสนา ๒๑ อย่าง เช่นทำเวชกรรมรับใช้ค่าไฟ การให้น้ำมันทาขา ย่อมหุง น้ำมันเป็นต้น หรือว่า ภิกษุใด ทำวิญญูติบริโภก อาชีวะของภิกษุนั้นชื่อว่า ไม่บริสุทธิ์. ถ้าอาชีวะอันไม่บริสุทธิ์นี้ ตรัสห้ามไว้โดยเนื่องด้วย สิกขาบท. ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสถึงอาชีวะอันไม่บริสุทธิ์ ทั้งสอง ได้ตรัสแต่ธรรมชื่อขัดเกลายังยิ่ง.

จริงอยู่ ภิกษุใด ได้ปัจจัยมีเนยใส เนยจืด น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย เป็นต้นแล้วคิดว่า จักฉันในวันพรุ่งนี้ มะรินนี้ แล้วฉันสิ่งที่ตนสั่งสมไว้. หรือว่า ภิกษุใด เห็นช่อสะเดาเป็นต้น แล้วกล่าวกะพวกสามเณรว่า พวกเธอจง เกี่ยวกินช่อสะเดา ดังนี้. พวกสามเณรคิดว่า พระเถระอยากจะเกี่ยวกิน จึงทำให้ เป็นกบปียะแล้วถวาย. ภิกษุกล่าวกะภิกษุหนุ่มหรือสามเณรว่า คุณก่อนผู้มีอายุ พวกเธอจงค้ำน้ำค้ำนี้. ภิกษุหนุ่ม หรือสามเณรเหล่านั้น คิดว่า พระเถระ ต้องการจะค้ำน้ำ จึงทำน้ำนั้นให้สะอาดแล้วถวาย. อาชีวะของภิกษุผู้บริโภก น้ำนั้น ชื่อว่า ไม่บริสุทธิ์. อาชีวะตรงกันข้าม ชื่อว่า บริสุทธิ์.

บทว่า มตฺตถฺย ได้แก่ ผู้รู้จักพอดี รู้จักพอควร รู้จักพอประมาธ ในการแสวงหาการรับและการบริโภก.

บทว่า ชาครियมนฺยฺยตุตา ได้แก่ ทำการแบ่งกลางคืนกลางวันออกเป็น ๖ ส่วนแล้วกระทำโอกาสเพื่อการหลับส่วนหนึ่ง ประกอบชวนขวยแล้ว ในธรรมเป็นเครื่องตื่น ๕ ส่วน. ในบทว่า สิทฺเธยฺย นี้ได้แก่ การนอน ๔

คือ กามโภกิไสยา เปตไสยา สีหไสยา ตถาคตไสยา. ในบรรดาการนอน เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้ บริโภคกามโดยมาก ย่อมนอนตะแคงข้างซ้าย เพราะฉะนั้น การนอนนี้ จึงชื่อ ว่า กามโภกิไสยา จริงอยู่ในบรรดาสัตว์ผู้บริโภคมกเหล่านั้น โดยมาก ไม่นอนตะแคงข้างขวา. ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรตโดยมาก ย่อมนอน หงาย เพราะฉะนั้น การนอนนี้ จึงเรียกว่า เปตไสยา. จริงอยู่ เพราะมีเนื้อและ เลือดน้อย เปรตมีร่างกระดูกยุ่งเหยิง ย่อมไม่อาจนอนตะแคงข้างหนึ่งได้ จึงนอนหงายเท่านั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมไม่อาจนอนตะแคงข้างหนึ่งได้ ในระหว่างขาอ่อนแล้วนอนตะแคงข้างขวา เพราะฉะนั้น การนอนนี้ จึง เรียกว่า สีหไสยา. จริงอยู่ สีหมีคราษเพราะมากด้วยอำนาจ วางสอดเข้าข้าง หน้าไว้ในที่หนึ่ง วางสองเท้าหลังไว้ในที่หนึ่ง เอาหางสอดเข้าในระหว่างขา อ่อน กำหนดโอกาสอันตั้งอยู่แห่งเท้าหน้า เท้าหลังและหางแล้วนอนวางศีรษะ พาดเท้าหน้าทั้งสอง กลับไปแม่ตลอดวัน เมื่อตื่นก็ไม่มีกรหวาดผวาคื่น ยกศีรษะขึ้นแล้วกำหนด โอกาสอันเป็นที่ตั้งแห่งเท้าหน้าเป็นต้น ถ้าฐานะ อะไรๆ ที่ตนตั้งไว้แล้วผิดปกติไป ก็เป็นผู้เสียใจว่า ฐานะนี้ไม่สมควรแก่ชาติ และความเป็นผู้กล้าหาญของท่านดังนี้ ก็จะนอนในที่นั้นนั่นแหละ ไม่ออกไป เพื่อหาอาหาร. ก็ครั้งเมื่อฐานะที่ตนตั้งไว้ไม่ผิดปกติไป ก็จะเป็นผู้ร่าเริงพอใจ ว่า ฐานะนี้สมควรแก่ชาติและแก่ความเป็นผู้กล้าหาญของท่านดังนี้ ลุกขึ้น แล้วก็เอี้ยวตัว สะบัดขนสร้อยบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วจึงออกไปเพื่อหา อาหาร. ก็การนอนด้วยฉันทที่สี่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ตถาคต ไสยา ในบรรดาการนอนสี่เหล่านั้น การนอนอย่างสี่หะมาแล้วในที่นี้ เพราะ ว่าการนอนนี้ ชื่อว่า การนอนอย่างประเสริฐ เพราะเป็นอิริยาบถของผู้ มากด้วยอำนาจ.

บทว่า ปาเทน ปาทำ ได้แก่ เอาเท้าซ้ายทับเท้าขวา. บทว่า อัจจาธาย ได้แก่ วางไว้เหลื่อมกันหน่อยหนึ่ง. เพราะว่า ข้อเท้ากระทบกับข้อเท้า เข้ากระทบกับเข้า เวทนาย่อมเกิดเนืองๆ จิตย่อมไม่สงบ การนอนก็ไม่ ผาสุก ก็ข้อเท้ากับข้อเท้า เข้ากับเข้าย่อมไม่เสียดสีกัน โดยประการใด เมื่อวาง ไว้เหลื่อมโดยประการนั้น เวทนาย่อมไม่เกิดขึ้น จิตย่อมสงบ การนอนย่อม ผาสุก เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสอย่างนั้น.

บทว่า อภิชณั โลเก เป็นต้น กล่าวพิสดารแล้วในจุลลหัตถิปทสูตร.

บทว่า เสยฺยถาปี ภิกฺขเว เป็นอุปมา บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า

อิณฺมาทาย - ได้แก่ ถือเอาทรัพย์โดยเสียดอกเบียด(กั). บทว่า พุณฺนุติกรเยย ได้แก่ ฟิงกระทำให้หมดไป อธิบายว่า ฟิงใช้กินไปทั้งหมด. บทว่า ตโตนิทานั ได้แก่ เหตุแห่งความไม่มีหนี่ จริงอยู่ บุรุษนั้น เมื่อระลึกว่า เราเป็นผู้ไม่มีหนี่ ดังนี้ ก็จะได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เขาฟิงได้ความปราโมทย์ ฟิงถึงความ โสมนัส ดังนี้. ชื่อว่า อาพาธ เพราะเกิดเวทนาอันเป็นข้าศึกเพราะตัดอยู่ ซึ่งอริยาบถ - ถูกตัดด้วยเลื่อยเบียดเบียนอยู่ อาพาธนั้น มีอยู่ แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ผู้มีอาพาธ. ชื่อว่า มีทุกข์ เพราะทุกข์อันมีอาพาธนั้นเป็นสมุฏฐาน. ชื่อว่า เจ็บหนัก เพราะป่วยมีประ มานยิ่ง. บทว่า นจฺฉาทเยย ได้แก่ ไม่พึงชอบใจ เพราะมีพยาธิหนักเป็น เบื้องหน้า. บทว่า พลมตฺตา ได้แก่ กำลังนั้นแหละ อธิบายว่า เขาฟิงมีกำลัง ภาย. บทว่า ตโตนิทานั ได้แก่ เหตุความไม่มีโรค. จริงอยู่ เมื่อเขาระลึกอยู่ ว่าเราเป็นผู้ไม่มีโรค ดังนี้ เหตุทั้งสองนั้น ย่อมเกิดขึ้น. เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ลเถถ ปาโมชฺชั อธิจฺเจยฺย โสมนสฺสั ดังนี้. บทว่า น จสฺส กิลฺลิจิ โภคานั วโย ความว่า ไม่พึงเสื่อมโภคะทั้งหลายแม้

เพียงว่า กากฉิกหนึ่ง. บทว่า ตโตนิทานํ ได้แก่ เหตุพ้นจากการจงจำ
คำที่เหลือในบททั้งปวง พึงประกอบโดยนัยที่กล่าวแล้ว. บทว่า อนตฺตาทิโน
ได้แก่ ตัวเองไม่ได้เป็นใหญ่ คือว่า ย่อมทำอะไรๆ ไม่ได้ตามชอบใจของตน.
บทว่า ปราธิโน ได้แก่ ผู้อื่นเป็นใหญ่ คือว่า เป็นไปตามความชอบใจของผู้อื่น
บทว่า น เยนกามจฺกโม ความว่า เขาใครจะไป ต้องการไปโดย
ทิศภาคใด ย่อมไม่ได้โดยทิศภาคนั้น. บทว่า ทาสฺพยา ได้แก่
ความเป็นทาส. บทว่า ภูชิสฺสโต ได้แก่ เป็นไทแก่ตน. บทว่า ตโตนิทานํ
ได้แก่ เหตุความเป็นไท. บทว่า กนฺตารทฺธานมคฺคํ ได้แก่ ทางไกลกันดาร
อธิบายว่า ทางไกลปราศจากน้ำ. บทว่า ตโตทิตานํ ได้แก่ เหตุแดน
อันเกษม.

ในบทว่า อิม ปญฺจ นีวรณ อปฺปหิเน นี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค
เจ้า ย่อมทรงแสดงกามฉันทนิวรรณ์ที่ยังละไม่ได้ เป็นเช่นกับความเป็นหนี
นิวรรณ์ที่เหลือเป็นเช่นกับโรคเป็นต้น. ในข้อนี้ พึงทราบความเป็นเช่น
เดียวกัน ดังต่อไปนี้.

จริงอยู่ บุคคลใด กู้หนี้เขาไปแล้วไม่ใช่ บุคคลนั้น ถูกเจ้าหนี้ทวง
ว่า เจ้าจงใช้หนี้ ดังนี้ก็ดี ถูกเขาพูดคำหยาบก็ดี ถูกเขาจับไปก็ดี ถูกเขาประ-
หารก็ดี ย่อมไม่อาจโต้ตอบอะไรได้ ย่อมอดกลั้นทุกอย่าง เพราะว่า หนี้หนี้มี
การอดกลั้นเป็นเหตุ ฉะนั้น บุคคลใด ย่อมยินดีสิ่งใด ด้วยกามฉันทะย่อมถือเอา
ซึ่งสิ่งนั้น ด้วยการถือเอาด้วยตัณหา ฉะนั้นเหมือนกัน บุคคลนั้น ถูกเขากล่าว
คำหยาบก็ดี ถูกเขาจับไปก็ดี ถูกเขาประหารก็ดี ย่อมอดทนทุกอย่าง เพราะ
ว่า กามฉันทะนั้น มีการอดกลั้นเป็นเหตุ ดูความพอใจในกามของหญิงทั้ง
หลายที่ถูกสามีในเรือนฆ่า เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบกามฉันทะ ราวจะ
ความเป็นหนี อย่างนี้.

เหมือนอย่างว่า บุคคลผู้กระสับกระส่ายเพราะโรคดี เมื่อใคร ๆ ให้อวดดีทั้งหลายมีน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดเป็นต้น ก็ยอมไม่ได้รสแห่งอวดดีเหล่านั้น เพราะความที่ตนกระสับกระส่ายด้วยโรคดี ย่อมอาเจียนออกนั้น เทียบ ด้วยสำคัญว่า รสขม ๆ ดังนี้ ฉะนั้น บุคคลผู้มีจิตพยายาม ก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อถูกอาจารย์ หรืออุปัชฌาย์ผู้หวังประโยชน์กล่าวสอนอยู่เพียงเล็กน้อย ก็ไม่รับโอวาท จะกล่าวว่า พวกท่านยอมขัดใจเราเหลือเกิน แล้วก็สึกออกไป เขาย่อมไม่ประสพรสแห่งพระศาสนาอันต่างด้วยความสุขในฉนั้นเป็นต้น เพราะความกระสับกระส่ายด้วยความโกรธ เหมือนบุคคลนั้น ผู้ไม่ประสพอยู่ซึ่งรสน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดเป็นต้น เพราะความกระสับกระส่ายด้วยโรคดี. บัณฑิตพึงเห็นความพยายาม เหมือนโรคอย่างนี้.

ภิกษุผู้ถูกฉินมิทระครอบงำแล้ว ครั้นเมื่อธรรมสวนะการฟังธรรม แม้มีนัยอันวิจิตกำลังเป็นไปอยู่ก็ยอมไม่รู้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งธรรมสวนะนั้น เหมือนบุรุษผู้ถูกจงจำในเรือนจำในวันนักขัตฤกษ์ ย่อมไม่เห็นเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งงานนักขัตฤกษ์ เขาพ้นเรือนจำในวันที่สองแล้ว แม้ได้ฟังคำว่า โอ เมื่อวันวานได้มีงานรื่นเริงสนุกสนาน มีเพื่อนรำขับร้องเป็นต้น ก็ไม่กล่าวตอบ. เพราะเหตุไร เพราะความที่ตนไม่ได้ประสพ งานนักขัตฤกษ์ ฉะนั้น ภิกษุนี้ เมื่อธรรมสวนะตั้งขึ้นแล้ว แม้ฟังผู้อื่นกล่าวสรรเสริญธรรมสวนะว่า โอ ฟังธรรม โอ การณะ โอ อุปมา เป็นต้น ก็ไม่ให้ตอบ. เพราะเหตุไร. เพราะความที่ตนไม่ประสพธรรมกถา ด้วยอำนาจแห่งฉินมิทระ. ฉินมิทระ บัณฑิตพึงทราบ ดูจเรือนจำอย่างนี้.

เหมือนอย่างว่า ทาสแม้จะเล่นงานนักขัตฤกษ์ ถูกนายสั่งว่า ชื่อว่า กรณีเร่งด่วนนี้มีอยู่เจ้าจงไปในที่นั่นทันที ถ้าเจ้าไม่ไป เราจะตัดมือและเท้า หรือว่า หู จมูกของเจ้าดังนี้ เขาย่อมรีบไปทีเดียว ย่อมไม่ได้เพื่อประสพ

เบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดของงานนักขัตฤกษ์. เพราะเหตุไร เพราะตน มีผู้อื่นเป็นใหญ่ ฉันทใด ภิกษุผู้ไม่รู้ข้อปฏิบัติในพระวินัยแม้เข้าไปสู่ที่อื่น ด้วยวิเวกถาเรื่องวิเวก เมื่อมีความสำคัญในอภิปิยะอย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นแล้ว โดยที่สุดแม้ในอภิปิยะมังสะ ก็ละวิเวก ไปในสำนักพระวินัยธร เพื่อชำระศีล เพราะฉะนั้น เธอยอมไม่ได้เพื่อเสวยความสุขอันเกิดแต่วิเวก. เพราะเหตุไร เพราะถูกอุทธีจกูกูกจะครอบงำที่ฉันทนั้น บัณฑิตพึงทราบ อุทธีจกูกูกจะ คุจทาสาอย่างนี้.

เหมือนอย่างว่า บุรุษเดินทางไกลกันดาร เห็นโอกาสที่พวกมนุษย์ถูก โจรปล้นแล้ว ก็ระแวงสงสัยว่า พวกโจรมาแล้ว ด้วยเสียงของท่อนไม้บ้าง ด้วยเสียงของพรานนกบ้าง ดังนี้ ย่อมเดินไปบ้าง หยุดอยู่บ้าง ย่อมกลับบ้าง ที่ที่มากกว่าที่ไป บุคคลนั้นยอมไปถึงที่อันเป็นแดนเกษมได้โดยยาก ลำบาก หรือไม่ถึง ฉันทใด วิจิกิจฉา คือความสงสัยของบุคคลใด ในฐานะ ๘ อย่างเกิดขึ้นแล้ว ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เขาเมื่อสงสัยว่า พุทุโธ นุโธ น นุโธ พุทุโธ ไซ้พระพุทธรเจ้าหรือไม่ไซ้พระพุทธรเจ้าหนอ เป็นต้น ไม่อาจน้อม เพื่อจะถือเอาด้วยศรัทธา เมื่อไม่อาจก็ยอมไม่บรรลุมรรคผล. เมื่อบุคคลยัง ความลังเลสงสัย ความไม่เชื่อมั่น ความเป็นผู้สะดุ้งให้เกิดแก่จิตบ่อย ๆ ว่า พวกโจรมีอยู่ในทางไกลกันดาร หรือไม่หนอดังนี้ ย่อมกระทำอันตรายแก่การ ถึงที่ปลอดภัย ฉันทใด แม้วิจิกิจฉา ก็ฉันทนั้น ยังความลังเลสงสัย ความไม่เชื่อมั่น ความสะดุ้งให้เกิดแก่จิตบ่อย ๆ โดยนัยว่า พุทุโธ เป็นต้น ย่อมกระทำอันตราย แก่การบรรลุวิมรรค บัณฑิตพึงทราบ คุจบุคคลผู้เดินทางไกลกันดาร.

บัดนี้ ในบทว่า เสยฺยถาปี ภิกฺขเว อานนฺธฺยํ นี้ พระผู้มีพระภาค เจ้า ย่อมทรงแสดงซึ่งกามฉันทะอันละได้แล้ว ให้เป็นเช่นกับความไม่มี หนี่ และซึ่งนิรวณฺท์ที่เหลือนอกภิกษุละได้แล้ว ให้เป็นเช่นกับความไม่มีโรคเป็น ต้น. ในข้อนั้น ความเป็นเช่นเดียวกัน พึงทราบดังต่อไปนี้. -

เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้หนึ่งมาแล้วประกอบการงาน เสร็จการงานแล้ว คิดว่า ขึ้นชื่อว่าหนึ่งแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้กังวลใจดังนี้ จึงใช้หนึ่งคืนพร้อม ทั้งดอกเบี๋ยแล้วฉีกหนังสือทิ้งเสีย. ที่นั่น ก็ไม่มีใครๆ มาทวงหนี้ หรือส่งหนังสือมาทวงเขาจำเดิมแต่กาลนั้น. เขาเห็นเจ้าหนี้แล้ว ถ้าปรารถนาจะนั่ง หรือจะลุกขึ้นจากที่นั่ง หรือไม่ปรารถนาจะนั่ง ไม่ต้องการจะลุกขึ้นก็ได้. เพราะเหตุไร เพราะความที่เขาหมดหนี้แล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้วกับด้วยเจ้าหนี้เหล่านั้น ฉะนั้น ภิคุษุณี คิดว่า ชื่อว่า กามฉันทะมีความกังวลใจเป็นเหตุดังนี้ แล้วเจริญธรรมทั้ง ๖ อย่าง โดยนัยที่กล่าวไว้ในสติปัฏฐานแล้ว ละกามฉันทนิเวรณั ฉะนั้นเหมือนกัน. ความกลัว ความสะดุ้งย่อมไม่มีแก่บุรุษหมดจากหนี้แล้ว เพราะเห็นเจ้าหนี้ฉันทะ ใจความข้องเกี่ยวกับความผูกพันของภิคุษุผู้มีกามฉันทะอันละได้แล้ว ย่อมไม่มีในวัตถุอื่น ฉะนั้นเหมือนกัน. เมื่อเห็นรูปทั้งหลายแม้เป็นทิพย์ ก็เลศก็ไม่ฟุ้งขึ้น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสการละกามฉันทะ เหมือนผู้หมดหนี้.

เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้กระสับกระส่ายด้วยโรคคั้น ทำโรคนั้น ให้สงบระงับไปด้วยการทำเกสัช จำเดิมแต่นั้น ย่อมรู้รสแห่งน้ำตาลกรวด เป็นต้น ฉันทะ ภิคุษุนั้นก็ฉันทะเหมือนกัน คิดว่า ขึ้นชื่อว่า พยาบาทนี้ กระทำความฉิบหายมิใช่ประโยชน์ดังนี้ แล้วเจริญธรรม ๖ อย่างละพยาบาทนิเวรณัได้. ภิคุษุนี้ ชื่อว่า ละความพยาบาทได้อย่างนี้. บุรุษผู้หายจากโรคคั้น ชอบเสพของหวานมีน้ำตาลกรวด เป็นต้น ฉันทะ ภิคุษุนี้ อันอาจารย์ให้ศึกษาอยู่ซึ่งอาจารย์และพระวินัยบัญญัติ เป็นต้น รับด้วยศรัทธาชอบศึกษาอยู่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสการละพยาบาทจตุความไม่มีโรค.

บุรุษผู้ถูกจับเข้าไปสู่เรือนจำในวันนักขัตฤกษ์ แม้ในวันนักขัตฤกษ์อื่นอีก เขาคิดว่า เราเคยถูกจองจำด้วยโทษแห่งความประมาท จึงไม่ได้เล่นงานวันนักขัตฤกษ์ เพราะโทษนั้น บัดนี้ เราจักเป็นผู้ไม่ประมาท

ดังนี้ ฉันทิ คัทรุของเขาย่อมไม่ได้โอกาส เขาเป็นผู้ไม่ประมาท จึงได้เล่นงาน
นักขัตฤกษ์แล้วเปล่งอุทานว่า อโห วันนักขัตฤกษ์ดังนี้ ฉันทิ ภิกษุก็ฉันทิ
ฉันทิเหมือนกัน คิดว่า ขึ้นชื่อว่า ถินมิทระนี้ กระทบความฉิบหายใหญ่ดัง
นี้ จึงเจริญธรรม ๖ อย่าง ละถินมิทระได้ ภิกษุนั้นชื่อว่าละถินมิทระแล้ว
อย่างนี้ บุรุษผู้พ้นจากเครื่องจองจำเล่นงานนักขัตฤกษ์ตลอดเบื้องต้น
ท่ามกลาง และที่สุดได้แม้ทั้ง ๗ วัน ก็เสวยอยู่ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด
แห่งธรรมนักขัตติ ฉันทิ บรรลุพระอรหัต พร้อมทั้งปฏิสัมภทา ฉันทิ
เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสการละถินมิทระ เหมือน
การพ้นจากเครื่องจองจำ.

เหมือนอย่างว่า ทาสเข้าไปอาศัยมิตรคนใดคนหนึ่ง ให้ทรัพย์แก่
นาย กระทบตนให้เป็นไทได้แล้ว จำเดิมแต่นั้นมา พึงทำสิ่งที่ตนปรารถนา
ได้ฉันทิ ภิกษุก็ฉันทิเหมือนกัน คิดว่าขึ้นชื่อว่า อุทธัจจกุกกุจะกระทบ
ความฉิบหายใหญ่ ดังนี้ จึงเจริญธรรม ๖ อย่าง แล้วละอุทธัจจกุกกุจะ
ได้. ภิกษุนั้นชื่อว่า ละอุทธัจจกุกกุจะแล้วด้วยอาการอย่างนี้ บุรุษผู้เป็นไท
แก่ตัว ปรารถนาจะทำสิ่งใดก็ทำสิ่งนั้นได้ ใครจะยับยั้งเขาจากการกระทำ
นั้นโดยผลการไม่ได้ ฉันทิ ภิกษุยอมปฏิบัติเนกขัมมปฏิปทาตามสบาย
ฉันทิเหมือนกัน อุทธัจจกุกกุจะใครๆ จะยังเธอให้กลับจากเนกขัมมปฏิปทา
นั้นมาสู่อุทธัจจกุกกุจะโดยผลการไม่ได้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค
เจ้า จึงตรัสการละอุทธัจจกุกกุจะ ได้เหมือนความเป็นไท.

เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้มีกำลังถือสะเบียงกรังตระเตรียมอาวุธพร้อม
กับบริวารดำเนินไปสู่ทางกันดาร พวกโจรเห็นเขาแต่ไกลพึงหนีไป บุรุษ
นั้น ก็ผ่านทางกันดารนั้น ไปถึงความปลอดภัยได้ด้วยความสะดวก พึงเป็นผู้
ร่าเริงยินดีแล้ว ฉันทิ ภิกษุก็ฉันทิเหมือนกัน คิดว่า ชื่อว่า วิจิกิจฉานี
ยอมกระทบความฉิบหายมิใช่ประโยชน์ ดังนี้ จึงเจริญธรรม ๖ อย่างแล้วละ

วิจิตรจนได้ ภิกษุผู้นั้นชื่อว่าละวิจิตรจนแล้วด้วยอาการอย่างนี้ บุรุษผู้มีกำลัง มีอาวุธอันตรายเตรียมไว้แล้ว พร้อมกับบริวารเห็นโจรแล้ว ไม่กลัว ไม่คำนึง พวกโจรเท่าเส้นหญ้า ออกไปถึงสถานที่อันปลอดภัยโดยความสวัสดิ์ ฉันท-
ใจ ภิกษุ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ผ่านพ้นทางกันดารคือทิวจรดแล้ว ถึงอมตนิพพาน อันเกษมอย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสการละวิจิตรจน
คฤงษ์ที่ถึงสถานที่ปลอดภัย.

บทว่า อิมเมว กาย ได้แก่ กรชกายนี้. บทว่า อภิสนุเทติ ได้แก่
ทำให้ชุ่มชื้น ทำให้ลิเนหา คือว่า ย่อมกระทำปีติและสุขเป็นไปในกรชกายทั้ง
ปวง. บทว่า ปริสนุเทติ ได้แก่ ย่อมหลังไหลไปโดยรอบ. บทว่า ปริปุเรติ
ได้แก่ ย่อมเต็มเหมือนลูกกลมเป่า. บทว่า ปริปุผลติ ได้แก่ ย่อมถูกต้อง
โดยรอบ. บทว่า สพุพาวโต กายสุส ความว่า ที่เมื่อน้อยหนึ่งตามผิเนื้อโลหิต
ในที่สืบต่อเป็นไปของอุปาทินนกรูป อย่างใดอย่างหนึ่งแห่งกายทุกส่วนของ
ภิกษุผู้นั้น ชื่อว่า ไม่ถูกต้องด้วยความสุขในปฐมฌาน ย่อมไม่มี. บทว่า ทกฺโข
ได้แก่ ผู้ฉลาด สามารถ เพื่อกระทำ เพื่อประกอบ เพื่อผสมซึ่งจุนสำหรับ
อาบ. บทว่า กัสสาเล ได้แก่ ภาชนะที่กระทำด้วยโลหะอย่างใดอย่าง
หนึ่ง ก็ภาชนะที่ทำความด้วยดินเหนียว เป็นภาชนะไม่มันคง เมื่อบุคคลทาบอยู่
ย่อมแตกได้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่แสดงภาชนะที่ทำความด้วยดิน
เหนียวนั้น. บทว่า ปริปิโผลกฺ ปริปิโผลกฺ แปลว่า ประพรม. บทว่า
สนุเนยย ความว่า ถูถาดสาริดด้วยมือซ้าย พรมแล้วพรมอีกซึ่งน้ำพอประ
มาณด้วยมือขวาแล้วขยำกระทำให้เป็นก้อน. บทว่า สิเนหานุคตา ได้
แก่ คิดกันด้วยยางเหนียวคือน้ำ. บทว่า สิเนหปเรตา ได้แก่ ซึมไปด้วยยาง
เหนียวคือน้ำ. บทว่า สนุตรพาหิรา ความว่า พร้อมทั้งส่วนข้างใน
ข้างนอก. ย่อมถูกต้องส่วนทั้งหมดที่เคียวด้วยยางเหนียวคือน้ำ. บทว่า

น จ ปุคฺคมารณิ ความว่า น้ำย่อมไม่ไหลไปเป็นหยด ๆ อธิบายว่า สามารถเพื่อถือเอา แม้ด้วยมือ แม้ด้วยนิ้วเพียงสองนิ้ว เพื่อกระทำให่วนได้.

ฟังทราบข้ออุปมาความสุขในทุติยฉน. บทว่า อุกุโฏทโก ได้แก่ น้ำที่ไม่ไหลไป คือไม่ไหลไปข้างล่าง ไม่ไหลไปข้างบน อธิบายว่า เป็นน้ำเกิดอยู่ในภายในนั้นแหละ. บทว่า อายมุขุ ได้แก่ ทางมา. บทว่า เทโว ได้แก่ เมฆ. บทว่า กาลน กาลิ ได้แก่ ทุกกึ่งเดือน หรือทุกสิบวัน. บทว่า ธาริ แปลว่า ฝน. บทว่า อานุปรเวจฺเจยฺย ได้แก่ ไม่พึงเข้าไป คือว่า ไม่พึงตกลงไป. อธิบายว่า ธารน้ำเย็นผุขุขึ้น คือทำห้วงน้ำเย็นที่ข้างอยู่ให้เต็มแล้ว. จริงอยู่ น้ำที่ฟุ้งขึ้นแต่ข้างล่าง ทำน้ำที่ฟุ้งขึ้นไม่ให้แตกกระเพื่อมออกไป น้ำที่ไหลเข้าไปโดยทิศทั้งสี่ ย่อมกระเพื่อมด้วยใบไม้ หญ้า เศษไม้ ท่อนไม้ เก้าเป็นต้น น้ำย่อมกระเพื่อมเพราะฟองน้ำฝน ธารน้ำที่ตกลงมา แต่ น้ำสงบนิ่งเกิดขึ้นอยู่ ย่อมแผ่ไปสู่ประเทศนี้ ย่อมไม่แผ่ไปสู่ประเทศนี้ เหมือน เณรมิตไ้ด้วยฤทธิ์ เพราะฉะนั้น โอกาสอันน้ำนั้นไม่ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่มี หามิได้. ในข้อนั้น กรชกาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำ ความสุขในทุติยฉน เหมือนน้ำ. คำที่เหลือ บัณฑิตฟังทราบโดยนัยก่อน.

ฟังทราบคำอุปมาในความสุขแห่งตติยฉน ดอกอุบลทั้งหลายมีอยู่ ในที่นี้ เพราะเหตุนี้ ที่นี้จึงชื่อว่า กออุบล. แม้สองบทที่เหลือก็นัยนี้เหมือนกัน. ก็ฟังทราบวินิจฉัยในข้อนี้ว่า ในคำนี้ บรรดาดอกอุบล มีสีขาว สีแดง สีเขียว ดอกอุบลอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จัดเป็นอุบลทั้งนั้น ดอกอุบลที่มีใบเก้าสิบ เก้าใบ เรียกว่า บุญทริกมีใบร้อยใบ เรียกว่า ประทุม อีกอย่างหนึ่ง ดอกอุบลสีขาว แม้ไม่กำหนดใบ ก็เรียกว่า ประทุม ดอกอุบลสีแดง เรียกว่า บุญทริก. บทว่า อุกทานुकฺคตานิ ได้แก่ ไม่ไหลลงจากน้ำ. บทว่า อนฺโตนิมุคฺคโปสิตานิ ความว่า จมอยู่ภายในพื้นน้ำเท่านั้น ย่อมถูกต้อง คือย่อมเจริญ. คำที่เหลือ ฟังทราบโดยนัยก่อนแล.

พึงทราบความอุปมาความสุขในจตุตถฌานต่อไป ในบทว่า **ปริสุท-**
เชน เจตสา ปริโยทาเทน นี้ พึงทราบชื่อว่า บริสุทธีแล้ว เพราะอรรถว่าหมด
อุปกิเลส ชื่อว่าผ่องแผ้วแล้ว เพราะอรรถว่า ประภัสสร. บทว่า **โอา-**
เทน ตวุเถน นี้ ท่านกล่าวเพื่อการแผ่ไปแห่งโอกาส. พึงทราบความในข้อนี้
อย่างนี้ว่า ผ้าที่เศร้าหมองความอบอุ่นยอมไม่แผ่ไป. ทนใดที่ผ้าขาวซักบริสุทธี
สะอาด ความอบอุ่นยอมมีกำลังแผ่ไป. จริงอยู่ สำหรับอุปมานี้ กรชกายเปรียบ
เหมือนผ้า ความสุขในจตุตถฌาน เปรียบเหมือนการแผ่ไปแห่งโอกาส
เพราะฉะนั้น เมื่อบุรุษอาบน้ำชำระดีแล้ว นั่งห่มผ้าขาวคลุมศีรษะ อุดจากศีรษะ
ยอมแผ่ไปตลอดผ้าทั้งหมดทีเดียว โอกาสอะไร ๆ ไม่เป็นโอกาสที่จะถูกผ้า มิได้
มี ฉันทใด โอกาสอะไร ๆ อันความสุขในจตุตถฌานไม่ถูกต้องกรชกายของภิกษุ
ยอมไม่มี ฉันทนั้น. อีกอย่างหนึ่ง จิตในจตุตถฌานนั้นแหละ เปรียบเหมือนผ้า
ที่ห่มแล้ว รูปที่มีจิตนั้นเป็นสมุฏฐานเปรียบเหมือนการแผ่ไปแห่งโอกาส.
บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในข้อนี้ อย่างนี้ว่า เหมือนอย่างว่า เมื่อผ้าขาวในที่
บางแห่งแม้ไม่ถูกกาย กายก็เป็นอันโอกาสซึ่งมีกายนั้นเป็นสมุฏฐานถูก
ต้องแล้วทั้งหมดทีเดียวฉันทใด กายของภิกษุก็เป็นอันสุขุมรูป ซึ่งจตุตถฌานให้
เกิดขึ้นถูกต้องทั่วไปหมด ก็ฉันทนั้น.

พึงทราบอุปมาในปุพเพนิวาสญาณ กิริยาอันภิกษุนั้นทำแล้วในวัน
นั้น ย่อมปรากฏชัด เพราะฉะนั้น ในวันนั้นเธอยึดเอาบ้านสามหลัง ในข้อนั้น
บัณฑิตพึงทราบว่า ภิกษุผู้ได้ปุพเพนิวาสญาณ เหมือนบุรุษไปสู่บ้านสาม
หลัง. ภพสาม บัณฑิตพึงเห็นเหมือนบ้านสามหลัง. ความแจ่มแจ้งแห่งกิริยา
อันภิกษุผู้มุ่งจิตไปในปุพเพนิวาสญาณนั่งทำแล้วในภพสาม บัณฑิตพึง
ทราบ เหมือนความแจ่มแจ้งแห่งกิริยาอันบุรุษนั้นกระทำแล้วในวันนั้นในบ้าน
สามหลัง.

ฟังทราบอุปมาในทิพยจักขุ บทว่า เทว อคารา ได้แก่ บ้านสองหลัง. บทว่า สทวารา ได้แก่ มีประตูข้างหน้า. บทว่า อนุจฺจนฺเต ได้แก่ เดินไปมา. บทว่า อนุจฺจรนฺเต ได้แก่ เทียวไปข้างโน้น ข้างนี้ อธิบายว่า ฟังทราบด้วยสามารถแห่งการออกจากบ้านหลังนี้ แล้วเข้าไปสู่บ้านหลังนั้น หรือออกจากบ้านหลังนั้น แล้วเข้าไปสู่บ้านหลังนี้.

ในข้อนี้ จุติและปฏิสนธิ เปรียบเหมือนบ้านสองหลัง มีประตูร่วมกัน ภิษุได้ทิพยจักขุญาณ เปรียบเหมือนบุรุษมีจักขุ กาลเวลาที่สัตว์ผู้กำลัง จุติและปฏิสนธิปรากฏ แก่ภิษุผู้ได้ทิพยจักขุ ผู้เจริญอาโลกกสิณ ตรวจดูอยู่ เปรียบเหมือนเวลาที่บุรุษเดินเข้าและเดินออกตลอดบ้านสองหลัง ปรากฏแก่ บุรุษมีผู้จักขุผู้ยืนแลดูอยู่ในระหว่างบ้านสองหลัง. ถามว่า ก็กาลเหล่านั้น ปรากฏแก่ญาณ หรือแก่บุคคล ตอบว่า แก่ญาณ. แต่ว่า เพราะปรากฏแก่ ญาณนั้น จึงปรากฏแก่บุคคลเหมือนกัน.

ฟังทราบอุปมาแห่งอัสวักขยญาณ ดังนี้ บทว่า ปพฺพตฺตงฺเขเป ได้แก่ ยอดภูเขา. บทว่า อนาวิโล ได้แก่ ไม่มีเปือกตม. หอยโข่งด้วย หอยกาบด้วย ชื่อว่าหอยโข่งและหอยกาบ. ก้อนกรวดด้วย กระจับปี่ด้วย ชื่อว่า ก้อนกรวดและกระจับปี่. ชื่อว่า ผุ่งปลา เพราะปลาเป็นหมู่เป็น ผุ่ง. ในบทว่า ตฺวิฏฺฐนฺตฺปิ จรฺนฺตฺปิ นี้ ได้แก่ ก้อนกรวดและกระจับปี่ หยุดอยู่ แต่ นอกนี้ มีหอยโข่งเป็นต้น เดินไปบ้าง หยุดอยู่บ้าง. เหมือนอย่าง ว่า เมื่อแม่โคยืนบ้าง หมอบบ้าง นอนบ้าง ในระหว่างๆ ผุ่งโคเหล่านี้ย่อม เทียวไป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาโคที่เทียวไป จึงตรัสว่า โคนอกนี้ ย่อมเทียวไป ฉนฺใดพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอา ก้อนกรวดและกระจับปี่ที่หยุดอยู่นั้นเองจึงตรัสว่า สองหมวดนอกนี้หยุดอยู่. ทรงหมายเอาสอง หมวดนี้ เคลื่อนไปจึงตรัสว่า แม้ก้อนกรวดและกระจับปี่ก็เคลื่อนไป ดังนี้. ในข้อนี้ ฟังทราบกาลที่สัตว์จะ ๔ แจ่มแจ้งแล้วแก่ภิษุผู้ตั้งน้อมจิต ไปเพื่อ

ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย จุกาลที่หอยโข่งและหอยกอบเป็นต้นแจ่ม
แจ่มแล้วแก่บุรุษผู้มีจักขุยืนคูดอยู่ที่ฝั่ง ฉะนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงถือเอาชื่อพระชินาสพ ทั้ง
เพศ ทั้งคุณ ด้วยอาการ ๗ อย่าง จึงตรัสบทว่า อัย วุจฺจติ ภิกฺขเว ภิกฺขุ
สมโณ อิติปิ เป็นต้น. ฟังทราบวินิจฉัยในบทเหล่านั้น ในบทว่า เอว โข
ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมโณ โหติ เป็นต้น อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชื่อว่า สมณะ เพราะมีบาปอันสงบแล้วด้วยอาการ
อย่างนี้. ชื่อว่า พราหมณ์ เพราะมีบาปอันลอยแล้ว. ชื่อว่า นหาคกะ
(ผู้อาบ) เพราะมีกิเลสล้างออกแล้ว คือมีกิเลสอันกำจัดออกแล้ว. ชื่อว่า
เวทคุ เพราะอกุศลธรรมทั้งหลายไปแล้ว ด้วยเวททั้งหลาย คือ มรรคญาณ
๔ อธิบายว่า เพราะรู้แล้ว. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า
วิทิตฺตสฺส โหนฺติ เป็นต้น. ชื่อว่า โสติดิยะ เพราะกิเลสทั้งหลายหลับไปแล้ว
คือว่า เพราะกิเลสทั้งหลายไม่ไหลออกไปมา. ชื่อว่า อริยะ เพราะไกลจาก
กิเลสทั้งหลาย อธิบายว่า เพราะกิเลสทั้งหลายถูกกำจัดแล้ว. ชื่อว่า อรหันต์
เพราะไกล คือว่า เป็นผู้ห่างไกลแล้ว. คำที่เหลือในที่ทั้งปวง ปราภฺภูแจ่มแจ่ม
แล้วแล.

จบอรรถกถาหาอัสสปุสฺสุตฺตที่ ๕

๑๐. จุฬาสตปรัสูตร

[๔๗๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในอังคชนบท มินิคมของชาว
อังคะ ชื่ออัสสประณ ที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้ว.
ภิกษุทั้งหลายทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. พระผู้มีพระภาค
เจ้าได้ตรัสดำนี้ไว้ว่า คนเขารู้จักท่านทั้งหลายว่าสมณะๆ ดังนี้ ถึงท่านทั้งหลาย
เล่า เมื่อมีคนมาไต่ถามว่า ท่านทั้งหลายเป็นอะไร ท่านทั้งหลายก็ปฎิญาณัตว์ว่า
เราเป็นสมณะ เมื่อท่านทั้งหลายมีชื่อว่าสมณะ และปฎิญาณัตว์ว่าเป็นสมณะ
อยู่อย่างนี้แล้ว ก็จำต้องสำเหนียกว่า ข้อปฏิบัติสิ่งใดสมควรแก่สมณะ เราจัก
ปฏิบัติข้อปฏิบัติสิ่งนั้น เมื่อความปฏิบัติของเราอย่างนี้มีอยู่ ชื่อแลคำปฎิญาณ
ของเรานี้ก็จักเป็นจริง อนึ่ง เราบริโภคนิเวศน์บิณฑบาตเสนาสนะ และคิลาน-
ปัจฉัยเภสัชชบรិการ ของทายกเหล่าใด ความอุปการะเกื้อหนุนของเขาใน
เราทั้งหลายก็จักมีผลใหญ่ มีอนิสงส์ใหญ่ อนึ่ง บรรพชาของเรา ก็จักไม่
เป็นหมัน ไม่เปล่าจากประโยชน์ และจักประกอบด้วยผล ประกอบด้วยกำไร ดังนี้.

[๔๗๖] ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบเป็นอย่างไร ดูกรภิกษุทั้ง
หลาย รูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้มีอริขณา คือความฟุ้งถึงผัสสขุของผู้อื่น
มาก ละอริขายังไม่ได้ เป็นผู้มิไจพยายาม คือคิดล้างผลาญสัตว์ให้ฉิบ
หาย ละพยายามยังไม่ได้ เป็นผู้มักโกรธ ละความโกรธยังไม่ได้ เป็นผู้มักถือ
โกรธ ละความถือโกรธยังไม่ได้ เป็นผู้มักมีความลบหลู่คุณ ละความลบหลู่ยัง
ไม่ได้ เป็นผู้มักถือเป็นคู่แข่งดี ละความถือเป็นคู่แข่งดียังไม่ได้ เป็นผู้มักริษยา
ละความริษยายังไม่ได้ เป็นผู้ตระหนี่ ละความตระหนี่ยังไม่ได้ เป็นผู้
มักอวดตัว ละความอวดตัวยังไม่ได้ เป็นผู้มีมยา คือบังโทษตนไว้ ละมยายัง

ไม่ได้เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว ละความปรารถนาชั่วยังไม่ได้ และเป็นผู้มีความเห็นผิด ละความเห็นผิดยังไม่ได้ เพราะยังละไม่ได้ซึ่งกิเลส เครื่องเสรำหองใจ ๒ อย่าง มีอภิชฌาเป็นต้นเหล่านี้ ที่เป็นเครื่องหองใจเป็นโทษ เป็นของจับใจจุน้ำฝาดของสมณะ เป็นเหตุจะให้สัตว์เกิดใน บาย มีวิบากอันสัตว์ทั้งหลายจะต้องเสวยในทุกคติ เราไม่กล่าวว่าเธอเป็นผู้ปฏิบัติชอบสมควรแก่สมณะ เปรียบเหมือนอาวุธอย่างหนึ่งชื่อว่า มะตะชะ มีคมสองข้าง ทั้งกำซาบด้วยยาพิษทั้งคมกล้า เขาปิดคลุมหุ้มห่อไว้ด้วยผ้าสำหรับห่อ ฉันทิ เราถือว่าการบรรพชาของภิกษุนี้ฉันทิ

[๔๘๑] ภิกษุทั้งหลาย ถึงบุคคลที่ครองผ้าสังฆาฏิอยู่ เราก็หากล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการสักว่า ครองผ้าสังฆาฏิไม่ ถึงบุคคลถือเพศเป็นชีเปลือย ไม่นุ่งห่มผ้า เราก็หากล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการที่ไม่มีผ้านุ่งห่มไม่ ถึงบุคคลถือการหมักหมมเหงื่อโคล ไม่อาบน้ำชำระกาย เราก็หากล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการที่หมักหมมเหงื่อโคลไม่ ถึงบุคคลถือการลงอาบน้ำ(วันละสามครั้ง) เราก็หากล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการที่ลงอาบน้ำไม่ ถึงบุคคลถือการอยู่ใต้ต้นไม้เป็นนิตย์ เราก็หากล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการที่อยู่ใต้ต้นไม้ไม่ ถึงบุคคลถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นนิตย์เราก็หากล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการที่อยู่ ณ ที่แจ้งไม่ถึงบุคคลถือการอบกายด้วยหมายจะทรมาณกิเลสเป็นนิตย์ เราก็หากล่าวว่าเป็นสมณะด้วยการที่อบกายไม่ ถึงบุคคลถือการบริโภคอาหารมีการกำหนดเป็นครั้งคราว เราก็หากล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการที่ยกย้ายผ่อนผันบริโภคอาหารเป็นครั้งเป็นคราวไม่ ถึงบุคคลที่ท่องบ่นจำมนต์ได้มาก เราก็หากล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการที่ท่องบ่นจำมนต์ไม่ ถึงบุคคลเกล้าผมเป็นเชิง เราก็หากล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการเกล้าผมไม่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่า บุคคลผู้ครองสังฆาฏิมีอภิชฌามาก ละอภิชฌาเสียได้ มีจิตพยาบาลอยู่ ละพยาบาลเสียได้ มีความโกรธอยู่ ละความโกรธ

เสียได้ เป็นผู้มักถือโกรธ ละความถือโกรธเสียได้ เป็นผู้ลบหลู่อยู่ ละ
ความลบหลู่เสียได้ เป็นผู้ถือเป็นคู่แข่งคืออยู่ ละความถือเป็นคู่แข่งดีเสีย
ได้ เป็นผู้มักริษยาอยู่ ละความริษยาเสียได้ เป็นตระหนี่อยู่ ละความตระหนี่
เสียได้ เป็นผู้มักโอ้อวดตัวอยู่ ละความโอ้อวดตัวเสียได้ เป็นผู้มีมายาอยู่
ละมายาเสียได้ เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว ละความปรารถนาชั่วเสียได้
และเป็นผู้มีความเห็นผิดอยู่ ละความเห็นผิดเสียได้ด้วยอาการที่ครองผ้า
สังฆาฏิ ตั้งแต่แรกเกิดมาและจะพึงชักชวนให้ผู้นั้นครองผ้าสังฆาฏิเท่านั้น
ด้วยคำชักชวนว่า มาเถิดท่านจงครองผ้าสังฆาฏิเถิด เมื่อท่านครองผ้าสังฆาฏิ
อยู่ เครื่องเสerahมองทั้ง ๑๒ อย่าง มีอภิขมามาก จักละอภิขมาเสียได้
ด้วยอาการที่ครองผ้าสังฆาฏินั้นแล. เพราะเราเห็นบุคคลบางคนในโลก
นี้ ถึงครองผ้าสังฆาฏิอยู่ ก็มีอภิขมามาก มีความเห็นผิดฉะนั้น เมื่อครองผ้า
สังฆาฏิ เราก็ไม่กล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการที่ครองผ้าสังฆาฏิเลย
 ฯลฯ ถ้าว่าคนเปลือย ผู้เกล้าผม มีอภิขมามาก ละอภิขมาเสียได้แล้ว ผู้มีความ
เห็นผิด ละความเห็นผิดเสียได้ ด้วยอาการที่เกล้าผม มิตร สหาย ญาติ
สาโลหิตทั้งหลายก็จะพึงทำผู้นั้นให้เป็นคนเกล้าผม แต่แรกเกิดมา และจะพึง
ชักชวนให้เกล้าผม ด้วยคำชักชวนว่า มาเถิด เจ้าเกล้าผมเสียเถิด เมื่อท่าน
เกล้าผมอยู่ มีอภิขมามาก จักละอภิขมาได้ มีความเห็นผิด ละความเห็นผิด
เสียได้ ด้วยอาการที่เกล้าผมนั้นแล. เพราะเราเห็นบุคคลบางคนในโลก
นี้ ถึงเกล้าผมอยู่ ก็ยังมีอภิขมามาก มีความเห็นผิดอยู่ฉะนั้น เราผู้ที่เกล้าผม
เราก็ยังหาละมลทินได้ไม่ จึงไม่กล่าวว่าเป็นสมณะด้วยอาการที่เกล้าผม
เลย.

[๔๘๒] กิษุปฏิบัติอย่างไร จึงเป็นผู้ปฏิบัติชอบ สมควรแก่สมณะ
กิษุรูปใดรูปหนึ่งมีอภิขมาอยู่มาก ละอภิขมาเสียได้ มีจิตพยายาม
อยู่ ละพยายามเสียได้ เป็นผู้มักโกรธอยู่ ละความโกรธเสียได้ เป็นผู้มักถือ

โกรธอยู่ ละความถือโกรธเสียได้ เป็นผู้มักลบหลู่อยู่ ละความลบหลู่เสียได้ เป็นผู้มักถือเป็นคู่แข่งคืออยู่ ละความถือเป็นคู่แข่งคือเสียได้เป็นผู้มักริษยาอยู่ ละความริษยาเสียได้ เป็นผู้ตระหนี่อยู่ ละความตระหนี่เสียได้ เป็นผู้มักโอ้อวดตัวอยู่ ละความโอ้อวดตัวเสียได้ เป็นผู้มีมายาอยู่ ละมายาเสียได้ เป็นผู้มีความปรารถนาชั่วอยู่ ละความปรารถนาชั่วเสียได้ และเป็นผู้มีเห็นผิดอยู่ ละความเห็นผิดเสียได้ เพราะละเสียได้ซึ่งกิเลส ๑๒ อย่างเหล่านี้ ที่เป็นทินโทษ เป็นของจับใจจุนำผาคของสมณะ เป็นเหตุจะให้สัตว์เกิดในอบายมีวิบากอันสัตว์ทั้งหลายจะต้องเสวยในทุกคติ เรากล่าวว่าเป็นผู้ปฏิบัติชอบสมควรแก่สมณะ

ผู้ปฏิบัติชอบนั้น ย่อมพิจารณาเห็นตนเป็นผู้บริสุทธิ์ พ้นจากบาปอกุศลธรรมเหล่านี้แล้ว เมื่อเธอพิจารณาเห็นตนเป็นผู้บริสุทธิ์ พ้นบาปจากอกุศลธรรมเหล่านี้ทั้งหมดอยู่ ปราโมช คือความบันเทิงใจก็บังเกิดขึ้น เมื่อเธอบันเทิงใจแล้ว ปีติก็เกิดขึ้น เมื่อเธอมีใจประกอบด้วยปีติด้วยนามกายก็สงบ เธอมีนามกายสงบระงับกระวนกระวายแล้ว ก็ได้เสวยสุข เมื่อเธอมีสุขแล้วจิตของเธอก็ตั้งมั่น มีใจประกอบด้วยกรุณา คือปรารถนาให้หมู่มสัตว์พ้นจากทุกข์ทั่วหน้า มีใจประกอบด้วยมูทิตา คือร่าเริงบันเทิงใจต่อสมบัติของผู้อื่น คือไม่มีริษยา มีใจประกอบด้วยอุเบกขา คือความเฉยเป็นกลาง คือไม่มียินดียินร้าย แผลอัปมัญญาพรหมวิหาร คือภavanaที่แผ่ไปในหมู่มสัตว์ไม่มีประมาณ ซึ่งเป็นเครื่องอยู่ของคนประเสริฐ ทั้ง ๔ ประการนี้ ตลอดทิศที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่ มีใจประกอบด้วยเมตตา กรุณา มูทิตา อุเบกขา ไพบูลย์เต็มที เป็นจิตใหญ่ มีสัตว์ไม่มีประมาณเป็นอารมณ์ ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียน แผลอัปมัญญาพรหมวิหารนั้น ตลอดโลกอันสัตว์ทั้งปวงในที่ทั้งปวง ด้วยความเป็นผู้มีใจโอบอ้อมเสมอไปในสัตว์ทั้งปวง ทั้งทิศเบื้องบน เบื้องต่ำเบื้องขวางอยู่เสมอ.

เปรียบเหมือนสระบัว มีน้ำใสและ จืดเย็นชาวสะอาด มีท่าเรียบราว
ควรรื่นรมย์ ถ้าว่าบุรุษจะพึงมาแต่ทิศตะวันออก ตะวันตก ทิศเหนือ ทิศ
ใต้ อันความร้อนกระวนกระวายแผระงมครอบงำ เหน็ดเหนื่อยลำบาก
กระหายหิว บุรุษนั้น มาถึงสระนั้นแล้วจะพึงทำความกระหายน้ำ และความ
ร้อนกระวนกระวายให้เสื่อมสูญได้ ฉันทใด. คู่ก่อน ภิกษุทั้งหลาย ถ้า
กุลบุตรออกบวชจากตระกูลกษัตริย์ถือเพศเป็นบรรพชิต และภิกษุทั้งหลาย
นั้น อาศัยกรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว เจริญ เมตตา กรุณา มุทิตา
อุเบกขา ได้ความระงับสงบใจ ในภายในสันดานตน ฉันทนั้น เรากล่าวว่า
บรรพชิตนั้น เป็นผู้ปฏิบัติชอบสมควรแก่สมณะ ถ้าออกบวชจากตระกูล
พราหมณ์ จากตระกูลแพศย์ จากตระกูลศูทร หรือออกบวชจากตระกูลไหน
ก็ตาม และบรรพชิตนั้น ครั้นอาศัยกรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว เจริญ
พรหมวิหารทั้ง ๔ มีเมตตาเป็นต้น ได้ความระงับสงบใจ ในภายใน อย่าง
นี้ เรากล่าวว่า บรรพชิตนั้นปฏิบัติสมควรแก่สมณะ. ถ้าว่ากุลบุตรออกบวช
จากตระกูลกษัตริย์ จากตระกูลพราหมณ์ จากตระกูลแพศย์ จากตระกูล
ศูทร หรือตระกูลไหนก็ตาม ครั้นบวชแล้ว เธอทำเจโตวิมุตติ คือความมีจิตพ้น
จากเรื่องมองด้วยกำลังฌาน และปัญญาวิมุตติ คือความที่จิตพ้นจากเครื่อง
หมองด้วยกำลังปัญญา อันไม่มีอาสวะ คือกิเลสที่หมักหมม เพราะสิ้นอาสวะ
แล้วให้แจ้งประจักษ์ด้วยปัญญาที่รู้อย่างล้ำลึกได้แล้ว เข้าถึงพร้อมอยู่ใน
อรรถภาพนี้ เรากล่าวบรรพชิตนั้นว่า เป็นสมณะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพระสุตตรนี้จบ ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น
มีใจยินดีเปลิดเปลิบรับภายิตแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยประการฉะนี้.

จบจุฬาสตปฐสูตรที่ ๑๐

จบมหายมกวรรคที่ ๔.

อรรถกถาจุฬาสตปฺรสุตร

จุฬาสตปฺรสุตรมีบทเริ่มต้นว่า เอวมฺเม สุตฺ

เหตุแห่งการแสดงพระสุตรนั้น เช่นกับสุตรก่อนนั้นแหละ. บทว่า สมณสามิฉิปฺปฏิปทา ได้แก่ ปฏิปทาอันสมควรแก่สมณะทั้งหลาย คือ ปฏิปทาอันเกื้อกูลแก่สมณะทั้งหลาย. ในบทว่า สมณมฺลानิ เป็นต้น ความว่า ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมกระทำสมณะทั้งหลาย ให้มีมลทิน คือมลทินจับ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เป็นมลทินของสมณะ สมณะทั้งหลายย่อมเสียดาย ย่อมประทุษร้าย ด้วยมลทินเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า เป็นโทษของสมณะ. และธรรมเหล่านี้ เกิดขึ้นแล้วย่อมกระทำสมณะทั้งหลายให้เป็นเหมือนหยากเยื่อหมดโอชะ ให้เหี่ยวแห้ง เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า เป็นดั่งน้ำฝาดของสมณะ ดังนี้. บทว่า อาปายิกานิ ธานานิ ความว่า เหตุให้เกิดในอบาย. บทว่า ทฺวคฺคตฺเวทนียานิ ความว่า เป็นปัจจัยแห่งการเสวยวิบากในทฺวคฺคตฺ.

บทว่า มตฺชนฺนาม ความว่า พวกมนุษย์ตะไพบเหล็กกล้าด้วยเหล็กแล้ว ขยำผงเหล็กนั้นเข้ากับเนื้อให้นกกกระเรียนกิน นกกกระเรียนเหล่านั้น ไม่อาจถ่ายอุจจาระก็ตาม ถ้าไม่ตาย ก็จะประหารให้ตาย. เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะผ่าท้องของนกกกระเรียนเหล่านั้น เอาน้ำล้างผงเหล็กเหล่านั้น ถือเอาผงละเอียด คลุกกับเนื้อให้นกกกระเรียนทั้งหลายกิน ดังนั้นจึงให้นกกกระเรียนกิน อย่างนี้ ๗ ครั้ง แล้วกระทำอาวุชด้วยผงเหล็กที่ถือเอาแล้ว ช่างเหล็กศึกษาดีแล้ว ได้มูลเหตุหัดกรรมเป็นอันมาก ย่อมกระทำอาวุชนั้น เขาจึงเรียกอาวุชนั้นว่า มตฺชะ เพราะเกิดจากนกที่ตายแล้ว. อาวุชนั้นเป็นอาวุชคมยิ่งนัก. บทว่า ปิตฺติสฺสุตฺติ ได้แก่ ชุ่มด้วยน้ำ และลับด้วยหิน. บทว่า ถฺมาภฺยฺยา

ได้แก่ ฝัก. บทว่า **ธำปารุติ** ได้แก่ หุ้มไว้แล้ว. บทว่า **สมฺปฺลิวะจิตฺ** ได้แก่ พันไว้โดยรอบ.

บทว่า **โรชชุลลิสฺส** ได้แก่ ผู้หมักหมมด้วยธาตุ. บทว่า **อุทโก-**
โรหิสฺส ได้แก่ ลงอาบน้ำวันละสามครั้ง. บทว่า **รุกขมุลลิสฺส** ได้แก่ อยู่
โคนไม้. บทว่า **อพฺโปกาสิกิสฺส** ได้แก่ อยู่กลางแจ้ง. บทว่า **อุพฺพุกฺกิสฺส**
ได้แก่ การอบกาย. บทว่า **ปริยายภตฺติกิสฺส** ได้แก่ การบริโภคอาหารเดือน
ละครั้ง หรือว่า ครั้งเดือนต่อครั้ง. คำทั้งหมดนั้นตรัสถึงลัทธินอก. เพราะ
ในพระศาสนา นี้ ภิกษุผู้ทรงจีวร ไม่เรียกว่า ครองสังฆาฏิ. อนึ่ง วัตรมีการ
หมักหมมด้วยธาตุเป็นต้น ในพระศาสนา นี้ก็ไม่มี พระคำรัสของพระพุทธเจ้า
เท่านั้น เป็นชื่อของพระพุทธพจน์ ไม่ใช่มนต์ เพราะฉะนั้น ก็บทว่า **รุกขมุลลิก**
อพฺโปกาสิก ย่อมได้เพียงนี้เท่านั้น. แม้คำที่กล่าวแล้วนั้น ก็ตรัสไว้โดย
ลัทธินอก. บทว่า **ชาตเมว น** ได้แก่ สักว่าเกิดแล้วในวันนั้นทีเดียว.
บทว่า **สงฺฆาฏิก** **กรเยยฺย** ความว่า นุ่งแล้ว ห่มแล้ว ซึ่งผ้าสังฆาฏิ พึงทำให้เป็น
สังฆาฏิ. ในคำทั้งปวงก็เช่นนี้.

บทว่า **วิสุทฺทมุตฺตานํ** **สมฺนุปลฺลสฺสตี** ความว่า ภิกษุนั้น ย่อมเห็นตน
ว่า บริสุทธี. แต่ว่า บทว่า **บริสุทธี** ดังนี้ ไม่พึงกล่าว. บทว่า **ปาโมชฺช**
ชายตี ได้แก่ อาการแห่งความยินดีย่อมเกิดขึ้น. อธิบายว่า ปีติอันยังสรีระทั้ง
สิ้นของผู้บันเทิงแล้ว ร่าเริงแล้วด้วยปีติ ให้หัวนํ้าหวเกิดขึ้นอยู่. บทว่า
ปีติมนฺสฺส **กาโย** ได้แก่ นามกายของบุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยปีติ. บทว่า
ปลฺลสมฺภตตี ได้แก่ ปราศจากความกระวนกระวาย. บทว่า **สุขํ** **เวเทตี** ความ
ว่า ย่อมเสวยความสุขอันเป็นทางกายบ้าง ทางใจบ้าง. บทว่า **จิตฺตํ** **สมาธิยตี**
ความว่า จิตของบุคคลผู้มีความสุข ด้วยเนกขัมมสุขนี้ย่อมตั้งมั่น ย่อมเป็น
เหมือนบรรลู่อัปปนา. บทว่า **โส** **เมตฺตฺตาสหคเตน** **เจตฺตสา** ความว่า เทศนา

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 244

ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มแล้ว ด้วยอำนาจแห่งกิเลสในหนหลัง หยั่งลง แล้วสู่การเจริญพรหมวิหารตามอนุสนธิ คุุณที่ตกแล้ว ตกเล่า บนภูเขา ไหลลงสู่แม่น้ำจะนั้น. บรรดาบทเหล่านั้น คำที่ควรกล่าวทั้งหมด ได้กล่าว ไว้ในวิสุทธิมรรค. บทว่า เสยฺยถาปี ภิกฺขเว โปกฺขรณิ นี้ พึงทราบว่าเป็นมหาสีหนาทสูตร มรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปรียบด้วยสระโปกขรณิ ใหญ่ พระศาสดาก็ทรงเปรียบไว้ในที่นี้. บทว่า อาสวานํ ขยา สมโณ โหติ ความว่า ชื่อว่า เป็นสมณะอย่างยิ่ง เพราะกิเลสทั้งหมดสงบแล้ว. คำที่เหลือในที่ทั้งปวง มีเนื้อความง่ายขึ้นแล.

จบอรรถกถาพุทธสปรสูตร ที่ ๑๐

จบวรรคที่ ๔

จูฬยมกวรรค

๑. สาเลยยกสูตร

[๔๘๓] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเที่ยวจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมกับหมู่ภิกษุจำนวนมาก มาประทับอยู่ที่หมู่บ้านพราหมณ์แห่งแคว้นโกศลชื่อสาละ พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวสาละได้ฟังข่าวว่า นี่แน่ เขาว่าพระสมณโคดมผู้เจริญ โอโรสเจ้าสากยะบวชจากตระกูลสากยะกำลังท่องเที่ยวอยู่ในแคว้นโกศล ได้มาถึงหมู่บ้านสาละพร้อมกับหมู่ภิกษุจำนวนมาก ก็แลเกียรติศัพทอันงามได้ขจรขึ้นไปยังพระโคดมผู้เจริญนั้นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ถูกต้องด้วยพระองค์เอง สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้ไปดีแล้ว รู้จักโลก เป็นผู้ฝึกคนที่พอจะฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นผู้สอนพวกเทวดาและมนุษย์ เป็นพุทธะ เป็นผู้จำแนกธรรม พระโคดมนั้นได้กระทำให้แจ้งโลกนี้รวมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่คนรวมทั้งสมณะและพราหมณ์รวมทั้งเทวดาและมนุษย์ด้วยความรู้ยิ่งเองแล้วชี้แจง. ท่านแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุดพร้อมทั้งใจความ พร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง. ก็แหละการเห็นหมู่พระอรหันต์เห็นปานนั้นย่อมเป็นการดีแท้.

ครั้นนั้นแล พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวสาละ ก็พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ แล้วบางพวกก็ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกก็บังเฝ้ากับพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพูดจาปราศรัยกันพอเป็นที่ระลึกรู้ถึงกันเสร็จแล้ว ก็นั่งลงในที่ควร

ส่วนข้างหนึ่ง บางพวกก็ประณมอัญชลีหันไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
นั่งลงในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกก็บอกชื่อและนามสกุลในสำนักพระผู้
มีพระภาคเจ้าแล้วนั่งลงในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกไม่พูดว่าอะไรแล้วนั่ง
ในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาว
สาละก็ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า "ท่านโคดมผู้เจริญ...ขอถามสัก
หน้อยเถิดว่า อะไรละ เป็นเหตุ? อะไรเป็นปัจจัย ซึ่งเหล่าสัตว์บางพวกใน
โลกนี้ หลังจากตายเพราะกายแตกย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต
นรก? พระโคดมผู้เจริญ และที่อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้เหล่า
สัตว์บางพวกหลังจากตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์?"

ภ. พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะความไม่ประพฤติธรรม
และความประพฤติไม่สม่ำเสมอ เป็นเหตุโดยแท้ เหล่าสัตว์บางพวกในโลก
นี้ หลังจากตายเพราะกายแตกย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
อย่างนี้ พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะความประพฤติธรรมและความ
ประพฤติเรียบร้อยเป็นเหตุโดยแท้ที่ทำให้หมู่สัตว์บางพวกในโลกนี้เข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์ หลังจากตายเพราะกายแตกอย่างนี้.

พ. "พวกข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจ ใจความของคำพูดที่ท่านพระ
โคดมกล่าวโดยย่ออย่างพิสดารได้ และคำพูดที่ท่านยังไม่แจ่มแจ้งก็เข้าใจ
ใจความอย่างพิสดารโดยทั่วถึงยังไม่ได้ พวกข้าพเจ้าขอโอกาสให้พระโคดมผู้
เจริญแสดงธรรมโดยประการที่พวกข้าพเจ้าจะฟังเข้าใจใจความของคำพูดที่
ท่านพระโคดมกล่าวโดยย่ออย่างพิสดารได้ และคำพูดที่ท่านยังไม่แจ่มแจ้งก็
เข้าใจใจความอย่างพิสดารโดยทั่วถึงได้."

ภ. "พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นจงตั้งใจฟังให้ดี
ฉันจะกล่าว."

พ. "อย่างนั้นท่าน." พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านสาละ รับ
สนองพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๔๘๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสอย่างนี้ว่า

"พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤตินี้ไม่เป็นธรรมและ
ความประพฤตินี้ไม่สมำเสมอทางกายมี ๓ อย่าง ความประพฤตินี้ไม่เป็นธรรม
และความประพฤตินี้ไม่สมำเสมอทางวาจามี ๔ อย่าง ความประพฤตินี้ไม่เป็น
ธรรมและความประพฤตินี้ไม่สมำเสมอทางใจมี ๓ อย่าง."

"พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤตินี้ไม่เป็นธรรมและ
ความประพฤตินี้ไม่สมำเสมอทางกาย ๓ อย่าง อย่างไรเล่า? คือ

๑. พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้เป็นผู้ชอบฆ่า
สัตว์ เป็นคนหยาบ มือเปื้อนเลือด ตั้งมั่นในการเข่นฆ่า ไม่ละอาย ไม่สงสาร
ในหมู่สัตว์ทั้งปวง.

๒. และก็เป็นผู้ชอบลักขโมยของสิ่งใดเป็นของคนอื่น เป็นอุปกณ์
เครื่องปลื้มใจของคนอื่น ไม่ว่าจะอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่า เป็นผู้ถือเอาของที่เขา
ไม่ได้ให้ อันเป็นส่วนแห่งขโมยนั้น.

๓. อีกทั้งชอบประพฤตินิดในของรักของใครทั้งหลาย เป็นผู้ละเมิด
จาริตในผู้หญิงที่ไม่รักษา พ่อรักษา ทั้งแม่และพ่อรักษา พี่น้องชายรักษา
พี่น้องหญิงรักษา ญาติรักษา หญิงมีผ้า หญิงมีอาชญาโดยรอบ โดยที่
สุดแม้แต่หญิงที่คล้องพวงมาลัยให้ (เลี้ยงพวงมาลัย) เห็นปานนี้.

อย่างนี้แลพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จัดเป็นความประพฤตินี้ไม่
เป็นธรรมและความประพฤตินี้ไม่สมำเสมอทางกาย ๓ อย่าง.

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็แหละ ความประพฤติที่ไม่เป็น
ธรรมและความประพฤติที่ไม่สม่าเสมอทางวาจา ๔ อย่าง เป็นอย่างไร?
คือ

๑. พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลกลางคนในโลกนี้เป็นคนชอบ
พูดเท็จไม่ว่าอยู่ในที่ประชุม อยู่ในบริษัท อยู่กลางญาติ อยู่กลางพรรค
พวก หรืออยู่กลางราชตระกูลก็ตาม เมื่อถูกนำมาซักเป็นพยานว่า "มานีชี
นาย ขอให้คุณจงพูดสิ่งที่คุณรู้." เขาไม่รู้ก็พูดว่า "ผมรู้" หรือรู้ก็กลับพูด
ว่า "ผมไม่รู้" ไม่เห็นก็พูดว่า "ผมเห็น" หรือเห็นอยู่ก็ไพล่พูดไปว่า "ผมไม่
เห็น" ทั้งนี้เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งคนอื่น หรือ เพราะเหตุแห่ง
อามิสกลางสิ่งกลางอย่าง จึงเป็นกล่าวเท็จทั้งๆ ที่รู้อยู่.

๒. และก็เป็นคนพูดส่อเสียด คือ ได้ฟังจากทางนี้แล้วไปบอกทาง
โน้น เพื่อทำลายพวกเหล่านี้ หรือ ได้ฟังจากทางโน้นแล้วก็มาบอกพวกนี้
เพื่อทำลายพวกโน้น ดังนี้ก็เป็นอันว่า ทำผู้ที่พร้อมเพรียงกันอยู่แล้วให้แตก
กัน หรือส่งเสริมให้คนที่แตกกันอยู่แล้วแตกกันยิ่งขึ้น พอใจผู้ที่แตกกันเป็น
พรรคเป็นพวก ยินดีกับที่แตกกันเป็นพรรคเป็นพวก ชอบผู้ที่แตกกันเป็น
พรรคเป็นพวก เป็นผู้พูดวาจาที่ทำให้แตกกันเป็นพรรคเป็นพวก

๓. ทั้งเป็นคนพูดคำหยาบ คือ เป็นผู้พูดคำชนิดที่ค่อนข้างอด หยาบช้า
ต่อคนอื่น เผ็ดร้อน คนอื่นเหน็บความเจ็บใจ โกลัต่อความโกรธ ไม่เป็นไม่เพื่อ
ให้จิตใจตั้งมั่นเห็นปานนั้น.

๔. อีกทั้งเป็นผู้ชอบพูดตำราเพื่อเจือ ชอบพูดไม่ถูกเวลา ชอบพูด
ไม่จริง (พูดไม่เป็น) ชอบพูดไร้ประโยชน์ ชอบพูดไม่เป็นธรรม ชอบพูดไม่
เป็นวินัย เป็นผู้พูดไม่มีหลักฐาน ไม่เป็นเวลา ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่สิ้นสุด
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์.

อย่างนี้แล พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จัดเป็นความประพฤติที่ไม่เป็นธรรมและความประพฤติที่ไม่สม่าเสมอทางวาจา ๔ อย่าง.

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็แหละ ความประพฤติที่ไม่เป็นธรรมและความประพฤติที่ไม่สม่าเสมอทางใจ ๓ อย่าง เป็นอย่างไร คือ

๑. พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย คนกลางคนในโลกนี้ เป็นผู้มากไปด้วยความเพ่งเล็ง เป็นผู้เพ่งเล็งทรัพย์สมบัติของคนอื่น โฉนหนอ ขอสิ่งที่เป็นของคนอื่นนั้นพึงเป็นของเราเถิด.

๒. และก็เป็นผู้มีจิตพยาบาท เป็นผู้มีใจคิดแต่จะประทุษร้ายว่า " ขอให้สัตว์พวกนี้ จงถูกฆ่า จงถูกเขามา จงขาดสูญ หรืออย่าได้มีเลย."

๓. อีกทั้งเป็นผู้มีความเห็นผิด เป็นผู้มีความเห็นคลาดเคลื่อนว่า "ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลคือวิบากของกรรมที่ทำดีและชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีบุญคุณ บิดาไม่มีบุญคุณ พวกสัตว์ที่ผุดเกิดไม่มี ในโลกไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบชนิดที่ทำให้แจ้งด้วยความรู้ยิ่งเองแล้วประกาศโลกนี้และโลกหน้า "

อย่างที่ว่ามานี้แหละ พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จัดเป็นความประพฤติที่ไม่เป็นธรรมและความประพฤติที่ไม่สม่าเสมอทางใจ ๓ อย่าง.

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะความประพฤติไม่เป็นธรรมและความประพฤติที่ไม่สม่าเสมอ เป็นเหตุอย่างนี้แล เหล่าสัตว์บางพวกในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกจึงย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก."

[๔๘๕] " พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่าเสมอทางกายมี ๓ อย่างแล. ความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่าเสมอทางวาจามี ๔ อย่าง. ความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่าเสมอทางใจมี ๓ อย่าง

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็แลความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่าเสมอทางกาย ๓ อย่าง เป็นอย่างไร คือ

๑. พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลกลางคนในโลกนี้ ละการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์วางกระบองลง วางศาสตราลง มีความละเอียดประกอบด้วยความเอ็นดูเป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อและความสงสารในสัตว์ทั้งหมดอยู่.

๒. ละการลักทรัพย์ เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เป็นผู้ไม่ถือเอาทรัพย์สมบัติของคนอื่น จะอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่า ซึ่งเขาไม่ได้ให้อันเป็นส่วนแห่งการขโมยนั้น.

๓. ละความประพฤติผิดในกามทั้งหลาย เป็นผู้เว้นขาดจากความประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ไม่ละเมียดจาริตในผู้หญิงที่แม่ปกครอง พ่อปกครอง ทั้งพ่อและแม่ปกครอง พี่น้องชายปกครอง พี่น้องหญิงปกครอง หญิงมีผิว หญิงที่อยู่ในเขตหวงห้ามโดยที่สุดแม่แต่หญิงที่ชายคล้องพวงมาลัยให้เห็นปานนั้น.

อย่างนี้แล พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จัดเป็นความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่าเสมอทางกาย ๓ อย่าง.

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่าเสมอทางวาจา ๔ อย่าง เป็นอย่างไร ?

๑. พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลกลางคนในโลกนี้ ละการกล่าวเท็จเป็นผู้เว้นขาดจากการกล่าวเท็จไม่ว่าอยู่ในที่ประชุม อยู่ในบริษัท อยู่กลางญาติ อยู่กลางพรรคพวกหรืออยู่กลางราชตระกูลก็ตาม เมื่อถูกนำมาซักเป็นพยานว่า "มานี่ฉันขอให้คุณจงพูดไปตามที่คุณรู้" เขาไม่รู้ ก็พูดว่า "ผมไม่รู้" หรือรู้อยู่ ก็พูดว่า "ผมรู้" "ไม่เห็นก็พูดว่า "ผมไม่เห็น" หรือ เห็นอยู่ก็พูดว่า "ผมเห็น" ทั้งนี้ไม่ว่าเพราะตนเป็นเหตุ เพราะคนอื่นเป็นเหตุ หรือเพราะอามิสวางสิ่งกลางอย่างเป็นเหตุ เป็นผู้ไม่พูดเท็จทั้ง ๆ ที่รู้อยู่.

๒. ละคำพูดส่อเสียด เป็นผู้เว้นขาดจากคำพูดส่อเสียด คือไม่เป็นผู้ฟังจากทางนี้แล้วไปบอกทางโน้น เพื่อทำลายพวกเหล่านี้ หรือไม่เป็นผู้ฟังจากทางโน้นแล้วก็มาบอกทางนี้ เพื่อทำลายพวกโน้น ดังนี้ ก็เป็นอันว่า เป็นผู้เชื่อมคนที่แตกกันแล้วให้สนิทกัน หรือเป็นผู้ส่งเสริมผู้ที่สนิทกันแล้วให้สนิทกันยิ่งขึ้น พอใจผู้ที่พร้อมเพรียงกัน ยินดีกับผู้ที่พร้อมเพรียงกัน ชอบผู้ที่พร้อมเพรียงกัน เป็นผู้พูดวาจาที่ทำให้สมัครสมานกัน.

๓. ละคำพูดหยาบ เป็นผู้เว้นขาดจากคำพูดหยาบ เป็นผู้พูดแต่คำที่ไม่มีโทษ สบายหู น่ารัก ดมด่าในหัวใจ เป็นภาษาชาวกรุง คนส่วนมากรักใคร่ คนส่วนมากชอบใจเห็นปานนั้น.

๔. ละคำสำรากเพื่อเจ้อ เป็นผู้เว้นขาดจากคำสำรากเพื่อเจ้อ พูดเป็นเวลา พูดคำที่เป็นจริง พูดคำมีประโยชน์ พูดเป็นธรรมพูดเป็นวินัย เป็นผู้พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิงตามเวลา มีที่สิ้นสุดประกอบด้วยประโยชน์.

อย่างนี้แล พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จักเป็นความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่ำเสมอทางวาจา ๔ อย่าง.

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็แหละ ความประพฤติเป็นธรรม และความประพฤติสม่าเสมอทางใจ ๓ อย่าง อย่างใบบ้าง คือ

๑. พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลกลางคนในโลกรนี้ ไม่ใช่เป็นผู้มากไปด้วยความเพ่งเล็ง ไม่ใช่เป็นผู้เพ่งเล็งในสิ่งที่เป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของคนอื่น ๆ นั้นว่า โอหนอ ขอสิ่งที่เป็นของคนอื่นนั้น พึงเป็นของเรา.

๒. และก็ไม่ใช่เป็นผู้มีจิตพยาบาท ไม่ใช่เป็นผู้มีจิตคิดแต่จะแก้แค้นว่า " ขอให้สัตว์พวกนี้จงเป็นผู้ไม่พยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุขรักษาดนเถิด. "

๓. อีกทั้งเป็นผู้มีความเห็นที่ถูกต้อง ไม่ใช่เป็นผู้มีความเห็นที่คลาดเคลื่อนว่า " ทานที่ให้แล้วมีผล, การเช่นสรวงมีผล, การบูชามีผล, ผลคือวิบากของกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี, โลกนี้มี, โลกหน้ามี, มารดามีบุญคุณ, บิดามีบุญคุณ, พวกสัตว์ที่ผุดขึ้นเกิดมี, ในโลกมีสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ, ชนิดที่ทำให้แจ้งด้วยความรู้ยั้งเองแล้วประกาศโลกนี้และโลกหน้า.

" อย่างนี้ว่ามานี้และพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จัดเป็นความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่าเสมอทางใจ ๓ อย่าง. "

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะความประพฤติเป็นธรรมและความประพฤติสม่าเสมอเป็นเหตุอย่างนี้แล เหล่าสัตว์บางพวกในโลกรนี้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. "

[๔๘๖] พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ประพฤติเรียบร้อยเป็นปกติ ถ้าพึงหวังว่า " โอหนอ...หลังจากตายเพราะกายแตกไป. ขอให้เราเข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับเหล่ากษัตริย์มหาศาลเถิด, ขอให้เขาหลังจากตายเพราะกายแตกไป พึงเข้าถึงความเป็นพวก

เดียวกันกับเหล่ากษัตริย์มหาศาลนี้ ย่อมเป็นไปได้โดยแท้, นั่นเพราะเหตุ
ไร? เพราะเขาเป็นผู้ปฏิบัติธรรมโดยปกติ ประพฤติสม่ำเสมอเป็นปกติ
อย่างนั้น.

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ประพฤติ
สม่ำเสมอเป็นปกติ ถ้าพึงหวังว่า " โอหนอ...หลังจากตายเพราะกายแตก
ไปขอให้เราพึงเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับเหล่าพราหมณ์มหา
ศาล ฯลฯ เหล่าคฤหบดีมหาศาลเถิด." ข้อที่หลังจากตายเพราะกายแตก
ไป เขาพึงเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพวกพราหมณ์มหา
ศาล ฯลฯ พวกคฤหบดีมหาศาลนี้ ย่อมเป็นไปได้โดยแท้, นั่นเพราะเหตุ
ไร? เพราะเขาเป็นผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ประพฤติสม่ำเสมอโดยปกติ
อย่างนั้น."

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ประ
พฤติสม่ำเสมอเป็นปกติ พึงหวังว่า " โอหนอ...หลังจากตายเพราะกายแตก
ไป ขอให้เราพึงเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับเหล่าเทพชั้นจาตุมหาราชิกา...
ชั้นดาวดึงส์...ชั้นยามา... ชั้นดุสิต...ชั้นนิมานรดี...ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี...
ชั้นพรหมกายิกา (พรหมปาริสาชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา) เถิด,
ข้อที่เขาหลังจากตายเพราะกายแตกไป พึงเข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับ
เหล่าเทพชั้นจาตุมหาราชิกา ฯลฯ ชั้นพรหมกายิกานี้ ย่อมเป็นไปได้โดย
แท้, นั่นเพราะเหตุไร เพราะเขาเป็นผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ประพฤติ
สม่ำเสมอเป็นปกติอย่างนั้น."

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ประ
พฤติสม่ำเสมอเป็นปกติพึงหวังว่า " โอหนอ...หลังจากตายเพราะกายแตก

ไป ขอให้เราฟังเข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับเหล่าเทพชั้นอากาศ (ปริตตภา
อัปมาณาภา อากัสสรา) เกิด, ข้อที่หลังจากตายเพราะกายแตก
ไป เขาฟังเข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับเหล่าเทพชั้นอากาศนี้ ย่อมเป็นไปได้
โดยแท้, นั่นเพราะเหตุไร? เพราะเขาเป็นผู้ประพตติธรรมเป็นปกติ ประพตติ
สม่าเสมอเป็นปกติอย่างนั้น."

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าผู้มีปกติประพตติธรรม มีปกติ
ประพตติเรียบร้อย ฟังหวังว่า " โอหนอ...หลังจากตายเพราะกายแตก
ไป ขอให้เราเข้าถึงความเป็นเพื่อนกับพวกเหล่าเทพชั้นปริตตสุภา...ชั้น
อัปมาณสุภา...ชั้นสุภกนิหกา...ชั้นเวหัพผลา...ชั้นอวิหา...ชั้นอตัปปา...
ชั้นสุทัสสา...ชั้นสุทัสสี...ชั้นอกนิฏฐา...เข้าถึงอากาศ้านัญจายตนะ...เข้า
ถึงวิญญานัญจายตนะ...เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ, ข้อที่หลังจาก
ตายเพราะกายแตกไปเข้าฟังเข้าถึงความเป็นเพื่อนกับพวกเหล่าเทพชั้น
ปริตตสุภา ฯลฯ ผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ, นี้ย่อมเป็นไปได้โดย
แท้, นั่นเพราะเหตุไร? เพราะเขาเป็นผู้มีปกติประพตติธรรม มีปกติประพตติ
เรียบร้อยอย่างนั้น."

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าผู้มีปกติประพตติธรรม มีปกติ
ประพตติสม่าเสมอฟังหวังว่า " โอหนอ...หลังจากตายเพราะกายแตก
ไป ขอให้เราฟังทำเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติที่ไม่มีอาสวะ เพราะพวกอาสวะ
สิ้นไป ให้แจ้งด้วยความรู้อย่างยิ่งเองในปัจจุบันนี้แล แล้วเข้าถึงอยู่เกิด,
ข้อที่เขาเป็นผู้ปกติประพตติธรรม ประพตติสม่าเสมอโดยปกติ ฟังทำ

๑. พวกอากาศ มี ปริตตภา, อัปมาณาภา, อากัสสรา แล้วทำไมบาลีถัดไปจึงเรียงระบุว่า
ปริตตภา, อัปมาณาภา, อากัสสรา อีก ผู้แปลจึงตัดบาลีถัดไปตามแบบพรหมคาถิกที่ไม่
ระบุพรหม ๓ ชั้นไว้อย่างที่แปลมาแล้ว.

เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ที่ไม่มีอาสวะ เพราะพวกอาสวะสิ้นไปให้แจ้งด้วยความรู้อย่างในปัจจุบันนี้แล แล้วเข้าถึงอยู่ นี้ย่อมเป็นไปได้โดยแท้, นั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาเป็นผู้มีปกติประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอเป็นปกติอย่างนั้น."

[๔๘๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอย่างนี้เสร็จแล้ว พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านสาละ ได้พากันทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า "ไพบราห์จริง ๆ พระโคตมผู้เจริญ พระโคตมผู้เจริญไพบราห์จริง ๆ ธรรมที่พระโคตมผู้เจริญได้ประกาศแล้วหลายแบบ เหมือนหงายภาชนะที่คิดว่าเปิดสิ่งที่ปิด บอกทางแก่คนหลง หรือส่องตะเกียงน้ำมันในที่มืดด้วยคิดว่า " พวกผู้มีตาดี ๆ จะได้เห็นรูป " ฉะนั้นแลพระโคตมผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ขอเข้าถึงพระโคตมผู้เจริญ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะขอพระโคตมผู้เจริญจงทรงจำพวกข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

พรรณนาความในจุลยมกวรรค

อรรถกถาสาเลยกสูตร

สาเลยกสูตรมีคำขึ้นต้นว่า " ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้."

ในคำเหล่านั้น คำว่า "ในแคว้นโกศล" ความว่า ในแคว้นของชาวโกศลทั้งหลาย คือพวกชาวจังหวัด หรือ พวกราชกุมารชื่อโกศล. จังหวัดที่เป็นถิ่นอาศัยของคนเหล่านั้น แม้เพียงจังหวัดเดียว ก็เรียกด้วยเสียงคล้องปากว่า " โกศลทั้งหลาย " ได้. ในจังหวัดของพวกชาวโกศลนั้น. ฝ่ายพวกคนรุ่นเก่าท่านว่า เพราะแต่ก่อนพระราชชาติทรงฟังว่า มหาปนาทราชกุมาร ทอดพระเนตรท่าตลกต่าง ๆ แม้แต่ยิ้มก็ไม่ทรงทำ จึงตรัสว่า ใครทำให้ลูกฉันหัวเราะได้ ฉันจะเอาเครื่องสำอองทุกอย่างมาแต่งให้คนนั้น. เมื่อกลุ่มมหาชนทั้งแม่แต่ไถมาประชุมกัน พวกคนก็พากันแสดงการละเล่นต่าง ๆ ตั้งเจ็ดปีกว่า ก็ยังไม่อาจทำให้พระราชกุมารนั้นทรงพระสรวลได้. ลำดับนั้น พระอินทร์ทรงส่งตัวตลกเทวดาไป เทพองค์นั้นแสดงท่าตลกแบบทิพย์จนทำให้ทรงพระสรวลได้. ลำดับนั้น คนเหล่านั้นก็พากันบ้ายหน้าหลีกไปยังถิ่นของตนๆ เมื่อพบเพื่อนฝูงที่สวนทางมา พวกนั้นก็ทักทายปราศรัยกันว่า " ดีไหม ?," ฉะนั้น เพราะอาศัยคำว่า " ดีๆ " นั้น ประเทศนั้นจึงเรียกว่า " โกศล "

คำว่า " เสด็จเที่ยวจาริก " คือ กำลังเสด็จเที่ยวจาริกแบบไม่รีบร้อน. คำว่า " กับหมู่ภิกษุจำนวนมาก " คือ กับหมู่ภิกษุจำนวนมากที่ไม่ได้กำหนดชัดเจนไปอย่างนี้ว่า ร้อย พัน หรือแสน. คำว่า " หมู่บ้านของพราหมณ์ " ได้แก่ หมู่บ้านชุมชนพวกพราหมณ์ เรียกว่า หมู่บ้านของพราหมณ์. แม้หมู่บ้าน โภคของพวกพราหมณ์ก็เป็นหมู่บ้านชุมชนในที่

นี้ ไม่ใช่ประสงค์เอาบ้านอยู่ของพวกพราหมณ์. คำว่า " ระลึกลงที่
นั้น " ก็ระลึกลงไปในที่นั้น หมายถึงความ พร้อมแล้ว. ส่วนวิหาร ไม่ได้
จำกัดให้แนลงไปในที่นี้. ฉะนั้น จึงคงจะเป็นป่าช้าแห่งหนึ่งที่เหมาะแก่พระ
พุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับหมู่บ้านของพวกพราหมณ์นั้น. ฟังทราบ
ว่า พระศาสดาได้เสด็จพระพุทธดำเนินไปถึงไพรดงนั้น. คำว่า " ได้ยิน
แล้ว " แปลว่า ฟังแล้ว คือเข้าไปได้ ได้แก่ ทราบโดยทำนองเสียงก้องแห่ง
คำที่ถึงโศตทวาร. " โข " เป็นนิบาตลงในอรรถอวธารณะ คือเป็นเพียงทำ
บทให้เต็ม. ฟังทราบอธิบายในข้อนี้ว่า ได้ฟังแล้วด้วยอวธารณะ
อรรถในที่นี้เท่านั้น อันตรายแห่งการฟังใดๆ ไม่ได้มีแก่พวกเขา. ด้วยการทำให้
บทเต็มก็เพียงให้พยัญชนะมีความสละสลวยเท่านั้น.

บัดนี้ เมื่อจะประกาศข้อความที่ได้ฟังนั้น. ท่านจึงได้กล่าวว่ " เอนี่
แน่ะ เขาว่าพระสมณโคดม " ดังนี้เป็นต้น. ฟังทราบว่า ชื่อว่า สมณะ เพราะ
ระงับบาป. ในบทเหล่านั้น. " ขลุ " เป็นนิบาตลงในอรรถว่าฟังตาม. " โภ "
เป็นคำร้องเรียกกันและกันของพวกนั้น. " โคดม " เป็นคำแสดงด้วยพระ
โคตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้น ในคำเหล่านี้ว่า " นี่แน่ะเขาว่าพระสมณะ
โคดม " จึงฟังเห็นความหมายอย่างนี้ว่า " นี่แน่ะท่าน เขาเล่ากันว่า พระ-
สมณะผู้เป็นโคดมโคตร " ส่วนคำว่า " โอรสตากยะ " นี้เป็นคำแสดงตระกูล
อันสูงของพระผู้มีพระภาคเจ้า. คำว่า " บวชจากตระกูลตากยะ " เป็นคำแสดง
ความเป็นผู้บวชด้วยศรัทธา. มีคำที่กล่าวไว้ว่า ผู้ที่ไม่ถูกความฉิบหายอย่าง
ใดอย่างหนึ่งครอบงำ มาละตระกูลที่ยังไม่สูญเสีย (อะไรๆ ไปเลย) ชื่อว่าบวช
ด้วยศรัทธา. คำต่อจากนั้นไปก็มีใจความที่ได้กล่าวไว้แล้วทีเดียว. คำว่า
" ถิ่นนั้นแล " เป็นทศิตยวิภคิตลงในอรรถ บอกอิตถัมภูตะ ใจความก็คือ " ของพระ
โคดมเจริญแล ". คำว่า " อังงาม " ได้แก่ผู้ประกอบด้วยพระคุณอัน
งดงาม มีอธิบายว่าผู้ประเสริฐสุด. เกียรติอันนั้นแหละ หรือ เสียงชมเชยชื่อ

ว่า " เกียรติศัพท์ ". คำว่า " ฟุ้งขึ้น " คือขจรขึ้นทัບโลกรวมทั้ง (โลกของพวก) เทวดา. ว่าอย่างไร ? ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ฯลฯ ทรงเป็นผู้ตื่น (ผู้ปลุก ผู้เบิกบานด้วยพระคุณ) ทรงเป็นผู้มีโชคดี (ทรงมีส่วนแห่งการจำแนกธรรม, ทรงจำแนกแจกธรรม).

ต่อไปนี้พึงทราบความเกี่ยวข้องแห่งบทในคำเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นอรหันต์ แม้เพราะเหตุนี้ ทรงเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ แม้เพราะเหตุนี้ ฯลฯ ทรงเป็นผู้มีโชคดี แม้เพราะเหตุนี้. มีคำอธิบายว่า เพราะเหตุนี้และนี้. บททั้งหมดนี้เองที่ท่านยกขึ้นเป็นแม่บทโดยทำนองเป็นต้นว่า พึงเข้าใจว่า " พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงเป็นพระอรหันต์ด้วยเหตุเหล่านี้ก่อน คือ ทรงไกลจากข้าศึก เพราะทรงหักกำ (แห่งลัทธิ) เพราะควรแก้ปัจจัยเป็นต้น เพราะไม่มีความลับในการทำชั่ว " ได้ให้พิสดารแล้วแล ในพุทธานุสสตินิเทศ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค. พึงถือเอาความพิสดารแห่งบทเหล่านั้นจากที่นั่นเถิด.

คำว่า " ก็แลเป็นการดีใจ " คือ ก็เป็นความงามใจ. มีคำอธิบายว่า เป็นการนำเอาประโยชน์มาให้ เป็นการนำเอาความสุขมาให้. คำว่า " เหล่าพระอรหันต์เห็นปานนั้น." คือ พระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้ได้รับความเชื่อถือว่า ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ทั้งหลายในโลก ก็เพราะการบรรลุคุณพิเศษตามที่เป็นจริงของเหล่าพระอรหันต์ ซึ่งเห็นได้ยากด้วยแสน โทฏกัปป แม้ไม่ใช่น้อย มีร่างกายเป็นที่รื่นรมย์ซึ่งเคลื่อนกล่นด้วยรัศมีแห่งมหาปุริสลักษณะ สามสิบสองประการ ประดับด้วยแก้ว คือ อนุพยัญชนะแปดสิบอย่าง แวดล้อมด้วยรัศมีวาหนึ่ง มีการเห็นที่ไม่เร่าร้อน มีเสียงแห่งธรรมที่ไพเราะ ยิ่ง เหมือนอย่างที่พระโคตมผู้เจริญนั้นท่านเป็น. คำว่า " ย่อมเป็นการเห็น " คือ กระทำอธยาศัยอย่างนี้ว่า การลืมนตาที่มีประสาทหยาดเยิ้มขึ้นแล้ว

คูก็เป็นการดี (ยังประโยชน์ให้สำเร็จ) และถ้าเมื่อท่านกำลังแสดงธรรมด้วยเสียงสูงเสียงพรหมที่ประกอบพร้อมไปด้วยองค์แปด ได้ฟังแม้บทเดียว ก็จะเป็นการดีกว่า. คำว่า "เข้าไปเฝ้าถึงที่ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ" ได้แก่ เลิกกิจทุกอย่าง มีใจยินดีมาแล้ว. คำว่า "ได้กล่าวคำนี้" ได้แก่ ก็การถามมีสองอย่างคือ การถามแบบชาวบ้าน ๑ การถามแบบนักบวช ๑ ในการถามทั้งสองอย่างนั้น การถามแบบชาวบ้าน มาแล้วโดยแบบนี้ว่า "พระคุณเจ้า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล" การถามแบบนักบวชมาแล้วอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ เหล่านี้หรือหนอ เป็นอุปาทานชั้น ๕" ส่วนพราหมณ์และคฤหบดีเหล่านี้ เมื่อจะทูลถามแบบการถามของชาวบ้านที่เหมาะสมแก่ตน จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า "พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอแลเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย?" กะพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแก้ปัญหาโดยย่อจริงๆ ก่อน แก่พวกเขาชนิดที่พวกเขายังไม่สามารถกำหนดได้จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะความประพฤติที่ไม่ถูกต้องและความประพฤติ ที่ไม่สมควรเป็นเหตุ" ถามว่า "ทำไมเล่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแก้อย่างที่คนพวกนั้นยังไม่ทันกำหนด" ตอบว่า "มีผู้กล่าวว่า เพราะคนเหล่านั้นถือตัวว่าเป็นบัณฑิต ย่อมตั้งตัวแม่บทแล้วกำหนดไว้แต่ต้นทีเดียวโดยประการใด เมื่อพระองค์ทรงขยายความให้พิสดารโดยประการนั้น ก็พากันสำคัญเทศนาว่า ตื่นๆ จะพากันดูถูกว่า "แม้เมื่อพวกเราจะกล่าว ก็ฟังกล่าวอย่างนี้เหมือนกัน" เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแก้ปัญหาอย่างย่อๆ ก่อนชนิดที่พวกนั้นไม่สามารถจะกำหนดได้. ต่อจากนั้น เมื่อทรงถูกพวกที่ไม่อาจจะกำหนดได้นั้นจะยื่นจะขอขอให้แสดงพิสดาร เมื่อทรงแสดงโดยพิสดารจึงตรัสคำเป็นต้นว่า "ถ้าอย่างนั้นพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย"

ในคำเหล่านั้น คำว่า " ถ้อย่างนั้น " เป็นนิบาตลงในเหตุ หมายความว่า เพราะเหตุที่พวกท่านขอร้องเรา. คำว่า " สามอย่าง " คือ สามส่วน. คำว่า " ด้วยกาย " คือด้วยกายทวาร. คำว่า " ความประพฤติไม่ถูกต้องและความประพฤติไม่สมควร " คือความประพฤติไม่สมควรอันได้แก่ความประพฤติที่ไม่ถูกต้อง. และต่อไปนี้เป็นความหมายของบทในคำเหล่านี้.

" ความประพฤติคือธรรม ชื่อว่า อธรรมจริยา, หมายความว่า การกระทำที่ไม่เป็นธรรมที่ชื่อว่า วิสมจริยา เพราะประพฤติชั่วชระ หรือ ประพฤติกุุ่มๆ ดอนๆ ความประพฤติไม่เป็นธรรม และความประพฤติที่ชั่วชระนั้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ความประพฤติไม่เป็นธรรมและความประพฤติที่ไม่สม่ำเสมอ พึงทราบความหมายในบทฝ่ายดำและฝ่ายขาวทุกบทโดยอุบายนี้.

คำว่า " โหดร้าย " ได้แก่ หยาบคาย เขี้ยวโหด หุนหัน พลัน แล่น. คำว่า " มีมือเปื้อนเลือด " ได้แก่ เปื้อนด้วยเลือดที่มีมือของผู้ที่กำลังปลงสัตว์อื่นจากชีวิต ถึงแม้จะไม่เปื้อนคนแบบนั้น ท่านก็ยังเรียกว่า " มีมือเปื้อนเลือด " อยู่นั่นเอง. คำว่า " ตั้งมั่นอยู่ในการฆ่าการประหาร " ได้แก่ ตั้งมั่นในการฆ่า การให้ประหารสัตว์อื่น และในการเข่นฆ่า คือการทำให้สัตว์อื่นตาย. คำว่า " ไม่ประกอบด้วยความสงสาร " คือมาถึงความเป็นผู้ไม่มีความสงสาร. คำว่า " ของคนอื่นนั้นใจ " คือ สิ่งที่มีอยู่ของคนอื่นนั้นใจ. คำว่า " อุปกรณ์เครื่องปล้ำใจ " ได้แก่ อุปกรณ์เครื่องปล้ำใจของคนอื่นนั่นเอง คือเครื่องบริขารที่ก่อให้เกิดความยินดีแก่คนอื่นนั้น. คำว่า " หรืออยู่ในหมู่บ้าน " คือหรือที่ตั้งไว้ภายในหมู่บ้าน. คำว่า " หรืออยู่ในป่า " คือตั้งไว้ในป่า หรือบนยอดไม้ยอดภูเขาเป็นต้น. คำว่า " ที่ไม่ให้ " คือพวกเขาไม่ได้ให้ด้วยกายหรือด้วยวาจา. ผู้ลักชื่อว่า " ขโมย " ในที่นี้. ภาวะแห่งขโมย ชื่อว่า ความเป็นขโมย. คำนี้เป็นชื่อแห่งจิตคิดจะขโมย. คำว่า

" ส่วน " นี้ เป็นชื่อของส่วนหนึ่งโดยใจความ. เหมือนในคำเป็นต้นว่า " ก็ส่วนแห่งธรรมเครื่องเน้นช้านัญญาเป็นเค้ามูล " ส่วนนั้นด้วย ความเป็นขโมยด้วย เหตุนั้น ชื่อว่าส่วนแห่งความเป็นขโมย หมายความว่า ส่วนแห่งจิตหนึ่งกล่าวคือจิตคิดจะขโมย. และคำว่าส่วนแห่งความเป็นขโมยนี้ เป็นปฐมาวักตติลงในอรรถตติยาวักติ ฉะนั้น จึงควรเห็นโดยความว่า " ด้วยส่วนแห่งความเป็นขโมย " ดังนี้.

ในคำว่า " อันแม่ปกครอง " เป็นต้น มีอธิบายว่า เมื่อพ่อหายหรือตายไปแล้ว แม่ดูแลด้วยอาหารและเครื่องนุ่งห่มเป็นต้น คิดว่าจะให้มีครอบครัวเมื่อเติบโตแล้ว แล้วยอมปกครองลูกหญิงคนใดไว้คนนี้ชื่อว่า อันแม่ปกครอง. แม่ที่พ่อปกครองเป็นต้น ก็พึงทราบโดยอุบายนี้. ส่วนตระกูลที่ชอบพอกัน ทำข้อตกลงกันตั้งแต่ลูกยังอยู่ในท้องว่า ถ้าฝ่ายนั้นเป็นลูกชาย ฝ่ายแก่เป็นลูกหญิง ไปที่อื่นไม่ได้ ต้องเป็นของลูกชายฉันเท่านั้น" หญิงที่จับจองตั้งแต่อยู่ในท้องทำนองนี้ ชื่อว่ามีผิว. ส่วนหญิงที่เขาเจาะจงหมู่บ้าน เรือน หรือ ถนนแล้ววางโทษอย่างนี้ว่า " ใครไปหาหญิงชื่อนี้ จะถูกปรับโทษเท่านี้ " ชื่อว่า มีทัณฑ์โดยรอบ. คำว่า " โดยที่สุดแม่แต่หญิงที่ซัดพวงมาลัยไป " คือ โดยกำหนดอย่างต่ำสุดกว่าเขาหมด หญิงที่ชายคนใดคนหนึ่งกำลังหิวซัดพวงมาลัยไปบนนางด้วยสำคัญว่า " นางนี้จะเป็นภรรยาของเรา " แล้วก็ถูกเอาเพียงพวงมาลัยเท่านั้นซัดไป. คำว่า " ย่อมเป็นผู้ละเมิดจาริต ในพวกหญิงเห็นปานนั้น " ได้แก่ ย่อมเป็นผู้กระทำความก้าวล่วงในเพราะหญิงเห็นปานนั้น ด้วยอำนาจลักษณะความประพฤติดิฉิดอันกล่าวแล้วในสัมมาทิฎฐิสูต.

คำว่า " อยู่ในที่ประชุม " คือ ยืนอยู่ในสภา. คือ " อยู่ในบริษัท " คือ ยืนอยู่ในบริษัท. คำว่า " อยู่กลางญาติ " คือ อยู่ท่ามกลางพวกทายาท. คำว่า " อยู่ท่ามกลางพรรคพวก " คือ อยู่ท่ามกลางกองทหาร. คำ

ว่า "อยู่กลางราชตระกูล" คืออยู่ในท้องพระโรงใหญ่กลางราชตระกูล.
คำว่า "ถูกนำพาไป" คือถูกนำไปเพื่อต้องการซัก. คำว่า "ถูกซักพยาน"
คือ ถูกทำเป็นพยานแล้วซัก. คำว่า "มานี่นะ นาย" นี้เป็นคำสำหรับร้อง
เรียก. คำว่า "เพราะตนเป็นเหตุหรือเพราะคนอื่นเป็นเหตุ" คือเพราะเหตุ
แห่งมือและเท้าเป็นต้นของตนหรือของผู้อื่น หรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์.
คำว่า "ลาภ" ท่านประสงค์ว่า อามิส ในบทว่า "หรือเพราะเห็นแก่อามิส
เล็กน้อยเป็นเหตุ" นี้ เพราะฉะนั้น คำว่า "เล็กๆ น้อยๆ" จึงหมายความว่า
ของไม่สำคัญ คือ เล็กๆ น้อยๆ อธิบายว่าโดยที่สุดเพราะเหตุแห่งสินบนซึ่ง
มี แก่นกกระทา นกคุ่ม ก้อนเนยใส และก้อนเนยแข็งเป็นต้น.

คำว่า "ยอมเป็นผู้พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่" คือ ทั้งๆ ที่รู้อยู่แท้ๆ ก็ยังเป็น
ผู้กระทำให้เป็นคำเท็จ. คำว่า "เพื่อทำลายพวกนี้" คือ ได้ยินในสำนักของ
คนเหล่าใดที่ท่านเรียกว่า "จากนี้" เพื่อทำลายพวกนั้น. คำว่า "เพื่อทำลาย
พวกโน้น" คือ ได้ฟังคำของพวกใดที่ท่านว่า "โน้น" เพื่อทำลายพวก
นั้น. คำว่า "หรือเป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วอย่างนี้" ได้แก่
หรือเป็นผู้ทำให้สหายสองฝ่ายที่สมัครสมานกันอย่างนี้แตกกัน. คำว่า
"หรือส่งเสริมคนที่แตกกันแล้ว" คือเป็นผู้ส่งเสริม สนับสนุนเพื่อให้ผู้ที่
แตกกันแล้วสมานกันอีกไม่ได้. อย่างนี้ว่า คุณทำดีแล้วที่สละมันได้อีกสอง
สามวันเท่านั้น มันจะทำให้คุณฉิบหายใหญ่" อธิบายว่าเป็นผู้ชี้เหตุให้.
"พวกเป็นที่มายินดี" คือเป็นที่ตั้งแห่งความยินดียิ่งของเขา เหตุนั้นเขาจึงเชื่อ
ว่ามีพวกเป็นที่มายินดี. คำว่า "ผู้ยินดีแล้วในพวก" คือยินดีแล้วในพวกทั้ง
หลาย. เชื่อว่าบันเทิงในพวกเพราะเห็นหรือได้ยินว่าพวกก็ยอมบันเทิง. คำ
ว่า "วาจาท่าให้เป็นพวก" คือ วาจาใดทำสัตว์ให้เป็นพวก คือทำลายสัตว์
แม้ที่พร้อมเพรียงกันแล้ว เป็นผู้พูดวาจาท่าก่อการทะเลาะนั้น.

คำว่า "เป็นปม" คือชื่อว่าตะปุมตะป้า ด้วยคำขู่และคำข่มเป็นต้น เพราะเป็นวาทที่มีโทษ เหมือนปมที่ดึงขึ้นที่ต้นไม้มีโทษ (เสีย) ฉะนั้น คำว่า "หยาบ" คือเสีย เป็นวาทที่หยาบคาย เหมือนต้นไม้ที่เสีย เป็นต้นไม้ที่ขรุขระมีขุยไหลออก ฉะนั้น. วาจา นั้น ย่อมเหมือนกับครูดหูเข้าไป ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า หยาบคาย. คำว่า "เผ็ดร้อนแก่คนอื่น" คือเป็นวาทที่เผ็ดร้อน ไม่น่าชื่นใจของคนเหล่านี้ คือเป็นวาทที่ก่อโทษ. คำว่า "ทิ่มแทงผู้อื่น" คือได้แก่วาทที่แทงไปในของรักเหมือนกิ่งไม้คดมีหนามกระทบกระทบแก่คนเหล่านี้ ทำให้เกิดความคิดขัด เพราะไม่ให้เพื่ออันไปแม้แก่ผู้ที่อยากไป. คำว่า "ใกล้ต่อความโกรธ" คือใกล้ชิดต่อความโกรธ. คำว่า "ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ" คือเป็นวาทที่ไม่เป็นไปเพื่ออุปบนาสมาธิ หรือ อุปจารสมาธิ. อย่างที่ว่ามาทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นคำใช้แทนวาทที่มีโทษทั้งนั้นแล.

คำว่า "มีปกติพูดไม่เป็นเวลา" คือเป็นผู้พูดโดยไม่ใช้เวลา. คำว่า "มีปกติพูดไม่จริง" คือเป็นผู้พูดสิ่งที่ไม่มี. คำว่า "มีปกติพูดไม่เป็นผลประโยชน์" คือเป็นผู้พูดถ้อยคำไม่อาศัยเหตุ. คำว่า "มีปกติพูดไม่เป็นธรรม" คือเป็นผู้พูดไม่เป็นสภาวะ. (ไม่มีผล?). คำว่า "มีปกติพูดไม่เป็นวินัย" คือเป็นผู้พูดคำที่ไม่ประกอบด้วยสังวรวินัยเป็นตน. คำว่า "ไม่มีหลักฐาน" คือยอมเป็นผู้พูดวาทที่ไม่สมควรจะเก็บไว้ในตู้คือหัวใจ. คำว่า "โดยไม่เลือกเวลา" คือยอมเป็นผู้พูดในเวลาที่ไม่สมควรก่อนหรือหลังเวลาที่ควรพูด. คำว่า "ไม่มีที่อ้าง" คือเว้นจากที่อ้างอิงคือสูตร. คำว่า "ไม่มีที่จบ" คือยกเอาพระสูตรหรือชาดกที่ไม่มีขึ้นตอนมาแล้วชักเอาเรื่องที่พอจะเข้ากับพระสูตรหรือชาดกนั้น ได้ข้อเปรียบหรือวัตถุมานแล้วกลับไปกล่าวถ้อยคำที่ตกเรื่องไปเสียหมด. คำที่ยกมาแล้วก็สักแต่ว่ายกขึ้นมาเท่านั้นเอง. เขาย่อมถึงความเป็นผู้อันผู้อื่นฟังต่อว่า "เขาย่อมกล่าวสูตรหรือหน่อ? หรือชาดก. พวกเราไม่เห็นการจบหรือที่สุดของสูตรหรือชาดกนั้น" แม้ผู้นี้ก็ยอม

ชื่อว่าเป็นธรรมกถิกย่านไทร ย่อมทำบทที่ยกขึ้นมาตั้งให้สักแต่ว่ายกมาตั้งไว้
เท่านั้นแล้วก็ไปเรื่อยเปื่อยแบบข้าง ๆ คุงๆ อย่างนั้นแหละ เหมือนอย่างราก
ย่อยของกิ่งต้นไทร ย่อยลงไปในที่ๆ มันไปแล้วๆ ถึงที่ซึ่งมัน หย่อนลง
แล้วๆ แล้วก็ย่อมเจริญอีกนั่นเทียวมันไปได้แบบนี้มันแหละ ตั้งกิ่งโยชน์
บ้าง หรือโยชน์บ้าง ตั้งอยู่เป็นแนวทีเดียว ฉันทใดก็ฉันทนั้น. ส่วนผู้ใด แม้จะพูด
มากก็ยังสามารภเพื่อให้ชักเอามาๆ แล้วรู้ได้ว่า "ท่านพูดคำนี้เพื่อสิ่งนี้"
ผู้นั้นจะกล่าวก็ควร. คำว่า "ไม่ประกอบด้วยประโยชน์" คือ หาประกอบ
ด้วยประโยชน์ไม่.

คำว่า "ยอมเป็นผู้เฟื่องเลี้ยง" ได้แก่ ยอมเป็นผู้แลดูด้วยความเฟื่อง
เลี้ยง. คำว่า "โอ้อวด" เป็นนิบาตลงในอรรถว่าปรารภณา. ก็ในข้อนี้ ด้วยอาการ
เพียงแต่แลดูด้วยความเฟื่องเลี้ยงเท่านั้น การแตกกรรมบถยังไม่มี ต่อเมื่อน้อมมา
เป็นของตนว่า "ทำอะไรหนอ ของสิ่งนี้จะพึงเป็นของของฉัน ฉันทพึงวาง
อำนาจให้เป็นไปในของสิ่งนี้" ดังนี้ กรรมบถจึงแตก. ท่านหมายการเฟื่องเลี้ยงแบบ
นี้ในที่นี้.

คำว่า "มิจิตพยายาม" คือมิจิตเสียได้แก่ มิจิตบุญเนา. คำว่า
"มีความดำริด้วยใจร้าย" ได้แก่มีความดำริด้วยจิตที่ถูกโทสะประทุษร้าย. คำ
ว่า "จงถูกฆ่า" คือ จงถูกทำให้ตาย. คำว่า "จงถูกทำให้ตาย" คือจงถึงการ
ฆ่า. คำว่า "หรืออย่าได้มีแล้ว" คือแม้แต่อะไรๆ ก็อย่าได้แล้ว. แม้ในข้อ
นี้ ด้วยเหตุเพียงความกำเริบ (โกรธ) กรรมบถก็ไม่แตก. จะมีแตกก็เพราะ
คิดเป็นต้นว่า "จงถูกฆ่า" ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนั้น.

คำว่า "ผู้มีความเห็นผิด" คือ ผู้มีความเห็นเป็นอกุศล. คำว่า
"มีความเห็นวิปริต" คือมีความเห็นในใจคลาดเคลื่อนไป. คำว่า "ทานที่ให้
แล้วไม่มีผล" คือพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาความไม่มีผลของทานที่ให้

แล้ว. การบูชาใหญ่ท่านเรียกว่า "ยัญญะการบูชา สักการะที่เพียงพอทรง
ประสงค์ว่า "หุตะ = การเช่นสำรวจ" เขาหมายเอาความไม่มีผลเท่านั้นจึงห้าม
สิ่งทั้งสองเมื่อนั้น. คำว่า "แห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่ว" หมายความว่าแห่ง
กุศลและอกุศลที่ทำดีและทำไม่ดี. คำที่ว่า "ผลวิบาก" นั้น จะเรียกว่าผลหรือ
เรียกว่าวิบากก็ได้. เขาพูดว่า ผล (หรือวิบาก) นั้น ไม่มี. คำว่า "โลกนี้ไม่มี"
คือไม่มีโลกนี้สำหรับผู้ตั้งอยู่ในโลกอื่น. คำว่า "โลกอื่นไม่มี" คือไม่มีโลก
อื่นแม้สำหรับผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้. เขาชี้แจงว่า ทั้งหมดย่อมขาดสูญในที่
นั้นนั่นแหละ. คำว่า "ไม่มีแม่ ไม่มีพ่อ" หมายถึงว่าเขายอมพูดด้วยอำนาจ
ความไม่มีผลแห่งการปฏิบัติชอบและปฏิบัติผิดในท่านเหล่านั้น. คำว่า "ไม่มี
สัตว์ที่ลอยเกิด" นั้นคือเขาพูดว่า ชื่นชื่อว่าสัตว์ที่เคลื่อนแล้วเกิดไม่มี. คำ
ว่า "ทำให้แจ้งด้วยความรู้อย่างแล้วประกาศ" คือเขาแสดงถึงความไม่มี
แห่งหมู่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าว่า ผู้ที่ทำให้แจ้งเองด้วยปัญญาอันอันพิเศษยิ่ง
แล้วประกาศโลกนี้และโลกหน้านั้นไม่มี. ดังนี้.

ด้วยคำมีประมาณเพียงเท่านี้ ความเห็นผิดซึ่งมีตั้ง ๑๐ อย่าง เป็นอัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แล้ว. กรรมบถ ๗ ข้อเป็นต้นว่า "ละการฆ่า
สัตว์" ได้ขยายให้พิสดารในจุลลหัตถิปทสูตรแล้ว. ความไม่เพ่งเล็งเป็น
ต้น ก็มีใจความที่ง่ายแล้วแล.

คำว่า "ขอให้เราเข้าถึงความเป็นอันเดียวกัน" คือ ขอให้เราเข้าถึง
สหภาพ (ความเป็นพวก เป็นเพื่อน เป็นหนึ่งอันเดียวกัน) คำว่า "แห่ง
หมู่เทพที่เป็นพวกพรหม" ได้แก่ แห่งหมู่เทพชั้นปฐมฌาน. คำว่า "แห่งหมู่
เทพชั้นอากา" คือชื่ออากา ที่เป็นแผนกหนึ่งต่างหากไม่มี, คำนี้เป็นชื่อแห่งหมู่
เทพชั้น ปรีตตภา อัมปมาณาภา และอาภัสสรา. แต่คำ "ปรีตตภา" เป็น
ต้น เป็นการไม่ถือเอารวมกัน แต่ถือด้วยการแยกหมู่เทพเหล่านั้นนั้น
เอง. แม้ในบทเป็นต้นว่า "ชั้นสุภา ชั้นปรีตตสุภา" ก็ทำนองเดียวกันนี้แหละ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความสิ้นอาสวะด้วยประการฉะนี้แล้ว
ก็ทรงจบเทศนาลงด้วยยอดคือพระอรหัตตผล.

สำหรับในที่นี้ ควรรวมเอาเทวโลกมาตั้งไว้ด้วย คือ

ก. พรหมโลก ๑๘ ชั้น คือ

พรหมโลกด้วยอำนาจภูมิ ๓ ชั้นแรก(ชั้นละ ๓)รวมเป็น ๙
สุทธาวาส ๕ รวมกับอรูปภูมิอีก ๔ รวมเป็น ๙
(รวมทั้งหมดเป็น ๑๘)

ข. พรหมโลก ๒๐ ชั้น คือ

เอาพรหมโลกในข้อ ก. ๑๘
พร้อมกับชั้นเวฬุผลาอีก ๑+๑๘=๑๙
ใส่อัสสัมภิกพเข้ามาใน ๑๙ นั้นอีก ๑+๑๙=๒๐
(รวมทั้งหมดเป็น ๒๐)

ค. เทวโลก ๒๖ ชั้น คือ

เอาพรหมโลกในข้อ ก. และ ข. ๒๐
กับกามาวจรอีก ๖
(เทวโลกทั้งหมดเป็น ๒๖ ชั้น)

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการเกิดของพวกเทพแม่ทั้งหมดนั้นด้วย
กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. ใน ๒๖ ชั้น การเกิดในกามาวจร ๖ ชั้น ย่อม
มิได้ ด้วยวิบากแห่งสุจริตทั้งสามอย่างนั่นเอง. ส่วนกรรมบถเหล่านั้นตรัสด้วย
อำนาจเป็นอุปนิสัยแห่งเทวโลกชั้นบน. จริงอยู่ กุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ข้อ
ก็คือศีล, การบริกรรมกสิณ ย่อมสำเร็จแก่ผู้มีศีลเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อตั้งอยู่ใน

ศีล แล้วก็ทำการบริกรรมกสิณ เมื่อยังปฐมฌานให้เกิดแล้วก็ย่อมเกิดใน
ปฐมฌานภูมิ. อบรมทุติยานเป็นต้นแล้วก็ย่อมเกิดในทุติยฌานภูมิเป็น
ต้น ครั้นทำรูปาวจรฌานให้เป็นบาทแล้วเจริญวิปัสสนา ดำรงอยู่ในอนาคามิ-
ผลแล้ว ก็ย่อมเกิดในสุทธาวาสทั้ง ๕ ชั้น เมื่อได้ทำรูปาวจรฌานให้เป็นบาท
แล้ว ยังอรุปาวจรสมาบัติให้เกิดขึ้นก็ย่อมเกิดในอรุปรภพ ๔ ชั้น ครั้นทำ
รูปฌานและอรุปรฌานให้เป็นบาทแล้วเจริญวิปัสสนา ย่อมบรรลอรุหัตตผล.
ส่วนอสังขญภพ พวกดาบสและปริพาชกภายนอกสะสมกัน ฉะนั้น จึง
ไม่ทรงแสดงในที่นี้. ที่เหลือในที่ทุกแห่ง ตื่นแล้วแล.

จบอรรถกถาสาเลชยกสูตร ที่ ๑

๒. เวย์ญชกสูตร

[๔๘๘] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

" สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับที่พระเชตวันอารามของ
อนาถปิณฑิกะ ใกล้กรุงสาวัตถี ก็โดยสมัยนี้แล พวกพราหมณ์และคฤหบดี
ชาวเมืองเวย์ญชาพักแรมอยู่ในกรุงสาวัตถี ด้วยกรณียกิจบางอย่าง
พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเมืองเวย์ญชาได้ฟังว่า "ท่านผู้เจริญ ดังได้
ข่าวมาว่า พระสมณโคดม ผู้สากยบุตร ทรงผนวชจากตระกูลศากยะ
ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกะใกล้กรุงสาวัตถี ก็เกียรติ-
ศัพทอันงดงามของพระโคดมผู้เจริญนั้นแลฟังขจรไปอย่างนี้ว่า "แม้เพราะ
เหตุอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เอง
โดยถูกต้อง สมบูรณ์ความรู้และความประพาสเสด็จไปได้แล้ว ทรงรู้จักโลก
เป็นสารถิฝีกคนที่พอจะฝึกได้อย่างเยี่ยม เป็นผู้สั่งสอนพวกเทพและมนุษย์
เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้จำแนกแจกธรรม พระองค์ทรงทำให้แจ้งด้วยพระปัญญา
อันยิ่งของพระองค์เองแล้วประกาศโลกนี้รวมทั้งเทวโลก พร้อมทั้งมาร
 พร้อมทั้งพรหม หมู่สัตว์ที่รวมทั้งสมณะและพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์
 พระองค์ทรงแสดงธรรมที่ไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะ
ในที่สุด ประกาศหลักครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิงพร้อมทั้ง
อรรด (หัวข้อ) พร้อมทั้งพยัญชนะ (คำอธิบาย) ก็การได้เห็นพวกพระอรหันต์
เห็นปานนั้นเป็นการดี".

ครั้งนั้นแล พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเมืองเวย์ญชาได้เข้าเฝ้าพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ แล้วบางพวกถวายบังคมพระผู้มีพระภาค-
เจ้า, บางพวกก็ชื่นชมยินดีกับพระผู้มีพระภาคเจ้า เปล่งถ้อยคำเป็นที่น่า

บันเทิงทำให้ระลึกรู้ถึงกัน, บางพวกเป็นแต่ประณมมือหันไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ, บางพวกเป็นแต่ร้องประกาศชื่อสกุลในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า, บางพวกไม่พูดจาว่าอะไรแล้วต่างก็นั่งลงในที่ควรส่วนหนึ่ง, เมื่อพวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเมืองเวรัญชาต่างนั่งลงในที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว ก็กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า :-

" พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ, อะไรเป็นปัจจัยที่สัตว์บางพวกในโลกนี้เข้าถึงอบายทุกคติวินิบาต นรก เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก และ พระโคตมผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุ, อะไรเป็นปัจจัย ที่สัตว์บางพวกในโลกนี้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก "

ภ. " พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะความประพฤติไม่ถูกต้องและประพฤติไม่เรียบร้อยเป็นเหตุ, สัตว์บางพวกในโลกนี้จึงเข้าถึงอบายทุกคติวินิบาต นรกหลังจากที่แตกกายตายไป, พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุที่ประพฤติถูกต้องและประพฤติเรียบร้อย สัตว์บางพวกในโลกนี้จึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์หลังจากที่แตกกายตายไป "

พ. คำที่พระโคตมผู้เจริญพูดไว้โดยย่อ ยังไม่ได้จำแนกเนื้อความอย่างพิสดารนี้ พวกข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจเนื้อความอย่างพิสดารเลย จึงขอความกรุณาให้พระโคตมผู้เจริญได้โปรดแสดงธรรมโดยประการที่พวกข้าพเจ้าจะพึงเข้าใจเนื้อความของคำที่พระโคตมผู้เจริญพูดไว้โดยย่อนี้โดยพิสดารด้วยเถิด "

ภ. พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น ขอให้พวกท่านจงตั้งใจฟังให้ดี เราจะว่าให้ฟัง "

พราหมณ์และคฤหบดีชาวเมืองเวรัญชาต้อนรับสนองพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า " อย่างนั้น ท่านผู้เจริญ "

อกุศลกรรมบถ ๑๐

[๔๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสคำนี้ว่า :-

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้ประพฤตินิมนต์
ต้อง ประพฤติไม่เรียบร้อยทางกายมี ๓ อย่างแล. เป็นผู้ประพฤตินิมนต์
ต้อง ประพฤติไม่เรียบร้อยทางวาจามี ๔ อย่าง. เป็นผู้ประพฤตินิมนต์
ต้อง ประพฤติไม่เรียบร้อยทางใจมี ๓ อย่าง

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็บุคคลเป็นผู้ประพฤตินิมนต์
ถูกต้อง ประพฤติไม่เรียบร้อยทางกาย ๓ อย่าง อย่างไรบ้าง ?

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ :-

๑. เป็นคนชอบฆ่าสัตว์ คือเป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือดมุ่งแต่
เข่นฆ่าไร้ยางอาย ไม่มีความสงสารในหมู่สัตว์ทุกชนิด

๒. เป็นคนชอบลักทรัพย์ คือถือเอาทรัพย์สมบัติของคนอื่นที่เขา
ไม่ให้ ซึ่งเป็นการแห่งขโมย

๓. เป็นคนชอบประพฤตินิมนต์ในของรักของใคร่ทั้งหลาย คือล่วง
ละเมิดจารีต (ประเพณี) ในพวกผู้หญิงที่แม่ปกครอง ฯลฯ เห็นปานนั้น

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้ประพฤตินิมนต์
ประพฤตินิมนต์ไม่เรียบร้อยทางกาย ๓ อย่าง อย่างนี้แล

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็บุคคลเป็นผู้ประพฤตินิมนต์
ถูกต้อง ประพฤติไม่เรียบร้อยทางวาจา ๔ อย่าง อย่างไรบ้าง

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ :-

๑. เป็นผู้ชอบพูดเท็จ, ฯลฯ* เป็นผู้พูดเท็จทั้งๆที่รู้ที่อยู่

๒. เป็นผู้กล่าวต่อเสียด คือฟังจากทางนี้แล้วไปบอกทางโน้น ฯลฯ เป็นผู้กล่าววาทาเป็นเครื่องทำให้แตกกันเป็นพรรคเป็นพวก

๓. และก็เป็นคนกล่าวคำหยาบ คือชอบพูดคำที่ค่อนข้างอด หยาบช้า ฯลฯ เป็นผู้พูดคำเห็นปานนั้น.

๔. อีกทั้งเป็นผู้ชอบกล่าวคำพูดเพื่อเจ้อ คือพูดในเวลาไม่ควรพูด คำไม่จริง ฯลฯ ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์.

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้ประพฤตินิไม่ถูกต้อง ประพฤติไม่เรียบร้อยทางวาจา ๔ อย่าง อย่างนี้แล.

"พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้ประพฤตินิไม่ถูกต้อง ประพฤติไม่เรียบร้อยทางใจ ๓ อย่าง อย่างไรบ้าง ?

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ :-

๑. เป็นผู้มากไปด้วยความเพ่งเล็งว่า ฯลฯ นั้นพึงเป็นของเรา

๒. เป็นผู้มึนจิตพยายามท คือมีความคิดในใจที่ร้ายว่า " ขอให้สัตว์เหล่านี้ จงเดือดร้อน ฯลฯ หรืออย่าได้มีแล้ว ".

๓. อีกทั้งเป็นผู้มีความเห็นผิด คือเห็นตลาดเคลื่อนไปว่า "ทานที่ให้แล้วไม่มีผล, การบูชาไม่มีผล, การเซ่นสรวงไม่มีผล ฯลฯ ทำให้แจ้งแล้วประกาศ "ไม่มี"

"พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลย่อมเป็นผู้ประพฤตินิไม่ถูกต้อง ประพฤติไม่เรียบร้อยทางใจ ๓ อย่าง อย่างนี้แล.

๑. ข้อความที่ ฯลฯ ทุกแห่ง เหมือนที่กล่าวแล้วในสาเลขกสูตร

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุที่ประพตติไม่ถูกต้อง และประพตติไม่เรียบร้อยดังที่วามานี้แล สัตว์บางพวกในโลกนี้จึงเข้าถึง อบายทุกติวินิบาตนรกเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกไปอย่างนี้.

กุศลกรรมบถ ๑๐

[๔๕๐] พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็แลบุคคลเป็นผู้ประพตติ ถูกต้อง ประพตติเรียบร้อยทางกายมี ๓ อย่าง,.....ทางวาจา มี ๔ อย่าง,ทางใจมี ๓ อย่าง.

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็แลบุคคลเป็นผู้ประพตติถูกต้อง ประพตติเรียบร้อยทางกาย ๓ อย่าง อย่างไรบ้าง

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ :-

๑. ละการฆ่าสัตว์ งดเว้นการฆ่าสัตว์ได้เด็ดขาด วางท่อนไม้เสียแล้ว วางศาสตราเสียแล้ว ฯลฯ เป็นผู้มีการเกื้อกูลอนุเคราะห์สัตว์ทุกจำพวกอยู่

๒. ละการลักทรัพย์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ได้เด็ดขาด ไม่ถือเอาทรัพย์สมบัติของผู้อื่นที่เขายังไม่ได้อันเป็นส่วนแห่งขโมย

๓. ละการประพตติผิดในเรื่องของรักของใคร่ทั้งหลาย ฯลฯ ไม่เป็นผู้ล่วงละเมิดจารีต (ประเวณี) ในพวกหญิงเห็นปานนั้น

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลย่อมเป็นผู้ประพตติถูกต้อง ประพตติเรียบร้อย ทางกาย ๓ อย่าง อย่างนี้แล.

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมเป็นผู้ประพตติถูกต้อง ประพตติเรียบร้อยทางวาจา ๔ อย่าง เป็นอย่างไรบ้าง ?

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ :-

๑. ละการกล่าวเท็จ เว้นจากการกล่าวเท็จได้อย่างเด็ดขาด ก็อยู่ในที่ประชุมก็ดี ฯลฯ เป็นผู้ไม่กล่าวเท็จทั้งๆที่รู้อยู่.

๒. ละคำต่อเสียด เว้นจากคำต่อเสียดได้อย่างเด็ดขาด ฯลฯ เป็นผู้กล่าวคำที่ทำให้เกิดสมัคสมานกันเห็นปานนั้น

๓. ละคำหยาบ ฯลฯ เป็นผู้กล่าวคำเห็นปานนั้น

๔. ละคำสำรากเพื่อเจ้า ฯลฯ โดยเลือกเวลา มีที่อ้างมีที่สิ้นสุด ประกอบด้วยประโยชน์

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลย่อมเป็นผู้ประพฤติกฎต้องประพฤดิเรียบร้อยทางวาจา ๔ อย่าง อย่างนี้แล.

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมเป็นผู้ประพฤติกฎต้องประพฤดิเรียบร้อยทางใจ ๓ อย่าง เป็นอย่างไรบ้าง?

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ :-

๑. ไม่เป็นผู้มากไปด้วยความเฟื่องเลี้ยง คือไม่เฟื่องเลี้ยงทรัพย์สมบัติของผู้อื่นว่า " โฉนหนอ ทรัพย์ของคนอื่นพึงเป็นของเรา "

๒. ไม่เป็นผู้มีจิตพยาบาท ไม่มีจิตคิดร้าย (คิดในใจ) ว่า " ขอให้สัตว์เหล่านี้จงอย่ามีเวร อย่าเบียดเบียนกัน อย่ามีทุกข์ จงมีแต่สุข รักษาตนเถิด "

๓. เป็นผู้มีความเห็นถูกต้อง ไม่ใช่เห็นคลาดเคลื่อน (คือเห็น) ว่า " ทานที่ให้แล้วมีผล, การบูชามีผล, การเช่นสรวงมีผล ฯลฯ ทำให้แจ้งด้วยความรู้อย่างยิ่งของตนเองแล้วประกาศ (แก่สัตว์อื่น) มี "

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลย่อมเป็นผู้ประพตติถูกต้อง
ประพตติเรียบร้อยทางใจ ๓ อย่าง อย่างนี้แล.

"พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุแห่งการประพตติถูกต้อง
และประพตติเรียบร้อยดังว่ามานี้แล สัตว์บางพวกในโลกนี้จึงเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์หลังจากที่แตกกายตายไปแล้ว.

ผลของธรรมจริยาและสมจริยา

[๔๕๑] พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าบุคคลที่ประพตติถูกต้อง
ประพตติเรียบร้อย พึงหวังว่า " โฉนหนอ ขอให้เราพึงเข้าถึงความเป็นพวก
เดียวกันกับพวกกษัตริย์มหาศาล... พวกพราหมณ์มหาศาล... พวก
คฤหบดีมหาศาล เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกเกิด" ก็ชื่อที่เขาเบื้องหน้า
แต่ตายเพราะกายแตก พึงเข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับพวกกษัตริย์มหาศาล
...พวกพราหมณ์มหาศาล... พวกคฤหบดีมหาศาลนี้ ย่อมเป็นไปได้.
นั่น เพราะเหตุไร? เพราะเขาเป็นผู้ประพตติถูกต้อง ประพตติเรียบร้อย.

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าผู้ที่ประพตติถูกต้อง ประพตติ
เรียบร้อย พึงหวังว่า โฉนหนอ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ขอให้เราพึง
เข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับพวกเทพชั้นจาตุมหาราชิกา... ชั้น
ดาวดึงส์ ... ชั้นยามา ... ชั้นคูลิต ... ชั้นนิมมานรดี ... ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ
... ชั้นพรหมกายิกา (พวกพรหมมี ๓ ชั้น คือ พรหมปารีสชชา พรหมปุโรหิตา
มหาพรหมา) เกิด" ก็ชื่อที่เขาเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก พึงเข้าถึง
ความเป็นพวกเดียวกันกับพวกเทพชั้นจาตุมหาราชิกา ฯลฯ ชั้นพรหมกายิกา
นี้ ย่อมเป็นไปได้ นั่นเพราะเหตุไร? เพราะเขาประพตติถูกต้อง ประพตติ
เรียบร้อย.

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าผู้ที่ประพตติถูกต้อง ประพตติ
เรียบร้อย พึงหวังว่า " โฉนหนอ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ขอให้เราพึง
เข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับพวกเทพชั้นอากาศ (พวกมีรัศมี มี
๓ ชั้น คือ ปริตตา อัปมาณาภา อากัสสรา) เกิด " ก็ข้อที่เขาเบื้องหน้าแต่ตาย
เพราะกายแตกพึงเข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับหมู่เทพชั้นอากาศนี้ ย่อม
เป็นไปได้นั้น เพราะเหตุไร เพราะเขาเป็นผู้ประพตติถูกต้องประพตติ
เรียบร้อย.

" พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าผู้ที่ประพตติถูกต้อง ประพตติ
เรียบร้อย พึงหวังว่า " โฉนหนอ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ขอให้เราพึง
เข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับพวกเทพชั้นปริตตสุภา... ชั้นอัปมาณสุภา...
ชั้นสุภกัณหา... ชั้นเวหัพผลา... ชั้นอวิหา ... ชั้นอตปปา... ชั้นสุทัสสา . .
ชั้นสุทัสสี... ชั้นอกนิฏฐา... ชั้นผู้เข้าถึงอากาศนัญจายตนะ....ชั้นผู้เข้าถึง
วิญญาณัญจายตนะ... ชั้นผู้เข้าถึงอากิญจัญญาตนะ....ชั้นผู้เข้าถึงเนวสัญ
ญานาสัญญาตนะเกิด ก็ข้อที่เขาเบื้องหน้าตายเพราะกายแตก เขาพึงเข้าถึง-
ความเป็นพวกเดียวกันกับหมู่เทพชั้นปริตตสุภา ฯลฯ ชั้นผู้เข้าถึงเนวสัญญา
นาสัญญาตนะนี้ ย่อมเป็นไปได้. นั้น เพราะเหตุไร ? เพราะเขาเป็นผู้
ประพตติถูกต้อง ประพตติเรียบร้อย

พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าผู้ที่ประพตติถูกต้องประพตติ
เรียบร้อย พึงหวังว่า " โฉนหนอ ขอให้เราพึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญา-
วิมุตติที่หาอาสวะไม่ได้ เพราะพวกอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเอง
แล้วอยู่ในปัจจุบันนี้เองเกิด " ก็ข้อที่เขาพึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติที่

หาอาสวะไม่ได้ เพราะพวกอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเองแล้วอยู่ในปัจจุบันนี้เองนี้ ย่อมเป็นไปได้. นั้น เพราะเหตุไร เพราะเหตุที่เขาเป็นประพตติถูกต้อง ประพตติเรียบร้อย

[๔๕๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเช่นนี้จบแล้ว พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเมืองเวรัญชาได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า "ไพเราะเหลือเกิน พระโคดมผู้เจริญ พระโคดมผู้เจริญ ไพเราะจริงๆ" พระโคดมผู้เจริญได้ประกาศธรรมหลายแบบ เหมือนคนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิดบอกทางแก่ผู้หลง ตามตะเกียงน้ำมันไว้ในที่มืด ด้วยคิดว่า "คนมีตาดีๆ จะได้เห็นรูป" พวกข้าพเจ้าเหล่านี้ ขอลงพระโคดมผู้เจริญ พระธรรมและพระสงฆ์เป็นที่พึ่งที่ระลึก ขอพระโคดมผู้เจริญ จงทรงจำพวกข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป "

จบเวรัญชกสูตร ที่ ๒

อรรถกถาเวรัญชกสูตร

เวรัญชกสูตร ขึ้นต้นว่า " ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้"

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "ชาวเวรัญชา" ได้แก่ พวกผู้อยู่ที่เมืองเวรัญชา. คำว่า " ด้วยกรณียะบางอย่างทีเดียว" ได้แก่ ด้วยกิจที่ไม่กำหนดให้แนลงไปบางอย่างนั้นแล คำที่เหลือทั้งหมด ฟังทราบตามแบบที่ว่าไว้แล้วในสูตรก่อน. ก็เพียงแต่ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกระทำการแสดงชนิดยกเอาบุคคลมาเป็นที่ตั้งอย่างนี้ว่า "บุคคลมีปกติประพฤติไม่เป็นธรรม มีปกติประพฤติไม่เรียบร้อย แต่ในพระสูตรก่อน เป็นชนิดยกเอาธรรมมาเป็นที่ตั้งเท่านั้น. ต่างต่างกันเท่านั้น ที่เหลือเหมือนกันทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาเวรัญชกสูตร ที่ ๒

๓.มหาวทลสูตร

[๔๘๓] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

" สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับที่พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกะ กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโกณฑลิกะ ออกจากที่เร้นในเวลาบ่ายแล้วเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่พัก แล้วก็ชื่นชมกับท่านพระสารีบุตร เมื่อเสร็จถ้อยคำที่ทำให้เกิดความชื่นชม เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกรู้ถึงกันแล้ว ก็นั่งลงในควรส่วนหนึ่ง."

[๔๘๔] เมื่อท่านพระมหาโกณฑลิกะ นั่งลงในที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว ก็ได้พูดกับท่านพระสารีบุตรอย่างนี้ว่า " ท่าน คำที่เขาเรียกกันว่า " คนมีปัญญาชั่วๆ " (นั่น) ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอท่าน เขาจึงเรียกว่า " คนมีปัญญาชั่ว "

สา. " ที่เขาเรียกว่า คนมีปัญญาชั่ว (คนโง่) ก็เพราะเขาไม่รู้ชัดไม่เข้าใจแจ่มแจ้งนั่นแหละคุณ ก็เขาไม่รู้ชัดอะไรเล่า ? เขาไม่รู้ชัดว่า " นี้ทุกข์ " " นี้เหตุให้เกิดทุกข์ขึ้น ". " ไม่รู้ชัดว่า " นี้ความดับทุกข์ได้โดยไม่เหลือ ", " ไม่รู้ชัดว่า " นี้ข้อปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ได้โดยไม่เหลือ ", ที่เรียกว่า " คนโง่." ก็เพราะเขาไม่รู้ชัด ไม่เข้าใจ(อริยสัจ) นี้แหละคุณ "

" ดีมาก ครับท่าน " ท่านพระมหาโกณฑลิกะ ชื่นชมอนุโมทนาภายิตของท่านพระสารีบุตร แล้วก็ถามปัญหาเกี่ยวกับท่านพระสารีบุตรให้ยิ่งขึ้นไปว่า " ท่านครับ คำที่เขาว่า คนมีปัญญาๆ (นั่น) ด้วยเหตุมีประมาณเพียงไรหนอท่าน เขาจึงเรียกว่า " คนมีปัญญา "

สา. "คุณ ! ที่เขาเรียกว่า "คนมีปัญญา" ก็เพราะ "เขาเข้าใจชัดเข้าใจแจ่มแจ้ง" นั่นแหละ. เข้าใจแจ่มแจ้งอะไรเล่า เข้าใจแจ่มแจ้งว่า "นี่ทุกข์", เข้าใจแจ่มแจ้งว่า "นี่เหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น" เข้าใจแจ่มแจ้งว่า "นี่ความดับทุกข์ได้โดยไม่มีเหลือ". ที่เรียกว่า "คนมีปัญญา" ก็เพราะเข้าใจชัด เข้าใจแจ่มแจ้ง (อริยสัจ) นี้แหละคุณ"

โก. "ท่านครับ ที่เขาเรียกว่า "วิญญูณาณ" (ความรู้แจ้ง)"(นั่น), เขาเรียกว่า "วิญญูณ" ด้วยเหตุมีประมาณเพียงไรหนอ ท่าน ?"

สา. "คุณ ! ที่เรียกว่า"วิญญูณ" ก็เพราะเป็นธรรมชาติที่ย่อมรู้แจ่ม ย่อมรู้แจ้ง นั่นแหละ. รู้แจ้งอะไรเล่า ย่อมรู้แจ้งว่า "สุข" บ้าง ย่อมรู้แจ้งว่า "ทุกข์" บ้าง, ย่อมรู้แจ้งว่า "ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข*"บ้าง. ที่เรียกว่า "วิญญูณ" ก็เพราะเป็นธรรมชาติที่ย่อมรู้แจ้ง ดังนี้แหละคุณ!"

โก. "เอ๊ะ ท่านครับ ธรรมคือปัญญาความรู้ชัดและวิญญูณความรู้แจ้งเหล่านี้ มันคละกัน หรือมันแยกกัน และที่ เราจะแยกแยะธรรมเหล่านี้แล้วบัญญัติให้แตกต่างกันได้ไหม"

สา. "คุณ ธรรมคือปัญญาความรู้ชัดและวิญญูณความรู้แจ้งเหล่านี้ มันคละกันแยกกันไม่ได้ และเราจะแยกแยะธรรมเหล่านี้แล้วบัญญัติให้แตกต่างกันก็ไม่ได้ด้วย. คุณ เพราะอันใดเป็นความรู้ชัด. อันนั้นเป็นความรู้แจ้ง อันใดเป็นความรู้แจ้ง อันนั้นเป็นความรู้ชัด, ฉะนั้น ธรรมเหล่านี้จึงคละกันแยกจากกันไม่ออก และเราจะแยกแยะแล้วบัญญัติให้แตกต่างกันก็ไม่ได้ด้วย"

๑. เคยเห็นมา วิญญูณ คือ จักขุวิญญูณ เป็นต้น, ในที่นี้รู้แจ้งเวทนา นำคิด.

โก. "อ้าวท่านครับ เมื่อธรรมคือปัญญาและวิญญาณเหล่านี้ มันคละกัน แยกจากกันไม่ออก แล้วอะไรละ ที่ทำให้แตกต่างกัน"

สา. "คุณ เมื่อธรรมคือปัญญาและวิญญาณเหล่านี้ มันคละกัน แยกจากกันไม่ได้. ปัญญาอันบุคคลต้องอบรม วิญญาณอันบุคคลต้องกำหนดรู้ นี้ เหตุที่ทำให้แตกต่างกันของธรรมเหล่านั้น."

[๔๕๕] "ท่านครับ ที่เรียกว่า เวทนา เวทนา (ความรู้สึกๆ)" (นั่น) ด้วยเหตุมีประมาณเพียงไรหนอ ท่าน เขาจึงเรียกว่า เวทนา?"

สา. "ที่เขาเรียกว่า "เวทนา" ก็เพราะเป็นธรรมชาติที่ย่อมเสวย ย่อมรู้สึกนั้นแหละ. ฌ รู้สึกอะไรเล่า? รู้สึกสุขบ้าง รู้สึกทุกข์บ้าง รู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง. ที่เรียกว่า "เวทนา" ก็เพราะเป็นธรรมชาติที่ย่อมเสวย ย่อมรู้สึกนั้นแหละคุณ."

โก. "ที่เรียกกันว่า "สัญญาฯ (ความจำได้หมายรู้)" ละครับท่าน เขาเรียกว่า "สัญญา" กันด้วยเหตุมีประมาณเพียงไร ครับ"

สา. "ที่เรียกกันว่า "สัญญา" (นั่น) นะคุณ ก็เพราะเป็นธรรมชาติที่ย่อมจำได้ย่อมหมายรู้ จำได้หมายรู้อะไรเล่า? ย่อมจำได้หมายรู้สีเขียวบ้าง .. สีเหลืองบ้าง... แดงบ้าง... สีขาวบ้าง. ที่เรียกว่า "สัญญา" ก็เพราะเป็น ธรรมชาติที่ย่อมจำได้ ย่อมหมายรู้มันนั้นแหละคุณ"

โก. "ท่านครับ ธรรมคือ เวทนา สัญญา และวิญญาณ เหล่านี้ มันคละกัน หรือแยกออกจากกัน และเราพอจะแยกแยะธรรมเหล่านี้แล้ว บัญญัติให้แตกต่างกันได้ไหม"

สา. "คุณ ธรรมคือ เวทนา สัญญาและวิญญาณเหล่านี้ มันคละกัน แยกจากกันไม่ออก และเราจะแยกแยะธรรมเหล่านี้แล้วบัญญัติให้แตก

ต่างกันก็ไม่ได้ด้วย. คุณ เพราะเวทนาารู้สึกสิ่งใด สัญญาก็จำสิ่งนั้น
สัญญาจำสิ่งใด วิญญาณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น. ฉะนั้น สิ่งเหล่านี้จึงเกี่ยวข้อง
กัน แยกกันไม่ออก และเราจะแยกแยะธรรมเหล่านี้แล้วบัญญัติให้แตก
ต่างออกไป ก็ไม่ได้ด้วย."

[๔๕๖] โก. "ท่านครับ ก็มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทาง
ใจ) ที่สละหมดจดแล้วด้วยอินทรีย์ห้า ฟังนำอะไรมา?"

สา. "คุณ มโนวิญญาณที่สละหมดจดแล้วด้วยอินทรีย์ห้า ฟังนำ
อากาสนัญจายตนะที่ปริกรรมว่า "อากาศไม่มีที่สุด" มา, นำวิญญาณัญ-
จายตนะที่ปริกรรมว่า "วิญญาณไม่มีที่สุด" มา, นำอากิญจัญจายตนะที่
ปริกรรมว่า "อะไรๆ ก็ไม่มี (หรือ น้อยหนึ่ง ก็ไม่มี) มา."

โก. "ท่านครับ ก็บุคคลจะทราบในยธรรม (สิ่งที่ถูกนำมา-ไป)
ได้ด้วยอะไร"

สา. "ทราบในยธรรมได้ด้วยปัญญาจักขุ (ตาคือปัญญา) ชิคฺฌ"

โก. "ปัญญา (มี) เพื่อประโยชน์อะไรละท่าน"

สา. "ปัญญาที่แล มีเพื่อประโยชน์แก่การรู้อย่าง เพื่อประโยชน์แก่การ
รู้รอบ (กำหนดรู้) เพื่อประโยชน์แก่การละชิคฺฌ"

[๔๕๗] โก. "ก็แลปัจจัยเพื่อจะทำให้เกิดความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมา
ทิฏฐิ) ขึ้นมีเท่าไรละครับ"

สา. ปัจจัยที่ทำให้เกิดความเห็นที่ถูกต้องขึ้นมี ๒ อย่างแหละคุณ
คือ เสียง(ก้อง)จากคนอื่น และการเอาใจใส่อย่างมีเหตุผลเหล่านี้แลคุณ
คือปัจจัย ๒ อย่างที่ทำให้เกิดความเห็นที่ถูกต้องขึ้น"

โก. "ด้วยองค์เท่าไรละครับท่าน ความเห็นที่ถูกต้องที่ระดับประคองแล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยใจ) เป็นผลและมีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์, มีปัญญาวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยปัญญา) เป็นผล และมีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์"

สา. "ก็ด้วยองค์ห้านี้แลคุณ ความเห็นที่ถูกต้องที่บุคคลระดับประคองแล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติเป็นผลและมีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์, มีปัญญาวิมุตติเป็นผล และมีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์. คุณ ในองค์ทั้งห้าคือ ความเห็นที่ถูกต้องอันศีลระดับประคองไว้ ๑ อณฺสุตะ (การฟัง, ศึกษาเล่าเรียน) ประคองไว้ ๑ อณฺสากัจฉา (คุยแลกเปลี่ยนความรู้กัน) ประคองไว้ ๑ อณฺสมณะ (อุบายเครื่องเรื่องปัญญา) ประคองไว้ ๑. คุณ ก็แลความเห็นที่ถูกต้องซึ่งองค์ทั้งห้าเหล่านี้แลระดับประคองแล้ว ย่อมมีผลเป็นเจโตวิมุตติ และย่อมมีผลานิสงส์เป็นเจโตวิมุตติ ย่อมมีผลเป็นปัญญาวิมุตติ และย่อมมีผลานิสงส์เป็นปัญญาวิมุตติ."

[๔๕๘] โก. "ภพมีเท่าไรครับท่าน"

สา. "ภพมี ๓ อย่างซิคคุณ. เหล่านี้คือ กามภพ รูปภพและอรุภพ."

โก. "การเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป จะมีได้อย่างไร ครับท่าน?"

สา. "สำหรับพวกสัตว์ที่ยังมีความไม่รู้กางกั้น มีความทะยานอยากผูกไว้ ก็ยังมีความเพติดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้นๆ นะคุณเอ๋ย. แบบนี้ก็ยังมีการเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไปอีก."

โก. "ทำอย่างไรครับท่าน. จึงจะไม่มีเกิดการเกิดภพใหม่ขึ้นมาอีกต่อไป."

สา. "เพราะสำรอกความไม่รู้ทำความรู้ให้เกิดขึ้น ดับความทะยานอยากได้โดยไม่เหลือ แบบนี้ซิคคุณ จึงจะไม่มีเกิดการเกิดภพใหม่ขึ้นมาอีกต่อไป."

[๔๙๕] "ท่านครับ ก็ฌานที่ ๑ เป็นไหน"

สา. "คุณ ภิภุในพระศาสนาี้ เพราะสังคจากกามทั้งหลาย ได้จริงๆ เพราะสังคจากเรื่องอกุศลทั้งหลาย จึงเข้าถึงฌานที่ ๑ ที่ยังมีความตริก ยังมีความตรง มีความอิมเอิบและความสบายที่เกิดจากคามสังคแล้ว แลอยู่. นี้คุณ เรียกว่าฌานที่ ๑"

โก. "ฌานที่ ๑ มีองค์เท่าไรครับท่าน ?"

สา. "ฌานที่ ๑ แลมีองค์ห้าชิจุณ คือ คุณในกรณีนี้ ความตริก ๑ ความตรง ๑ ความอิมเอิบ ๑ ความสบาย ๑ ความที่จิตมีอารมณ์อย่าง เดียว ๑ ย่อมเป็นไปแก่ภิกษุผู้เข้าฌานที่ ๑ ซึ่งมีองค์ ๕ คุณ ฌานที่ ๑ แล มีองค์ ๕ อย่างนี้."

โก. "ก็ฌานที่ ๑ ละองค์เท่าไร? ประกอบด้วยองค์เท่าไรครับท่าน"

สา. "คุณ ฌานที่ ๑ แล ละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ คุณ ในกรณีนี้ เมื่อภิกษุเข้าสู่ฌานที่ ๑ ความพอใจในกาม ก็เป็นอันละได้ ความ คิครอบร้ายก็เป็นอันละได้, ความง่วงเหงาหาวนอน (ความท้อใจและความ ท้อ (นาม) ภาย) ก็เป็นละได้, ความฟุ้งซ่านและรำคาญก็เป็นละได้, ความสง- สัตย์ก็เป็นละได้. ความตริก ๑ ความตรง ๑ ความเอิบอิม ๑ ความสบาย ๑ ความที่จิตมีอารมณ์อย่างเดียว ๑. คุณ ฌานที่ ๑ นี้แล ละองค์ ๕ ประกอบด้วย องค์ ๕ อย่างนี้."

[๕๐๐] โก. "ท่านครับ เหล่านี้คืออินทริย์ห้า ที่มีวิสัย (อารมณ์) ต่างกันคือ มิโคจร (อารมณ์สำหรับเที่ยวไป) ต่างกัน ไม่เสวยโคจรวิสัย (อารมณ์) ของกันและกัน คือ อินทริย์คือตา อินทริย์คือหู อินทริย์คือจมูก อินทริย์คือลิ้น อินทริย์คือกาย. ท่านครับ อะไรเป็นที่พึ่งอาศัย ของอินทริย์

ทั้งห้าเหล่านี้แล ซึ่งมีวิสัยต่างกัน คือมีโคจรต่างกัน ไม่เสวยโคจรวิสัยของกัน และกัน และอะไร เสวยเฉพาะโคจรวิสัยของอินทรีย์เหล่านั้น"

สา. "คุณ อินทรีย์ห้าเหล่านี้ ที่มีวิสัยต่างกัน คือมีโคจรต่างกัน ไม่เสวยเฉพาะโคจรวิสัยของกันและกันคือ อินทรีย์คือตา...หู...จมูก...ลิ้น...กาย. คุณ อะไร เป็นที่พึงอาศัยของอินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้แล ซึ่งมีวิสัยต่างกัน คือมีโคจรต่างกัน ใช้ทำหน้าที่รับอารมณ์แทนกันไม่ได้. และใจใช้ทำหน้าที่รับอารมณ์แทนอินทรีย์เหล่านั้นได้ (คือใจคิดถึงรูปเป็นต้นได้)."

[๕๐๑] โก. "ท่านครับ อินทรีย์ห้าเหล่านี้คือ อินทรีย์คือ ตา...หู...จมูก...ลิ้น...กาย. คุณ อินทรีย์ห้าเหล่านี้แลอาศัยอายุตั้งอยู่ได้."

โก. "ก็อายุอาศัยอะไรจึงตั้งอยู่ได้ครับท่าน"

สา. "อายุอาศัยไออุ่น (เตโชธาตุ) จึงตั้งอยู่ได้ (คุณ)"

โก. "ก็ไออุ่นอาศัยอะไรจึงตั้งอยู่ได้ ครับท่าน"

สา. "ไออุ่นก็อาศัยอายุจึงตั้งอยู่ได้ (คุณ)"

โก. "พวกเราเพิ่งรู้ภพชาติของท่านพระสารีบุตรเดี๋ยวนี้เอง อย่างนี้ว่า "อายุอาศัยไออุ่น ตั้งอยู่". พวกเราเพิ่งรู้ภพชาติของท่านพระสารีบุตรเมื่อขณะนี้เองอย่างนี้ว่า "ไออุ่นก็อาศัยอายุตั้งอยู่". ท่านครับ พวกเราจะพึงทราบใจความของคำที่ท่านกล่าวนี้ได้อย่างไร"

สา. "คุณ ถ้าอย่างนั้น ผมจะทำการเปรียบเทียบให้คุณ(ฟัง). รู้บางท่าน ในโลกนี้ยอมเข้าใจเนื้อความของคำที่กล่าวแล้ว ด้วยการเปรียบเทียบก็มี คืออายุยอมอาศัยไออุ่นตั้งอยู่ (และ) ไออุ่นก็อาศัยอายุตั้งอยู่เหมือนตะเกียงน้ำมันที่กำลังไหม้ แสงยอมอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ (และ) เปลวไฟก็ยอมอาศัยแสงจึงจะปรากฏ ฉนั้นใด ก็ฉนั้นนั้นนั่นแล.

โก. "ท่านครับ อายุสังขาร ก็อันนั้นแหละ สิ่งที่จะพึงรู้ก็อันนั้นหรือ
หนอ? หรือว่า อายุสังขาร เป็นอันอื่น สิ่งที่จะพึงรู้ก็เป็นอันอื่น?"

สา. "หามิได้เลยคุณ ที่อายุสังขาร ก็อันนั้นแหละ สิ่งที่จะพึงรู้ก็เป็น
อันนั้น, คุณ ถ้าอายุสังขารจะได้เป็นอันนั้น, สิ่งที่จะพึงรู้ก็จะได้เป็นอัน
นั้น, การออกของภิกษุผู้เข้าสัตตัญญาเวทยิตนิโรธนี้ ก็จะพึงปรากฏไม่ได้ แต่
เพราะอายุสังขารก็เป็นอันอื่น สิ่งที่จะพึงรู้ก็เป็นอันอื่น, ฉะนั้น การออกของ
ภิกษุผู้เข้าสัตตัญญาเวทยิตนิโรธ (ดับสัตตัญญาและเวทนา=ดับจิตใจ) จึงปรากฏ."

[๕๐๒] โก. "ท่านครับ เมื่อไรหนอ สิ่งก็อย่างนี้จะละร่วงนี้
ไป แล้วก็ตอนนั้น ร่วงนี้ ก็ถูกทิ้ง ถูกวางลง นอนเหมือนกับท่อนไม้ที่ไร้จิตใจหรือ"

สา. "คุณ เมื่อใดแล สิ่งสามอย่างคืออายุ ใ่อุ่น และวิญญาณ ละร่วง
นี้ไป, เมื่อนั้นร่วงนี้ก็ถูกทิ้งถูกวางลง นอนเหมือนกับท่อนไม้ที่ไร้จิตใจ."

โก. "อะไรที่เป็นเครื่องทำให้แตกต่างกันระหว่างคนที่ตาย ผู้ทำกาละ
แล้ว กับผู้เข้าสัตตัญญาเวทยิตนิโรธ เหล่านี้ครับท่าน"

สา. "คุณ สำหรับผู้ที่ตายทำกาละแล้วนี่นั้น เครื่องปรุงกาย (ลมหายใจเข้าออก) ดับ สงบไปแล้ว, เครื่องปรุงจิต (ความรู้สึก ความจำได้) ดับ สงบไปแล้ว, อายุก็หมดสิ้นแล้ว, ใ่อุ่นก็ระงับไปแล้ว, อินทรีย์ทั้งหลาย ก็พังทะลายแล้ว, และสำหรับภิกษุผู้เข้าสัตตัญญาเวทยิตนิโรธนี้ นั้น เครื่องปรุงกายก็ดับสงบไปแล้ว, เครื่องปรุงวาจาก็ดับสงบไปแล้ว, เครื่องปรุงจิต ก็ดับสงบไปแล้ว; (แต่) อายุยังไม่หมดสิ้น, ใ่อุ่นก็ยังไม่ระงับ, อินทรีย์ทั้งหลาย กลับผ่องใสเป็นพิเศษ, นี้คือข้อที่ทำให้แตกต่างกันระหว่างผู้ที่ตายทำกาละแล้วกับผู้เข้าสัตตัญญาเวทยิตนิโรธเหล่านั้น."

[๕๐๓] โก. "ก็แลปัจฉัยแห่งการเข้าถึงเจโตวิมุตติที่ไม่ใช่ทุกข์และไม่
ใช่สุขมีเท่าไร ครับท่าน?"

สา. "มีสี่อย่างแหละคุณ ปัจฉัยแห่งการเข้าถึงเจโตวิมุตติ ที่ไม่ใช่ทุกข์
และไม่ใช่สุข. คือ ภิกษุในพระศาสนา นี้ คุณ เพราะละสุข และละทุกข์
ได้ เพราะความดีใจและความเสียใจดับไปได้ก่อน, เข้าถึงฌานที่สี่ที่ไม่ใช่ทั้ง
ทุกข์ทั้งสุข มีความรู้สึกเฉยๆ เพราะมีสติหมจดจ่อแล้วแลอยู่. นี้แล คุณ ปัจฉัยสี่
อย่างแห่งการเข้าถึงเจโตวิมุตติที่ไม่ใช่ทั้งทุกข์ทั้งสุข."

โก. "ก็แลปัจฉัยแห่งการเข้าถึงเจโตวิมุตติชนิดหาเครื่องหมายไม่
ได้ มีเท่าไร ครับท่าน"

สา. "สำหรับปัจฉัยแห่งการเข้าถึงเจโตวิมุตติชนิดไม่มีเครื่อง
หมาย มีสองอย่างได้แก่ ความไม่สนใจเครื่องหมายทุกอย่างและความสนใจ
ธาตุที่ไม่มีเครื่องหมาย. นี้แลคุณ ปัจฉัยสองอย่างแห่งการเข้าถึงเจโต-
วิมุตติชนิดไม่มีเครื่องหมาย.

โก. "สำหรับปัจฉัยแห่งการดำรงอยู่แห่งเจโตวิมุตติที่ไม่มีเครื่อง
หมาย มีเท่าไร ครับท่าน"

สา. "มีสามอย่างซิคคุณ ปัจฉัยแห่งการดำรงอยู่แห่งเจโตวิมุตติที่ไม่มี
เครื่องหมาย คือ ความไม่สนใจเครื่องหมายทุกอย่าง ความสนใจธาตุที่ไม่มี
เครื่องหมาย และการตระเตรียมไว้ล่วงหน้า นี้แล คุณ ปัจฉัยสามอย่างแห่ง
การดำรงอยู่แห่งเจโตวิมุตติที่ไม่มีเครื่องหมาย."

โก. "ก็แหละปัจฉัยแห่งการออกจากเจโตวิมุตติที่ไม่มีเครื่อง
หมาย มีกี่อย่างครับท่าน"

สา. "ปัจจัยแห่งการออกจากเจโตวิมุตติที่ไม่มีเครื่องหมายมีสอง
อย่าง คุณ คือ ความสนใจเครื่องหมายทุกอย่าง และความไม่สนใจธาตุที่ไม่มี
เครื่องหมาย. นี้แล คุณ ปัจจัยแห่งการออกจากเจโตวิมุตติที่ไม่มีเครื่องหมาย
สองอย่าง"

[๕๐๔] โก. "ท่านครับ สิ่งที่เป็นเจโตวิมุตติ ที่ไม่จำกัดขอบ
เขต, ที่เป็นเจโตวิมุตติที่เกิดจากบริกรรมว่าอะไรน้อยหนึ่งก็ไม่มี, ที่เป็นเจโต-
วิมุตติชนิดที่มีแต่ความว่างเปล่าเป็นอารมณ์ และที่เป็นเจโตวิมุตติชนิดที่ไม่มี
อะไรเป็นเครื่องหมายเหล่านี้ ใจความก็ต่างกันและพยัญชนะก็ต่างกันหรือ
ใจความเป็นอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น"

สา. "คุณ เจโตวิมุตติที่ไม่จำกัดขอบเขต อันใด, เจโตวิมุตติที่เกิดจาก
บริกรรมว่าอะไรน้อยหนึ่งก็ไม่มีอันใด, เจโตวิมุตติที่มีแต่ความว่างเปล่าเป็น
อารมณ์อันใด และเจโตวิมุตติชนิดที่ไม่มีอะไรเป็นเครื่องหมายอันใด,
คุณ แบบที่เมื่ออาศัยแล้วสิ่งเหล่านี้มีใจความต่างกัน และมีพยัญชนะต่าง
กัน ก็มี, และแบบที่เมื่ออาศัยแล้ว สิ่งเหล่านี้มีใจความเป็นอย่างเดียวกัน
ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ก็มีนะคุณ".

"แบบที่เมื่ออาศัยแล้ว สิ่งเหล่านี้มีใจความต่างกัน และมีพยัญชนะก็
ต่างกัน เป็นไฉน เล่าคุณ คือ :-

"คุณ ภิกษุในพระศาสนาใช้จิตที่ไปด้วยกันกับความรัก แผ่
ไปตลอดทิศหนึ่งแล้วแลอยู่, ทิศที่สองก็อย่างนั้น, ทิศที่สามก็อย่างนั้น, ทิศที่
สี่ก็อย่างนั้น. เธอใช้จิตที่ประกอบด้วยความรัก อันกว้างขวาง ยิ่งใหญ่
หาขอบเขตไม่ได้ ไม่มีแหว ไม่มีความคิดแก่แก่น แผ่ไปทั้งเบื้องบน เบื้อง
ล่าง เบื้องขวาง ทุกหนทุกแห่ง ทั่วโลกทั้งหมด อย่างหมดสิ้นด้วยประการฉะนี้

แล้วแลอยู่. เธอใช้จิตที่ประกอบด้วยความสงสาร...ที่ประกอบด้วยความรู้
สึกพลอยยินดีด้วย... ที่ประกอบด้วยความรู้สึกวางเฉย แผ่ไปตลอดทิศหนึ่ง
แล้วแลอยู่. ทิศที่สอง ก็อย่างนั้น, ทิศที่สามก็อย่างนั้น, ทิศที่สี่ก็อย่างนั้น.
เธอใช้จิตที่ประกอบด้วยความรู้สึกเฉยๆ อันกว้างขวางยิ่งใหญ่ ไร้ออบ
เขต ไม่มีเวร ไม่มีความคิดแก่แก่ัน แผ่ไปทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง
ทุกแห่งหน จนหมดสิ้นทั่วทั้งโลก ดังที่ว่ามานี้แล้วแลอยู่. นี้คุณ เรียกว่าเจโต-
วิมุตติที่ไม่จำกัดขอบเขต.

"ก็เจโตวิมุตติที่เกิดจากบริกรรมว่า อะไรน้อยหนึ่งไม่มีเป็นไฉน
เล่าคุณ คือ :-

"คุณ ภิกษุในพระศาสนานี้ เพราะก้าวล่วงวิญญาณ์ญายตนะโดย
ประการทั้งปวงได้เป็นอย่างดีจึงเข้าถึงอาภิญญายตนะด้วยบริกรรม
ว่า "น้อยหนึ่งก็ไม่มี" แล้วแลอยู่. คุณ นี้เรียกว่า เจโตวิมุตติที่เกิดจาก
บริกรรมว่าอะไรน้อยหนึ่งก็ไม่มี.

"ก็เจโตวิมุตติที่มีแต่ความว่างเปล่าเป็นอารมณ์ เป็นไฉน เล่า
คุณ คือ :-

"คุณ ภิกษุในพระศาสนานี้ อยู่ในป่า อยู่ที่โคนไม้หรืออยู่ที่เรือน
ว่าง มาพิจารณาอย่างนี้ว่า "นี้เป็นของว่างจากตนหรือจากของตน".
คุณ นี้เรียกว่า เจโตวิมุตติชนิดที่มีแต่ความว่างเปล่าเป็นอารมณ์.

"สำหรับเจโตวิมุตติที่ไม่มีอะไรเป็นนิमितเป็นไฉน เล่าคุณ คือ :-

"คุณ ภิกษุในพระศาสนานี้ เพราะเลิกสนใจนิमितทุกอย่าง จึงเข้าถึง
เจโตสมาธิ (ความตั้งมั่นของจิตใจ) ที่ไม่มีอะไรเป็นนิमित แล้วแลอยู่. คุณ
นี้เรียกว่า เจโตวิมุตติที่ไม่มีอะไรเป็นนิमित.

"นี่แล ฌ แบบที่เมื่ออาศัยแล้ว สิ่งเหล่านี้มีใจความต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน.

"คุณ แบบที่เมื่ออาศัยแล้ว สิ่งเหล่านี้มีใจความเป็นอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นที่ต่างกันเป็นไฉน คือ :-

"ความรักเทียวคุณ เป็นเครื่องทำประมาณ (ขอบเขตจำกัด), ความคิดประทุษร้าย เป็นเครื่องทำประมาณ, ความหลง เป็นเครื่องทำประมาณ, ความรัก โกรธ หลงเหล่านี้ อันภิกษุผู้สิ้นกิเลสเครื่องหมักดองได้ละแล้ว ถอนรากได้แล้ว มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. คุณ เจโตวิมุตติทั้งหลาย ที่หาขอบเขตไม่ได้ อันไม่กำเริบ มีประมาณเพียงใดแล, ท่านย่อมกล่าวเจโตวิมุตติว่าเป็นเลิศกว่าเจโตวิมุตติเหล่านั้น เพราะเจโตวิมุตติที่ไม่กำเริบนั้นแล เป็นธรรมชาติที่ว่างจากความรัก, ว่างจากความโกรธ (โทสะ) ว่างจากความหลง. ความรักเทียวคุณ เป็นความกังวล, ความโกรธ (โทสะ) เป็นความกังวล, ความหลงเป็นความกังวล, ความรัก โกรธ หลงเหล่านี้ อันภิกษุผู้สิ้นกิเลสเครื่องหมักดอง ละได้แล้ว ถอนรากได้แล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้ไม่มีไม่เป็นแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. คุณ เจโตวิมุตติทั้งหลาย ที่เกิดจากบริกรรมว่าอะไรน้อยหนึ่งไม่มี (ไม่มีมีความกังวล) อันไม่กำเริบ มีประมาณเพียงใดแล, เจโตวิมุตติอันท่านย่อมกล่าวว่าเป็นยอดแห่งเจโตวิมุตติเหล่านั้น. เพราะเจโตวิมุตติที่ไม่กำเริบนั้น เป็นธรรมชาติที่ว่างจากความรัก, ว่างจากความโกรธ (โทสะ), ว่างจากความหลง ความรักเทียวคุณเป็นเครื่องทำนimit, ความโกรธ (โทสะ) เป็นเครื่องทำนimit, ความหลงเป็นเครื่องทำนimit, ความรัก โกรธ หลง เหล่านี้ อันภิกษุผู้สิ้นกิเลสเครื่องหมักดอง ละได้แล้ว ถอนรากได้แล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้ไม่มีไม่เป็นแล้ว มีความไม่เกิด

ขึ้นไปเป็นธรรมดา. ณ เจโตวิมุตติทั้งหลายชนิดที่ไม่มีเครื่องหมาย
อันไม่กำเริบมีประมาณเพียงใดแล ท่านกล่าวเจโตวิมุตติว่าเป็นยอดแห่ง
เจโตวิมุตติเหล่านั้น. เพราะเจโตวิมุตติที่ไม่กำเริบนั้นเป็นธรรมชาติที่ว่างจาก
ความรัก, ว่างจากความโกรธ (โทสะ), ว่างจากความหลง. นี้แล คุณแบบที่
เมื่ออาศัยแล้ว สิ่งเหล่านี้ ก็มีใจความอย่างเดียวกัน พญัญชนะเท่านั้น ที่แตก
ต่างออกไป.

ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวธรรมบรรยายนี้จบแล้ว. ท่านพระมหา-
โกณฑลิกะก็เปลือดเปลือดกับภายิตของท่านพระสารีบุตรเป็นอย่างยิ่ง ด้วยประ-
การจะนี้.

จบมหาเวทลลสูตร ที่ ๗

อรรถกถาหาเวทลสูตร

มหาเวทลสูตรขึ้นต้นว่า "ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้."

ในคำเหล่านั้น คำว่า "ผู้มีอายุ" นี้เป็นคำแสดงความเคารพและความยำเกรง. คำว่า "มหาโกฏฐิกะ" เป็นชื่อของพระเถระนั้น. คำว่า "ออกจากที่เร้น" คือออกจากผลสมาบัติ. ในคำว่า "มีปัญญาทรม" นี้ คือ ขึ้นชื่อว่าปัญญาที่ชั่วทรม ไม่หมายความว่า ไม่มีปัญญา คือไร้ปัญญา. คำว่า "ด้วยเหตุมีประมาณเพียงไรหนอแล" คือคำถามกำหนดเหตุ. หมายความว่าที่เรียกอย่างนั้น ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล. ก็แลชื่อว่าการถามนี้ มี ๕ อย่าง คือ

๑. ถามเพื่อส่องสิ่งที่ยังไม่เห็น
๒. ถามเพื่อเทียบเคียงสิ่งที่เห็นแล้ว.
๓. ถามเพื่อตัดความสงสัย.
๔. ถามเพื่อซ่อมความเข้าใจ (ให้ยอมรับรู้, ให้อนุมัติ).
๕. ถามเพื่อต้องการแสดง (เสียเอง ถามเอง ตอบเอง).

ต่อไปนี้เป็นเหตุที่ทำให้การถามเหล่านั้น แตกต่างกันออกไป.

การถามเพื่อส่องสิ่งที่ยังไม่เห็นเป็นไฉน

โดยปกติ ผู้ที่ยังไม่เข้าใจ ยังไม่เห็น ยังไม่ชั่ง ยังไม่ไตร่ตรอง ยังไม่แจ่มแจ้ง ยังไม่อบรมลักษณะ ก็ถามปัญหาเพื่อเข้าใจ เพื่อเห็น เพื่อชั่ง (เทียบ) เพื่อไตร่ตรอง เพื่อแจ่มแจ้ง เพื่ออบรมลักษณะนั้น นี่คือการถามเพื่อส่องถึงสิ่งที่ยังไม่เห็น.

การถามเพื่อเทียบเคียงสิ่งที่เห็นแล้วเป็นไฉน

โดยปกติ ผู้ที่เข้าใจได้เห็น ได้ชั่ง ได้ไตร่ตรอง ได้ทราบ ได้แจ่ม
แจ้ง ได้อบรมลักษณะไว้แล้ว ก็ยังถามปัญหาเพื่อต้องการเทียบเคียงกับ
หมู่ปราชญ์พวกอื่น นี่คือการถามเพื่อเทียบเคียง.

การถามเพื่อตัดความสงสัย เป็นไฉน

โดยปกติ ผู้ที่เล่นไปในความสงสัย เล่นไปในความเคลือบแคลง
เกิดความคิดสองจิตสองใจว่า "เป็นอย่างนี้ หรือไม่หนอ เป็นอะไร อย่าง
ไรหนอ " ก็ถามปัญหาเพื่อต้องการตัดความสงสัย นี่คือการถามเพื่อตัด
ความสงสัย.

ส่วนการถือเอาความยอมรับรู้แล้วถามในเวลาแสดงธรรมอย่างนี้
ว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจข้อนั้นอย่างไร รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง
ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า" ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่าการถามเพื่อซ่อมความเข้าใจ.

การถามของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ทรงถามภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์
เองแท้ๆ แล้วทรงต้องการตอบเสียด้วยพระองค์เอง แบบนี้ว่า "ภิกษุทั้ง
หลาย หลักตั้งมั่นของความระลึกเหล่านี้ มีสี่อย่าง สี่อย่างเป็นไฉน" ดังนี้ เป็น
ต้น ชื่อว่าการถามเพื่อต้องการจะตอบ.

ในการถามหาอย่างนั้น ในที่นี้ประสงค์เอากการถามเพื่อเทียบเคียงสิ่งที่
เห็นแล้ว.

จริงอยู่พระเถระ นั่งในที่พักกลางวันของตนแล้วตั้งปัญหาขึ้นเอง
เมื่อจะตัดสินเสียเอง ก็ทำพระสูตรนี้ตั้งแต่เริ่มต้นให้จบได้ ก็แหละบางคนอาจ
ตั้งปัญหาขึ้นได้ แต่ตัดสินไม่ได้ บางคนตัดสินได้ แต่ตั้งขึ้นไม่ได้ บางคนไม่
ได้ทั้งสองอย่าง บางคนก็ได้ทั้งสองอย่าง ในคนเหล่านั้น พระเถระเป็นได้ทั้ง
สองอย่างที่เดียว เพราะเหตุไร เพราะมีปัญญามาก ก็เพราะอาศัยปัญญา
มาก จึงได้พระเถระหลายรูปที่บรรลุนิพานะพิเศษในศาสนานี้คือ พระสารีบุตร

เถระ พระมหากัจจายนเถระ พระปุลณเถระ พระกุมารกัสสปเถระ
พระอานนทเถระ และพระคุณท่านรูปนี้แหละ.

จริงอยู่ ภิกษุที่มีปัญญาน้อย จะสามารถถึงที่สุดสาวกบารมีญาณ
ไม่ได้ แต่ผู้มีปัญญามากจะสามารถถึงได้ เพราะความมีปัญญามาก
ดังที่ว่ามานี้ พระสารีบุตรเถระ จึงได้บรรลุดำแหน่งนั้น. ผู้มีปัญญา
เหมือนพระเถระไม่มีเลย. เพราะเหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเลศว่า "ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเลศกว่าเหล่า
ภิกษุผู้มีปัญญามาก ซึ่งเป็นสาวกของเรานั้นคือ สารีบุตร.

ภิกษุที่มีปัญญาน้อย แค่ขนาดนิคหน้อยก็แบบนั้น จะสามารถ
รวบรวมเอามาเทียบเคียงกับพระสัพพัญญุตญาณ แล้วจำแนกเนื้อ
ความของพระคำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างย่อๆ โดยพิสดารไม่
ได้ แต่ผู้มีปัญญามากอาจทำได้. เพราะความเป็นผู้มีปัญญามากดังที่ว่ามา
นี้ พระมหากัจจายนเถระจึงเป็นผู้มีความสามารถในเรื่องนั้น. เพราะเหตุนั้น
เอง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเลศว่า "ภิกษุทั้ง
หลาย ผู้เป็นเลศกว่าเหล่าภิกษุผู้จำแนกเนื้อความ ของคำที่เรากล่าวไว้
อย่างย่อ ๆ โดยพิสดารได้ ซึ่งเป็นสาวกของเรานั้น คือมหากัจจายนะ."

ภิกษุที่มีปัญญาน้อย ก็แบบนั้น จะกล่าวธรรมกถา ปรรากเรื่อง
ที่พึงกล่าว ๑๐ ประการ แล้วแจกแจงวิสุทธิ ๗ ประการ จะไม่สามารถ
กล่าวธรรมกถาได้ แต่ผู้มีปัญญามากทำได้ เพราะความเป็นมี
ปัญญามากดังที่ว่ามานี้ พระปุลณเถระจึงแสดงลีลาเหมือนพระจันทร์
วันเพ็ญนั่งจับพัดที่วิจิตรบนที่นั่งแสดงธรรมที่ตกแต่งแล้วกล่าวธรรมกถา
กลางบริษัทสี่ เพราะเหตุนี้เอง พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตั้งท่านไว้ใน

ตำแหน่งเลิศว่า "ภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นเลิศกว่าเหล่าภิกษุแสดงธรรม ซึ่งเป็นสาวกของเรานั้น คือ ปุณณะ ลูกชายนางพราหมณ์มันตานี."

ภิกษุที่มีปัญญาน้อย ก็แบบนั้น เมื่อจะกล่าวธรรมกถาก็ดำเนินไปอย่างสะเปะสะปะ เหมือนคนตาบอดถือไม้เท้าเดินสะเปะสะปะ และเหมือนคนไต่สะพานไม้ที่เป็นไปได้เพียงคนเดียว. แต่ผู้มีปัญญามาก ยกเอาคาถาแค่สี่บทมาตั้ง แล้วชักเอาข้อเปรียบเทียบและเหตุผลมารวม ทำให้พระไตรปิฎกซึ่งเป็นพระพุทธรคำรัส ซึ่งมีทั้งแบบต่ำและแบบสูงแสดงอยู่. ก็เพราะความเป็นผู้มีปัญญามาก พระกุมารกัสสปเถระ จึงยกเอาคาถาแค่สี่บทมาตั้ง แล้วนำเอาข้อเปรียบเทียบและเหตุผลมาประกอบเข้ากับบทเหล่านั้น ทำให้พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพระพุทธรคำรัส มีทั้งแบบต่ำและแบบสูงแสดงอยู่ เหมือนทำให้ดอกไม้ห้าสีบานอยู่ในสระธรรมชาติ หรือเหมือนจุดตะเกียงน้ำมัน พันไส้ให้โพลงอยู่บนยอดเขาสิเนรุ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้เอง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเลิศว่า "ภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นเลิศกว่าเหล่าภิกษุผู้กล่าวอย่างวิจิตร ซึ่งเป็นสาวกของเรานั้นคือ กุมารกัสสปะ."

ภิกษุที่มีปัญญาน้อย ก็แบบนั้น ถึงใช้เวลาตั้งสี่เดือน ก็ไม่สามารถเรียนคาถาเพียงสี่บทได้. ส่วนผู้มีปัญญามากยืนอยู่บนก้ำวเดียวก็เรียนได้ตั้งร้อยตั้งพันบท ก็พระอานนทเถระ ท่านยืนบนก้ำวที่กำลังยกก้ำวเดียวได้ ฟังครั้งเดียวเท่านั้น ไม่ถามซ้ำอีก ก็รับเอาได้ตั้งหกหมื่นบท ตั้งหนึ่งหมื่นห้าพันคาถา ในขณะที่เดียวกันนั่นเอง, เหมือนเอาเถาวัลย์ดึงเอาดอกไม้มาถือไว้, และที่ท่านได้เล่าเรียนมาแล้ว ก็ตั้งอยู่โดยอาการที่ได้รับไว้ เหมือนรอยขีดบนแผ่นดิน และเหมือนมันเหลวราชสีห์ที่ใส่ในหม้อทองเพราะเหตุที่ท่านมีปัญญามาก. เหตุนี้เอง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเลิศว่า "ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่เป็นเลิศกว่าเหล่าภิกษุผู้

มิกคิ ซึ่งเป็นสาวกของเรานั้น คืออานนท์ ผู้มีสติ, ผู้มีริติ (ปัญญาเครื่องทรงจำ), ผู้ได้ฟังมาก, ผู้อุปัฏฐาก (รับใช้) นั่นคืออานนท์."

อันภิกษุที่มีปัญญาน้อย ไม่สามารถที่จะถึงยอดประเภทปัญญาที่แตกฉานทั้งสี่อย่างได้เลย ต่อเป็นผู้มีปัญญามากจึงจะสามารถ. เพราะความเป็นผู้มีปัญญามาก ดังที่ว่ามานี้ พระมหาโกฏฐิกเถระ จึงถึงปัญญาที่แตกฉานทั้งสี่ประเภท ที่แน่นอนไปด้วยนัยไม่มีที่สุด ด้วยอำนาจการประกอบไว้ในเบื้องต้นด้วยการบรรลु การสอบถาม และการฟัง. เหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเลิศว่า "ภิกษุทั้งหลาย. ตำแหน่งอันเลิศแห่งเหล่าภิกษุบรรลुปัญญาที่แตกฉาน ซึ่งเป็นสาวกของเรานั้นคือ มหาโกฏฐิกะ" ดังนี้.

ด้วยความเป็นผู้มีปัญญามากดังกล่าวมานี้ พระเถระจึงตั้งปัญหาขึ้นก็ได้ ซึ่งชาติก็ได้ทั้งสองอย่างก็ได้. ขณะที่ท่านนั่งในที่พักกลางวัน ท่านเองได้ตั้งปัญหาทุกข้อขึ้นมาแล้ว ท่านเองจะวินิจฉัยพระสูตรนี้ตั้งแต่ต้นจนถึงจบ (ก็ได้แต่) คิดว่า "ธรรมเทศนานี้งามเหลือเกิน จำเราจะเทียบเคียงกับท่านแม่ทัพธรรมผู้พี่ชายใหญ่ ต่อจากนั้น พระธรรมเทศนา ที่เราสองคนใช้มติด้อยเหมือนกัน ใช้อักษราย้อย่างเดียวกันตั้งไว้ นี้ จะกลายเป็นธรรมเทศนาที่หนักแน่น ปานร่มหิน และจะกลายเป็นธรรมเทศนาที่มีอุปการะมาก เหมือนเรือที่จอดไว้ที่ทำ สำหรับผู้ต้องการข้ามห้วงน้ำทั้งสี่แห่ง (มหาสมุทรทั้งสี่) และเหมือนรถเทียมม้าอาชาไนยพันตัว สำหรับต้องการไปสวรรค์." ดังนี้แล้ว จึงถามปัญหาเพื่อเทียบเคียงสิ่งที่เห็นแล้ว. เหตุนั้นจึงว่า ในบรรดาการถามเหล่านั้น ในที่นี้มุ่งเอาการถาม เพื่อเทียบเคียงสิ่งที่เห็นแล้ว.

ในบทว่า "ไม่เข้าใจแจ่มแจ้งนี้" มีใจความว่า ผู้ที่ถูกเรียกว่า "ไม่มีปัญญา" ก็เพราะไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง. ทุกแห่งมีนัยเหมือนกันนี้. คำว่า "ไม่เข้าใจ

ใจชัดเจนว่า **นี่เป็นทุกข์**" คือไม่เข้าใจชัดเจนซึ่งความจริงเกี่ยวกับทุกข์ ว่า นี่เป็นทุกข์ ทุกข์มีเพียงเท่านี้ ไม่มีทุกข์ที่นอกเหนือไปจากนี้ โดยลักษณะพร้อมกับหน้าที่ตามความเป็นจริง. คำว่า **"นี่เหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น"** คือ ไม่เข้าใจชัดเจน โดยลักษณะพร้อมทั้งหน้าที่ตามความเป็นจริงว่า ความทะยานอยากที่เป็นตัวการให้เกิดมีทุกข์อันเป็นไปว่า **"ทุกข์ย่อมโผล่มาจากความทะยานนี้"** เป็นความจริงเกี่ยวกับเหตุเกิดขึ้น. คำว่า **"นี่เป็นความดับทุกข์ได้โดยไม่เหลือ"** คือ ไม่รู้แจ่มแจ้ง โดยลักษณะพร้อมทั้งหน้าที่ตามความเป็นจริงว่า ความจริงเกี่ยวกับความดับโดยไม่เหลือ คือความดับที่ทุกข์และเหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ทั้งสองเลิกเป็นไปว่า **"นี่ทุกข์ และนี่คือตัวการที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้น"** เมื่อถึงตำแหน่งนี้แล้วย่อมดับไปโดยไม่เหลือ". คำว่า **"นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้โดยไม่เหลือ"** คือ ไม่เข้าใจชัดเจนความจริงที่เกี่ยวกับทางว่า ข้อปฏิบัตินี้ ย่อมไปถึงความดับทุกข์โดยไม่เหลือได้ โดยลักษณะพร้อมกับหน้าที่ตามความเป็นจริง. แม้นอนันตรวาระ (วาระแห่งอนันตรปัจจัย) ก็พึงทราบใจความโดยนัยนี้. สำหรับในที่นี้พึงทราบว่า ท่านกล่าวถึงบุคคลผู้ทำกัมมัญฐาน ที่ยึดเอาความจริงสื่ออย่างมาเป็นอารมณ์อย่างย่อ.

จริงอยู่ บุคคลนี้เรียนความจริงสี่ประการในสำนักอาจารย์ด้วยการฟัง เมื่อเรียนเสร็จแล้ว ก็ยึดมั่นอย่างนี้ว่า ยกเว้นความทะยานอยากเสียแล้ว สิ่งที่เกี่ยวข้องกับภูมิสามชื่อว่าเป็นความจริงเกี่ยวกับทุกข์, ที่ชื่อว่าความจริงเกี่ยวกับเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้นคือ ความทะยานอยาก, ความดับคือความไม่เป็นไปแห่งทุกข์และเหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์, ชื่อว่าความจริงเกี่ยวกับความดับทุกข์ได้โดยไม่เหลือ, เมื่อกำหนดรู้ความจริงเกี่ยวกับทุกและความจริงเกี่ยวกับเหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ก็จัดเป็นทางที่ความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ให้บรรลุ ก็ชื่อว่าเป็นความจริง คือทาง (ให้ถึงความดับทุกข์ได้โดยไม่เหลือ) ในความจริงทั้งสี่ประการนั้น ความจริงสองประการแรก เป็นวิญญูะ สองประการหลังเป็น

วิวิฎฐะ ความยึดมั่นในวิวิฎฐะก็มี ไม่ใช่ความยึดมั่นในวิวิฎฐะ. ฉะนั้นเมื่อยึดมั่น ก็ชื่อว่ายึดมั่นในความจริงเกี่ยวกับทุกข์ด้วยประการฉะนี้. ที่ชื่อว่าความจริงเกี่ยวกับทุกข์ ก็คือ ชั้นหยาบทั้งห้า มีรูปเป็นต้น. เพื่อจะกำหนดชั้นหยาบนั้น ก็หยั่งลงด้วยอำนาจกัมมัฏฐานที่มีธาตุสี่เป็นอารมณ์ แล้วจึงกำหนดมหาภูตสี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตทั้งสี่ว่า รูป. เมื่อกำหนดอย่างนี้ว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ที่มีธาตุสี่นั้นเป็นอารมณ์ เป็นนาม จึงชื่อว่ากำหนดว่า สองสิ่งนี้แหละ คือ นามรูป เหมือนตัดต้นตาลคู่ เมื่อได้กำหนดปัจจัยและสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยว่า "ก็สิ่งนี้ไม่ใช่ ไม่มีเหตุ มันมีเหตุมีปัจจัย, ก็อะไรเล่าที่เป็นปัจจัย สิ่งทั้งหลายมีความไม่รู้เป็นต้น (เป็นปัจจัย)" อย่างนี้แล้ว ก็ยกขึ้นสู่ลักษณะที่ไม่เที่ยงว่า สิ่งทั้งหมดนี้ เป็นของไม่เที่ยง เพราะอรรถว่าไม่มี. ต่อจากนั้นก็ยกขึ้นสู่ลักษณะ ๓ อย่างว่า เป็นทุกข์เพราะอาการเกิดขึ้น เสื่อมไป และบีบคั้น, ว่าเป็นของไม่มีตัวตน เพราะอาการไม่เป็นไปในอำนาจ, แล้วพิจารณาอยู่ตามลำดับวิปัสสนา ก็ย่อมบรรลุทางที่อยู่เหนือโลกได้ ในขณะที่แห่งทาง (มรรคขณะ) ก็ย่อมแทงตลอดความจริงทั้งสี่ประการ ด้วยการแทงตลอดเพียงครั้งเดียว. ย่อมตรัสรู้ ด้วยความตรัสรู้เพียงครั้งเดียว ย่อมแทงตลอดทุกข์ด้วยการแทงตลอดด้วยอำนาจการกำหนดรู้, ย่อมแทงตลอดเหตุเกิดขึ้น ด้วยการแทงตลอดคือการละ ย่อมแทงตลอดความดับโดยไม่เหลือให้แจ่มแจ้ง, ย่อมแทงตลอดทางด้วยการแทงตลอดการอบรม. ย่อมตรัสรู้ทุกข์ด้วยความตรัสรู้การกำหนดรู้. ย่อมตรัสรู้เหตุให้ทุกข์เกิด ด้วยความตรัสรู้การละ, ย่อมตรัสรู้ความดับโดยไม่เหลือ ด้วยความตรัสรู้ทำให้แจ้ง, ย่อมตรัสรู้หนทาง ด้วยความตรัสรู้การอบรม. เขาแทงตลอดความจริงทั้งสามอย่างโดยหน้าที่ แทงตลอดความดับโดยไม่เหลือ โดยอารมณ์. ส่วนในขณะที่แห่งผลของเขานั้น ไม่ต้องมีความผูกใจ ความรวบรวมใจ ความเอาใจใส่ และการพิจารณาว่า "เรากำหนดรู้ทุกข์ กำลังละเหตุให้เกิดทุกข์ กำลังทำให้แจ้ง

ความคับโดยไม่มีเหลือ กำลังอบรมหนทาง. แต่สำหรับผู้ที่กำลังกำหนดถืออยู่นั้น หนทางของผู้ที่กำลังกำหนดถืออยู่นั้นแล ทำหน้าที่มีการกำหนดรู้เป็นต้นใน ความจริงสามประการ ให้สำเร็จอยู่ที่เดียว แหงตลอด ความคับโดยไม่มีเหลือ โดยอารมณ์.

ในคำว่า "เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าผู้มีปัญญา" นี้ โดยต่ำที่สุด พระ-
โศคาบัน สูงที่สุด พระชีนาสพ ท่านแสดงว่าเป็นผู้มีปัญญา ส่วนผู้ที่เล่า
เรียนคำของพระพุทธเจ้า (จบ) สามปิฎก โดยบาลีบ้าง โดยอรรถกถา
บ้าง โดยอนุสนธิบ้าง โดยก่อนหลังบ้าง แล้วเที่ยวทำให้เป็นชั้นต่ำและชั้น
สูง แต่ไม่มีแม้แต่การกำหนดเอาด้วยอำนาจแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์
และความไม่มีตัวตนเลยนี้ หาได้ชื่อว่า ผู้มีปัญญาไม่ ยังชื่อว่าผู้ไม่มี
ปัญญา(อยู่ตามเดิม) อย่าไปเรียกผู้ที่เที่ยวเอาแต่ความรู้แจ้ง (วิญญาณจริต)
นั่นว่าเป็นผู้มีปัญญาเข้านะ. คราวนี้ ผู้ที่ได้ยกขึ้นสู่ลักษณะสามอย่างแล้ว
พิจารณาตามลำดับวิปัสสนาอยู่เที่ยวคิดว่า วันนี้ วันนี้แหละ อรหัตนี้ชื่อว่า
เป็นผู้มีปัญญา ไม่ใช่ไม่มีปัญญา. ผู้มีปัญญา เมื่อใครยอมให้พบด้วย
ก็พบ (แต่) ฝ่าย (ที่มีปัญญาด้วยกัน) ส่วนในพระสูตร ท่านกล่าวแต่ความ
แหงตลอดเท่านั้น ในคำว่า "ความรู้แจ้ง" นี้ พระมหาโกฏฐิกเถระ ย่อมถาม
ถึงอะไร ผู้ที่เอาความรู้แจ้งอันใดมาพิจารณาสังขารนั้น ก็เป็นผู้มี
ปัญญา ท่านพระมหาโกฏฐิกเถระจึงถามว่า "ข้าพเจ้าขอถามวิปัสสนาที่
ต้องมา ความรู้แจ้ง และจิตผู้ทำงานของการพิจารณาสังขารนั้นกับ
ท่าน. คำว่า "ย่อมรู้แจ้ง สุขบ้าง" คือ ย่อมรู้แจ้ง ความรู้สึกเป็นสุขบ้าง.
แม้ในสองบทข้างบน ก็ทำนองเดียวกันนั่นแล. ด้วยบทว่า "ย่อมรู้แจ้ง
สุขบ้างนี้" แสดงถึงกัมมัฏฐานที่ไม่ได้ใช้รูปเป็นอารมณ์ด้วยอำนาจความรู้
สึกที่มากโดยนัยเป็นต้นว่า "เมื่อเราสวຍความรู้สึกที่เป็นสุขอยู่ก็รู้แจ้งว่าเรา

เสวยความรู้สึกที่เป็นสุขอยู่" ควรทราบใจความของบทนั้นตามนัยที่กล่าวไว้ในสูตรที่ว่าด้วยหลักตั้งสติ (=สติปัฏฐานสูตร) นั้นแล.

คำว่า "คละกัน" คือพระเถระย่อมถามว่า ที่ชื่อคละกันเพราะอรรถว่า ประกอบพร้อมด้วยลักษณะมีการเกิดขึ้นพร้อมกันเป็นต้น หรือแยกออกจากกัน สำหรับข้อนี้ไม่พึงเข้าใจไปว่า พระเถระเอาสิ่งที่เป็นของโลกและที่อยู่เหนือโลกทั้งสองสิ่งคือปัญญาในมรรคและความรู้แจ้งแห่งวิปัสสนาเหล่านี้มาระคนปนเปกัน แล้วทำลายเสียระหว่างชั้น แล้วถามอย่างผู้ไม่รู้จักสมัย แต่พึงทราบที่ท่านถามถึงความคละกัน พร้อมกับความรู้แจ้ง หนทาง ในความรู้ชัดหนทาง และกับความรู้แจ้งวิปัสสนา ในความรู้ชัดวิปัสสนาเท่านั้น ถึงพระเถระเมื่อจะตอบใจความนั้นแลแก่พระมหาโกฏฐิกะนั้น ก็กล่าวคำเป็นต้นว่า "สิ่งเหล่านี้คละกัน" คำว่า **และในกรณีนั้นบุคคลไม่พึงได้แห่งสิ่งเหล่านี้** คือแห่งสิ่งสองอย่างที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ทั้งในขณะโลกิยมรรค ทั้งในขณะโลกุตมรรคเหล่านี้. คำว่า "จำแนกแยกแยะ" หมายความว่า ไม่มีใครสามารถ เพื่อจะแยกเป็นแผนกและพลิกแพลงแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างกันโดยอารมณ์ โดยที่ตั้ง โดยการเกิดขึ้น หรือโดยการดับไปได้.

ก็ธรรมดาว่าอารมณ์ของสิ่งนั้นๆ มีอยู่. จริงอยู่ เมื่อบรรลุสิ่งที่เป็นของแบบ โลกๆ จิตย่อมเป็นใหญ่เป็นหัวหน้า เมื่อบรรลุสิ่งที่อยู่เหนือโลกความรู้ชัดย่อมเป็นใหญ่เป็นหัวหน้า. จริงอย่างนั้นแม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อตรัสถามถึงสิ่งที่เป็นของแบบ โลกๆ ก็ไม่ตรัสถามอย่างนี้ว่า "ภิกษุ เธอบรรลุความรู้ชัดชนิดไหน เป็นความรู้ชัดในทางชั้นต้น หรือเป็นความรู้ชัดในทางชั้นที่สอง ที่สาม และที่สี่" แต่จะตรัสถาม ด้วยอำนาจจิตว่า "ภิกษุ เธอมีจิตอย่างไร" และไม่ตรัสถามว่า "ภิกษุเธอมีผัสสะอย่างไร ? มีเวทนาอย่างไร

ไร มีสติญาณอย่างไร มีเจตนาอย่างไร" แม้เมื่อจะทรงบัญญัติกุศลและอกุศล ก็ทรงบัญญัติด้วยอำนาจจิตอย่างนี้ว่า " สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด สำเร็จด้วยใจ" และว่า " สิ่งที่เป็นกุศลเป็นไฉน ในสมัยใด จิตเป็นกุศลที่ท่องเที่ยวอยู่ในชั้นกาม ย่อมเป็นของเกิดขึ้นแล้ว" แต่เมื่อจะทรงถามถึงสิ่งที่อยู่เหนือโลก จะไม่ทรงถามว่า ภิกษุ เธอมีสิ่งที่ทำหน้าที่กระทบอย่างไร มีความรู้สึกอย่างไร มีความรู้จำอย่างไร มีความจงใจอย่างไร" จะทรงถามด้วยอำนาจความรู้ชัดอย่างนี้ว่า " ภิกษุ ความรู้ชัดที่เธอบรรลุแล้วเป็นไฉน เป็นความรู้ชัดในหนทางชั้นต้น หรือเป็นความรู้ชัดในหนทางชั้นที่สอง ชั้นที่สามและชั้นที่สี่" แม้ในอินทรีย์สังยุต ก็ตรัสแต่สิ่งแบบโลกๆ และที่อยู่เหนือโลก ในอารมณ์เท่านั้นอย่างนี้ว่า " ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ห้าเหล่านี้ ห้าอะไรบ้าง? คือ อินทรีย์คือความเชื่อถือ, อินทรีย์คือความเพียร, อินทรีย์คือความระลึก, อินทรีย์คือความตั้งใจมั่น, อินทรีย์คือความรู้ชัดเจน, ภิกษุทั้งหลาย ก็อินทรีย์คือความเชื่อถือ อันบุคคลพึงเห็นได้ที่ไหน พึงเห็นอินทรีย์ คือความเชื่อถือ ในส่วนประกอบ สำหรับการถึงกระแสตัวอย่างนี้ ก็ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์คือความเพียร อันบุคคลพึงเห็นได้ที่ไหน พึงเห็นอินทรีย์ คือ ความเพียรในความเพียรชอบตัวอย่างนี้. ก็แลภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์คือความระลึก อันบุคคลพึงเห็นที่ไหน พึงเห็นอินทรีย์คือความรู้ชัดเจนได้ที่ความจริงอันประเสริฐ ๔ นี้" ดังนี้.

เหมือนอย่างว่า เมื่อพวกเพื่อนซึ่งมีพระราชาเป็นที่ห้าคือลูกชายเศรษฐี ๔ คน พระราชา ๑ คิดว่า พวกเราจะเล่นนักขัตฤกษ์แล้วพากันเดินไปตามถนน เมื่อถึงเรือนลูกชายเศรษฐีคนหนึ่ง อีก ๔ คน ก็พากันนั่งนิ่ง. ผู้ที่เป็นเจ้าของเรือนเท่านั้นที่ท้าวสั่งว่า " พวกเธอจงให้ของเคี้ยวของกินแก่พวกนี้ จงให้ของหอม พวงมาลัยและเครื่องสำอางเป็นต้น แก่พวกนี้. เมื่อไปถึงเรือนของคนที่สอง...ที่สาม...ที่สี่ อีกสี่คนก็พากันนั่งนิ่ง ผู้เป็นเจ้าของ

เรือนเท่านั้นที่เที่ยวได้สั่งว่า "พวกเธอจงให้ของเกี้ยวของกินแก่พวกนี้ จงให้ของหอมพวงมาลัยและเครื่องสำอางเป็นต้นแก่พวกนี้." คราวนี้หลังเขาหมด เมื่อไปถึงพระราชวัง พระราชาเท่านั้นถึงจะทรงเป็นใหญ่ในที่ทั้งปวงก็จริง ถึงอย่างนั้นในเวลาแห่งพระราชานี้ ก็จะทรงเที่ยวได้สั่งว่า "พวกเธอจงให้ของเกี้ยวของกินแก่คนพวกนี้ จงให้ของหอมและพวงมาลัยและเครื่องสำอาง เป็นต้นแก่พวกนี้." ในพระราชวังของพระองค์นั่นเอง ฉันทิด. ฉันทันนั้นแล เมื่ออินทรีย์อันมีความเชื่อถือเป็นที่ห้า แม้กำลังเกิดขึ้นอยู่ในอารมณ์เดียวกัน เหมือนเมื่อเพื่อนเหล่านั้นยังลงสู่ถนนสายเดียวกัน ในเรือนแรก อีก ๔ คนพากันนั่งนิ่ง ผู้ที่เป็นเจ้าของเรือนเท่านั้นที่เที่ยวได้สั่งงานฉันทิด, ฉันทันเหมือนกัน เมื่อส่วนประกอบสำหรับถึงกระแส อินทรีย์คือความเชื่อถือที่มีลักษณะตัดสินอารมณ์ได้เด็ดขาดเท่านั้น ย่อมเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า, อินทรีย์ที่เหลือกลายเป็นคล้อยไปตามอินทรีย์คือความเชื่อถืออื่น. เมื่อถึงสัมมปปธาน อินทรีย์คือความเพียร อันมีความประคับประคองเป็นลักษณะเท่านั้นที่กลายเป็นใหญ่เป็นหัวหน้าไป ที่เหลือก็พลอยคล้อยตามอินทรีย์คือความเพียรนั้น, เหมือนในเรือนของคนี่ ๒ อีก ๔ คนนอกนั้นก็นั่งนิ่ง ปล่อยให้เจ้าของเรือนเท่านั้นที่เที่ยวได้สั่งงาน ฉะนั้น.

เมื่อถึงหลักตั้งความระลึก อินทรีย์คือความระลึก ที่มีความปรากฏเป็นลักษณะเท่านั้นที่กลายเป็นใหญ่เป็นหัวหน้าไป ที่เหลือก็พลอยคล้อยไปตามอินทรีย์คือความระลึกนั้น เหมือนในเรือนของคนี่ ๓ อีก ๔ คนนั่งนิ่ง ปล่อยให้เจ้าของเรือนเท่านั้นเป็นธุระเที่ยวได้สั่งงาน ฉะนั้น.

เมื่อถึงความหลุดพ้นเพราะอำนาจฉาน อินทรีย์คือความตั้งใจมั่น อันมีความไม่ซัดส่ายเป็นลักษณะเท่านั้น ที่กลายเป็นใหญ่เป็นหัวหน้าไป ที่เหลือก็พลอยคล้อยไปตามอินทรีย์คือความตั้งใจมั่นนั้น, เหมือนในเรือน

ของคนที ๔ อีก ๔ คนนั่งนึ่ง ปล่อยให้เจ้าของเรือนเท่านั้นเป็นธุระเที่ยวได้จัดการ ฉะนั้น.

เมื่อมาถึงความจริงอันประเสริฐ อินทรีย์คือความรู้ชัดเจนที่มีความรู้ชัดเจนเป็นลักษณะเท่านั้น ที่กลายเป็นใหญ่เป็นหัวหน้าไป ที่เหลือก็พลอยคล้อยไปตามอินทรีย์ คือความรู้ชัดเจนเท่านั้น, เหมือนเมื่อถึงพระราชวังในตอนท้ายเขาหมด อีก ๔ คนก็นั่งนึ่ง พระราชาเท่านั้นที่ทรงเที่ยวสั่งงานในพระราชวัง ฉะนั้น.

พระมหาโกณฑลิกเถระ ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งเลิศแห่งภิกษุสาวกถึงความแตกฉาน เมื่อจะถามเรื่องแบบโลกๆ ก็ทำจิตให้เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าแล้วจึงถาม เมื่อจะถามถึงเรื่องที่อยู่เหนือโลก ก็ยกเอาความรู้ชัดเจนมาให้เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าแล้วจึงถาม. ฝ่ายพระสารีบุตรเถระเป็นแม่ทัพธรรมก็แก้อย่างนั้นเหมือนกันด้วยประการฉะนี้แล.

คำว่า "ย่อมรู้ชัดเจนอันใด ท่านผู้มีอายุ?" คือ ความรู้หนทางชัดเจน ย่อมรู้ชัดเจนซึ่งสิ่งที่เป็นความจริงสี่ประการอันใด โดยทำนองเป็นต้นว่า นี้ทุกข์. คำว่า "ย่อมรู้แจ้ง อันนั้น" คือ แม้ความรู้แจ้งในหนทาง ก็ย่อมรู้แจ้งอันนั้น อย่างนั้นเหมือนกัน. คำว่า "ย่อมรู้แจ้งอันใด" คือความรู้แจ้งในวิปัสสนาโดยทำนองเป็นต้นว่า "สิ่งใดที่เป็นผู้ปรุง ผู้ถูกปรุง (สิ่งนั้น) ไม่เที่ยง" คำว่า "ย่อมรู้ชัดสิ่งนั้น" คือ แม้ความรู้ชัดด้วยวิปัสสนา ก็ย่อมรู้ชัดสิ่งนั้นเหมือนอย่างนั้นเหมือนกัน. คำว่า "เพราะฉะนั้น สิ่งเหล่านี้" คือ เพราะเหตุนี้สิ่งเหล่านี้. คำว่า "คละกัน" คือ เจือกันเพราะความที่เกิดพร้อมกัน มีที่ตั้งอย่างเดียวกัน และมีอารมณ์อย่างเดียวกัน. คำว่า "พึงอบรมความรู้ชัด" นี้ ท่านกล่าวประสงค์เอาความรู้ชัดในหนทาง ส่วนความรู้แจ้งที่ประกอบพร้อมกับการรู้ชัดนั้น ก็ต้องอบรมให้พร้อมกันกับความรู้ชัดนั้น

ด้วย. คำว่า "ความรู้แจ้ง เป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้" นี้ ท่านกล่าวหมายเอาความรู้แจ้งในวิปัสสนา ส่วนความรู้ชัดประกอบด้วยความรู้แจ้งในวิปัสสนา ก็พึงกำหนดไปพร้อมๆ กับความรู้แจ้งนั้นด้วย. ทำไมท่านจึงถามคำว่า "ความรู้สึก ความรู้สึก?" แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องกำหนดว่าท่านหมายเอาแต่ความรู้สึกที่สำหรับใช้พิจารณาไตร่ตรองซึ่งเป็นไปในภูมิสามเท่านั้น. คำว่า "ย่อมเสวยสุขบ้าง" คือย่อมเสวยต่อตามเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข. ท่านเองอย่างเดียวกันนี้แหละ. ย่อมใช้ได้ทั้งสองบทหน้าด้วย.

จริงอยู่ ท่านกล่าวถึงอารมณ์ที่เป็นสุข ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ในที่นี้ตามมหาติสูตรนี้ว่า "มหาติ ก็แลถ้ารูปนี้จะได้เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว เป็นทุกข์ถูกทุกข์ตกต้อง ถูกทุกข์เหยียบย่ำ สุขก็ถ้ากายเข้ามาไม่ได้ ถ้าเป็นเสียบแบบ นี้ หมูสัตว์ก็ไม่พึงกำหนดหนักในรูป. มหาติ ก็เพราะเหตุที่รูปแล เป็นสุข ถูกสุขตกต้อง ถูกสุขเหยียบย่ำเข้ามา ทุกข์ก็ถ้ากายเข้ามาไม่ได้ ฉะนั้น หมูสัตว์จึงกำหนดหนักในรูป เพราะกำหนดหนัก จึงประกอบจนติด, เพราะประกอบจนติดจึงแปดเปื้อน. ก็แล ถ้าเวทนานี้ ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขารทั้งหลาย ฯลฯ มหาติ ก็แล ถ้าวิญญาณนี้จะได้เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ฯลฯ จึงแปดเปื้อน." ด้วยประการฉะนี้.

และที่อีกอย่างหนึ่ง ควรทราบใจความในเรื่องความรู้สึกนี้ อย่างนี้ว่า "ความรู้สึกที่เป็นสุขอีกอันหนึ่งก็ย่อมจะทำความรู้สึกที่เป็นสุขอันก่อนให้เป็นอารมณ์แล้วจึงเสวย. ความรู้สึกเป็นทุกข์อันหลังก็ย่อมจะทำความรู้สึกที่เป็นทุกข์อันก่อนให้เป็นอารมณ์แล้วจึงเสวย. ความรู้สึกที่ไม่ใช่ทุกข์ที่ไม่ใช่สุขอันหลังก็ย่อมจะกระทำความรู้สึกที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขอันก่อนให้เป็นอารมณ์แล้วจึงเสวย. มีคำที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "ก็ความรู้สึกนั้นแล ย่อมเสวย ไม่มีใครอื่นที่ชื่อว่า เป็นผู้เสวย."

พระมหาโกฏฐิกเถระ ถามถึงอะไรในบทนี้ว่า "ความจำได้หมาย

รู้ ความจำได้หมายรู้" คำว่า "ลักษณะแห่งความจำได้หมายรู้ก็ดี ว่า
"ลักษณะแห่งความจำได้หมายรู้ในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ" ก็ดี แห่งปัญหา
ว่า อะไรเป็นลักษณะแห่งความจำได้หมายรู้ อะไรเป็นลักษณะแห่งความจำ
ได้หมายรู้ในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ นี่เป็นอย่างเดียวกันนั่นเอง. ถึงแม้จะ
เป็นเช่นนี้ ก็พึงกำหนดไว้ว่า ท่านหมายเอาแต่ความจำได้หมายรู้ที่เกิดพร้อม
กับความพิจารณาไตร่ตรองที่เป็น ไปในภูมิทั้งสามเท่านั้น คำว่า "ยอมจำ
สืเขียวบ้าง" คือ เมื่อทำกรรมในดอกไม้สีเขียว หรือในผ้าแล้วให้ถึงอุปจาระ
หรืออัปปนา ชื่อว่า ยอมรับจำ ก็ในอรรถนี้ ใช้ได้ทั้งความรู้จำในกรรม
(ตระเตรียม) ทั้งความรู้จำในอุปจาระ (ฉานที่เฉียดๆ เข้าไป) ทั้งความ
รู้จำในอัปปนา (ฉานที่แนบแน่น) ถึงความรู้จำที่เกิดขึ้นในสีเขียวว่า "สี
เขียว" ก็ใช้ได้เหมือนกัน. ในสีเขียวเป็นต้น ก็ทำนองนี้แหละ. ทำไม ท่านจึง
ไม่ถือเอาความรู้ชัดที่ถือเอาสิ่งทั้งสามนี้ คือ ความรู้สึก ความรู้จำ ความรู้
แจ้ง ในบทเหล่านี้ว่า "ผู้มีอายุ ก็แลความรู้สึกรู้จัก" ความรู้จำ ความรู้แจ้งอันใด
ด้วยเล่า "เพราะไม่ใช่เป็นการรวบรวมเอามาทั้งหมด." จริงอยู่ เมื่อถือเอา
ด้วยความรู้ชัด ความรู้สึกเป็นต้นที่ประกอบด้วยความรู้ชัดจึงจะได้ ที่ไม่ประ
กอบหาได้ไม่. แต่เมื่อไม่ถือเอาความรู้ชัดนั้น, เมื่อสิ่งเหล่านั้นได้รับการถือเอา
แล้ว. ความรู้สึกเป็นต้น ทั้งที่ประกอบด้วยความรู้ชัดทั้งที่ไม่ประกอบ ชั้นที่
สุดแม้แต่สิ่งที่ทำหน้าที่รู้แจ้งทั้ง ๑๐ ดวง ก็เป็นอันได้ด้วย. เหมือนอย่าง
ว่า ชาย ๓ คน พึงกล่าวว่า "ด้าย ด้าย" คนที่ ๔ ว่า "ด้ายร้อยแก้ว" ในคน
เหล่านั้น, ๓ คน ยอมรับได้การเดาบ้าง การคิดคาดคะเนเป็นต้นบ้าง และ
ด้วยจำนวนมากอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่สุดเมื่อแสวงหาแม้แต่ใยแมงมุมหรือ
ด้ายร้อยแก้ว ก็ยอมรับได้นิดหน่อย จันใด, พึงทราบข้อเปรียบเทียบจันนั้น.
อีกอย่างหนึ่ง บางท่านก็กล่าวว่า "ท่านแก้ไว้แล้ว เพราะได้การประกอบ

ไปพร้อมๆ กันกับความรู้ชัดและความรู้แจ้งมาแต่เบื้องล่างแล้ว และเพราะฉะนั้น จึงไม่จัดเข้าในที่นี้ เพราะความที่ท่านได้แก้ไขแล้ว คำว่า "ผู้มีอายุ ก็แล ย่อมเสวยความรู้ลึกใด" คือ ความรู้ลึกย่อมเสวยอารมณ์ใด แม้ความรู้ลึก ก็ย่อมจำอารมณ์นั้นเหมือนกัน. คำว่า "ย่อมรู้จำอารมณ์ใด" หมายความว่า ความรู้จำ ย่อมรู้จำอารมณ์ใด แม้ความรู้แจ้ง ก็ย่อมรู้แจ้งอารมณ์นั้นเหมือนกัน.

คราวนี้ พึงทราบความแตกต่างและความไม่แตกต่างในคำเหล่านี้ คือ "ย่อมรู้จำ ย่อมรู้แจ้ง ย่อมรู้ชัด" ในคำทั้ง ๓ นั้น ต่างก็แต่เพียงคำนำหน้า (อุปสรรค) เท่านั้น. ส่วนบทว่า "ย่อมรู้" ไม่มีความแตกต่างกัน. แม้ในอรรถว่ารู้ของบทนั้นก็พึงทราบความแตกต่างกัน. จริงอยู่ ความรู้จำ สักแต่ว่ารู้จำอารมณ์ด้วยอำนาจสติเจียวเป็นต้น เท่านั้น ไม่อาจให้ถึงการแทงทะลุลักษณะทั้งสาม คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนได้ ความรู้แจ้ง ย่อมรู้แจ้งอารมณ์ด้วยอำนาจสติเจียวเป็นต้นและให้ถึงการแทงทะลุลักษณะมีไม่เที่ยงเป็นต้นก็ได้ แต่จะให้ชวนขยายแล้วถึงความปรากฏของมรรคไม่ได้ ความรู้แจ้งย่อมรู้จำอารมณ์ด้วยอำนาจสติเจียวเป็นต้นก็ได้ ให้ถึงการแทงทะลุลักษณะด้วยอำนาจความไม่เที่ยงเป็นต้นก็ได้ และชวนขยายแล้วสามารถให้บรรลุความปรากฏของมรรคได้ด้วย. เหมือนอย่างว่า เราเอาหยาปณะมา กองไว้บนกระดานของเหรียญ (เจ้าหน้าที่การเงิน) เมื่อคน ๓ คน คือ เด็กที่ยังไม่มีความรู้, ชายชาวบ้าน และเหรียญใหญ่มายืนดู เด็กที่ยังไม่มีความรู้ ย่อมได้แต่เพียงความวิจิตรงดงามและชนิดสีเหลืองหรือกลมของหยาปณะเท่านั้น ไม่รู้ว่า นี่เขายอมรับรู้กันทั่วว่าเป็นแก้วเครื่องอุปโภคบริโภคของคนทั้งหลาย. ชายชาวบ้าน ย่อมรู้ถึงความวิจิตรเป็นต้นด้วย รู้ถึงความที่เขายอมรับรู้ทั่วกันว่าเป็นแก้วสำหรับใช้เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคของคนทั้งหลายด้วย แต่ไม่รู้ว่า "ก็หยาปณะนี้ปลอม นี่ไม่ปลอม นี่หยาบ นี่ละเอียด"

เหรียญใหญ่ ย่อมรู้ถึงความวิจิตรเป็นต้นด้วย รู้ถึงความที่เขายอมรับรู้กัน
ว่าเป็นแก้วด้วย รู้ถึงความเก๋เป็นต้นด้วย. และก็เมื่อรู้อยู่ ก็รูปร่างนั้นบ้าง
ฟังเสียงบ้าง คมกลิ่นบ้าง ลิ้มรสบ้าง เอามือหยิบสำรวจดูความหนัก และเบา
บ้าง แล้วก็รู้ว่าผลิตที่หมู่บ้านโน้นบ้าง รู้ว่าผลิตในจังหวัดโน้น ในเมือง
โน้น ใกล้สัระธรรมชาตินั้น ได้เงาภูเขาโน้น ที่ฝั่งแม่น้ำโน้น ผลิตโดย
อาจารย์คนโน้นบ้าง ฉันทใด, ความรู้จำก็เหมือนเด็กที่ยังไม่มีความรู้ดู
กหาปณะ ย่อมรู้จำแต่อารมณ์ด้วยอำนาจสติเจียวเป็นต้นเท่านั้น. ความรู้แจ้งก็
เหมือนชายชาวบ้านดูกหาปณะ ย่อมรู้จำอารมณ์ด้วยอำนาจสติเจียวเป็นต้น
ด้วย ให้ถึงความแทงทะลุลักษณะด้วยสามารถไม่เที่ยงเป็นต้นด้วย. ความรู้
ชัด ก็เหมือนเหรียญใหญ่ดูกหาปณะ ย่อมรู้จำอารมณ์ด้วยอำนาจสติเจียวเป็น
ต้นด้วย ให้ถึงการแทงทะลุลักษณะด้วยอำนาจไม่เที่ยงเป็นต้นด้วย ให้ชวน
ขวยแล้วถึงความปรากฏแห่งหนทาง (มรรค) ด้วย ฉันทนั้นนั่นแล. ส่วนความ
แตกต่างแห่งสิ่งเหล่านั้น นั้น เจาะทะลุได้ยาก.

เพราะเหตุนี้ ท่านพระนาคเสน จึงกล่าวว่ "มหาบพิตร พระผู้
มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยากแล้ว" "ท่านนาคเสนผู้เจริญ สิ่งที่ทำ
ได้ยากอะไรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกระทำแล้ว" "มหาบพิตร สิ่งที่ทำ
ได้ยาก ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกระทำแล้ว คือข้อที่ทรงบอกการกำ
หนดสิ่งที่เป็นจิตและสิ่งที่เกิดกับจิตซึ่งไม่มีรูปร่างเป็นไปในอารมณ์อย่าง
เดียวกันว่า "นี่คือสิ่งที่ทำหน้าที่กระทบ นี่คือสิ่งที่ทำหน้าที่รู้สึก นี่คือสิ่งที่ทำ
หน้าที่รู้จำ นี่คือสิ่งที่ทำหน้าที่ตั้งใจ นี่คือสิ่งที่ทำหน้าที่คิด". ขนาดคนที่เอาน้ำ
มัน ๕ ชนิด นี่คือน้ำมันงา น้ำมันผักกาด น้ำมันมะฆาง น้ำมันละหุ่ง น้ำมัน
เหลวมมาใส่รวมในภาชนะเดียวกัน แล้วเอาไม้คนกลุ่มมาคนทั้งวัน แล้วก็ตักแยก
จากกันแต่ละอย่าง ๆ ว่า นี่น้ำมันงา นี่น้ำมันผักกาด นี่ก็นับว่าทำได้ยากอยู่
แล้ว นี่ยิ่งทำให้ยากยิ่งกว่านั้นเสียอีก เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระ

ธรรมราชา พระธรรมเมศวร เพราะความที่ทรงแทงทะลุพระสัพพัญญู-
คุณญาณอย่างดีแล้วตรัสบอกการกำหนดสิ่งหารูปร่างไม่ได้ที่กำลังเป็นไปใน
อารมณ์อย่างเดียวกันเหล่านี้. ฟังทราบความข้อนี้ว่า เหมือนกับตักน้ำมาแยก
เป็นส่วนๆ อย่างนี้ว่า นี่เป็นน้ำของแม่น้ำคงคา นี่ของแม่น้ำยมุนา ในที่ที่แม่น้ำ
ใหญ่ทั้ง ๕ สายไหลเข้าสู่ทะเลแล้วฉะนั้น. คำว่า "ที่สละออกแล้ว" คือสลัด
ออกไปแล้ว หรือที่ถูกทิ้งไปแล้ว. เมื่อใน คำว่า "ที่สละออกแล้ว" นั้น
ทั้งห้า" เมื่อมีความหมายว่า "ที่ถูกทิ้งไปแล้ว" ก็ฟังทราบว่าเป็นตติยา-
วิภคิ. มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า อันความรู้แจ้งที่สลัดออกไปจากอินทรีย์ทั้ง
๕ แล้วเป็นไปในประจวบใจ หรือที่ถูกอินทรีย์ทั้ง ๕ ทอดทิ้งไปแล้ว เพราะความ
ที่ความรู้แจ้งนั้นไม่เข้าถึงความเป็นที่ตั้งได้. คำว่า "หมดจด" คือไม่มีอะไร
เข้าไปทำให้แปดเปื้อน คำว่า ด้วยความรู้แจ้งทางใจ" คือ ด้วยจิตที่มีฌานที่
สี่ชนิดที่ยังท่องเที่ยวไปในรูปเป็นอารมณ์. คำว่า "ฟังแนะนำอะไร" คือฟัง
รู้อะไร เพราะสิ่งที่ฟังรู้ในคำเป็นต้นว่า "ธรรมดาสั่งที่ฟังแนะนำบางสิ่ง
บางอย่างยังมีอยู่...ธรรม" ท่านเรียกว่า "เนยฺย = ฟังแนะนำ ฟังรู้" ฟังรู้
อากาสนัญญาตนะอย่างไร อรูปาวจรสมาบัติ อันบุคคลฟังรู้ได้ด้วยจิตที่มี
ฌานที่สี่ชนิดที่ยังท่องเที่ยวไปในรูปเป็นอารมณ์; เพราะฉะนั้น ผู้ที่อยู่ในฌาน
ที่สี่ที่ท่องเที่ยวไปในรูป ย่อมสามารถทำให้อรูปาวจรสมาบัติ (การเข้าถึง
ฌานที่ไม่ท่องเที่ยวไปในรูป หรือท่องเที่ยวไปในสิ่งที่ไม่ใช่รูป) เกิดขึ้น
ได้. เพราะอรูปาวจรสมาบัตีย่อมสำเร็จแก่ผู้ที่อยู่ในฌานที่สี่ที่ท่องเที่ยว
ไปในรูปได้. ฉะนั้น พระสารีบุตรเถระ จึงตอบว่า "ฟังรู้ (หรือแนะนำ)
อากาสนัญญาตนะ" ดังนี้. เมื่อเป็นอย่างนั้น ทำไมจึงไม่กล่าวถึง เนวสัญญ-
ญาณาสัญญาตนะด้วยเล่า เพราะไม่มีการยึดไว้เป็นอีกแผนกหนึ่งต่างหาก
ในเนวสัญญญาณาสัญญาตนะนั้น บุคคลจะพิจารณาโดยเป็นหมวดๆ (และ)
โดยเป็นนัยๆ ก็ได้. การยึดเป็นแผนกๆ ย่อมไม่เกิดแก่ภิกษุ แม้ขนาดพระ

ธรรมเสนาบดีก็ตามที. เพราะฉะนั้น แม้พระเถระก็พิจารณาโดยเป็น
หมวดๆ (และ) โดยเป็นนัยๆ แล้วก็แก้ว่า "ได้ยินเขาว่ามาว่า สิ่งเหล่านี้ไม่มี
แล้ว ย่อมมีพร้อม ที่มีแล้วย่อมเสื่อมไปอย่างนี้" ด้วยประการฉะนี้. ส่วนพระผู้
มีพระภาคเจ้า เพราะความที่พระสัพพัญญุตญาณอยู่ในกำพระหัตถ์ ทรงยก
สิ่งมากกว่าห้าสิบอย่าง แม้ในเนวสัจญานาตัญญายตนะ ด้วยการยกขึ้น
เป็นองค์จักไว้เป็นแผนกๆ แล้วตรัสว่า "การแทงทะลุรหัตตผลมีประมาณ
เท่ากับการเข้าถึงความรู้จำ (สัจญาสมาบัติ)" ดังนี้.

คำว่า "ย่อมรู้ชัดด้วยตาคือปัญญา" คือ ย่อมรู้ด้วยปัญญาที่ชื่อว่า
เป็นดวงตา เพราะอรรถว่าเป็นผู้นำทุกทางในการเห็น. ในคำว่า "ย่อมรู้ชัด
ด้วยตาคือปัญญา" นั้น ปัญญามี ๒ อย่าง คือ ปัญญาในสมาธิ และปัญญาใน
วิปัสสนา. ย่อมรู้ชัดทั้งโดยหน้าที่ ทั้งโดยความไม่หลงลืม ด้วยปัญญาใน
สมาธิ. ท่านกล่าวความรู้โดยอารมณ์ด้วยการแทงลักษณะได้ทะลุด้วยปัญญาใน
วิปัสสนา. คำว่า "เพื่อต้องการอะไร คืออะไร เป็นความต้องการแห่งปัญญา
นี้. ในคำเป็นต้นว่า "มีความรู้ยิ่งเป็นที่ต้องการ" คือ ชื่อว่ามีความรู้ยิ่งเป็นที่
ต้องการ เพราะย่อมรู้ยิ่งซึ่งสิ่งที่จะพึงรู้เป็นอย่างยิ่ง ที่ชื่อว่ามี ความกำหนดรู้
เป็นที่ต้องการเพราะย่อมกำหนดรู้สิ่งที่จะต้องกำหนดให้รู้. ชื่อว่ามีการละ
เป็นที่หมาย ก็เพราะย่อมละสิ่งที่จะต้องละ. ก็แลปัญญานี้ แม้ที่เป็นปัญญา
แบบโลกๆ ก็มีความรู้ยิ่งเป็นที่ต้องการ มีความกำหนดรู้เป็นที่
ประสงค์ และมีการละโดยการข่มไว้เป็นที่หมาย. ที่เป็นแบบอยู่เหนือ
โลก ก็มีความรู้ยิ่งเป็นที่ต้องการ มีความกำหนดรู้เป็นจุดประสงค์ และมีการ
ละโดยการตัดขาดเป็นเป้าหมาย. ในปัญญาทั้งสองนั้น ปัญญาแบบ
โลกๆ ย่อมรู้ชัดทั้งโดยหน้าที่ ทั้งโดยความไม่หลงลืม ปัญญาที่อยู่เหนือ
โลก ย่อมรู้ชัดโดยความไม่หลงลืม. คำว่า "อาศัยความเห็นที่ถูกต้อง" คือ
อาศัยความเห็นที่ถูกต้องในวิปัสสนา, และความเห็นที่ถูกต้องในมรรค. คำ

ว่า "และเสียงจากผู้อื่น" คือ การฟังเสียงที่เป็นที่สบาย. คำว่า "ความเอาใจใส่อย่างมีเหตุผล" คือ เอาใจใส่ในอุบาย (วิธีการ) ของตน. แม้ในหมู่พระสาวกเหล่านั้นแล้ว ปัจจยทั้งสองย่อมควรได้แก่ท่านแม่ทัพธรรม (พระสารีบุตร) เท่านั้น. เพราะพระเถระ ถึงจะบำเพ็ญบารมีมาตั้งหนึ่งอสงไขยกำไร อีกแสนกัป ก็ยังไม่สามารถละกิเลสแม้แต่นิดเดียวโดยธรรมดาของตนได้. ต่อเมื่อได้ฟังกาลานี้จากพระอัสสชิเถระ ที่ขึ้นต้นว่า "สิ่งเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด (=เกิดมาจากเหตุ)" จึงแทงทะลุได้. สำหรับเหล่าพระปัจเจกพุทธเจ้า และเหล่าพระสัมพันธุพุทธเจ้า ไม่มีงานเกี่ยวกับเสียงจากคนอื่น. ผู้ที่ดำรงอยู่ในความเอาใจใส่อย่างมีเหตุผลเท่านั้น จึงจะให้เกิดปัจเจกโพธิญาณ และสัมพันธุคุณทั้งหลายได้. คำว่า "อัน...ช่วยเกื้อหนุนแล้ว" คือ ได้รับอุปการะแล้ว. คำว่า "ความเห็นที่ถูกต้อง" คือ ความเห็นที่ถูกต้องในอหัตตมรรค (ทางแห่งความเป็นพระอรหันต์) ความเห็นที่ถูกต้องในอหัตตมรรคนั้นเกิดในขณะแห่งผล. ที่ชื่อว่า มีความเห็นหลุดพ้นเพราะจิตเป็นผล เพราะความหลุดพ้นเพราะปฏิบัติทางจิตเป็นผลของท่าน ที่ชื่อว่า มีผลคือสิ่งที่ไหลออกมาจากความหลุดพ้นในทางจิตใจ เพราะผลคือสิ่งที่ไหลออกมากล่าวคือความหลุดพ้นในทางจิตใจของท่านมีอยู่. แม้ในบทที่สองที่ท่านองเดียวกันนี้แหละ. และพึงทราบว่าเป็นผลเหล่านี้ผลที่ ๔ ชื่อว่า ความหลุดพ้นเพราะความรู้ชัด สิ่งที่เหลือเป็นความหลุดพ้นเพราะจิตใจ. ในคำเป็นต้นว่า "อันศีลเกื้อหนุนแล้ว" ศีลอันมีความบริสุทธิ์ ๔ อย่างชื่อว่าศีล. คำว่า "การฟัง" คือการฟังเรื่องราวอันเป็นที่สบาย (ถูกอารมณ์). คำว่า "தாகัจฉา" ได้แก่ ถ้อยคำที่ตัดความผิดพลาดคลาดเคลื่อนในกัมมัฏฐาน. คำว่า "สมณะ (ความสงบ)" ได้แก่สมาบัติ ๘ ที่มีวิปัสสนารองรับ. คำว่า "วิปัสสนา (ความเห็นแจ่มแจ้ง)" คือการตามเห็น (อนุปัสสนา) ๗ อย่าง.

ก็แหละ พระอรหันต์สมควรยกย่องเกิดขึ้นแล้วให้ผลแก่ผู้ที่กำลังบำเพ็ญ
ศีลอันมีความหมจดศีลอย่าง ฟังเรื่องราวอันเป็นที่สบาย ตัดความผิดพลาด
คลาดเคลื่อนในกัมมัฏฐาน ทำงานในสมาบัติแปดที่มีวิปัสสนารองรับ อบรม
การตามพิจารณาเห็น ๗ อย่างอยู่. ฟังทราบข้อเปรียบเทียบที่เหมือนอย่างคน
ที่อยากกินมะม่วงสุกหวาน ดิดชุ่มน้ำไว้รอบลูกต้นมะม่วงอย่างมั่นคง, ถือ
หม่อนน้ำรดน้ำเป็นบางครั้งบางคราว, สร้างคันเพื่อกันน้ำไม่ให้ไหลออกอย่าง
มั่นคง, เอาเถาวัลย์ที่อยู่ใกล้ๆ ท่อนไม้แห้งๆ รังคแดงหรือไยแมลงมูมออก
ไป. เอาจอบ (หรือเสียม) ไปขุดรอบๆ โคนเป็นบางเวลา, เมื่อเขาระแวงระวังทำ
เหตุครบ ๕ อย่าง ดังที่กล่าวมานี้อยู่ มะม่วงก็เจริญแล้วให้ผล.

ฟังเห็นศีลอันมีความหมจดศีลอย่าง เหมือนการดิดชุ่มรอบต้น
ไม้, การฟังเรื่องราว (ธรรม) เหมือนการรดน้ำเป็นบางเวลา, สมณะเหมือน
การกระทำความมั่นคงด้วยคัน, การตัดความผิดพลาดคลาดเคลื่อนในกัมมัฏ-
ฐาน เหมือนการเอาเถาวัลย์ที่อยู่ใกล้ๆ ออก, การอบรมปัญญาเครื่องตาม
พิจารณาเห็น ๗ อย่าง เหมือนการเอาจอบมาขุดรอบๆ โคนเป็นบางเวลา,
ฟังทราบการให้ผลคือความเป็นพระอรหันต์เพราะความเข้าใจที่ถูกต้อง
ซึ่งสิ่งห้าอย่างเหล่านี้ของภิกษุนี้ตามเกี่ยวหนุ่นแล้ว เมื่อเวลาต้นมะม่วงที่เหตุ
ทั้งห้าอย่างเหล่านี้ตามเกี่ยวหนุ่นแล้วให้ผลหวานอร่อย ฉะนั้น.

ท่านพระมหาโกฏิฐิกเถระ ย่อมถามถึงอะไรในคำนี้ว่า "ผู้มีอายุ
ก็แลภพมีเท่าไร" พระเถระย่อมถามว่า ความสืบต่อไปถึงรากที่เดียว
คนโยงย่อมไม่ขึ้นจากภพเหล่าใด ข้าพเจ้าจะขอถามถึงภพเหล่านั้น" ในภพ
เหล่านั้น คำว่า "กามภพ" เพราะพระเถระท่านรวมเอาสิ่งทั้งสองคือการกระ
ทำที่เข้าถึงกามภพและชั้นที่ตัณหาหามานะและทิฏฐิยึดเอาไว้ ซึ่งเกิดขึ้นมา
เพราะการกระทำเป็นอันเดียวกันแล้วจึงกล่าวว่า "กามภพ"

แม้ในรูปภพและอรูปรภพ ก็มีทำนองเดียวกันนี้แหละ. คำว่า "ต่อไป" ได้แก่ในอนาคต. การเกิดขึ้นในภพใหม่อีก ชื่อว่า "การเกิดขึ้นอย่างยิ่งในภพใหม่อีก" ในที่นี้ท่านถามถึงการเวียนว่ายตายเกิด. ความยินดีอย่างยิ่งในสิ่งนั้นๆ อย่างนี้คือ ความยินดีอย่างยิ่งในรูป ความยินดีอย่างยิ่งในเสียงเป็นต้น ชื่อว่า "ความยินดีอย่างยิ่งในสิ่งนั้นๆ" คำนี้เป็นปฐมาวักติ ลงในตติยาวักตินั้นเทียว จึงมีอธิบายว่า "การเกิดขึ้นในภพใหม่อีกย่อมมี เพราะความยินดีอย่างยิ่งในสิ่งนั้นๆ. ก็แล ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ ก็เป็นอันว่าพระกระทำให้ความหมุนเวียน (แห่งชีวิต) ถึงที่สุดแล้วแสดงว่า "การไปมี, การมาก็มี การไปและการมาก็มี ความหมุนเวียนก็ย่อมหมุนไป" ดังนี้.

บัดนี้ เมื่อจะถามถึงความเลิกหมุนเวียน พระมหาโกฏิฐิกเถระ จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า "ก็อย่างไร ท่านผู้มีอายุ" ในการตอบคำถามนั้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

คำว่า "เพราะตำรอกความไม่รู้" ได้แก่เพราะความสิ้นไป และจิตจางแห่งความไม่รู้. คำว่า "เพราะเกิดความรู้ขึ้น" ได้แก่เพราะเกิดความรู้ในพระอรหัตตมรรค. อย่าไปกล่าวคำทั้งสองนี้ว่า "ความไม่รู้ดับก่อน หรือ ความรู้เกิดก่อน" เพราะเกิดความรู้ขึ้น ความไม่รู้จึงเป็นอันดับไปโดยแท้ เหมือนความมืดหายไป เพราะแสงโพลงของตะเกียง. คำว่า "เพราะความทะยานอยากดับไปโดยไม่เหลือ" ได้แก่เพราะความดับไปโดยไม่เหลือคือความสิ้นไปแห่งความทะยานอยาก. คำว่า "ไม่มีความเกิดขึ้นในภพใหม่อีก" คือความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่อีกต่อไปอย่างนี้ย่อมไม่มี, การไป การมา ทั้งการไปและการมาก็ย่อมไม่มี. วงกลม (ของชีวิต) ก็หยุดหมุนไปด้วยประการฉะนี้. ก็เป็นอันว่า พระกระทำให้วงกลม (ของชีวิต) ถึงที่สุดแล้วแสดง.

พระเถระย่อมถามถึงอะไรในคำนี้ว่า "ท่านผู้มีอายุ ก็เป็นโจนเล่า?" ฤทธิผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน (คือทั้งเจโตวิมุตติ และ ปัญญาวิมุตติ) ย่อมเข้า นิโรธเป็นบางครั้งบางคราว. พระเถระย่อมถามว่า "ข้าพเจ้าขอถามณานที่หนึ่งซึ่งมีนิโรธเป็นเครื่องรองรับของภิกษุนี้" ในคำนี้ว่า "ผู้มีอายุ ก็แลณานที่หนึ่งนี้" พระเถระย่อมถามถึงอะไร? ธรรมคาถาภิกษุผู้เข้านิโรธ ต้องเข้าใจถึงขอบเขตส่วนกำหนดคงค้ำว่า ฌานนี้มีองค์ห้า นี้มีองค์สี่ นี้มีองค์สาม นี้มีองค์สอง. พระเถระจึงถามว่า "ข้าพเจ้าจะขอถามถึงขอบเขตส่วนสำหรับกำหนดคงค้ำ. ในองค์เป็นต้นว่า "ความตริก" (นี้) ความตริกมีการยกขึ้น (คือยกอารมณ์ขึ้นสู่จิต หรือยกจิตขึ้นสู่อารมณ์) เป็นลักษณะ ความตริกมีการเคล้าคลึง (อารมณ์) เป็นลักษณะ, ความเอิบอ้อมมีการแผ่ไปเป็นลักษณะ. ความสบายมีความชื่นใจเป็นลักษณะ. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ สิ่งทั้งห้าอย่างนี้ ย่อมเป็นไปด้วยประการฉะนี้.

ในคำว่า "ที่องค์นั้นจะได้แล้ว" นี้ พระเถระย่อมถามถึงอะไร? ท่านถามว่า ธรรมคาถาภิกษุผู้จะเข้านิโรธ ต้องเข้าใจองค์ที่เป็นอุปการะและที่ไม่ใช่เป็นอุปการะ ข้าพเจ้าจะขอถามองค์เหล่านั้น. สำหรับคำตอบในคำถามนี้ ปรากฏแล้วแล. ด้วยประการฉะนี้ ก็เป็นอันว่าท่านได้ถือเอาณานที่หนึ่งซึ่งมีนิโรธเป็นที่รองรับไว้ในชั้นล่างแล้ว พระเถระจึงจะถามการเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ อันเป็นอนันตรปัจจัยแห่งณานที่หนึ่งนั้นในชั้นบน. ก็แลสมาบัติทั้ง ๖ ในระหว่างแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น พึงทราบที่ท่านได้ย่อไว้ หรือท่านซึ่งนับแก้ไขแล้ว.

บัดนี้ เมื่อจะถามประสาททั้งห้าที่อาศัยวิญญาณพระมหาโกฏฐิกเถระจึงกล่าวว่า "ผู้มีอายุ ห้าเหล่านี้" เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า "โคจร-

วิสัย" คือ วิสัยอันเป็นโคจร. คำว่า "ของกันและกัน" ได้แก่ไม่ยอมเสวยเฉพาะโคจรวิสัย (อารมณ์เป็นที่เที่ยวไป) ของแต่ละอย่างๆ อย่างนี้ คือ หู (รับอารมณ์ได้ทั้ง) ของตาและของหู หรือ (รับอารมณ์) ของตา. หากรวมเอาอารมณ์ที่เป็นรูปต่างด้วยสีเขียวเป็นต้น แล้วโอนไปให้อินทรีย์คือหูแล้วพูดว่า "เฮ้อ... แกลองกำหนดมันก่อนซิ...ลองว่าให้แจ่มแจ้งมาซิว่า นี่มันชื่ออารมณ์อะไร" ถึงวิญญาณทางตาก็เถอะ ยกปากออกแล้ว มันก็จะฟังพูดตามธรรมดาของตนอย่างนี้ว่า "เฮ้ย...ไอบอดแล้วไงด้วย ต่อให้มึงวิ้งวนอยู่ตั้งร้อยพันปีก็เถอะ นอกจากกูแล้ว มึงจะได้ผู้รู้จักสิ่งนี้ที่ไหน เอามันมาน้อมใส่ในประสาทตาซิ กูจะรู้จักอารมณ์นั้นไม่ว่ามันจะเขียวหรือเหลือง นั่นมันไม่ใช่วิสัยของผู้อื่น เลยมันต้องเป็นวิสัยของกูเท่านั้น" แม้ในทวารที่เหลืองก็มีนัยอย่างเดียวกันนี้แล. อย่างนี้ชื่อว่าอินทรีย์ เหล่านี้ไม่ยอมรับเสวยโคจรวิสัยของกันและกัน. คำว่า "อะไรเป็นที่พึงอาศัย" ได้แก่ ท่านถามว่า "อะไรเป็นที่พึงอาศัยของอินทรีย์เหล่านี้" คืออินทรีย์เหล่านี้อาศัยอะไร-" คำว่า "มีใจเป็นที่พึ่งอาศัย" ได้แก่ มีใจเป็นที่เล่นไป (เสพอารมณ์ หรือ ทำกรรม) เป็นที่พึ่งอาศัย. คำว่า "ใจนั้นแหละ...ของ...เหล่านั้น" ได้แก่ใจที่เล่นไปตามมโนทวาร หรือใจที่เล่นไปทางทวารทั้งห้า ย่อมเสวยโคจรวิสัยแห่งอินทรีย์เหล่านั้น ด้วยอำนาจความกำหนดเป็นต้น. จริงอยู่ ความรู้แจ้งในทางตา ย่อมเป็นสักแต่ว่าเห็นรูปเท่านั้น ไม่มีความกำหนดความคิดประทุษร้าย หรือความหลงในการเห็นรูปเป็นต้น แต่จิตที่เล่นไปในทวารนี้ต่างหาก ย่อมกำหนด ย่อมประทุษร้าย หรือ ย่อมหลง. แม้ในความรู้แจ้งทางหูเป็นต้น ก็ทำนองเดียวกันนี้แหละ.

ต่อไปนี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบในเรื่องอินทรีย์เหล่านั้น คือ

มีเรื่องเล่าว่า มีกำนันอ่อนแอ ๕ คน พวกเขาต้องเสพพระราชธา แล้วก็ได้กำไรเล็กน้อยในหมู่บ้าน ๕ ตระกูล แห่งหนึ่งด้วยความยากลำบาก.

ของเพียงเท่านั้นแหละ คือปรับเป็นปลาหนึ่งส่วน เนื้อหนึ่งส่วน กหาปณะพอซื้อ
เชือกได้หนึ่งเส้น กหาปณะพอซื้อเชือกผูกช้างได้ ๑ เส้น ลีกกหาปณะ แปก
กหาปณะ สิบกหาปณะ สามสิบกหาปณะ หรือหกสิบลีกกหาปณะ
ในหมู่บ้านนั้น ย่อมถึงพวกกำนันเหล่านั้น. พระราชาเท่านั้นทรงรับพลีใหญ่โต
เป็นหมวดสิ่งของร้อยสิ่ง ห้าร้อยสิ่ง พันสิ่ง.

ฟังทราบวาประสาททั้งห้าเหมือนหมู่บ้านห้าตระกูล ในที่นั้น. ความรู้
แจ้ง (วิญญาณ) ทั้งห้า เหมือนกำนันอ่อนแอห้าคน การเล่นไปเสพ
อารมณ์ (ชวนะ)เหมือนพระราชา หน้าที่แต่การเห็นรูปเป็นต้นแห่งความรู้แจ้ง
ในทางตาเป็นต้น เหมือนกำนันอ่อนแอได้รับกำไรเล็กน้อย. ส่วนความกำหนด
เป็นต้นไม่มีในประสาทเหล่านี้. ฟังทราบความกำหนดเป็นต้นของจิตที่ทำ
หน้าที่เล่นไปเสพอารมณ์ในทวารเหล่านั้น เหมือนการรับพลีจำนวนมากของ
พระราชา.

ในคำว่า "ห้าเหล่านี้ ผู้มีอายุ" นี้ พระเถระย่อมถามถึงอะไร ท่าน
ถามถึงประสาททั้งห้าภายในนิโรธว่า สำหรับพวกสิ่งทีหารูปร่างไม่ได้
(นั้น) เมื่อความเป็นไปทีสำเร็จมาจากกิริยา (จิต) กำลังดำเนินไปอยู่ ก็จะเป็น
ปัจจัยทีเข้มแข็งแก่ประสาททั้งหลาย ทีผู้ใดดับประสาททีเป็นไปแล่นั้นแล้ว
เข้านิโรธสมาบัติ ประสาททั้งห้าภายในนิโรธของผู้นั้นอาศัยอะไรจึงตั้งอยู่
ได้ ข้าพเจ้าขอถามสิ่งนี้ด้วยประการฉะนี้ คำว่า "อาศัยอายุ" ได้แก่
อาศัยธรรมชาติทีเป็นใหญ่ทำหน้าที่เป็นอยู่ (จิตินทรีย์) ตั้งอยู่. คำว่า "อาศัย
ไออุ่น" ได้แก่สิ่งทีเป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ อาศัยไฟทีเกิดจากกรรมตั้ง
อยู่. ทีเพราะแม้ไฟทีผลิตมาจากกรรม เว้นสิ่งทีเป็นใหญ่ในการเป็นอยู่
ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ฉะนั้น ท่านจึงว่า ไออุ่นอาศัยอายุตั้งอยู่. คำว่า "ลูกใหม่
อยู่" ได้แก่โพลงอยู่. คำว่า "อาศัยเปลวไฟ" ได้แก่อาศัยเปลวแสง. คำ

ว่า "แสงย่อมปรากฏ" ได้แก่แสงสว่างย่อมปรากฏ. คำว่า "เปลวไฟอาศัยแสง" ได้แก่เปลวไฟอาศัยแสงสว่างจึงปรากฏ. ในคำว่า "ฉันทันนั้น นั่นแลท่านผู้มีอายุ อายุย่อมอาศัยไออุ่นตั้งอยู่" นี้คือ ไฟที่เกิดจากกรรมเหมือนเปลวไฟ, สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ เหมือนแสงสว่าง, จริงอยู่เปลวไฟเมื่อจะเกิด ก็ถือเอาแสงสว่างนั้นแหละ เกิดขึ้น. แม้เปลวไฟเองนั้นก็ย่อมเป็นของปรากฏเป็นเล็กใหญ่ยาวสั้น ตามแสงสว่างที่ตนนั้นให้เกิดขึ้นแหละ การใช้สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ ซึ่งเกิดพร้อมกับมหาภูตรูปที่เกิดจากกรรมซึ่งอาศัยไออุ่น ตามรักษาไออุ่น ก็เหมือนความปรากฏแห่งความเป็นไปของเปลวไฟนั่นเอง เพราะแสงสว่างที่ความเป็นไปแห่งเปลวไฟในแสงสว่างนั้นให้เกิด จริงอยู่ สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ ย่อมรักษาไออุ่นที่เป็นไปอันเกิดจากกรรมไว้ สิบปีบ้าง ยี่สิบปีบ้าง ฯลฯ ร้อยปีบ้าง. ด้วยประการฉะนี้ มหาภูตรูป จึงเป็นปัจจัยด้วยอำนาจนิสสัยปัจจัยเป็นต้นแห่งรูปอาศัย. ฉะนั้น จึงเป็นอันว่า อายุย่อมอาศัยไออุ่นตั้งอยู่. ความเป็นใหญ่ในความเป็นอยู่ย่อมรักษามหาภูตรูปทั้งหลายไว้ ด้วยเหตุนี้จึงควรเข้าใจว่า ไออุ่นย่อมอาศัยอายุตั้งอยู่.

คำว่า "อายุสังขาร" ก็คือ อายุนั่นเอง. คำว่า "สิ่งที่มีความรู้สึกรู้สึก" คือสิ่งที่เป็นเครื่องรู้สึก. คำว่า "การออกย่อมปรากฏ" คือการออกจากสมบัติที่ปรากฏ. จริงอยู่ ภิกษุใด เกิดพอใจในรูปที่เป็นไปแล้ว จึงดับความรู้จำและความรู้สึกแล้วเข้าสู่นิโรธ สิ่งที่ไม่มรูปร่าง ซึ่งมีสิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ของรูปเป็นปัจจัยก็เกิดแก่ภิกษุนั้น ตามอำนาจเวลาตามที่กะไว้ ส่วนสิ่งทั้งที่มีรูปและไม่มีรูปที่เป็นไปแล้วอย่างนั้นก็คงเป็นไป. เหมือนอะไร? เหมือนชายคนหนึ่งเกิดกลุ่มขึ้นมา ในเพราะเปลวไฟที่เป็นไปจึงเอาน้ำมาสา ทำให้เปลวไฟเลิกเป็นไป เอาขี้เถ้ามากลบถ่านไว้แล้วก็นั่งนิ่ง. เมื่อเขาอยากให้มีเปลวอีก ก็เขี่ยขี้เถ้าออกแล้วพลิกถ่านกลับ เดิมเชื้อ

แล้วเป่าลมด้วยปาก หรือพัดลมด้วยก้านตาล (เอาพัดใบตาลพัด) ที่นั่นเปลวไฟที่เป็นไปก็จะเป็นไปอีกฉันใด, ฉะนั้นนั่นแล สิ่งที่ไม่มียุข ก็เหมือนเปลวไฟที่เป็นไป, การที่ภิกษุเกิดกุ่มใจขึ้นมา ในเพราะอรุข (ฉาน) ที่เป็นไปแล้ว จึงดับความรู้จำและความรู้สึก เข้านิโรธ ก็เหมือนการที่คนเกิดรำคาญ ในเพราะเปลวไฟที่เป็นไปแล้ว จึงเอาน้ำมาสาดทำให้เปลวไฟเลิกเป็นไปเอา จี้เถ้ามากลบถ่านไว้แล้วนั่งนิ่ง, สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ของรูปคือธาตุไฟที่เกิดจากกรรม ก็คงเป็นไปเหมือนกับถ่านที่เอาจี้เถ้ากบไว้, การไปตามเวลาที่ภิกษุกะไว้ เหมือนกับการที่เมื่อคนต้องการเปลวไฟอีก เขี่ยจี้เถ้าเป็นต้นออกไป, ความเป็นไปของสิ่งที่มีรูปและไม่มีรูปในเมื่อสิ่งที่ไม่มียุขเกิดขึ้นอีก พึงทราบว่าเป็นไปของแสงไฟ. คำว่า "อายุ ใออุ่นและวิญญูณ" หมายความว่าสิ่งสามอย่างเหล่านี้คือ สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ของรูป ๑ ธาตุไฟที่เกิดจากกรรม ๑ จิต ๑ ละทิ้งรูปกายนี้เมื่อไร เมื่อนั้น - ก็ ถูกทอดทิ้งนอนบนแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ที่ไร้จิตใจจะนั้น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า

**"อายุ ใออุ่น และวิญญูณ ละร่างนี้ไปเมื่อใด เมื่อนั้น
ก็ถูกทิ้งให้นอนอย่างไรจิตใจ กลายเป็นอาหารของสัตว์อื่นไป".**

การหายใจเข้าและการหายใจออก ชื่อว่า "เครื่องปรุงรูกาย" ความตริกและความตรองชื่อว่า "เครื่องปรุงรูกวาจา" ความรู้จำและความรู้สึกชื่อว่า "เครื่องปรุงรูกจิต" ความเป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ของรูปชื่อว่า "อายุ". คำว่า "แตกไปโดยรอบ" ได้แก่ถูกกำจัด นิบหายแล้ว ในเรื่องของนิโรธ (ความดับ) นั้น บางท่านกล่าวว่า จิตยังไม่ดับเพราะคำ (บาลี) ว่า "เครื่องปรุงรูกจิตของผู้เข้านิโรธเท่านั้น ที่ดับไป, ฉะนั้นจึงเป็นการเข้าถึงกายพร้อมทั้งจิต" พึงกล่าว (ถ้าน) ท่านเหล่านั้นว่า "คำพูดก็ไม่ดับนะซี เพราะ

คำ (บาลี)ว่า แม่เครื่องปรุงรungskำพูดของเธอ ก็ดับไปด้วย ฉะนั้น ผู้เข้านิโรธ-
สมาบัติ ฟังนั่งกล่าวธรรมอยู่ก็ได้ ฟังนั่งทำการท่องหนังสืออยู่ก็ได้ ละจิต
ของผู้ที่ทำการละตายไปแล้ว ก็ฟังไม่ดับ เพราะคำ (บาลี) ว่า "แม่เครื่องปรุง
จิตของเขาก็ดับไปแล้ว" ฉะนั้น ผู้เผา แม่พ่อ หรือพระอรหันต์ที่ตายไป
แล้ว ก็จะฟังเป็นผู้ทำนันทริยกรรมนะซี" ...เพราะฉะนั้นอย่าไปทำความยึด
มั่นในพยัญชนะ ฟังตั้งอยู่ในแบบแผน (นัย) แล้วพิจารณาใจความให้รอบคอบ
จริงอยู่ ใจความเป็นหลักที่ฟังอาศัย ไม่ใช่พยัญชนะ คำว่า "อินทรีย์ทั้ง
หลายผ่องใสแล้ว" ความว่า จริงอยู่ เมื่อความเป็นไปที่สำเร็จมาจากกิริยา
จิต กำลังเป็นไป เมื่ออารมณ์ภายนอกกำลังกระทบประสาท อินทรีย์ทั้งหลาย
ย่อมเหนียวเป็นเหมือนกับถูกกระแทกถูกทำ เหมือนกับกระจกที่ตั้งไว้ในทาง
ใหญ่สี่แยก ถูกละอองฝุ่นที่ฟุ้งขึ้นเพราะลมเป็นต้นทำให้แปดเปื้อนฉะนั้น.
ประสาททั้งห้าที่อยู่ภายในนิโรธของภิกษุผู้เข้านิโรธ ย่อมรุ่งเรืองเหลือที่
จะเปรียบ เหมือนกระจกที่ใสไว้ในถู่แล้วตั้งไว้ในตู้เป็นต้น ย่อมรุ่งเรืองใน
ภายในนั่นเอง ฉันทใด ก็ฉันทนั้น. เพราะฉะนั้น พระสารีบุตรเถระจึงได้กล่าว
ว่า "อินทรีย์ทั้งหลายผ่องใสแล้ว". ในคำว่า "ผู้มีอายุ ก็ปัจฉัย มีเท่าไร"
พระมหาโกณฑลิกเถระย่อมถามถึงอะไร ท่านย่อมถามว่า "ข้าพเจ้าจะขอ
ถามถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะ อันเป็นอนันตรปัจฉัยของนิโรธ. สำหรับใน
การแก้ปัญหานี้ พระสารีบุตรเถระได้กล่าวถึงปัจฉัยที่ไปปราศไว้สี่อย่าง
ว่า "และเพราะละสุขเสียได้" เป็นต้น.

ในคำว่า "ไม่มีเครื่องหมาย" นี้ ท่านย่อมถามถึงอะไร ท่านถาม
ว่า ข้าพเจ้าจะขอถามถึงผลสมาบัติของผู้ออกจากนิโรธ. ก็แหละการออก
จากสมาบัติที่เหลือย่อมมีเพราะภวังค์. ส่วนการออกจากนิโรธ ย่อมมีเพราะ
ผลสมาบัติอันหลังไหลมาจากวิปัสสนา. ฉะนั้น พระเถระจึงถามถึงการออก

จากนิโรธนั้นแล. คำว่า "มีเครื่องหมายทุกอย่าง" ได้แก่อารมณ์ทั้งหมดมีรูป เป็นต้น. คำว่า "และการใส่ใจในธาตุที่ไม่มีเครื่องหมาย" ได้แก่การใส่ใจใน นิพพานธาตุที่ปราศจากเครื่องหมายทุกชนิด. พระเถระกล่าวหมายเอาความใส่ใจที่เกิดพร้อมกับผลสมาบัติ ด้วยประการฉะนี้. เป็นอันว่าท่านถือเอาฌานที่หนึ่งที่มีนิโรธเป็นที่รองรับในชั้นล่างแล้ว. เนวสัญญานาสัญญายตนะที่เป็นอนันตรปัจจัยของนิโรธ ท่านก็ถือเอาแล้ว. ผลสมาบัติของผู้ออกจากนิโรธ ท่านก็ถือเอาในบพนี้แล้วแล. ในที่นี้พึงกล่าวถึง นิโรธกถา (ถ้อยคำว่าด้วยความดับ) นิโรธกถานั้นมาแล้วในปฏิสัมภิทามรรคอย่างนี้ว่า "ความรู้ชัดสำหรับใช้อบรมปมความชำนาญชำนาญ ย่อมมีได้ด้วยความสงบ ระงับเครื่องปรุงแต่งตั้งสามอย่าง เพราะผู้ประกอบด้วยผลสองอย่าง ด้วยการดำเนินไปในความรู้ทั้งสิบหกอย่าง และการดำเนินไปในสมาธิเก้าอย่าง ความรู้ (ญาณ) ย่อมมีได้ด้วยการเข้านิโรธ" ส่วนคำวินิจฉัยทุกแง่ทุกมุมของนิโรธกถานั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค.

บัดนี้ เมื่อจะถามถึงสมาบัติสำหรับใช้สอย พระเถระจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ผู้มีอายุ ก็แลปัจจัยมีเท่าไร" ก็ธรรมดาการหยุดของผลสมาบัติของผู้ออกจากนิโรธไม่มี. การหยุด (ฐิติ ได้แก่ ฐิตินิยามะ) เป็นไปหนึ่งหรือสองวาระจิตเท่านั้น แล้วก็ยังลงสู่กวังค์ สำหรับภิกษุที่นั่งดับสิ่งที่ไม่มียุติที่เป็นไป แล้วตลอดเจ็ดวันนี้ จะตั้งอยู่ในผลสมาบัติของผู้ออกจากนิโรธได้ไม่นาน. แต่ในสมาบัติสำหรับใช้สอย การกำหนดเวลา เป็นเรื่องสำคัญแท้. ฉะนั้น ชื่อว่าการหยุดนั้น จึงย่อมมีได้. เพราะเหตุนี้ พระมหาโกฏฐิกเถระจึงกล่าวว่า "ด้วยการตั้งอยู่ (ฐิติ) แห่งผลสมาบัติที่ไม่มีเครื่องหมาย" หมายความว่า "ปัจจัยเพื่อความตั้งอยู่ได้นานแห่งผลสมาบัตินั้นมีเท่าไร" ส่วนในการแก้ปัญหานี้ ท่านกล่าวถึงการกะเวลาว่า "และการปรุงแต่งอย่างยิ่งใน

กาลก่อน" พระมหาโกณฑลิกเถระ ถามถึงการออกจากภวังค์ในคำว่า "แห่งการออก" นี้. แม้ในการแก้ปัญหานี้ ท่านก็ได้กล่าวถึงความใส่ใจที่เกิดขึ้นพร้อมกับภวังค์ด้วยอำนาจเครื่องหมายมีรูปเป็นต้นว่า "และการใส่ใจเครื่องหมายทุกชนิด" ในคำว่า "ผู้มีอายุ...ก็แลนี้ใจ" นี้ พระมหาโกณฑลิกเถระถามถึงอะไร ท่านถามว่าในที่นี้ไม่มีชื่อใหม่อย่างอื่น ข้าพเจ้าจะขอเอาสิ่งที่กล่าวเสร็จแล้วในหนหลังนั้นแหละมารวมเป็นอันเดียวกันแล้วจึงถาม. ก็แลสิ่งเหล่านี้ ท่านกล่าวไว้ที่ไหน ท่านกล่าวความหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีขอบเขตจำกัดไว้ในที่นี้แล้ว "ย่อมจำสี่เขี้ยวก็ได้ ย่อมจำเหลืออง สีแดง สีขาวก็ได้." ท่านกล่าวถึงความเป็นของว่างเปล่าในสูตรนี้ว่า "ย่อมรู้ชัดอากิญจัญญา" ในที่นี้ว่า "พึงรู้อากิญจัญญาขณะที่บริกรรมว่า" "ไม่มีอะไรๆ (หรืออะไรน้อยหนึ่งก็ไม่มี)" ด้วยตาคือความรู้ชัด. ท่านกล่าวถึงความหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีเครื่องหมายในพระสูตรนี้ว่า "ผู้มีอายุ...ก็ปัจจัยของความหยุดอยู่ของการออกแห่งความหลุดพ้นทางใจซึ่งไม่มีเครื่องหมายมีเท่าไร" ท่านย่อมเอาสิ่งที่กล่าวเสร็จแล้วในหนหลังนั้นแหละมารวมเข้าเป็นอันเดียวกันในที่นี้ แล้วจึงถามอย่างนี้. เพราะกล่าวว่า "ก็และท่านใส่ใจความหลุดพ้นนั้นแล้วจึงแสดงความหลุดพ้นนี้ไว้ในที่นั้นๆ หรือ "จึงยังมีสิ่งเหล่านี้อีกสี่อย่างที่มีชื่ออย่างเดียวกัน. สิ่งอย่างเดียวกันชื่อถึง ๔ อย่างก็มี. ท่านจึงถามเพื่อให้ผู้ตอบทำสิ่งหนึ่งให้แจ่มแจ้งแล้วบอกในที่นี้. ในอรรถกถาท่านทำความตกลงใจดังนี้. คำในการตอบคำถามนั้นว่า "ผู้มีอายุ...นี้เรียกว่าความหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีประมาณ (ไม่มีขอบเขตจำกัด)" คือ นี้ชื่อว่าความหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีประมาณเพราะไม่มีประมาณแห่งการแผ่ไป. จริงอยู่ ความหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีประมาณนี้ ย่อมแผ่ไปในสัตว์ไม่จำกัดจำนวน หรือแผ่ไปในสัตว์หนึ่ง จนถึงไม่มีสัตว์เหลืออยู่.

คำว่า "ผู้มีอายุ...นี้เรียกว่าอาภิญญัญญา" คือ ที่ชื่อว่าอาภิญญัญญา เพราะไม่มีความกังวลในอารมณ์. คำว่า "หรือจากตน" คือว่างจากตน กล่าวคืออรรถภาพบุรุษและบุคคลเป็นต้น. คำว่า "หรือจากของตน" ได้แก่ว่างจากของตน กล่าวคือ เครื่องเครามีจีวรเป็นต้น. คำว่า "ไม่มีเครื่องหมาย" ได้แก่ ชื่อว่าไม่มีเครื่องหมายเพราะไม่มีเครื่องหมายมีความกำหนดเป็นต้น. พระเถระกล่าวหมายเอาการเข้าถึงอรหัตตผล. คำว่า "ใจความก็ต่างกัน และ พหุชนะก็ต่างกัน" ได้แก่ ทั้งพหุชนะทั้งใจความของสิ่งเหล่านั้นแตกต่างกัน. ในความแตกต่างกันเหล่านั้น ความแตกต่างกันแห่งพหุชนะแจ่มแจ้งแล้ว. ส่วนใจความ คือความหลุดพ้นทางใจที่ไม่จำกัดจำนวน (อุปปมาณา เจโตวิมุตติ) เป็น มหัคคตะ. เป็นรูปาวจรโดยภูมิ แต่โดยอารมณ์มีสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์. อาภิญญัญญาโดยภูมิเป็นอรูปาวจร โดยอารมณ์มีอารมณ์ที่ไม่พึงกล่าว. ความเป็นของว่าง (สุญญตา) โดยภูมิเป็นกามาวจร โดยอารมณ์ มีสังขารเป็นอารมณ์. สำหรับในที่นี้ท่านหมายเอาวิปัสสนาว่า ความเป็นของว่าง. ความไม่มีนิमित (อนิมิตตา) โดยภูมิเป็นโลกุตตระ โดยอารมณ์มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ในคำเป็นต้นว่า "ผู้มีอายุ ความกำหนดแล เป็นถึงทำความประมาณ" ท่านกล่าวถึงที่ทำความประมาณไว้ว่า เหมือนอย่างว่าที่เชิงเขา มีน้ำน้ำสิบห้าชนิด เป็นน้ำมีสีดำ ปรากราวกับว่าลี้กตั้งร้อยวา แก่ผู้มองดู ไม่มีแม่แก่ท่วมหลังเท้าของผู้เอาไม้เท้าหรือเชือกมัดอยู่นั้นใด. ฉะนั้นเหมือนกัน ก็เลสมิมีความกำหนดเป็นต้น ยังไม่เกิดขึ้นตราบใด ตราบนั้น ก็ไม่มีใครสามารถรู้จักบุคคลได้ ต่างก็ปรากฏเหมือนพระโสคาบัน เหมือนพระสกทาคามี และเหมือนพระอนาคามี ต่อเมื่อความกำหนดเป็นต้น เกิดขึ้นแก่เขา จึงปรากฏออกมาว่า เป็นผู้กำหนด ผู้ร้าย ผู้หลง. ความกำหนดเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นแสดงประมาณของบุคคลว่า "คนนี่เพียงเท่านั้น" ดังที่ว่ามานี้.

คำว่า "ผู้มีอายุ ความหลุดพ้นทางใจที่มีสัตว์อันบุคคลพึงประมาณ
ไม่ได้ มีประมาณเท่าใดแล" คือความหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีประมาณ
มีประมาณเพียงใด ก็แลการหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีประมาณเหล่านั้นมีเท่า
ไร มี ๑๒ อย่าง คือ พรหมวิหาร ๔ มรรค ๔ ผล ๔. ใน ๑๒ อย่างนั้น
พรหมวิหารชื่อว่าไม่มีประมาณ เพราะความที่การแผ่ไปไม่มีประมาณ
ที่เหลือชื่อว่าไม่มีประมาณ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องทำประมาณ. แม้พระ
นิพพานก็ประมาณไม่ได้เหมือนกัน. ส่วนความหลุดพ้นทางใจไม่มี (ในพระ
นิพพานนั้น). ฉะนั้น ท่านจึงไม่จัดเข้า. คำว่า "ไม่กำเริบ" หมายเอาความ
หลุดพ้นทางใจคือพระอรหัตตผล. ก็แล ความหลุดพ้นทางใจคือพระอรหัตตผล
นั้น เป็นใหญ่กว่าอะไรๆ หมด. ฉะนั้น ท่านจึงว่า "อันท่านย่อมกล่าวว่าเป็น
เลิศ" คำว่า "ผู้มีอายุ ความกำหนดแล เป็นตัวเบียดเบียน" คือความกำหนด
แม้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเบียดเบียน ย่ำยี ครอบงวน บุคคล ฉะนั้น ท่านจึง
ว่าเป็นตัวเบียดเบียน (ตัวก่อให้เกิดความกังวล, ความยุ่ง). เล่ากันมาว่า
พวกคนกำลังพากันเอาวัณวลานข้าวอยู่ ต่างพากันพูดว่า "ไอ้ดำ..เบียดเข้า
ไป เบียดไอ้แดงเข้าไป" พึงทราบอรรถว่า ย่ำยี อรรถว่า เบียดเบียน ดังที่ว่า
มานี้. แม้ในความประทุษร้ายและความหลง ก็มีทำนองเดียวกันนี้เหมือน
กัน. สิ่งแก่ออย่างคือ อากิญจัญญาตนะ ๑ มรรคและผลอย่างละหนึ่งๆ (รวม
เป็นแปด) ชื่อ อากิญจัญญาเจ โทวิมุตติ. ใน ๘ อย่างนั้น อากิญจัญญา-
ตนะ ชื่ออากิญจัญญา เพราะไม่มีอารมณ์ที่ก่อให้เกิดความกังวล (ความเบียด
เบียน, ความย่ำยี, ความครอบงวน, ความยุ่งยาก, หรือน้อยหนึ่ง, อะไรๆ
น้อยหนึ่ง) แก่ใจ. มรรค (๘) และผล (๘) ชื่ออากิญจัญญา เพราะไม่มีความ
เบียดเบียน คือเพราะความไม่มีกิเลสเครื่องย่ำยีและเครื่องก่อให้เกิดความ
กังวล, แม้พระนิพพานก็เป็นอากิญจัญญา. แต่ไม่มีความหลุดพ้นแห่งใจ
(เพราะใจไม่มีในพระนิพพาน พระนิพพานไม่มีใจ) เพราะฉะนั้นจึงไม่จัด

เข้า. ในคำว่า "ผู้มีอายุ ความกำหนดแลเป็นเครื่องทำเครื่องหมาย" เป็นต้น ความว่า เมื่อความกำหนดยังไม่เกิดตราบใด ตราบนั้น ไม่มีใครสามารถรู้ได้ว่าเป็นอริยะหรือเป็นปุถุชน. ก็แลความกำหนดเมื่อจะเกิดขึ้นก็เกิดขึ้น เหมือนกำลังทำเครื่องหมายสำหรับจำได้ว่า "บุคคลนี้ ชื่อว่า ผู้มีความกำหนด" เพราะฉะนั้น ท่านจึงว่า "เป็นเครื่องทำเครื่องหมายเหมือนลูกวัว ๒ ตัว ที่เหมือนกันของ ๒ ตระกูล ตราบเท่าที่ยังไม่ได้ทำเครื่องหมายแก่ ลูกวัวทั้ง ๒ ตัวนั้น ก็ย่อมไม่มีใครที่สามารถรู้ได้ว่า "นี่เป็นลูกวัวของตระกูลโน้น นี่ของตระกูลโน้น" แต่เมื่อใดเอาเหล็กแหลมที่ปลายหอกเป็นต้น มาทำเครื่องหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มีผู้สามารถรู้ได้ ฉนั้นใด ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน. แม้ในความครุร้ายและความหลง ก็มีทำนองอย่างเดียวกันนี้เหมือนกัน.

วิปัสสนา ๑ อรูป ๔ มรรค ๔ และผล ๔ รวมเป็น ๑๓ สิ่ง (นี้) ชื่อว่า ความหลุดพ้นแห่งใจที่ไม่มีอะไรเป็นเครื่องหมาย ในสิบสามสิ่งนั้น วิปัสสนา ชื่อว่าไม่มีอะไรเป็นเครื่องหมาย ก็เพราะเพิกถอนเครื่องหมายว่าเที่ยง เครื่องหมายว่าสุข เครื่องหมายว่าตัวตนเสียได้. อรูป ๔ ชื่อว่าไม่มีอะไรเป็นเครื่องหมาย เพราะไม่มีรูปเป็นเครื่องหมาย. มรรคผล ชื่อว่าไม่มีอะไรเป็นเครื่องหมายก็เพราะไม่มีกิเลสที่เป็นเครื่องทำเครื่องหมาย. แม้พระนิพพานก็ไม่มีอะไรเป็นเครื่องหมายเหมือนกัน แต่พระนิพพานนั้น ไม่เป็นความหลุดพ้นแห่งใจ เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่ได้จัดเข้าไว้. แล้วทำไมจึงไม่จัดความหลุดพ้นแห่งใจชนิดที่เป็นของว่างไว้ด้วยเล่า ความหลุดพ้นแห่งใจที่เป็นของว่างนั้น ชื่อว่าไม่เข้าไปในกิเลสทุกชนิดเลย เพราะคำ (บาลี) เป็นต้นว่า "ว่างจากความกำหนด" เพราะฉะนั้นจึงไม่จัดเข้าไว้เป็นแผนกหนึ่งต่างหาก. คำว่า "มีใจความเป็นอันเดียวกัน" ได้แก่ และด้วยอำนาจ อารมณ์ ก็มีใจความเป็นอันเดียวกัน. ก็แล คำทั้งหมดนี้คือ "ไม่มีประ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปธานาสกั เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 323

มาณ, ความเป็นของไม่มีเครื่องกังวล, ความเป็นของว่าง, ไม่มีอะไรเป็น
เครื่องหมาย" เป็นชื่อของพระนิพพานทั้งนั้น.

จึงเป็นอันสรุปได้ว่า ก็แลตามแบบนี้ความหลุดพ้นแห่งใจที่ไม่มีประ
มาณในที่อื่น ความเป็นของไม่มีเครื่องกังวลในที่อื่น ความหลุดพ้นแห่งใจที่ไม่
มีอะไรเป็นเครื่องหมายในที่อื่น (ทั้งหมดนั้นล้วนแต่) มีใจความเป็นอันเดียว
กัน, ตามแบบนี้ ต่างกันแต่พยัญชนะ (เท่านั้น).

พระเถระ จบเทศนาลงตามอนุสนธิแท้ ดังที่ได้แสดงมาด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาหาเวทลลสูตร ที่ ๓

๔. จุฬเวทลลสูตร

[๕๐๕] ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในเวฬุวันซึ่งเป็นที่ประทับ
เหยื่อแก่กระแต ใกล้กรุงราชคฤห์.

ครั้งนั้น อุบาสกชื่อวิสาขะเข้าไปยังสำนักนางภิกษุณีธรรมทินนา
ถวายนมัสการแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว.

[๕๐๖] วิสาขะอุบาสกถาม นางธรรมทินนาภิกษุณี ปรรณจตุ-
สัจจธรรมว่า พระแม่เจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สักกายะ สักกายะ
กายของตน กายของตน ดังนี้ ธรรมอย่างไรเล่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า กายของตน.

นางธรรมทินนาภิกษุณี วิสัชชาว่า วิสาขะอุบาสกผู้มีอายุ ชั้นทั้ง
หลายที่เป็นอุปาทานเหล่านี้ คือกองรูปที่ยังมีความยึดมั่น กองเวทนาที่ยัง
มีความยึดมั่น กองสัญญาที่ยังมีความยึดมั่น กองสังขารที่ยังมีความยึด
มั่น กองวิญญาณที่ยังมีความยึดมั่น อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้แล พระองค์
ตรัสว่า กายของตน.

วิสาขะอุบาสก อนุโมทนาชื่นชมตามภามิต ของนางธรรมทินนา
ภิกษุณีว่า ถูกละ พระแม่เจ้า ดังนี้แล้ว จึงถามยิ่งขึ้นไปกับนางธรรมทินนา
ภิกษุณีว่า พระแม่เจ้า ชื่อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สักกายสมุทัย
สักกายสมุทัย ธรรมเป็นที่เกิดขึ้นพร้อมแห่งสักกายะ ธรรมเป็นที่เกิดขึ้น
พร้อมแห่งสักกายะ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้.

ธ. ตัณหา อันใดไปพร้อมด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจความ
เพลิน มักเพลินเฉพาะในภพนั้น ๆ ตัณหานั้น ๓ อย่าง กามตัณหาหนึ่งภวตัณ-

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 325
หาหนึ่ง วิภวตัณหานี้ นี้แลพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ธรรมเป็นที่เกิดขึ้น
พร้อมแห่งสักกายะ..

วิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอยู่ว่า สักกายนิโรธ สักกายนิโรธ
ธรรมเป็นที่ดับแห่งสักกายะ ธรรมเป็นที่ดับแห่งสักกายะ ก็ธรรมสิ่งไรเล่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าธรรมเป็นที่ดับแห่งสักกายะ แม่เจ้า

ธ. ความดับด้วยความคลายเสียโดยไม่เหลือแห่งตัณหานั่นอันใด
ความสละ สละคืน ความปล่อยวาง ความพ้นไป ความไม่พัวพันนี้แล
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าสักกายนิโรธ.

วิ. พระแม่เจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า ทางปฏิบัติให้สัตว์ถึง
สักกายนิโรธ ทางปฏิบัติให้สัตว์ถึงสักกายนิโรธ ข้อปฏิบัติอย่างไร
พระองค์ตรัสว่า ทางปฏิบัติจะให้สัตว์ถึงสักกายนิโรธ แม่เจ้า?

ธ. อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล คือ ปัญญาเห็นชอบ ความดำริชอบ
กล่าววาจาชอบ ทำการงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ
ระลึกชอบ ความตั้งใจไว้เสมอชอบ อันนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ทาง
ปฏิบัติจะให้สัตว์ถึงสักกายนิโรธ คุณวิสาขะ.

วิ. พระแม่เจ้า! อุปาทานกัณฺฐนํแล อุปาทานขันธํทั้ง ๕ กัณฺฐนํแล หรือ
อุปาทานอื่นจากอุปาทานขันธํทั้ง ๕.

ธ. วิสาขะ อุปาทานกัณฺฐนํแล ปาทานขันธํทั้ง ๕ กัณฺฐนํแล หาใช่
ไม่ อุปาทานอื่นจากอุปาทานขันธํทั้ง ๕ ก็หาใช่ไม่ คุณวิสาขะ ความกำหนด
ด้วยอำนาจความพอใจในอุปาทานขันธํทั้ง ๕ อันใด ฉันทราคะนั้นแล เป็น
ปาทาน ในปัญจอุปาทานขันธํเหล่านั้น.

[๕๐๑] วิ. พระแม่เจ้า ความเห็นว่ากายแห่งตน ย่อมเป็นอย่างไร

ธ. คุณวิสาขะ ปุถุชนไม่ได้สติแล้ว ในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ได้พบเห็น พระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า มิได้ฝึใจในธรรมของพระอริยเจ้าแล้ว และเป็นผู้ไม่ได้พบเห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ มิได้ฝึใจในธรรมของสัตบุรุษ ผู้นั้นย่อมตามเห็นรูป โดยความเป็นตนหรือตามเห็นตนว่า มีรูป พิจารณาเห็นรูปในตน หรือพิจารณาเห็นตนในรูป อนึ่งปุถุชนผู้ไม่ได้สติแล้วนั้น ย่อมตามเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นคน หรือตามเห็นตนว่า มีเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือพิจารณาเห็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในตน หรือพิจารณาเห็นตนใน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คุณวิสาขะ สักกายทิฎฐิ ย่อมเป็นอย่างนี้.

วิ. พระแม่เจ้า สักกายทิฎฐิ ย่อมไม่มีด้วยอย่างไรเล่า

ธ. คุณวิสาขะ อริยสาวกผู้ได้สติแล้ว ในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ได้พบเห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ฝึใจในธรรมของพระอริยเจ้าดีแล้ว และเป็นผู้ได้พบเห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ฝึใจในธรรมของสัตบุรุษดีแล้ว ท่านย่อมไม่ตามเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตน หรือไม่ตามเห็นตนว่า มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือไม่ตามเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในตน หรือไม่ตามเห็นตนในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คุณวิสาขะ. สักกายทิฎฐิ ย่อมไม่มีอย่างนี้.

[๕๐๒] วิ. พระแม่เจ้า ก็ทางมืองค์ ๘ ซึ่งเป็นธรรมไปพันกิเลสเป็นอย่างไร ?

ธ. คุณวิสาขะ ก็หนทางมืองค์ ๘ ซึ่งเป็นอริยะทางเดียวนี้ แล คือปัญญาเห็นชอบอย่างหนึ่ง ความดำริชอบอย่างหนึ่ง เจรจาชอบอย่าง

หนึ่ง ทำการงานชอบอย่างหนึ่ง เลี้ยงชีวิตชอบอย่างหนึ่ง เพียรชอบอย่างหนึ่ง ระวังชอบอย่างหนึ่ง ตั้งจิตไว้ชอบอย่างหนึ่ง.

วิ. อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ปัจจัยประชุมแต่งหรือเป็นธรรมที่หาให้ปัจจัยประชุมแต่งไม่เล่า.

ธ. คุณวิสาขะ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นธรรมที่ปัจจัยประชุมแต่ง.

วิ. พระแม่เจ้า ชั้นทั้ง ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์แล้ว ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงย่อเข้าถือเอาด้วยชั้นทั้ง ๓.

ธ. คุณวิสาขะ ชั้นทั้ง ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะได้ทรงสงเคราะห์ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ หามิได้ ก็แลอริยมรรคมีองค์ ๘ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ด้วยชั้นทั้ง ๓ ต่างหาก คุณวิสาขะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ ๑ สัมมาอาชีวะ ๑ ธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ด้วยกองศีล. สัมมาวายามะ ๑ สัมมาสติ ๑ สัมมาสมาธิ ๑ ธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ด้วยกองสมาธิ. สัมมาทิฏฐิ ๑ สัมมาสังกัปปะ ๑ ธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ด้วยกองปัญญา.

วิ. พระแม่เจ้า ธรรมอะไรเป็นสมาธิ ธรรมเหล่าใดเป็นนิमितแห่งสมาธิ? ธรรมเหล่าใดเป็นปรិการของสมาธิ สมาธิภาวนาอย่างไร

ธ. คุณวิสาขะ ความที่จิตเป็นสภาพมีอารมณ์อันเดียว อันนี้เป็นสมาธิ สติปัญญา ๔ เป็นนิमितแห่งสมาธิ สัมมัปปธาน ๔ เป็นปริการของสมาธิ ความเสพธรรมเหล่านั้นเนื่องๆ การให้ธรรมเหล่านั้นเจริญ การทำให้ธรรมนั้นมากขึ้น อันนี้เป็นสมาธิภาวนา.

[๕๐๕] วิ. ธรรมที่ได้ชื่อว่าสังขารมีเท่าไร พระแม่เจ้า-

ธ. สังขารทั้งหลายเหล่านี้ ๓ ประการ คือกายสังขาร ๑ วจิตตสังขาร ๑ จิตตสังขาร ๑ คุณวิสาขะ.

วิ. พระแม่เจ้า ก็กายสังขารเป็นอย่างไร วจิตตสังขารแลจิตตสังขารเป็นอย่างไร

ธ. คุณวิสาขะ ลมหายใจออกแลหายใจเข้ากลับเป็นกายสังขาร วิตกแลวิจารณ์ เป็นวจิตตสังขาร สัญญา ๑ เวทนา ๑ เป็นจิตตสังขาร.

วิ. พระแม่เจ้า! เพราะเหตุอะไร ลมหายใจออกแลหายใจเข้า จึงเป็นกายสังขาร วิตกและวิจารณ์จึงเป็นวจิตตสังขาร สัญญาแลเวทนาจึงเป็นจิตตสังขาร

ธ. คุณวิสาขะ สภาพคือลมหายใจออกแลหายใจเข้าเป็นส่วนมีในกาย คิดเนื่องด้วยกาย เพราะฉะนั้นจึงเป็นกายสังขาร. บุคคลย่อมตรึกตรองแล้วจึงเปล่งวาจา เพราะฉะนั้นวิตกแลวิจารณ์ จึงเป็นวจิตตสังขาร. สภาพทั้ง ๒ นี้คือความจำอารมณ์ได้ ความรู้แจ้งอารมณ์ ความเสวยอารมณ์ เป็นส่วนมีในจิต เพราะเนื่องด้วยจิต เพราะฉะนั้นสัญญาแลเวทนา จึงเป็นจิตตสังขาร

[๕๐๖] วิ. พระแม่เจ้า การเข้าสัญญาเวทียตนิโรธย่อมมีด้วยอย่างไร

ธ. คุณวิสาขะ ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียตนิโรธอยู่ จะได้คิดว่า เราจักเข้าสัญญาเวทียตนิโรธก็ดี ว่าบัดนี้เราจะเข้าสัญญาเวทียตนิโรธอยู่ดังนี้ก็ดี หรือว่าเราสัญญาเวทียตนิโรธแล้วดังนี้ก็ดี หามิได้ ก็แต่จิตเช่นนั้นอันนำเข้าไปเพื่อความเป็นเช่นนั้น ท่านได้ให้เกิดขึ้นแล้วแต่แรกเทียว.

วิ. พระเจ้า เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทียตนิโรธอยู่ ธรรมเหล่าใดย่อมดับไปก่อน กายสังขารดับไปก่อน หรือวจิตตสังขาร หรือจิตตสังขารดับไปก่อน

ธ. เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทิตนโรธ วจิตังขารยอมดับไปก่อน ต่อนั้น
กายสังขาร ภายหลังจิตสังขาร คุณวิสาขะ.

วิ. พระแม่เจ้า การออกจากสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติเป็นอย่างไร?

ธ. คุณวิสาขะ เมื่อภิกษุออกอยู่จากสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ
จะมีสำคัญหมายรู้ว่า เราจักออกก็ดี เราออกอยู่ก็ดี เราออกแล้วก็ดี จากสัญญา
เวทิตนโรธสมาบัตินี้หามิได้ ก็แต่จิตเช่นนั้นอันนำเข้าไปเพื่อความเป็น
เช่นนั้น ท่านได้ให้เกิดแล้วแต่แรกเทียว.

วิ. เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ธรรมเหล่าใดเกิด
ขึ้นก่อน กายสังขาร หรือวจิตังขาร หรือจิตตสังขาร พระแม่เจ้า.

ธ. คุณวิสาขะ. เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ จิตต-
สังขารเกิดขึ้นก่อน ต่อนั้นกายสังขาร แล้ววจิตังขาร.

วิ. พระแม่เจ้า ก็ผัสสะเท่าไรถูกต้องภิกษุผู้ออกจากสัญญา
เวทิตนโรธสมาบัติแล้ว.

ธ. ผัสสะ ๓ ประการ คือผัสสะคือรู้สึกว่างหนึ่ง ผัสสะคือรู้สึกไม่มี
นิमितหนึ่ง ผัสสะคือรู้สึกหาที่ตั้งมิได้หนึ่ง เหล่านี้ ย่อมถูกต้องภิกษุผู้ออกจาก
สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติแล้ว.

วิ. พระแม่เจ้า. จิตของภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ
แล้ว ย่อมโน้มไปในธรรมสิ่งใด โอนไปในธรรมสิ่งใด โอนไปในธรรมสิ่งไร.

ธ. คุณวิสาขะ. จิตของภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ
แล้ว ย่อมโน้มไปในความสงบ โอนไปในความสงบ เจื่อมไปในความสงบ.

[๕๑๑] วิ. พระแม่เจ้า ก็ความเสวยอารมณ์มีเท่าไร.

ธ. คุณวิสาขะ ความเสวยอารมณ์มี ๓ ประการเหล่านี้ คือความเสวยอารมณ์เป็นสุขอย่างหนึ่ง ความเสวยอารมณ์เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง ความเสวยอารมณ์ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์อย่างหนึ่ง

วิ. พระแม่เจ้า. สุขเวทนาเป็นอย่างไร ทุกขเวทนาเป็นไฉน อทุกขมสุขเวทนาคือสิ่งอะไร.

ธ. คุณวิสาขะ. ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขสำราญ ซึ่งเป็นไปในกาย หรือเป็นไปในจิต อันนี้เป็นสุขเวทนา ความเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ไม่สำราญ ซึ่งเป็นไปในกาย หรือเป็นไปในจิต อันนี้เป็นทุกขเวทนา ความเสวยอารมณ์ที่มีไข้ความสำราญแลมีไข้ความไม่สำราญ เป็นไปในกาย หรือเป็นไปในจิต อันนี้เป็นอทุกขมสุขเวทนา คุณวิสาขะ.

วิ. พระแม่เจ้า. ก็สุขเวทนามคงเป็นสุขอยู่ได้เพราะอะไร กลายเป็นทุกข์เพราะอะไร.

ธ. คุณวิสาขะ สุขเวทนามคงเป็นสุขเพราะทรงอยู่ กลายเป็นทุกข์เพราะแปรไป ทุกขเวทนามคงเป็นทุกข์เพราะทรงอยู่ กลายเป็นสุขเพราะแปรไป อทุกขมสุขเวทนาเป็นสุขเพราะรู้ชอบ เป็นทุกข์เพราะรู้ไม่ชอบ.

วิ. พระแม่เจ้า อนุสัยอะไรย่อมตามนอนอยู่ในสุขเวทนา อนุสัยอะไรตามนอนอยู่ในทุกขเวทนา อนุสัยอะไรตามนอนอยู่ในอทุกขมสุขเวทนา.

ธ. คุณวิสาขะ. กามราคานุสัย ย่อมตามนอนอยู่ในสุขเวทนา ปภิวานุสัย ตามนอนอยู่ในทุกขเวทนา อวิชชานุสัย ตามนอนอยู่ในอทุกขมสุขเวทนา.

วิ. พระแม่เจ้า. ก็ราคานุสัยย่อมตามนอนอยู่ในสุขเวทนาทั้งหมด หรือ ปฏิฆานุสัยย่อมตามนอนอยู่ในทุกขเวทนาทั้งสิ้น หรือว่าอวิชชานุสัยย่อมตามนอนอยู่ในอทุกขมสุขเวทนาทั้งปวง.

ธ. คุณวิสาขะ. ราคานุสัย ปฏิฆานุสัย แลอวิชชานุสัย จะได้มาตามนอนอยู่ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา แลอทุกขมสุขเวทนา ทั้งหมดหามิได้.

วิ. พระแม่เจ้า! อะไรอันสุขเวทนาจะพึงละได้ด้วย อะไรจะพึงละได้ด้วยทุกขเวทนา อะไรจะพึงละได้ด้วยอทุกขมสุขเวทนา.

ธ. คุณวิสาขะ. ราคานุสัยจะพึงละได้ด้วยสุขเวทนา ปฏิฆานุสัยจะพึงละได้ด้วยทุกขเวทนา อวิชชานุสัยจะพึงละได้ด้วยอทุกขมสุขเวทนา.

วิ. พระแม่เจ้า. ราคานุสัยจะพึงละเสียในสุขเวทนาทั้งนั้น ปฏิฆานุสัยจะพึงละเสียด้วยทุกขเวทนาทั้งนั้น อวิชชานุสัยจะพึงละเสียด้วยอทุกขมสุขเวทนาทั้งนั้นหรือ

ธ. คุณวิสาขะ ราคานุสัย ปฏิฆานุสัย แลอวิชชานุสัย จะพึงละได้ด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาทั้งนั้น หามิได้.

วิ. พระแม่เจ้า ราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อวิชชานุสัย พึงละเสียได้ด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ทั้งปวงหรือ

ธ. คุณวิสาขะ ราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อวิชชานุสัย จะพึงละได้ด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ทั้งปวงหามิได้. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลายแล้วเที่ยว ได้บรรลุปฐมฌาน อันประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ิบัติแลอกุศลเกิดแต่ความสังัดจากนิวรณแล้วแลอยู่ ท่านย่อมละราคะด้วยปฐมฌานนั้น, ราคานุสัย จะได้มาตามนอนอยู่ในปฐมฌานนั้นหามิได้. อนึ่งภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาอยู่ว่า เมื่อไรเราจักได้บรรลุดุจายณะที่พระอรหะทั้งหลายได้บรรลุแล้วแลอยู่บัดนี้ แล้วแลอยู่

เหมือนท่าน ดังนี้ เมื่อภิกษุเข้าไปตั้งความรักใคร่ทყานไว้ในวิโมกข์ ซึ่งเป็น
อนุตรธรรมทั้งหลายอย่างนี้ เพราะความรักใคร่ทყานในวิโมกข์เป็นปัจจัย
โทมนัสย่อมเกิดขึ้น ท่านละปฏิฆะได้เพราะความทყานในอนุตรวิโมกข์
นั้น ปฏิฆานุสสัย่อมไม่ตามนอนอยู่ในความทყานในอนุตรวิโมกข์นั้น คุณวิสาขะ
อนึ่งภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะละความสุขความทุกข์เสีย เพราะความ
โสมนัสแลความโทมนัสทั้ง ๒ คับสูญในก่อนเที่ยวแล้วได้บรรลุฌานที่ ๔
อันไม่มีสุขไม่มีทุกข์ มีความที่สติเป็นคุณบริสุทธิเพราะอุเบกขาแล้วแล
อยู่ ท่านย่อมละอวิชาได้ด้วยจตุตถฌานนั้น อวิชาานุสสัย่อมไม่ตามนอนอยู่
ในจตุตถฌานนั้น.

- [๕๑๒] วิ. พระแม่เจ้า. ก็สิ่งใดเป็นส่วนเปรียบแห่งสุขเวทนา
ธ. คุณวิสาขะ. ความกำหนด เป็นส่วนเปรียบแห่งสุขเวทนา
วิ. สิ่งใดเล่า เป็นส่วนเปรียบแห่งทุกขเวทนา พระแม่เจ้า
ธ. คุณวิสาขะ. โทษะกระทบใจ เป็นส่วนเปรียบแห่งทุกขเวทนา
วิ. พระแม่เจ้า. สิ่งใดเล่า เป็นส่วนเปรียบแห่งอทุกขมสุขเวทนา
ธ. ความไม่รู้แจ้ง เป็นส่วนเปรียบแห่งอทุกขมสุขเวทนา คุณวิสาขะ.
วิ. พระแม่เจ้า. ก็สิ่งใดเล่า เป็นส่วนเปรียบแห่งอวิชา.
ธ. คุณวิสาขะ. ความที่ไม่รู้แจ้งชัด เป็นส่วนเปรียบแห่งอวิชา.
วิ. พระแม่เจ้า. ก็สิ่งใดเล่า เป็นส่วนเปรียบแห่งวิชา.
ธ. คุณวิสาขะ. ความพินกิเลส เป็นส่วนเปรียบแห่งวิชา.
วิ. พระแม่เจ้า. ก็สิ่งใดเล่าเป็นส่วนเปรียบแห่งวิมุตติ.
ธ. คุณวิสาขะ. พระนิพพาน เป็นส่วนเปรียบแห่งวิมุตติ.

วิ. พระแม่เจ้า ก็อะไรเล่า เป็นส่วนเปรียบแห่งนิพพาน.

ธ. วิสาขะ ท่านล่วงเกินปัญหาเสียแล้ว ไม่อาจถือเอาที่

สุครอบ แห่งปัญหาทั้งหลายได้ ด้วยว่าการประพาศิพรหมจรรย์ ก็ย่อม
หยั่งลงในพระนิพพาน มีพระนิพพานเป็นที่ถึงในเบื้องหน้า มีที่สุดจบลงเพียง
พระนิพพานเท่านั้น. ถ้าหากท่านจำนงอยู่ไซ้ ฟังไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วกราบทูลถามความเรื่องนี้เถิด และพระผู้มีพระภาคเจ้าจะตรัสพยากรณ์
แก่ท่านฉันใด ท่านก็ฟังทรงจำข้อพยากรณ์นั้นไว้ ฉันนั้นเถิด.

[๕๑๓] ลำดับนั้น วิสาขอุบาสก ชื่นชมอนุโมทนาข้อภาษิตแห่งนาง
ธรรมทินนาภิกษุณีแล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะที่นั่ง ถวายนมัสการทำประทักษิณ
นางธรรมทินนาภิกษุณีแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรแล้ว กราบทูลข้อปุจฉาแลพยากรณ์ ที่ตนได้
ถามและข้อความที่นางธรรมทินนาภิกษุณีวิสันนาทุกประการ ให้พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงทราบ แต่เบื้องต้นตลอดถึงที่สุด. ครั้นวิสาขอุบาสกกราบ
ทูลอย่างนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า วิสาขะ. นางธรรมทินนาภิกษุณี
เป็นบัณฑิตมีปัญญายิ่งใหญ่ และข้อความอันนี้ แม้หากว่าท่านจะถามเรา
ผู้ตถาคต ตถาคต ก็จะไม่พยากรณ์กล่าวแก้อวิชชาอย่างนี้ เหมือนข้อ
ความที่นางธรรมทินนาภิกษุณีได้พยากรณ์แล้ว ไม่แปลกกันเลย อันนี้แล
เป็นเนื้อความนั้นแล้ว ท่านจงจำทรงไว้ให้แน่นอนเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสพระพุทฺพจน์อันนี้แล้ว วิสาขอุบาสกก็ได้ชื่นชมเพลินเฉพาะภาษิต
แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยประการฉะนี้.

จบอุพเวทลลสุตฺตที่ ๔

อรรถกถาจุลเวทลสูตร

จุลเวทลสูตรขึ้นต้นว่า "ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้".

ในคำเหล่านั้น คำว่า "วิสาขอุบาสก" ได้แก่ อุบาสกผู้มีชื่ออย่างนั้น
ว่า "วิสาข". คำว่า "โดยที่ไฉนางกรรมทินนา" คือเข้าไปหาถึงที่ซึ่งภิกษุณี
ชื่อกรรมทินนาอยู่.

วิสาขะนี่คือใครกันเล่า

นางกรรมทินนาเป็นใคร

ทำไมจึงเข้าไปหา

เมื่อนางกรรมทินนายังเป็นคฤหัสถ์ วิสาขะเป็นเจ้าของเรือน (เป็นสามี)
เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ
แล้วทรงหมั่นถือพระธรรมอันประเสริฐ ได้ทรงแนะนำกุลบุตรมียศเป็นต้น
เสด็จบรรลุถึงตำบลอุรุเวลา. ในที่นั้นได้ทรงแนะนำขุฎิลพันคนแล้วเสด็จดำเนิน
ไปยังกรุงราชคฤห์กับหมู่ภิกษุณีจีณาสพขุฎิลเก่า แล้วทรงแสดงธรรมถวาย
พระเจ้าพิมพิสารมหาราชซึ่งเสด็จดำเนินมาพร้อมกับบริษัทแสนสองหมื่นคน
เพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้า. ในแสนสองหมื่นคนที่มาพร้อมกับพระราชาในครั้งนั้น
หนึ่งหมื่นคนประกาศตนเป็นอุบาสก. อีกหนึ่งแสนหนึ่งหมื่นคนพร้อมกับ
พระเจ้าพิมพิสาร ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล. อุบาสกนี้เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนนั้น
เมื่อดำรงอยู่ในโศคาปัตติผลในการเฝ้าครั้งแรกนั่นเอง พร้อมกับคนเหล่านั้น
แล้ว ในอีกวันหนึ่งก็ได้ฟังธรรมสำเร็จสกทาคามีผล แต่นั้นมาในภายหลัง
วันหนึ่ง ได้ฟังธรรมจึงได้ดำรงอยู่ในอนาคามีผล เมื่อได้เป็นพระอนาคามีแล้ว
มาสู่เรือน ไม่ได้มาอย่างวันเหล่านี้ที่มองเห็นคุณนี้ หัวเราะยิ้มยิ้มพลางเดิน
เข้ามา. หากแต่กลายเป็นคนสงบอินทรีย์มีใจสงบเดินเข้าไป.

๑. พระสูตร-จุลเวทลสูตร

นางธรรมทินนาแฉ่งหน้าต่างพลางมองไปที่ถนนเห็นเหตุการณ์ในการมาของเขาแล้วก็คิดว่า "นี่อะไรกันหนอ" เมื่อขึ้นที่หัวบันไดทำการต้อนรับเขาพลางก็เหยียดเมื่อขึ้นออกไป. อุบาสกกลับหัดมือของตนเสีย. นางคิดว่า "เราจรรู้ในเวลารับประทานอาหารมือเช้า". แต่ก่อนอุบาสกยอมรับประทานพร้อมกันกับนาง แต่วันนั้น ไม่ยอมมองนาง ทำราวกะว่าโยคาวจรภิกษุ รับประทานคนเดียวเท่านั้น. นางคิดว่า "เวลานอนเราจะรู้" อุบาสกไม่ยอมเข้าห้องพระศรีนั้น, สั่งให้จัดห้องอื่นให้ตั้งเตียงน้อยที่สมควรแล้วนอน.

อุบาสิกามาคิดว่า "อะไรกันหนอ เขามีความปรารถนาข้างนอก หรือคงถูกผู้ชอบยุแหย่คนใดคนหนึ่ง ยุให้แตก? หรือว่า เรานี้แหละมีความผิอะไรๆ" แล้วก็เกิดเสียใจอย่างแรง ตัดสินใจว่า "ตลอดเวลาวันสองวันที่เขาอยู่นี้แหละ จะต้องรู้ให้จบได้" แล้วจึงไปสูที่บารุงเขาไหวแล้วก็ยืนอยู่. อุบาสกถามว่า "ธรรมทินนา ทำไมจึงมาคิดเวลาละ"

ธรรม. "ค่ะ ลูกเจ้า. ดิฉันมา, ท่านไม่เหมือนคนเก่า, ขอลาถามหน่อยเถิดค่ะว่า ท่านมีความปรารถนาภายนอกหรือคะ?"

อุ. "ไม่มีหรือคะ ธรรมทินนา."

ธรรม. "มีใครอื่นเป็นคนยุแหย่หรือคะ"

อุ. "แม่นี้ก็ไม่มี"

ธรรม. "เมื่อเป็นเช่นนั้น ตัวดิฉันเองคงจะมีความผิอะไรๆ หรือคะ?"

อุ. "ถึงเธอเอง ก็ไม่มีความผิ"

ธรรม. "แล้วทำไมท่านจึงไม่ทำแม้เพียงการพูดจาปราศรัยตามปกติกับดิฉันเล่าคะ"

เขาคิดว่า "ชื่อว่าโลกุตตรธรรมนี้เป็นภาระหนัก ไม่พึงเปิดเผย แต่ถ้าแลเราไม่บอก, ธรรมทินนาก็จะพึงหัวใจแตกตายในที่นี้เอง" เพื่ออนุเคราะห์

นางจึงบอกว่า "ธรรมทินนา ฉันฟังธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วได้บรรลุโลกุตตรธรรม, ผู้ได้บรรลุโลกุตตรธรรมนั้นแล้ว การกระทำแบบโลกๆ อย่างนี้ ย่อมไม่เป็นไป, ถ้าเธอต้องการ, ทรัพย์ส่วนของเธอ ๔๐๐ ล้าน ส่วนของฉันอีก ๔๐๐ ล้าน รวมแล้วก็มีทรัพย์อยู่ ๘๐๐ ล้าน, เธอเป็นใหญ่ในที่นี้แล้วจงอยู่ดำรงตำแหน่งแม่ หรือตำแหน่งน้องสาวของฉันก็ได้ ฉันจะขอเลี้ยงชีพด้วยเพียงก้อนข้าวที่เธอให้, ถ้าเธอจะไม่ทำอย่างที่ว่ามานี้ ก็จงเอาโกศทะเล่านี้ไปเรือนตระกูลก็ได้, และถ้าเธอมีความต้องการขายภายนอก ฉันก็จะตั้งเธอไว้ในตำแหน่งน้องสาว หรือตำแหน่งลูกสาวแล้วเลี้ยงดู".

นางคิดว่า "ผู้ชายปกติ จะไม่มีใครพูดอย่างนี้, เขาคงแทงทะลุโลกุตตรธรรมเป็นแน่ ก็ผู้ชายเท่านั้นหรือที่ฟังแทงทะลุธรรมนั้นได้ หรือแม่เป็นผู้หญิงก็สามารถแทงทะลุได้" จึงพูดกับวิสาขะว่า "ธรรมนั้นผู้ชายเท่านั้นหรือหนอที่ฟังได้คะ หรือแม่เป็นผู้หญิงก็สามารถได้ด้วยคะ"

อุ. "พูดอะไร ธรรมทินนา ผู้ที่เป็นนักปฏิบัตินั้น ย่อมเป็นทายาทของธรรมนั้น ผู้ที่มีอุปนิสัยก็ย่อมได้รับธรรมนั้น"

ธรรม. "เมื่อเป็นอย่างนั้น ขอให้ท่านยินยอมให้ดิฉันบวชคะ"

อุ. "ดีแล้วที่รัก ฉันเองก็อยากจะแนะนำในทางนี้เหมือนกัน แต่ยังไม่รู้ใจเธอจึงไม่พูด" แล้วก็ไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารในทันที ถวายบังคมแล้วก็ได้ยื่นอยู่ พระราชาตรัสถามว่า "คฤหบดี ทำไมจึงได้มาคิดเวลาคะ"

วิ. "ขอเดชะ นางธรรมทินนาพูดว่า "ดิฉันจะบวช".

ร. "นางสมควรจะได้อะไรเล่า"

วิ. "ไม่มีอะไรอื่น, ได้วาทอง และรับสั่งให้จัดตกแต่งพระนครก็เหมาะ ขอเดชะ".

พระราชอาชวาทของแล้วรับสั่งให้ตบแต่งพระนครแล้ว.

วิสาขะให้นางธรรมทินนาอาบน้ำหอม ให้ประดับประดาด้วยเครื่องสำอางทุกอย่าง ให้นั่งบนอาชวาท แวดล้อมด้วยหมู่ญาติ บุชาด้วยดอกไม้หอมเป็นต้นพลางเหมือนทำแก่พวกชาวกรุง ไปสู่สำนักภิกษุณีแล้วเรียนว่า "ขอให้นางธรรมทินนาบวชเถิด แม่เจ้า" พวกภิกษุณี พูกว่า "กฤหบดี กะความผิดอย่างหนึ่งหรือสองอย่าง ก็ควรจะอดทนได้"

วิสาขะจึงเรียนว่า "ไม่มีความผิดอะไรหรอก แม่เจ้า เธอบวชด้วยศรัทธา" ลำดับนั้น ภิกษุณีผู้สามารถรูปหนึ่ง จึงบอกกัมมัฏฐานหมวดห้าแห่งหนึ่ง ให้โกธมแล้วให้บวช. วิสาขะ พูกว่า "แม่เจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพระธรรมไว้ดีแล้ว, ท่านจงยินดีเถิด" ให้อแล้วหลีกไป.

ตั้งแต่วันที่นางบวชแล้ว ลาภสักการะก็เกิดขึ้น เพราะเหตุนั้นนางจึงยุ่งจนหาโอกาสทำสมณธรรมไม่ได้. ที่นั่น พวกพระเถรีที่เป็นอาจารย์และอุปัชฌาย์จึงพานางไปบ้านนอก แล้วก็ให้เรียนกัมมัฏฐานตามชอบใจในอารมณ์สามสิบแปดอย่างเริ่มทำสมณธรรม สำหรับนางลำบากไม่นาน เพราะเป็นผู้มีอภินิหารสมบูรณ์.

ความสังเขปมีว่า ท้ายแสนก็จากภัทรกัปนี้ไป พระศาสดาทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ ทรงอุบัติในโลก. ครั้งนั้น นางธรรมทินนาคือ เป็นหญิงคนใช้ในตระกูลหนึ่ง ชายผมของตนแล้วถวายทานแก่พระอัครสาวกชื่อสุชาตเถระแล้วได้ทำความปรารถนาไว้. เพราะถึงพร้อมด้วยอภินิหารแห่งความปรารถนานั้น นางจึงไม่เหน็ดเหนื่อยมาก สองสามวันเท่านั้นเองก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วมาคิดว่า "เราได้บวชในศาสนาเพราะประโยชน์อันใด เราถึงที่สุดประโยชน์อันนั้นแล้ว, เราอยู่บ้านนอกหาประโยชน์อะไร? พวกญาติเรา

จะทำบุญ, ถึงภิกษุณีสงฆ์ ก็จะไม่ลำบากด้วยปัจจัย เราจะไปกรุงราชคฤห์" แล้วก็ไปพาภิกษุณีสงฆ์ไปกรุงราชคฤห์นั่นเอง.

วิสาขะได้ฟังว่า "เขาว่านางธรรมทินนามา" จึงคิดว่า "นางบวชแล้ว ไปบ้านนอกยังไม่นานเลย ก็กลับมาเมื่อไม่นานนี้เอง จักเป็นอย่างไรหนอ?" แล้วก็ไปสำนักนางภิกษุณีด้วยการไปเป็นครั้งที่สอง. เพราะเหตุนั้น พระอานนท์จึงว่า "ครั้งนั้นแลวิสาขอุบาสก ได้เข้าไปหานางธรรมทินนาถึงที่อยู่" ดังนี้.

คำว่า "ได้กล่าวคำนี้แล้ว" คือได้กล่าวคำเป็นต้นว่า กายของตน" นี้. ทำไมจึงได้กล่าว เล่ากันมาว่า เขามีความคิดอย่างนี้ว่า "การจะถามอย่างนี้ว่า แม่เจ้า ยังยินดีอยู่หรือ หรือไม่ยินดี" ไม่ใช่หน้าที่ของบัณฑิต เราจะน้อมเข้าไปในอุปาทานชั้นห้าแล้วถามปัญหา, ด้วยการแก้ปัญหา นั้นแหละ เราก็จะทราบว่านางมีความยินดีหรือไม่ยินดี ฉะนั้นจึงได้กล่าว. พอนางธรรมทินนาได้ฟังคำนั้น ไม่กล้าว่า "คุณวิสาขะ! ดิฉันเพิ่งบวช มาไม่นานจะทราบกายตนหรือกายคนอื่นแต่ไหน" หรือว่า "คุณจงไปหาแล้วถามพระเถรีรูปอื่นเถิด" เมื่อดำรงอยู่ในวิสัยแห่งปัญญาเครื่องแตกฉานแก้ปัญหาอยู่ เหมือนรับของที่เขาสลัก, เหมือนแก้เงื่อนบ่วงข้างหนึ่ง, เหมือนทางช้างในที่รก เหมือนแกะกะติบด้วยปลายดาบ จึงกล่าวว่า "คุณวิสาข อุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้แล" ดังนี้เป็นต้น.

ในคำเหล่านั้น คำว่า "ห้า" เป็นคำกำหนดนับ คำว่า "อุปาทานชั้น" ได้แก่ ฟังทำให้อรรถกถาอุปาทานชั้นพิสดารแล้วกล่าวในที่นี้โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า "ชั้นอันมีอุปาทานเป็นปัจจัย" ก็แลอรรถกถาแห่งอุปาทานชั้นนั้น ท่านขยายไว้อย่างพิสดารในวิสุทธิมรรคนั่นแหละ เพราะฉะนั้นฟังทราบโดยนัยที่ท่านทำให้พิสดารเสร็จแล้วในวิสุทธิมรรคนั่นเถิด. คำที่จะฟังกล่าว

แม้ในสักกายสมุทัยเป็นต้นนั้น ก็ได้กล่าวไว้เสร็จแล้วในที่นั้นๆ ในหนหลังเหมือนกัน. เมื่อวิสาขะได้ฟังการแก้สัจจะสิ้นแล้ว ก็ทราบว่าจะพระเถรียินดีแล้ว เพราะว่าผู้ที่กระสันไม่ยินดีในพระพุทธศาสนานั้น ไม่สามารถจะแก้ปัญหาก็ถามแล้วถามเล่าได้ เหมือนเอาแหวนมาถอนผมหงอกทีละเส้นๆ เหมือนขนทรายออกจากเชิงเขาสิเนรุ. ก็เพราะสัจจะสี่อย่างนี้ปรากฏแล้วในพระพุทธศาสนาเหมือนพระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏในโลก ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี พระมหาเถระทั้งหลายก็ดี ที่อยู่ในท่ามกลางบริษัทย่อมประกาศแต่สัจจะเท่านั้น, ภิกษุสงฆ์ก็ให้พวกกุลบุตรเรียนปัญหาว่า "อะไรชื่อว่าสี่? อริยสัจสี่" ตั้งแต่วันที่บวชไปวิสาขะคิดว่า และนางธรรมทินนานี้ก็เป็นบัณฑิตที่ฉลาด ดำรงอยู่ในความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ได้นำเอามาแล้วก็สามารถกล่าวแม้ด้วยแนวที่ได้ฟังมาแล้ว ฉะนั้นใครๆ จึงไม่สามารถจะรู้ความแทงตลอดสัจจะของนางด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้. ทั้งเราก็อาจรรู้ได้ด้วยการแก้ปัญหาก็เกี่ยวกับการจำแนกสัจจะ เมื่อจะพลิกกลับไปยังสัจจะทั้งสองที่กล่าวไว้ในหนหลังทำให้สลับแล้วถามว่า "ข้าพเจ้าจะขอถามปัญหาที่มีเงื่อนไข" จึงกล่าวคำว่า "แม่เจ้า! อุปาทานนั้นแหละ หนอแล" ดังนี้เป็นต้น.

ในการแก้ปัญหานี้ว่า "คุณวิสาขะ ! นั้นแลไม่ใช่อุปาทานเลย" มีคำอธิบายว่า นั้นไม่ใช่เป็นอุปาทานเลย แต่เป็นขั้นที่ ๕ ต่างหาก เพราะเป็นสภาพที่เป็นเอกเทศจากกองสังขารของอุปาทาน และอุปาทานก็ไม่ใช่หนีออกไปจากอุปาทานขั้นที่ ๕. เพราะถ้าสิ่งนั้นแลฟังเป็นอุปาทาน ไซ้สภาพมีรูปเป็นต้น ก็ฟังเป็นอุปาทานไปด้วย. ถ้าอุปาทาน ฟังเป็นสิ่งนอกเหนือ (ไปจากรูปเป็นต้น) ไซ้รู้ ก็จะเป็นขั้นวิมุตติ (หลุดไปจากขั้น) เหมือนอนุสัยเหมือนบัญญัติ และเหมือนนิพพานที่ไม่ประกอบกับจิตในสมัยอื่น. หรือไม่ก็ต้องบัญญัติขั้นที่ ๖ เพิ่มอีก, เพราะฉะนั้น นางธรรมทินนาจึงแก้แบบนี้.

เมื่อได้ฟังคำพยากรณ์ของนาง, วิสาขะก็ถึงความแน่ใจว่า "นางนี้ได้บรรลุความแทงตลอดแล้ว" แล้วคิดว่า "ผู้ที่ไม่ใช่จิณาสพไม่พบเห็นไม่เป็นผู้รู้จักทำให้พิสดาร เปรียบปานแกว่งประทีปพันดวงให้สิ้นไหว จะไม่สามารถแก้ปัญหาที่มีติดขัดปิดซ่อนไว้ ใครสักคนนำมาถึงลึกซึ่งเห็นปานนี้ได้เลย, แต่นางธรรมทินนานี้ถึงที่สุด (คือพระนิพพาน) ได้ที่ฟังในศาสนาบรรลุปัญญาแตกฉาน ถึงความกล้าหาญ กำจัดภพเป็นจิณาสพผู้ยิ่งใหญ่ สามารถไขปัญหาที่เข้าถาม" จึงคิดว่า บัดนี้ เราจะถามปัญหาที่แสนจะสลับซับซ้อนกะนางอีก" เมื่อจะถามปัญหานั้นจึงกล่าวคำว่า "อย่างไรเล่า แม่เจ้า" ดังนี้ เป็นต้น.

ในการแก้ปัญหานั้น คำเป็นต้นว่า "ผู้ไม่ได้ฟังแล้ว" ท่านได้ให้พิสดารแล้วในมูลปริยายสูตรนั่นเอง. คำว่า "ย่อมพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นต้น" คือบุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตน ย่อมพิจารณาเห็นรูปและตนเป็นสิ่งไม่ใช่สองว่า "รูปอันใดฉันท์อันนั้น ฉันอันใด รูปก็อันนั้น". เปรียบเหมือนเมื่อตะเกียงน้ำมันกำลังลุกไหม้อยู่ เปลวอันใดสีก็อันนั้น สีอันใดเปลวก็อันนั้น แม้ฉันใด, ฉะนั้นนั่นแล บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตนแล พิจารณาเห็น...ไม่ใช่สองอย่าง" ดังนี้ฉะนั้นจึงชื่อว่าย่อมเห็นด้วยวิปัสสนาในทิวฏฐิวา "รูปเป็นตัวตน" อย่างนี้. หรือย่อมพิจารณาเห็นว่าตัวตนมีรูป จึงถือเอารูปว่าเป็นตนแล้วย่อมพิจารณาเห็นตนมีรูป เหมือนเห็นต้นไม้มีร่ม หรือเห็นว่ารูปในตนจึงถือเอารูปนั้นแหละว่าเป็นตน จึงชื่อว่าย่อมพิจารณาเห็นรูปในตนเหมือนดมกลิ่นในดอกไม้ หรือเห็นว่าตนในรูปจึงถือเอารูปนั้นแหละว่าเป็นตน จึงชื่อว่าย่อมพิจารณาเห็นตนนั้นในรูปเหมือนเห็นแก้วมณีในขวด แม้ในการพิจารณาว่าเวทนาโดยความเป็นตนเป็นอาทิ ก็มีทำนองอย่างเดียวกันนั่นเอง ในคำเหล่านั้น คำว่า "ย่อมพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตน" ท่านกล่าว

ถึงรูปล้วนๆ เท่านั้นว่าเป็นตน. ท่านกล่าวถึงอรูปรว่าเป็นตนในที่เจ็ดแห่งเหล่านี้ คือ ย่อมพิจารณาเห็นตนมีรูป, หรือรูปมีในตน, หรือตนมีในรูป, เวทนาโดยความเป็นตน, สัญญา สังขาร วิญญาณโดยความเป็นตน ท่านกล่าวถึงรูป และอรูปรที่ปนกันว่าเป็นตนในที่สิบสองแห่งด้วยอำนาจแห่งชั้นทั้งสามในจำนวนสี่ชั้นอย่างนี้ คือ ตนมีเวทนา เวทนามีในตน ตนมีในเวทนาดังนี้.

ในคำว่า ย่อมพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตน ย่อมพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณโดยความเป็นตน" นั้น ท่านแสดงความคิดเห็นว่าขาดสูญในที่ห้าแห่ง, ในแห่งที่เหลือ ท่านแสดงความคิดเห็นว่าเที่ยง. ด้วยประการฉะนี้ในที่นี้จึงมีภวทฤษฎี (ความเห็นว่ามีว่าเป็น) ๑๕ อย่าง. วิภวทฤษฎี (ความเห็นที่ไม่มีไม่เป็น) ๕ อย่าง. ในบทว่า "ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตน" นี้, ได้แก่อยอมไม่พิจารณาว่า "ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตน" ด้วยอาการทุกอย่าง คือยอมไม่พิจารณาเห็น ๕ อย่างเหล่านี้ ด้วยแบบอย่างใดอย่างหนึ่ง อันได้แก่อยอมไม่พิจารณาเห็นรูปว่าเป็นตน แต่พิจารณาเห็นว่า "ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตน ไม่พิจารณาเห็นตนมีรูป ฯลฯ ไม่พิจารณาเห็นตนในวิญญาณ" ดังนี้. เมื่อพระเถรีแก้ปัญหาข้อแรกอย่างนี้ว่า "คุณวิสาขา! ความเห็นร่างกายของตน ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้แล" ดังนี้ ด้วยถ้อยคำมีประมาณเพียงเท่านั้นอยู่, คำว่า "ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ การไปก็มี การมาก็มี การรูปและการมาก็มี วัฏฏะ (วงจรรแห่งชีวิต) ก็ย่อมหมุนไป" ก็เป็นอันว่านางได้ทำวัฏฏะให้ถึงที่สุดแล้วแสดงไว้. เมื่อแก้ปัญหาข้อหลังว่า "คุณวิสาขาจะ เห็นว่ากายตน ย่อมไม่มีด้วยอาการอย่างนี้แล" ดังนี้อยู่, คำว่า ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ การไปก็ไม่มี การมาก็ไม่มี การไปและการมาก็ไม่มี วัฏฏะก็หยุดหมุน" ก็เป็นอันว่านางได้ทำวัฏฏะให้ถึงที่สุดแสดงไว้แล้ว. ปัญหาว่า "แม่เจ้า ก็แลทางประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐเป็นไฉน" พึงเป็นอันพระเถรีฟังถามกลับแล้วจึงตอบว่า "อุบาสก! คุณถามถึงทางเบื้องต่ำแล้ว ทำไมในที่นี้จึงมา

ถามถึงทางอยู่อีกละ" ก็พระเถรีนั้นกำหนดความประสงค์ของอุบาสกนั้นได้ ก็เพราะความที่ตนฉลาดเป็นบัณฑิต. นางคิดว่า "อุบาสกนี้ คงจะถามถึงทางขึ้นต่ำด้วยอำนาจปฏิบัติแต่ในที่นี้ คงอยากจะถามถึงทางนั้นแห่งสังขตะ (ถูกปรุง) อสังขตะ (ไม่ถูกปรุง) โลภियะ (แบบโลกๆ) โลกุตตระ (อยู่นเหนือโลก, ข้ามขึ้นจากโลก) อันท่านจัดรวมเข้าไว้(สงเคราะห์) และไม่จัดรวมเข้าไว้ (ไม่สงเคราะห์) ฉะนั้นอุบาสกถามข้อใด ๆ มาก ก็แก้ข้อนั้นๆ โดยไม่ถามกลับเลย.

ในคำเหล่านั้น คำว่า "ถูกปรุง" ความว่า ถูกคิด ถูกตรึก ถูกตรอง ถูกรวบรวมไว้ ถูกให้เกิด อันผู้เข้าถึง ฟังเข้าถึง. ในคำว่า "ก็แลคุณวิสาขะหนทางประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ ท่านจัดรวมเข้าไว้ด้วยชั้น ๓" นี้มีคำอธิบายว่า เพราะทางมีประเทศ ชั้นทั้ง ๓ ไม่มีประเทศ ฉะนั้นท่านจึงเอาทางนี้มารวมเข้าด้วยชั้น ๓ ที่ไม่มีประเทศ เหมือนเอากรุงมารวมเข้ากับราชย์ เพราะความที่ทางมีประเทศ. ในองค์มรรคเหล่านั้น องค์มรรค ๓ มีการพุดจาถูกต้องเป็นต้น เป็นศีลแท้ฉะนั้นจึงยกเอาองค์มรรคเหล่านั้นมารวมเข้ากับกองศีล เพราะมีชาติเสมอกัน. ถึงแม้ในบาลีท่านยกเอามาแสดงทำเหมือนสัตตมวิวิภักติว่า " ในกองศีล" ดังนี้ก็จริง ถึงดังนั้น ก็พึงทราบใจความด้วยอำนาจตติยวิภักติ. ส่วนสมาธิในองค์มรรคอีก ๓ มีความพยายามชอบเป็นต้น โดยธรรมดาของตนแล้ว ย่อมไม่สามารถจะแนบแน่นได้ เพราะเป็นภาวะที่เลิศเดี่ยวในอารมณ์ แต่เมื่อความเพียรกำลังทำหน้าที่ที่ประคับประคองให้สำเร็จ ความระลึกก็กำลังทำหน้าที่เคล้าคลึงให้สำเร็จอยู่, สมาธิกลายเป็นธรรมชาติที่ได้อุปการะ จึงจะสามารถให้แนบแน่นได้.

ในเรื่ององค์มรรคนี้ มีคำเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ :-

เหมือนอย่างว่า ในสามเกลอที่ชวนกันเข้าไปสู่อุทยานด้วยตั้งใจว่า "พวกเราจะเล่นงานนักขัตฤกษ์ (งานประจำปี) คนหนึ่งพบต้น

จัมปาดอกบานนี้ ยกมือขึ้นไปก็ไม่สามารถเก็บได้ ที่นั่น คนที่สองจึงก้มหลังให้เขา แม้เขาได้ยืนบนหลังของคนที่สองนั้น ก็ยังเด็ดไม่ได้, ที่นั่น อีกคนหนึ่ง ก็ยื่นจงอยปากให้เขา. เมื่อเขาได้ยืนบนหลังของคนหนึ่งแล้วเหนียวจงอยปากของอีกคนหนึ่ง จึงเก็บเอาดอกไม้มาประดับตามชอบใจแล้วเล่นงานนักขัตฤกษ์ฉันใด. พึงเห็นคำที่นำมาเปรียบนี้ ฉะนั้น คือ ธรรมทั้งสาม มีความ พยายามชอบเป็นต้นซึ่งเกิดร่วมกัน เหมือนสามเกลอ ที่เข้าสวมด้วยกัน, อารมณ์เหมือนต้นจัมปาดอกบานสะพรั่ง สมာธิ ที่ไม่สามารถจะถึงฉานได้เพราะเป็นภาวะที่เด่นเดี่ยวในอารมณ์โดยลำพังตนเอง เหมือนคนที่ถึงแม้จะไต่ยกมือขึ้นแล้วก็ยังไม่อาจเก็บได้, ความพยายามชอบเหมือนเกลอที่โน้มหลังให้, ความระลึกเหมือนเกลอที่ยืนให้จับจงอยปาก. สมาธิที่เมื่อวิริยะ กำลังทำหน้าที่ประดับประคองให้สำเร็จ (และ) สติที่กำลังทำหน้าที่คลึงเคล้าให้สำเร็จอยู่อย่างนี้, ได้อุปการะแล้ว ก็ย่อมอาจบรรลุฉานได้เพราะความเป็นภาวะที่โดดเด่นในอารมณ์เหมือนคนนอกนี้ที่ยืนบนหลังของคนหนึ่งในสามคนนั้นและจับจงอยปากของอีกคนหนึ่ง จึงสามารถเด็ดดอกไม้ได้ตามพอใจ ฉนั้นใด ก็ฉนั้นนั่น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงเอาสมาธิมารวมเข้ากับกองสมาธิ ตามกำเนิดของตน. ส่วนความพยายามชอบและความระลึกชอบ ท่านก็เอามารวมเข้ากับกิริยา.

แม้ปัญญาในความเห็นชอบและความดำริชอบ ก็ไม่สามารถตัดสินอารมณ์ว่า "ไม่เที่ยง ไม่ทนทาน ไม่ใช่ตัวตน" ตามลำพังตนเองได้. แต่เมื่อวิตก อาโกฏฐตฺวา ค่อยๆ ทุบแล้วทะยอยส่งให้ ก็สามารถ อย่างไร ? เหมือนอย่างว่า เจ้าหน้าที่การเงิน เอาเหรียญกษาปณ์มาวางบนมือ แม้อยากจะสำรวจดูทุกส่วน ก็ไม่สามารถจะพลิกด้วยสายตาได้เลย ต่อเมื่อใช้ข้อมือพลิกแล้วจึงจะสามารถสำรวจดูได้ทุกด้าน ฉนั้นใด, ปัญญาที่ฉนั้นนั่นเหมือนกันไม่สามารถชี้ขาดอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความไม่เที่ยง เป็นต้นตามลำพังของตนเองได้ แต่จะสามารถชี้ขาดแต่อารมณ์ที่วิตกซึ่งมีความยกขึ้นเป็นลักษณะ

มีความจ่อและจอดจับเป็นหน้าที่ เหมือนกำลังจับทูป และกำลังจับพลิก แล้วส่งมาให้ท่านนั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงจัดเอาแต่สัมมาทิฏฐิเท่านั้นมารวมไว้กับกองปัญญาเพราะมีกำเนิดเท่ากัน แม้ในที่นี่ ส่วนสัมมาสังกัปปะ ก็ถูกจับมารวมเข้าเพราะการกระทำ. มรรคยอมถึงซึ่งการรวมเข้ากับของทั้งสามนี้ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนี้ นางธรรมทินนาจึงได้กล่าวว่า "คุณวิสาขะ ก็แล ทางอันมีองค์แปดอันประเสริฐ ท่านสงเคราะห์ด้วยชั้นทั้ง ๓" ดังนี้.

บัดนี้ เมื่อจะถามถึงสมาธิในมรรคที่เป็นไปเพียงขณะจิตเดียว พร้อมกับเครื่องหมายรวมทั้งเครื่องเครา จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "เป็นไหนเล่าแม่เจ้า?"

ในการแก้ปัญหานั้น ท่านว่า สติปัญฐาน ๔ คือสัมมาสติ เกิดขึ้นแล้วด้วยอำนาจยังหน้าที่สื่ออย่างในมรรคขณะให้สำเร็จ. สัมมาสตินั้น กลายเป็นเครื่องหมายเพราะอรรถว่าเป็นปัจจัยแห่งสัมมาสมาธิ. สัมมัปปธาน ๔ คือตัววิริยะ เกิดขึ้นแล้วด้วยอำนาจการทำหน้าที่สื่ออย่างให้สำเร็จ, วิริยะนั้น กลายเป็นเครื่องเครา (ปริขาร) เพราะอรรถว่าแวกล้อม. คำว่า "ของธรรมเหล่านั้นแล" คือของธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยมรรคเหล่านั้นในคำเป็นต้นว่า "การเสพคู้" คือ ท่านกล่าวความเสพคู้ที่เป็นไปเพียงหนึ่งขณะจิต. ส่วนผู้ชอบพูดเคาะเล่น ก็พูดว่า "ชื่อว่ามรรคที่เป็นไปเพียงหนึ่งขณะจิต ไม่มี. ถ้าพึงเป็นอย่างนั้นจะมีการอบรมมรรคเสียตั้งเจ็ดปี เพราะคำว่า "เจ็ดปี" ฝ่ายพวกกิเลสเมื่อจะขาด ก็ยอมขาดไปด้วยญาณทั้งเจ็ดโดยฉับพลัน". พึงพูดกะเขาว่า "นำพระสูตรมาซิ" แน่นอนเมื่อเขามองไม่เห็นทางอย่างอื่น ก็จะนำข้อความว่า "การเสพคู้ การอบรม การทำให้มาก ธรรมเหล่านั้นแลอันใด" นี้แลมา กล่าวว่า "ยอมเสพคู้ด้วยจิตดวงอื่น อบรมด้วยจิตดวงอื่น ทำให้มากก็ด้วยจิตดวงอื่น. ต่อจากนั้น เขาพึงถูกกล่าวว่า "ก็แล

สูตรนี้ มีใจความที่พึงรู้ (แนะนำ) มีใจความที่นำไปอย่างไร? เขาก็จะกล่าวต่ออีกว่า "สูตรมีใจความอย่างไรที่นำไปนั้นแหละ" อย่างมากของเขาก็เท่านี้. เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็จะมีแต่ความเสพคุณเท่านั้น แม้ทั้งวันอย่างนี้คือ จิตดวงหนึ่งเกิดเสพคุณอยู่แล้ว จิตอีกดวงหนึ่งเกิดเสพคุณอยู่แล้ว แม้อีกดวง ก็เกิดเสพคุณอยู่แล้ว, จะมีการอบรมแต่ที่ไหน? จะมีการทำให้มาก แต่ที่ไหน? หรือเมื่อดวงหนึ่งก็เกิดอบรมอยู่แล้ว ดวงอื่นอีกก็เกิดอบรมอยู่แล้ว อีกดวงหนึ่งก็เกิดอบรมอยู่แล้ว ดังนี้ แบบนี้ทั้งวันก็จะมีแต่การอบรมเท่านั้น. ความเสพคุณจะมีแต่ที่ไหน? การทำให้มากจะมีแต่ที่ไหน? หรือดวงหนึ่งก็เกิดทำให้มากอยู่แล้ว ดวงอื่นอีกก็เกิดทำให้มากอยู่แล้ว อีกดวงหนึ่งก็เกิดทำให้มากขึ้นอยู่แล้ว ดังนี้ แบบนี้ทั้งวันก็จะมีแต่การทำให้มากเท่านั้น จะมีการเสพคุณแต่ที่ไหน? จะมีการอบรมแต่ที่ไหน? อีกอย่างหนึ่ง เขาอาจจะกล่าวอย่างนี้ว่า "ย่อมเสพคุณด้วยจิตดวงหนึ่ง ย่อมอบรมด้วยจิตสองดวง ย่อมทำให้มากด้วยจิตสามดวง หรือย่อมเสพคุณด้วยจิตสองดวง ย่อมอบรมด้วยจิตสามดวง ย่อมทำให้มากด้วยจิตหนึ่งดวง หรือย่อมเสพคุณด้วยจิตสามดวง ย่อมอบรมด้วยจิตหนึ่งดวง ย่อมทำให้มากด้วยจิตสองดวง". เขาพึงถูกกล่าว ว่า "ท่านอย่ากล่าวเลอะเทอะว่า "ผมก็ได้สูตรนะ" ธรรมดาผู้จะแก้ปัญหาคือต้องอยู่ในสำนักอาจารย์เล่าเรียนพุทธพจน์ให้ทราบอรรถรสแล้ว จึงค่อยพูด ก็การเสพคุณนี้ ประกอบด้วยขณะจิตเดียว การอบรมก็ประกอบด้วยขณะจิตเดียว และการทำให้มาก ก็ประกอบด้วยขณะจิตเดียว ธรรมดาโลกุตรมรรคที่ไปถึงความสิ้นไปที่มีหลายขณะจิตไม่มี มีแต่ที่ประกอบด้วยขณะจิตเดียวเท่านั้น" พึงทำให้เขายอมรับดังที่ว่ามานี้. ถ้าเขายอมรับ ก็ยอมรับไป, ถ้าไม่ยอมรับ ก็พึงส่งไปว่า "จงไปเข้าวัดแต่เช้าแล้วดื่มข้าวต้มเสีย".

ในคำว่า "สังขารมีก็อย่างเล่า แม่เจ้า?" นี้ วิสาขะถามถึงอะไรถามว่าบุคคลดับสังขารเหล่าใดแล้ว จึงเข้านิโรธ ข้าพเจ้าขอลถามสังขารเหล่า

นั่น เมื่อพระเถรีได้ทราบความประสงค์ของเขาด้วยประการนั้นนั่นแล บอกกายสังขารเป็นต้น ในสังขารจำนวนมากมีปัญญาภิสังขารเป็นต้นที่มีอยู่ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "คุณ สังขารเหล่านี้มีสามอย่าง".

ในสังขารเหล่านั้น ชื่อกายสังขารเพราะอันกายย่อมปรุง คือยอมให้ เกิด เพราะเป็นสภาพที่เกี่ยวข้องกับกาย, ชื่อวจีสังขาร เพราะถูกปรุงคือถูก ให้เกิด โดยวาจา เพราะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวาจา, ชื่อว่าจิตตสังขารเพราะ ถูกปรุง คือถูกให้เกิดโดยจิต เพราะเป็นของที่เกี่ยวข้องกับจิต. วิสาขะย่อมถาม ถึงอะไรในคำว่า "เป็นไหนเล่า แม่เจ้า" นี้ ย่อมถามว่า "สังขารเหล่านี้มัน ปนกันและกัน มัว ไม่แจ่ม แจ่มยาก". จริงอย่างนั้นที่เรียกเจตนา ๒๐ อย่างอัน เป็นกุศลอกุศลอย่างนี้ คือ เจตนาในกามาวจรกุศล ๘ อย่าง เจตนาใน อกุศล ๒ อย่าง ที่ยังบุคคล ให้ถึงการยึด การถือ การหลุด การปล่อย ใน กายทวารบ้าง ลมหายใจออกและลมหายใจเข้าบ้างว่า เป็นกายสังขาร. ท่านเรียกเจตนา ๒๐ อย่าง มีประการที่ได้กล่าวแล้วซึ่งยังการไหวแห่งคาง ให้ถึงวิภทวินวจิตทวารบ้าง วิตกวิจารณ์บ้างว่าเป็นวจีสังขาร, ท่านเรียก เจตนา ๒๐ อย่างนั้น กุศลและอกุศลที่เกิดแก่ผู้ยังไม่ถึงการสันไหวในกาย ทวารและวจีทวารแล้วนั่งคิดอยู่ในที่สังคหกรรมสองอย่างคือ สัตถุญา และเวทนา บ้างว่าเป็นจิตตสังขารทีเดียว ธรรมเหล่านี้ มันปนเปกัน มัว ยังไม่ แจ่ม แจ่มยาก. ข้าพเจ้าขอให้ทำกรรม เหล่านั้นให้แจ่มแจ่มแล้วบอก".

ในบทว่า "ก็ทำไมเล่า แม่เจ้า" นี้ วิสาขะย่อมถามถึงใจความของบท แห่งชื่อกายสังขารเป็นต้น. ในการแก้ปัญหานี้ ผู้ศึกษาพึงทราบความหมาย นี้ว่า กายสังขารชื่อว่าอาศัยกาย เพราะเกี่ยวข้องกับกาย เมื่อมีกาย ก็มีกาย สังขาร เมื่อกายไม่มี กายสังขารก็มีไม่ได้ จิตตสังขารชื่อว่าอาศัยจิต เพราะ เกี่ยวข้องกับจิต เมื่อมีจิต ก็มีจิตตสังขาร เมื่อจิตไม่มีจิตตสังขารก็มีไม่ ได้. บัดนี้เมื่อวิสาขะจะถามเพื่อความรู้อัน "สมาบัตินี้ ย่อมใช้สัตถุญาเวทิต-

นิโรธหรือหนอ หรือไม่ใช่ หรือเป็นผู้สะสมความชำนาญในสัญญาเวท-
ยิตนิโรธหรือหนอ หรือไม่ใช่ หรือเป็นผู้สะสมความชำนาญในสัญญา-
เวทยิตนิโรธนั้น หรือไม่ต้องเป็นผู้สะสมความชำนาญในสัญญา-
เวทยิตนิโรธนั้น" จึงกล่าวคำเป็น
ต้นว่า "แม่เจ้า ทำอย่างไรเล่าจึงจะเป็นสัญญาเวทยิตนิโรธสมบัติได้?" ใน
การตอบปัญหานั้น ข้อความมีว่า ท่านได้กล่าวถึงเวลาแห่งแนวสัญญานา-
สัญญายตนสมบัติด้วยบททั้ง ๒ ว่า "เราจักเข้า" หรือ "เรากำลังเข้า".
ท่านกล่าวนิโรธภายในด้วยบทว่า "เข้าแล้ว". เวลาที่มีจิต ท่านก็กล่าวด้วยบท
ก่อนทั้งสองเหมือนกันนั้น เวลาที่ไม่มีจิต ท่านกล่าวด้วยบทหลัง. คำว่า "จิตก็
เป็นอันอบรมไว้แล้วอย่างนั้นมาก่อนทีเดียว" ได้แก่จิตที่มีกาลเวลาเป็นเครื่อง
กำหนดเป็นอันได้อบรมแล้วว่า "ตลอดเวลาเท่านี้ เราจะเป็นผู้ไม่มีจิต ในกาล
ที่มีระยะเวลาเป็นเครื่องกำหนดก่อนนิโรธสมบัติ. คำว่า "ย่อมโน้มบุคคลนั้น
ได้เข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น" คือ ย่อมโน้มบุคคลที่อบรมจิตไว้แล้วอย่างนี้
นั้นเข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น ได้แก่เพื่อความเป็นผู้ไม่มีจิต. คำว่า "วิ-
สังขารย่อมดับไปก่อน" คือวิสังขารย่อมดับจากสังขารที่เหลือในฉานที่สอง
ก่อน. คำว่า "ต่อจากนั้นกายสังขาร" คือต่อจากนั้นกายสังขารก็ดับไปใน
ฉานที่สี่. คำว่า "ต่อจากนั้นจิตตสังขาร" คือต่อจากนั้นจิตตสังขารจึงดับ
ไปภายในนิโรธ. ท่านกล่าวเวลาภายในนิโรธด้วยสองบทว่า "เรา
จักออก" หรือ "เรากำลังออก" เวลาแห่งผลสมบัติท่านกล่าวด้วยบทว่า "ออก
แล้ว" เวลาเป็นผู้ไร้จิต ท่านกล่าวด้วยสองบทก่อนเหมือนกันนั้น. ด้วยบทหลัง
ท่านกล่าวเวลาที่มีจิต. คำว่า "จิตก็เป็นอันได้อบรมมาแล้วอย่างนั้นก่อน
ทีเดียว" คือจิตที่มีเวลาเป็นเครื่องกำหนดเป็นอันได้อบรมแล้วว่า ตลอดเวลาเท่า
นี้เราจะเป็นผู้ไร้จิต ในกาลที่มีระยะเวลาเป็นเครื่องกำหนดไว้ก่อนเข้าถึงนิโรธ-
สมบัติแล้ว ต่อจากนั้นจึงจะเป็นผู้มีจิต. คำว่า "ย่อมโน้มบุคคลนั้นได้เข้าไป
เพื่อความเป็นอย่างนั้น" คือย่อมโน้มบุคคลที่อบรมจิตไว้แล้วอย่างนี้นั้นเข้าไป

เพื่อความเป็นอย่างนั้น ก็เพื่อความเป็นผู้มีจิต. เวลาแห่งการเข้า
นิโรธท่านกล่าวไว้ในหนหลัง ในที่นี้ ท่านกล่าวเวลาแห่งการออกจากนิโรธด้วย
ประการฉะนี้.

บัดนี้เป็นวาระเพื่อจะกล่าวนิโรธกถา ฉะนั้น นิโรธกถาจึงเป็นเรื่องที่
ต้องกล่าว

ก็แหละนิโรธกถานั้น ท่านได้ตั้งแม่บทกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคทุกแห่ง
ทุกมุมว่า "ปัญญาที่ความชำนาญชำนาญไว้วัยด้วยความรังับสังขาร
สาม เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยกำลังสอง, ด้วยความประพฤตินิยาม
สืบท, ด้วยความประพฤตินิยามสมาธิแก้ปัญญาที่ความชำนาญชำนาญแล้ว
และญาณในการเข้าถึงนิโรธ". เพราะฉะนั้น ผู้ต้องการทราบพึงถือเอาตาม
แบบที่กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคนั้นเถิด. ที่ชื่อว่า นิโรธนี้ได้แก่อะไรเล่า?
ได้แก่ความไม่เป็นไปแห่งการพิจารณาขั้นทั้งสี่. ถ้าจะมีการถามว่า "เมื่อ
เป็นเช่นนั้น เข้าสมาบัติกันเพื่ออะไร? ก็ตอบว่า เข้าสมาบัติกันเพื่อสิ่งนี้
คือ "เรากลุ่มในความไม่เป็นไปแล้วในสังขาร จะเป็นผู้ไม่มีจิตสักเจ็ดวันอยู่
สบาย นิโรธนี้นั้นชื่อว่าเป็นนิพพานในปัจจุบัน". คำว่า "จิตสังขารย่อมเกิด
ขึ้นก่อน" คือจริงอยู่เมื่อจะออกจากนิโรธ จิตในผลสมาบัตินั้นย่อมเกิดขึ้น
ก่อน. ท่านหมายเอาสัญญาและเวทนาที่ประกอบด้วยผลสมาบัตินั้นจึงกล่าว
ว่า "จิตตสังขารย่อมเกิดขึ้นก่อน" คำว่า "ต่อจากนั้น กายสังขาร" คือ
ต่อจากจิตตสังขารนั้นไป กายสังขารย่อมเกิดขึ้นในสมัยแห่งภวังค์. ถาม
ว่า "ก็ผลสมาบัติไม่ยังลมหายใจออกและลมหายใจเข้าให้ตั้งขึ้นหรือ? ตอบ
ว่าให้ตั้งขึ้น แต่ผลสมาบัติของผู้ประกอบด้วยฌานที่สี่อยู่ ผลสมาบัตินั้นจึงทำ
ให้ลมหายใจออกและลมหายใจเข้าตั้งขึ้นไม่ได้. หรือเพราะเหตุนี้หรือ? ผลสมา
บัติจะประกอบด้วยฌานที่หนึ่ง หรือประกอบด้วยฌานที่สอง ที่สาม หรือที่สี่ก็

ตามที่เกิด ลมหายใจออกและลมหายใจเข้าของภิกษุออกจากสมาบัติ ที่สงบ ย่อมเป็นสิ่งที่พูดไม่ได้ (คือมีเหมือนไม่มี) หรือ? ความที่ลมหายใจออก และลมหายใจเข้านั้นเป็นสิ่งที่พูดไม่ได้ ฟังทราบด้วยเรื่องพระสัตถุชีวะเถระ :-

ความสังเขปมีว่า เมื่อพระสัตถุชีวะเถระออกจากสมาบัติแล้วก็เดินลุย ไปบนถ่านที่เขากระจายไว้เหมือนดอกทองกวาว แม้แต่เพียงแสงในจิวรก็ไม่ ลุกไหม้ แม้แต่เพียงอาการแห่งไออุ่น ก็ไม่ได้มี. พวกคนก็กล่าวกันว่า นี่แหละ ผลของสมาบัติ. ลมหายใจออกและลมหายใจเข้าของภิกษุผู้ออกจากสมาบัติ ที่สงบ ย่อมเป็นสิ่งที่พูดไม่ได้ ดังที่ว่ามานี้แล ฉะนั้นฟังทราบ ว่า คำนี้ ท่านกล่าวด้วยสมัยแห่งภวังค์เท่านั้น.

คำว่า "จากนั้น ถังจิสังขาร" คือ ถัดจากกายสังขารนั้นมา วิจิ-
สังขารก็ย่อมเกิดขึ้นในเวลาแห่งการใช้ที่สำเร็จมาจากกิริยาจิตเป็นไป ตาม
ว่า ภวังค์จะให้วิตกพิจารณาตั้งขึ้นไม่ได้หรือ? ตอบว่าให้ตั้งขึ้นได้, แต่วิตกและ
พิจารณาตั้งแต่ที่ประกอบด้วยภวังค์นั้น ยังแต่งวาจาไม่ได้ เพราะฉะนั้น คำ
นั้น ท่านกล่าวตามเวลาใช้ที่สำเร็จมาจากกิริยาจิตที่เป็นไปแล้วเท่านั้น.
สมาบัติเป็นต้นว่า "ผัสสะเป็นของสุญ" ก็ฟังกล่าวโดยผัสสะที่มีคุณและโดย
อารมณ์. ผลสมาบัติชื่อว่า เป็นของสุญโดยผัสสะที่มีคุณก่อน เพราะท่านประ-
สงค์เอาผัสสะที่เกิดพร้อมกับสุญญตผลสมาบัตินั้นจึงกล่าวคำว่า "ผัสสะเป็น
ของสุญ" แม้ในอนิมิตตผลสมาบัติและอัปณิหิตผลสมาบัติก็ทำนองอย่าง
เดียวกันนี้เหมือนกัน ก็โดยอารมณ์พระนิพพานที่ชื่อว่าสุญ ก็เพราะสุญ
จากราคะเป็นต้น. ชื่อว่าไม่มีเครื่องหมายเพราะไม่มีเครื่องหมายแห่งราคะ
เป็นต้น เพราะไม่มีที่ตั้งแห่งราคะเป็นต้น จึงชื่อว่าไม่มีที่ตั้ง. ผัสสะในผลสมา-
บัติที่ทำพระนิพพานซึ่งเป็นของสุญให้เกิดเป็นอารมณ์ชื่อว่า เป็นของ
สุญ. แม้ในอนิมิตตผลสมาบัติและอัปณิหิตผลสมาบัติก็ทำนองอย่างเดียวกันนี้
เหมือนกัน. ยังมีถ้อยคำที่จะต้องเพิ่มเติมอย่างอื่นอีก คือแม้วิปัสสนาท่านก็

เรียกว่า สุญญตา อนิมิตตา อัปป์ณิหิตา ในข้อเหล่านี้ภิกษุใดกำหนดสังขาร โดยความไม่เที่ยงเห็น โดยความไม่เที่ยงแล้ว ย่อมออกโดยความไม่เที่ยง. วิปัสสนาที่พาไปถึงการออกของภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่าอนิมิตตาวิปัสสนา. ภิกษุใดกำหนดสังขารโดยความเป็นทุกข์ เห็นโดยความเป็นทุกข์แล้วย่อมออก โดยความเป็นทุกข์ วิปัสสนาที่พาไปถึงการออกของภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่า อัปป์ณิหิตาวิปัสสนา. ภิกษุใด กำหนดสังขารโดยความเป็นของไม่ใช่ตน เห็น โดยความเป็นของไม่ใช่ตนแล้วย่อมออกโดยความเป็นของไม่ใช่ตน วิปัสสนา ที่พาไปถึงการออกของภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่า สุญญตาวิปัสสนา. มรรคใน อนิมิตตวิปัสสนาของภิกษุนั้น ชื่ออนิมิตตมรรค. ผลของอนิมิตตมรรค ชื่อ อนิมิตตผล เมื่อถูกต้องผัสสะที่เกิดพร้อมกับอนิมิตตผลสมาบัติก็เรียกว่า อนิมิตต์ ย่อมถูกต้อง แม้ในอัปป์ณิหิตะและสุญญตะ ก็มีทำนองอย่างเดียวกันนี้ เหมือนกัน. ด้วยคำที่จะต้องเพิ่มเติมที่ได้กล่าวไว้แล้ว ผัสสะก็พึงมาถึงการ เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งว่า "สุญญตผัสสะก็ได้ อนิมิตตผัสสะก็ได้ หรือ อัปป์ณิหิตผัสสะก็ได้, เพราะฉะนั้นจึงควรกล่าวสมาบัติเป็นต้นโดยผัสสะที่มีคุณ และโดยอารมณ์. เพราะเมื่อกล่าวอย่างนี้คำก็จะเข้ากันได้ว่า "ผัสสะสาม อย่างย่อมถูกต้อง". พระนิพพานชื่อวิเวกในคำเป็นต้นว่า "โน้มไปใน วิเวก" ที่ว่าโน้มไปในวิเวกก็เพราะโน้มคือโอนไปในวิเวกนั้น. ที่ชื่อว่าชะงักไป ในวิเวก. ในคำว่า "ชะงักไปในวิเวก" ก็เพราะมาจากที่อื่นแล้ว ก็ตั้งอยู่เป็น เหมือนกับเข้าไปหาวิเวกนั้น. ที่ชื่อว่ามิวิเวกเป็นเงื่อน ก็เพราะว่าตั้งอยู่เหมือนกับจะตกไปหาวิเวกนั้น.

บัดนี้เมื่อวิสาขะจะถามว่า "ข้าพเจ้าจะขอถามเวทนาที่ภิกษุดับได้แล้ว จึงเข้านิโรธสมาบัติได้" จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "แม่เจ้า ก็เวทนามีเท่าไร?"

ความสุขที่เป็นไปในทวารห้าในคำเป็นต้นว่า "หรือเป็นไปในทาง ภาย" ชื่อกายิกสุข, ที่เป็นไปในมโนทวาร พึงทราบว่ามีเจตสิกสุข. ในเรื่อง

ของเวทนานั้น คำว่า "สุข" เป็นคำชี้แจงสภาพ. คำว่า "ความชื่นใจ" เป็นคำสำหรับใช้แทนกันแสดงถึงความเอรีคอร่อยแห่งสุขนั้นนั่นเอง. คำว่า "ความเสวย" เป็นคำทั่วไปแก่เวทนาทุกอย่างที่แสดงความเป็นคือความเสวย แม้ในบทที่เหลือก็เป็นทำนองเดียวกันนี้แหละ. ในคำเป็นต้นว่า "ความคงอยู่เป็นสุข ความแปรปรวนเป็นทุกข์" มีความหมายว่า ความมีแห่งสุขเวทนาชื่อว่าสุข, ความไม่มีชื่อว่าทุกข์, ความมีแห่งทุกข์เวทนาชื่อว่าทุกข์, ความไม่มีชื่อว่าสุข, ความรู้ทุกขมสุขเวทนาชื่อว่าสุข, ความไม่รู้ชื่อว่าทุกข์. ในคำว่า "อนุสัยอะไร ย่อมนอนเนื่อง" นี้ วิสาขะย่อมถามถึงอนุสัยว่า อนุสัยเป็นไฉน ย่อมนอนเนื่องคือเป็นเหมือนกะว่าผู้นอนเพราะอรธว่ายังละไม่ได้. คำว่า "คุณวิสาข กามราคานุสัยไม่ใช่จะนอนเนื่องในสุขเวทนาทั้งหมดดอก" ความว่า ราคานุสัยไม่ใช่จะนอนเนื่องในสุขเวทนาทั้งหมดราคานุสัยนั้นที่ยังละไม่ได้ในสุขเวทนาทุกอย่าง ก็ย่อมไม่ปรารถนสุขเวทนาทุกชนิดแล้วเกิดขึ้น. ในที่ทุกแห่ง ก็มีทำนองอย่างเดียวกันนี้. คำว่า "พึงละอะไร?" นี้เป็นคำถามถึงการละ นางธรรมทินนา แก่คำถามสองข้อด้วยคำตอบนี้แหละ ในบทว่า "ย่อมละราคาด้วยฌานที่หนึ่งนั้น" นี้. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ข่มกามราคานุสัยได้แล้วย่อมเข้าถึงฌานที่หนึ่ง ทำราคานุสัยที่ฌานข่มไว้แล้ว ให้เป็นอันข่มไว้แล้วอย่างนั้นแหละแล้วเจริญวิปัสสนา จึงถอนได้เด็ดขาดด้วยอนาคามิมรรค. ราคานุสัยนั้นแม้จะถูกละได้ด้วยอนาคามิมรรคแล้ว ก็ยังชื่อว่าย่อมนอนเนื่องกับฌานที่หนึ่ง เพราะความที่มันถูกฌานที่หนึ่งนั้นข่มไว้ไว้อย่างนั้น. เพราะฉะนั้น นางธรรมทินนาจึงกล่าวว่า "ราคานุสัยย่อมไม่นอนเนื่องในสุขเวทนานั้น".

บทว่า ตทายตนิ ตัดเป็น ตอ อายตนิ ความว่า พระอรหัตตผลอันชื่อว่าเป็นที่พึง เพราะเป็นที่โล่งใจอย่างยิ่ง. คำว่า "อันยอดเยี่ยมด้วยประการฉะนี้" คือผู้ตั้งความปรารถนาในพระอรหัตตผลที่ได้ชื่อว่า "วิโมกข์อันยอดเยี่ยม

ด้วยประการฉะนี้". คำว่า "โทมนัสย่อมเกิดขึ้นเพราะความกระหึ่มเป็นปัจจัย" คือ ย่อมเกิดโทมนัส อันเป็นมูลให้ความปรารถนาตั้งขึ้น แต่โทมนัสอันเป็นมูลให้ความปรารถนาตั้งขึ้นนั้นจะไม่เกิดขึ้นเลย, แต่ท่านกล่าวว่า โทมนัสที่มีความไม่ได้เป็นมูล เมื่อจะเกิดแก่ผู้ปรารถนาแล้วไม่ได้ ก็ย่อมเกิดขึ้น เพราะความกระหึ่มเป็นปัจจัย. บางท่านกล่าวว่า "ถึงแม้ว่าชื่อว่าโทมนัสในความปรารถนาแล้วไม่ได้นั้นเป็นอกุศลโดยส่วนเดียวก็จริง ถึงอย่างนั้นก็พึงเสพโทมนัสนี้ไว้. โทมนัส(นี้) ควร" จริงอยู่พวกโยคี (พระนักปฏิบัติ) ย่อมรับเอาข้อปฏิบัติ ระยะ ๓ เดือนบ้าง ระยะ ๖ เดือนบ้าง ระยะ ๘ เดือนบ้าง. ในโยคีเหล่านั้น ผู้ที่รับเอาข้อปฏิบัตินั้นๆ ไปแล้ว ก็สืบทอดพยายามอยู่ด้วยคิดว่า "ภายในเวลาที่กะไว้นี้แหละเราคงจะบรรลุพระอรหัตตผล (แต่) ก็ไม่สามารถบรรลุตามเวลาที่กะไว้ จึงเกิดความเสียใจอย่างรุนแรงขึ้นมา สายน้ำตาหลังไหลเหมือนของพระมหาปุสสเถระชาวบ้านระเบียง.

มีเรื่องเล่ากันมาว่า พระเถระบำเพ็ญวัตรเดินไปเดินมาตั้ง ๑๕ ปี เมื่อท่านผูกใจว่า "คราวนี้เราจะยึดพระอรหัตตผลให้ได้" ว่า "คราวนี้เราจะปวารณาชนิดวิสุทธูปวารณา" แล้วกระทำสมณธรรมอยู่นั้นแหละ ๑๕ ปีผ่านไป ครั้นมาถึงวันปวารณา ก็ไม่มีวันของผู้หลุดพ้น เพราะหยาดน้ำตาของพระเถระ แต่ในปีที่ ๒๐ จึงได้บรรลุพระอรหัตตผล.

ในคำว่า "ย่อมละปฏิฆะด้วยโทมนัสนั้น" นี้มีความว่า จะเอาโทมนัสไปละปฏิฆะไม่ได้ จะเอาปฏิฆะนั้นเองไปละปฏิฆะก็ไม่ได้ หรือการเอาโทมนัสไปละโทมนัส ก็ย่อมไม่ได้. แต่ภิกษุนี้ รับเอาข้อปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งในข้อปฏิบัติมีระยะ ๓ เดือนเป็นต้น แล้วพิจารณาอย่างนี้ว่า "ภิกษุคูชิเธอมีฐานะแล้วด้วยศีล ด้วยวิริยะ หรือด้วยปัญญา? ศีลของเธอหมดจดดีแล้วมิใช่หรือ?" เธอประคองวิริยะดีแล้วมิใช่หรือ? หรือปัญญาเป็นธรรมชาติที่กล้าย่อมนำไป?" เมื่อท่านพิจารณาอย่างนี้ก็เห็นว่า "บัดนี้ เราจะไม่ยอมให้

โทมนัสนี้เกิดขึ้นอีก จึงทำความเพียรให้หนักหน่วง ภายใน ๓ เดือน ภายใน ๖ เดือน หรือไม่กี่ภายใน ๘ เดือน ก็ยอมถอนปฏิฆะด้วยอนาคามิมรรคได้เด็ดขาด ตามแบบนี้ ชื่อว่าท่านยอมใช้ปฏิฆะนั้นเองละปฏิฆะ (และ) ใช้โทมนัสนั่นเองละโทมนัส. ในคำว่า "ปฏิฆานุสสัย ย่อมไม่นอนเนื่องในโทมนัสนั้น" นั้น มีความว่า ในโทมนัสแบบนั้น ปฏิฆานุสสัย ย่อมไม่นอนเนื่อง ปฏิฆานุสสัยก็ไม่ปรารถนาโทมนัสนั้นเกิดขึ้น, ปฏิฆานุสสัยเป็นอันถูกละได้ในโทมนัสนั้น. คำว่า "ยอมละอวิชชาได้ด้วยอรหัตตมรรคนั้น" คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมอวิชชานุสสัยได้แล้ว ก็เข้าสู่ฌานที่สี่ ทำอวิชชานุสสัยที่ถูกฌานข่มไว้แล้วให้เป็นอันถูกข่มไว้อย่างนั้นนั่นแหละแล้วจึงเจริญวิปัสสนา แล้วจึงจะถอนได้เด็ดขาดด้วยอรหัตตมรรค. ถึงแม้อวิชชานุสสัยนั้นถูกรหัตตมรรคละได้แล้วก็ตาม ก็ยังชื่อนอนเนื่องด้วยฌานที่สี่เพราะความที่ถูกฌานที่สี่นั้นข่มไว้แล้ว เพราะเหตุนี้ นางธรรมทินนาจึงกล่าว ว่า "อวิชชานุสสัยย่อมไม่นอนเนื่องในอรหัตตมรรคนั้น" ดังนี้.

บัดนี้เมื่อจะถามคำถามที่เป็นปฏิภาค, (ส่วนปรับกัน) วิสาขะจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "แม่เจ้า! ก็แห่งสุขเวทนา" ในการแก้ปัญหาานั้น (พึงทราบข้อความดังต่อไปนี้) เพราะทุกข์เป็นข้าศึกของสุข และสุขเป็นข้าศึกของทุกข์, ฉะนั้น ท่านจึงกล่าววิสภาคปฏิภาคไว้ในเวทนาทั้งสอง ส่วนอุเบกขาเป็นธรรมชาติที่ถูกความมืดครอบงำ ยากที่จะชี้แจง เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวทั้งสภาคและปฏิภาคในที่นี้ว่า แม้อวิชชา ก็เช่นนั้นแท้. ก็แหละ บุคคลยอมกระทำความมืดคืออวิชชา ในที่มีประมาณเท่าใด ก็ยอมบรรเทาความมืดคืออวิชชา ในที่มีประมาณเท่านั้น ฉะนั้นจึงกล่าวทั้งวิสภาคและปฏิภาคไว้ในที่นี้. ในคำว่า "แห่งอวิชชาและคุณ" นี้ คือและท่านกล่าวทั้งสภาคและปฏิภาคว่า "ธรรมทั้งสองแม้ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ" ท่านกล่าวทั้งสภาคและปฏิภาค เพราะอรรถว่าไม่มีอาสวะ เพราะอรรถว่าเป็นโลกุตตระและ

เพราะอรรถเป็นอภัยกถุตในบทนี้ว่า "คุณ แห่งวิมุตติแล" ในคำว่า "คุณ
ข้ามไป" นี้มีความว่า คุณเป็นผู้ข้ามปัญหาไป คำว่า "คุณไม่สามารถถือเอา
ที่สุดแห่งปัญหาได้" ความว่า คุณไม่สามารถถือเอาประมาณแห่งการ
กำหนดปัญหาได้ จึงถามปฏิภาคของอปปปฏิภาคกรรม พระนิพพานนี้เป็นอปป-
ปฏิภาคกรรม ที่ไม่มีใครสามารถเพื่อจะกระทำปฏิภาคพร้อมกับกรรมบาง
อย่างคือ สีเขียว สีเหลือง หรือสีแดง แล้วแสดงได้ และคุณก็ยอมถามพระ
นิพพานนั้นด้วยความประสงค์นี้เสียด้วย ก็ด้วยถ้อยคำเพียงเท่านี้ อุบาสกผู้จะ
ถามปฏิภาคแห่งอปปปฏิภาคกรรมนี้ จึงเป็นอันบุคคลพึงทราบว่าย่อมเป็นผู้
เริ่มคิดในคำถามที่มีส่วนปรับแก้ทุกข้อ เหมือนภิกษุที่ได้สลาภกัตในเรือนที่
เจ็ด แล้วเดินเลยไปตั้งเจ็ดหลังคาเรือนมาขึ้นที่ประตูเรือนที่แปด เริ่มคิดไปตั้ง
เจ็ดหลังคาเรือน ไม่รู้ (อะไรเลย) ฉันทใด ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน คำว่า "หยั่งลง
สู่พระนิพพาน" คือเข้าไปภายในพระนิพพาน คือเข้าไปตามพระ
นิพพาน คำว่า "มีพระนิพพานเป็นเบื้องหน้า" คือพระนิพพานเป็นที่มาข้าง
หน้า คือเป็นที่ไปข้างหน้าของเขา อธิบายว่า เขาไม่ไปที่อื่นจากพระนิพพาน
นั้น ชื่อว่า มีพระนิพพานเป็นที่สุด เพราะพระนิพพานเป็นที่สุดของเขา.
ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยความเป็นบัณฑิต ชื่อที่ "บัณฑิต" หมายความว่า ผู้ฉลาด
ในธาตุฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจสมุปบาท ฉลาดในฐานะและอฐานะ
คำว่า "ผู้มีปัญญายังใหญ่" ได้แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาที่สามารถกำ-
หนดถือเอาอรรถอันยิ่งใหญ่ ธรรมอันยิ่งใหญ่ นิรุตติอันยิ่งใหญ่ ปฏิภาณอัน
ยิ่งใหญ่ คำว่า "อย่างที่ธรรมทินนานั้น" คือ แม้ฉันทเองก็จะพึงพยากรณ์อย่าง
ที่ภิกษุณีธรรมทินนาพยากรณ์แล้วเหมือนกันนั่นเอง.

ก็แล เพราะพระคำรัสเพียงเท่านี้ พระสูตรนี้ก็กลายเป็นภายิตของ
พระชินเจ้าไป. ไม่ใช่ภายิตของสาวกเหมือนอย่างว่า หนังสือที่ราชอาณาจักร
เขียนแล้ว ยังไม่จัดเป็นพระราชสาส์น ตลอดเวลาที่ยังไม่ได้ประทับพระราช

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสกั เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 355

ลัญชร พอประทับพระราชลัญชรของในหลวงแล้ว หนังสือยอมชื่อว่าเป็นพระราชสาส์น นั้นใด, พระสูตรนี้ได้กลายเป็นภษิตของพระชินเจ้า ด้วยการจรดแล้วตรัส เพราะความที่พระความคือพระดำรัสของพระชินเจ้าดวงนี้ได้ประทับแล้วว่า "นั่นเองก็จะพึงพยากรณ์อย่างนั้นเหมือนกัน แม้จะนั้นเหมือนกัน. คำที่เหลือทุกแห่ง ตื่นแล้วแล ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาจุลลเวทลสูตรที่ ๔

๕. จูฬธัมมสมาทานสูตร

[๕๑๔] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว อย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับที่พระเชตวัน อารามของ
อนาถบิณฑิกะ ใกล้เคียงสาวตถิ. ครั้งนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุ
ทั้งหลายมาว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น รับสนองพระดำรัสของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พระพุทธรเจ้าข้า".

[๕๑๕] พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสคำนี้ว่า. -

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมสมาทาน มี ๔ อย่างเหล่านี้ ๔ อย่าง อะไรบ้าง
คือ.-

๑. ภิกษุทั้งหลาย ธรรมสมาทานที่เป็นสุข
ในปัจจุบัน (แต่) แต่ไปให้ผลเป็นทุกข์ ก็มี.
๒. ภิกษุทั้งหลาย ธรรมสมาทานที่ปัจจุบัน
เป็นทุกข์ และต่อไปก็ให้ผลเป็นทุกข์ ก็มี
๓. ภิกษุทั้งหลาย ธรรมสมาทานที่ปัจจุบัน
เป็นทุกข์ (แต่) ต่อไปให้ผลเป็นสุข ก็มี.
๔. ภิกษุทั้งหลาย ธรรมสมาทานที่ปัจจุบัน
ก็เป็นสุข และต่อไปก็ให้ผลเป็นสุขก็มี.

[๕๑๖] ภิกษุทั้งหลาย ธรรมสมาทานที่เป็นสุขในปัจจุบัน (แต่)
ต่อไปให้ผลเป็นทุกข์ เป็นโฉน คือ

ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีความเห็น
อย่างนี้ว่า "โทษในกามทั้งหลาย หามีอยู่ไม่" พวกเขาจึงพากันถึงความเป็นผู้
ค้ำค้ำในกามทั้งหลาย. พวกเขาแลย่อมใช้ให้พวกปริพาชิกาที่ขมวดมวยผม
บำรุงบำเรอ (ตน), พวกเขากล่าวอย่างนี้ว่า "อะไรกันนะ ที่พวกสมณ-
พราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น มองเห็นภัยในอนาคต ในกามทั้งหลายอยู่ มาพา
กันกล่าวถึงการละกามทั้งหลาย" แล้วก็ย่อมบัญญัติความกำหนดรู้กามทั้ง
หลายไว้ สัมผัสแขนที่มีขนนุ่มของปริพาชิการุ่นๆ นี้ ช่างเป็นสุขเสียนี้กระ
ไร พวกเขาย่อมถึงความค้ำค้ำในกามทั้งหลาย เมื่อพวกเขาถึงความค้ำค้ำ
ในกามทั้งหลายแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ก็ย่อมเข้าถึง
อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก. พวกเขาย่อมเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์ แข็งกล้า เผ็ด
ร้อนในที่นั้น, พวกเขาจึงพากันกล่าวอย่างนี้ว่า "นี่แล ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้
เจริญ เหล่านี้ มองเห็นภัยในอนาคตในกามทั้งหลายอยู่ พากันกล่าวถึงการ
ละกามทั้งหลายแล้ว ย่อมบัญญัติการกำหนดรู้กามทั้งหลายไว้. ก็พวกเรา
เหล่านี้ ย่อมเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์ แข็งกล้า เผ็ดร้อนก็เพราะกามเป็น
เหตุ เพราะกามเป็นค้ำมูล.

ภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า ผลสุกของอย่างทราย (ย่านไทร)
พืงแตกในเดือนท้ายฤดูร้อน. ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พืชอย่างทราย
นั้น ก็จะพืงตกไปที่โคนสาละ (รังแบบอินเดีย) ดันใดต้นหนึ่ง. ครั้งนั้นแล
ภิกษุทั้งหลาย เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้น ก็เกิดกลัว ตกใจ พืงถึงความ
สะอื้น. ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พวกเพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง ของเทวดาผู้สิงอยู่ที่
ต้นสาละนั้น พวกเทวดาที่สิงอยู่ในสวน เทวดาที่อยู่ในป่า เทวดาที่อยู่ตามต้น
ไม้ เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้ (ที่ตายเมื่อมีผลแก่) ที่ต้นหญ้าและที่ต้นไม้
ใหญ่ๆ ต่างก็มาประชุมพร้อมกันแล้วก็ปลอบโยนอย่างนี้ว่า "ผู้เจริญ อย่ากลัว
ไปเลย อย่ากลัวไปเลย ผู้เจริญ. อย่างไรเสีย พืชอย่างทรายนี้ นกยูงก็จะพืง

กลืน, เนื้อก็จะพืงเคี้ยวกิน, ไฟป่าก็จะพืงไหม้, พวกคนงานในป่า ก็จะพืงถอน, พวกปลวกก็จะพืงขึ้น, หรือก็จะพืงเป็นพืชที่ไม่งอกอีกแล้ว. ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล นกยูงก็ไม่กลืนพืชอย่างทรายนั้เลย เนื้อก็ไม่เคี้ยวกิน ไฟป่าก็ไม่ไหม้ พวกคนงานในป่าก็ไม่ถอน พวกปลวกก็ไม่ขึ้น, และพืชก็ยังไม่งอกได้. พืชนั้ถูกฝนที่เมฆหลังลงรด ถึงงอกได้งอกดี เถาอย่างทรายนั้ก็เป็นต้นอ่อนๆ มีขนอ่อนนุ่ม เลื้อยทอดยอดไปเรื่อย แล้วมันก็เข้าไปเกาะต้นสาละนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนี้แล เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้น ก็พืงมีความคิดอย่างนี้ว่า "อะไรกันนะ ที่พวกเพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง เทวดาที่อยู่ตามสวน เทวดาที่อยู่ในป่า เทวดาที่อยู่ตามต้นไม้ เทวดาที่อยู่ต้นไม้ (ที่ตายเมื่อผลแก่) ที่ต้นหญ้าและที่ต้นไม้ใหญ่ๆ ผู้เจริญเหล่านั้น มองเห็นภัยในอนาคตในพืชอย่างทรายอยู่ ต่างก็มาประชุมพร้อมกัน แล้วก็ปลอบโยนอย่างนี้ว่า "ผู้เจริญ! อย่ากลัวไปเลย อย่ากลัวไปเลย ผู้เจริญ, อย่างไรเสีย พืชอย่างทรายนั้ นกยูงก็จะพืงกลืน, เนื้อก็จะพืงเคี้ยวกิน, ไฟป่าก็จะพืงไหม้, พวกคนงานในป่าก็จะพืงถอน พวกปลวกก็จะพืงขึ้น หรือก็มันจะต้องหมดสภาพเป็นพืช. สัมผัสของเถาอย่างทราย ที่อ่อนๆ มีขนนุ่มๆ เลื้อยทอดยอดไปเรื่อยนี้ช่างเป็นสุขเสียนี้กระไร. เถาอย่างทรายนั้ ก็ล้อมรัดต้นสาละนั้น. เมื่อมันล้อมรัดต้นสาละนั้น สูงจนถึงค่าคบแล้ว ก็ทำให้เกิดความทึบลง ซึ่งจะพืงทำลายลำต้นใหญ่ๆ ของต้นสาละนั้นได้.

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้น ก็จะพืงมีความคิดอย่างนี้ว่า นี้เองที่พวกเพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง เทวดาที่อยู่ตามสวน เทวดาที่อยู่ในป่า เทวดาที่อยู่ตามต้นไม้ เทวดาที่อยู่ต้นไม้ (ที่ตายเมื่อลูกแก่) ที่ต้นหญ้า และที่ต้นไม้ใหญ่ๆ ผู้เจริญเหล่านั้น มองเห็นภัยในอนาคตในพืชอย่าง

ทรายอยู่ ต่างก็มาประชุมพร้อมกันแล้วปลอบโยนอย่างนี้ว่า " ผู้เจริญ
อย่ากลัวไปเลย อย่ากลัวไปเลย ผู้เจริญ, อย่างไรเสีย นกยูงก็จะพึงกลืนกิน
พืชอย่างทรายนี้ ฯลฯ หรือมันก็ต้องหมดสภาพเป็นพืช. เรานั้น ย่อมเสวย
เวทนาที่เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ก็เพราะพืชอย่างทรายเป็นเหตุ โดย
แท้ แม้ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นนั่นแล. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่าง
นี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า โทษในกามทั้งหลายหาไม่อยู่ไม่ พวกเขาจึงพากันถึง
ความค้ำค้ำในกามทั้งหลาย พวกเขาแล ย่อมใช้ให้พวกปริพพาชกาที่
เกล้ามวยผมบำรุงบำเรอ (ตน) พวกเขากล่าวอย่างนี้ว่า "อะไรกันนะ ที่พวก
สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น มองเห็นภัยในอนาคตในกามทั้งหลายอยู่
มาพากันกล่าวถึงการละกามทั้งหลายแล้ว ก็บัญญัติความกำหนดรู้กามทั้ง
หลายไว้. สัมผัสแขนที่มีขนอ่อนนุ่มของปริพพาชกา รุน ๆ นี้ ช่างเป็นสุขเสีย
นี่กระไร แล้วพวกเขาก็ยอมถึงความค้ำค้ำในกามทั้งหลาย. เมื่อพวกเขาถึง
ความค้ำค้ำในกามทั้งหลายแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ก็ยอมเข้า
ถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก. พวกเขายอมเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์ กล้า
แข็ง เผ็ดร้อนในที่นั้น. พวกเขาจึงพากันกล่าวในที่นั้นอย่างนี้ว่า "นี่เอง
ที่พวกสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น มองเห็นภัยในอนาคตในกามทั้งหลาย
อยู่ พากันกล่าวถึงการละกามทั้งหลาย แล้วยอมบัญญัติความกำหนดรู้กาม
ทั้งหลายไว้. ก็พวกเราเหล่านี้ ย่อมเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์ แข็งกล้า เผ็ด
ร้อน ก็เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเค้ามูล.

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า การยึดมั่นสิ่งที่เป็นสุขในปัจจุบัน
(แต่) ต่อบริโภคให้ผลเป็นทุกข์.

[๕๑๗] ภิกษุทั้งหลาย ก็การถือมั่นสิ่งทีปัจจุบันก็เป็นทุกข์และ
ต่อไปก็ให้ผลเป็นทุกข์ เป็นไฉน คือ:-

ภิกษุทั้งหลาย ในโลกนี้ มีชีเปลือยบางคน ปล่อยมรรยาททิ้งเสีย
แล้ว ใช้มือชี้คอจากระไม่รับอาหารที่เขาร้องเชิญว่า "ผู้เจริญมา, ไม่รับ
อาหารที่เขาร้องเชิญว่า "ผู้เจริญจงหยุดก่อน ไม่ยินดีอาหารที่เขานำมา
จำเพาะ ไม่ยินดีอาหารที่เขาเจาะจง ไม่ยินดีอาหารที่เขานิมนต์, ไม่รับอาหาร
จากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ ไม่รับอาหารคร่อมธรณีประคูด
ไม่รับอาหารคร่อมสาก ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้ ไม่รับอาหารของสอง
คนที่กำลังกินอยู่ ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์ ไม่รับอาหารของหญิงที่
กำลังให้ลูกดื่มนมอยู่ ไม่รับอาหารของหญิงที่อยู่ระหว่างชาย ไม่รับอาหารของสอง
อาหารที่คนชักชวนร่วมกันทำ ไม่รับอาหารในที่ที่สุนัขเข้าไปยื่นเฝ้าอยู่ ไม่รับ
อาหารในที่ที่เห็นแมลงวันบินไปเป็นหมู่ๆ ไม่รับปลา ไม่รับเนื้อ ไม่รับ
สุรา ไม่รับเมรัย ไม่ดื่มน้ำดองด้วยเกลบ รับประทานเดียว ก็กินคำเดียวบ้าง
รับประทานสอง ก็กินสองคำบ้าง ฯลฯ รับประทานเจ็ด ก็กินเจ็ดคำบ้าง, เลี้ยงร่างกาย
ด้วยอาหารในภาชนะน้อยๆ ภาชนะเดียวบ้าง เลี้ยงร่างกายด้วยอาหารใน
ภาชนะน้อยๆ สองภาชนะบ้าง ฯลฯ เลี้ยงร่างกายด้วยอาหารในภาชนะ
น้อยๆ เจ็ดภาชนะบ้าง, กินอาหารที่เก็บไว้วันเดียวบ้าง กินอาหารที่เก็บ
ไว้สองวันบ้าง ฯลฯ กินอาหารที่เก็บไว้เจ็ดวันบ้าง, ประกอบความเพียรใน
กัทรและโภชนะในแบบอย่างนี้ จนถึงกึ่งเดือน ด้วยอาการอย่างนี้. กินผัก
บ้าง กินหญ้ากับแกลบบ้าง กินลูกเดือยบ้าง กินเปลือกไม้บ้าง กินสาหร่าย
บ้าง กินรำข้าวบ้าง กินข้าวตังบ้าง กินข้าวสารหักบ้าง กินหญ้าบ้าง กิน
จิวบ้าง, กินรากไม้และผลไม้ในป่าบ้าง กินผลไม้ที่หล่นเองบ้าง นุ่งห่มผ้าป่า
บ้าง นุ่งห่มผ้าที่เจือกันบ้าง นุ่งห่มผ้าที่เขาทิ้งไว้ที่ซากศพบ้าง นุ่งห่มผ้าคลุก

ดานกรองบ้าง นุ่งห่มผ้ากำพลมคนบ้าง นุ่งห่มผ้ากำพลทำด้วยขนหางสัตว์
บ้าง นุ่งห่มปีกนกเค้าบ้าง ตัดผมและหนวด ตามประกอบความเพียรในการ
ตัดผมและหนวด ยืนกระห่่งห้ามเสียดซึ่งการนั่ง, เดินกระห่่ง ตามประกอบ
ความเพียรในการเดินกระห่่งบ้าง, ประกอบความเพียรในการยืน การ
เดินบนหนาม สำเร็จการนอนบนที่นอนที่เอาหนามมาทำ ตามประกอบความ
เพียรในการลงน้ำ เวลาเย็นเป็นครั้งที่สามบ้าง เป็นผู้ตามประกอบความเพียร
ในการทำกายให้เหือดแห้งเรำร้อนด้วยวิธีต่างๆ เช่นนี้ด้วยอาการอย่าง
นี้. เขาเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ก็เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก.

**ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า การถ้อยมั่นธรรมที่ปัจจุบันก็เป็น
ทุกข์ และต่อไปก็ให้ผลเป็นทุกข์**

[๕๑๘] ภิกษุทั้งหลาย ก็การถ้อยมั่นสิ่งที่ปัจจุบันเป็นทุกข์ (แต่)
แต่ไปให้ผลเป็นสุข เป็นไฉน คือ:-

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางพวกในโลกนี้โดยปกติ เป็นผู้มึราคะก่อน
ข้างจะรุนแรง เขาเสวยทุกข์โทมนัสที่เกิดจากราคะเนื่องๆ, โดยปกติ เป็นผู้มึ
โทสะก่อนข้างจะรุนแรง เขาเสวยทุกข์โทมนัสที่เกิดจากโทสะเนื่องๆ, โดยปกติ
เป็นผู้มึโมหะก่อนข้างจะรุนแรง เขาเสวยทุกข์โทมนัสที่เกิดจากโมหะเนื่องๆ,
เขาถูกระทบพร้อมทั้งทุกข์บ้าง พร้อมทั้งโทมนัสบ้าง ถึงจะร้องไห้มีน้ำ
ตานองหน้าอยู่ ก็ยังสู้ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้. เบื้องหน้า
แต่ตายเพราะกายแตก เขาก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

**"ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าการถ้อยมั่นสิ่งที่ปัจจุบันเป็น
ทุกข์(แต่) ต่อไปให้ผลเป็นสุข"**

[๕๑๕] ภิกษุทั้งหลาย ก็การถือมั่นสิ่งทีปัจจุบันก็เป็นสุขและต่อไปก็ยังให้ผลเป็นสุข เป็นโณน คือ.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางพวกในโลกลนี้โดยปกติก็ไม่ใช่เป็นคนมีราคะก่อนข้างจะรุนแรง เขาก็ไม่ใช่เสวยทุกข์โทมนัสที่เกิดจากราคะเนองๆ, โดยปกติ ก็ไม่ใช่เป็นคนมีโทสะก่อนข้างจะรุนแรง เขาเสวยทุกข์โทมนัสที่เกิดจากโทสะเนองๆ, ก็หามีได้. โดยปกติไม่ใช่เป็นคนมีโมหะก่อนข้างจะรุนแรง. เขาเสวยทุกข์โทมนัสที่เกิดจากโมหะเนองๆ ก็หามีได้. เขาสังัดจากกามทั้งหลายได้จริงๆ สังัดจากเรื่องอกุศลทั้งหลายได้แล้ว ก็เข้าถึงฌานที่หนึ่ง ซึ่งยังมีตริก ยังมีตรอง มีความเอิบอิมใจและความสบายที่เกิดจากความสังัดแล้วแลอยู่. เพราะเข้าไประงับความตริก และความตรองได้ ก็เข้าถึงฌานที่สองซึ่งไม่มีความแจ่มใสในภายในใจโดดเด่น ไม่มีความตริก ไม่มีความตรอง มีความอิมเอิบใจและความสบายที่เกิดจากใจตั้งมั่นแล้วแลอยู่..... เข้าถึงฌานที่สาม.....เข้าถึงฌานที่สี่แล้วแลอยู่. เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกไปเขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า การถือมั่นสิ่งทีปัจจุบันก็เป็นสุข และยังมีสุขเป็นผลต่อไป.

ภิกษุทั้งหลาย การถือมั่นสิ่งทีทั้งหลาย ๔ อย่างเหล่านี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสธรรมบรรยายนี้จบแล้ว. ภิกษุเหล่านั้น มีความยินดี ชื่นชมภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างยิ่ง ด้วยประการฉะนี้.

จบ อุพัมมสมาทานสูตร ที่ ๕.

อรรถกถาจุฬามมสมาทานาสูตร

จุฬามมสมาทานสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "สมาทานธรรม" ได้แก่การถือที่ท่านถือเอาด้วยบทว่า ธรรมดังนี้.

บทว่า "ความสุขที่เกิดในปัจจุบัน" ได้แก่ "ความสุขในปัจจุบัน".
ความสุขในการประมวลมาทำได้ง่าย คือ อาจให้เต็มได้โดยง่าย.

บทว่า "ผลที่เป็นทุกข์ข้างหน้า" ได้แก่ ผลที่เป็นทุกข์ ในกาลให้ผลในอนาคต". ฟังทราบอธิบายในบททั้งปวงโดยอุบายนี้.

บทว่า "ไม่มีโทษในกามทั้งหลาย" ความว่า "ไม่มีโทษในวัตถุกามบ้าง กิเลสกามบ้าง".

บทว่า "ถึงความเป็นเป็นผู้ตี๋มด้า" ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถึงความตี๋มด้า คือความเป็นสิ่งที่ตนพึงตี๋ม ได้แก่ ความเป็นสิ่งที่ตนพึงบริโภคตามชอบใจ ด้วยกิเลสกามในวัตถุกาม.

บทว่า "ผูกให้เป็นจุก" ได้แก่ "พวกดาบสและปริพาชกผู้เกล้าผมทำให้เป็นจุก.

บทว่า "กล่าวอย่างนี้" คือ "ย่อมกล่าวอย่างนี้."

บทว่า "ย่อมบัญญัติการกำหนดรู้" ได้แก่ ย่อมบัญญัติการละคือการก้าวล่วง."

บทว่า "ฝึกเถาบางทราย" ได้แก่ "ฝึกเถาที่สุกแล้ว จะมีสัณฐานยาว."

บทว่า "ฟังแตก" ความว่า แห้งด้วยแดดแล้วแตก."

บทว่า "โคนต้นรัง" ได้แก่ โกลีต้นรัง.

บทว่า "ฟังถึงความสะดุ้ง" ความว่า "ย่อมถึง (ความสะดุ้ง) เพราะเหตุไร? เพราะกลัวความพินาศไปแห่งที่อยู่ เพราะว่า เถาอย่างทรายที่ตกไปที่ต้นไม้ เกิดขึ้นแล้วจากพีช ย่อมเลื้อยขึ้นต้นไม้. เถาอย่างทรายนั้น มีใบใหญ่และหนา ประกอบด้วยใบเช่นกับใบทองหลาง ลำต้นนั้นถาอย่างทราย เมื่อกำจัดต้นไม้ขึ้น ตั้งแต่โคนไปทะลุค่าคบทั้งปวง ให้เกิดน้ำหนกอย่างมากตั้งอยู่เถาอย่างทรายนั้น เมื่อลมพัดมา หรือเมื่อฝนตก สร้างความทึบ หักกิ่งน้อยใหญ่ทั้งปวงของต้นไม้ขึ้นให้ตกไปบนพื้นดิน แต่นั้น เมื่อต้นไม้ขึ้นล้มไป วิมานย่อมแตกพินาศไป เทวดานั้น ย่อมถึงความสะดุ้ง เพราะกลัวความพินาศไปแห่งวิมาน ด้วยประการฉะนี้."

บทว่า "เทวดาผู้สิงอยู่ในสวน" ความว่า "เทวดาผู้สิงอยู่ตามสวน ดอกไม้และสวนผลไม้ขึ้น ๆ."

บทว่า "เทวดาผู้สิงอยู่ในป่า" ได้แก่เทวดาผู้สิงอยู่ในป่าอันธวัณและสุภกวัณเป็นต้น.

บทว่า "รุกขเทวดา" ได้แก่ เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นสะเดาเป็นต้น ที่หวงแหวนไว้."

บทว่า "ต้นสมุนไพรร หญ้าและไม้เจ้าป่าเป็นต้น" ความว่า เทวดาได้สิงแล้วที่ต้นสมุนไพรมีต้นสมอและมะขามป้อมเป็นต้น ที่ต้นหญ้ามืดตาลและมะพร้าวเป็นต้น และไม้เจ้าป่าอันเป็นไม้ที่ใหญ่ที่สุดคในป่า.

บทว่า "คนทำงานในป่า" ความว่า "พวกมนุษย์ที่เกี่ยวทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาคนงานมีการไถ เกี่ยว ขนไม้และเฝ้าโคเป็นต้นในป่า."

บทว่า "ฟังลูกขึ้น" ได้แก่ "ฟังเคี้ยวกิน."

บทว่า "เป็นระย้า" ได้แก่ "ห้อยย้อย คุดล้อเล่นในที่ที่ถูกลมพัด."

บทว่า "เถาอย่างทรายนี้มีสัมผัสเป็นสุข" ความว่า เถาอย่างทราย
อย่างนี้ แม้ถูกต้องก็เป็นสุข ถึงมองดูก็ให้เกิดความสุข ย่อมให้เกิดความพอ
ใจ แม้ในเพราะการดูและการถูกต้องเถาว่า พวกเด็กๆ ของเรายังมีโรง
ตี๋ม จักมีที่เล่น เราได้วิมานที่สองแล้ว" พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้วอย่างนี้.

บทว่า "ทำให้เป็นคบ" ความว่า "พึงตั้งอยู่ด้วยอาการคล้ายจักร
ข้างบนกึ่งทั้งหลาย."

บทว่า "สร้างความทึบ" ความว่า "ให้เกิดความทึบข้างล่าง." เถา
อย่างทรายนั้น เมื่อเลื้อยขึ้นข้างบน ก็มีวนต้นไม้ทั้งสิ้นไว้ข้างล่างอีก.

บทว่า "ทำลาย" ความว่า "เพราะทำให้ทึบอย่างนี้ แต่นั่น เถาอย่าง
ทรายนี้อาจจะเลื้อยไต่ขึ้นไปตั้งแต่โคนตามกิ่งที่งอกขึ้นไปแล้ว มีวนกิ่งทุกกิ่ง
ไว้ ครั้นถึงยอดแล้ว ก็จะห้อยลงโดยทำนองนั้นนั่นแหละอีก และเลื้อยขึ้น
ไปรวบต้นไม้ทั้งหมดไว้ให้กิ่งทั้งหมดอยู่ข้างล่าง ตนเองอยู่ข้างบน ครั้น
เมื่อลมพัด หรือฝนตก ก็จะทำลายกระจัดกระจายไป วิมานนั้นพึงตั้งอยู่เพียง
เข้าเท่านั้น ที่โคนต้นไม้ นั้น ย่อมมีวิมานซึ่งอยู่บนกิ่งไม้ ครั้นเมื่อกิ่งหักอยู่ได้
ทำลายที่กิ่งนั้นๆ เมื่อทุกกิ่งหักหมด วิมานทั้งปวงก็ย่อมพังพินาศ ก็วิมานที่
ตั้งอยู่บนต้นไม้ ก็จะตั้งอยู่เพียงโคนต้นไม้ ทรายเท่าที่ยังไม่พินาศนี้เป็นวิมาน
ที่อยู่บนกิ่งไม้. เพราะฉะนั้น เมื่อทุกกิ่งหักหมดแล้ว เทวดาได้อุ้มลูกน้อยขึ้น
ที่ตอไม้แล้วเริ่มคร่ำครวญ.

บทว่า "ผู้มีชาติราคะกล้า" ได้แก่ "ผู้มีราคะหนาเป็นสภาวะ."

บทว่า "เสวยทุกข์และโสมนัสที่เกิดจากราคะ" ความว่า "เพราะ
ความเป็นผู้มีชาติราคะกล้า ย่อมถือเอานิมิตรในอารมณ์ที่เห็นแล้วๆ."

ครั้งนั้น พวกอาจารย์และอุปัชฌาย์ของเธอ สั่งลงทัณฑกรรม ภิกษุ
นั้น เมื่อทำทัณฑกรรมอยู่เนืองๆ ย่อมเสวยทุกข์โสมนัส จึงไม่ทำการก้าวล่วง

อีกนั้นเทียว. สำหรับผู้มีชาติโทสะกล้าย่อมนำเริบ ก็ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และเขาเมื่อจับมือเป็นต้น คุยกับภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลาย ก็ยอมเสวยทุกขโสมนัส เพราะทัณทกรรมเป็นปัจจัย.

ส่วนบุคคลผู้มีชาติโมหะ ไม่กำหนดกิจที่ทำแล้ว โดยที่ทำแล้ว หรือกิจที่ยังไม่ได้ทำโดยกิจที่ยังไม่ได้ทำ ในศาสนานี้ ย่อมให้หน้าทีตลาดเคลื่อน ถึงเขาก็ยอมเสวยทุกขโสมนัส เพราะทัณทกรรมเป็นปัจจัย.

คำว่า "ผู้มีชาติระคะไม่กล้าเป็นต้น" พึงทราบตามนัยตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้ว.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในโลกนี้ บางคนจึงเป็นผู้มีระคะเป็นต้นก่อนข้างกล้า บางคนจึงไม่ใช่เป็นผู้มีระคะเป็นต้นก่อนข้างกล้า? ตอบว่า เพราะว่า ในขณะที่สังสมกรรม ตามกฎของกรรม ความโลภของผู้ใดมีกำลัง ความไม่โลภอ่อนกำลัง ความไม่ประทุษร้ายและความไม่หลงมีกำลัง ความประทุษร้ายและความหลงอ่อนกำลัง ความไม่โลภของผู้นั้นอ่อนกำลัง ไม่สามารถจะครอบงำความโลภได้. ส่วนความไม่ประทุษร้ายและความไม่หลงมีกำลัง สามารถครอบงำความประทุษร้ายและความหลงได้. เพราะฉะนั้น เขาเกิดแล้วด้วยอำนาจปฏิสนธิที่กรรมนั้นให้ผลแล้วยอมเป็นคนโลก มีปกติเป็นสุข ไม่โกรธ มีปัญญา มีความรู้เปรียบด้วยเพชร ก็ในขณะที่สังสมกรรมความโลภและความประทุษร้ายของผู้ใดมีกำลัง ความไม่โลภและความไม่ประทุษร้ายอ่อนกำลัง ความไม่หลงมีกำลัง ความหลงอ่อนกำลัง เขาย่อมเป็นคนโลก และเป็นผู้ประทุษร้าย ตามนัยก่อนนั้นแหละ เป็นผู้มีปัญญา มีความรู้ดุจเพชร ดุจพระทันตาทกยเถระ. ส่วนขณะสังสมกรรม ความโลภความหลงของผู้ใดมีกำลัง นอกนี้อ่อนกำลัง เขาย่อมเป็นคนโลก และ โง่เขลาตามนัยก่อนนั้นเอง เป็นผู้มีปกติเป็นสุข ไม่โกรธ.

ก็อย่างนั้น ในขณะที่ตั้งสมกรรม ความโลภ ความโกรธและความหลง ทั้ง ๓ ของผู้ใดมีกำลัง ความไม่โลภเป็นต้นอ่อนกำลัง เขาย่อมไม่โลภ ไม่ประทุษร้าย และไม่หลงตามนัยก่อนนั้นเทียว แต่ว่า ในขณะที่ตั้งสมกรรม ความไม่โลภ ความไม่ประทุษร้ายและความไม่หลง ของผู้ใดมีกำลัง นอกนี้อ่อนกำลัง เขาย่อมเป็นผู้มีกิเลสน้อย ครั้นเห็นอารมณ์อย่างทิพย์ ก็ไม่หวั่นไหวตามนัยก่อนนั้นแหละ แต่เป็นผู้ประทุษร้าย และมีปัญญาโง่เขลา. ในขณะที่ตั้งสมกรรม ความไม่โลภ ไม่ประทุษร้าย และไม่หลงของผู้ใดมีกำลังนอกนี้อ่อนกำลัง เขาย่อมเป็นคนไม่โลภ มีปกติเป็นสุข ไม่โกรธ แต่เป็นคนโง่เขลา ตามนัยก่อนนั้นเทียว. อย่างนั้น ในขณะที่ตั้งสมกรรม ความไม่โลภ ไม่ประทุษร้าย และไม่หลงของผู้ใดมีกำลัง นอกนี้อ่อนกำลัง เขาย่อมเป็นคนไม่โลภ มีปัญญา แต่เป็นผู้ประทุษร้าย และมักโกรธ ตามนัยก่อนนั้นแหละ. แต่ว่า ในขณะที่ตั้งสมกรรม กิเลสทั้ง ๓ มีความไม่โลภ เป็นต้นของผู้ใดมีกำลัง ความโลภเป็นต้น อ่อนกำลัง เขาย่อมเป็นผู้ไม่โลภ ไม่ประทุษร้าย และมีปัญญา คุณพระมหาสังฆรักจิตเถระ เนื้อความในทูกบทแห่งบททั้งปวงตั้งนั้น เทียวแล.

จบอรรถกถาจุฬามมสมาทานสูตรที่ ๕.

๖. มหาธรรมสมาทานสูตร

[๕๒๐] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

"สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับที่พระเชตะวันอารามของ
อนาถบิณฑิกะ กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแลพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย"

"พระพุทธเจ้าข้า" ภิกษุเหล่านั้นสนองพระดำรัสของพระผู้มี
พระภาคเจ้า.

[๕๒๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า :-

"ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ส่วนมาก มีความใคร่อย่างนี้ มีความพอใจอย่าง
นี้ มีความประสงค์อย่างนี้ว่า "โชนหนอ ขอให้สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่า
ใคร่ ไม่น่าพอใจ พึงเสื่อมไป, ขอให้สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ
พึงเจริญแทนที่เถิด" แต่ทั้งๆ ที่สัตว์เหล่านั้น มีความใคร่อย่างนั้น มีความพอ
ใจอย่างนั้น มีความประสงค์อย่างนั้น, สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่
น่าพอใจ ก็ยังเจริญขึ้นมาจนได้, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ กลับ
เสื่อมไป. ในข้อนั้นพวกเธอเข้าใจว่าเพราะเหตุไร"

ภ. "พระพุทธเจ้าข้า ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์มีพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเป็นเค้ามูล มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่
พึ่งอาศัย, พระพุทธเจ้าข้า ขอให้เนื้อความแห่งภายิตนั้น จงแจ่มแจ้งแต่กับ
พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้นเถิด, เมื่อพวกภิกษุได้ฟังพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว จะทรงจำไว้"

พ. ภิกษุทั้งหลาย ถ้อยคำนั้น ขอให้พวกเธอจงตั้งใจฟังให้ดี ๆ
เราตถาคตจะว่าให้ฟัง"

ภิก. อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า " ภิกษุเหล่านั้นสนองพระดำรัสของ พระผู้มีพระภาคเจ้า

[๕๒๒] พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสอย่างนี้ว่า :-

"ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้รับการศึกษา ไม่เห็นพวกพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดต่อคุณธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในคุณธรรมของพระอริยเจ้า. ไม่เห็นพวกคนดี ไม่ฉลาดต่อคุณธรรมของคนดี ไม่ได้รับการแนะนำในคุณธรรมของคนดี, ไม่รู้จักสิ่งที่ควรเสพ, ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ควรเสพ, ไม่รู้จักสิ่งที่ควรคบ, ไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ควรคบ. เมื่อเขาไม่รู้จักสิ่งที่ควรเสพ,...ไม่ควรเสพ,..ควรคบ,...ไม่ควรคบ, ก็เสพสิ่งที่ไม่ควรเสพ ไม่เสพสิ่งที่ควรเสพ; คบสิ่งที่ไม่ควรคบ. ไม่คบสิ่งที่ควรคบ, เมื่อเขาเสพสิ่งที่ไม่ควรเสพ ไม่เสพสิ่งที่ควรเสพ, คบสิ่งที่ไม่ควรคบ ไม่คบสิ่งที่ควรคบเข้า, สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ก็เจริญยิ่งขึ้น, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ก็เสื่อมหายไป. ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุ เขาไม่รู้ตามที่เป็นอย่างจริงเช่นนั้น.

"ภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวก ผู้ได้รับการศึกษา ได้เห็นพวกพระอริยเจ้ามา ฉลาดต่อคุณธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำในคุณธรรมของพระอริยเจ้าเป็นอย่างดีมาแล้ว, ได้เห็นพวกคนดีมา ฉลาดต่อคุณธรรมของคนดี ได้รับการแนะนำในคุณธรรมของคนดีเป็นอย่างดีมาแล้ว, ย่อมรู้จักสิ่งที่ควรเสพ...สิ่งที่ไม่ควรเสพ...สิ่งที่ควรคบ...สิ่งที่ไม่ควรคบ. เมื่อเขารู้จักสิ่งที่ควรเสพ...สิ่งที่ไม่ควรเสพ...สิ่งที่ควรคบ...สิ่งที่ไม่ควรคบ; ก็ไม่เสพสิ่งที่ไม่ควรเสพ เสพแต่สิ่งที่ควรเสพ; ไม่คบสิ่งที่ไม่ควรคบ คบแต่กับสิ่งที่ควรคบ. เมื่อเขาไม่เสพสิ่งที่ไม่ควรเสพ เสพแต่สิ่งที่ควรเสพ; ไม่คบสิ่งที่ไม่ควรคบ คบแต่สิ่งที่ควรคบ, สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ก็ย่อม

เสื่อมหายไป; สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ก็ย่อมเจริญขึ้นมา ข้อนั้น เพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะเขาไม่รู้ตามที่เป็นจริงเช่นนั้น"

[๕๒๓] "ภิกษุทั้งหลาย การถือมั่นสิ่งทั้งหลายเหล่านี้มี ๔ อย่าง.

๔ อย่างอะไรบ้าง คือ:-

๑. ภิกษุทั้งหลาย การถือมั่นสิ่งที่ปัจจุบันก็เป็นทุกข์ และต่อไปก็ให้ผลเป็นทุกข์อีก ก็มี,

๒. ภิกษุทั้งหลาย การถือมั่นสิ่งที่ปัจจุบันเป็นสุข แต่ต่อไปให้ผลเป็นทุกข์ ก็มี,

๓. ภิกษุทั้งหลาย การถือมั่นสิ่งที่ปัจจุบันเป็นทุกข์ แต่ต่อไปมีผลเป็นสุข ก็มี,

๔. ภิกษุทั้งหลาย การถือมั่นสิ่งที่ปัจจุบันก็เป็นสุข และต่อไปก็ให้ผลเป็นสุขอีก ก็มี.

[๕๒๔] "ภิกษุทั้งหลาย ในจำพวกการถือมั่นสิ่งเหล่านั้น การถือมั่นสิ่งที่ผู้ไม่รู้ อยู่ในอำนาจความโง่ ไม่เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริงว่า "การถือมั่นสิ่งแบบนี้แล ที่ปัจจุบันก็เป็นทุกข์และต่อไปก็เป็นทุกข์อีก" นี่เป็นการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันก็เป็นทุกข์ และต่อไปก็ยังเป็นทุกข์อีก เมื่อไม่รู้มัน อยู่ในอำนาจความโง่ ไม่เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริง ก็เสพมัน ไม่งดเว้นมัน เมื่อเขาเสพมันไม่งดเว้นมันอยู่. สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ก็เจริญขึ้นมา; สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ก็เสื่อมลงไป ข้อนั้น เพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่เขาไม่รู้ตามที่เป็นจริงเช่นนั้น.

"ภิกษุทั้งหลาย ในจำพวกการถือมั่นสิ่งเหล่านั้น การถือมั่นสิ่งที่ผู้ไม่รู้ ตกอยู่ในอำนาจความโง่ ไม่เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริงว่า "นี่แล เป็นการ

ถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันเป็นสุข แต่ต่อไปให้ผลเป็นทุกข์" นี่เป็นการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันเป็นสุข แต่ต่อไปให้ผลเป็นทุกข์. เมื่อไม่รู้มัน ตกอยู่ในอำนาจความโง่ ไม่เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริง ก็เสพมัน ไม่ยอมนงควั้นมัน. เมื่อเขาเสพมัน ไม่ยอมนงควั้นมันอยู่, สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ก็เจริญขึ้นมา, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ก็เสื่อมลงไป. ข้อนี้ เพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่เขาไม่รู้ตามที่เป็นจริงเช่นนั้น.

"ภิกษุทั้งหลาย ในจำพวกการถือมั่นสิ่งเหล่านั้น การถือมั่นสิ่งที่ไม่รู้ ตกอยู่ในอำนาจความโง่ ไม่เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริงว่า "นี่แลเป็นการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันเป็นทุกข์ แต่ต่อไปให้ผลเป็นสุข" นี่เป็นการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันเป็นทุกข์ แต่ต่อไปให้ผลเป็นสุข. เมื่อไม่รู้มัน ตกอยู่ในอำนาจความโง่ ไม่เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริง ก็เสพมัน ไม่ยอมนงควั้นมัน. เมื่อเขาเสพมัน ไม่ยอมนงควั้นมันอยู่, สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ก็เจริญขึ้นมา; สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ก็เสื่อมลงไป. ข้อนี้ เพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่เขาไม่รู้ตามที่เป็นจริงเช่นนั้น.

"ภิกษุทั้งหลาย ในจำพวกการถือมั่นสิ่งเหล่านั้น การถือมั่นสิ่งที่ไม่รู้ตกอยู่ในอำนาจความโง่ ไม่เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริงว่า "นี่แล คือการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันก็เป็นสุข และต่อไปก็ยังให้ผลเป็นสุขอีก." นี่คือการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันก็เป็นสุข และต่อไปก็ยังให้ผลเป็นสุขอีก. เมื่อไม่รู้มัน ตกอยู่ในอำนาจความโง่ ไม่เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริง ก็เสพมัน ไม่ยอมนงควั้นมัน. เมื่อเขาเสพมัน ไม่ยอมนงควั้นมันอยู่, สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ก็เจริญขึ้นมา; สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ก็พลอยเสื่อมลงไป. ข้อนี้ เพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่เขาไม่รู้ตามที่เป็นจริงเช่นนั้น.

[๕๒๕] ภิกษุทั้งหลาย ในจำพวกการถือมั่นสิ่งเหล่านั้น การถือมั่นสิ่งที่อยู่ ในอำนาจความรู้ เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริงว่า "นี่แล คือ การถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันก็เป็นทุกข์และต่อไปก็ยิ่งให้ผลเป็นทุกข์อีก" นี่คือการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันก็เป็นทุกข์และต่อไปก็มีผลเป็นทุกข์อีก. เมื่อรู้มั่น อยู่ในอำนาจความรู้ เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริง ก็เลิกเสพมัน ย่อมงดเว้นมัน, เมื่อเขาเลิกเสพมัน ย่อมงดเว้นมันอยู่, สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจ ก็เสื่อมลงไป. สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร น่าพอใจ ก็เจริญขึ้นมาแทนที่. ข้อนั้น เพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่เขารู้ตามที่เป็นจริงเช่นนั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ในจำพวกการถือมั่นสิ่งเหล่านั้น การถือมั่นสิ่งที่อยู่ ในอำนาจความรู้ เข้าใจชัดเจนตามที่เป็นจริงว่า "นี่แล คือการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันเป็นสุข แต่ต่อไปให้ผลเป็นทุกข์ นี่คือการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันเป็นสุข แต่ต่อไปให้ผลเป็นทุกข์. เมื่อรู้มั่นอยู่ในอำนาจความรู้... ฯลฯ เพราะเหตุที่เขารู้ตามที่เป็นจริงเช่นนั้น"

"ภิกษุทั้งหลาย ในจำพวกการถือมั่นสิ่งเหล่านั้น การถือมั่นสิ่งที่อยู่ ในอำนาจความรู้ เข้าใจชัดเจนได้ตามที่เป็นจริงว่า "นี่แล คือการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันเป็นทุกข์ แต่ต่อไปให้ผลเป็นสุข" นี่คือการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันเป็นทุกข์แต่ต่อไปให้ผลเป็นสุข. เมื่อรู้มั่นอยู่ในอำนาจความรู้... ฯลฯ เพราะเหตุที่เขารู้ตามที่เป็นจริงเช่นนั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ในจำพวกการถือมั่นสิ่งเหล่านั้น การถือมั่นสิ่งที่อยู่ ในอำนาจความรู้ เข้าใจชัดเจนได้ตามที่เป็นจริงว่า "นี่แล คือการถือมั่นสิ่งชนิดที่ปัจจุบันก็เป็นสุข และต่อไปก็ยิ่งให้ผลเป็นสุขอีก" นี่คือการถือมั่น

สิ่งชนิดที่ปัจจุบันก็เป็นสุข และต่อไปก็ยังมีผลเป็นสุขอีก เมื่อรู้มันอยู่ในอำนาจความรู้เข้าใจได้ชัดเจนตามที่เป็นจริง ก็เลิกเสพมัน ผอมงดเว้นมัน. เมื่อเขาเลิกเสพมัน ขอมงดเว้นมันอยู่, สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ก็เสื่อมลงไป, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ก็เจริญขึ้นมาแทนที่ ข้อนั้น เพราะเหตุไร? ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่เขารู้ตามที่เป็นจริง เช่นนั้น.

[๕๒๖] "ภิกษุทั้งหลาย ก็แลการถือมั่นสิ่งที่มีทุกข์ทั้งในปัจจุบัน และต่อไปก็ยังให้ผลเป็นทุกข์อีก เป็นไฉน

"ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ :-

๑. เป็นผู้ชอบฆ่าสัตว์ พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโทมนัสบ้าง, และเพราะการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยทุกข์โทมนัส.

๒. เป็นผู้ชอบลักทรัพย์ พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโทมนัสบ้าง, และเพราะการลักทรัพย์เป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยทุกข์โทมนัส

๓. เป็นผู้ชอบประพฤตินอกกาลทั้งหลาย พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโทมนัสบ้าง, และเพราะความประพฤตินอกกาลเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยทุกข์โทมนัส.

๔. เป็นผู้ชอบพูดเท็จ พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโทมนัสบ้าง, และเพราะการพูดเท็จเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยทุกข์โทมนัส.

๕. เป็นผู้พูดส่อเสียด พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโทมนัสบ้าง. และเพราะการพูดส่อเสียดเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยทุกข์โทมนัส

๖. เป็นผู้พูดคำหยาบ พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโทมนัสบ้าง และเพราะการ คำหยาบเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยทุกข์โทมนัส.

๗. เป็นผู้พูดตำราเพื่อเจือ พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะการพูดตำราเพื่อเจือเป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยทุกข์โสมนัส.

๘. เป็นผู้มากด้วยความเพ่งเล็ง พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะความเพ่งเล็งเป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยทุกข์โสมนัส.

๙. เป็นผู้มึนจิตพยายาม พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง และเพราะพยายามเป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยทุกข์โสมนัส.

๑๐. เป็นผู้มีความเห็นผิด พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะความเห็นผิดเป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยทุกข์โสมนัส.

เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก. ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าการถือนั่นสิ่งทีในปัจจุบันก็เป็นทุกข์ และต่อไปก็ยังมีผลเป็นทุกข์อีก.

[๕๒๗] "ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง การถือนั่นสิ่งทีมีสุขในปัจจุบันแต่ต่อไปมีผลเป็นทุกข์ เป็นไฉน

"ภิกษุทั้งหลาย คือนุคคลบางคนในโลกนี้ :-

๑. เป็นผู้ชอบฆ่าสัตว์ พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะการฆ่าสัตว์เป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.

๒. เป็นผู้ชอบลักทรัพย์พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะการลักทรัพย์เป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.

๓. เป็นผู้ชอบประพฤตินอกกามทั้งหลาย พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะความประพฤตินอกกามเป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.

๔. เป็นผู้ชอบพูดเท็จ พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะการพูดเท็จเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.
 ๕. เป็นพูดต่อเสียด พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะการพูดต่อเสียดเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.
 ๖. เป็นผู้พูดคำหยาบ พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง และเพราะการพูดคำหยาบเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.
 ๗. เป็นผู้ชอบพูดคำตำรากรเพื่อเจ้อ พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะการพูดคำตำรากรเพื่อเจ้อเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.
 ๘. เป็นผู้มากด้วยความเพ่งเล็ง พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะความเพ่งเล็งเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.
 ๙. เป็นผู้มึนจิตพยายาม พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะความพยายามเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.
 ๑๐. เป็นผู้มีความเห็นผิด พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.
- (แต่) เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก.
- ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าการยึดถือสิ่งที่มีสุขในปัจจุบัน แต่ต่อไปมีผลเป็นทุกข์.
- [๕๒๘] "ภิกษุทั้งหลาย ก็แลการถือมั่นสิ่งที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากต่อไป เป็นไฉน
- "ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ :-

๑. เป็นผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์ได้เด็ดขาด พร้อมกับทุกขบั้ง พร้อมกับ โทมนัสบั้ง, และเพราะการเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยทุกข โทมนัส.

๒. เป็นผู้เว้นจากการลักทรัพย์ได้เด็ดขาด พร้อมกับทุกขบั้ง พร้อมกับ โทมนัสบั้ง, และเพราะการเว้นจากการลักทรัพย์เป็นปัจฉัย เขาย่อม เสวยทุกขโทมนัส.

๓. เป็นผู้เว้นจากความประพฤติผิดในกามทั้งหลาย พร้อมกับทุกข บั้ง พร้อมกับ โทมนัสบั้ง, และเพราะการเว้นจากความประพฤติผิดในกาม เป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยทุกขโทมนัส.

๔. เป็นผู้เว้นจากการพูดเท็จได้เด็ดขาด พร้อมกับ ทุกขบั้ง พร้อมกับ โทมนัสบั้ง, และเพราะการเว้นจากการพูดเท็จเป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยทุกข โทมนัส.

๕. เป็นผู้เว้นจากการพูดส่อเสียดได้เด็ดขาด พร้อมกับทุกขบั้ง พร้อมกับ โทมนัสบั้ง, และเพราะการเว้นจากการพูดส่อเสียดเป็น ปัจฉัย เขาย่อมเสวยทุกขโทมนัส.

๖. เป็นผู้เว้นจากการพูดคำหยาบได้เด็ดขาด พร้อมกับทุกขบั้ง พร้อมกับ โทมนัสบั้ง และเพราะการเว้นจากการพูดคำหยาบเป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยทุกขโทมนัส.

๗. เป็นผู้เว้นจากการพูดคำสํารากเพื่อเชื่อได้เด็ดขาด พร้อมกับทุกข บั้ง พร้อมกับ โทมนัสบั้ง, และเพราะการเว้นจากการพูดคำสํารากเพื่อเชื่อ เป็นปัจฉัย เขาย่อมเสวยทุกขโทมนัส.

๘. เป็นผู้ไม่มากด้วยความเพ่งเล็ง พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโทมนัสบ้าง, และเพราะความไม่เพ่งเล็งเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยทุกข์โทมนัส.

๙. เป็นผู้ไม่มีจิตคิดพยาบาท พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโทมนัสบ้าง, และเพราะความไม่พยาบาทเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยทุกข์โทมนัส.

๑๐. เป็นผู้มีความเห็นถูกต้อง พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโทมนัสบ้าง, และเพราะความเห็นถูกต้องเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยทุกข์โทมนัส.

(แต่) เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

"ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า การถือมั่นสิ่งที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่ต่อไปก็มีสุขเป็นผล.

[๕๒๕] "อนึ่ง, ภิกษุทั้งหลาย การถือมั่นสิ่งที่มีสุขทั้งในปัจจุบันและต่อไปก็ยังมีผลเป็นสุขอีก เป็นไฉน

"ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ :-

๑. เป็นผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์ได้เด็ดขาด พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะการเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส ..ฯลฯ...

๑๐. เป็นผู้มีความเห็นถูกต้อง พร้อมกับสุขบ้าง พร้อมกับโสมนัสบ้าง, และเพราะความเห็นถูกต้องเป็นปัจจัย เขาย่อมเสวยสุขโสมนัส.

(และ) เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก, เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าการถือมั่นสิ่งที่มีสุขทั้งในปัจจุบันและต่อไปก็ยังมีสุขเป็นผลอีก.

"ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้แล คือการถือมั่นสิ่งทั้งหลาย ๔ ประการ.

[๕๓๐] "ภิกษุทั้งหลาย (สมมติว่า) มีน้ำเต้าขมเจือยาพิษ แล้วที่นั่น มีคนอยากเป็น ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์มาถึง. พวกคนก็กล่าวกะเขา อย่างนี้ว่า "นี่แน่ะ นาย นี่เป็นน้ำเต้าขมเจือยาพิษนะ, ถ้าคุณประสพก็จงดื่มเถิด, เพราะว่าขณะที่คุณกำลังดื่มมันอยู่นั้นแหละ จะไม่อาเจียนเพราะสี เพราะกลิ่น หรือเพราะรสเลย, แต่ทว่า เมื่อคุณดื่มเสร็จแล้ว จะถึงความตาย หรือไม่อย่างนั้นก็จะถึงทุกข์ปางตาย" เขาก็ดื่มมัน โดยที่ยังไม่พิจารณา และก็ไม่บ้วนทิ้งด้วย. และขณะที่เขากำลังดื่มมันอยู่นั้นแหละ ไม่ว่า สี ไม่ว่าจะกลิ่น หรือรส ไม่ทำให้เขาอาเจียนเลย แต่ทว่าเมื่อดื่มเสร็จ เขาจะพึงถึงความตายหรือถึงทุกข์เจียนตาย แม้ฉันใด, ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต กล่าวถึงการถือมั่นสิ่งนี้ คือการถือมั่นสิ่งที่มีทุกข์ทั้งในปัจจุบันและต่อไปก็ยังมีผลเป็นทุกข์อีกนี้ว่ามีการเปรียบเป็นฉันนั้น.

[๕๓๑] "ภิกษุทั้งหลาย (สมมติว่า) มีหม้อน้ำส้มฤทธิสีกิ่งาม กลิ่นก็หอม รสก็อร่อย. แต่ทว่า หม้อน้ำส้มฤทธินั้นแลเจือยาพิษ. คราวนี้ก็มีคนที่อยากเป็น ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์มาถึง พวกคนก็พูดกะเขาอย่างนี้ว่า "นี่แน่ะ นาย มีหม้อน้ำส้มฤทธิสีกิ่งาม กลิ่นก็หอม รสก็อร่อย. แต่ทว่า หม้อน้ำส้มฤทธินั้นแลมันเจือยาพิษ ถ้าคุณต้องการก็ดื่มเถิด. เพราะว่าขณะที่คุณกำลังดื่มมันอยู่นั้นแหละ ไม่ว่าสี ไม่ว่าจะกลิ่น หรือรส จะทำให้อาเจียนออก, แต่ทว่า เมื่อดื่มเสร็จแล้วคุณจะถึงความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เขาก็ดื่มมัน โดยที่ยังไม่ทันได้พิจารณา และก็ไม่ยอมบ้วนทิ้ง และเมื่อเขากำลังดื่มมันอยู่นั้นแหละ เกิดอาเจียนออกมา เพราะสี เพราะกลิ่น หรือเพราะรส แต่ทว่า เมื่อดื่มเสร็จแล้ว เขาก็ถึงความตาย หรือได้รับทุกข์ปางตาย แม้ฉันใด, ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวถึงการถือมั่นสิ่งนี้คือถือมั่นสิ่งที่มีสุขในปัจจุบัน แต่ต่อไปมีผลเป็นทุกข์ว่ามีการเปรียบเป็นฉันนั้น.

[๕๑๒] "ภิกษุทั้งหลาย (สมมติว่า) มีน้ำมูตรเนาที่ระคนด้วยตัวยาต่างๆ ที่นั่น ก็มีคนเป็นโรคพอมเหลืองมาถึง, พวกคนก็พูดกะเขาอย่างนี้ว่า "นี่แน่ะ นาย น้ำมูตรเนาที่เอาตัวยาต่างๆ มาระคน ถ้าคุณต้องการก็ดื่มเถิด, และขณะที่คุณกำลังดื่มมันอยู่นั้นแหละ จะไม่อาเจียน เพราะสี เพราะกลิ่น หรือเพราะรสเลย อีกทั้งเมื่อดื่มเสร็จแล้ว คุณก็จะมีความสุขด้วย" เขาก็ดื่มมันโดยที่ได้พิจารณาแล้ว และก็ไม่บ้วนทิ้งด้วย. และตอนที่เขากำลังดื่มมันอยู่นั้นแหละ ไม่ว่าจะสี ไม่ว่าจะกลิ่น หรือรส ก็ไม่ทำให้อาเจียน แต่ทว่าเมื่อดื่มเสร็จแล้ว เขาก็มีความสุขแม้ฉันใด; ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวถึงการถือมั่นสิ่งนี้ คือการถือมั่นสิ่งที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่ต่อไปมีสุขเป็นผลว่ามีการเปรียบเป็นฉันนั้น.

[๕๑๓] "ภิกษุทั้งหลาย (สมมติว่า) มีนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย ที่เอามาระคนเข้าด้วยกัน. ตอนนั้น มีคนที่เป็นโรคแดงแดงมาถึง พวกคนก็พูดกะเขาอย่างนี้ว่า "นี่แน่ะ นาย!นี่เป็นนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อยที่เอามาระคนเข้าด้วยกัน. ถ้าคุณต้องการ ก็ดื่มเถิด และทั้งตอนที่คุณกำลังดื่มของเหล่านั้นอยู่นั้นแหละ ไม่ว่าจะสี ไม่ว่าจะกลิ่น หรือรส ก็ไม่ทำให้อาเจียน, แต่ทว่าเมื่อดื่มเสร็จแล้ว คุณจะมีความสุข" เขาก็ดื่มมันโดยที่ได้พิจารณาแล้ว และก็ไม่บ้วนทิ้งเสียด้วย อีกทั้งเมื่อเขากำลังดื่มมันอยู่นั้นแหละ เพราะสี เพราะกลิ่น หรือเพราะรสก็ไม่ทำให้อาเจียนออกมาเลย, แต่ทว่า เมื่อดื่มเสร็จแล้ว เขาก็มีความสุข แม้ฉันใด, ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวถึงการถือมั่นสิ่งนี้ คือการถือมั่นสิ่งที่มีสุขทั้งในปัจจุบัน และต่อไปก็ยังมีสุขเป็นผลอีกว่ามีการเปรียบเป็นฉันนั้น.

[๕๑๔] "ภิกษุทั้งหลาย ในฤดูสารท เดือนท้ายฤดูฝน เมื่อฝน

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 380

ซาหลง เมฆก็ปราศไปแล้ว พระอาทิตย์ส่องฟ้า กำจัดความมืดในอากาศยอม
ส่องแสงแผดแสง และแจ่มจ้า แม้นั้นใด; ฉะนั้นนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย การถือ
มั่นสิ่งที่มีสุขทั้งในปัจจุบันและต่อไปก็ยังมีผลเป็นสุขอีก ขจัดคำติเตียนของ
สมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่านี้ได้ แล้วย่อมสว่างแจ่มแจ้ง และรุ่งเรือง."

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระสูตรนี้จบแล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่าง
มีความพอใจ ชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ด้วยประการ
ฉะนี้

จบมหาธัมมสมาทานสูตรที่ ๖

อรรถกถามหากรรมสมาทานสูตร

มหากรรมสมาทานสูตร ขึ้นต้นว่า " ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้."

ในบทเหล่านั้น บทว่า "มีความอยากอย่างนี้" คือมีความต้องการอย่างนี้. บทว่า "มีความพอใจอย่างนี้" คือมีความโน้มเอียงไปอย่างนี้. บทว่า "มีความประสงค์อย่างนี้" คือมีลัทธิต่างนี้. บทว่า "ใน...นั้น" คือในความเจริญแห่งอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ และในความเสื่อมไปแห่งอารมณ์ที่น่าพอใจนั้น. คำว่า "มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นค้ำมุล" คือ ชื่อว่ามีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากง่า เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นค้ำมุลแห่งสิ่งเหล่านี้. มีคำที่กล่าวไว้ว่า " พระพุทธเจ้าข้า! สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ของพวกข้าพระพุทธเจ้าครั้งแรก พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงให้เกิดขึ้นเมื่อพระองค์ท่านปรินิพพานแล้ว ไม่ได้มีสมณะหรือพราหมณ์ที่ขึ้นชื่อว่าผู้สามารถให้ธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นอีกเลย สิ้นพุทธันดรหนึ่ง แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงให้ธรรมเหล่านี้ของพวกข้าพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้ว พวกข้าพระพุทธเจ้าได้อาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยแท้ จึงเข้าใจทั่วถึง ก็รู้เฉพาะธรรมเหล่านี้ได้ พระพุทธเจ้าข้า! เพราะเหตุนี้ ธรรมของพวกข้าพระพุทธเจ้าจึงชื่อว่ามีพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นค้ำมุล ด้วยประการฉะนี้. คำว่า "มีพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้นำ" คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้แนะ ผู้นำผู้คอยชักจูงเกี่ยวกับเรื่องของธรรมโดยแท้. ธรรมทั้งหลายที่พระองค์ทรงตั้งชื่อเป็นหมวดๆ ตามที่เป็นจริง จึงยอมชื่อว่ามีพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ชักนำ. คำว่า "มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย" ได้แก่ ธรรมทั้ง ๔ ขึ้น มาสู่คถาสภาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมจับกลุ่มรวมประชุมลงอย่างพร้อมเพรียงในพระผู้มีพระภาคเจ้า อีกอย่างหนึ่ง เมื่อตอนที่พระผู้มีพระภาค

เจ้าประทับนั่งที่ควงมหาโพธิ์ เมื่อจะทรงถือเอาชื่อเป็นหมวดๆ ตามความเป็นจริงของธรรมทั้ง ๔ ชั้นอย่างนี้ คือ ผัสสะมาด้วยอำนาจปฏิเวธ (ก็ทรงคิดว่า) "ฉันเป็นผู้จำแนกธรรม แก่ชื่อไร" (แล้วทรงตั้งชื่อว่า) "แก่ชื่อ ผัสสะ เพราะอรรถว่าถูกต้อง." เวทนา (สัญญา) สังขาร วิญญาณมา (ก็ทรงคิดว่า) "ฉันเป็นผู้จำแนกธรรม แก่ละ ชื่อไร" (แล้วก็ทรงตั้งชื่อว่า) "แก่ชื่อ เวทนา (สัญญา) สังขาร (เพราะอรรถว่า รู้สึกอารมณ์...(รู้จำอารมณ์)...ปรุแงอารมณ์) แก่ชื่อวิญญาณ เพราะอรรถว่ารู้แจ้ง" พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเอาธรรมมาจัดรวมเป็นกลุ่ม เพราะฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย (คือรวมเป็นหมวดเป็นหมู่ได้ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า). คำว่า "จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น เกิด" ได้แก่ ขอให้ใจความของภยิตบถนี้ จงปรากฏแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้นเกิด คือ ขอให้พระองค์นั้นแหละ โปรดทรงแสดงประทานให้แก่พวกข้าพระองค์ด้วยเกิด. คำว่า "คือพึ่งอาศัย" คำว่า "พึ่งคบบ" คือ พึ่งเข้าใจ คำว่า "เหมือนผู้ไม่รู้แจ้ง" คือเหมือนปุถุชนที่บอดโง่. คำว่า "เหมือนผู้รู้แจ้ง" คือเหมือนบัณฑิตที่รู้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวางแม่บทตามแบบที่ค่อยขยับสูงขึ้นตามลำดับในสูตรก่อนว่า "ภิกษุทั้งหลาย มีการยึดถือธรรม" แต่ในพระสูตรนี้ พระศาสดาทรงตั้งแม่บทตามรสแห่งธรรมเท่านั้น.

ในคำเหล่านั้น คำว่า "การยึดถือธรรม" ได้แก่ การถือธรรมมีการ มาสัตว์เป็นต้น คำว่า "ผู้อยู่ในความไม่รู้" ได้แก่ผู้ประกอบพร้อมด้วยความไม่รู้. คำว่า "ผู้อยู่ในความรู้อ" ได้แก่ผู้ประกอบพร้อมด้วยความรู้คือ ผู้มีปัญญา. สิ่งทั้งสามนี้ก่อนคือมิจจาจาร อภิขณา มิจจาทิฏฐิ ในคำเหล่านี้คือ "พร้อมด้วยทุกขบ้าง" เป็นทุกขเวทนาด้วยอำนาจเจตนาทั้งสองคือ บุพเจตนา

และอปรเจตนา. ส่วนเจตนาที่ให้สำเร็จเรียบร้อย เป็นเจตนาที่ประกอบด้วย สุข หรือประกอบด้วยอุเบกขา. ส่วนเจตนาที่เหลือมีการฆ่าสัตว์เป็นต้น อีก ๗ ข้อ เป็นทุกข์เวทนาด้วยอำนาจเวทนาครบทั้งสาม พระผู้มีพระภาค เจ้าทรงหมายเอาความข้อนี้ จึงตรัสว่า "พร้อมกับทุกข์บ้าง พร้อมกับโทมนัส บ้าง" ดังนี้. ก็แหละโทมนัสในพระพุทธรูปนี้ ฟังเข้าใจว่าเป็นทุกข์ เมื่อคนมาถึงการแสวงหา แม้ทุกข์ในทางกาย ก็ย่อมถูกทั้งในส่วนเบื้องต้น และเบื้องปลายโดยแท้. สิ่งสามอย่างนี้ก่อนคือ การฆ่าสัตว์ การพูดคำ หยาบ พยาบาท ในบทนี้คือ "พร้อมกับแม่สุขบ้าง" เป็นสุขเวทนา ด้วยอำนาจ เจตนาสองอย่างคือ บุญเจตนาและอปรเจตนา ส่วนเจตนาที่ให้สำเร็จ เรียบร้อย เป็นเจตนาที่ประกอบด้วยทุกข์ ที่เหลืออีก ๗ อย่าง ย่อมเป็นสุขเวทนา ด้วยอำนาจเจตนาครบทั้ง ๓. ก็แล โสมนัสนั้นแล ก็ฟังเข้าใจว่าสุขในที่ นี้. หรือสำหรับผู้ที่พร้อมด้วยโศกฐิปปารมณที่นำพอใจ แม้สุขในทาง กาย ก็ย่อมถูกในส่วนเบื้องต้น และส่วนเบื้องปลายโดยแท้. ในการยึดถือ ธรรมข้อที่สามนี้แหละ บางคนในโลกนี้เป็นคนตกปลา (ชาวประมง) หรือ เป็นคนล่าเนื้อ อาศัยการฆ่าสัตว์เท่านั้นเลี้ยงชีวิต ภิกษุผู้อยู่ในตำแหน่งเป็นที่ เคารพของเขาแสดงโทษการฆ่าสัตว์ และอนิสงส์การงดเว้นจากการฆ่า สัตว์แล้วให้สิกขาบทแก่เขาผู้ไม่ต้องการเลย เมื่อเขาจะรับก็ย่อมรับทั้งๆ ที่เป็นทุกข์โทมนัสทีเดียว. ภายหลังเมื่อล่วงมาสองสามวัน เมื่อเขาไม่สามารถ รักษาได้ก็เกิดเป็นทุกข์อีก บุญเจตนาและอปรเจตนาของเขาย่อมควบคู่กัน ไปกับทุกข์ทีเดียว. ส่วนเจตนาที่ให้สำเร็จเรียบร้อย ไปด้วยกันกับ สุขบ้าง ไปด้วยกันกับอุเบกขาบ้าง. ในที่ทุกแห่งฟังเข้าใจใจความอย่าง นี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาเจตนาทั้งที่เป็นส่วนเบื้องต้นและส่วน เบื้องปลายนี้แหละ ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงตรัสว่า "พร้อมกับทุกข์ บ้าง พร้อมกับโทมนัสบ้าง, ดังนี้. แหละก็ฟังทราบว่าเป็นทุกข์."

ในการยึดถือธรรมข้อที่สี่ เจตนาที่เป็นส่วนเบื้องต้น ส่วนเบื้องปลายและ
เจตนาที่ให้สำเร็จเรียบร้อยครบทั้งสาม ในบทครบทั้งสิบ ย่อมประกอบด้วย
สุขโดยแท้, พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาความข้อนั้น จึงได้ตรัสว่า
พร้อมด้วยสุขบ้าง พร้อมด้วยโสมนัสบ้าง แลละก็โสมนัสนั่นเอง ก็พึงทราบ
ว่าสุขในที่นี้."

คำว่า "ติดตุกกาลาพ" แปลว่า น้ำเต้าขม. คำว่า "เจือด้วยยาพิษ"

ได้แก่ระคน ปน เคล้ากับยาพิษชนิดร้ายแรง. คำว่า "ไม่ชอบใจ" คือจะ
ไม่ชอบใจ จะไม่ทำความยินดี. คำว่า "จะถึง" คือจะบรรลุ. คำว่า "ไม่พิจารณา
แล้วพึงดื่ม" คือพึงดื่มอย่างไม่พิจารณา. คำว่า "ภาชนะน้ำดื่ม" คือภาชนะ
เต็มปริ่มไปด้วยเครื่องดื่มมอรร่อน้ำดื่ม. คำว่า "สมบูรณ์ด้วยดี" คือเป็น
ภาชนะประกอบด้วยดีแห่งเครื่องดื่มเป็นต้น ที่คนพูดอย่างนี้ว่า "ภาชนะที่
สมบูรณ์ด้วยเครื่องประสมที่ใส่ไว้แล้ว. คำว่า "จะชอบใจ" ได้แก่ ก็แลยาพิษ
ร้ายแรงนั้น ย่อมเป็นอันใส่ไว้แล้วในเครื่องดื่มใดๆ ย่อมให้รสของเครื่องดื่ม
นั้นๆ แล เพราะเหตุนี้จึงกล่าวว่าจะชอบใจ. คำว่า "น้ำมูตรเน่า" ก็คือน้ำมูตร
นั้นแหละ. เหมือนอย่างว่า ร่างกายของคนเราต่อให้เป็นสีทอง ก็ยังถูกเรียกว่า
ตายเนาอยู่นั้นแหละ และเถาอ่อนที่แม่แต่เพิ่งเกิดในวันนั้น ก็ย่อมถูก
เรียกว่า เถาอ่อนอยู่นั้นแหละ ฉนั้นใด; น้ำมูตรอ่อนๆ ที่รองเอาไว้ในทันทีทัน
ใด ก็เป็นน้ำมูตรเนาอยู่นั้นเองฉนั้น. คำว่า "ด้วยตัวยาต่างๆ" คือ ด้วยตัวยา
นานาชนิดมีสมอและมะขามป้อมเป็นต้น. คำว่า "จงเป็นสุข" คือจงเป็นผู้มีสุขไว้
โรค มีสีเหมือนทอง. คำว่า "นมสั้ม น้ำผึ้ง" คือ นมสั้มที่แสนบริสุทธิ์ และน้ำ
ผึ้งที่อร่อยหวาน. คำว่า "เจือเคล้าเข้าด้วยกัน" ได้แก่ ปนระคนเข้าเป็นอัน
เดียวกัน. คำว่า "นั้นแก่เขา" คือ พึงชอบใจแก่เขา ผู้ดื่มเภสัชที่มีรสหวานสี
อย่าง ก็แล อันใดที่เจือด้วยโรคบาทโรค อันนี้ พึง (ทำให้) ลงแดง ยาของเขา
ทำให้อาหารแข็งกระด้าง ถ่ายไม่ออก. (ฤทธิ์ยาทำให้ท้องผูก ถ่าย

ไม่ออก) ส่วนเลือดที่ประสมกับดี ยาของเขานี้มัน ลงท้ายก็ทำให้ร่างกายเย็น
ยะเยือก. คำว่า "ลอยไป" คือลอยลงขึ้น คือไม่มีเมฆ หมายความว่า เมฆอยู่
ไกล. คำว่า "ปราศจากวลาหก" คือ เมฆหลีกไปแล้ว. คำว่า "เมื่อเทพ"
ได้แก่ เมื่ออากาศ. คำว่า "ความมืดอยู่ในอากาศ" คือ ความมืดใน
อากาศ. คำว่า "ปรับปวาทของสมณพราหมณ์ส่วนมาก" ได้แก่ วาตะของตน
เหล่าอื่น อันได้แก่สมณพราหมณ์ส่วนใหญ่. คำว่า "เบียดเบียนยิ่ง" ได้
แก่ เช่นฆ่า. คำว่า "ส่อง ส่องแสง และรุ่งเรือง" ได้แก่ ตอนกลางวันในฤดู
สารท พระอาทิตย์ย่อมเปล่งแสง คือส่องแสงร้อนจ้า สว่างไสว. ก็แล สูตร
นี้ พวกเทวดารักใคร่ชอบใจเหลือเกิน. ดังมีเรื่องต่อไปนี้:-

เขาเล่ากันมาว่า ทางทิศใต้ ในจังหวัดหัตติโกก มีวัดบังอรอยู่ที่ประตู
โรงอาหารของวัดนั้น มีเทวดาสิงอยู่ที่ต้นบังอร ตอนกลางคืนได้ฟังภิกษุหนุ่ม
รูปหนึ่งกำลังสรุพระสูตรนี้ด้วย ทำนองสวดบท จึงให้สาธุการ

ภิกษุหนุ่ม : "นั่นใคร"

เทวดา : "ข้าพเจ้า เป็นเทพสิงอยู่ที่ต้นไม้นี้ครับท่าน"

ภิกษุหนุ่ม : "เทพ ท่านเลื่อมใสในอะไร คือในเสียงหรือในสูตร?"

เทวดา : "ท่านผู้เจริญ ใครๆ ก็มีเสียงทั้งนั้นแหละ ข้าพเจ้าเลื่อมใส
ในสูตร, ในวันที่พระศาสดาทรงนั่งกลางในพระเชตวัน และในวันนี้ไม่มีความ
แตกต่างแม้แต่พยัญชนะตัวเดียว"

ภิกษุหนุ่ม : "เทพ ในวันที่พระศาสดาตรัสท่านได้ยินหรือ"

เทวดา : " ครับท่าน"

ภิกษุหนุ่ม : "ท่านยินฟังที่ไหน"

เทวดา : "ท่านครับ ข้าพเจ้าไปพระเชตวัน แต่เมื่อเหล่าเทพผู้บุญ
หนักศักดิ์ใหญ่พากันมา, ข้าพเจ้าเลยหมดโอกาสจึงยินฟังในที่นี้แหละ"

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 386

ภิกษุหนุ่ม : "ยืนอยู่ที่นี้ แล้วจะได้ยินเสียงพระศาสดาหรือ"

เทวดา : "แล้วท่านละ ยืนเสียงข้าพเจ้าไหม"

ภิกษุหนุ่ม : "ยินจ๊ะ เทพ"

เทวดา : "เป็นเหมือนกับเวลานั่งพูดข้างหูขวา ครับท่าน"

ภิกษุหนุ่ม : "เทพ! แล้วท่านเห็นพระรูปพระศาสดาไหม"

เทวดา : "ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระศาสดาทอดพระเนตรดูแต่ข้าพเจ้า
เท่านั้นแหละ เลยตั้งตัวไม่ติด ครับท่าน "

ภิกษุหนุ่ม : "แล้วท่านมีคุณสมบัติเกิดขึ้นบ้างไหม เทวดา"

เทวดาหายไปในที่นั้นนั้นแหละ ว่ากันว่า วันนั้น เทพองค์นี้ ดำรงอยู่ใน
โศคาปัตติผล.

เทวดาทั้งหลาย ต่างรักใคร่ชอบใจ พระสูตรนี้ดังที่ว่ามี. คำที่เหลือ
ในที่ทั้งหมด ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถามหาชัยมสมาทานสูตร ที่ ๖

๗. วิมังสกสูตร

เรื่องสอบสวนพระธรรม

[๕๓๕] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวันวิหาร อารามของท่านอนาถบิณฑิกะใกล้กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า "ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้. ภิกษุเหล่านั้นรับสนองพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พระพุทธเจ้าข้า"

[๕๓๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำอย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุผู้ใคร่ครวญ เมื่อไม่รู้กระบวนจิตของผู้อื่น จะพึงทำความสอบสวนในพระตถาคตเจ้าว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ด้วยความรู้แจ่มแจ้ง ด้วยประการฉะนี้ หรือไม่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สิ่งทั้งหลายของพวกข้าพระองค์มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่ง พระพุทธเจ้าข้า ดิหนอขอเนื้อความภายิตนนั้นจงแจ่มแจ้งกับพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด" พวกภิกษุฟัง (เนื้อความภายิตนนั้น) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าจักจำไว้.

พ. "ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าเช่นนั้น พวกเธอจงฟัง ตั้งใจให้ดี เราจักกล่าว" ภิกษุเหล่านั้นรับสนองพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า"

[๕๓๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้จะสอบสวน เมื่อไม่รู้กระบวนจิตผู้อื่น พึงสอบสวนพระตถาคต

เจ้า ในสิ่งทั้ง ๒ คือ ในสิ่งที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและฟังด้วยหูว่า "สิ่งเหล่าใด
เสerahmongที่จะพึงรู้ด้วยตาและฟังด้วยหู สิ่งเหล่านั้นของพระตถาคตเจ้ามีหรือไม่?"

"ภิกษุ เมื่อสอบสวนพระตถาคตเจ้า นั้นจะรู้อย่างนี้ว่า "สิ่งเหล่าใด
เสerahmong พร้อมพึงรู้แจ้งด้วยตาและฟังด้วยหู สิ่งเหล่านั้นของพระตถาคตเจ้าไม่
มี" เพราะเมื่อภิกษุสอบสวนพระตถาคตเจ้านั้น จะรู้อย่างนี้ว่า "สิ่งเหล่าใด
เสerahmongที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู สิ่งเหล่านั้นของพระตถาคตเจ้าย่อมไม่
มี." ภิกษุจะสอบสวนให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นว่า สิ่งเหล่าใดที่ยังเป็นความ
มืด ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู สิ่งเหล่านั้น ของพระตถาคตเจ้ามีอยู่หรือ

ภิกษุเมื่อจะสอบสวนพระตถาคตเจ้านั้น ย่อมรู้อย่างนี้ว่า "สิ่งเหล่าใด
ยังเป็นความมืด ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู สิ่งเหล่านั้นของพระตถาคต
เจ้า ไม่มี" เพราะภิกษุ เมื่อจะสอบสวนพระตถาคตเจ้านั้น ย่อมรู้อย่างนี้
ว่า สิ่งเหล่าใดเป็นความมืด ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู สิ่งเหล่านั้นของ
พระตถาคตเจ้าไม่มี." ภิกษุเมื่อจะสอบสวนพระตถาคตเจ้านั้นให้ยิ่งขึ้น
ไปกว่านั้นว่า "สิ่งเหล่าใดแจ่มแจ้งที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู สิ่งเหล่านั้น
ของพระตถาคตเจ้ามีอยู่หรือไม่"

ภิกษุเมื่อจะสอบสวนพระตถาคตเจ้านั้น ย่อมรู้อย่างนี้ว่า "สิ่งเหล่า
ใด ที่แจ่มแจ้งพึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู สิ่งเหล่านั้นของพระตถาคตเจ้า
มีอยู่พร้อม." เพราะภิกษุเมื่อจะสอบสวนพระตถาคตเจ้านั้น ย่อมรู้อย่างนี้
ว่า สิ่งเหล่าใดแจ่มแจ้งที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู สิ่งเหล่านั้นของพระ
ตถาคตเจ้ามีอยู่พร้อม." ภิกษุจะสอบสวนคนอื่นนั้น ให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น
ว่า "ท่านผู้นี้ถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมนี้ตลอดกาลนานหรือว่าเข้าถึงอกุศล
ธรรมนอกนี้."

ภิกษุ นั้น เมื่อสอบสวนผู้นั้น ย่อมรู้อย่างนี้ว่า "ท่านผู้นี้เข้าถึงกุศล
ธรรมนี้สิ้นกาลนานแล้ว, ท่านผู้นี้ไม่ใช่เข้าถึงกุศลธรรมนอกนี้." เพราะภิกษุ
นั้น เมื่อสอบสวนผู้นั้นจะรู้อย่างนี้ว่า "ท่านผู้นี้เข้าถึงกุศลธรรมนี้สิ้นกาลนาน
แล้ว, ท่านผู้นี้ไม่ได้เข้าถึงอกุศลธรรมนอกนี้." เมื่อจะสอบสวนให้ยิ่งขึ้น
ไปกว่านั้นว่า "ภิกษุผู้มีอายุนี้ปรากฏชื่อเสียง มียศ โทษบางอย่างของเธอยัง
มีอยู่ในเรื่องนี้."

"ภิกษุทั้งหลาย! โทษบางอย่างไม่มีแก่ภิกษุในเรื่องนี้ ตราบเท่าที่
เธอยังไม่เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏ(และ) ภิกษุทั้งหลายเมื่อใดแล ภิกษุเป็นผู้มีชื่อ
เสียงปรากฏ(และ) มียศ เมื่อนั้น โทษบางอย่าง ของเธอในเรื่องนี้จึงมี."
ภิกษุ นั้นเมื่อจะสอบสวนผู้นั้นนั่นแหละย่อมรู้อย่างนี้ว่า ภิกษุผู้มีอายุนี้ เป็น
ปรากฏชื่อเสียงเป็นผู้ได้ยศ, โทษบางอย่างของเธอไม่มีในเรื่องนี้." เพราะ
ภิกษุ นั้นเมื่อสอบสวนนั้นย่อมรู้อย่างนี้ว่า "ภิกษุผู้มีอายุนี้เป็นผู้ปรากฏ
ชื่อเสียง เป็นผู้ได้ยศ โทษบางอย่างไม่มีแก่เธอในกรณีนี้."

เพราะเมื่อภิกษุ นั้น. เมื่อจะสอบสวนผู้นั้น ให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นว่า
ท่านผู้นี้เข้าถึงความยินดีในสิ่งไม่น่ากลัว, ท่านผู้นี้เป็นผู้ไม่เข้าถึงความยินดีใน
สิ่งที่น่ากลัว, เธอย่อมไม่เสพงามเพราะปราศจากความกำหนัด เพราะความ
กำหนัดสิ้นไป." เพราะฉะนั้น เมื่อจะสอบสวนผู้นั้นย่อมรู้อย่างนี้ว่า "ท่านนี้
เข้าถึงความยินดีในสิ่งที่ไม่น่ากลัว, ไม่เป็นผู้เข้าถึงความยินดีในสิ่งที่
น่ากลัว, ไม่เสพงามเพราะปราศจากความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัด."

"ภิกษุทั้งหลาย ถ้าหากคนพวกอื่นจะฟังตามภิกษุ นั้นอย่างนี้ว่า
อะไรเป็นอาการของท่าน, อะไรเป็นที่คล้อยตามท่าน ซึ่งเป็นเหตุที่ทำให้ท่าน
กลัวอย่างนี้ว่า. "ท่านเข้าถึงความยินดีในสิ่งที่ไม่น่ากลัว ท่านผู้นี้ไม่เข้าถึง
ความยินดีในสิ่งที่น่ากลัว, เธอย่อมไม่เสพงามเพราะปราศจากความกำ

หนัก เพราะสิ้นความกำหนด." ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้อยู่ในหมู่ หรือเป็นผู้ที่เี่ยวอยู่, พวกใดไปดีแล้ว ในที่นั้น, พวกใดไปไม่ดีแล้วในที่นั้น, พวกใดตามตั้งสอนคณะในที่นั้น, บางเหล่าบางพวกปรากฏในอามิส และบางเหล่าบางพวกถูกอามิสแปด เปื้อน ท่านผู้นี้ย่อมไม่ดูหมิ่นผู้นั้นเพราะเหตุนี้. ก็คำนี้เราได้ฟังได้รับเฉพาะ พระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "เราเป็นผู้เข้าไปยินดีในสิ่งที่ไม่ น่ากลัว ไม่เข้าไปยินดีในสิ่งที่น่ากลัว เราไม่เสพกามเพราะปราศจากกำหนด เพราะสิ้นความกำหนด."

เรื่องทวนถาม

[๕๓๘] ภิกษุทั้งหลาย ครั้นพระตถาคตเจ้าถูกถามกลับยิ่งขึ้น ไปอีกว่า "สิ่งเหล่าใดเศร้าหมองพร้อมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู สิ่งเหล่านั้นมีอยู่หรือว่ามีแก่พระตถาคตเจ้า." ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเจ้า เมื่อพยากรณ์จะพึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า สิ่งเหล่าใดเศร้าหมองพร้อมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู สิ่งเหล่านั้นไม่มีแก่พระตถาคตเจ้า." (ภิกษุทั้งหลาย. พระตถาคตเจ้าจะพึงกลับถูกถามยิ่งขึ้นไปอีกว่า) "สิ่งเหล่าใดมีดีที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู สิ่งเหล่านั้นมีอยู่หรือว่ามีแก่พระตถาคต-" ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระตถาคตเจ้าพยากรณ์จะพึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า "สิ่งเหล่าใดมีดีที่จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยตาและด้วยหูเหล่านั้นไม่มีแก่พระตถาคตเจ้า."

(ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเจ้ากลับถูกถามให้ยิ่งขึ้นอีกว่า) "สิ่งเหล่าใดแจ่มแจ้ง พึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู เหล่านี้มีอยู่หรือว่ามีแก่พระตถาคตเจ้า" ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระตถาคตจะพยากรณ์ก็จะพึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า สิ่งเหล่าใดแจ่มแจ้ง พึงรู้แจ้งด้วยตาและด้วยหู, เหล่านี้มีอยู่แก่ตถาคต."

ภิกษุทั้งหลาย สาวกควรเข้าไป พระศาสดาผู้มีวาตะอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้
มีศีลนั้นเป็นทาง มีศีลนั้นเป็นอารมณ์ และไม่มีตัณหาเพราะศีลอันบริสุทธิ์นั้น
ดังนี้ เพื่อฟังธรรม, พระศาสดาย่อมแสดงธรรมสูงยิ่งขึ้นไปอันประณีตและ
ประณีต เปรียบเทียบให้เห็นทั้งคำทั้งขาวแก่ภิกษุ นั้น ภิกษุทั้งหลายพระ
ศาสดาย่อมแสดงธรรมแก่ภิกษุอื่นๆ ขึ้นไป ประณีตขึ้นไป พร้อมกับส่วน
เปรียบให้เห็นทั้งคำทั้งขาว โดยประการใดๆ ภิกษุ นั้น เพราะรู้อย่างธรรมบาง
ชนิดในธรรมนั้น ถึงความตั้งลงในธรรมในพระศาสนานี้ ย่อมเลื่อมใสในพระ
ศาสดาว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสรู้เองโดยชอบ. พระธรรมอันพระผู้
มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้ว โดยประการนั้นๆ."

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าคนทั้งหลายพึงถามภิกษุ นั้นอย่างนี้อีกว่า อะไร
เป็นอาการของท่าน อะไรเป็นเครื่องคล้อยตามท่าน ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านกล่าว
ไว้อย่างนี้ว่า " พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสรู้เองโดยชอบ พระธรรมอันพระผู้
มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้ว." ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุ
จะพยากรณ์ก็ควรพยากรณ์อย่างนี้ว่า " คุณ เราเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
เจ้าถึงที่ประทับ เพื่อฟังธรรมในศาสนานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง
ธรรมแก่เราอื่นๆ ขึ้นไป ประณีตยิ่งขึ้นไป พร้อมทั้งเปรียบเทียบให้เห็นทั้ง
ขาวและดำ คุณ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่เราให้ยิ่งขึ้นไป
ให้ประณีตยิ่งขึ้น ให้เป็นส่วนเปรียบเทียบพร้อมให้เห็นทั้งคำและขาว โดย
ประการใดๆ เรารู้ยิ่งในบางสิ่งบางอย่าง ในสิ่งนั้น ที่ให้ถึงความตัดสินใจได้เด็ด
ขาดในธรรมในศาสนา จึงเลื่อมใสพระศาสดาว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้
เองโดยชอบ พระธรรมพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์ปฏิบัติ
แล้ว ฉะนั้นๆ" ดังนี้.

[๕๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้
หนึ่งมีศรัทธาตั้งมั่นในพระตถาคตเจ้าด้วยอาการเหล่านี้ บทเหล่านี้ พยัญชนะ

เหล่านี้ เป็นรากเหง้า เป็นที่พึ่ง ภิกษุทั้งหลายศรัทธาที่มีอาการอย่างนี้
ที่ใครๆ เป็นสมณะก็ตาม, พรหมณ์ก็ตาม เทวดา พรหม หรือว่ามารก็
ตาม ในโลกกล่าวว่า มีความเห็นเป็นรากเหง้า มั่นคง ไม่ง่อนแง่น ภิกษุทั้ง
หลาย การปริกษาธรรมในพระตถาคตเจ้าย่อมมีอย่างนี้แล. ก็แลพระตถาคต
เจ้าย่อมเป็นผู้อันบุคคลสอบสวนแล้วโดยชอบธรรมอย่างนี้."

ภิกษุเหล่านั้นต่างพอใจชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบวิม้งสกสูตร ที่ ๗

อรรถกถาวิมังกสูตร

วิมังกสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "ผู้สอบสวนอยู่" ความว่า "ผู้จะสอบสวน มี ๓ คือ ผู้สอบสวนในอรรถ ผู้สอบสวนในสังขาร ผู้สอบสวนในพระศาสนา." ในผู้สอบสวนเหล่านั้น ผู้สอบสวนเนื้อความมาแล้วในบทนี้ว่า "ท่านผู้มีอายุ มนุษย์ทั้งหลาย ผู้ฉลาดย่อมเป็นผู้สอบสวน. ผู้สอบสวนในสังขารมาแล้ว ในบทนี้ว่า "พอละด้วยคำว่า "อานนท" เมื่อใดแล ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจสมุปบาท และเป็นผู้ฉลาดในฐานะและมี ใช้ฐานะ อานนท ด้วยเหตุเท่านั้นแล ภิกษุผู้ฉลาดย่อมเป็นผู้สอบสวน. ส่วน ผู้ฉลาดในพระศาสนาท่านประสงค์เอาในพระสูตรนี้.

บทว่า "กระบวนจิต" ความว่า "วาระแห่งจิต คือ การกำหนดจิต"

บทว่า "ตามแสวงหาพร้อม" ความว่า "แสวงหา คือ เสาะหา ได้แก่ ไคร่ครวญหา."

บทว่า "เพื่อรู้แจ้ง ด้วยประการฉะนี้" ความว่า "เพื่อประโยชน์รู้แจ้ง อย่างนี้."

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการเข้าไปอาศัยกัลยาณมิตรในคำนี้ ว่า "ภิกษุ พึงแสวงหาพระตถาคตเจ้าในเหตุทั้ง ๒ เพราะ ว่า พระตถาคตเจ้านี้ ชื่อว่าเป็นที่พึ่ง คือกัลยาณมิตรผู้ใหญ่ พึงทราบความที่พระตถาคตเจ้านั้นเป็น กัลยาณมิตรอย่างใหญ่หลวงนี้."

สมัยหนึ่ง ท่านอานนทคิดว่า "พรหมจรรย์ครั้งหนึ่ง มีเพราะอานุภาพตน ครั้งหนึ่งมิได้เพราะอานุภาพกัลยาณมิตร แล้ว ไม่อาจจะวินิจฉัยตาม

ธรรมดาของตนได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามว่า " พระพุทธเจ้าข้า กิ่งหนึ่งของพรหมจรรย์นี้ คือความเป็นผู้มีมิตรงาม ๑ ความเป็นผู้มีสหายงาม ๑ ความเป็นผู้โน้มเข้าไปในมิตรที่งาม ๑" พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "อานนท์! เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้เลยๆ อานนท์ พรหมจรรย์ทั้งสิ้นนี้ คือ ความเป็นผู้มีมิตรงาม ๑ ความเป็นผู้มีสหายงาม ๑ ความเป็นผู้โน้มไปในมิตรงาม ๑ อานนท์ เหตุนั้น อันภิกษุผู้มีมิตรอันงาม มีสหายงาม โน้มไปในมิตรที่งาม พึงหวังได้เฉพาะ เธอจักเจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคมืองค์ ๘ ที่เป็นของพระอริยะ อย่างไร อานนท์ ก็ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ฯลฯ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นของพระอริยะ. อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสัมมาทิฐิ ฯลฯ เจริญสัมมาสมาธิที่อาศัยวิเวก. อานนท์ อย่างนี้แล ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ฯลฯ ทำให้มาก อานนท์ เหตุนี้นั่นพึงทราบโดยทำนองนี้ เหมือนอย่างพรหมจรรย์นี้ทั้งสิ้น คือ ความเป็นผู้มีมิตรที่งาม ๑ ความเป็นผู้มีสหายงาม ๑ ความเป็นผู้โน้มไปในมิตรที่งาม ๑ อานนท์ ก็สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีการเกิดเป็นธรรมดาอาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร ย่อมพ้นจากชาติ. สัตว์ทั้งหลายผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ฯลฯ มีความโศก ความร่ำไร ทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นใจเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นใจ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เมื่อจะตรัสความถึงพร้อมด้วยองค์ในภายนอก แก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อทำสิ่งในภายนอกว่าเป็นองค์แล้ว เราไม่พิจารณาเห็นองค์อื่น แม้สักองค์เดียวที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่อย่างนี้ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรงามนี้ ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มีมิตรงาม เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่."

แม้เมื่อจะตรัสข้อปฏิบัติเป็นเครื่องขัดเกลากิเลส แก่พระมหาจุนทะ

จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลายควรทำความซัดเกล้าว่า " คนเหล่าอื่นจักมีคนชั่ว เป็นมิตร พวกเราก็จักมีมิตรที่งาม."

แม่เมื่อจะตรัสธรรมสำหรับบ่มวิมุตติ แก่พระเมฆิยะเถระ จึงตรัสธรรมเป็นเครื่องเข้าไปอาศัยกัลยาณมิตรให้วิเศษนั้นเที่ยวว่า "เมฆิยะธรรมทั้ง ๕ ย่อมเป็นไปเพื่อความสุกหอม แห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกหอม ๕ อย่าง เป็นไฉน คือ เมฆิยะ. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีกัลยาณมิตร.

แม่เมื่อจะประทานโอวาทเป็นเครื่องพิจารณาเนืองๆ แก่พระราหุลเถระปัญบุตร จึงตรัสธรรมเป็นเครื่องเข้าไปอาศัยกัลยาณมิตรนั้นแหละก่อนธรรมทั้งหมดว่า.

"เธอจงคบกัลยาณมิตร ที่นอนที่นั่งอันสงบ ที่อันเจียบปราศจากเสียง กึกก้อง เธอจงเป็นผู้รู้ประมาณในการกิน. เธออย่าได้ทำความอยากในปัจจัยเหล่านี้ คือ จีวรบิณฑบาต ปัจจัยคือที่นอนและที่นั่ง เธอจงอย่ามาสู่โลกอีก."

ขึ้นชื่อว่าธรรมเป็นเครื่องเข้าไปอาศัยกัลยาณมิตรนี้ เป็นธรรมมีคุณมากอย่างนี้.

เมื่อจะทรงแสดงธรรมแม่ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงปรารภเทศนาว่า ภิกษุทั้งหลายพึงแสวงหาพระตถาคตเจ้าในสิ่งทั้ง ๒." อธิบายว่า ภิกษุผู้ฉลาด จงเสาะหาชื่อแสวงหาพระตถาคตเจ้าในสิ่งทั้งสอง ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเปล่งสีหนาทว่า "กิจด้วยการคิดอย่างนี้ว่า" พระพุทธเจ้านี้มีชาติใหญ่ ถึงพร้อมด้วยลักษณะ รูปงาม น่าชม มีชื่อเสียง ที่เขาถือว่าสำคัญอย่างยิ่ง หรือเราอาศัยผู้นี้แล้วจะได้ปัจจัยมีจีวรเป็นต้นแล้วอยู่อาศัยเราไม่มี" ส่วนผู้ใดมากำหนดอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้า

นี้พอจะเป็นศาสดาที่ทำหน้าที่ศาสดาให้สำเร็จแก่เราได้ บุคคลนั้นจงคบกับเราเถิด." ชื่อว่าการเปล่งอย่างสียะของพระพุทธเจ้ากลายเป็นพระสูตร.

บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงสิ่งทั้งสองเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ที่พึงรู้แจ้งด้วยตาและหูในธรรมนั้น มารยาทที่เป็นไปทางกายของพระศาสดา ชื่อว่าธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยตาของผู้จะสอบสวน มารยาทที่เป็นไปทางวาจา ชื่อว่าธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยหู. บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงอาการที่จะพึงสอบสวนในธรรมเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "สิ่งเหล่าใด เสรีหมองพร้อมแล้วเป็นต้น."

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เสรีหมองพร้อมแล้ว** "ได้แก่ประกอบด้วยกิเลส และสิ่งเหล่านั้น จะพึงรู้แจ้งด้วยตาและหูหามิได้." เหมือนเมื่อน้ำปั่นป่วน ฟองน้ำผุดขึ้น บุคคลย่อมรู้ว่า ภายในมีปลาฉันใด บุคคลเห็นและได้ยินกาย มารยาททางกาย และทางวาจา ของผู้ทำการฆ่าสัตว์หรือกล่าวเท็จเป็นต้น ก็ย่อมรู้ว่าจิตที่ให้อกุศลธรรมมีการฆ่าเป็นต้นตั้งขึ้นเสรีหมองพร้อมแล้ว. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสอย่างนี้ว่า "สำหรับผู้ที่มีจิตเสรีหมอง แม้มารยาททางกายและทางวาจาก็ชื่อว่าพลอยเสรีหมองไปด้วย."

บทว่า **สิ่งเหล่านั้นไม่มีแก่พระตถาคตเจ้า** ความว่า "เขาย่อมรู้อย่างนี้ว่า "สิ่งเหล่านั้นของพระตถาคตเจ้าไม่มี คือหาไม่ได้." ก็เพราะความที่สิ่งเหล่านั้นไม่มีแน่เทียว คือเพราะไม่ได้ปกปิดไว้ จึงหาสิ่งเหล่านั้นไม่ได้. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงปวารณาหมู่ภิกษุในสิ่งเหล่านี้ ในวันหนึ่ง จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เอาเถิด บัดนี้เราจะปวารณาต่อพวกเธอว่า "ก็พวกเธอย่อมไม่คิดเตียนมารยาททางกาย และทางวาจาของเราบ้างหรือ" เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร ได้ลุกขึ้นจากอาสนะ ทำผ้าจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประคองอัญชลีไปทางพระผู้มีพระ

ภาคเจ้าประทับอยู่ ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า " ข้าแต่พระองค์
เจริญ พวกข้าพระองค์จะไม่ติเตียนกรรมใดๆ ที่เป็นไปทางกายและทาง
วาจาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงให้มรรคที่ยังไม่เกิดขึ้นแล้วให้เกิดขึ้น ทรงให้รู้มรรคที่พวกใครๆ ไม่รู้
แล้ว ทรงบอกมรรคที่ใครๆ บอกไม่ได้แล้ว ทรงเป็นผู้รู้หนทาง ทรงเป็นผู้รู้
แจ้งซึ่งหนทาง ทรงเป็นผู้ฉลาดในหนทาง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็แลบัด
นี้พวกสาวก เป็นผู้ดำเนินไปตามมรรคอยู่ ภายหลังมาตามพร้อมแล้ว.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีมารยาททางกายและทางวาจาหมดจดอย่างนี้."

ได้ยินว่า แม้อุตตรมาณพ คิดว่า "เราจักเห็นโทษใดๆ ที่ไม่น่ายินดีใน
กายทวาร และวจีทวารของพระตถาคตเจ้า." แล้วติดตามอยู่ ๗ เดือน ก็ไม่ได้
เห็นแม้เท่ากับเส้นหรือว่าอุตตรมาณพนี้เป็นมนุษย์ จักเห็นโทษอะไรที่ไม่น่า
ยินดี ในกายทวารและวจีทวารของพระตถาคตเจ้าผู้เป็นพระพุทธเจ้า ถึงแม่
เทวปุตตมาร ก็ติดตามตั้งแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระโพธิสัตว์เสด็จออก
มหาภิเนษกรรม ณ แสวงหาอยู่ตลอด ๖ ปี ก็ไม่ได้เห็นโทษใดๆ ที่ไม่น่ายิน
ดี โดยที่สุดแม้เพียงความปรวิตททางใจ. มารคิดแล้วว่า ถ้าเราจักเห็น
อกุศลแม้เพียงเหตุที่พระโพธิสัตว์นั้นตรีกแล้ว ในเพราะโทษนั้นนั่นแหละ
เราจักตีพระโพธิสัตว์นั้นที่ศีรษะแล้วหลีกไป." มารนั้นไม่ได้เห็นแล้ว
ตลอด ๖ ปี ติดตามพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระพุทธเจ้าอีก ๑ ปี ก็ไม่ได้เห็นโทษ
ใดๆ จึงไหว้แล้วในเวลาเป็นที่ไป จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระโคดมผู้เป็นมหาวิระ มีปัญญามาก ผู้รุ่งเรืองด้วยพระฤทธิ์
ด้วยยศ ผู้ทรงก้าวล่วงเวรภัยทั้งปวง ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระบาท" ดังนี้
แล้วหลีกไป.

บทว่า "เจือกัน" ความว่า "ปนกันอย่างนี้ คือ บางเวลาก็ดำ บาง
เวลาก็ขาว."

บทว่า "ขาว" ได้แก่ "บริสุทธิ์ไม่มีกิเลส."

บทว่า "มีอยู่" ความว่า "ธรรมที่ผ่องแผ้วมีอยู่ คือ หาได้อยู่." จริงอยู่พระตถาคตเจ้า ย่อมมีมารยาททางกายเป็นต้นบริสุทธิ์. เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ๔ อย่างเหล่านี้ ที่ตถาคตไม่ต้องการระมัดระวัง ๔ อย่างอะไรบ้าง คือ ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเจ้า เป็นผู้ที่มีมารยาททางกายบริสุทธิ์. พระตถาคตเจ้าทรงไม่มีกายทุจริต ที่ตถาคตเจ้าต้องระมัดระวังว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตทรงมีมารยาททางวาจาบริสุทธิ์ มีมารยาททางใจบริสุทธิ์ มีอาชีพบริสุทธิ์ ตถาคตไม่มีมิฉฉาชีพ ที่ตถาคตจะต้องระมัดระวังว่า ขอให้ผู้อื่นอย่าได้รู้มิฉฉาชีพของเราเลย."

ข้อว่า "ธรรมที่เป็นกุศลนี้" ได้แก่ "ศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘." อธิบายว่า "ท่านผู้มีอายุนี้จงแสวงหาอย่างนี้ว่า " พระศาสดาทรงเข้าตลอด เวลานาน ทรงสมบูรณ์ด้วยศีลนี้ ตั้งแต่กาลที่นานยิ่ง หรือว่า "ทรงเข้าเวลาเล็กน้อยจึงทรงเข้าเมื่อวันวาน พรุ่งนี้หรือมะรืนนี้." เพราะว่า คนบางพวกอยู่ในที่หนึ่ง ได้ทำกรรมเป็นเครื่องเลี้ยงชีพที่ผิดอย่างมาก กรรมนั้นย่อมปรากฏในการล่วงเวลานั้น ย่อมปรากฏแล้ว เธอเมื่อไปหมู่บ้านชายแดน หรือ ฝั่งมหาสมุทรแห่งใดแห่งหนึ่ง แล้วให้ทำบรรณศาลาอยู่คชชาวป่า. พวกมนุษย์เกิดความขกย่องแล้วถวายปัจจัยแก่เธอ. พวกภิกษุชาวบ้านนอกเห็นความเป็นอยู่ของเธอจึงกำหนดว่า ท่านผู้นี้รื่นเริงเหลือเกิน นี้ใครหนอ. ได้รู้แล้วว่า พวกภิกษุผู้ทำมิฉฉาชีพชื่อนั้น ในที่โน้นหลีกไป แล้วนั่งปรึกษากันว่า "พวกเราไม่อาจจะทำอุโบสถหรือปวารณาพร้อมกับภิกษุนี้ได้" จึงกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งในกรรมมีอุกเขปนียกรรมเป็นต้น โดยชอบธรรม. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ เพื่อทรงให้ภิกษุเหล่านั้นสอบสวนถึงข้อปฏิบัติที่ปกปิดเห็นปานนั้นว่ามีหรือไม่มี.

ชื่อว่า "ยอมรู้อย่างนี้" ความว่า "รู้ว่าทรงเข้าตลอดเวลานาน มิใช่ทรงเข้าตลอดเวลาเล็กน้อย." ก็ข้อที่ศีลอันมีอาชีวะเป็นที่ ๘ ของพระตถาคตเจ้า ผู้ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณในบัดนี้พึงบริสุทธิ์ตลอดกาลนานนี้ไม่น่าอศจรรย แม้ในเวลาเป็นพระโพธิสัตว์ศีลของพระองค์ก็ได้เป็นอย่างนี้.

ทราบว่าเป็นอดีตพระราชา ๒ พระองค์ คือ พระราชาในแคว้นคันธาระ และพระราชาในแคว้นวิเทหะ ทรงเป็นสหายกัน ทรงเห็นโทษในกามทั้งหลาย จึงมอบราชสมบัติแก่พระโอรส ทรงผนวชเป็นฤาษีแล้วเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านป่าหมู่หนึ่ง. ก็ชายแดนหาเกลือได้ยาก ฤาษีทั้งสองนั้นได้ข้าวต้มไม่ได้ใส่เกลือแล้วนั่งค่อมบนศาลาหลังหนึ่ง. พวกมนุษย์ในระหว่าง ๆ ได้ทำเกลือปนมาถวาย. วันหนึ่ง คนหนึ่งใส่เกลือปนบิณฑบาตให้แก่เวเทหะฤาษี. เวเทหะฤาษีรับแล้วแบ่งไว้ในสำนักของคันธาระฤาษี กิ่งหนึ่ง สำนักของตนกิ่งหนึ่ง. แต่ณั้ ฤาษีนั้นเห็นเกลือที่เหลือจากบริโภคน้อยหนึ่ง จึงกล่าวว่า "เกลือนี้อย่าเสียเลย" แล้วเอาไบไม้ห่อไว้ในคางหุ้ม ในเวลาค่อมข้าวต้มวันหนึ่ง เวเทหะฤาษี ระลึกได้ เมื่อคูดูไปก็เห็นเกลือนั้นจึงเข้าไปหาคันธารฤาษี กล่าวว่า ท่านอาจารย์! ขอท่านจงถือเอาหน้อยหนึ่ง จากส่วนนี้.

ค. "เวเทหะฤาษี ท่านได้เกลือนี้มาจากไหน"

ว. "เกลือที่เหลือจากการบริโภคในวันนั้น กระผมเก็บไว้ด้วยคิดว่า อย่าเสียไปเลย."

คันธารฤาษีไม่ปรารถนาที่จะรับ "ได้ค่อมข้าวต้มไม่มีเกลือนั้นแหละ แล้วกล่าวกับเวเทหะฤาษีว่า

ท่านละหมู่บ้าน ๑๖,๐๐๐ ที่บริบูรณ์ ท้องพระคลังที่มั่งคั่ง แล้วบัดนี้มาทำการสังสม (เกลือ)."

เวทเททถายีได้กล่าวว่า "ท่านละราชสมบัติบวชแล้ว บัดนี้เพราะเหตุอะไร จึงไม่ทำกรรมที่สมควรแก่การบวช. เพราะเหตุตั้งสมเพียงเกลือปน?"

ค. "ผมได้ทำอะไรไว้ละ ท่านเวทเททถายี"

ลำดับนั้น เวทเททถายี จึงกล่าวกับคันธารทถายีว่า

"ท่านละแคว้นคันธาระในกรุงที่มีทรัพย์มาก ออกมาแล้วจากการปกครอง แล้วบัดนี้มาปกครองในที่นี้อีก."

ค. ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะกล่าวธรรม สิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ข้าพเจ้าไม่ชอบใจ เมื่อข้าพเจ้ากล่าวธรรมอยู่ บาปย่อมไม่เข้าไปพัวพัน."

ว. บุคคลอื่น ย่อมได้ความข้อยยับ เพราะการสรรเสริญ อย่างไรก็ดี อย่างหนึ่ง หากบัณฑิตไม่ฟังกล่าวคำนั้น ที่มีประโยชน์ใหญ่".

ค. "ความใคร่จ้งข้อยยับไป หรืออย่าข้อยยับไป จงเรียรายไปเหมือนไปรยเกลบ เมื่อเรากล่าวธรรมอยู่ บาปย่อมไม่เข้าไปติดพัน."

ลำดับนั้น เวทเททถายี คิดว่า "ผู้ใดไม่มีความรู้แม้ของตน ไม่ศึกษาระเบียบแบบแผนในสำนักอาจารย์ เขาย่อมเที่ยวไป เหมือนกระบือบอดเที่ยวไปในป่า. แล้วกล่าวว่า

"ถ้าความรู้สำหรับตนไม่พึงมีไซ้หรือไม่ได้ศึกษาวินัยไว้ให้ดี คนเป็นอันมากจะพึงเที่ยวไป ดูจกระบือบอดเที่ยวไปในป่า. ก็เพราะบุคคลบางคน ศึกษาดีแล้วในสำนักอาจารย์ ฉะนั้น เป็นผู้ที่มีวินัยที่บุคคลแนะนำได้แล้ว มีสติตั้งมั่นเที่ยวไปอยู่."

ก็แลครั้งนั้นแล้วอย่างนี้ เวทเททถายีจึงกล่าวว่า

"เหตุนี้เราไม่รู้กระทำแล้ว. "แล้วให้คันธารทถายีอดโทษแล้ว. ทถายีแม่ทั้ง ๒ ประพฤติบะแล้วไปสู่พรหมโลก. ถึงในกาลที่พระตถาคตเจ้าเป็น

พระโพธิสัตว์ อาชีวัฏฐมกศีล ก็ได้บริสุทธิตลอดกาลนานอย่างนี้.

บทว่า "ภิกษุผู้มีอายุนี้ปรากฏชื่อเสียง มียศ" ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงว่า "ภิกษุผู้มีอายุนี้เป็นครูของเรา ถึงความเป็นผู้อันเขารู้แล้ว ก็มีชื่อเสียง ได้แก่ ปรากฏแล้ว และตนเองบรรลुบริวารสมบัติหรือไม่หนอ เพราะเหตุนั้น เธอจงสอบสวนอย่างนี้ว่า "โทษบางเหล่าจักปรากฏ โดยความที่ตนปรากฏชื่อเสียง และโดยความที่ตนอาศัยศ หรือไม่ปรากฏ."

บทว่า "ภิกษุทั้งหลาย เพียงนั้นหามิได้" ความว่า ตลอดเวลาที่ภิกษุเป็นผู้ถึงความเป็นผู้มีชื่อเสียง ในพระราชาและอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น หรือซึ่งบริวารสมบัติ โทษบางอย่างมีมานะและมานะจัดเป็นต้นย่อมไม่มี เธอเป็นคัจฉา ผู้เข้าไปสงบระงับแล้ว คุณพระโศคาบัน และคุณพระสกทาคามีอยู่ เธอย่อมเป็นผู้อันใครๆ ไม่อาจเพื่อจะชี้ชัดว่า เธอเป็นพระอริยะ หรือ เป็นปุถุชนหนอแล."

บทว่า "ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใดแล" ความว่า ก็เมื่อใดแลภิกษุบางพวกในศาสนา นี้ เป็นผู้ปรากฏชื่อเสียงแล้ว หรือเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยบริวาร เมื่อนั้น เธอเมื่อจะเบียดเบียนภิกษุเหล่าอื่น ในที่นั้นๆ คุณโคตวัฑู ไล่เอาเขาที่แหลมขวิดฝูงโค และคุณเสื่อเหลืองย่ำยิฝูงเนื้อเป็นผู้ไม่มีความเคารพ มีความประพฤติไม่สมประกอบเที่ยวไป คุณเอาปลายเท้าแตะแผ่นดิน."

ก็กุลบุตรบางพวก เป็นผู้ปรากฏชื่อเสียงมียศ โดยประการใดๆ โน้มลงด้วยดีคุณข้าวสาลีที่เต็มด้วยผลพวง โดยประการนั้นๆ เมื่อพระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้นเข้าไปหาอยู่ เธอย่อมพิจารณาเห็นความไม่มีกิเลสชาติเครื่องกังวล เข้าไปตั้งความสำคัญ ในความเป็นสมณะไว้ เป็นผู้สงบเสงี่ยม. ไม่แบ่ง มีจิตดำ คุณโคอุสภมิเขขาชาด และคุณเด็ก

จันทาล ปฏิบัติ แล้วเพื่อประโยชน์ และความสุขแก่ภิกษุสงฆ์ และแก่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาการปฏิบัติเห็นปานนี้ จึงตรัสว่า "โทษบางอย่างในโลกนี้ ไม่มีแก่เธอ."

ก็พระตถาคตเจ้า ทรงเป็นผู้คงที่ใน โลกธรรม ๘ เพราะพระองค์เป็นผู้คงที่ในลาภบ้าง ในความไม่มีลาภบ้าง ในยศบ้าง ในความไม่มียศบ้าง ในนินทาบ้าง ในสรรเสริญบ้าง ในสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ฉะนั้น โทษทั้งหลาย บางอย่างในโลกนี้จึงไม่มีแก่พระองค์โดยประการทั้งปวงทีเดียว.

บทว่า "เป็นผู้ไม่มีภัยเข้าไปยินดีแล้ว" ความว่า เป็นผู้ไม่มีภัยหามิได้ เข้าไปยินดีแล้ว อธิบายว่า "เป็นผู้เข้าไปยินดีแล้วโดยส่วนเดียว คือเป็นผู้เข้าไปยินดีโดยติดต่อกัน."

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีภัยเข้าไปยินดีแล้ว เพราะความเป็นผู้เข้าไปยินดีโดยความเป็นภัยหามิได้ ดังนี้บ้าง. ก็ภัยมี ๔ อย่าง คือ ภัยเกิดจากกิเลส ๑ ภัยเกิดจากวิญญูะ ๑ ภัยเกิดจากทุกคติ ๑ ภัยเกิดจากการตีเตียน ๑ แม้ปุถุชนย่อมกลัวภัย ๔ ประการ, เสขบุคคลทั้งหลาย ย่อมกลัวภัย ๓ ประการ เพราะว่า พระเสขบุคคลเหล่านั้น ละภัยที่เกิดจากทุกคติได้ พระเสขบุคคล ๗ จำพวก เป็นผู้ยังไม่ปลอดภัย ดังนี้แล. พระจีณาสพชื่อว่า เป็นผู้ปลอดภัย ก็ภัยอย่างหนึ่งของท่าน ย่อมไม่มี ภัยที่เกิดจากการตีเตียนของผู้อื่นก็ไม่มีแล. ก็เธอย่อมอาศัยความเอ็นดูผู้อื่น แล้วรักษาความเข้าไปตีเตียนผู้อื่นว่า "สัตว์ทั้งหลาย อาศัยพระจีณาสพเช่นกับเรา จงอย่าพินาศเลย จงพระเถระผู้อยู่ในมุลูปปลวาศวิหาร."

ได้ยินว่า พระเถระเข้าไปหมู่บ้านมุลูปปลวาศวิหาร เพื่อบิณฑบาต. ลำดับนั้น คนทั้งหลายรับบาตรของท่านผู้ถึงประตูบ้านตระกูลอุปัฏฐาก แล้วปุ้อาสนะอิงเก้าอี้นอน ฝ่ายธิดาของอำมาตย์ อาศัยเก้าอี้นั้นนั้นแล ใ้ปุ

อาสนะตำในส่วนข้างหนึ่งนั่งแล้ว ภิกษุเจ้าถิ่นรูปหนึ่ง เข้าไปบิณฑบาตภายหลัง ยืนแถวที่ประตูบ้านนั้นเทียว กำหนดแล้วว่า "พระเถระนั่งบนเตียงเดียวกับธิดาอำมาตย์" จึงคิดว่า "ภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลนี้ อยู่ในวิหาร เหมือนสงบเสงี่ยม แต่นั่งบนเตียงเดียวกับธิดาอำมาตย์ผู้อุปัฏฐากภายในบ้าน" แล้วตรวจดูซ้ำแล้วซ้ำเล่าว่า "อะไรหนอ เราเห็นระยำเสียแล้ว" เป็นที่สำคัญอย่างนั้นแล้วหลีกไป ฝ่ายพระเถระฉันเสร็จแล้ว ไปวัด เข้าที่อยู่ของตน ปิดประตูนั่งแล้ว. ฝ่ายภิกษุเจ้าถิ่น ฉันเสร็จแล้วก็ไปวัด คิดว่า "เราจักข่มขู่เธอ แล้วจับภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลออกจากวัด" แล้วไปที่อยู่ของพระเถระโดยทำนองการเทียวไปอย่างผู้ไม่สำรวมแล้ว เอากระบวยตักน้ำจากหม้อน้ำสำหรับฉัน. ทำเสียงดังแล้วล้างเท้า. พระเถระรำพึงอยู่ว่า "ผู้นี้ใครหนอแลเป็นผู้เทียวไปไม่สำรวมแล้ว" รู้เรื่องทั้งหมดแล้วคิดว่า "ผู้นี้อ่าได้เป็นผู้ให้ใจประทุษร้ายในเราแล้วเข้าถึงอบายเลย." แล้วหะงินนั่งขัดสมาธิ ใก้ลมณฑลช่อฟ้า. ภิกษุเจ้าถิ่นจึงยกหม้อโดยอาการที่จะประทุษร้าย ได้เปิดประตูเข้าไปข้างในไม่พบพระเถระ คิดว่า "พระเถระจักเข้าไปใต้เตียง" จึงตรวจดูไม่พบพระเถระ แม้ในที่นั้นอีก เริ่มจะออกไป. พระเถระจึงกระแอมขึ้น ภิกษุเจ้าถิ่นนอกนี้ แลขึ้นไปข้างบนเห็นแล้ว ไม่อาจจะอดทนได้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านผู้ทรงผ้าบังสุกุล ผู้มีอายุ การนั่งบนเตียงเดียวกับธิดาอำมาตย์ผู้อุปัฏฐาก สมควรแก่ท่าน ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอานุภาพอย่างนี้ หรือ ท่านผู้เจริญ ขึ้นชื่อว่า บรรพชิตทั้งหลาย นั่งบนเตียงเดียวกับมาตุคามไม่ได้ ก็เหตุนี้ท่านเห็นว่าไม่ดีหรือ" พระชินาสพทั้งหลาย ย่อมรักการเข้าไปติเตียนผู้อื่นอย่างนี้."

บทว่า "เพราะสิ้นราคะ" ความว่า "เพราะความสิ้นไปแห่งราคะนั่นเอง ย่อมไม่เสพกามทั้งหลาย เพราะปราศจากราคะ อธิบายว่า "ห้ามแล้วเสพด้วยการพิจารณาหามิได้."

บพว่า "หากว่า...ซึ่งภิกษุนั้น" ความว่า "คนเหล่าอื่นฟังถามอย่างนี้ กะภิกษุผู้จะสอบสวนนั้น ผู้รู้การละกิลเสขของพระตถาคตเจ้าอย่างนี้ แล้ว นั่งบนธรรมาสน์ที่คกแต่งแล้วท่ามกลางบริษัท ๔ แม้ในเวลาอื่นและนั่งเป็น ต้นนั้นๆ กล่าวสรรเสริญการละกิลเสขของพระตถาคตเจ้าอย่างนี้ว่า "แม้ เพราะอย่างนี้ พระศาสดา ทรงเป็นผู้ปราศจากราคะ. โทสะ โมหะ คาย กิลเสข ละมลดทินได้ ทรงบริสุทธธืออย่างดี เหมือนพระจันทร์เพ็ญพ้นจากหมอก ฉะนั้น."

บพว่า "อาการ" ได้แก่ "เหตุ."

บพว่า "ไปตาม" ได้แก่ "รู้ตาม."

บพว่า "หรือว่า อยู่ในสงฆ์" ความว่า "บางคราวอยู่ท่ามกลางภิกษุ ที่กำหนดนับไม่ได้."

บพว่า "หรือว่า ผู้เดียวเสด็จประทับอยู่" ความว่า "ผู้เดียว ประทับ อยู่ในที่หลิกเร้น และในชฎุป่าปารีเลยยกะอย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย! เรापรรณนาเพื่อจะหลิกเร้นกึ่งเดือน (บ้าง) ๓ เดือน (บ้าง)."

บพว่า "ผู้ไปดีแล้ว" ความว่า "ผู้ไปดีแล้ว คือเป็นผู้ปฏิบัติดี ได้แก่ เป็นผู้ที่ประกอบสมคกรแก่เหตุ." ก็ภิกษุบางพวกแม้ เห็นปานนี้ก็มีอยู่."

บพว่า "ไปไม่ดีแล้ว" ความว่า "ชื่อว่าเป็นผู้เกี่ยวข้องเพราะเกี่ยว หนักมาก ละกรรมฐาน ภิกษุบางรูป แม้เห็นปานนี้ก็มีอยู่."

บพว่า "ตามสอนคณะ" ความว่า "ชื่อว่าเป็นผู้เกี่ยวข้องเพราะเกี่ยว ข้องด้วยคณะเป็นผู้ยินดีในคณะ มากในคณะ บริหารคณะอยู่." ภิกษุบาง รูป แม้เห็นปานนี้ก็มีอยู่. ภิกษุเหล่านั้น เป็นปฏิปักษ์ต่อภิกษุพวคนั้น เป็นผู้ แล่นออก สลัดออกจากคณะ ไม่ประกอบบอยู่ก็มี.

บทว่า "ย่อมปรากฏในอามิส" ความว่า "พวกภิกษุผู้มุ่งในอามิสทั้งหลาย เป็นผู้โลภในอามิส มีจักขุเพ่งแต่อามิส เทียวไปเพื่ออามิส คือปัจจัย ๔ เท่านั้นก็มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ถูกอามิสฉาบทาแล้ว มีใจฟ่องใสจากปัจจัย ๔ เป็นเช่นกับดวงจันทร์ที่พ้นจากหมอกอยู่ก็มีอยู่."

บทว่า "ท่านผู้นี้ย่อมดูหมิ่นผู้นั้น ด้วยอามิสหามิได้" ความว่า "ความยกขึ้นด้วยอำนาจอาศัยเรือนย่อมไม่มีแก่เธออย่างนี้ว่า "ท่านผู้มีอายุ นี้เป็นครู ย่อมไม่ดูหมิ่นบุคคลนั้นๆ ด้วยข้อปฏิบัตินั้นๆ ผู้นี้เป็นผู้ปฏิบัติดี เป็นนักปฏิบัติ นี้ชื่อว่าเป็นผู้เล่นนอก สลัดออกจากคณะ ผู้นี้เป็นผู้ที่อามิสไม่ฉาบทาแล้ว เป็นผู้มีจิตใจฟ่องใสจากจากปัจจัยทั้งหลาย เหมือนดวงจันทร์ที่พ้นจากหมอกฉะนั้น ดังนี้บ้าง." ความข่มขู่ด้วยอำนาจอาศัยเรือนย่อมไม่มีแก่เธออย่างนี้ว่า "ผู้นี้เป็นผู้ปฏิบัติไม่ดี ไม่ใช่ นักปฏิบัติ เป็นผู้ที่มีกายหนักแน่น สละกรรมฐาน ผู้นี้เป็นผู้เกี่ยวเนื่องด้วยหมู่ โลกในอามิส โลก มีจักขุจ้องแต่ อามิส ดังนี้บ้าง." ถามว่า "คำอะไรเป็นอันภิกษุนี้กล่าวไว้" ตอบว่า "ท่านย่อมเป็นผู้กล่าว ความเป็นผู้คงที่ในสัตว์ทั้งหลายของพระตถาคตเจ้า."

ก็พระผู้เป็นมุณีนี้ มีพระทัยเสมอต่อเหล่าสัตว์ทั้งปวง คือ ต่อพระเทวทัต นายขมังธนู โจรองकुลิมาล ในข้างชนบาล และในพระราหุล.

บทว่า "ภิกษุทั้งหลาย ในภิกษุผู้จะสอบสวนเหล่านั้น" ความว่า "ก็ในบรรดาภิกษุผู้จะสอบสวนทั้งสองนั้น ภิกษุนี้ใดได้มาถึงแล้วในเพราะ การถามว่า "ก็อะไรเป็นอาการของท่าน นี้ชื่อว่า ผู้สอบสวนข้อขอ." อนึ่ง ผู้ใดมาแล้วด้วยคิดว่าท่านผู้นี้เป็นผู้ไม่มีภัยเข้าไปยินดีแล้ว ชื่อว่า ผู้สอบสวนข้อมูล. ในบุคคลทั้ง ๓ ผู้สอบสวนเหล่านั้น ผู้สอบสวนข้อมูลจะพึงกลับถามพระตถาคตเจ้าให้หนักขึ้นไปอีกเทียว. อธิบายว่า "ข้อแรก แม้เธอก็จะ

ถึงความตกลงใจด้วยถ้อยคำของผู้อื่น ก็ขึ้นชื่อว่า ผู้อื่นเมื่อรู้บ้าง ไม่รู้บ้าง ก็จะฟังกล่าว, ถ้อยคำของเธอเป็นถ้อยคำจริงบ้าง ไม่จริงบ้างอย่างนี้ เพราะฉะนั้น เธอไม่ถึงความตกลงใจในถ้อยคำของผู้อื่นนั่นเอง จะฟังถามพระตถาคตเจ้าใหญ่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีกเทียว.

ในคำว่า "เมื่อพยากรณ์ นี้ เพราะขึ้นชื่อว่า พระตถาคตเจ้าไม่มีพยากรณ์ผิดฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสว่า ถูก ผิด (แต่) ตรัสว่า "ทรงพยากรณ์อยู่."

บทว่า "เราเป็นผู้มีอาชีวะภูมกคิลนั้นเป็นหนทาง มีอาชีวะภูมกคิลนั้นเป็นโคจร" ความว่า "เราเป็นผู้มีอาชีวะภูมกคิลบริสุทธิ์ว่า "นี้เป็นทางของเรา นี้เป็นโคจรของเรา บาลีว่า "เอตาปาโธ ดังนี้บ้าง."

บทว่า "เอตาปาโธ" นั้นมีอธิบายว่า "เราเป็นผู้มีอาชีวะภูมกคิลบริสุทธิ์ เรานั้นเชื่อว่าเป็นผู้อาชีวะภูมกคิลเป็นทาง ด้วยมุขคือญาณของภิกษุผู้ชื่อว่าสอบสวนนั้น เพราะความเป็นผู้บริสุทธิ์ มีคำอธิบายว่า "เรา มาปรากฏตัวอย่างนี้."

ด้วยบทว่า "เราเป็นผู้สำเร็จแล้วด้วยอาชีวะภูมกคิลนั้น ด้วยคิลนั้นหา มิได้" พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ว่า "ก็เราเป็นผู้สำเร็จแล้วด้วยอาชีวะภูมกคิลนั้น ด้วยคิลที่บริสุทธิ์เมื่อนั้นหา มิได้ เป็นผู้มิตัดหาหา มิได้ เชื่อว่าเป็นผู้หมดค้นหา เพราะความเป็นผู้มีคิลบริสุทธิ์นั่นเอง."

บทว่า "ยิ่งๆ ขึ้นไป และประณีตยิ่งขึ้น" ความว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงให้ยิ่งขึ้นไป และให้ประณีตยิ่งขึ้นไป."

บทว่า "ที่มีส่วนเทียบทั้งฝ่ายดำและขาว" ความว่า "ทั้งดำและขาว." พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้ทั้งฝ่ายดำและขาวนั้นมีส่วนเทียบกัน ให้มีวิบากเท่ากันแล้วทรงห้ามส่วนที่ดำ ทรงแสดงทั้งฝ่ายดำและขาว ให้มีส่วน

เปรียบเทียบอย่างนี้ว่า ขาว และทรวงห้ามส่วนที่ขาวแล้ว แสดงทั้งส่วนดำและขาวให้มีส่วนเปรียบเทียบอย่างนี้ว่า ดำ คังนี้."

ก็แม้เมื่อทรงแสดงส่วนที่ดำ ก็ทรงแสดงพร้อมทั้งอุตสาหะและวิบาก. เมื่อทรงแสดงส่วนที่ขาว ก็ยอมทรงแสดงพร้อมทั้งความอุตสาหะและวิบาก.

บทว่า "ถึงความตกลงใจในธรรมทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งซึ่งธรรมบางอย่างในศาสนานี้" ความว่า ถึงความตกลงใจในพระธรรมเทศนา ด้วยธรรมคือการแทงตลอดที่รู้ยิ่งแล้วนั้น ด้วยความรู้ยิ่งซึ่งธรรมบางอย่างในธรรมที่ทรงแสดงแล้วนั้น."

บทว่า "เลื่อมใสในพระศาสดา" ความว่า "ถึงความตกลงใจในธรรมอย่างนี้ แล้วเลื่อมใสในพระศาสดาโดยประมาณ โดยยิ่งว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้เองโดยชอบ" ย่อมเลื่อมใสในพระธรรม แม้ในพระสงฆ์ก็อย่างนี้ว่า "ก็พระธรรมใดอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว พระธรรมเมื่อนั้น ชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เพราะเป็นเครื่องนำออก. พระสงฆ์ใดปฏิบัติธรรมนั้น ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระสงฆ์เมื่อนั้นชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว เพราะปฏิบัติข้อปฏิบัติที่เว้นจากโทษมีการคดเป็นต้น."

บทว่า "ถ้าว่า....ซึ่งภิกษุ นั้น" ความว่า "ซึ่งภิกษุ นั้น ผู้เลื่อมใสแล้วอย่างนี้ กล่าวสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยในที่นั้นๆ."

บทว่า "อาการเหล่านี้" ความว่า "ด้วยเหตุเป็นเครื่องสอบสวนพระศาสดาเหล่านี้."

บทว่า "ด้วยบทเหล่านี้" ได้แก่ "บทเป็นเครื่องรวบรวมอักขระเหล่านี้."

บทว่า "มีความเชื่อตั้งมั่น" ได้แก่ "ความแนบแน่นตั้งมั่นแล้ว."

บทว่า "มีความเกิดเป็นมูล" ได้แก่ "มีมูลเกิดพร้อมแล้วด้วยอำนาจ
โศคาปัตติมรรค." ก็โศคาปัตติมรรค ชื่อว่าเป็นมูลแห่งศรัทธา.

บทว่า "มีอาการ" ได้แก่ "ชื่อว่ามีเหตุ เพราะท่านแสวงหาเหตุแล้วจึง
ถือเอา."

บทว่า "มีความเห็นเป็นมูล" ได้แก่ เป็นมูลแห่งโศคาปัตติมรรค.
ก็โศคาปัตติมรรค ท่านเรียกว่า "ความเห็น."

บทว่า "มั่น" ได้แก่ ยั่งยืน."

บทว่า "อันใครนำไปไม่ได้" ได้แก่ "อันใครๆ ไม่อาจนำไปได้."

บทว่า "หรือสมณะ" ได้แก่ "หรือว่าสมณะผู้มีบาปอันสงบแล้ว."

บทว่า "หรือว่าพราหมณ์" ได้แก่ "หรือว่าพราหมณ์ผู้ลอยบาปแล้ว."

บทว่า "หรือว่าเทพ" ได้แก่ "อุปบัติเทพ."

บทว่า "หรือว่า มาร" ได้แก่ "หรือว่าวสวัตติมาร. ก็ความเชื่อของ
พระโศคาบันนั้นเป็นสภาพที่เทวดา แม้วสวัตติมารก็ลักไปไม่ได้ ดูความเชื่อ
ของนายสุรผู้อยู่ป่ามะม่วง.

ทราบว่ นายสุระนั้น ฟังธรรมของพระศาสดาแล้ว ได้เป็นพระ
โศคาบันแล้วไปเรือน. ลำดับนั้นจึงเนรมิตเป็นรูปเปรียบด้วยพระพุทธรเจ้า
ที่ประดับด้วยพระลักษณะอย่างเลิศ ๓๒ ประการ แล้วยืนที่ประตูเรือน
ของสุรอุบาสก ส่งข่าวไปว่า "พระศาสดาเสด็จมาแล้ว." สุรอุบาสก คิดแล้ว
ว่า "เราฟังธรรมจากสำนักของพระศาสดาแล้วเดี๋ยวนี้เอง จักมีเหตุอะไรหนอ
แล" จึงเข้าไปเฝ้าแล้วได้ยืนถวายบังคมด้วยสำคัญว่าเป็นพระศาสดา.
มารกล่าวแล้วว่า "สุรัมพัญญู คำใดที่เรากล่าวแล้วกับท่านว่า "รูปไม่
เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง เพราะค่านั้น เรากล่าวแล้วไม่ถูก เราไม่

ใคร่ครวญกล่าวแล้วอย่างนี้ ฉะนั้น ท่านจงถือเอาว่า รูปเที่ยง ฯลฯ วิญญาณ
เที่ยง."

สุรอุบาสก จึงคิดว่า "ข้อที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ทรงใคร่ครวญ
แล้ว พึงตรัสคำใดๆ ไม่ให้แจ่มแจ้งแล้วนั้นเป็นไปไม่ได้. ผู้นี้จักเป็นมารมาเพื่อ
ให้เราเข้าใจผิดแน่แท้. ลำดับนั้น จึงกล่าวกะมารนั้นว่า "ท่านเป็นมารหรือ"
มารนั้นไม่อาจจะกล่าวเท็จได้จึงรับว่า "เออ...เราเป็นมาร." ถูกสุร
อุบาสกกล่าวว่า "มาเพราะเหตุไร จึงกล่าวว่า "เพื่อให้ศรัทธาของท่านคลอน
แคลน."

สุรอุบาสกจึงคิดนี้ไว้ให้รู้ว่า เจ้ามารคำผู้มีบาป เจ้าผู้เดียวจงหยุด
ก่อน มารเช่นเจ้าตั้งร้อย ตั้งพัน ก็ไม่อาจให้ศรัทธาของเราหวั่นไหวได้
จึงว่าศรัทธาที่มาแล้วโดยมรรคยอมไม่หวั่นไหว คุณภูเขาสิเนรุที่ตั้งอยู่บน
แผ่นดินที่เป็นศิลา เจ้าจะอยู่ในที่นี้ทำไม" มารนั้นไม่อาจดำรงอยู่ในที่
นั้น ได้อันตรายไปในที่นั่นนั่นเทียว.

บทว่า "หรือว่า พรหม" ความว่า "หรือว่าบรรดาพรหมมีพรหม
กายิกะเป็นต้น พรหมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง."

บทว่า "หรือว่าใครๆ ในโลก" ความว่า "เว้นสมณะเป็นต้นเหล่า
นี้ หรือว่า ใครๆ แม้อื่นในโลกก็ไม่สามารถนำไปได้.

การสอบสวนภาวะของตน ชื่อว่า การสอบสวนธรรม.

บทว่า "ตั้งมั่นในการสอบสวนอย่างดี ตามธรรมดา" ได้แก่ ดำรงอยู่
ในการสอบสวนอย่างดีโดยธรรมดา." อธิบายว่า "เป็นผู้ถูกสอบสวนแล้ว
อย่างดี ตามภาวะของตนทีเดียว. คำที่เหลือในทุกบทตั้งขึ้นทั้งนั้นแล.

๘. โกสัมพียสูตร

เรื่องพระเถระวิวาทกัน

[๕๔๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร โฆสิตาราม
เขตพระนคร โกสัมพี.

สมัยนั้น พวกภิกษุในเมืองโกสัมพี เกิดขัดใจทะเลาะวิวาทตีกัน
และกันด้วยหอกคือปากอยู่ ไม่ปรับความเข้าใจกัน ไม่ปรารณาความเข้าใจ
กัน ไม่ทำให้ปรองดองกัน ไม่ปรารณาความปรองดองกัน

ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาท
แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ขอประ
ทานพระวโรกาส พวกภิกษุในเมืองโกสัมพี เกิดขัดใจทะเลาะวิวาทตีกัน
และกันด้วยหอกคือปากอยู่ ไม่ปรับความเข้าใจกัน ไม่ปรารณาความเข้าใจ
กัน ไม่ทำให้ปรองดองกัน ไม่ปรารณาความปรองดองกัน.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมาแล้วรับ
สั่ง ว่า "ภิกษุ เธอจงมา เธอจงเรียกภิกษุเหล่านั้นมาตามคำของเราว่า
พระศาสดาของพวกเรารับสั่งให้หาพวกท่านผู้มีอายุ."

ภิกษุรูปนั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "อย่างนั้น พระ
พุทธเจ้าข้า" ดังนี้แล้ว เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นแล้วบอกว่า พระศาสดารับ
สั่งให้หาท่านผู้มีอายุทั้งหลาย."

ภิกษุเหล่านั้นรับคำภิกษุนั้นว่า "อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ" ดังนี้แล้ว
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย! ได้ยินว่าพวกเธอเกิดขัดใจทะเลาะวิวาทตีกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ ไม่ปรับความเข้าใจกัน ไม่ปรารธนาความเข้าใจกัน ไม่ทำให้ปรองดอง ไม่ปรารธนาความปรองดองกัน จริงหรือ."

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน สมัยใด พวกเธอเกิดขัดใจทะเลาะวิวาทตีกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ สมัยนั้น พวกเธอเข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจกรรม และเมตตามโนกรรมในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง บ้างหรือหนอ."

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า "ข้อนั้นไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า"

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เช่นนี้ก็เป็นอย่างนั้น สมัยใดพวกเธอเกิดขัดใจทะเลาะวิวาทตีกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ สมัยนั้นพวกเธอมิได้เข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจกรรม และเมตตามโนกรรม ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง โมฆบุรุษทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนั้น พวกเธอรู้อะไร เห็นอะไร จึงเกิดขัดใจทะเลาะวิวาทตีกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ ไม่ปรับความเข้าใจกัน ไม่ปรารธนาความเข้าใจกัน ไม่ทำให้ปรองดองกัน ไม่ปรารธนาความปรองดองกัน โมฆบุรุษทั้งหลาย ข้อนั้นนั่นแหละ จักมีเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ แก่เธอทั้งหลายตลอดกาลนาน".

เรื่องสาราณียธรรม ๖ ประการ

[๕๔๒] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกภิกษุทั้งหลาย ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๖ ประการนี้ เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำความรัก

กัน ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน ๖ ประการเป็นไฉน. ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าไปตั้งกายกรรมอันประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ธรรมเมื่อนี้เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำความรักกัน ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน".

"ภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าไปตั้งวจีกรรมอันประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ธรรมเมื่อนี้เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำความรักกัน ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน".

"ภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าไปตั้งมโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ธรรมเมื่อนี้ เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำความรักกัน ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน".

"ภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุมีลาภเกิดขึ้น โดยธรรม ได้มาโดยธรรม ที่สุดเป็นลาภสักว่าอาหารที่เนื่องในบาตร ก็บริโภคน้ำโดยไม่เกียดกันไว้ เพื่อตน บริโภคเป็นสาธารณะกับเพื่อนสหพรหมจารีผู้มีศีล ธรรมเมื่อนี้เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำความรักกัน ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน".

"ภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุผู้มีศีลไม่ขาด ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทย อันท่านผู้รู้สรรเสริญ อันค้นหาเป็นต้นไม่ครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ ถึงความเป็นผู้มีศีลเสมอกันในศีลเช่นนั้นกับเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลายทั้งในที่แจ้งและในที่ลับอยู่ ธรรมเมื่อนี้เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำความรักกัน ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน".

ภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุผู้มีทิวฐิอันไกลจากข้าศึก เป็นนินยานิกธรรม นำออกซึ่งบุคคลผู้ทำตามนั้น เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ถึงความเป็นผู้เสมอด้วยทิวฐิเช่นนั้นกับเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับอยู่ ธรรมเมื่อนี้เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำความรักกัน ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน".

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๖ ประการนี้แล เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำความรักกัน ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน ภิกษุทั้งหลาย ทิวฐิอันไกลจากกิเลสเป็นข้าศึก เป็นนินยานิกธรรม นำออกซึ่งบุคคลผู้ทำตามนั้น เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบนี้ เป็นขอดีคคุณธรรม ๖ ประการนี้ ที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกันได้ ดังว่าเป็นขอดีคคุณกุฎาคารไว้ ฉะนั้น".

[๕๔๓] ภิกษุทั้งหลาย! ก็ทิวฐิอันไกลจากกิเลสเป็นข้าศึก เป็นนินยานิกธรรม นำออกซึ่งบุคคลทำตามนั้น เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนต้นไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เรามีจิตอันปริยฐานกิเลส โลกคุ้มครองแล้ว ไม่พึงรู้เห็นตามความเป็นจริง ปริยฐานกิเลสในภายในนั้นที่

เรายังละไม่ได้มีอยู่หรือหนอ. ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุมีจิตอันกามราคะกลุ่ม
รวม ก็ชื่อว่ามีจิตอันปริยภูฐานกิเลสกลุ่มรวมแล้วเทียว มีจิตอันพยาบาทกลุ่ม
รวม ก็ชื่อว่ามีจิตอันปริยภูฐานกิเลสกลุ่มรวมแล้วเทียว มีจิตอันดินมิทระกลุ่ม
รวม ก็ชื่อว่ามีจิตอันปริยภูฐานกิเลสกลุ่มรวมแล้วเทียว มีจิตอันอุทธัจจกุกกัจจะ
กลุ่มรวม ก็ชื่อว่ามีจิตอันปริยภูฐานกิเลสกลุ่มรวมแล้วเทียว มีจิตอันวิจิกิจฉา
กลุ่มรวม ก็ชื่อว่ามีจิตอันปริยภูฐานกิเลสกลุ่มรวมแล้วเทียว เป็นผู้ขวนขวาย
ในการคิดเรื่องโลกหน้า ก็ชื่อว่ามีจิตอันปริยภูฐานกิเลสกลุ่มรวมแล้ว
เทียว และเกิดขัดใจทะเลาะวิวาทตีกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่
ก็ชื่อว่ามีจิตอันปริยภูฐานกิเลสกลุ่มรวมแล้วเทียว ภิกษุนั้นย่อมรู้ชั้อย่างนี้
ว่า เรามีจิตอันปริยภูฐานกิเลสใดกลุ่มรวมแล้วไม่พึงรู้เห็นตามความเป็นจริง
ปริยภูฐานกิเลสในภายในนั้นที่เรายังละไม่ได้แล้ว มิได้มีเลย จิตเราตั้งไว้ดีแล้ว
เพื่อตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย นีฎาณที่ ๑ เป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปกับ
พวกปุถุชน อันภิกษุนั้นบรรลุแล้ว".

[๕๔๔] "ภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้
ว่า เมื่อเราเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งทักขณินี้ ย่อมได้ความระงับเฉพาะตน
ย่อมได้ความดับกิเลสเฉพาะตนหรือหนอ อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชั้อย่างนี้
ว่า เมื่อเราเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งทักขณินี้ ย่อมได้ความระงับเฉพาะตน ย่อม
ได้ความดับกิเลสเฉพาะตน นีฎาณที่ ๒ เป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปกับ
ปุถุชน อันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว."

[๕๔๕] "ภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดัง
นี้ว่า เราประกอบด้วยทักขณิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมดา
วินัยนี้ประกอบด้วยทักขณิเช่นนั้น มีอยู่หรือหนอ อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชั้อย่างนี้
ว่า เราประกอบด้วยทักขณิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัย

นี้ประกอบด้วยทักขิณีนัน มิได้มี นีฎานที่ ๓ เป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปกับพวกปุถุชน อันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว".

[๕๔๖] "ภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทักขิณีนัน ประกอบด้วยธรรมคาเช่นใด ถึงเราก็ประกอบด้วยธรรมคาเช่นนั้น ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทักขิณีนัน ประกอบด้วยธรรมคาอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย ธรรมคานี้ของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทักขิณีนัน คือความออกจากอาบัติเช่นใด ย่อมปรากฏ อริยสาวกย่อมต้องอาบัติเช่นนั้นบ้างโดยแท้ ถึงอย่างนั้น อริยสาวกนั้นริบแสดงเปิดเผย ทำให้ตื่น ซึ่งอาบัตินั้นในสำนักพระศาสดาหรือเพื่อนสหพรหมจารีที่เป็นวิญญูชนทั้งหลาย ครั้นแสดงเปิดเผย ทำให้ตื่นแล้ว ก็ถึงความสำรวมต่อไป เปรียบเหมือนกุมารที่อ่อนนอนหงาย ถูกถ่านไฟ ด้วยมือหรือด้วยเท้าเข้าแล้ว ก็ชักหนีเร็วพลัน ฉะนั้น อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทักขิณีนัน ประกอบด้วยธรรมคาเช่นใด ถึงเราก็ประกอบด้วยธรรมคาเช่นนั้น นีฎานที่ ๔ เป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปกับพวกปุถุชน อันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว".

[๕๔๗] "ภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทักขิณีนันประกอบด้วยธรรมคาเช่นใด ถึงเราก็ประกอบด้วยธรรมคาเช่นนั้น ภิกษุทั้งหลาย! ธรรมคานี้ของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมคาอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย! ธรรมคานี้ของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทักขิณีนัน คืออริยสาวกถึงความขวนขวายในกิจใหญ่ที่ควรทำอยู่ซึ่งไร ของเพื่อนสหพรหมจารีโดยแท้ ถึงอย่างนั้น ความเพ่งเล็งกล้าในอริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา ของอริยสาวกนั้นก็มิอยู่ เปรียบเหมือนแม่โคลูกอ่อน ย่อมเล็มหญ้ากินด้วย ช้างเลื่อมลูกด้วย ฉะนั้น อริยสาวกนั้นย่อมรู้

ช้ดอยู่อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญู ประกอบด้วยธรรมดาเช่นใด ถึงเราก้ประกอบด้วย ฏละเช่นนั้น น้ญญานที่ ๕ เป็นอรยยะ เป็น โลกุตระ ไม่ท้าวไปก้บพวกปฏุชนอันอรยสาวกนั้นบรรลุลแล้ว".

[๕๔๘] "ภกษุท้ทหลาย อกข์อหนึ่ง อรยสาวกยอมพจจรณาเห็นดั่ง น้ว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญู ประกอบด้วยผละเช่นใด ถึงเราก้ประกอบด้วย ผละเช่นนั้น ภกษุท้ทหลาย ก้บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญู ประกอบด้วยผละ ออย่างไร ภกษุท้ทหลาย ผละน้ของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญู ก้อ อรยสาวกนั้น เม้อธรรมวญญที่ตถาคตประกาสแล้ว ฉนบ้ฉนทิตแสดงอยู่ ท้าให้มีประกษน ท้าไว้ในจก้าหนดด้วยจิตท้ทปวง เจียโสตพ้งธรรม อรยสาวกนั้นรู้ช้ดออย่างน้ ว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญู ประกอบด้วยผละเช่นใด ถึงเราก้ประกอบด้วย ผละเช่นนั้น น้ญญานที่ ๖ เป็นอรยยะ เป็นโลกุตระ ไม่ท้าวไปก้บพวก ปฏุชน อันอรยสาวกนั้นบรรลุลแล้ว".

[๕๔๙] "ภกษุท้ทหลาย อกข์อหนึ่ง อรยสาวกยอมพจจรณาเห็นดั่ง น้ว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญู ประกอบด้วยผละเช่นใด ถึงเราก้ประกอบด้วย ผละเช่นนั้น ภกษุท้ทหลาย! ก้บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญู ประกอบด้วยผละ ออย่างไร ภกษุท้ทหลาย! ผละน้ของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญู ก้อ อรยสาวก นั้น เม้อธรรมวญญที่ตถาคตประกาสแล้ว ฉนบ้ฉนทิตแสดงอยู่ ย่อมได้ความรู้ อรรด ย่อมได้ความรู้ธรรม ย่อมได้ปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม อรย สาวกนั้นรู้ช้ดออย่างน้ว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญู ประกอบด้วยผละเช่น ใด ถึงเราก้ประกอบด้วยผละเช่นนั้น น้ญญานที่ ๗ เป็นอรยยะ เป็น โลกุตระ ไม่ท้าวไปก้บพวกปฏุชน อันอรยสาวกนั้นบรรลุลแล้ว".

[๕๕๐] "ภกษุท้ทหลาย ธรรมดาอันอรยสาวกผู้ประกอบด้วยองค ๗ ประการออย่างน้ ตรวจคูดีแล้วด้วยการท้าให้แจ้งซึ่งโสคาป้ตติผล ภกษุ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 417

ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้แล ย่อมเป็นผู้เปรียบ
พร้อมด้วยโศดาปัตติผล ฉะนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนี้แล.

จบ โกสัมพียสูตรที่ ๘

อรรถกถาโกสัณพียสูตร

โกสัณพียสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "โกสักรุงโกสัณพี" ความว่า โกลัพระนครมีชื่ออย่างนี้. ทราบว่า ได้มีต้นเล็บเหยี่ยวอย่างหนาแน่นในที่มิสวนและสระโบกขรณีเป็นต้นเหล่านั้นๆ แห่งพระนครนั้น เพราะฉะนั้น พระนครนั้นได้ถึง การนับว่า โกสัณพี. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ชื่อว่า โกสัณพี เพราะฤาษีชื่อ กุสัณพะ ให้สร้างไว้ไม่ไกลจากอาศรม. บทว่า "โฆสิตาราม" ได้แก่ อาرامที่โฆสิตเศรษฐีให้สร้างไว้.

ได้ยินว่า ในครั้งก่อนได้มีแวนแคว้นชื่อว่า อทิละ ลำดับนั้น คนเจริญใจคนหนึ่งชื่อ โกตุลลิก ก็เพราะเกิดฉาดกภัยจึงพร้อมด้วยบุตรและภรรยาไปแวนแคว้นที่กำหนดตามคันทนา เมื่อไม่อาจจะพานบุตรไปได้ จึงทิ้งแล้วไปมารดาได้กลับมาอุ้มบุตรนั้นไป. ทั้งสองคนนั้นเข้าไปยังบ้านผู้เลี้ยงโคหลังหนึ่ง. ก็ครั้งนั้น คนทั้งหลายได้จัดแจงข้าวปายาสอย่างมากไว้เพื่อผู้เลี้ยงโคทั้งหลาย สามภรรยาทั้งสองนั้นได้ข้าวปายาสจากบ้านนั้นบริโภครแล้ว ขณะนั้น เมื่อบุรุษนั้นบริโภคร้างปายาสมาก ไม่อาจจะให้ย่อยได้ ตายลงตอนกลางคืน ถีปฏิสันธิเกิดเป็นลูกสุนัขในท้องของสุนัขตัวเมียในบ้านนั้น. ลูกสุนัขนั้นได้เป็นที่รัก ที่โปรดปรานของผู้เลี้ยง. ก็ผู้เลี้ยงโคได้บำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่. ถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อฉันเสร็จแล้ว ก็ให้ก้อนข้าวก้อนหนึ่งแก่ลูกสุนัขนั้น. มันทำความรักให้เกิดในพระปัจเจกพุทธเจ้าไปบรรณศาลากับผู้เลี้ยงโค. เมื่อผู้เลี้ยงโคไม่ได้เตรียม ลูกสุนัขนั้นก็ไปในเวลาฉันด้วยตนเองแล้วเห่าที่ประตูบรรณศาลา เพื่อจะบอกเวลา แม้เมื่อเห็นเนื้อร้ายระหว่างทางก็เห่าให้หนีไป. ลูกสุนัขนั้น มีจิตอ่อนโยนในพระปัจเจก-

พุทธเจ้า ตายแล้วเกิดในเทวโลก. ครั้งนั้นเทพบุตรนั้นได้มีชื่อว่า โฆสก-
เทพบุตร. เมื่อเคลื่อนจากเทวโลกได้เกิดในเรือนตระกูลหลังหนึ่งในกรุงโกสัมพี
เศรษฐีเป็นผู้ไม่มีบุตร จึงให้ทรัพย์แก่บิดามารดาของเด็กนั้น พามาเป็น
บุตร.

ลำดับนั้น เมื่อบุตรของตนเกิด เศรษฐีนั้นได้พยายามเพื่อจะฆ่าถึงเจ็ด
ครั้ง. เด็กนั้น เพราะตนมีบุญไม่ถึงความตายในที่ ๗ แห่ง ครั้งสุดท้ายได้ชีวิต
เพราะความฉลาดของธิดาเศรษฐีคนหนึ่ง. ต่อมา เมื่อบิดาล่วงไปจึงได้
ตำแหน่งเศรษฐีชื่อว่า โฆสิตเศรษฐี. ในกรุงโกสัมพี มีเศรษฐีอื่นอยู่แล้ว
๒ คน คือ กุกกุญเศรษฐี ๑ ปาวาริกเศรษฐี ๑ รวมโฆสิตเศรษฐีนี้เข้าด้วยจึง
มี ๓ คน.

ครั้งนั้น พวกเศรษฐีผู้เป็นสหายกันนั้นมีฤทธิ ๕๐๐ เป็นชีตันอยู่เชิง
ภูเขา. บางครั้ง บางคราว พวกฤทธินั้นจะมาถิ่นของมนุษย์เพื่อต้องการเสพรส
เค็มและเปรี้ยว. คราวหนึ่งในฤดูร้อน เมื่อไปถิ่นมนุษย์ได้ก้าวถล่ำที่ก้นคาร
อย่างมาก หาน้ำมิได้ เมื่อสุดที่ก้นคารแล้ว เห็นต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่ง คิดกัน
ว่า "ในต้นไม้นี้ น่าจะมีเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่สิงอยู่แน่ จะเป็นความดีหนอ
ถ้าเทวดานั้นจะพึงให้น้ำดื่มและของควรบริโภคแก่พวกเรา". เทวดารู้อัชฌาศัย
ของพวกฤทธินั้น จึงคิดว่า "เราจะสงเคราะห์พวกฤทธินี้" ด้วยอนุภาพ
ตน จึงบันดาลให้สายน้ำประมาณงอนไถ ไหลจากระหว่างคบไม้ หมู
ฤทธิเห็นเกลียวน้ำเหมือนลำแท่งเงิน จึงเอากาชนะของตนตักน้ำบริโภค
พากันคิดว่า "พวกเราเทวดาให้น้ำดื่ม ก็ป่าใหญ่นี้ไม่มีหมู่บ้าน จะพึง
เป็นความดีหนอ ถ้าเทวดาจะให้อาหารแม้แก่พวกเรา. เทวดาจึงให้ข้าวต้ม
และของขบเคี้ยวที่เป็นทิพย์เป็นต้นให้อิมหน้าแล้วด้วยอำนาจการเข้าไป
สำเร็จแก่พวกฤทธิ. พวกฤทธิต่างพากันคิดว่า "พวกเราเทวดาให้ของทุกอย่าง

ไม่ว่าเป็นน้ำดื่มและอาหาร ถ้าทวดจะพึงแสดงตนแก่พวกเราก็จะดีหนอ.
พวกฤษีนั้นจึงกล่าวว่า ท่านทวดา สมบัติของท่านมาก ทำกรรมอะไร
ไว้ จึงบรรลुสมบัตินี้"

ท. ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทำกรรมนิดหน่อยไม่ใหญ่โตอะไร
ก็ทวดาอาศัยอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่งจึงได้สมบัตินี้."

ได้ยินว่า ครั้งนั้น เทพบุตรนี้ได้เป็นคนตนในเรือนของท่านอนาถบิณฑิกะ. เพราะว่าในเรือนของเศรษฐี ทุกวันอุโบสถ คนทั้งหมดโดยที่สุดทาส
และคนงานก็เป็นผู้รักษากุโบสถ. วันหนึ่ง คนงานนี้ผู้เดียวเท่านั้น ลุกขึ้นแต่
เช้าตรู่ไปทำงาน. มหาเศรษฐีเมื่อได้กำหนดมนุษย์ผู้ที่ควรจะได้อาหารทั้งหลาย
ได้รู้ว่า "เขาคนเดียวเท่านั้นไปป่าเสียแล้ว" จึงได้ให้จัดอาหารไว้เพื่อเวลา
เย็น. หญิงรับใช้ผู้เป็นแม่ครัวหุงข้าวเพื่อเขาคนเดียวเท่านั้น เมื่อเขากลับจาก
ป่าจึงได้คดข้าวไปให้. คนงานจึงกล่าวว่า "เวลานี้วันอื่นๆ ทั้งเรือนได้มีเสียง
อย่างเดียว วันนี้เงียบสนิทเหลือเกิน นี่เหตุอะไรหนอแล". แม่ครัวนั้น บอกแก่
เขาแล้วว่า "วันนี้ในเรือนนี้คนทั้งหมดเป็นผู้รักษากุโบสถ มหาเศรษฐีได้ให้
จัดอาหารเฉพาะท่านผู้เดียว"

ก. จริงหรือแม่.

ท. จริงจ๊ะ.

ก. ผู้สมาทานอุโบสถเวลานี้จะเป็นอุโบสถกรรมหรือไม่ แม่ ท่าน
จงถามมหาเศรษฐีอย่างนี้เถิด".

มหาเศรษฐีถูกหญิงรับใช้ไปตามจึงกล่าวว่า "ไม่เป็นอุโบสถทั้งหมด
หรอก แต่จะเป็นอุโบสถกึ่งหนึ่ง เขาจงรักษากุโบสถเถิด." คนงานนั้นจึง
ไม่บริโภคอาหาร บ้วนปาก รักษาอุโบสถไปที่อยู่ของตน แล้วนอน
เมื่อเขามีร่างกายสิ้นอาหาร ลมได้กำเริบแล้วในกลางคืน ตายเวลาเช้า

มีด เกิดเป็นเทพบุตรที่ต้นไทรในดงไทรใหญ่ เพราะผลเป็นเครื่องไหลแห่ง
อุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง เทพบุตรนั้น บอกความเป็นไปนั้นแก่พวกฤๅษี.

ฤ. ท่านประกาศบอกสิ่งที่เราไม่เคยได้ยิน ว่าพระพุทธ พระ
ธรรม และพระสงฆ์ให้ได้ยินว่า "พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลกแล้วหรือ
หนอ.

ท. ทรงอุบัติขึ้นแล้วครับท่านผู้เจริญ.

ฤ. บัดนี้ ประทับอยู่ที่ไหน

ท. ทรงอาศัยกรุงสาวัตถีประทับอยู่ในพระเชตวัน ท่านผู้เจริญ.

ฤ. ท่านจงหยุดก่อนเถิด พวกข้าพเจ้าจักเฝ้าพระศาสดา ต่างร่าเริง
ยินดี ออกไปถึงพระนครโกสัมพีโดยลำดับ. พวกมหาเศรษฐีทราบว่
ฤๅษีทั้งหลายมาแล้ว จึงต้อนรับแล้วว่า ท่านขอรับ. พຽงนี้ ขอจงรับภิกษา
ของพวกข้าพเจ้า ครั้งถึงวันรุ่งขึ้นก็ได้ถวายมหาทานแก่คณะฤๅษี.
พวกฤๅษีนั้นแล้วจึงถามกันว่า พวกเราจะไปกันนะ.

ศ. ท่านผู้เจริญ. พระคุณเจ้าเวลาอื่นละก็พักอยู่เดือน ๑ บ้าง ๒
เดือนบ้าง ๓ เดือนบ้าง ๔ เดือนบ้าง จึงจะไป แต่ครั้งนี้มาเมื่อวานนี้กล่าว
ว่ พวกเราจะไปวันนี้จริงๆ นี้เหตุอะไร.

ฤ. ใช่แล้ว ท่านคฤหบดี. พระพุทธเจ้าทรงอุบัติในโลกแล้ว เราไม่
สามารถรู้อันตรายชีวิตได้ เพราะเหตุนั้น พวกเราจึงรีบไป.

ศ. ท่านครับ ถ้าเช่นนั้น แม้พวกข้าพเจ้าก็จะไปด้วย ขอพวกท่านจง
ไปพร้อมกับพวกข้าพเจ้าเถิด.

ฤ. พวกท่านชื่อว่า เป็นมหาชนอยู่ครองเรือน จงหยุดก่อน พวก
ข้าพเจ้าจะไปก่อน ดังนี้ พวกท่านออกไป ไม้พักที่หนึ่งเกิน ๒ วัน ได้ไปอย่าง

รีบร้อนนั้นเที่ยว ถึงเมืองสาวัตถีแล้วจึงมาสำนักพระศาสดาในพระเชตวัน
วิหาร. ทั้งหมดนั้นเที่ยว ฟังธรรมกถาอย่างไเพราะในที่นั้น บวชแล้ว ได้
บรรลुพระอรหัต.

ฝ่ายเศรษฐีทั้ง ๓ ขับเกวียนไปคนละ ๕๐๐ เล่มบรรทุกเนยใส น้ำ
ผึ้ง น้ำอ้อย และผ้าเปลือกไม้เป็นต้น ออกจากกรุงโกสัมพีถึงเมืองสาวัตถีโดย
ลำดับ ผูกค่ายใกล้พระเชตวัน พวกกันไปสำนักพระศาสดา ถวายบังคมทำ
ปฏิสันถารแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาได้ตรัสธรรมกถาอย่าง
ไเพราะแก่สหายแม่ทั้ง ๓. พวกเศรษฐีเหล่านั้นเกิดโสมนัสอย่างแรง ทูล
นิมนต์พระศาสดา วันรุ่งขึ้นได้ถวายมหาทาน. พวกเขาถวายแล้วทุกวันรุ่ง
ขึ้นๆ รวมความแล้วได้ถวายอย่างนี้ตลอดครึ่งเดือนทีเดียว หมอบที่ใกล้พระ
บาทกราบทูลว่า "ขอพระองค์จงประทานปฏิญาณเพื่อเสด็จมาชนบทของ
พวกข้าพระองค์." พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คฤหบดีทั้งหลาย พระ
ตถาคตเจ้าทั้งหลายย่อมยินดีอย่างยิ่งในเรือนอันว่างเปล่า". พวกคฤหบดีต่าง
กำหนดกันว่า "เหตุเท่านั้น ก็เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานปฏิญาณ
แล้ว" แล้วคิดว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประทานปฏิญาณแก่พวกเรา
แล้ว ถวายบังคมพระทศพลออกไปให้สร้างวิหารทุกๆ หนึ่งโยชน์ระหว่าง
หนทางถึงกรุงโกสัมพีโดยลำดับ ต่างพากันกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติ
ในโลกแล้ว. ฝ่ายเศรษฐีทั้ง ๓ ปริจาคทรัพย์จำนวนมากในอารามของ
ตน ให้สร้างวิหารสำหรับเป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า. เศรษฐี
ทั้ง ๓ นั้น กุกกุฏเศรษฐีให้สร้างกุกกุฏาราม. ปาวาริกเศรษฐีให้สร้างปาวาริ
กัมพวัน ในป่ามะม่วง. โฆสิตเศรษฐีให้สร้างโฆสิตาราม. พระผู้มีพระภาค
เจ้า ทรงหมายเอาโฆสิตารามนั้น จึงตรัสว่า ในอารามที่โฆสิตเศรษฐี
ให้สร้างไว้.

ในบทเป็นต้นว่า "เกิดความบาดหมาง" ควรทำวิเคราะห์ว่า เบื้องต้นแห่งความทะเลาะชื่อว่าความบาดหมาง ความบาดหมางนั้นเกิดแก่ภิกษุเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า มีความบาดหมางเกิด. การทะเลาะที่ถึงที่สุดด้วยอำนาจการประมือเป็นต้น เกิดแก่ภิกษุเหล่านั้น เหตุนั้น ชื่อว่า ผู้มีความทะเลาะเกิดแล้ว.

สองบทว่า "วาทะที่ผิดกัน" ความว่า ภิกษุเหล่านั้น ถึงการวิวาทนั้น เหตุนั้น ชื่อว่าถึงการกล่าวต่างกัน. บทว่า "ด้วยหอกคือปาก" ได้แก่ ด้วยหอกคือวาจาทั้งหลาย.

บทว่า "เจาะอยู่" คือ แทะอยู่.

หลายบทว่า "ภิกษุเหล่านั้นไม่ยังกันและกันให้ยินยอม และไม่เข้าถึงความยินยอม" ความว่า ภิกษุเหล่านั้น แสดงเหตุผลแล้วไม่ยินยอมกันและกัน. อธิบายว่า ถ้าปรารธนาจะให้กันและกันยินยอมไซ้. พวกเธอก็จะไม่เข้าถึงความยินยอมเมื่อนั้น (ทั้ง) ไม่ปรารธนาเพื่อจะยินยอม. แม้ในการเพ่งเล็งกันนี้. คำว่า เห็นในคำว่า เพ่งเล็งนั้น เป็นไวพจน์ของคำว่า "รู้พร้อม"

ทราบว่ ภิกษุ ๒ รูป คือ พระฝ่ายทรงวินัย และพระฝ่ายทรงพระสูตร อยู่วัดเดียวกัน. ทั้ง ๒ รูปนั้นภิกษุฝ่ายทรงพระสูตร วันหนึ่งเข้าเวจกุฎี เหลื่อน้ำสำหรับล้างไว้ในภาชนะแล้วออกไป ภิกษุผู้ทรงวินัยเข้าไปภายหลัง เห็นน้ำนั้น ออกมาแล้วถามภิกษุนั้นว่า คุณ น้ำนี้คุณเหลือไว้หรือ.

ส. ใช่ คุณ.

ว. ท่านไม่รู้ว่าเป็นอาบัติในเพราะเหตุนี้หรือ.

ส. ครึบ ไม่ทราบ.

ว. ช่างเถอะคุณ เป็นอาบัติในข้อนี้.

ส. ถ้ามี ผมจะแสดง.

ว. คุณ ก็ถ้าคุณไม่ตั้งใจทำลงไปเพราะขาดสติ คุณก็ไม่ใช่อาบัติ.

ภิกษุผู้ทรงพระสูตร ได้เป็นผู้เห็นว่า "ไม่เป็นอาบัติในสิ่งที่

เป็นอาบัติ. ภิกษุผู้ทรงวินัย จึงบอกแก่พวกนินิตของตนว่า ท่านผู้ทรงพระสูตรนี้ "แม้ต้องอาบัติก็ยังไม่รู้". พวกภิกษุนินิตของภิกษุฝ่ายวินัย เห็นพวกนินิตของภิกษุผู้จำพระสูตรจึงกล่าวว่า อุปัชฌาย์ของพวกท่าน "แม้ต้องอาบัติแล้ว ก็ไม่รู้ว่า" เป็นอาบัติ. ภิกษุผู้นินิตของภิกษุผู้ทรงจำพระสูตรเหล่านั้น จึงไปบอกแก่อุปัชฌาย์ของตน. ภิกษุผู้ทรงจำพระสูตรจึงกล่าวอย่างนี้ว่า "พระวินัยธรนี้ ครั้งก่อนกล่าวว่าไม่เป็นอาบัติ บัดนี้กล่าวว่า เป็นอาบัติ เขาเป็นคนกล่าวเท็จ". พวกนินิตของภิกษุผู้ทรงพระสูตร จึงไปกล่าว ว่า อุปัชฌาย์ของพวกท่านกล่าวเท็จ ดังนี้ แพร่ความทะเลาะไปสู่กันและกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาความทะเลาะนั้น จึงตรัสคำนี้ไว้.

บทว่า "ได้กราบทูลอย่างนี้จะพระผู้มีพระภาคเจ้า" ความว่า ได้กราบทูลคำเบี่ยงต้นนั้นว่า พระพุทธเจ้า ข้าพระองค์ขอประทานโอกาส พวกภิกษุในกรุงโกสัมพีเกิดความบาดหมางกันแล้ว. ก็ภิกษุนั้นไม่ได้กล่าวคำนั้น เพราะประสงค์เป็นที่รัก ทั้งไม่ได้กล่าวเพราะต้องการการแตกแยก แต่ที่แท้เพราะต้องการประโยชน์ (และ) ความเกื้อกูล.

นัยว่า ภิกษุนี้เป็นผู้ทำให้เกิดสามัคคีกัน ฉะนั้น จึงได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้ปรารถนาการบาดหมางและวิวาท อย่างที่เราและภิกษุอื่นก็ไม่อาจทำให้พร้อมเพรียงกันได้ แม้โจนพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงไม่มีผู้เปรียบในโลกพร้อมทั้งเทวโลกเสด็จไปเอง หรือว่ารับสั่งให้เรียกมาสำนึกของพระองค์ตรัสธรรมเทศนาเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ประกอบด้วยขันธและเมตตาแก่ภิกษุเหล่านั้น ก็จะมีเพียงทำให้สมัคสมานกันได้ จึงได้ไปกราบทูล เพราะไคร่ประโยชน์ (และ) ความเกื้อกูล.

บทว่า "ภิกษุทั้งหลาย. ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง ๖ เหล่านี้" ความว่าปรารถนาเทศนาด้วยอำนาจความทะเลาะและความบาดหมางในหนหลัง.

หลายบทว่า "ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง ๖ มาแล้วในฐานะนี้" ความว่า โสภัสสพิกสุตตรนี้เป็นอันมาแล้ว ตามความสืบต่ออย่างนี้.

ในบทนี้ บทว่า "เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง" ความว่า เมื่อกาลล่วงไปนาน ไม่ควรลืมเพราะประกอบด้วยธรรมที่ควรระลึกถึง ผู้ใดบำเพ็ญธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ย่อมทำผู้นั้นให้เป็นที่รักของเพื่อผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน เหตุนั้น ชื่อว่าเป็นเครื่องทำให้เป็นที่รัก. ชื่อว่าเป็นเครื่องกระทำความเคารพ เพราะทำความเคารพ.

บทว่า "เพื่อสงเคราะห์" ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การสงเคราะห์

บทว่า "เพื่อไม่วิวาท" ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่ความไม่วิวาท.

บทว่า "เพื่อความพร้อมเพรียง" ได้แก่ เพื่อประโยชน์สมัคสมานกัน.

บทว่า "เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน" ความว่า เพื่อประโยชน์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือ เพื่อไม่ทำให้ต่างกัน.

บทว่า "เป็นไปพร้อม" ได้แก่ มีอยู่.

บทว่า "เมตตากายกรรม" ได้แก่ กายกรรมที่พึงทำด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา. แม้ในวัจกรรม และมโนกรรมก็นัยนี้นั้นเทียว เมตตาคิดเหล่านี้มาแล้วด้วยอำนาจภิกษุทั้งหลาย ย่อมหาได้แม้ในพวกคฤหัสถ์. เมตตาเป็นเครื่องบำเพ็ญอุทิศสมาจาริกรรมด้วยจิตประกอบด้วยเมตตาของภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า กายกรรม. กรรมเป็นอย่างนี้คือ การไปเพื่อประโยชน์ให้

เจดีย์ ๑ ไหว้ดินโพธิ์ ๑ นิมนต์พระสงฆ์ ๑ การเห็นภิกษุทั้งหลายผู้เข้าไปโจร
คามเพื่อบิณฑบาตแล้วต้อนรับ ๑ การรับบาตร ๑ การปฐุอาสนะ ๑ การตาม
ส่ง ๑ ของพวกคฤหัสถ์ ชื่อว่า เมตตากายกรรม. ชื่อว่าเมตตาวจีกรรม
คือ การบอกสักขาบท คือบัญญัติเกี่ยวกับมารยาท การบอกกัมมัฏฐาน
การแสดงธรรม การบอกพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก ด้วยจิตเมตตาของภิกษุ
ทั้งหลาย. อนึ่ง กรรมในกาลเป็นที่กล่าวเป็นต้นว่า เราจะไปไหว้พระ
เจดีย์ ๑ ไหว้ดินโพธิ์ ๑ จักให้ทำการฟังธรรม ๑ จักบูชาด้วยประทีปมาลัยดอก
ไม้ ๑ จักประพาศิสมาทานสุจริตสาม ๑ ถวายสลากภัตเป็นต้น ๑ ถวายผ้า
จ่านำพรรษา ๑ ถวายปัจจัย ๔ แก่สงฆ์ในวันนี้ ๑ พวกท่านจงนิมนต์พระสงฆ์
แล้วจัดแจงของเที่ยวของฉันเป็นต้น ๑ จงปฐุอาสนะ ๑ จงตั้งน้ำดื่ม ๑ จงต้อนรับ
แล้วนำพระสงฆ์นั้นมาด้วยตนเอง ๑ จงนิมนต์พระสงฆ์ให้นั่งบนอาสนะ
ที่ปูไว้ เกิดความพอใจ ขมกัเขมันแล้วจงทำความชวนชวยดังนี้ของ
พวกคฤหัสถ์ ชื่อว่า เมตตาวจีกรรม. การลุกขึ้นแต่เช้าแล้วปฏิบัติร่างกาย
ทำวัตรเจดีย์และคณะเป็นต้น นั่งบน อาสนะ อันสงัด คำว่า "ขอพวกภิกษุ
ในวิหารนี้ จงมีสุขไม่มีเวร ไม่พยาบาทกันเถิด" ชื่อว่า เมตตามโนกรรม.

บทว่า "ที่แจ้ง และที่ลับ" ความว่า ต่อหน้าด้วย ลับหลังด้วย.
บรรดากรรมนั้น การถึงความ เป็นเพื่อนในจิรกรรมเป็นต้น ของภิกษุ
ทั้งหลายผู้ใหม่ ชื่อว่า เมตตากายกรรมต่อหน้า.

อนึ่ง สามิจิกรรมทั้งหมด ต่างด้วยกรรม มีการล้างเท้าและพัดให้
เป็นต้น ของพระเถระชื่อว่าเมตตากายกรรมต่อหน้า.

การไม่ทำความคูดาในเครื่องไม้เป็นต้น ที่ทั้งสองฝ่ายเก็บไว้ไม่ดีแล้ว
เก็บ คูเก็บของที่ตนเก็บไว้ไม่ดี ชื่อว่า เมตตากายกรรมลับหลัง.

การกล่าววก้อยอย่างนี้ว่า "พระเทวเถระ พระติสสะเถระ" ชื่อว่า เมตตาวจิกกรรมต่อหน้า.

ก็การที่บุคคลถามเฉพาะภิกษุที่ไม่อยู่ในวิหารเทียว กล่าวอ้างว่าเป็นของตนอย่างนี้ว่า "พระเทวเถระของพวกเราไปไหน จะมาเวลาใดหนอ พระติสสะเถระของพวกเราไปไหน จะมาเวลาใดหนอ" ดังนี้ ชื่อว่า เมตตาวจิกกรรม ลับหลัง.

อนึ่ง การลืมนัยตาซึ่งสนิทด้วยความรักประกอบด้วยเมตตาแล้ว ดูด้วยใบหน้าที่ส่องใสดี ชื่อว่า เมตตามโนกรรมต่อหน้า.

การประมวล มาว่า "ขอพระเทวเถระ พระติสสะเถระ จงไม่มีโรค มีอาพาธน้อย" ชื่อว่า เมตตามโนกรรมลับหลัง.

บทว่า "ลาภ" ได้แก่ ปัจจัยที่ได้มีจิวรเป็นต้น.

บทว่า "เป็นธรรม" ความว่า ปัจจัยที่เกิดขึ้นด้วยวัตรคือการเว้นเลี้ยงชีพผิดต่างด้วยการโกหกเป็นต้น แล้วเที่ยวไปเพื่ออาหารโดยธรรมโดยเสมอ.

บทว่า "โดยที่สุด แม้เป็นเพียงอาหารที่รวมลงในบาตร" ความว่า แม้เป็นเพียงอาหาร ๒-๓ ทัพพี ที่รวมลงในบาตร คืออยู่ในภายในบาตร โดยส่วนสุดข้างหลัง.

ในบทว่า "ผู้บริโภคน (อาหาร) ที่ยังมีได้แบ่งไว้" ชื่อว่า ผู้มีอาหารที่แจกจ่ายแล้วมี ๒ คือ แจกจ่ายอามิส ๑ แจกบุคคล ๑.

ในการแบ่งแจก ทั้ง ๒ นั้น การแบ่งด้วยจิตอย่างนี้ว่า เราจะให้เท่านี้ จะไม่ให้เท่านี้. ชื่อว่า แบ่งแจกอามิส.

การแบ่งด้วยจิตอย่างนี้ว่า "เราจะให้แก่คนโน้น ไม่ให้แก่คนโน้น" ชื่อว่า แบ่งแจกบุคคล.

ข้อที่บุคคลไม่ทำแม้ทั้ง ๒ อย่างนั้นและบริโภคอาหารที่มีได้แบ่งไว้ นี้ ชื่อว่า ผู้มีปกติบริโภคอาหารที่ยังมิได้แบ่งไว้.

ในคำว่า "ผู้มีปกติบริโภคทั่วไป กับเพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน ผู้มีศีล" มีอธิบายว่า "ภิกษุผู้มีปกติบริโภคทั่วไปมีลักษณะดังนี้ เธอได้สิ่งใดๆ ประณีต ก็ไม่ให้สิ่งนั้นๆ ด้วยลาภ เธอจะให้ลาภแก่คฤหัสถ์ทั้งหลายก็ด้วยการมุ่งหน้าแสวงหา ทั้งตนก็ไม่บริโภค เมื่อจะรับก็รับเอาด้วยคิดว่า "จงเป็นของทั่วไปแก่สงฆ์" เคารวะขังแล้ว แลดูคุดของสงฆ์ที่ควรบริโภค.

ถามว่า ก็ใครบำเพ็ญธรรมเป็นเครื่องให้ระลึกถึงกัน (และ) ใครไม่บำเพ็ญ" ตอบว่า ผู้ทุศีลไม่บำเพ็ญก่อน เพราะว่า ผู้มีศีลทั้งหลาย ย่อมไม่ถือเอาสิ่งของที่เป็นของผู้อื่น. ส่วนว่า ผู้มีศีล บริสุทธ์ ไม่ทำวัตรให้ขาดให้เต็มอยู่. ในข้อนี้ มีธรรมเนียมนี้ (เป็นอุทาหรณ์)

ก็ผู้ที่ทำเจาะจงแล้วจึงให้แก่มารดาบิดาหรือว่าอาจารย์และอุปัชฌาย์ เป็นต้นนั้น ให้สิ่งที่ควรให้. ผู้นั้นย่อมไม่มีธรรมเป็นเครื่องให้ระลึกถึงกัน. มีแต่การรักษาความกังวล เพราะว่า ผู้พ้นจากความกังวลเท่านั้น จึงจะสมควรกับธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน. ผู้นั้น เมื่อจะให้เจาะจงควรให้แก่ภิกษุผู้เป็นไข้ ผู้พยาบาลภิกษุไข้ ผู้จรมมา ผู้เตรียมจะไปบ้างแก่ผู้บวชใหม่ที่ไม่วัดสำหรับรับสังฆาฏิและบาตร เมื่อจะถวายแก่ภิกษุเหล่านั้น ตั้งแต่อาสนะสำหรับพระเถระลงมาไม่ควรถวายให้เหลือนิดหน่อย ถวายเท่าที่ท่านถือเอานั้น. เมื่อไม่เหลือ ไม่มี ก็ควรเที่ยวไปบิณฑบาตแล้วถวายของที่ประณีตนั้นๆ ตั้งแต่อาสนะพระเถระลงมา แล้วฉันของที่เหลือ.

เพราะกล่าวอย่างนี้ว่า "ผู้มีศีล" ดังนี้ ถึงการไม่ให้แก่ผู้ไม่มีศีล ก็ควร. ด้วยว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันนี้เป็นอันบริษัทที่มีได้ศึกษาไม่บำเพ็ญแล้ว เพราะว่า เมื่อบริษัทได้ศึกษาแล้ว ผู้ที่ได้แต่ผู้อื่น นั้น ย่อมไม่ถือเอา แม้เมื่อไม่ได้จากผู้อื่น ก็ถือเอาพอประมาณเท่านั้น ไม่ถือเอาเกิน. ก็แล ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันนี้ ภิกษุผู้เมื่อจะให้วัตถุที่ตนเที่ยวไปบิณฑบาตซ้ำซากได้แล้ว. ประพฤติให้เต็มตั้ง ๑๒ ปี ไม่หย่อนกว่านั้น. ก็ถ้าว่า ภิกษุผู้บำเพ็ญธรรมเป็นที่ยึดแห่งความระลึกถึงกันวางบาตรที่เต็มด้วยบิณฑบาต ที่โรงฉันแล้วไปอาบน้ำ. พระสังฆเถระ ถามว่า "นี่บาตรใคร" เมื่อเขากล่าวว่า "ของภิกษุผู้บำเพ็ญธรรมเป็นที่ยึดแห่งความระลึกถึงกัน" จึงกล่าวว่า "พวกท่านจงนำบาตรนั้นมา" แล้วจัดแจงบิณฑบาตทุกอย่าง ฉ้นแล้ววางบาตรเปล่าไว้.

ภิกษุนั้น เกิดความเสียใจว่า "ภิกษุทั้งหลายฉัน (อาหาร) ของเราแล้ว ให้เหลือแต่บาตรเปล่าไว้." สาราณียธรรมย่อมแตก เป็นอันเธอต้องบำเพ็ญอีก ๑๒ ปี. ก็สาราณียธรรมนี้ เช่นกับ ติตถียปริวาส เมื่อขาดคราวเดียว ก็พึงประพฤติอีก. ภิกษุใดเกิดความดีใจว่า "ข้อที่ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกับเราไม่ถามโดยเอื้อเพื่อถึงอาหารที่อยู่ในบาตรแล้วฉัน นั้นเป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ." ภิกษุนั้นชื่อว่า มีสาราณียธรรมเต็มแล้ว. ส่วนความริษยา และความตระหนี่ จะไม่มีแก่ภิกษุผู้บำเพ็ญสาราณียธรรมอย่างนี้แน่นอน. เธอเป็นที่รักของพวกมนุษย์ ทั้งปัจเจกก็หาได้ง่ายกว่านัก ถึงสิ่งของที่อยู่ในบาตรที่เขาถวายแก่เธอก็ไม่สิ้นไป. ย่อมได้สิ่งของดีเลิศ ในส่วนสิ่งของที่พึงแบ่ง ครั้นถึงความหวาดกลัว หรือความหิวโหย พวกเทพย่อมชวนขวาย. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ เป็นอุทาหรณ์.

ฟังมาว่า พระตีสสระเถระผู้อยู่ที่เสลาศิริวิหาร อาศัยบ้านมหาศิริ. อยู่ เมื่อพระมหาเถระ ๕๐ รูป กำลังไปเกาะนาคเพื่อไหว้เจดีย์ เที่ยวบิณฑ-

บาทในบ้านศิริไม่ได้อะไรออกไปแล้ว. เมื่อพระเถระเข้าไปเห็นพระมหาเถระเหล่านั้น ถามว่า ท่านได้อะไรบ้างครับ.

ม. คุณ พวกเราได้เที่ยวไปแล้ว.

พระเถระนั้นรู้ว่า พระมหาเถระเหล่านั้น ไม่ได้อะไร จึงกล่าว ว่า ท่านครับ ขอท่านทั้งหลาย จงอยู่ที่นี้จนกว่ากระผมจะมา.

ม. คุณ พวกเราตั้ง ๕๐ คน ก็ยังไม่ได้พอให้เปียบบาตร.

ถ. ท่านครับ ธรรมดาผู้อยู่ประจำเป็นผู้สามารถ แม้เมื่อไม่ได้ ก็ยังรู้สภาพประมาณ ภิษาจาร พวกพระเถระมาแล้ว. พระเถระจึงเข้าไปหมู่บ้าน มหาอุบาสิกาในเรือนที่ห่างไกลได้จัดแจงน้ำนมและข้าวสวย ยืนคอยดูพระเถระ เมื่อพระเถระถึงประตูเท่านั้น ก็ได้บรรจубาตรให้เต็มถวายแล้ว. พระเถระถือบาตรนั้นไปสำนักพระเถระทั้งหลาย กล่าวกับพระสังฆเถระว่า ท่านครับ ขอท่านจงรับเถิด. พระเถระมองดูหน้าพระเถระที่เหลือพลางคิดว่า พวกเราตั้งเท่านี้ไม่ได้อะไรเลย ภิกษุนี้ถือเอามาแล้วเร็วทีเดียว นี่อะไรกันหนอ.

พระเถระทราบด้วยอาการแลดูเที่ยว จึงกล่าวว่า "บิณฑบาต กระผมได้มาโดยชอบธรรม ขอพวกท่านจงหมครั้งเกียรรับเอาเถิด" แล้วได้ให้แก่พระเถระทั้งหมดตามต้องการตั้งแต่ต้น ถึงตนั้นก็ฉันตามต้องการ. ถ้าดับนั้น เมื่อนั้นเสร็จ พวกพระเถระจึงถามว่า "คุณแห่งตลอดโลกุตตรธรรมเมื่อไร คุณ".

ถ. ท่านครับ กระผมยังไม่มีโลกุตตรธรรมหรือครับ.

ม. คุณ ได้ฉันหรือ

ถ. แม้นั้นก็ไม่มี ครับ".

ม. คุณ ได้ปาฏิหาริย์มิใช่หรือ.

ธ. ท่านครับ กระผมบำเพ็ญสาธารณิยธรรม ตั้งแต่กระผมบำเพ็ญสาธารณิยธรรมมา ถึงมีภิกษุตั้ง ๑,๐๐๐ รูป อาหารในบาตร ก็ยังไม่หมดไป.

ม. ดีแล้ว ๆ ท่านสัตบุรุษ นี่สมควรแก่ท่าน. ในคำว่า อาหารในบาตรของท่านก็ยังไม่หมดไปก่อน มีเรื่องดังต่อไปนี้.

พระเถระองค์นี้อีกนั่นแหละ ได้ไปที่ถวายน ในที่ภูเขาใหญ่แห่งศิริกัณฑ์วิหารที่เจติยบรรพต ถามว่า "ท่านนี้มีอะไรเป็นของอย่างดี" "ผ้า ๒ ผืนครับท่าน. "ผ้าทั้งสองผืนนั้นถึงแก่เรานะ." อำมาตย์ฟังคำนั้น จึงกราบทูลพระราชว่า "พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุหนุ่มกล่าวอย่างนี้ "

ร. "ความคิดของภิกษุหนุ่มสมควรทีเดียว แต่ว่า พระมหาเถระทั้งหลายก็เหมาะแก่ผ้าเนื้อดี แล้วทรงวางได้ด้วยทรงดำริว่า "เราจะถวายพระมหาเถระทั้งหลาย. เมื่อพระภิกษุยืนตามลำดับ ผ้า ๒ ผืนที่ทูนได้บนพระเศียรของพระองค์ผู้กำลังถวาย ไม่ลงมาสู่พระหัตถ์สักผืนหนึ่ง (ส่วน) ผ้าผืนอื่น ๆ เท่านั้น ที่ลงมา แต่ว่าเวลาถวายพระหนุ่ม ผ้าทั้ง ๒ ผืนนั้นก็ลงมาสู่พระหัตถ์. ท้าวเธอทรงวางมือภิกษุหนุ่มนั้น มองหน้าอำมาตย์ทรงให้ภิกษุหนุ่มนั่งแล้วถวายทาน ทรงละพระสงฆ์มาประทับใกล้ภิกษุหนุ่ม ตรัสว่า ท่านครับ ธรรมนี้ ท่านแทงตลอดเมื่อไร เมื่อไม่กล่าวแบบไม่อ้อมๆ จึงถวายพระพรว่า "มหาบพิตร อาตมาภาพไม่มีโลกุตตรธรรม".

ร. พระคุณเจ้าได้กล่าวไว้ก่อนมิใช่หรือ ขอรับ.

ธ. ถวายพระพร มหาบพิตร อาตมาภาพบำเพ็ญสาธารณิยธรรม ตั้งแต่เวลาอาตมาภาพบำเพ็ญธรรมนั้นมา ก็ได้สิ่งของอย่างดีเลิศในที่ที่พึงแบ่ง.

ร. "ดีแล้ว ดีแล้ว ท่านครับ นี่ควรแก่ท่าน" ทรงไหว้แล้วหลีกไป
ในคำว่า "ได้ของดีเลิศในที่ที่พึงแบ่ง" นี้ มีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์.

ก็ภิกษุทั้งหลาย มีปกติอยู่ในบ้านภคระในจัณฑาลคิสรสภะวิหาร
ไม่บอกพระเถรีชื่อว่านาคาหลีกไปแล้ว. พระเถรีกล่าวกับพวกภิกษุณีสาว
เวลาเช้ามีคำว่า "หมูบ้านสังคเสียงเหลือเกิน พวกท่านจงสอบสวนดูก่อนซิ."
ภิกษุณีสาวเหล่านั้น ไปรู้ว่าภิกษุทั้งหมดไปแล้ว จึงกลับมาบอกพระ
เถรี. พระเถรีนั้น ได้ฟังแล้ว กล่าวว่า "พวกท่านอย่าคิดว่าภิกษุเหล่านั้นไป
แล้ว จงทำความเพียรในการเล่าเรียนบาลี สอบถามและการใส่ใจโดยแยกคาย
เถอะ" เมื่อถึงเวลาที่ยวภิกษาจึงห่มผ้า ได้เป็นรูปที่ ๑๒ ยืนที่โคนต้นไทรใกล้
ปากคง. เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้อีกได้ถวายวิฆนทบาทแก่ภิกษุณี ๑๒ รูป
จึงกล่าวว่า "พระแม่เจ้า ขออย่าไปที่อื่นเลย มาประจำที่นี่เท่านั้นเถิด".
ก็พระเถรีมีน้องชายคนเล็กชื่อว่า นาคเถระ. พระนาคเถระนั้นคิดว่า
"เราไม่อาจให้ภัยอย่างใหญ่เป็นไปในที่นี้ พวกเราจะไปยังฝั่งอื่น" เป็น
รูปที่ ๑๒ เทียว ออกจากที่อยู่ของตน แล้วมาหมูบ้านภคระด้วยคิดว่า "เราจะ
เยี่ยมพระเถรีแล้วก็จะไป."

พระเถรีได้ฟังว่า พวกพระเถระมา จึงไปสำนักพระเถระเหล่า
นั้น ถามว่า "อะไรกัน พระผู้เป็นเจ้า" ท่านจึงบอกความเป็นไปนั้น.
พระเถรีนั้นจึงกล่าวว่า "ตลอดวันหนึ่ง วันนี้พวกท่านจักพักในวิหาร ต่อพรุ่งนี้
จึงค่อยไป." พวกพระเถระมาวิหาร. รุ่งขึ้นพระเถรีเทียววิฆนทบาทที่โคน
ต้นไม้อีกแล้วเข้าไปหาพระเถระกล่าวว่า "ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายจงฉันวิฆนท-
บาทนี้เถิด." พระเถระกล่าวว่า "เถรี สมควรหรือ" จึงได้ยินนิ่งเสีย.

เถรี. "พ่อ วิฆนทบาทนี้ชอบธรรม พระคุณเจ้าทั้งหลาย อย่า
รังเกียจ ฉันเถิด."

เถระ. "เถรี สมควรหรือ"

นางจับบาตรแล้วโยนไปบนอากาศ บาตรได้ลอยอยู่ในอากาศ พระเถระกล่าวว่า "อาหารของภิกษุณีลอยอยู่ประมาณเจ็ดชั่วลำตาล" เมื่อกล่าวว่า "ขึ้นชื่อว่า ภัยมิใช่มีอยู่ตลอดเวลา ภัยสงบ" เมื่อจะกล่าวอริยวงศ์ก็จะกล่าวว่า "ท่านครับ ท่านฉันอาหารของนางภิกษุณีที่ได้จากบิณฑบาตแล้วปล่อยเวลาให้ล่วงไป" ดังนี้ เมื่อจะประพาดิตามความคิดก็ไม่อาจจะสนับสนุนได้ เถรี ขอพวกท่านจงไม่ประมาทเถิด." แล้วเดินขึ้นหนทาง. ฝ่ายรุกขเทวดายืนคิดอยู่ว่า "หากพระเถระจะบริโภคมิณฑบาตจากมือพระเถรี เราก็จะไม่ให้เธอกลับ" เห็นพระเถระเดินไป จึงลงจากต้นไม้กล่าวว่า "ท่านเจ้าข้า ของงให้บาตร" แล้วรับบาตรนำพระเถระมาโคนต้นไม้ที่นั่นแหละ บูชาสนะถวายบิณฑบาต ให้พระเถระซึ่งฉันแล้วทำปฏิกุญญาแล้วบำรุงภิกษุณี ๑๒ รูป ภิกษุ ๑๒ รูป ตลอด ๗ ปี. ในคำว่า "เทวดาขวนขวาย" นี้มีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์. ก็ในเรื่องนี้ พระเถรีได้เป็นผู้บำเพ็ญสราณียธรรม.

ในบทว่า "ไม่ขาด" เป็นต้น มีอธิบายว่า ภิกษุใด มีสิกขาบททำลายในเบื้องต้นและที่สุดในกองอาบัติทั้ง ๗ ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีศีลขาด จุจฟ้าขาดรอบๆ ริม. อนึ่ง ภิกษุใดมีสิกขาบททำลายท่ามกลาง ภิกษุนั้นชื่อว่า มีศีลทะลุ จุจฟ้าทะลุตรงกลาง. ภิกษุใดทำลาย ๒, ๓ สิกขาบท ตามลำดับภิกษุนั้นชื่อว่า มีศีลค้าง จุจแม่โคที่มีสีดำหรือแดงเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยสีที่ตัดกันตั้งขึ้นบนหลังหรือท้อง. ภิกษุใดมีสิกขาบททำลายระหว่างภิกษุนั้น ชื่อว่า สีลพริ้วย จุจแม่โคที่มีจุดลายไปทั้งตัว.

ส่วนภิกษุใด มีสิกขาบทไม่ทำลายหมด ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีศีลเหล่านั่น ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค้าง ไม่พริ้วย. ก็สิกขาบทเหล่านี้นั้น ชื่อว่าเป็นไท เพราะพ้นจากความเป็นทาสแห่งคณหาแล้วทำให้เป็นอิสระ ชื่อว่าวิญญูชนสร-

เสริญ เพราะวิญญูชนทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญแล้วชื่อว่าอะไรๆ ลุบลำไม่ได้ เพราะค้นหาเป็นต้น ลุบลำไม่ได้ และเพราะกิเลสอะไรๆ ไม่อาจเพื่อจะลุบลำว่า "ท่านเคยต้องลิกขาบทเรื่องนี้" ย่อมเป็นไปเพื่อสมาธิอย่างเฉียดๆ หรือสมาธิอย่างแนบแน่น ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น.

บทว่า "ถึงความเป็นผู้มีศีลเสมอกันอยู่" ความว่า ผู้มีศีลเข้าถึงความเสมอกัน กับภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในส่วนทิศเหล่านั้นๆ อยู่. เพราะว่า ศีลของพระโศคาบันเป็นต้น สม่่าเสมอกันด้วยศีลของพระโศคาบันเป็นต้นเหล่าอื่น. ที่อยู่ระหว่างทะเลบ้าง เทวโลกบ้างแนแท้ (แต่) ไม่มีความแตกต่างกัน โดยมรรคและศีล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาศีลนั้น จึงได้ตรัสคำนี้.

บทว่า "ทัญญูนี้ใด" ความว่า สัมมาทัญญูที่ประกอบพร้อมด้วยมรรค.

บทว่า "อริยะ" ได้แก่ ไม่มีโทษ.

บทว่า "นำออก" คือ นำออกไป.

บทว่า "ผู้ทำกรรมนั้น" ได้แก่ ผู้ใดเป็นผู้ทำอย่างนั้น.

บทว่า "เพื่อสิ้นทุกข์" ได้แก่ เพื่อความสิ้นทุกข์ทั้งหมด.

บทว่า "ถึงความเสมอกันด้วยความเห็น" ความว่า เป็นผู้เข้าถึงความเป็นผู้มีความเห็นเสมอกันอยู่.

บทว่า "เลิศ" ได้แก่ เจริญที่สุด.

บทว่า "รวมไม้กลอนทั้งปวงไว้" ได้แก่ ยึดไว้ดี อธิบายว่า "ทำกลอนทุกอันให้จดกัน เหตุนั้น ชื่อว่า ให้ต่อๆ กัน."

บทว่า "ยอดนี้ใด" ความว่า ที่ต่อเรือนยอดกับช่อฟ้า เหตุนั้น ชื่อว่า ยอด. ก็ปราสาท ๕ ชั้นเป็นต้นที่ยอดนั้นตรึงไว้เที่ยวจึงตั้งอยู่ได้ เมื่อ

ยอด นั้นตกไป ปราสาททั้งหมดตั้งต้นแต่ดินเหนียวก็ตกไป. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้.

บทว่า "ฉันทันนั้นเทียวแล" ความว่า ความเห็นอย่างประเสริฐและเลิศแห่งสาราณียธรรมเหล่านี้ นั้น พึงเห็นว่า เป็นตัวรวบรวม และตัวเชื่อมคูกยอดของเรือนยอดฉะนั้น.

ในบทว่า "ภิกษุทั้งหลาย ก็ความเห็นนี้ใด อย่างไร" อธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย ทิฏฐิในโศคาปัตติมรรค ท่านกล่าวว่า "ไกลจากข้าศึก คือเป็นสภาพนำออก ย่อมนำออกไป เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ของนักปฏิบัติ." ทิฏฐินั้นนำออกอย่างไร นำออกเพราะเหตุอะไร

บทว่า "หรือว่า เป็นผู้มิจิตตากรมแล้ว" ความว่า ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตตากรมแล้ว แม้ด้วยเหตุเท่านั้น." ในบททั้งปวงก็เช่นนี้.

บทว่า "ใจของเราตั้งมั่นดีแล้ว" ความว่า จิตเราตั้งไว้ดีแล้ว.

บทว่า "เพื่อรู้สัจจะทั้งหลาย" ได้แก่ เพื่อประโยชน์รู้สัจจะ ๔.

ในบทเป็นต้นว่า "ประเสริฐ" มีอธิบายว่า เพราะญาณนั้นย่อมมีแก่ผู้ประเสริฐ หามิแก่ปุถุชนไม่ ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า "ประเสริฐ." ส่วนว่า แม้โลกุตตรธรรมของคนพวกใดมีอยู่ก็เป็นของคนพวกนั้นเท่านั้น หามิแก่พวกอื่นไม่ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ยอดเยี่ยมในโลก. มีคำอธิบายว่า "ชื่อว่า ไม่ทั่วไปกับปุถุชนทั้งหลาย เพราะไม่มีแก่ปุถุชน. ในวาระทั้งหมดก็เช่นนี้.

บทว่า "เราได้รับความสงบเฉพาะตน" ความว่า เราได้รับความสงบในจิตของตน. แม้ในความดับก็เช่นนี้. ในบทว่า "ดับแม้นี้" ย่อมได้ทั้งความสงบ ทั้งความเป็นผู้มีอรรถเลิศเป็นหนึ่ง.

บทว่า "ดับ" ได้แก่ เข้าไปสงบกิเลส.

บทว่า "ทิวฏฐิเห็นปานนั้น" ได้แก่ โสคาปัตติมรรคทิวฏฐิเห็นปานนั้น.

บทว่า "โดยธรรมดา" คือ โดยสภาพ.

สภาพนี้ ชื่อว่า ธรรมดานี้.

บทว่า "ย่อมปรากฏการตั้งขึ้น" ความว่า การตั้งขึ้นด้วยอำนาจสังฆกรรม หรือเทศนาย่อมปรากฏ. จริงอยู่ อริยสาวก เมื่อต้องอาบัติ ก็ต้องอาบัติด้วยไม่จงใจ เหมือนการสร้างกุฎิในครุกาบัติ (และ) เหมือนต้องอาบัติในเพราะการนอนร่วมในที่มุงที่บังเดียวกันเป็นต้นในลหุกาบัติ แน่นอน พระอริยสาวกนั้น ไม่แก้ง คือ ไม่จงใจต้องอาบัตินั้น ต้องแล้วก็ไม่ปกปิด เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำเป็นต้นว่า "ครั้งนั้นแล.....นั้นพลันทีเดียว."

บทว่า "หนุ่ม" ได้แก่ ยังอ่อน.

บทว่า "กุมาร" ได้แก่ มิใช่คนแก่.

บทว่า "เขลา" คือชื่อว่า เขลา เพราะตาและหูยังไร้เคียงสา.

บทว่า "นอนหงาย" ความว่า ชื่อว่า เป็นผู้นอนหงาย เพราะยังอ่อนนัก ไม่อาจจะนอนข้างขวาหรือข้างซ้ายได้.

บทว่า "ได้เหยียบถ่าน" ความว่า เอมือหรือเท้าที่เหยียดไปทางนี้บ้าง ทางโน้นบ้าง ถูกแล้ว ก็เมื่อพวกมนุษย์ถูกอยู่อย่างนี้ มือจะชักออกเร็ว ทำซ้ำไม่ได้แม้ครั้งนั้น คนทั้งหลายเอามือข้างหนึ่งข้างใด จับถ่านเปลี่ยนไปเปลี่ยนมาย่อมไปได้ไกล. แต่ว่า มือและเท้าของเด็กอ่อนยังละเอียดอ่อน. เด็กนั้น เพียงถูกไฟลวกเอาเท่านั้น ก็จะร้องกรีด ทิ้งไปโดยเร็ว ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงเด็กอ่อนไว้ในที่นี้เทียว. คนแก่เมื่อถูกไฟหม้อย้อมทนได้. แต่ว่าเด็กอ่อนนี้ทนไม่ได้. เพราะฉะนั้น จึงทรงแสดงเด็กอ่อนเทียว.

บทว่า "แสดง" ความว่า เมื่อบุคคลที่พอๆ กันเป็นผู้รับอาบัติ ก็ไม่ร่อว่ากลางวันหรือกลางคืนไปที่อยู่ของภิกษุที่พอๆ กันนั้น แม้ในกลางคืนประกอบด้วยองค์ ๔ แสดงทีเดียว

บทว่า "สูง ต่ำ" ได้แก่ สูงๆ ต่ำๆ.

กิจที่ควรกล่าวอย่างนี้ว่า "เราจะทำอะไร แล้วทำชื่อว่า กิจที่ควรจะทำอย่างไร".

ในกิจเหล่านั้น กิจเป็นต้นอย่างนี้ คือ การทำหรือข้อมจิรว ๑ การงานที่พระเจดีย์ ๑ การงานที่ควรทำที่โรงอุโบสถ ๑ เรือนพระเจดีย์ ๑ เรือนโพธิ์ ๑ ชื่อว่าการงานอย่างสูง. การงานเล็กน้อยมีการล้างและทาเท้าเป็นต้น ชื่อว่าการงานอย่างต่ำ. อีกอย่างหนึ่ง การงานมีการฉาบทาปูนขาวเป็นต้นที่เจดีย์ ชื่อว่าการงานอย่างสูง. ในการงานเหล่านั้น การสุฟ้กาสาวะ ๑ การชักน้ำมา ๑ การทำเกรียง ๑ การพาดบันได ๑ ชื่อว่าการงานอย่างต่ำ.

บทว่า "ถึงความขวนขวาย" ความว่า เป็นผู้ปฏิบัติความขวนขวายที่ควรทำ.

บทว่า "เป็นผู้เพ่งอย่างกล้า" ความว่า เป็นผู้มีความปรารถนาอย่างหนาแน่น.

บทว่า "และถอนหญ้า" ได้แก่ เล็มหญ้าเกี่ยวกินอยู่.

บทว่า "ใส่ใจถึงลูกโค" ความว่า คอยแลดูลูกโคอยู่ด้วย. เหมือนอย่างว่า โคแม่ลูกอ่อน จะไม่ทิ้งลูกโคที่รวมกันมาป่า แล้วนอนในที่หนึ่งไปไกล แม่โคนั้นจะเที่ยวไปในที่ใกล้ๆ ลูกโคและเล็มหญ้าแล้ว ก็ชูคอขึ้นชำเลื่องดูลูกโคไปด้วยทีเดียว. พระโศดาบันก็ฉันทันเหมือนกัน ทำกิจที่ควรทำ

ทั้งสูงต่ำ น้อมไปในกิจนั้น เป็นผู้บำเพ็ญไม่ย่อหย่อน มีความพอใจอย่างแรงกล้า เป็นผู้มีสมาธิอย่างหนาแน่นกระทำ. ในข้อนั้น มีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์.

เล่ากันว่า เมื่อกำลังฉาบทาปูนที่มหาเจดีย์ พระอริยสาวกรูปหนึ่ง มือข้างหนึ่งถือภาชนะใส่ปูน ข้างหนึ่ง ถือเกรียง คิดว่า "ฉาบปูนแล้วขึ้นฐานพระเจดีย์" ภิกษุรูปหนึ่ง ภายมีน้ำหนักมาก ได้ไปยืนใกล้พระเถระ พระเถระในที่อื่นเป็นผู้ล่าช้าอย่างยิ่ง เพราะเหตุนี้จึงจากที่นั่นไปที่อื่น. ถึงภิกษุนั้น ก็ได้ไปที่นั่นนั้นเที่ยว. พระเถระได้ไปที่อื่นอีกดังนี้แล. พระเถระได้กล่าววาทะภิกษุผู้มาในที่ ๒-๓ แห่งอย่างนี้ว่า ท่านสัตบุรุษ เนินพระเจดีย์ใหญ่ ท่านไม่ได้โอกาสที่อื่นหรือ. พระเถระนอกนี้ก็ไม่ยอมหลีกไป.

บทว่า "ประกอบด้วยความเป็นผู้มีกำลัง" ได้แก่ ประกอบด้วยกำลัง.

บทว่า "ทำให้มี" ความว่า ทำความเป็นผู้มีประโยชน์คือ เป็นผู้มีประโยชน์.

บทว่า "ทำให้มี" ความว่า ทำให้ไว้ในใจ คือรวบรวมสิ่งทั้งหมดมาด้วยใจ ชื่อว่า ไม่ทำความฟุ้งซ่านแม้เพียงเล็กน้อย รวบรวมมาด้วยจิตทั้งสิ้น.

บทว่า "เจียโลต" ความว่า มีโลตอันตั้งไว้แล้ว.

ก็พระอริยสาวกทั้งหลาย เป็นผู้รักการฟังธรรม เมื่อจะไปฟังธรรม ก็ไม่นั่งหลับ สนทนากับใครๆ หรือมีจิตฟุ้งซ่าน. โดยที่แท้ท่านเป็นผู้ไม่อิมในการฟังธรรม เหมือนบริโศคน้ำอมฤต จนถึงอรุณขึ้นไปในการฟังธรรม เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้อย่างนี้.

บทว่า "ธรรมดา เป็นอันตั้งไว้ดีแล้ว" ความว่า สภาวะเป็นอันท่านแสวงหาไว้ดีแล้ว.

คำว่า "เพราะกระทำให้งังในโศดาปัตติผล" นี้เป็นคำกล่าวถึงเหตุ อธิบายว่า เพราะญาณที่ทำให้แก้งแล้วด้วยโศดาปัตติผล.

บทว่า "มาตามพร้อมแล้วด้วยองค์ ๗ อย่างนี้" ความว่า ประกอบด้วยญาณเป็นเครื่องพิจารณาอย่างใหญ่เหล่านี้ อย่างนี้. อาจารย์ทั้งหลายมีถ้อยคำที่เสมอกันนี้ก่อน. ส่วนโลกุตตรมรรคที่ชื่อว่า มีขณะจิตมาก ไม่มี.

ส่วนอาจารย์ผู้ชอบกล่าวเคาะเล่น ย่อมกล่าวว่า มรรคที่ชื่อว่า มีขณะจิตหนึ่งไม่มี การเจริญมรรคมิได้ตลอด ๗ ปี ส่วนกิเลสทั้งหลาย เมื่อจะขาดสูญโดยเร็ว ก็ย่อมขาดสูญด้วยญาณทั้ง ๗ เพราะคำว่า "พึงให้เจริญตลอด ๗ ปี." อาจารย์นั้นจะถูกเขากล่าวว่า จงนำพระสูตรมา. เมื่อไม่เห็นสูตรอื่นเขาก็จะนำพระสูตรนี้มาแสดงอย่างแน่นอนว่า "ญาณที่เราบรรลุนี้เป็นที่หนึ่งแห่งพระสูตรนั้น ญาณที่เราบรรลุแล้วนี้เป็นที่สองแห่งพระสูตรนั้น ฯลฯ ญาณที่เราบรรลุแล้วนี้เป็นที่เจ็ดแห่งพระสูตรนั้น." ลำดับนั้นอาจารย์นั้นก็จะถูกกล่าวว่า ก็พระสูตรนี้มีเนื้อความที่พืงนำไป มีเนื้อความที่นำไปแล้วหรือ. แต่นั้นก็จะกล่าวว่า มีเนื้อความที่นำไปแล้ว. พระสูตรนั้นใด เนื้อความก็ฉนั้น.

อาจารย์นั้นก็จะพืงถูกกล่าวว่า ความเป็นธรรม ก็จะตั้งมั่นด้วยดี ประโยชน์มีประมาณเท่านี้ เพื่อทำให้แก้งซึ่งโศดาปัตติผล. อาจารย์นั้นย่อมกล่าวว่า "ประโยชน์แห่งการทำให้แก้งโศดาปัตติผลมีแน่นอน. แต่นั้นก็จะถูกถามว่า ผู้พริ้งพร้อมด้วยมรรคยอมทำผลให้แก้ง แล้วกลายเป็นผู้พริ้งพร้อมด้วยผลหรือ. เมื่อรู้ก็ตอบว่า ผู้พริ้งพร้อมด้วยมรรค ย่อมทำให้แก้งผล กลายเป็นพริ้งพร้อมด้วยผล. แต่นั้นถูกซักอีกว่า "เพราะท่านยังไม่อบรมมรรค" ในพระพุทธดำรัสนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ ๗ อย่างนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยโศดาปัตติผล". จึงกระโดด

ไปกล่าวสะเปะสะปะเหมือนกับว่า ผมยังไม่ได้พระสูตรว่า อริยสาวกจะยึดเอาผลให้ได้ ธรรมดาภิภุผู้จะแก้ปัญหาคืออยู่ในสำนักอาจารย์ เรียนเอาพระพุทธพจน์ทราบอรรถรสแล้วกล่าวถ้อยคำ.

ญาณ ๗ เหล่านี้ จัดเป็นญาณเครื่องพิจารณาของพระอริยสาวกที่เดียว. โลกุตตรมรรค ที่ชื่อว่า มีขณะจิตมากย่อมไม่มี ฟังให้ยอมรับว่า " มีขณะจิตเดียวเท่านั้น" ถ้าเขาจะรู้ก็จงรู้หาก ไม่รู้ ก็จงส่งไปว่า "ท่านจงไปเข้าวิหารแต่เช้าตรู่แล้วค้ำข้าวต้มเสียบ." คำที่เหลือในบททั้งปวงค้ำนั้นนึ่งเที่ยวแล.

จบอรรถกถาโกสัมพิกสูตร.

๘. พรหมนิมิตตนิคสูตร

[๕๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า.

[๕๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย. สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่โคนต้นรังใหญ่ในสุภควัน เมืองอุกกัฏฐา ก็สมัยนั้นแล พกพรหมมีทิวฐิอันลามกเห็นปานฉะนี้ เกิดขึ้นว่า พรหมสถานนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้แล ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุบัติ ก็แหละสถานที้ออกไปจากทุกข์อย่างอื่นที่ดียิ่งกว่าพรหมสถานนี้ไม่มี ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย. ครั้งนั้น เรารู้ความปริวิตกแห่งใจพกพรหมด้วยใจแล้ว จึงหายไปทีโคนต้นรังใหญ่ ในสุภควันใกล้เมืองอุกกัฏฐา ไปปรากฏในพรหมโลกนั้น เปรียบเหมือนบุรุษที่มีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือพืดแขนที่เหยียด ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย พกพรหมได้เห็นเราผู้มาแต่ไกล แล้วได้พูดกะเราว่า ท่านผู้นิรทุกข์. เชิญมาเถิด ท่านมาดีแล้ว นานทีเดียวที่ท่านเพิ่งทำทางจะมาในที่นี้ ท่านผู้นิรทุกข์. พรหมสถานนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้แล ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุบัติ ก็แหละเหตุเป็นที้ออกไปจากทุกข์อย่างอื่นที่ดียิ่งกว่าพรหมสถานนี้ไม่มี ภิกษุทั้งหลาย. เมื่อพกพรหมกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะพกพรหมว่า ท่านผู้เจริญ. พกพรหมตกอยู่ในวิชาแล้วหนอ พกพรหมตกอยู่ในวิชาแล้วหนอ

เพราะว่าพวกพรหมกล่าวสิ่งที่ไม่เที่ยงนั้นแล้วว่า เที่ยง กล่าวสิ่งที่ไม่ยั่งยืนนั้นแลว่า ยั่งยืน กล่าวสิ่งที่ไม่มั่นคงนั้นแล้วว่า มั่นคง กล่าวสิ่งที่ไม่แข็งแรงนั้นแลว่า แข็งแรง กล่าวสิ่งที่มีความเคลื่อนไหวเป็นธรรมดา นั้นแล้วว่า มีความไม่เคลื่อนไหวเป็นธรรมดา ก็แหละสัตว์ทั้งเกิด ทั้งแก่ ทั้งตาย ทั้งจุติ ทั้งอุบัติอยู่ในพรหมสถานใด พวกพรหมก็กล่าวพรหมสถานนั้นอย่างนี้ว่า พรหมสถานนี้แล ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และกล่าวเหตุเป็นที่ออกไปจากทุกข์อย่างอื่นที่ยิ่งขึ้นไปอันมีอยู่ว่า เหตุเป็นที่ออกไปจากทุกข์อย่างอื่นที่ยิ่งขึ้นไป ไม่มี.

[๕๕๓] ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น มารผู้ตามกเข้าสิงร่างของพรหม ปาริสัชชะองค์หนึ่งแล้ว กล่าวกะเราว่า ภิกษุๆ . อย่ารุกรานพวกพรหมนี้เลย อย่ารุกรานพวกพรหมนี้เลย ภิกษุ เพราะพรหมผู้นี้เป็นมหาพรหมเป็นใหญ่ (ปกครองคณะพรหม) หาใช่ผู้อื่นปกครองไม่ เป็นผู้ดูแลโดยแท้ ทำสรรพสัตว์ให้อยู่ในอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้างโลก นิรมิตโลก เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้แต่งสัตว์ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นบิดาของเหล่าสัตว์ที่เกิดแล้วและกำลังจะเกิด ภิกษุ. สมณะและพราหมณ์พวกก่อนท่าน เป็นผู้คิดิน เกลียคิดิน เป็นผู้คิน้ำ เกลียคิน้ำ เป็นผู้คิไฟ เกลียคิไฟ เป็นผู้คิลม เกลียคilm เป็นผู้คิสัตว์ เกลียคิสัตว์ เป็นผู้คิตเวดา เกลียคิตเวดา เป็นผู้คิปชาบดี เกลียคิปชาบดี เป็นผู้คิพรหม เกลียคิพรหมในโลก (ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา) สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น เมื่อกายแตกขาดลมปราณ ต้องไปเกิดในหมู่สัตว์ที่เลว (จตุรกาย) ภิกษุ. ส่วนสมณะพราหมณ์พวกก่อนท่าน เป็นผู้ชมคิน เพลินคิน เป็นผู้ชมคิน้ำ เพลินคิน้ำ เป็นผู้ชมคิไฟ เพลินคิไฟ เป็นผู้ชมคilm เพลินคilm เป็นผู้ชมคิสัตว์ เพลินคิสัตว์ เป็นผู้ชมคิตเวดา เพลินคิตเวดา เป็นผู้ชมคิปชาบดี เพลินคิปชาบดี เป็นผู้ชมคิพรหม เพลินคิพรหม สมณพราหมณ์เหล่านั้น เมื่อกายแตกขาดลมปราณ ก็ไปเกิดในกายประณีต หมู่สัตว์ชั้นดี (พรหม

โลก) ภิกษุ. เพราะเหตุนี้ เราจึงขบอภกะท่านอย่างนี้ว่า ท่านผู้นิรทุกข์
เจริญเถิด ท่านจงทำตามคำที่พรหมบอกแก่ท่านเท่านั้น อย่างฝ่าฝืนคำของ
พรหมเลย ภิกษุ. ถ้าท่านจักฝ่าฝืนคำของพรหม โทษจักมีแก่ท่าน เปรียบ
เหมือนบุรุษเอาท่อนไม้ดีไล่สัตว์ที่มาหา หรือเปรียบเหมือนบุรุษผู้จะตก
เหวนรก จักมีและทำให้ห่างแผ่นดินเสีย ฉะนั้น ท่านผู้นิรทุกข์. เจริญ
เถิด ท่านจงทำตามคำที่พรหมบอกแก่ท่านเท่านั้น อย่างฝ่าฝืนคำของพรหมเลย
ภิกษุ. ท่านเห็นพรหมบริษัทประชุมกันแล้วมิใช่หรือ. ภิกษุทั้งหลาย. มารผู้
ลามกย่อมเปรียบเทียบเราจะพรหมบริษัทดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย. เมื่อ
มารกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะมารผู้ลามกนั้นว่า เนมะมาร เราย่อมรู้
จักท่าน ท่านอย่าเข้าใจว่า พระสมณะไม่รู้จักเรา เนมะมาร. ท่านเป็น
มาร พรหมก็ดี พวกพรหมบริษัทก็ดี พวกพรหมปาริสาชชะก็ดี ทั้งหมดนั้น
และอยู่ในมือของท่าน ตกอยู่ในอำนาจของท่าน และท่านมีความดำริว่า
แม้สมณะนี้ก็ต้องอยู่ในมือของเรา ต้องตกอยู่ในอำนาจของเรา ก็แต่ว่าเราไม่
ได้อยู่ในมือของท่าน ไม่ได้ตกอยู่ในอำนาจของท่าน.

[๕๕๔] ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรากล่าวอย่างนี้แล้ว พวกพรหมได้กล่าว
ว่า ท่านผู้นิรทุกข์. ก็เรากล่าวสิ่งที่เที่ยงนั้นแล้ว เที่ยง กล่าวสิ่งที่มั่นคงนั้นแล
ว่า มั่นคง กล่าวสิ่งที่ยั่งยืนนั้นแล้ว ยั่งยืน กล่าวสิ่งที่แข็งแรงนั้นแล้ว แข็ง
แรง กล่าวสิ่งที่ไม่มีความเคลื่อนไหวเป็นธรรมดา นั้นแล้ว ไม่มีความเคลื่อนไหวเป็น
ธรรมดา ก็แหละสัตว์ย่อมไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ในพรหม
สถานใด เรากล่าวพรหมสถานนั้นแหละว่า พรหมสถานนี้แลไม่เกิด ไม่
แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และกล่าวเหตุที่ออกไปจากทุกข์อย่างอื่นอันยิ่งขึ้น
ไปไม่มีว่า เหตุที่ออกไปจากทุกข์อย่างอื่นยิ่งขึ้นไปไม่มี ภิกษุ. สมณะ
พราหมณ์พวกที่มีก่อนท่าน ได้มีแล้วในโลก อายุทั้งสิ้นของท่านเท่าไร กรรม

ที่ทำด้วยตะบะของท่านเท่านั้น สมณะและพราหมณ์เหล่านั้นแล ฟังรู้เหตุเป็น
ที่ออกไปจากทุกข้ออย่างอื่นอันยิ่งขึ้นไปมียู่ว่า เหตุที่ออกไปจากทุกข้ออย่าง
อื่นมียู่ หรือฟังรู้เหตุเป็นที่ออกไปจากทุกข้ออย่างอื่นอันยิ่งขึ้นไปไม่มีอยู่
ภิกษุ เพราะเหตุไรเราจึงกล่าวกะท่านอย่างนี้ เพราะว่าท่านจักไม่เห็นเหตุ
ที่ออกไปจากทุกข้ออย่างอื่นอันยิ่งขึ้นไปเลย และท่านจักเป็นผู้รับส่วนแห่ง
ความลำบาก แห่งความคับแค้นอย่างเดียวกับท่านนั้น ภิกษุ. ถ้าแลท่านจักกลืนกิน
แผ่นดินได้ไชรั ท่านก็จักเชื่อว่าเป็นผู้นอนใกล้เรา นอนในที่อยู่ของเรา เราพึง
ทำได้ตามประสงค์ เราพึงห้ามได้ ถ้าและท่านจักกลืนกินน้ำ ไฟ ลม เหล่าสัตว์
เทวดา ปชชาติ พรหมได้ไชรั ท่านก็จักเชื่อว่าเป็นผู้นอนใกล้เรา นอนในที่
อยู่ของเรา เราพึงทำได้ตามประสงค์ เราพึงห้ามได้ ดังนี้ เรากล่าวว่า
พรหม แม้เราข้อมรู้เหตุนี้ ถ้าเราจักกลืนกินแผ่นดินได้ไชรั เราก็จักเชื่อว่าเป็น
ผู้นอนใกล้ท่าน นอนในที่อยู่ของท่าน ท่านพึงทำได้ตามประสงค์ ท่านพึงห้าม
ได้ ถ้าและเราจักกลืนกินน้ำ ไฟ ลม เหล่าสัตว์ เทวดา ปชชาติ พรหมได้
ไชรั เราก็จักเชื่อว่าเป็นผู้นอนใกล้ท่าน นอนในที่อยู่ของท่าน ท่านพึงทำได้
ตามประสงค์ ท่านพึงห้ามได้พรหม ไซ้แต่เท่านั้น เราข้อมรู้ความสำเร็จและ
ข้อมรู้านุภาพของท่านว่า พกพรหมมีฤทธิ์มากอย่างนี้ พกพรหมมีอานุ
ภาพมากอย่างนี้ พกพรหมมีศักดิ์มากอย่างนี้ พกพรหมถามเราว่า ท่านผู้นิร
ทุกข์ ก็ท่านรู้ความสำเร็จ และรู้านุภาพของเราว่า พกพรหมมีฤทธิ์มาก
อย่างนี้ พกพรหมมีอานุภาพมากอย่างนี้ พกพรหมมีศักดิ์มากอย่างนี้ได้
อย่างไร เรากล่าวว่า

ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ย่อมโลจรส่องทิสให้สว่างอยู่เท่าใด
อำนาจของท่านย่อมเป็นไปในพันจักรวาลเท่านั้น ท่านข้อมรู้จัก
สัตว์ที่เลวและสัตว์ที่ประณีต รู้จักสัตว์ที่มีราคะและสัตว์ที่ไม่มี

วาระ รู้จักจักรวาลนี้และจักรวาลอื่น และรู้จักความมาและ
ความไปของสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้

พรหม เราย่อมรู้ความสำเร็จ และย่อมรู้านุภาพของท่านอย่างนี้
ว่า พกพรหมมีฤทธิ์มากอย่างนี้ พกพรหมมีานุภาพมากอย่างนี้ พกพรหมมี
ศักดิ์มากอย่างนี้พรหม กาย หมู่สัตว์ ๓ อย่างอื่นมีอยู่ ท่านไม่รู้ไม่เห็นในกาย
๓ อย่างนั้น เราได้เห็นกายเหล่านั้น พรหม กายหมู่สัตว์ชื่ออภัสสระมี
อยู่ ท่านเคลื่อนแล้วจากที่ใด มาอุบัติแล้วในที่นี้ ท่านมีสติหลงลืมไปเพราะ
ความอยู่อาศัยนานเกินไป เพราะเหตุนี้ ท่านจึงไม่รู้ไม่เห็นกายนั้น เรา
เห็นกายนั้น พรหม เราเป็นผู้อันท่านเทียบเทียบไม่ได้ด้วยความรู้อย่างนี้
ที่ไหนเราจะเป็นผู้ต่ำกว่าท่าน ที่แท้ เรานี้แหละเป็นผู้สูงยิ่งกว่าท่าน พรหม
กายชื่อสุภกนิหะ กายชื่อเวหัพผละมีอยู่แล ท่านย่อมไม่รู้ ย่อมไม่เห็นกายนั้น
เราเห็นกายนั้น พรหม เราเป็นผู้อันท่านเทียบเทียบไม่ได้ด้วยความรู้อย่างนี้
อย่างนี้ ที่แท้ เรานี้แหละเป็นผู้สูงยิ่งกว่าท่าน พรหม เรารู้ยงดินแลโดยความ
เป็นดิน รู้นิพพานอันสัตว์ถึงไม่ได้โดยความที่ดินเป็นดิน แล้วไม่เป็นดิน
ไม่ได้มีความยึดถือแล้วในดิน ไม่ได้มีความยึดถือแล้วแต่ดิน ไม่ได้มีความยึด
ถือแล้วว่าดินของเรา ไม่ได้ชมดิน พรหม เราเป็นผู้อันท่านเทียบเทียบไม่ได้
ด้วยความรู้อย่างนี้ ที่ไหนเราจะเป็นผู้ต่ำกว่าท่าน ที่แท้ เรานี้แหละเป็นผู้
สูงกว่าท่าน พรหม เรารู้จักน้ำ... รู้จักไฟ... รู้จักลม... รู้จักเหล่าสัตว์... รู้จัก
เทวดา... รู้จักปชาบดี... รู้จักพรหม ... รู้จักพวกอภัสสรพรหม... รู้จักพวก
สุภกนิหพรหม... รู้จักพวกเวหัพผลพรหม... รู้จักอภิกุพรหม... พรหม เรารู้
จักสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นสิ่งทั้งปวง รู้จักนิพพานอันสัตว์ถึงไม่ได้โดยความ
ที่สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งทั้งปวง แล้วไม่เป็นสิ่งทั้งปวง ไม่ได้มีความยึดถือแล้วในสิ่ง
ทั้งปวง ไม่ได้มีความยึดถือแล้วแต่สิ่งทั้งปวง ไม่ได้มีความยึดถือแล้วว่า

สิ่งทั้งปวงของเรา ไม่ได้ชมสิ่งทั้งปวง พรหม เราเป็นผู้อันท่านเทียบเทียบไม่ได้ด้วยความรู้อย่างนี้ ที่ไหนเราจะต่ำกว่าท่าน ที่แท้ เรานี้แหละเป็นผู้สูงกว่าท่าน พกพรหมกล่าวกะเราว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ถ้าและเพราะท่านรู้นิพพานที่สัตว์ถึงไม่ได้โดยความที่สิ่งทั้งปวง เป็นสิ่งทั้งปวง ถ้อยคำของท่านอย่าได้ว่างเสียเลย อย่าได้เปล่าเสียเลย นิพพานอันผู้บรรลุปิ๊งรู้แจ้งได้ เป็นอนิทัสสนะ(เห็นไม่ได้ด้วยจักขุวิญญาณ) เป็นอนันตะ (ไม่มีที่สุดหรือ หายไปจากความเกิดขึ้นและความเสื่อม) มีรัศมีในที่ทั้งปวง อันสัตว์ถึงไม่ได้ โดยความที่ดินเป็นดิน โดยความที่น้ำเป็นน้ำ โดยความที่ไฟเป็นไฟ โดยความที่ลมเป็นลม โดยความที่เหล่าสัตว์เป็นเหล่าสัตว์ โดยความที่เทวดาเป็นเทวดา โดยความที่ปชาบดีเป็นปชาบดี โดยความที่พรหมเป็นพรหม โดยความที่อภัสสรพรหมเป็นอภัสสรพรหม โดยความที่สุภิกขพรหมเป็นสุภิกขพรหม โดยความที่เวหฬผลพรหมเป็นเวหฬผลพรหม โดยความที่อภิกขพรหมเป็นอภิกขพรหม โดยความที่สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งทั้งปวง พกพรหมกล่าวกะเราว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ฉะนั้น บัดนี้ เราจะหายไปจากท่าน เรากล่าวว่า พรหม ฉะนั้น บัดนี้ ถ้าท่านอาจหายไปได้ก็จงหายไปเถิด ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พกพรหมกล่าวว่ เราจักหายไปจากพระสมณ โคดม เราจักหายไปจากพระสมณโคดม แต่ก็ไม่อาจหายไปจากเราได้โดยแท้ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพกพรหมกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะพกพรหมว่า พรหม ฉะนั้น บัดนี้ เราจะหายไปจากท่าน พกพรหมกล่าวว่ ท่านผู้บรรลุทุกขฉินฉะนั้น บัดนี้ ถ้าท่านอาจหายไปได้ ก็จงหายไปเถิด ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น เราบันดาลอิทธาภิสังขารให้เป็นเหมือนอย่างนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น พรหมก็ดี พกพรหมบริษัทก็ดี พกพรหมปาริสัชชะก็ดี ย่อมได้ยินเสียงเรา แต่มิได้เห็นตัวเรา ดังนี้ เราหายไปแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ว่า-

เราเห็นภยันิภพ และเห็นภพของสัตว์ผู้แสวง

หาวิภพแล้ว ไม่ชมภพ อะไรเลย
ทั้งไม่ยึดมั่นหนักความเพติดเพลินด้วย ดังนี้.

[๕๕๕] ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น พรหมก็ดี พวกรพรหมบริษัทก็ดี พวกรพรหมปาริสาชชะก็ดี ได้มีความแปลกปลาคอจรรยัจิตว่า ท่านผู้เจริญ นำอจรรยัญ นำแปลกประหลาดหนอ พระสมณโคดม มีฤทธิ์มากมี อานุภาพมาก ก่อนแต่นี้พวกเราไม่ได้เห็น ไม่ได้ยินสมณะหรือพรหมณ์อื่นที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เหมือนพระสมณโคดมนี้ ผู้ออกผนวชแต่ศากยสกุล ถอนภพพร้อมทั้งรากแห่งหมู่สัตว์ผู้ร้นรมย์ยินดีในภพ เพติดเพลินในภพ.

[๕๕๖] ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น มารผู้ลามก เข้าสิง พรหมปาริสาชชะองค์หนึ่งแล้วกล่าวกะเราว่า ท่านผู้ร้นรทุกข์ ถ้าท่านรู้จักอย่างนี้ ตรัสรู้ อย่างนี้ ก็อย่าแนะนำ อย่าแสดงธรรม อย่าทำความยินดีกะพวกสาวกและพวกบรรพชิตเลย ภิกษุ สมณะและพรหมณ์พวกก่อนท่าน ผู้ปฎิญาณว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในโลก สมณะและพรหมณ์พวกนั้น แนะนำแสดงธรรม ทำความยินดีกะพวกสาวกและพวกบรรพชิต ครั้นกายแตกขาดลมปราณ ก็ไปเกิดในหินกายหมู่สัตว์ชั้นเลว ส่วนสมณะและพรหมณ์พวกก่อนท่าน ผู้ปฎิญาณว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า สมณะและพรหมณ์พวกนั้น ไม่แนะนำไม่แสดงธรรม ไม่ทำความยินดีกะพวกสาวกบรรพชิต ครั้นกายแตกขาดลมปราณก็ไปเกิดในปณิตกายหมู่สัตว์ชั้นดิภิกษุ. เพราะฉะนั้น เราจึงบอกกะท่านอย่างนี้ ท่านผู้ร้นรทุกข์ เชิญท่านเป็นผู้มีกน้อย ตามประกอบความอยู่สบายในชาตินี้ อยู่เถิด เพราะการไม่บอกเป็นความดี ท่านอย่าสั่งสอนสัตว์อื่นๆ เลย ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมารกล่าวอย่างนี้แล้ว เราจึงกล่าววว่า มารผู้ลามก เรา รู้จักท่าน ท่านอย่าเข้าใจว่าพระสมณะไม่รู้จักเรา ท่านเป็นมาร ท่านหามีความอนุเคราะห์ด้วยจิตเกื้อกูลไม่ จึงกล่าวกะ

เราอย่างนี้ ท่านไม่มีความอนุเคราะห์ด้วยจิตเกื้อกูล จึงกล่าวกะเราอย่าง
นี้ ท่านมีความดำริว่า พระสมณโคดมจักแสดงธรรมแก่ชนเหล่าใด ชนเหล่า
นั้นจักล่วงวิสัยของเราไป ก็พวกสมณะและพราหมณ์นั้นมิได้เป็นพระสัมมา
สัมพุทธเจ้า ปฏิญญาว่า เราทั้งหลายเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มารผู้
ลามก เราเป็นสัมมาสัมพุทธะ ย่อมปฏิญญาว่า เราเป็นสัมมาสัมพุทธะ
มารผู้ลามก! ตถาคตแม้เมื่อแสดงธรรมแก่พวกสาวก ก็เป็นเช่นนั้น
แม้เมื่อไม่แสดงธรรมแก่พวกสาวก ก็เป็นเช่นนั้น ตถาคต แม้เมื่อแนะนำพวก
สาวก ก็เป็นเช่นนั้น แม้เมื่อไม่แนะนำพวกสาวกก็เป็นเช่นนั้น นั่นเป็นเพราะ
เหตุอะไร เพราะอาสวะเหล่าใด อันให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความ
กระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ มีชาติ ชรา มรณะ ต่อไป อาสวะเหล่า
นั้น ตถาคตละเสียแล้ว มีรากเหง้าอันถอนขึ้นแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งว่าต้นตาล
แล้ว ทำให้มีต่อไปแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เหมือนต้นตาล
มียอดถูกตัดเสียแล้ว ไม่ควรงอกอีกได้ ฉะนั้น.

ไวยากรณ์ภยิตนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว โดยมารมิได้
เรียกร้องและโดยพรหมเชื่อเชิญดังนี้ เพราะฉะนั้น ไวยากรณ์ภยิตนี้
จึงมีชื่อว่าพรหมนิมัตตนิกสูตร ฉะนั้นแล.

จบ พรหมนิมัตตนิกสูตรที่ ๕

อรรถกถาพรหมนิมิต्तนิคสูตร

พรหมนิมิต्तนิคสูตร ขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "ทิวณฺฐิอันชฺว" ได้แก่ ความเห็นว่าเที่ยงอัน
ลามก คำว่า "นี่เป็นของเที่ยง" คือพูดว่า ฐานะของพรหมพร้อมกับโอกาสอัน
เป็นของไม่เที่ยงนี้ว่า เที่ยง. คำว่า "แนนอน" เป็นต้น ก็เป็นคำใช้แทนคำ
ว่า "เที่ยง" นั้นนั่นเอง. ในคำเหล่านั้น คำว่า "แนนอน" คือมั่นคง. คำ
ว่า "เที่ยงแท้" คือมีอยู่ทุกเมื่อ. คำว่า "ล้วน" คือทั้งหมดไม่มีขาด. คำว่า
"มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา" คือมีสภาพไม่เคลื่อนไป. ถึงฐานะในคำเป็นต้น
ว่า "นี้แล ย่อมไม่เกิด" นี้คือพูดหมายเอาว่า ผู้เกิด ผู้แก่ ผู้ตาย ผู้เคลื่อน
ผู้บังเกิดขึ้น ย่อมไม่มี. คำว่า "และก็อื่นจากนี้" คือความเห็นว่าเที่ยงแท้อย่าง
แรง ย่อมเป็นของที่เกิดขึ้นแล้ว แก่เขาอย่างนี้ว่า ชื่อว่าเหตุแห่งการออกไป
อย่างอื่นที่นอกเหนือจากฐานะของพรหม พร้อมทั้งโอกาสนี้ไม่มี. ก็
แหละ ผู้พูดเช่นนี้นั้นย่อมป้องกันทุกอย่างคือ ชั้นของฉานข้างบน ๓ มรรค
๔ ผล ๔ นิพพาน ๑. คำว่า "ผู้ไปในความไม่รู้" ความว่า ผู้ไปคือประกอบ
ในความไม่รู้ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่รู้คือ เป็นผู้บอด. คำว่า "ก็ชื่อใน...ใจ" คือ
ชื่อใจ. มารในบททั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย! ครั้งนั้น มารผู้มีบาป ได้เห็น
พระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างไร ?

เล่ามาว่า มารนั้นนั่งค้ำนั่งถึงพระศาสดาในบ้านตัวเองตลอดเวลา
ว่า "วันนี้พระโคตมผู้สมณะอยู่ที่ตำบล หรืออำเภออะไร ? และตอนที่กำลัง
ค้ำนั่งอยู่นี้ รู้ว่า "กำลังอาศัยเมืองอุกกัฏฐะอยู่ที่ป่าสุภกะ จึงสำรวจดู แล้วจะไป
ไหนอีกหนอ? ก็เห็นว่ากำลังไปพรหมโลก จึงคิดว่า พระโคตมผู้สมณะกำลัง
ไปพรหมโลก เราจะไปทำให้พอใจในธรรมเทศนาอย่างพิศๆ ตลอดเวลาที่

มารกล่าวธรรมกถาในที่นั้นแล้ว ยังไม่ทำให้คณะพรหมกั้วพินวิสัยของเรา" จึงเดินสะกดรอยพระศาสดาแล้วมายืนกำบังตัวในระหว่างหมู่พรหม. แกรู้ว่า "พวกพรหมถูกพระศาสดารุกราน, จึงได้ยื่นทำตัวเป็นผู้ค้ำชูพรหม เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล มารผู้มีบาป" ดังนี้ คำว่า "เข้าถึงพรหมปาริสาชชะแล้ว" คือ "มารเข้าสู่ร่างของพรหมปาริสาชชะองค์หนึ่ง ก็ยังไม่สามารถเข้าสอดแทรกมหาพรหม หรือพวกพรหมปุโรหิตได้. คำว่า "อย่ารุกรานผู้นี้" คืออย่าได้รุกรานพวกพรหมนี้. คำว่า "ครอบงำ (เป็นผู้ยิ่งใหญ่)" คือเป็นผู้ครอบงำตั้งอยู่ คือเจริญที่สุด (ใหญ่ที่สุด หัวหน้า). คำว่า "ไม่ถูกรอบงำ" คือพวกอื่นครอบงำไม่ได้. คำว่า "โดยแท้" เป็นนิบาตลงในคำที่ระบุว่าส่วนเดียว ทรงแสดงว่า ผู้เห็นด้วยอำนาจการเห็น ย่อมเห็นทุกสิ่งทุกอย่าง. คำว่า "ผู้หมุนอำนาจ" คือ "ย่อมยังชนทั้งหมดให้เป็นไปในอำนาจ. คำว่า "เป็นอิศวร" คือเป็นใหญ่ในโลก. คำว่า ผู้สร้าง ผู้นิรมิต คือเป็นผู้สร้าง และผู้นิรมิตโลกไว้ ท่านแสดงว่าแผ่นดิน หิมพานต์ เขาสิเนรุ จักรวาล มหาสมุทร พระจันทร์ และพระอาทิตย์ มหาพรหมองค์นี้นิรมิตไว้. คำว่า "ผู้ประเสริฐสุด ผู้จัดแจง" คือ มหาพรหมองค์นี้ เป็นผู้ประเสริฐสุด และเป็นผู้จัดแจง ท่านแสดงว่า มหาพรหมองค์นี้ ได้จัดหมู่สัตว์ไว้ดังนี้ว่า เธอเป็นกษัตริย์ เธอเป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นชาวบ้าน เป็นนักบวช กระทั่งเป็นอสูร เป็นโค ท่านกล่าวว่า มหาพรหมองค์นี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีอำนาจ เพราะสะสมอำนาจไว้ มหาพรหมองค์นี้ เป็นพระบิดาของพวกภูต และพวกภัพย์ ด้วยบทว่า เป็นผู้มีอำนาจ เป็นพระบิดาของพวกภูตและภัพย์. ในคำว่าพวกภูตและภัพย์นั้น พวกสัตว์ที่เกิดในไข่และในมดลูก ชื่อว่าภัพย์ ตอนอยู่ภายในกะเปาะไข่ และภายในลำไส้ (มดลูก) ตั้งแต่เวลาที่ออกมาข้างนอกแล้ว ชื่อว่า ภูต พวกที่เกิดตามเหงื่อไคล (เช่นในน้ำคร่ำ เป็นต้น) ในขณะจิตแรก เป็นภัพย์ ตั้งแต่ขณะ

จิตที่สองไปเป็นภุต. พวกผู้ผูกเกิด เป็นภักย์ในอิริยาบถแรก ตั้งแต่อิริยาบถ
ที่สองไป พึงทราบว่าเป็นภุต. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นพระบิดา
ของพวกภุตและภักย์ ด้วยทรงสำคัญว่า พวกสัตว์แม่ทั้งหมดนั้น เป็นลูก
ของมหาพรหมองค์นี้. ด้วยบทว่า "ผู้ดำเนินแผ่นดินนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงว่า พวกเขาได้เป็นผู้ดำเนินแผ่นดินมาแล้ว เหมือนที่เธอกำลังดำเนิน
เกลียดแผ่นดินว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่เป็นตัวตน ในบัดนี้ และไม่ใช่ว่าเธอ
เท่านั้นหรอก. แม้ในคำเป็นต้นว่า ผู้ดำเนินน้ำ ก็ทำนองเดียวกันนี้แหละ.
คำว่า "ตั้งอยู่ในกายอันทราม" ได้แก่เกิด ในอบายทั้งสี่. ด้วยบทว่า "ผู้ชม
แผ่นดิน" นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าพวกเขาได้เป็นผู้ชมแผ่นดิน คือเป็นผู้
ทอดสรเสรีญคุณแผ่นดินมาแล้วอย่างนี้ คือพวกเขาไม่ดำเนิน (แต่ชมว่า)
แผ่นดินเที่ยงแท้ แน่นอน ถาวร ไม่ขาด ไม่สิ้น เหมือนที่เธอกำลังดำเนิน.
คำว่า "ผู้มีความเพลิดเพลิดในแผ่นดิน" ได้แก่ เป็นผู้มีความเพลิดเพลิดใน
แผ่นดินด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ แม้ในบทที่เหลือทั้งหลาย ก็ทำนองเดียว
กันนี้แหละ. คำว่า "ดำรงอยู่ในกายที่ประณีต" ได้แก่ "เกิดในพรหม-
โลก. คำว่า "จะนั่น ฉันทัน...กะเธอ" คือ เพราะเหตุฉนั้น ฉันทัน.. กะเธอ คำ
ว่า "เอาเถอะ" เป็นนิบาตลงในอรรถว่าเตือน. คำว่า "เข้าไปเป็นไปล่วง"
คือก้าวล่วง ปาฐะว่า อุปาทิวตติโต เข้าไปประพุดล่วง บ้างก็มี. ใจความ
ก็อย่างเดียวกันนี้แหละ คำว่า "ให้โดดหนีไปด้วยกระบอง" คือเอาค้อนกระ
บองยาวสี่ศอกตีให้หนีไป. คำว่า "ในหวนรท" คือ ในบึงใหญ่ ลึกร้อยชั่ว
คน. คำว่า "พึงพลาด" ได้แก่ ไม่พึงอาจเพื่อจะทำเป็นที่ยึดที่เหยียบในที่ซึ่งพอ
จะเอามือจับ หรือพอจะวางเท้าได้. ด้วยคำว่า "ภิกษุ เธอเห็นมิใช่หรือ?"
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอิทธานุภาพของผู้ที่ดำรงอยู่ในโอวาทของ
พรหมว่า "ภิกษุ" เธอก็ยอมเห็นพรหมปริษัท ที่ประชุมกัน กระจ่างสว่าง

๑. กำลังชมกระมัง?

ไสว รุ่งเรือง โชติช่วงนี้ มิใช่หรือ. คำว่า "ภิกษุทั้งหลาย มารผู้มีบาป ได้น้อม
เอาพรหมบริษัทมาสู่เรา อย่างนี้แล" ความว่า "ภิกษุทั้งหลาย มารผู้มี
บาป กล่าวอยู่อย่างนี้ว่า "ภิกษุ เธอก็ยอมเห็นพรหมบริษัทที่สว่างไสว
ด้วยยศ และด้วยสิริมิใช่หรือ? ถึงเธอก็เถอะ ถ้าไม่ก้าวล่วง คำมหาพรหม
ทำตามทีพรหมกล่าวกับเธอแล้ว เธอเองก็ต้องรุ่งเรื่องด้วยยศ และสิริ
แบบนี้เหมือนกัน" ถิ่นน้อม คือนำเอาพรหมบริษัทมาสู่เรา. คำว่า "แกอย่าสำคัญ
ไป" คือมารผู้มีบาป แกอย่าสำคัญไปเลย. คำว่า "แกเป็นมารผู้ลามก"
คือมาร ฉันรู้จักแกว่าแกชื่อวามาร เพราะฆ่ามหาชน แกชื่อผู้สกปรก
เพราะกระทำพร้อมด้วยเหล็กอย่างสกปรก คือลามก แก่มาฆชน. คำ
"อายุ ทั้งหมด" คือ อายุทั้งสิ้น. คำว่า "เขาเหล่านั้นแลพึงทราบอย่างนี้"
คือพรหมมากล่าวสืบไปว่า พวกเขาถึงพร้อมด้วยการทำตบะใหญ่อย่างนี้
เธอก็ยังมีกลิ่นน้ำมันพัตมา (ปากยังไม่สิ้นกลิ่นน้ำมัน). คำว่า "จะกลิ่นกิน
แผ่นดิน" คือจกกลิ่นกินแผ่นดินจนหมดเกลี้ยงแล้วถือเอาด้วยตัณหา มานะ
และทิฎฐิ. คำว่า "แกจะเป็นผู้ติดสอยห้อยตามฉัน." คือแกจะเป็นผู้ติดฉัน
แจ หมายความว่า เมื่อนั้นเดินแกก็เดินตาม ฉันยืนแกก็ยืนข้าง, ฉันนั่ง แกก็นั่ง
ข้าง, ฉันนอนแกก็นอนข้าง. คำว่า "เป็นผู้นอนเฝ้าโยง" คือเป็นผู้นอนใน
เรือนฉัน. คำว่า "เป็นผู้ฟังกระทำตามความใคร่ เป็นผู้ฟังแบกขน" ความว่า
แกเป็นผู้ต้องทำสิ่งที่ฉันต้องการตามความพอใจของตัวเอง และเมื่อจะ
แบกขนมา แกก็จะเป็นผู้ต้องทำให้ต่ำกว่า เดียวกับ แม่แต่พุ่มผักให้เสีย
อีก. พรหมยอมพุดรวัน ย่อมระราน พระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ ด้วยคำนี้
ชื่อว่า ย่อมพุดรวัน คือพรหมชื่อว่ายอมพุดรวันก่อนอย่างนี้ว่า "ภิกษุ
ถ้าเธอจะกลิ่นกินแผ่นดินนั้นด้วยตัณหา เป็นต้น เธอก็จะเป็นผู้นอนใกล้
ฉัน เมื่อนั้นเดิน เธอก็จะเดิน ฉันยืน เธอก็จะยืนฉันนั่ง เธอก็จะนั่ง ฉันนอนเธอ

ก็จะนอน ฉันจะปกป้องเธอ แล้วทำเธอให้เป็นคนสนิท เป็นคนภายใน. ส่วน
ด้วยบทที่เหลือ ชื่อว่าย่อมระราน. ในบทเหล่านี้แล มีอธิบายดังต่อไปนี้
พรหมชื่อว่าย่อมระรานอย่างนี้ว่า "ถ้าเธอจะกลืนกินแผ่นดิน เธอก็จะกลายเป็น
ผู้นอนในเรือนฉัน คอยฉันเดินเป็นต้นแล้ว จึงจะเดิน จะยืน จะนั่ง หรือจะ
นอน จะถืออรัญขานฉันในเรือนฉัน ฉันจะทำเธอตามความใคร่ และจะทำเธอ
ให้แบกขนอะไรไปตำเสียดยิ่งกว่ากอดักไห้". แต่พรหมนี้อาศัยความถือ
ตัว ฉะนั้นในที่นี้จึงหมายเอาเพียงการระรานเท่านั้น ในเรื่องน้ำเป็นต้น
ก็ทำนองนี้เหมือนกัน.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสคำเป็นต้นว่า อีกอย่างหนึ่ง ของ
เธอ ฉัน พรหม แล้วมาทรงคิดว่า พรหมนี้อาศัยความถือตัว จึงสำคัญ
ว่า "ข้า ย่อมรู้" เป็นผู้ถูกสมมติโดยยศของตัวเอง จึงไม่เห็นอะไรสักนิด
ที่สามารถจะถูกต้องร่างกายได้ ควรข่มอีกหน่อย แล้วจึงทรงเริ่มเทศนา.

ในคำเหล่านั้น คำว่า "ย่อมรู้ชัดคดีด้วย" ความว่า ฉัน ย่อมรู้ชัดซึ่ง
ความสำเร็จด้วย. คำว่า "และความรุ่งเรือง" คือฉันย่อมรู้ชัดซึ่งอานุ-
ภาพด้วย. คำว่า เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ขนาดนี้ "คือเป็นผู้มียศใหญ่ มีบริวารมาก."
คำว่า "พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมบริหาร มีประมาณเพียงไร"
คือ พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมท่องเที่ยวไปในที่มีประมาณเพียง
ใด. คำว่า "ทิศทั้งหลาย สว่างรุ่งเรือง" คือ ส่องแสงสว่างรุ่งเรืองในทิศทั้ง
หลาย หรือว่า ทิศทั้งหลาย ย่อมส่องแสงสว่างรุ่งเรือง เพราะพระจันทร์และ
พระอาทิตย์เหล่านั้น. คำว่า "เพียงนั้น พันโลก" คือ โลก (ธาตุ) หนึ่งพัน โดย
ประมาณเพียงนั้น อธิบายว่า พันจักรวาล รวมทั้งจักรวาลนี้ด้วย. คำว่า
"อำนาจของเธอยอมเป็นไปในพันจักรวาล" คืออำนาจของเธอยอมเป็นไปใน
พันจักรวาลนี้. คำว่า "เธอยอมรู้ ซึ่งสัตว์อื่นที่ยิ่งกว่าสัตว์อื่น" (คือต่างชั้น

กับ, แตกต่างกัน) คือ เธอย่อมรู้จักสัตว์ที่มีระดับต่างกันคือ สูง ต่ำ เลว ประณีต ในพันจักรวาลนี้. คำว่า "และผู้มีราคะและผู้ไม่มีราคะ" คือไม่ใช่แต่ รู้จักสัตว์ที่มีระดับแตกต่างกันว่า คนนี้เป็นผู้ยิ่งใหญ่ คนนี้เป็นคนปกติ (คนธรรมดาสามัญ) ดังนี้เท่านั้น หากแต่ยังรู้จักคนที่ยังมีราคะ และปราศจากราคะ อย่างนี้ว่า "คนนี้ยังมีราคะ คนนี้ปราศจากราคะแล้ว". คำว่า "ความเป็น อย่างนี้ และความเป็นอย่างอื่น" คือ จักรวาลนี้เรียกว่า ความเป็นอย่าง นี้ จักรวาล ๕๕๕ ที่เหลือจากนี้เรียก ความเป็นอย่างอื่น. คำว่า "การมา การไป ของเหล่าสัตว์นี้" คือเธอยังรู้จัดการมาของพวกสัตว์ด้วยอำนาจ ปฏิสนธิ และคติ ด้วยอำนาจจตุติ ในพันจักรวาลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข่ม ว่า "ความสำคัญ ก็แลฉันย่อมเป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่าเธอ เธอแต่เป็นพรหมในพัน จักรวาล ส่วนพรหมเหล่าอื่นจะหาขนาดที่เกินเธอ ๒๐๐๐,๓๐๐๐,๔๐๐๐, ๕๐๐๐,๑๐,๐๐๐ และ ๑๐๐,๐๐๐ ก็ไม่มี, ยังมาทำความสำคัญว่า ข้าใหญ่ เหมือนพยายามเอาผ้าจีวร ๔ สอกมาทำเป็นขนาดผ้า. คำว่า "เข้าถึงใน ที่นี้" คือ เข้าถึงชั้นของฌานที่หนึ่งนี้. คำว่า "เพราะเหตุนั้นเธอจึงไม่รู้จักอัน นั้น" คือ เพราะเหตุนั้น เธอจึงไม่รู้จักกายนั้น. คำว่า "ผู้ที่พอๆ กับเธอก็ไม่ เลย." คือผู้ที่แม้ถึงฐานะที่พึงรู้เท่ากับเธอ ก็ไม่ใช่เป็นฉัน. คำว่า "รู้ยิ่ง" คือรู้อย่างทั่วถึง. คำว่า "พึงต่ำ แต่ที่ไหนด" คือ ก็แหละความเป็นผู้ต่ำ กว่า เธอจะมีแก่ฉัน แต่ที่ไหน? ได้ยินว่า พรหมองค์นี้ เป็นผู้เกิดในหน หลัง เมื่อยังไม่เกิดการเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรเจ้าได้บวชเป็นฤาษี ทำการ บริกรรมกลีณ ทำให้เกิดสมาบัติ ไม่เสื่อมจากฌาน ตายแล้วก็เกิดถือเอา อายุ ๕๐๐ กัปในพรหมโลกชั้นเวทฬผลา ในชั้นฌานที่สี่ grunnดำรงอยู่ในที่ นั้น จนตลอดอายุแล้ว ก็ทำในกำเนิดหนหลัง อบรมฌานที่สามอย่างประณีต แล้ว จึงเกิดถือเอาอายุ ๖๔ กัป ในพรหมโลก ชั้นสุภกนิหา. อบรมฌาน ที่สองในชั้นนั้น เกิดถือเอาอายุ ๘ กัปในชั้นอาภัสสร. ในชั้นนั้น ได้อบรม

ฉานที่หนึ่งแล้วก็เกิดเป็นผู้มีอายุกับหนึ่งในชั้นฉานที่หนึ่ง. ในตอนแรกๆ เขาารู้ได้อย่างทั่วถึงทั้งกรรมที่ได้สร้าง ทั้งสถานที่เกิด. แต่เมื่อเวลาล่วงไป เขาลืมหมดทั้งสองอย่าง จึงบังเกิดความเห็นว่าเที่ยงขึ้นมา. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกะเขาว่า "เพราะเหตุนี้ เธอจึงไม่รู้ถึงอันนั้น ฯลฯ ฉันทิ้งตำแต่ไหน ?."

ที่นั่น พรหมคิดว่า "พระโคตม ผู้สมณะ มารู้ทั้งอายุ ที่เกิดและกรรม ที่สร้างไว้เมื่อก่อนของฉัน, เอาละ ฉันทจะถามถึงกรรมที่สร้างไว้เมื่อก่อนกะแก่" ดังนี้แล้ว จึงทูลถามบุพกรรมของตนกะพระศาสดา. พระศาสดาจึงตรัสว่า :-

ได้ยินว่า เมื่อก่อน พรหมนี้ได้เกิดในเรือนแห่งตระกูล เห็นโทษในกามทั้งหลายแล้ว จึงคิดว่า "ฉันทจะทำที่สุดของความเกิด ความแก่ และความตาย" แล้วออกไปบวชเป็นฤๅษี ยังสมาบัติให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ได้ฉานที่มีอภิญญารองรับ ให้สร้างโรงมุงใบไม้ริมฝั่งแม่น้ำคงคา มาเวลาด้วยความยินดีในฉาน.

ก็แล ในครั้งนั้น บางครั้งบางครั้ง ก็มีพวกพ่อค้า ขับเกวียน ๕๐๐ เล่มผ่านทะเลทรายมา. ก็แหละในทะเลทราย (นั้น) กลางวันจะไปไม่ได้ ไปได้แต่กลางคืน. ครั้งนั้น โคที่เทียมคู่แอกของเกวียนเล่มแรกเดินไปแล้ว ก็กลับหันหน้ามาตามทางที่มาอีก เกวียนเล่มถัด ๆ มา ก็กลับไปตามๆ กันต่อเมื่อสว่างจึงได้รู้ว่ากลับ. และครั้งนั้น เป็นวันข้ามฝั่งทะเลทรายของพวกเขา เสียด้วย จึงคิดกันว่า "พื้น และน้ำหมดเกลี้ยงทั้งนั้น เพราะฉะนั้น คราวนี้พวกเราตายแน่" แล้วก็เอาโคผูกไว้ที่ล้อ พวกคนต่างก็เข้าไปนอนที่ร่มเกวียน.

ฝ่ายดาบส เข้าขึ้นมา ก็ออกจากบรรณศาลา นั่งมองดูแม่น้ำคงคา ที่ประตูปรรณศาลานั้นเอง ได้เห็น (พวกพ่อค้า) แล้ว ครั้นได้เห็นแม่น้ำคงคา

มีห้วงน้ำใหญ่เต็มไหลมาเหมือนลำแก้วมณี จึงคิดว่า "ในโลกนี้ มีบ้างไหม
หนอ พวกสัตว์ที่กำลังลำบาก เพราะไม่ได้น้ำอร่อยเห็นปานนี้? เมื่อท่าน
พิจารณาอยู่อย่างนี้ ก็ได้เห็นกองเกวียนนั้นในทะเลทราย จึงคิดว่า "ขอสัตว์
เหล่านี้จงอย่าฉิบหาย" แล้วก็อธิษฐานด้วยอธิญาจิตว่า ขอให้ลำน้ำใหญ่จง
ตัดขาดจากนี้หันหน้าไปหากองเกวียนในทะเลทรายเถิด. พร้อมกับเกิดความ
กิดขึ้น น้ำก็ไหลไปทะเลทรายนั่น ราวจะว่าขึ้นมาตามคลอง. พวกคนต่างลูก
ขึ้นเพราะเสียงน้ำได้พบน้ำต่างร่าเริงยินดี ได้แอบดื่มกันแล้วให้พวกโค
ดื่มน้ำ เสร็จแล้วก็พากันไปสู่ที่ซึ่งตนต้องการ โดยความปลอดภัย.

เมื่อพระศาสดาจะทรงแสดงบุญกรรมนั้น ของพรหมจึงตรัสกาลานี้
ว่า :-

**"เธอได้ให้พวกคนที่กระหาย ไปเผชิญหน้าเอา
ในทะเลทรายร้อนจำนวนมากดื่มน้ำได้
นั่นเป็นพรตและศีลวัตรเก่าของเธอ.
ฉันตามระลึกได้ คล้ายกะคนหลับแล้วตื่น."**

ในสมัยอื่นอีก คาบสให้สร้างโรงมุงใบไม้ อยู่อาศัยหมู่บ้านชาว
ป่า. ก็แหละสมัยนั้นพวกโจร โจมตีหมู่บ้านนั้น ถือเอาของมีค่าติดมือ (ต่อน
ข้างสาร) แล้วต้อนวัวและเชลยไปทิ้งวัวทั้งหมด ทั้งคนก็ร้องดั่งลั่น. คาบสได้
ยินเสียงนั้น ก็ใคร่ครวญว่า มันอะไรกันหนอ ก็รู้ว่า "ภัยเกิดขึ้นแก่พวก
คน" จึงคิดว่า "เมื่อเราเห็นอยู่ ขอสัตว์เหล่านี้ จงอย่าฉิบหาย" แล้วก็เข้าฉาน
ซึ่งมือภิญญารองรับ ออกแล้วก็นิรมิตกองทัพสี่เหล่าที่เตรียมพร้อมกำลังเดิน
มาสวนทางมากับพวกโจรด้วยอธิญาจิต. พวกโจรได้เห็นก็พากันเข้าใจ
ว่า "พระราชา" จึงทิ้งการปล้นหลีกไป คาบสอธิษฐานว่า "อันใดเป็นของ

ผู้ใด อันนั้น ก็จึงเป็นของของผู้นั้นนั่นแล. ของนั้นก็ได้อย่างนั้นนั่นแล.
มหาชนก็ถึงความปลอดภัย. พระศาสดาเมื่อจะทรงจับุปกรณ์แม่นี้ของ
พรหมนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า :-

"เธอได้ปล่อยคนที่ถูกต้อน ของที่พึงเอา
ซึ่งกำลังถูกนำไปที่ตระกูลเนื้อทรายใด,
นั่นเป็นพรต และศีลวัตรเก่าของเธอ,
ฉันตามระลึกได้คล้ายกะคนหลับแล้วตื่น".

คำที่ว่าตระกูลเนื้อทรายในที่นี้ หมายถึงที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา.

สมัยอื่นอีก ตระกูลที่อยู่ตามแม่น้ำคงคาตอนบน การทำสันตวไมตรี
กับตระกูลที่อยู่ทางแม่น้ำคงคาตอนล่าง พวกกันผูกแพ เรือ ให้ติดกัน แล้วช่วย
กันขนเอาของเคี้ยวของกิน และระเบียบของหอมเป็นอันมากมาใส่ แล้วก็มา
ตามกระแสแม่น้ำคงคา. พวกคนก็พากันเคี้ยวกิน ฟ้อนรำ ทำเพลง สนุกสนาน
กันเต็มที่ เหมือนกะจีเทพวิมานไป. นาคที่เกิดในแม่น้ำคงคาเห็นเข้าก็เดือด
ดาลว่า "คนเหล่านี้ ไม่ทำแม่แต่สัญญาในเรา คราวนี้ เราจะให้พวกมันถึง
ทะเลให้ได้." แล้วก็นิรมิตร่างกายใหญ่โต แยกน้ำออกเป็นสองส่วน โผล่มาแผ่
พังพาน พ่นเสียงฟู่ ๆ อยู่. มหาชนได้เห็นก็กลัว ส่งเสียงหลง. ดาบสนั่งที่
บรรณศาลาได้ยินเข้า ใคร่ครวญว่า "คนพวกนี้ร้องเพลง ฟ้อนรำ เกิดความ
สนุกสนานมา แต่บัดนี้ ร้อง ชนิดเสียงร้องกลัวตาย, อะไรกันหนอ? ได้เห็น
พญานาคจึงคิดว่า "เมื่อเราเห็นอยู่ ขอสัตว์ทั้งหลาย จงอย่าฉิบหาย" แล้วก็
เข้าฌานที่มีอภิญญารองรับ ละคร่างแล้วแปลงเป็นเพศครุฑ แล้วแสดงต่อพญา
นาค, พญานาคกลัวหุบพังพานดำเนินไป (เข้าสู่่น้ำ). มหาชนก็ถึงความ

๑. บาลี อโมจยี้ เข้าใจเป็น อโมจยิ จึงแปลตามนี้

สวัสดี. เมื่อพระศาสดาจะทรงชี้บุพกรรมนี้ของพรหมนั้น จึงตรัสภาณินี้ว่า :-

"เธอได้ใช้กำลังครอบงำเข้าแก่เรือนที่ถูกลูกโหดร้าย
ยึดไว้ในกระแสดงคา เพราะงานของคน
นั้นเป็นพรต และศีลวัตรเก่าของเธอ.
ฉันตามระลึกได้คล้ายกะคนที่หลับแล้วตื่น."

ในสมัยอื่นอีก พรหมองค์นี้ บวชเป็นฤาษี เป็นดาบสชื่อ เกสวะ. โดยสมัยนั้น พระโพธิสัตว์ของเรา เป็นมาณพ ชื่อ กัปปี เป็นลูกศิษย์ติดสอยห้อยตามท่านเกสวะ รับสนองกิจการงาน ประพฤติถูกอกถูกใจ ถึงพร้อมด้วยความรอบรู้ เป็นผู้ประพฤติประโยชน์. เว้นนายกัปปีแล้วเกสวะ ก็ไม่สามารถจะเป็นไปได้. เพราะได้อาศัยนายกัปปีนั้นแหละ เกสวะจึงเลี้ยงชีพได้. พระศาสดาเมื่อจะทรงแสดงบุพกรรมเมื่อนี้ ของพรหมนั้น จึงตรัสพระภาณินี้ว่า:-

"ก็ฉันเป็นนายกัปปี ติดสอยห้อยตามเธอ,
เธอก็ได้เข้าใจว่าฉันมีความรอบรู้ มีพรต,
นั้นเป็นพรต เป็นศีลวัตรเก่าของเธอ,
ฉันตามระลึกได้ คล้ายกะหลับแล้วตื่น"

พระศาสดาได้ทรงประกาศกรรมที่ทำแล้วในอรรถภาพต่างๆ ของพรหมดังที่ว่ามานี้. ขณะที่พระศาสดากำลังตรัสอยู่นั้นเอง พรหมก็กำหนดแล้ว. กรรมทุกอย่างของพรหมนั้น ปราภฏเหมือนรูปที่ปราภฏเมื่อประทีปพันดวงลูกโพล่งขึ้นฉะนั้น. พรหมนั้น มีจิตเต็มใสกล่าวภาณินี้ว่า :-

"เธอรู้จักอายุของฉันนี้แน่นอนเธอรู้แม่ถึงอื่น ๆ

เหมือนอย่างพระพุทธเจ้า

อาณาภาพอันเธอให้ลูกโพลงแล้วนี้

ก็อย่างนั้นแล ย่อมยังพรหมโลกให้สว่าง ตั้งอยู่."

ที่นั่น เมื่อจะทรงประกาศความเป็นผู้เท่าเทียมกับผู้หาใครเท่าเทียมไม่ได้ แม้ยิ่งขึ้นไปแก่พรหมองค์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ซึ่งแผ่นดินแล ฉัน พรหม. ในคำเหล่านั้น คำว่า "ไม่เป็นไปตาม เพราะอรรถว่าเป็นแผ่นดินแห่งแผ่นดิน" ความว่า ไม่เป็นไปตามได้แก่ ไม่ถึงเพราะความเป็นแผ่นดินแห่งแผ่นดิน. ถามว่า นั้น ได้แก่อะไรเล่า? ตอบว่า ได้แก่พระนิพพาน. ก็แลพระนิพพานนั้น ชื่อว่าไม่ถึงโดยความเป็นแผ่นดิน เพราะความที่พระนิพพานนั้น พ้นจากสภาวะที่ถูกปัจจัยทุกอย่างปรุงแต่ง. คำว่า "รู้อย่างพระนิพพานนั้น" ความว่า "รู้คือทำพระนิพพานนั้นให้แจ่มแจ้งแล้ว. คำว่า "ไม่เพียงพอกะแผ่นดิน" ความว่า "เราไม่ถือเอาแผ่นดินด้วยการถือเอาด้วยอำนาจตัณหา ทิฏฐิ และมานะ. แม้ในน้ำเป็นต้น ก็ทำนองเดียวกันนี้แหละ. ส่วนความพิสดารพึงทราบตามแบบที่กล่าวแล้วในมูลปริยายสูตรนั้นแล. พรหมนี้ แสดงอักษระว่า "ทั้งหมด เพราะความที่ตนเป็นผู้กล่าวคำนี้ว่า "ถ้า แล ของเธอ ผู้นิรทุกข์ แห่งทั้งหมด" เพราะอรรถว่าทั้งหมด แล้วเอาความผิดในอักษระมากล่าว. แต่พระศาสดาทรงเป็นผู้สามารถจึงทรงหมายเอาสิ่งใดมาตรัสว่า "ทั้งหมด. พรหมจึงกล่าวว่ เธอหมายเอาหมดทั้งหมดมากล่าวว่า ทั้งหมด เธอพูดว่า ไม่เป็นไปตาม เพราะอรรถว่า ทั้งหมด ถ้าสิ่งที่ไม่เป็นไปตามทั้งหมดไม่มี สิ่งที่ไม่เป็นไปตามของสิ่งนั้นก็มิ ขอให้คำของเธอจงอย่าเป็นคำที่เปล่าๆ เท่านั้นเลย อย่าเป็นคำที่

ว่างๆ เท่านั้นเลย แล้วก็ข่มพระศาสดาด้วยมุสาวาท (คือหาว่าทรงพูดเท็จ) ว่า ขอให้คำของท่านจงอย่าเป็นคำที่เปล่าๆ จงอย่าเป็นคำที่ว่างๆ ดังนี้

ส่วนพระศาสดาทรงเป็นนักพูดเสียยิ่งกว่าพรหมนี้ ตั้งร้อยเท่าพันเท่า ฉะนั้น เมื่อจะทรงนำเอาเหตุมาเพื่อย้ำคำพูดของพรหมนั้นว่า ฉันจะกล่าวถึงสภาวะทั้งหมดฉันจะกล่าวสภาวะที่ไม่มีอะไรเป็นไปตาม จงฟังฉัน จึงตรัสคำเป็นต้นว่า วิญญาณ ในคำเหล่านั้น คำว่า "วิญญาณ" ความว่า ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง. คำว่า "เห็นไม่ได้" ความว่า ชื่อว่าเห็นไม่ได้ เพราะไม่เข้าสู่คลองแห่งจักขุวิญญาณ. แม้ด้วยบททั้งสอง (นี้) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระนิพพานนั่นเอง. คำว่า "ไม่มีที่สุด" ความว่า "ชื่อว่าหาที่สุดไม่ได้ เพราะพระนิพพานนี้นั้น เว้นจากระหว่างแห่งการเกิดและการเสื่อม. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ตรัสไว้แล้วว่า

**"สัตว์ทั้งหลายมีที่สุด พระนิพพานที่ไม่เกิด ไม่มีที่สุด
สัตว์ทั้งหลาย ไม่ปรากฏในที่สุด
เราได้ประกาศที่สุดในสัตว์แล้ว."**

คำว่า "เข้าถึงแสงทั้งหมด" ได้แก่สมบุรณ์ด้วยแสงโดยประการทั้งปวง. จริงอยู่ นอกจากพระนิพพานแล้ว ไม่มีสิ่งอื่นที่มีแสงกว่า มีความโชติช่วงกว่า มีที่สุดที่หมดจดกว่า หรือขาวกว่า อีกอย่างหนึ่ง พระนิพพาน เป็นแดนเกิดจากที่ทั้งปวงทีเดียว ในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ไม่ใช่ไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นแดนเกิดโดยประการทั้งปวง จริงอยู่ ในทิศตะวันออกเป็นต้น ชื่อว่าในทิศโน้น ไม่ฟังกล่าวว่า ไม่มีพระนิพพาน. อีกอย่างหนึ่ง

คำว่า "แสง" เป็นชื่อของท่า. ชื่อว่ามีท่าทุกแห่ง เพราะทุกแห่งมีท่า. เขาเล่าเกี่ยวกับพระนิพพานว่า ผู้อยากจะข้ามมหาสมุทรโดยที่ใดๆ ที่นั้นๆ แล้ว ย่อมเป็นท่า, ชื่อว่าที่ที่ไม่ใช่ท่า ย่อมไม่มี ฉันทใด ในกัมมัฏฐาน ๓๘ อย่าง ผู้ประสงค์จะข้ามไปพระนิพพานด้วยหัวข้อสำคัญใดๆ หัวข้อนั้นๆ แล ย่อมเป็นท่า, ไม่มีกัมมัฏฐานที่ชื่อว่าไม่เป็นท่าของพระนิพพาน ฉันทนั้นเหมือนกัน, เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "เป็นท่าทุกแห่ง". คำว่า "นั่นแห่งแผ่นดิน เพราะอรรถว่าแผ่นดิน" ความว่า "พระนิพพานนั้น เป็นสภาพที่ไม่เป็นไปตามแผ่นดิน เพราะอรรถว่าแผ่นดิน และไม่เป็นไปตามน้ำเป็นต้น อื่นจากแผ่นดินนั้น เพราะสภาพแห่งน้ำเป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งพระดำรัสว่า ธรรมชาติที่เป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมดอันเป็นวิสัยของบุคคลแบบเธอ อันใด ธรรมชาตินั้น เป็นธรรมชาติที่พึงรู้แจ้ง เห็นไม่ได้ไม่มีที่สุด ท่าทุกแห่งเป็นธรรมชาติที่ไม่เป็นไปตาม (อะไร ๆ) เพราะอรรถว่าทั้งหมดของธรรมชาติ ทั้งหมดนั้น ดังนี้.

ลำดับนั้น พรหมถูกพระศาสดาบังคับให้สละสิ่งที่ถือไว้แล้วๆ เมื่อมองไม่เห็นอะไรที่พึงถือเอา ก็ใครจะทำลัทธิไว้ จึงพูดว่า "เอาเถิดถ้าอย่างนั้น ฉันจะหายตัวแก่แก นะสู่นิรทุกข์!" ในคำเหล่านั้น คำว่า "ฉันจะหายตัว" ความว่า พรหมกล่าวว่า ฉันจะกระทำปาฏิหาริย์ไม่ให้ใครเห็นตัว. คำว่า "ถ้าเธอสามารถ" ความว่า ถ้าเธอสามารถ ก็จงทำปาฏิหาริย์ที่หายตัวได้จริงๆ เพื่อความหายตัวแก่ฉันซิ. คำว่า "เธอไม่สามารถจะหายตัวแก่ฉันหรอก" ความว่า เธอจะไม่สามารถเพื่อจะหายตัวแก่ฉันได้หรอก. ถามว่า ก็แล พรหมนี้ เป็นผู้ใครจะทำอะไร? ตอบว่า เป็นผู้ใครเพื่อจะไปสู่ปฏิสนธิดั้งเดิม. จริงอยู่ อรรถภาพที่ได้จากปฏิสนธิดั้งเดิมของพวกพรหมเป็นสิ่งละเอียดเป็นที่พึงแก่ผู้อื่นไม่ได้ ย่อมดำรงอยู่ด้วยกายที่ถูกสร้างอย่างยิ่ง (อภิสังขาร) นั่นเอง. พระศาสดาไม่ได้ประทานเพื่อไปสู่ปฏิสนธิดั้งเดิมแก่พรหม

นั้น. หรือเมื่อไม่ไปสู่ปฏิสนธิดั้งเดิม พรหมพึงทำตัวให้หายไปแล้วเป็นผู้ที่ไม่มี
ใครมองเห็นด้วยความมีจิตใจ. พระศาสดาก็ทรงบรรเทาความมีคตินั้นเสีย
แล้ว เพราะฉะนั้นพรหมจึงไม่สามารถจะหายตัวได้. เมื่อเขาไม่สามารถ
แอบซ่อนในวิมาน จึงแอบซ่อนที่ไม้กัลปพฤกษ์ นั่งกระหย่งอยู่. พวกพรหมก็
ทำการเยาะเย้ยว่า พวกพรหมนี้แล แอบซ่อนในวิมาน แอบซ่อนที่ไม้
กัลปพฤกษ์ นั่งกระหย่งอยู่. พรหม ท่านชื่อว่า ย่อมก่อให้เกิดสัญญาว่า "ข้าจะ
หายตัว" เขาถูกพวกพรหมเยาะเย้ยเอา ก็แสนจะอับอายขายหน้า.

คำว่า เมื่อพรหมพูดอย่างนั้น "ฉัน ภิกษุทั้งหลาย" ความว่า ภิกษุทั้ง
หลาย เมื่อพรหมนั้นกล่าวอย่างนั้นว่า "เอาละ ถ้าอย่างนั้น แก่เธอ ผู้บริสุทธิ
ฉันจะหายตัว ฉันมองเห็นว่าพรหมนั้นไม่สามารถจะหายตัวได้ จึงได้กล่าวคำ
นี้. คำว่า "ฉันได้กล่าวคาถานี้" ความว่า ถามว่า ทำไมพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงได้ตรัสพระคาถา? ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคิดว่า พวกพรหมจ
งอย่ามีโอกาสพูดอย่างนี้ว่า "ใครจะสามารถทราบได้อย่างไรว่า ในที่นี้
มีพระโคตมผู้เป็นสมณะ หรือไม่มี จึงได้ตรัสพระคาถาแล้วเสด็จหายพระองค์
ไป.

ในคำเหล่านั้น บาทพระคาถาว่า "ฉันได้มองเห็นภัยในภพนั้น
แล" ความว่า ฉันได้มองเห็นภัยในภพโดยแท้. บาทพระคาถาว่า "ภพและผู้
แสวงหาวิภพ" ความว่า เห็นภพของสัตว์แม้ทั้งสามอย่างมีกามภพเป็นคัน
นี้ เห็นผู้แสวงหาวิภพ คือแสวงหาอยู่ได้แก่ เสาะหาอยู่ ซึ่งวิภพ และเห็น
(ภัย) ในภพนั้นแลเนื่องๆ. คำว่า "ไม่พรั่นหาภพ" ความว่า ไม่บ่นพรั่น คือไม่
แสวงหาภพไร ๆ ด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ บาทคาถาว่า "และไม่ยึดมั่น
ความเพิลิตเพิลิน" ความว่า ไม่เข้าถึง คือไม่ได้ถือเอาตัณหาในภพ. พระ
ศาสดา เมื่อทรงประกาศความจริงสี่ประการ ทรงแสดงพระธรรมด้วยประ
การณะนี้.

เมื่อทรงเทศน์จบ พรหมประมาณหมื่นองค์ ยังวิปัสสนาให้ถือเอากรรม (ตั้งท้องแล้วก็คลอดเหมือนข้าวกล้าตั้งท้องแล้วก็ออกรวง) ตามแนวแห่งเทศนา แล้วก็ดื่มน้ำอมฤตคืออมรรคผล.

คำว่า "เป็นผู้เกิดจิตเป็นอัครรรย์พิลึก พิฉัณแล้ว" ความว่า เป็นผู้เกิดอัครรรย์ เกิดความหลากหลาย และเกิดความยินดีแล้ว. บาทพระคาถาว่า "ทรงถอนภพพร้อมทั้งรากเหง้าได้แล้ว" ความว่า ทรงถอน คือทรงรู้ ได้แก่ทรงกระชากภพพร้อมทั้งรากเหง้า ของเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก แม้เหล่าอื่น ด้วยเทศนานั้นๆ ของพระองค์คงไม่โพธิ์.

ก็แลในสมัยนั้น มารผู้มีบาป เป็นผู้อันความโกรธครอบงำแล้ว คิดว่า "เมื่อเราท่องเที่ยวอยู่นั้นแหละ พรหมประมาณหมื่นองค์ เป็นไปล่วงอำนาจเราไปได้ เพราะพระโคตมผู้สมณะแสดงธรรม จึงเข้าถึงในร่างของพรหม-ปาริสาชชะองค์ใดองค์หนึ่ง เพราะความเป็นผู้ถูกความโกรธครอบงำแล้ว เพื่อทรงแสดงมารนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "ครั้งนั้นแล" ภิกษุทั้งหลาย, ดังนี้. บรรดาเหล่านั้น คำว่า "หากแก่ตามตรัสรู้อย่างนี้" ความว่า หากแก่มาตามตรัสรู้ความจริงสืออย่างด้วยตนเองนี้. คำว่า "อย่าหนีอมหมุ่สาวกเข้าไป" ความว่า อย่าหนีเอาธรรมนั้นเข้าไปในสาวกที่เป็นคฤหัสถ์ หรือสาวกที่เป็นบรรพชิต. คำว่า "ตั้งอยู่ในกายทรม" ความว่า ดำรงอยู่ในอบายทั้ง ๔. คำว่า "ตั้งอยู่ในกายประณีต" ความว่า ดำรงอยู่ในพรหมโลก. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำนี้หมายเอาพวกใคร? ตรัสหมายเอาพวกดาบส และปริพาชกที่เป็นนักบวชในลัทธิภายนอก. ความจริงมีอยู่ว่า เมื่อยังไม่เกิดยุคแห่งการเกิดพระพุทธเจ้า พวกกุลบุตรบวชเป็นดาบส ไม่เลือกอะไรๆ ของใครๆ เทียวเร่ร้อนไปคนเดียว บังเกิดสมาบัติ แล้วก็เข้าถึงพรหมโลก. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาพวกเหล่านั้น บาทคาถาว่า ผู้นิรทุกข์!

แกไม่ได้เอ่ยถึงกุศลเลย ความว่า ผู้นิรทกข์แกไม่ได้เอ่ยถึงกุศล ไม่สั่งสอน ไม่กล่าวธรรมกถาแก่คนเหล่าอื่น ข้อนั้นเป็นการดีกว่า. คำว่า "จงอย่าสั่งสอนผู้อื่น ความว่า แกอย่าเที่ยวแสวงหามนุษย์โลก เป็นเวลา เทวโลก เป็นเวลา พรหมโลกเป็นเวลา นาคโลกเป็นเวลา จงนั่งฆ่าเวลาด้วยความสุขในฉานในมรรค และในผลในที่เดียว. คำว่า "เพราะความเป็นผู้ไม่พูดพร่ำ" ความว่า เพราะความเป็นผู้ไม่คุยโว. คำว่า "และเพราะความเป็นการเชื่อเชิญของพรหม" ความว่า และเพราะคำเชิญเชิญของภพพรหม ด้วยตำแหน่งแห่งพรหม ผู้มีโอกาสพร้อมโดยนัยเป็นต้นว่า "ผู้นิรทกข์ นี้แล เป็นของเที่ยง. คำว่า "ตสุมา" แปลว่า เพราะเหตุนี้. คำว่า "พรหมนิมัตตนิค" นั้นแล เป็นชื่อ เป็นคำสำหรับนับ เป็นคำที่รู้พร้อมกัน เป็นคำแต่งตั้ง เกิดแล้ว แต่คำร้อยแก้วนี้. คำที่เหลือในที่ทั้งปวงตั้งแล้วทั้งนั้น ดังนี้แล.

จบอรรถกถาพรหมนิมัตตนิคสูตรที่ ๕

๑๐. มارتัชชนียสูตร

[๕๕๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ มิคทายวัน ในเขตสกลาวน เขตเมืองสูงสูมารคิระ ในภักคชนบท.

ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ถูกมารผู้ลามก เข้าไปในท้องในไส้ ได้มีความดำริว่า "ท้องเราเป็นดังว่ามีก้อนหินหนักๆ และเป็นเช่นกะทออันเต็มด้วยถั่วหมัก เพราะเหตุอะไรหนอ. จึงลงจากจงกรม แล้วเข้าไปสู่วิหาร นั่งอยู่บนอาสนะที่ปูไว้. ครั้นนั่งแล้ว ได้ใส่ใจถึงมารที่ ลามกด้วยอุบายอันแยบคายเฉพาะตน.

[๕๕๘] ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้เห็นมารผู้ลามก เข้าไปในท้อง ในไส้แล้ว ครั้นแล้วจึงเรียกว่า "มารผู้ลามก ท่านจงออกมา ท่านจงออกมา ท่านอย่าเบียดเบียน พระตถาคตเจ้าและสาวกของพระตถาคต เจ้า เลย การเบียดเบียนนั้นอย่าได้มีเพื่อโทษไม่เป็นประโยชน์เพื่อทุกข์แก่ท่าน ตลอดกาลนาน"

ลำดับนั้น มารผู้มีบาปมีความดำริว่า "สมณะนี้ไม่รู้และไม่เห็นเรา จึงกล่าวว่า "มารผู้ลามก ท่านจงออกมา ท่านจงออกมา ท่านอย่าเบียดเบียน พระตถาคตเจ้าและสาวกของพระตถาคตเจ้าเลย การเบียดเบียนนั้น อย่าได้มี เพื่อโทษไม่เป็นประโยชน์เพื่อทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน" ดังนี้ แล้วจึงดำริ ว่า "แม้สมณะที่เป็นศาสดายังไม่พึงรู้จักเราได้เร็วไว ก็สมณะที่เป็นสาวก ไฉนจักรู้จักเรา.

ในขณะนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้บอกมารชั่วว่า "มารผู้ลามก เรา รู้จักท่านแม่ด้วยเหตุนี้แล" ท่านอย่าเข้าใจว่า สมณะนี้ไม่รู้จักรเรา ท่านเป็นมาร ท่านมีความดำริว่า "สมณะนี้ไม่รู้และไม่เห็นเรา จึงกล่าว ว่า "มารผู้ลามก ท่านออกมา ฯลฯ ก็สมณะที่เป็นสาวกโจนจักรู้จักเรา."

ลำดับนั้น มารผู้ชั่วได้มีความดำริว่า "สมณะนี้รู้จักและเห็นเรา จึงกล่าว ว่า มารผู้ลามก ท่านจงออกมา ฯลฯ การเบียดเบียนนั้น อย่าได้มี เพื่อโทษไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน" ดังนี้ แล้วจึงออก จากปากท่านพระมหาโมคคัลลานะ แล้วยืนอยู่ที่ข้างบานประตู.

[๕๕๕] ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้เห็นมารผู้ลามกยืนอยู่ที่ข้าง บานประตู ครั้นแล้วจึงกล่าว ว่า "มารผู้ลามก เราเห็นท่าน แม่ที่ข้างบานประตู นั้น ท่านอย่าเข้าใจว่า "สมณะนี้ไม่เห็นเรา" ท่านยืนอยู่แล้วที่ข้างบานประตู "มารผู้ลามก เรื่องเคยมีแล้ว เราเป็นมารชื่อทุลี มีน้องหญิงชื่อกาลี ท่าน เป็นบุตรน้องหญิงของเรานั้น ท่านนั้น ได้เป็นหลานชายของเรา ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กุสันธะ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ- เจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์มีคู่พระมหาสาวกชื่อ วิฑูระ และชื่อ สัตถุชีวะ เป็นคู่เจริญเลิศ. พระสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กุสันธะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีประมาณเท่าใด ในพระสาวกมีประ- มาณเท่านั้น ไม่มีองค์ใดที่จะเสมอด้วยท่านพระวิฑูระในทางธรรมเทศนา ด้วยเหตุนี้ ท่านพระวิฑูระจึงมีนามเกิดขึ้นว่า "วิฑูระ วิฑูระ" ส่วนท่าน พระสัตถุชีวะ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนต้นไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมเข้า สัตถุญญาเวทิตนโรธ ด้วยความลำบากเล็กน้อย มารผู้ลามก เรื่องเคยมี แล้ว ท่านพระสัตถุชีวะ นั่งเข้าสัตถุญญาเวทิตนโรธอยู่ที่โคนต้นไม้แห่ง หนึ่ง. พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปศุสัตว์ พวกคนไถนา และพวกคนเดิน

ทาง ได้เห็นท่านพระสัจฉีชีวะ นั่งเข้าสัจฉญาณเวทิตตนิโรธอยู่ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ครั้นแล้วได้พูดกันว่า "ท่านผู้เจริญ นี่น่าอัศจรรย์แปดกพลาดหนอ พระสมณะนี้ นั่งท่ากาะเสียวแล้ว ฉะนั้น พวกเราจงเผาท่านเถิด" ครั้งนั้น คนเหล่านั้นจึงหาหญ้า ไม้ และ โคมัยมากองสุมกายท่านพระสัจฉีชีวะ เอาไฟจุดเผาแล้วหลีกไป เมื่อล່วงราตรึ้นแล้ว ท่านพระสัจฉีชีวะออกมาจากสมาบัตินั้นก็สลัดจิวร เวลาเช้านุ่งห่มแล้ว ถือบาตรและจิวรเข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปศุสัตว์ พวกคนไถนา และพวกคนเดินทาง ได้เห็นท่านพระสัจฉีชีวะ เทียบบิณฑบาต แล้วก็พูดกันว่า "ท่านผู้เจริญ นี่น่าอัศจรรย์ แปดกพลาดหนอ พระสมณะนี้ นั่งท่ากาะเสียวแล้ว พระสมณะนี้นั้นกลับมีสัจฉญาณอยู่แล้ว" ด้วยเหตุนี้ ท่านพระสัจฉีชีวะ จึงได้มีชื่อเกิดขึ้นว่า "สัจฉีชีวะ สัจฉีชีวะ."

[๕๖๐] "มารผู้ลามก ครั้งนั้นแหละ ทูสีมารมีความดำริว่า "เราไม่รู้จักความมาและไปของภิกษุผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมเหล่านี้ ถ้ากระไร เราพึงคลใจพวกพราหมณ์และคฤหบดีว่า "มาเถิด พวกท่านจงดำ บริภาษ เสียดสี เบียดเบียนพวกภิกษุผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม ถ้าโจนภิกษุเหล่านี้ ถูกพวกท่านดำ บริภาษ เสียดสี เบียดเบียนอยู่ พึงมีจิตเป็นอย่างอื่น โดยอาการที่ทูสีมารพึงได้ช่อง."

ครั้งนั้น ทูสีมารก็คลใจพวกพราหมณ์และคฤหบดีตามดำรินั้น พวกพราหมณ์และคฤหบดี ฯลฯ ถูกทูสีมารคลใจแล้ว ก็ดำ บริภาษ เสียดสี เบียดเบียน พวกภิกษุผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมว่า "ภิกษุเหล่านี้เป็นสมณะหัวโล้น เป็นคฤหบดี เป็นค่าง เป็นผู้เกิดแต่หลังเท้าของพรหม" พูดว่า "พวกเรา เจริญฉาน พวกเราเจริญฉาน" เป็นผู้คอดก ก้มหน้า เกียจคร้าน ข่อม รำพึง ชบเซา หงอยเหงาอยู่ เหมือนนกเค้าจ้องหาหนูที่กิ่งไม้ ฯลฯ และเหมือน

สุนัขจิ้งจอกจ้องหาปลาใกล้ฝั่งน้ำ ฯลฯ และเหมือนแมวจ้องหาหนูที่ต่อเรืออัน
รุงรัง และกองหยากเชื้อ ฯลฯ และเหมือนลาที่ปลดต่างแล้ว ต่างก็รำพึง
ซบเซา เหนงาหงอยอยู่ฉะนั้น มารผู้ลามก ครั้งนั้นมนุษย์เหล่าใดทำกาละ
ไป มนุษย์เหล่านั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ
วินิบาต นรกโดยมาก.

[๕๖๑] "มารผู้ลามก ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงพระนาม
ว่ากกุสันธะ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว
รับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกพราหมณ์และคฤหบดีถูกทูลีมารคลใจชักชวน
ว่า มาเถิด พวกท่านจงดำ บริภาษ เสียดสี เบียดเบียนพวกภิกษุผู้มีศีลมี
กัลยาณธรรม ถ้าไหนภิกษุเหล่านั้นถูกพวกท่านดำ บริภาษ เสียดสี เบียดเบียน
อยู่ พึงมีจิตเป็นอย่างอื่น โดยอาการที่ทูลีมารพึงได้ช่อง ภิกษุทั้งหลาย มาเถิด
พวกเธอจงมีจิตสหระคด้วยเมตตาแผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ อยู่เถิด แผ่ไปสู่ทิศที่
๒ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น มีจิตสหระค
ด้วยเมตตา อันกว้างขวางเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท
แผ่ไปสู่โลก มีสัตว์ทั้งมวล โดยความมีตนทั่วไป ในที่ทั้งปวง ทั้งเบื้องบน
เบื้องต่ำ เบื้องขวาง อยู่ดังนี้เถิด. มีจิตสหระคด้วยกรุณา... มีจิตสหระค
ด้วยมุทิตา... มีจิตสหระคด้วยอุเบกขา แผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ อยู่เถิด ไปสู่ทิศ
ที่ ๒ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น มี
จิตสหระคด้วยอุเบกอันกว้างขวาง เป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร
ไม่มีพยาบาท แผ่ไปสู่โลกมีสัตว์ทั้งมวล โดยความมีตนทั่วไปในที่
ทั้งปวง ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง อยู่ดังนี้เถิด. ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลาย
อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะผู้เป็นพระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ทรงพร่ำสอนอยู่อย่างนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็

ดี ไปสู่เรือนว่างเปล่าก็ดี ก็มีจิตสหระด้วยเมตตาแผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ อยู่แผ่ไปสู่
ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๔ ก็อย่าง
นั้น มีจิตสหระด้วยเมตตาอันกว้างขวาง เป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มี
เวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปสู่โลกมีสัตว์ทั้งมวล โดยความมีตนทั่วไปในที่
ทั้งปวง ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางอยู่ดังนี้. มีจิตสหระด้วยกรุณา...มี
จิตสหระด้วยมุทิตา...มีจิตสหระด้วยอุเบกขา แผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ อยู่แผ่ไปสู่
ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้นแผ่ไปสู่ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น
มีจิตสหระด้วยอุเบกขา อันกว้างขวาง เป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ไม่มี
เวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปสู่โลกมีสัตว์ทั้งมวล โดยความมีตนทั่วไป ในที่
ทั้งปวง ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางอยู่ ดังนี้.

[๕๖๒] "มารผู้ลามก ครั้งนั้นแล ทูตสีมารมีความดำริว่า "เราทำอยู่
แม้ถึงอย่างนี้แล ก็มีได้รู้ความมาหรือความไปของภิกษุผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม
เหล่านี้เลย ถ้ากระไร เราพึงชักชวนพวกพราหมณ์และคฤหบดีว่า "เชิญท่าน
ทั้งหลายมาสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุทั้งหลายผู้มีศีล มีกัลยาณ-
ธรรมกันเถิด แม่โจน เมื่อภิกษุเหล่านั้น อันท่านทั้งหลายสักการะ
เคารพ นับถือ บูชาอยู่ พึงมีจิตเป็นอย่างอื่น โดยประการที่ทูตสีมารพึงได้
ช่อง มารผู้ลามก ครั้งนั้นแล ทูตสีมารจึงชักชวนพราหมณ์และคฤหบดีเหล่า
นั้นว่า "เชิญท่านทั้งหลายมาสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุทั้งหลายผู้มี
ศีลมีกัลยาณธรรมกันเถิด แม่โจน เมื่อภิกษุเหล่านั้น อันท่านทั้งหลายสักการะ
เคารพ นับถือ บูชาอยู่ พึงมีจิตเป็นอย่างอื่น โดยประการที่ทูตสีมารพึงได้
ช่อง ดังนี้ มารผู้ลามก ครั้งนั้นแล พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น ถูกทูต
สีมารชักชวนแล้วพากันสักการะ เคารพ นับถือบูชาภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลมี
กัลยาณธรรม มารผู้ลามก สมัยนั้นแลมนุษย์เหล่านี้ใคร่ทำกาละไป มนุษย์
เหล่านั้น เมื่อกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์โดยมาก.

[๕๖๓] มารผู้ลามก ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกพราหมณ์และคฤหบดีอันทูลีमारชักชวนว่า "เจริญ ท่านทั้งหลายมาสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมกันเถิด แม้อันไหน เมื่อภิกษุเหล่านั้นอันท่านทั้งหลายสักการะ เคารพ นับถือบูชาอยู่ พึงมีจิตเป็นอย่างอื่น โดยประการที่ทูลีमारพึงได้ ช้อง ดังนี้." "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมาพิจารณาเห็นในกายว่าไม่งาม มีความสำคัญในอาหารว่าเป็นของปฏิกูล มีความสำคัญในโลกทั้งปวงว่า ไม่น่ายินดี พิจารณาเห็นในสังขารทั้งปวงว่าเป็นของไม่เที่ยงอยู่เถิด. "มารผู้ลามก ภิกษุเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ทรงพร่ำสอนอยู่อย่างนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างเปล่าก็ดี ก็พิจารณาเห็นในกายว่าไม่งาม มีความสำคัญในอาหารว่าเป็นของปฏิกูล มีความสำคัญในโลกทั้งปวงว่า ไม่น่ายินดี พิจารณาเห็นในสังขารทั้งปวงว่าเป็นของไม่เที่ยงอยู่."

[๕๖๔] มารผู้ลามก ครั้งนั้นแล เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครองสบบง แล้วทรงบาตร และจีวร มีท่านพระวิฑูระเป็นปัจฉาสมณะเสด็จเข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต มารผู้ลามก ครั้งนั้นแล ทูลีमारเข้าถึงเด็กคนหนึ่ง แล้วเอาก้อนหินขว้างที่ศีรษะท่านพระวิฑูระศีรษะแตก. มารผู้ลามก ครั้งนั้นแล ท่านพระวิฑูระศีรษะแตกเลือดไหลอยู่ เดินตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าไปข้างหลัง. มารผู้ลามก ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงรำลึกถึงคุณเหมือนช้างตายตาคว่ำด้วยตรัสว่า "ทูลีमारนี้มีได้รู้ประมาณเลย"

มารผู้ลามก ก็แหละทูลีมารเคลื่อนแล้วจากที่นั่น และเข้าถึงมหานคร
พร้อมด้วยพระกิริยาที่ชำเลื่องดู.

[๕๖๕] มารผู้ลามก ก็มหานครนั้นแลมีชื่อ ๓ อย่าง ชื่อฉัสตสายตนิกะ
ก็มี ชื่อสังกุสมาทะก็มี ชื่อปัจจัตตเวทนิยะก็มี มารผู้ลามก ครั้งนั้น
แล พวกนายนิรยบาลเข้ามาหาเราแล้วบอกว่า "เมื่อใดแลหลาวเหล็กกับหลาว
เหล็กมารวมกันที่กลางหทัยของท่าน เมื่อนั้นท่านพึงรู้ว่า "เราไหม้อยู่ในนรก
พ้นปีแล้ว." มารผู้ลามก เรานั้นแล หมกไหม้อยู่ในมหานครนั้นหลายปี
หลายร้อยปี หลายพันปี และหมกไหม้อยู่ในอุสสทะนรกแห่งมหานครนั้น
แล เสวยทุกขเวทนาหนักกว่าก่อนอีกหมื่นปี มีศรัทธาเหมือนศรัทธามนุษย์ก็
มี เหมือนศรัทธาปลา ก็มี."

[๕๖๖] ทูลีมารประทุษร้ายพระสาวกชื่อวิฐุระ และ
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่ากกุสันธะ แล้ว
ไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นไร ทูลีมารประทุษร้ายพระ
สาวกชื่อวิฐุระและพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่า
กกุสันธะ แล้วไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นนี้ คือมีหลาว
เหล็กร้อยหนึ่ง ล้วนให้ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุใดเป็น
พระสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมรู้จักนรกนั้น มารประทุษร้ายภิกษุ
เช่นนั้น ย่อมประสบทุกข์อย่างหนัก วิมานทั้งหลายตั้งอยู่ใน
ท่ามกลางสระ มีความตั้งอยู่ตลอดกัป มีสีเหมือนแก้วไพฑูรย์
มีความรุ่งเรือง มีรัศมีโชติช่วง เป็นประภัสสร พวกนาง
อัปสรมีวรรณะต่างๆ เป็นอันมาก ฟ้อนรำอยู่ที่วิมานเหล่านั้น
ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมรู้จักวิมานนั้น มาร

ประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น ย่อมประสบทุกข์อย่างหนัก ภิกษุใด
แล อันพระพุทธรเจ้าทรงเตือนแล้ว เมื่อภิกษุสงฆ์เห็นอยู่ ยัง
ปราสาทของมิกคารมารดาให้ไหวด้วยปลายนิ้วเท้า ภิกษุใดเป็น
สาวกของพระพุทธรเจ้า ย่อมรู้จักเหตุนั้น มารประทุษร้ายภิกษุ
เช่นนั้น ย่อมประสบทุกข์อย่างหนัก ภิกษุใดเข้มแข็งด้วยกำลัง
ฤทธิ์ ยังเวษยันตปราสาทให้ไหวด้วยปลายนิ้วเท้า และยังพวก
เทวดาให้สังเวช ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธรเจ้า ย่อมรู้จัก
เหตุนั้น มารประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น ย่อมประสบทุกข์อย่าง
หนัก ภิกษุใดทูลสอบถามท้าวสักกะในเวษยันตปราสาท
ว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านย่อมรู้จักความน้อมจิตไปในธรรมเป็นที่
สิ้นตัณหาบ้างหรือ". ท้าวสักกะถูกถามปัญหาแล้วพยากรณ์
แก่ภิกษุนั้นตามควรแก่ถา ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธรเจ้า
ย่อมรู้จักเหตุนั้น มารประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น ย่อมประสบทุกข์
อย่างหนัก ภิกษุใด ย่อมสอบถามพรหม ณ ที่ใกล้สุทธรรมาสภา
ว่า "ท่านผู้มีอายุ ทิฏฐิของท่านในวันนี้ และทิฏฐิของท่านมี
ในวันก่อน ท่านย่อมเห็นทิฏฐินั้นล่วงไปแล้วและรัศมีเป็น
ประภัสสรในพรหมโลกบ้างหรือ" พรหมพยากรณ์แก่ภิกษุนั้นตาม
ลำดับ โดยควรแก่ถาว่า "ท่านผู้เฒ่าทุกข์ ข้าพเจ้าไม่มีทิฏฐิ
นั้น และทิฏฐิในวันก่อน ข้าพเจ้าเห็นทิฏฐินั้นล่วงไปแล้ว
แหละเห็นรัศมีเป็นประภัสสรในพรหมโลก (ฉะนั้น) วัน
นี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวว่ "เราเป็นผู้ที่ยังยืน "ได้อย่างไร"
ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธรเจ้า ย่อมรู้จักเหตุนั้น มารประทุษ
ร้ายภิกษุเช่นนั้น ย่อมประสบทุกข์อย่างหนัก ภิกษุใด
ได้กระทบยอดภูเขามหาเนรุด้วย ชมพูทวีปและ ปุพพิเทหะทวีป

พวกนรชนผู้อยู่ในแผ่นดิน (ชาวอมรโคยานทวีปและชาว
อุตตระกูรูทวีป) ด้วยวิโมกข์ ภิกษุเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า
ย่อมรู้เหตุนั้น มารประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น ย่อมประสพทุกข์
อย่างหนัก ก็คนพาลมาเข้ากองไฟที่กำลังลุกโชน ย่อมเดือด
ร้อนอยู่ว่า "ไฟย่อมไม่คิดจะเผาเรา แต่เราย่อมเผาตนผู้เป็นคน
พาลเอง มาร! ท่านเบียดเบียนพระตถาคตเจ้าแล้ว ต้องประสพ
บาปมิใช่บุญ ท่านอย่าสำคัญว่า "บาปไม่ให้ผลแก่เราหรือ
หนอ" การกชนที่สั่งบาป ย่อมโอดครวญตลอดกาลนาน
มาร ท่านเบื่อหน่ายพระพุทธเจ้า อย่าได้ทำความหวัง (ซึ่ง
ความพินาศ) ในภิกษุทั้งหลายเลย. ภิกษุได้คุกคามมารใน
ภตสกลาวัน ด้วยประการฉะนี้ ลำดับนั้น มารนั้นมีความเสีย
ใจ ได้หายไปในที่นั้น ฉะนี้แล."

จบมานต์ชชนียสูตรที่ ๑๐

จบจุฬามกวรรคที่ ๕

อรรถกถามารตัชชนียสูตร

มารตัชชนียสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

ในบทเหล่านั้นบทว่า "เข้าไปตามลำไส้" ความว่า เข้าท้องไปแล้ว เข้าไปตามลำดับภายในลำไส้ใหญ่แล้วนั่งที่กระเพาะอาหาร.

บทว่า "เหมือนหนักกว่า" ความว่า กระด้างเหมือนหนักนัก เช่นกับ ก้อนแผ่นดิน. อธิบายว่า อาหารที่ทำด้วยถั่ว เห็นจะเหมือนถั่วที่ชุ่ม (ด้วยน้ำมัน) จุกท้องของคนที่ยืนแล้ว จุกกระสอบที่เต็มด้วยถั่ว และจุกถั่วที่ชุ่มแล้ว.

บทว่า "เข้าไปวิหาร" ความว่า ถ้านี้เป็นความหนักเพราะโทษของ อาหาร การจงกรมในที่แจ้งก็จะไม่เป็นความสบาย. ฉะนั้น พระเถระจึงลง จากที่จงกรมเข้าไปบรรณศาลา นั่งบนอาสนะที่ปูไว้ตามปกติ.

บทว่า "ใส่ใจโดยแยบคายเฉพาะตน" ความว่า เมื่อรำพึงว่า นี้ อะไรหนอแล พระเถระจึงได้ใส่ใจด้วยอุบายของตนทีเดียว. ก็ถ้าพระเถระระลึก ถึงศีล เขามีอุปบถ้องรำพึงอยู่ว่า อาหารที่เราบริโภควันวาน วันขึ้น หรือก่อน วันขึ้นนั้นไม่สุข หรือว่า โทษที่เกิดจากอาหารที่ไม่ถูกส่วนกันอย่างอื่น ใดๆ มีอยู่ อาหารนั้นทั้งหมดจงย่อไป จงผาสุกเถิด. มารผู้มีบาปก็จะได้ ละอายหายไป. พระเถระหาได้ทำอย่างนั้นไม่จึงได้แต่ใส่ใจโดยแยบคาย.

บทว่า "ท่านอย่าเบียดเบียนพระตถาคตเจ้าเลย" ความว่า เหมือนอย่าง ว่า เมื่อลูกๆถูกเบียดเบียนมารดาและบิดาก็เป็นอันถูกเบียดเบียนด้วย เมื่อสัตถุ- วิหาริกและอันตเวาสีถูกเบียดเบียน อุปัชฌาย์และอาจารย์ก็เป็นอันถูกเบียด เบียนด้วย เมื่อชาวชนบทถูกเบียดเบียน พระราชาก็เป็นอันถูกเบียดเบียน ด้วย ฉันทิ เมื่อสาวกของพระตถาคตเจ้าถูกเบียดเบียน พระตถาคตเจ้าก็เป็น

อันถูกเบียดเบียนด้วยที่เดียวฉนั้น. เพราะเหตุฉนั้น พระมหาโมคคัลลานะเถระ จึงกล่าวว่า ท่านอย่าเบียดเบียนพระตถาคตเจ้าเลย.

บทว่า "ไต่ยี่นที่บานหน้าต่าง" ไต่แก้ยี่นที่บานประตู บานประตูท่าน เรียกว่า "อัครพะ" มารได้ล้อยออกไปทางปากไปจากบรรณศาลาแล้ว ยี่นอิงประตูบรรณศาลาอยู่.

เพราะเหตุไร พระเถระจึงปรารภเทศนาฉนี้ว่า "มารผู้มีบาป เรื่องเคย มีมาแล้ว "

นัยว่า พระเถระคิดว่ "กลิ่นของพวกมนุษย์ย่อมเบียดเบียนพวก อากาศเทวดาตั้งร้อยโยชน์ก่อน."

ก็คำฉนั้น พระเถระกล่าวว่ "เจ้านคร กลิ่นพวกมนุษย์ ย่อมเบียด-
เบียนพวกเทวดาตั้งร้อยโยชน์ ก็เพราะเหตุฉนั้น มารผู้เป็นชาวเมือง มี
บริวารรักษา ถึงพร้อมด้วยอานุภาพเป็นราชาของพวกเทพเข้าไปในท้องของ
เรานั่งอยู่ในกระเพาะอาหารภายในลำไส้ คุร่ายเหลือเกิน. ก็เมื่อพระเถระ
กล่าวว่ หน้าที่ยี่นไรจักมีแก่ผู้ที่ยี่นเข้าโอกาสที่นำรังเกียจน่าขยะแขยงเห็น
ปานฉนี้ ไม่ละอายสิ่งอื่นไร ท่านมิใช่ญาติของเรา. มารจึงคิดว่ ขึ้นชื่อว่า
"ผู้ที่ยี่นไม่ถึงความอ่อนโยนย่อมไม่มี" เอาเถิดจักแทงข้างหลังญาติของพระเถระ
ฉนั้นแล้วปล้อยเธอด้วยอุบายที่สุภาพทีเดียว จึงปรารภการแสดงฉนี้.

บทว่า "ท่านฉนั้นเป็นหลานของเรา" ความว่ ท่านฉนั้นเป็นหลานของ
เราในเวลานั้น. พระเถระกล่าวคำฉนี้ด้วยอำนาจธรรมนิยม. ก็ชื่อว่าเหล่ากอ
ของบิดามารซึ่งเป็นเชื้อสายของปุ่ครองราชย์ไม่มีในเทวโลก. บิดาของมาร
ฉนั้นเกิดเป็นราชาแห่งเทวดาในเทวโลกด้วยอำนาจของบุญ ดำรงอยู่ชั่วอายุ
แล้วจุติ เทวดาอื่นอีกคนหนึ่งซึ่งเกิดเป็นใหญ่ในฉนั้นด้วยกรรมที่ตนทำ

แล้ว. ถึงมารนั้นก็พึงทราบว่ "เวลานั้นเคลื่อนจากอัทภาพนั้น ทำกุศล
อีก เกิดในตำแหน่งอริบตีเวลานี้ คังนี้แล.

บทว่า "มีธุระไปปราศแล้ว" คือ ปราศจากธุระ อธิบายว่า ไม่
เหมือนคนพวกอื่นๆ.

คำว่า "มีทุกข์น้อย" คือ ลำบากน้อย.

คำว่า "คนเลี้ยงสัตว์" คือ คนเลี้ยงแพะ เลี้ยงแกะ.

คำว่า "ผู้เดินทาง" คือ ผู้ดำเนินไปตามทาง.

บทว่า "ค้นหาที่กาย" ความว่า ผูกเชิงตะกอนรอบๆ.

บทว่า "จุดไฟแล้วก็หลีกไป" ความว่า "ชวานาทั้งหลายกำหนด
ขนาดของเชิงตะกอนว่า "เชิงตะกอนเท่านี้ร่างกายก็จักถือเอารอบ (ไหม้ทั่ว
ถึง) แล้วจุดไฟขึ้นทั้ง ๔ ทิศ หลีกไปแล้ว. เชิงตะกอนก็ได้ลุกโพลงเหมือน
เปลวประทีป (และ) ได้เป็นเหมือนเวลาที่พระเถระเข้าถ้ำมีน้ำแล้วนั่งลง."

บทว่า "สลัดจิวร" ความว่า "พระเถระเมื่อออกจากสมาบัติแล้วย่ำถ่าน
เพลิงที่ไม่มีควันมีสีเหมือนดอกทองกวาวได้สลัดจิวรแล้ว ก็แม้เพียงไอยู่นก็มี
ได้มีในร่างกายของท่าน. แม้เพียงไอยู่นก็ยังไม่ไหม้จิวร. นี้ชื่อว่าเป็นผลของ
สมาบัติ.

บทว่า "จงดำ" ความว่า พวกท่านจงดำด้วยวัตถุสำหรับดำ ๑๐
ข้อ.

บทว่า "บริภาษ" ได้แก่ กล่าวด้วยวาจา.

บทว่า "จงดำประชด" ได้แก่ จงกระทบกระเทียบ.

บทว่า "จงเบียดเบียน" ได้แก่ ให้ถึงทุกข์. คำทั้งหมดนี้เป็นชื่อของ
การกระทบกระเทียบทางวาจา.

บทว่า "เหมือนมารชื่อว่า ทูลี...ชื่อนั้น" ความว่า เหมือนมารชื่อว่าทูลี (ได้ช่อง) ของพวกพราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น.

บทว่า "จงได้ช่อง" ความว่า พวกท่านจงได้รู้ ก็อพึงได้อารมณ์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นของกิเลส.

ในบทเป็นต้นว่า "โล้น" ดังนี้ พวกพราหมณ์และคฤหบดีกล่าวว่า "มารพึงสมควรกล่าวกะผู้มีศีระะโล้นว่า "โล้น" และกับพวกสมณะว่า "สมณะ" ก็พวกสมณะโล้นเหล่านี้คูหมั่นอยู่.

คำว่า "มั่งคั่ง" ได้แก่ เจ้าเรือน

คำว่า "ดำ" ได้แก่ มีด.

พรหม ท่านประสงค์เอาว่า "ญาติ" ในบทนี้ว่า "เหล่ากอของท้าวมหาพรหม." พวกพราหมณ์ย่อมร้องเรียกพรหมเมื่อนั้นว่า "ปู่." อธิบายว่า เหล่ากอของพวกที่เกิดจากเท้าทั้งหลาย ชื่อว่า เหล่ากอของพวกที่เกิดจากเท้า. คือพวกที่เกิดจากหลังเท้าของพระพรหม.

ได้ยินว่า พวกพราหมณ์นั้นได้มีลัทธินี้ว่า พวกพราหมณ์เกิดจากปากพระพรหม กษัตริย์เกิดจากอก. พวกพ้อค้ำเกิดจากสะดือ. พวกสุทรเกิดจากแข้ง. พวกสมณะเกิดจากหลังพระบาท.

บทว่า "เราเป็นผู้เฟ่ง เป็นผู้จ้อง" ความว่า พวกเราเป็นผู้เฟ่ง พวกเราเป็นผู้เล็ง.

บทว่า "เกิดความอร่อย" ได้แก่ เกิดความเกียจคร้าน.

บทว่า "เฟ่ง" ได้แก่ คิด.

บทว่า "เฟ่งทั่ว" เป็นต้น ท่านขยายด้วยอำนาจอุปสรรค.

บทว่า "หาหนุอยู่" ความว่า เสาะหาหนุบนกิ่งไม้ ตัวที่ออกจากต้น ไม้ที่มีโพรง เพื่อหาอาหารเวลาเย็น.

นัยว่า นกสูกนั้นยืนนิ่งเหมือนสงบเสงี่ยมแล้ว จะจับหนุอย่างรวดเร็วในเวลา que พบกัน.

บทว่า "หมาป่า" ได้แก่ สุนัขจิ้งจอก. อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าเหยี่ยวบ้าง.

บทว่า "ที่ต่อเรือ นอน้ำคร่ำ และกองหยากเยื่อ" ความว่า ที่ฝาเรือด้วยนอน้ำคร่ำด้วย กองหยากเยื่อด้วย. ในที่เหล่านั้น ที่ต่อเรือ ชื่อว่าที่ต่อแห่งเรือ นอน้ำคร่ำเป็นที่ฝังคูช ชื่อว่านอน้ำคร่ำ ที่เป็นที่ยักหยากเยื่อ ชื่อ กองหยากเยื่อ.

บทว่า "มีโคคอขาดแล้ว" ความว่า เมื่อออกจากที่กัณดาร มีโคคอขาดแล้ว.

บทว่า "ที่ต่อเรือ นอน้ำคร่ำ และกองหยากเยื่อ" ได้แก่ ที่ต่อเรือ นอน้ำคร่ำ หรือกองหยากเยื่อ. ก็ลาแม่น้ำนั้น ถ้าเผาก็ไม่ไหวคิง จุจแข็งกระด้าง

บทว่า "เข้าถึงนรก" ความว่า. ถ้ามารเข้าถึงในร่างของพวกมนุษย์ พวกมนุษย์ไม่พึงมีอกุศลกรรม จะพึงมีแก่มารเท่านั้น แต่มารไม่ได้สิงในร่างกายแล้วแสดงวัตถุที่ไม่ถูกส่วนกัน และอารมณ์ที่ให้เกิดความเดือดร้อน.

ทราบว่ ครั้งนั้น มารนั้น แสดงภิกษุทั้งหลายทำให้เป็นเหมือนผู้จะจับปลาก็จับโดยเร็ว ๑ ให้เป็นเหมือนผู้ถือข่ายแล้วดักปลา ๑ ให้เป็นเหมือนผู้ดักเร็วแล้วผูกนกไว้ ๑ ผู้เที่ยวต้อนเนื้อในป่ากับสุนัข ๑ ผู้พาหญิงมานั่งในนี้

คัม ๑ ผู้เพื่อนอยู่ ๑ ผู้จับอยู่ ๑ ให้เป็นเหมือนพวกมนุษย์ที่ไม่ถูกกันนั่งและยืน
ในที่พักกลางคืนและกลางวันของภิกษุทั้งหลาย ๑.

คนทั้งหลายไปป่าข้าง ไปดงข้าง ไปวัดข้าง เห็นอารมณ์ที่ทำให้เร่า
ร้อน แล้วมากล่าวแก่คนพวกอื่นว่า พวกสมณะทำกิจที่ไม่เหมาะสมแก่สมณะ
ไม่สมควรเห็นปานนี้ เมื่อพวกเราได้ถวายทานแก่สมณะพวกนั้น ที่ไหนจะได้
บุญกุศล พวกท่านอย่าได้ถวายอะไรๆ แก่สมณะพวกนั้น. คนเหล่านั้น
คำภิกษุผู้มีสติทั้งหลายในที่ที่ตนเห็นแล้วๆ ได้ประสบบาป เป็นผู้ที่ยังอบายให้
เต็ม เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า พวกมนุษย์ได้เข้าถึงนรก.

บทว่า "อันมารให้หมุนไปตาม" ได้แก่ ถูกมารให้หมุนไปทั่ว.

บทว่า "แผ่ไปแล้วอยู่" ได้แก่ แผ่ไปแล้วอยู่อย่างเดียวหามิได้. ก็คนผู้
ดำรงอยู่ในโอวาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ให้
พรหมวิหารธรรม ๔ เหล่านี้ เกิดแล้วเจริญวิปัสสนาซึ่งมีฉาณเป็นที่รองรับ ได้
ดำรงอยู่ในพระอรหัต.

คำว่า "ที่มา หรือ ที่ไป" ความว่า เราไม่รู้ที่เป็นที่มาด้วยอำนาจ
ปฏิสนธิ หรือที่เป็นที่ไปด้วยอำนาจคติ.

บทว่า "จิตจะพึงมีความเป็นโดยประการอื่น" ความว่า พึงมีความ
เป็นไปโดยประการอื่นด้วยอำนาจความพอใจ.

แม้ในบทนี้ว่า "เข้าถึงโลกสวรรค์" ก็พึงทราบเนื้อความตามนัยก่อน
นั้นเทียว. เหมือนอย่างว่า มารยอมแสดงอารมณ์ที่ทำให้เดือดร้อนในกาลก่อน
ฉนใด ในบัดนี้ก็ฉนนั้น แสดงอารมณ์ทำให้ฟ้องใสได้.

ทราบว่ ครั้งนั้น มารนั้นได้แสดงภิกษุทั้งหลายไว้ในที่ที่ปรากฏ
แก่คนทั้งหลาย ทำให้เป็นจุดไปในอากาศ ยืนในอากาศ. นั่งคู้บัลลังก์ คุยเย็บ

ฟ้าในอากาศ คุจบอกกัมภีร์ในอากาศ คุจคลี่จิวรให้กายรับฤดูในอากาศ คุจบรรพชิตแก่เที่ยวไปในอากาศ คุจสามเณรหนุ่มยื่นเก็บดอกไม้ในอากาศ. พวกมนุษย์ไปป่าบ้าง ไปดงบ้าง ไปวัดบ้าง เห็นการปฏิบัตินี้ของพวกบรรพชิต ย่อมมาบอกแก่พวกคนเหล่านี้ว่า ในพวกภิกษุ โดยที่สุคแม่สามเณรก็มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากอย่างนี้ ท่านที่ถวายนานเหล่านี้ชื่อว่า มีผลมาก พวกท่านจงถวายนงทำสักการะ พวกท่านเหล่านี้เถิด. ลำดับนั้น พวกมนุษย์ได้สักการะภิกษุสงฆ์ ด้วยปัจจัย ๔ ทำบุญไว้มากเป็นผู้ที่ยังหนทางสวรรค์ให้เต็ม เพราะเหตุนี้ พระเถระจึงกล่าวว่ "ยอมเข้าถึงโลกสวรรค์."

คำว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงมาพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามอยู่ในกายนี้" ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเที่ยวไปตลอดชมพูทวีปทั้งสิ้น โดยที่สุคก็ยงได้เสด็จไปที่อยู่ของภิกษุ ๒ รูปบ้าง ๓ รูปบ้าง ทรงแสดงอานิสงส์อย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมีใจที่อบรมด้วยความสำคัญในของที่ไม่งามมากอยู่ จิตยอมหดหู่ ครอบงำ ถอยกลับ ไม่เหยียดออก ความวางเฉย หรือความเป็นของปฏิกุศลยอมตั้งอยู่พร้อม จากความถึงพร้อมด้วยเมถุนธรรม. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมีใจที่อบรมด้วยความสำคัญในของที่ไม่งามมากอยู่ จิตยอมหดหู่ ครอบงำ ถอยกลับ ไม่เหยียดออก ความวางเฉย หรือความเป็นของปฏิกุศลยอมตั้งอยู่พร้อมจากความอยากในรส ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุผู้มีใจที่อบรมแล้วด้วยความสำคัญว่าไม่น่ายินดียิ่งในโลกทั้งปวงมากอยู่ จิตยอมสลดหดหู่ ถอยกลับ ไม่เหยียดออก ความวางเฉย หรือความเป็นของปฏิกุศล ย่อมตั้งอยู่พร้อมในจิตที่ประกอบด้วยความโลภ. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุผู้มีใจที่อบรมแล้วด้วยความสำคัญว่าไม่เที่ยงมากอยู่ จิตยอมสลดหดหู่ ถอยกลับไม่เหยียดออก ความวาง

เฉย หรือความเป็นของปฏิกูลย่อมตั้งอยู่พร้อมในความโลกในลาภและสักการะ แล้วตรัสกัมมัฏฐาน ๔ เหล่านี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ จงมาพิจารณา เห็นเป็นของไม่งาม เป็นผู้มีสำคัญในความปฏิกูลในอาหาร เป็นผู้มีสำคัญในความไม่ยินดียิ่งในโลกทั้งปวง เป็นผู้ตามพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงในกายอยู่.

ภิกษุแม่เหล่านั้น ทำกรรมในกัมมัฏฐานทั้ง ๔ เหล่านี้. ให้อาสวะทั้งหมดสิ้นไป ดำรงอยู่ในความเป็นพระอรหันต์. กัมมัฏฐาน ๔ เหล่านี้ ให้ รากะ โทสะ และ โมหะสงบ กำจัดรากะ โทสะ และ โมหะ ได้แน่นอนแล.

บทว่า "ถือก้อนกรวด" ความว่า ถือเอาก้อนหินประมาณเท่ากำมือ.

ก็มารนี้ได้ให้พวกพราหมณ์และคฤหบดีดำภิกษุบ้าง บันดาลให้ภิกษุสงฆ์เกิดลาภและสักการะด้วยอำนาจพราหมณ์ และคฤหบดีบ้าง เมื่อไม่ได้ช่อง บัดนี้ ได้มีความประสงค์เพื่อจะพยายามด้วยมือของตนจึงสิงในร่างของเด็กคนใดคนหนึ่ง แล้วได้ถือเอาก้อนหินขนาดนั้น. พระเถระหมายเอาเด็กนั้น จึงกล่าวว่า "จับก้อนหินแล้ว."

บทว่า "ต่อยศิระของท่าน" ความว่า ทำลายศิระของท่าน ความว่า ทำลายศิระ. เนื้อถิกไปถึงหนังใหญ่เป็น ๒ ส่วน. ก็ก้อนกรวดไม่ทำลายกระโหลกศิระจคกระดูกแล้วหยุดนั่นเอง.

บทว่า "ได้ทรงแลดูแล้วโดยดูอย่างซ้าง" ได้แก่ ได้ยินเสียงดัง.

ซ้างตัวประเสริฐ เมื่อประสงค์จะหลีกไปข้างนี้หรือข้างโน้น จะไม่เอี้ยวคอแต่จะถอยร่างทั้งสิ้นกลับแลดูอยู่นั้นเทียว ฉนฺได พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุกสันธะก็ฉนฺไดนั้น ได้ทรงกลับศีรษะทั้งสิ้นแลดูแล้ว กระดูกทั้งหลายของมหาชนปลายจกกันตั้งอยู่ ของพระปัจเจกพุทธเจ้าตรงปลายเป็น

ขอ. แต่ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นฉันนั้นหามีได้ เป็นพืดเดียวกันตั้ง
อยู่ คุชปลอกเหล็ก เพราะฉะนั้น เวลาทรงแลดูข้างหลัง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
จึงไม่อาจเอี้ยวพระศอไปได้ ก็ข้างตัวประเสริฐ. เมื่อประสงคฺจะแลดูส่วนข้าง
หลังจึงหมุนร่างกายทั้งสิ้นนั้นเทียว พระพุทธเจ้าก็พึงหมุนไปเช่นนั้น. เพราะ
ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถอยกลับพระสรีระทั้งสิ้นเทียวชำเลื่องดู
ดูพระพุทธรูปทองคำที่หมุนไปด้วยเครื่องยนต์ ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้ประทับยืนชำเลื่องดูตรัสว่า " หรือว่า มารชื่อทุสินีไม่รู้ประมาณ."

คำนั้น มีเนื้อความว่า มารทุสินีกระทำบาป ไม่รู้ประมาณนั้น
เอง ได้ทำการก้าวล่วงประมาณแล้ว.

บทว่า "ทรงชำเลื่องพร้อมกัน" ความว่า ขณะนั้นนั่นเอง พร้อมกับ
การแลดูของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่ากกุสันธะ.

บทว่า "เคลื่อนจากที่นั่นด้วย" ความว่า เคลื่อนจากที่ในเทวโลก
นั้น เข้าถึงมหานรกแล้วด้วย.

ก็มารเมื่อจะเคลื่อนจึงยืนที่ใดที่หนึ่งเคลื่อน เพราะฉะนั้น มานั้นจึงไม่
มาเทวโลกชั้นนวสวัตติเคลื่อนแล้ว. มานั้นไม่พึงทราบว่ เคลื่อนแล้ว เพราะ
พระผู้มีพระภาคเจ้า. มานั้นมิได้อำลาแล้ว เพราะคำว่า ด้วยการแลดูร่วม
กัน.

ก็คำนี้ เป็นเพียงการแสดงเวลาจุติเท่านั้น. ก็อายุของมารนั้นพึงทราบ
ว่าขาดไปแล้วในเทวโลกชั้นนวสวัตตินั้นเอง เหมือนการประหารด้วย
ขวาน เพราะพิศในพระมหาสาวกผู้ใหญ่.

บทว่า "มีชื่อ ๓ ชื่อ" ได้แก่ มี ๓ นาม

บทว่า "ชื่อว่า มีผัสสายตนะ ๖ (นรคชื่อว่า ผัสสายตนิกะ)" ความว่า ในผัสสายตนะ ๖ เวทนาเฉพาะอย่างย่อมมีปัจจัย.

บทว่า "ชื่อว่า นำไปพร้อมด้วยขอ (นรคชื่อว่า สังคฺขมาหตตะ)" ความว่า อันเขานำไปพร้อมด้วยขอเหล็ก.

บทว่า "เสวยอารมณ์เฉพาะตน (นรคชื่อว่า ปัจจัตตเวทนิยะ)" ได้แก่ ตนเองนั้นแหละให้เกิดเวทนา.

บทว่า "ขอกับขอพึงมารวมกันที่หทัย" ความว่า ขอเหล็กกับขอเหล็กมารวมกันที่ท่ามกลางหัวใจ.

ได้ยินว่า เมื่อคนเหล่านั้นเกิดในนรกนั้นมีอัตตภาพ ๓ คาจุด แม่ของมารก็เป็นเช่นนั้นนั้นแหละ ครั้งนั้นพวคนายนิริยบาลถือหลาวเหล็กประมาณเท่าต้นตาลที่ไฟติดลูกโพลงโชติช่วงเอง กล่าวว่ " ก็เจ้านี้ คิดแล้วจึงทำความชั่วไว้โดยที่นี้" แล้วทูลกลางหัวใจ เหมือนคนทูลขนมในรางทำขนม. ทำคน ๕๐ คนให้มีหน้าที่ทำ ๕๐ คนให้มีหน้าที่บนศิระะไป เมื่อหลาวเหล็กไปอยู่อย่างนี้ ๕๐๐ ปี ถึงข้างทั้งสองกลับมาอีก ๕๐๐ ปี ถึงกลางหัวใจ. พระเถระหมายเอาหลาวเหล็กนั้น จึงกล่าวคำนี้ไว้.

บทว่า "เวทนาที่ตั้งขึ้น" ความว่า เวทนาที่ตั้งขึ้นจากวิบาก. ได้ยินว่า การเสวยอารมณ์นั้นมีทุกข์มากกว่าการเสวยผลในมหานรก. อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า เหมือนอย่างว่า การรักษาตลอด ๗ วัน ถ้ามากกว่าการดื่มความเชื่อใจตลอด ๗ วัน ฉะนั้นใดการเสวยอารมณ์ที่ตั้งขึ้นแห่งวิบาก ในตัณหาซึ่งฟูขึ้นมีทุกข์มากกว่าทุกข์ในมหานรก.

บทว่า ".....ของปลาแม่จันได" ความว่า ศีระะของคนกลม เมื่อบุคคลประหารด้วยหลาว การประหารย่อมไม่ตรงที่ ย่อมคลาดเคลื่อนไป

ศีระของปลาขาวหนา การประหารย่อมตรงที่ การประหารย่อมเป็นอันกระทำไว้ดี เพราะทำกรรมไม่ผิด. ฉะนั้น ศีระะจึงมีรูปนี้.

บทว่า "จรดพระสาวกชื่อว่า วิรุระ" ความว่า กระทบพระสาวกชื่อว่า วิรุระ.

บทว่า "การเสวยอารมณ์เฉพาะตน" ความว่า ให้เกิดการเสวยอารมณ์อย่างหนึ่งเฉพาะตนเอง.

บทว่า "นรกเป็นเช่นนี้" ความว่า พึงแสดงนรกด้วยเทวทูตสูตรในที่นี้.

บทว่า "ท่านถึงทุกข์ที่เกิดจากบาป" คือ ประสบทุกข์ที่เกิดจากมารตายแล้ว.

บทว่า "กลางสระ" ได้แก่ ได้ยินว่า วิมานที่ทำให้น้ำเป็นที่รองรับแล้วเกิดในท่ามกลางมหาสมุทร ตั้งอยู่ตลอดกัป. วิมานเหล่านั้น มีสีเหมือนแก้วไพฑูรย์ มีเปลวไฟลูกโพลงอยู่ เหมือนกองไฟที่ไหม้ไม้้อลูกโพลงบนยอดเขา มีรัศมีชานไป. สมบูรณ์ด้วยรัศมีในวิมานเหล่านั้น มีนางฟ้าสีสรรต่างๆ กันพื่อนร่าอยู่.

บทว่า "ผู้ใคร่เฉพาะเรื่องนี้" ความว่า ผู้ใคร่เรื่องวิมานวัตถุนี้ในเรื่องนี้ ก็ควรแสดงเนื้อความด้วยเรื่องวิมานวัตถุและเปตวัตถุเหมือนกัน.

คำนี้ว่า "ให้ไหวด้วยปลายนิ้วเท้า" ควรแสดงด้วยปาสาทกัมปนสูตรนี้.

คำนี้ว่า "ผู้ใด (ให้) โภชนนต์ให้แล้ว" ควรแสดงด้วยจุลลัตถนหาตั้งขยสูตรและวิมุตติสูตร.

คำนี้ว่า "พระเถระนั้นสอบถามท้าวสักกะอยู่" ก็ควรแสดงด้วยจุล-
ตณหาสังขยสูตรและวิมุตติสูตรนั้นเหมือนกัน.

บทว่า "ที่ประชุมใกล้สุธรรมสภา" ความว่า ใกล้ที่ประชุมชื่อ
ว่า สุธรรมา. ก็สุธรรมสภานี้อยู่ในพรหมโลก ไม่ใช่ในชั้นดาวดึงส์ ขึ้นชื่อ
ว่าเทวโลกที่เว้นจากสุธรรมสภาไม่มี.

บทว่า "รัศมีที่ชานไปในพรหมโลก" ความว่า แสงสว่าง ของพระผู้
มีพระภาคเจ้า ผู้เสด็จไปกับเหล่าสาวก มีพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ
และพระมหากัสสปะ. เป็นต้นในพรหมโลก แล้วนั่งเข้าเตโชธาตอยู่แล้ว.
ด้วยว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบจิตของหมู่พรหม ผู้นั่งประ-
ชุมในสุธรรมเทวสภาในพรหมโลก คิดอยู่ว่า " มีอยู่หรือหนอแลที่สมณะหรือ
พราหมณ์ใดๆ ผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้อาจมาในที่นี้" จึงเสด็จไปที่นั่นประทับนั่งที่
สุดคณะของพรหม ทรงเข้าเตโชธาตุได้ทรงดำริถึงการมาของพระมหาโมค-
คัลลานะ เป็นต้น.

พระสาวกแม่เหล่านั้น ได้ไปถวายบังคมพระศาสดาแล้วจึงนั่งเข้า
เตโชธาตุในทิศละ ๑ องค์ พรหมโลกทั้งสิ้นจึงได้มีแสงอย่างเดียวกัน.

พระศาสดาได้ทรงแสดงธรรมที่ประกาศัจจะ ๔. เวลาจบเทศนา
พรหมหลายพันดำรงอยู่ในมรรคและผล. พระเถระหมายเอาธรรมนี้
จึงกล่าวคาถานี้. ก็เนื้อความนั้นควรแสดงด้วยพกพรหมสูตร.

บทว่า "ได้ถูกต้องด้วยความหลุดพ้น" ได้แก่ ถูกต้องด้วยความหลุด
พ้นคือฉานนั่นเอง.

บทว่า "ดวง" ได้แก่ ชมพูทวีป.

บทว่า "บุพพิเทหทวีป" ได้แก่ ทวีปที่ชื่อว่า บุพพิเทหะด้วย.

คำว่า "เหล่านระสู้นอนบนพื้นดินใด" ความว่า ชาวอมรโคยานทวิป และชาวอุตตรกुरुทวิป ชื่อว่าเหล่านระสู้นอนบนแผ่นดิน มีคำอธิบายว่า ถูกต้องนระเหล่านั้นทั้งหมด.

ก็ความนี้ ควรแสดงด้วยการทรมานนั้น โทปนันทนาคราช เรื่องนี้ท่าน ให้พิสดารแล้วด้วยกล่าวฤทธิ ในปกรณ์พิเศษชื่อว่าวิสุทธีมรรค.

บทว่า "ประสบสิ่งที่มีโทษบุญ" ได้แก่ ได้เฉพาะสิ่งที่มีโทษบุญ.

บทว่า "อย่าได้ทำความหวังในภิกษุทั้งหลาย" ความว่า อย่าได้ทำความหวังนี้ว่า เราจะให้ภิกษุนี้พินาศ เราจะเบียดเบียนภิกษุ . คำที่เหลือ ในบททั้งปวงตั้นนั้น เทียบแล.

จบอรรถกถามารตัชชนียสูตร ที่ ๑๐

จบจุลลยมกวรรคที่ ๕

การขยายความพระสูตรมูลปิณณาสก์ แห่งอรรถกถามัชฌิม นิกายชื่อปัญจสุทธี แล้วด้วยประการฉะนี้

และอรรถกถาที่รวมพระสูตรในคัมภีร์ปิณณาสก์ ที่ประดับ ด้วย ๕ วรรค จบแล้ว.